

KÖNYVTÁRA
1943

DUNÁNTÚLI

S Z E M L E

X. ÉVF.

1943.

1-2. SZ.

DUNÁNTÚLI SZEMLE

I-VI. ÉVFOLYAM: VASI SZEMLE

X. ÉVF. ---- SZOMBATHELY, 1943. FEBRUÁR 1. ---- 1-2. SZÁM.

Megjelenik: febr., máj., júl. és okt. 1-én legalább 5-5 ívnyi terjedelemben. — *Célja:* Dunántúl, különösen Vas, Veszprém és Zala m. kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. — *Előfizetési díj:* évi 8 (jogi személyeknél és külföldre 10) P. Bolti ár: belföldön 10, külföldre 12 P. Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 3 P. Fizetés a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára (*Folia jelzéssel!*). — *Gépelte kéziratokat* kérünk. — A cikkek közlésével megszereztük azok *szerzői jogát*. — A közlemények tartalmáért a szerző *felelős*. — Kéziratokat, képeket stb. nem örzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb boríték nélküli *különlenyomattal* díjazzuk. További példányokért a külön borítólappért saját költségeinket számítjuk fel. — *Szerkesztőség és kiadóhivatal* (Schriftleitung): Szombathely, Szent Imre-u. 5. *Szerkesztőségi órák:* minden kedden d. u. 5-7.

Kéziratzárlat: egy hónappal a megjelenési határidők előtt.

Választ igénylő kéziratokhoz kérünk postabélyeget mellékelni!

Főszerkesztő és felelős kiadó: **PAVEL ÁGOSTON DR.**

Társzerkesztők: Vas vármegyében: *Géfin Gyula dr.*; Veszprém vármegyében: *Nagy László dr.*; Zala vármegyében: *Suszter Oszkár.*

Vasi szerkesztőbizottság: *Bernrieder Katinka, Bendefy László dr., Nagy János dr., Palkó János dr., Paulovics István dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János dr.*

Veszprémi szerkesztőbizottság: *Békefi József dr., Brodszky Ferenc, Dömötör Sándor dr., Faller Jenő, Gutheil Jenő dr., Nagy Jenő dr., Pákay Zolt dr., Pongrácz József dr., Vevér Emil, Wallner Ernő dr.*

Zalai szerkesztőbizottság: *Mindszenty József, Bartha István, Bogyay Tamás dr., Bödei János, Bucsis Gyula dr., Fára József dr., Horváth Tibor Antal, Izsák Gyula, Kaposi Antal, Markos Jenő, Szerecz Imre dr.*

KÖRZETI KÉPVISELŐK: *Vas megyében: Celldömölkön: Vajay Sándor; — Körmenden: Kevey István dr.; — Kőszegen: Bognár Ede; — Sárvárott: Szenttamási Babos Lajos; — Szentgotthárdon: Bernrieder Katinka; — Vasvárott: Kolbay Ödön. — Zala megyében: Zalaegerszegen: Bucsis Gyula dr.; — a sümegiben: Jánky István dr.; — a novaiban: Farkas Sándor; — a zalaszentgrótiában: Mangliár Károly dr.; — a keszthelyiben: Pataky László dr.*

A címlapot *Illés Arpád*, a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

Ha rövid a kardod, toldd meg egy tollheggyel!

És újítsd meg előfizetésedet, hogy tollunk-kardunk ki ne hulljon a markunkból!

Felülfizetéseket köszönettel fogadunk!

Kiadja a Vasvármegyei Múzeum

KÖNYVTÁRA

1918.

DUNÁNTÚLI

S Z E M L E

I—VI. ÉVFOLYAM:
VASI SZEMLE

VAS, VESZPRÉM ÉS ZALA
VÁRMEGYÉK
HELY- ÉS MŰVELŐDÉS-
TÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

FELELŐS- ÉS FŐSZERKESZTŐ:
DR. PÁVEL ÁGOSTON

X. ÉVF.

SZOMBATHELY

1943.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

TÁRSSZERKESZTŐK:

Vas vármegyében:	Veszprém vármegyében:	Zala vármegyében:
<i>Géfin Gyula dr.</i>	<i>Nagy László dr.</i>	<i>Suszter Oszkár</i>

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Vas vármegyében:	Veszprém vármegyében:	Zala vármegyében:
Bernrieder Katinka	Brodzky Ferenc	Mindszenty József
Bendefy László dr.	Dömötör Sándor dr.	Bartha István
Nagy János dr.	Faller Jenő	Bogyay Tamás dr.
Palkó János dr.	Gutheil Jenő dr.	Bödei János
Paulovics István dr.	Nagy Jenő dr.	Bucsis Gyula dr.
Pákay Arnold	Pákay Zsolt dr.	Darnay-Dornay Béla dr.
Pethő István dr.	Pongrácz József dr.	Fára József dr.
Smidt Lajos dr.	Vevér Emil	Horváth Tibor Antal
Szendy László dr.	Wallner Ernő dr.	Izsák Gyula
Tóth János dr.		Kaposi Antal
		Markos Jenő
		Szerecz Imre dr.

TIZEDIK ÉVFOLYAM!

Evvel a számmal megindítjuk X. évfolyamunkat. Szinte eláll a szívünk verése, ha a megtett útra gondolunk. Görnyesztő gondok, kemény küzdelmek, hegymozdító elszántság, a reménykedések, csüggedések örökös apálya-dagálya jelzik a mögöttünk kanyargó út fordulóit. Hogy nem merültünk el a hullámok, örvények forgatagában, azt elsősorban az Úristen kegyelmének, másodsorban pedig előfizetőink lelkes kitartásának köszönhetjük.

Különösen középosztályunk, a „gazdag szegények“ megértése volt példanélküli. Az ő lelkesítő támogatása és bátorítása nélkül százszor is elernyedtünk volna. Valóban csodálatos: amíg értelmiségünk gondtalanul élő, pénzes rétegének jórésze — amely pedig szemrebbenés nélkül lök ki erszényéből egészen jelentéktelen célokra sokkal nagyobb összegeket is — érdektelenül nézi kulturális erőfeszítéseinket és jeges közönnyel háritja el minden közeledésünket, addig a „kisemberek“ (káplánok, keszegbuzsájú tanítónők és tanítók stb.) akárhányszor anyagi helyzetükhöz képest fejedelmi felülfizetésekkel maguktól jelentkeznek az ország legkülönbözőbb vidékeiről. Ők tartják bennünk a lelket. Ők csorgatják meg fogyatkozó korszainkat a legdrágább olajjal. A kolozsmegyei Borsaujfaluból már a második tanítónő kopogtatott be hozzánk, és pedig igen jelentékeny felülfizetéssel. Egy kezdő minisztériumi kistisztviselő három éven keresztül cigarettán, mozin, villanyoson takarította meg szívós kitartással azt a 100 pengőt, amellyel újévre meglepett bennünket. Ezek a kisemberek nemzeti művelődésünknek legnagyobb hőroszai. Tudja meg a nemzet, hogy senkinek annyival nem tartozik, mint az ő végtelen idealizmusuknak és fogyhatatlan lelkesedésüknek.

Mit kívánjunk magunknak és olvasóinknak a X. esztendő küszöbén? A világok sorsát intéző Úristen további kegyelmét, a „gazdag szegények“ szeretetét s a közönyös dúsok kulturális lelkiismeretének megmozdulását. Mindezekon túl pedig boldog békét hazánknak és az egész gyötrődő emberiségnek!

Szombathely, 1943. február hó 1.

**A DUNÁNTÚLI SZEMLE
SZERKESZTŐSÉGE.**

Rosti Ferenc levelei az 1764—65. évi pozsonyi országgyűlésből.

BEZERÉDJ
ISTVÁN

A mezőszegedi Szegedy-család gyöngyöshermáni levéltárában, melynek egy része Vas vármegye levéltárában van letétbe helyezve, érdekes levélsorozat van Rosti Ferentől, Vas vármegye egykori alispánjától és országgyűlési követétől, aki ezeket a leveleket az 1764—65. évi pozsonyi országgyűlésből írta és küldötte feleségének, szül. Bajáky Katalinnak.

Barkóczi Rosti Ferenc, akit állítása szerint a „de Hadenbergh” nemesi előnév is megillet,¹ Rosti László főszolgabíró és Csapody Mária fia volt. Születésének évét nem sikerült megállapítanom; valószínűleg az 1715—1720. évek között született a vasmegyei Jákon, hol családja birtokos volt. Ő volt szüleinek első gyermeke; volt még két testvérhúga: Anna és Katalin, és egy öccse: János.² Rosti Ferenc kétszer nősült; első felesége Orosz Anna volt, kítől Pál nevű fia született; a második a Kámban birtokos Bajáky családból származó Bajáky Katalin,³ akit 1752-ben vett nőül, s akihez az itt közölt leveleket intézte.

Feltételezhető, hogy Rosti Ferenc az akkori és későbbi korbeli nemes urak szokása szerint megyei szolgálatot vállalt; bizonyos, hogy 1756-ban már a vármegye táblabírája volt, s mint ilyen, a vármegye másodalispáni tisztségét is elvállalta. Vas vármegye 1756. évi köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvének kötetében fel van jegyezve, hogy az 1756. évi november 8-án Kőrmend várában gróf Batthyány Lajos, Magyarország nádora és Vas vármegye örökös főispánja elnökletével tartott közgyűlésen, — „minthogy Boros Ferenc másodalispán a közelmúltban az élők sorából eltávozott, hogy a nála vitt perekben érdekeltek és a megye ügyei kárt ne szenvedjenek, a fentemlített főispán úr ő méltósága Rosty Ferenc urat helyezte pozíciójába, aki a szokott hivatali esküt letette.”⁴ Hat évvel később, 1762-ben megválasztották Rostit a vármegye első alispánjává és pedig ugyancsak Kőrmend várában az 1762. augusztus 25-én tartott közgyűlésen,

¹ Lásd a 14. sz. levelet. Rosti maga *i* betűvel írja nevét, a hivatalos latin iratokban pedig a „Rosty” (kétpontos *y*-nal) írásmódot találtam. A továbbiakban én is a Rosti alakot használom.

² A Rosti-család genealogiáját megpróbáltam összeállítani s e tanulmány végén közlöm.

³ Ennek a Bajáky Katalinnak fivére volt Bajáky Antal, aki nepomuki Szent János tiszteletére 1745-ben a Kámban most is fennálló és a Bajáky-címerrel díszített kőszobrot felállíttatta. Erről a szoborról írt közleményemet lásd a Vasi Szemle 1936. évi 1—2. számában.

⁴ Jelen voltak ezen a közgyűlésen: az első alispán, mindkét jegyző, három főszolgabíró és a táblabírák közül: Niczky György, Sallér István, Gáll György, Tallián József, Bezerédy Károly, Nagy József, Kelemen István és Rosty Ferenc; a főnemeseik részéről: gr. Batthyány József és Imre, a hétszemélyes tábla ülnöke; továbbá Pater Gáll, valamint több birtokos nemes és földesúr.

amikor egyúttal gr. Batthyány Lajos nádor fiát, Ádámot installálták az örökös főispáni székbe és „pro Officio Ord. Vice Comitatus candidati sunt Dn. Stephanus Zarka, Franciscus Rosti, Adamus Vajda et Stephanus Sallér, ex quibus unanimi voto electus est Dom. Franciscus Rosti.”⁵ Végre 1764-ben a Mária Terézia királynő által összehívott országgyűlésre a vármegye követekül ugyancsak Rosti Ferenc első alispánt és Sallér István táblabíróát választotta meg. amiről az 1764. május 2-án Körmen্দ várában gr. Batthyány Ádám főispán elnöklete alatt tartott közgyűlés jegyzőkönyve a következő szavakkal tanuskodik:

„Erga quam suae excellentiae gratiosam propositionem praecitatis benignis Regalibus Literis denuo perlectis et republicatis, pro Ablegatis quidem electi et denominati sunt: Dni Franciscus Rosty, Ord. Vicecomes et Stephanus Sallér, Tabulae Judiciariae Assessor.” Utána következik a jegyzőkönyvben a 25 pontban foglalt követi Utasítás.⁶

Rosti Ferenc 1764. évi június hó első napjaiban költözött fel Pozsonyba, egyelőre Sallér István követártása nélkül, ami az alábbi 1. számú levélből tűnik ki. Ezzel kezdődik Rosti Ferenc levelezése Kámban és Jákon tartózkodó feleségével, Bajáky Katalinnal. Összesen tizenhárom levél maradt fenn az 1764. június 11-étől 1765. február 7-ig tartó időszakból; de valószínűnek tartom, hogy Rosti Ferenc ennél több levelet is küldött haza, amelyek sajnós, nincsenek meg; úgyszintén hiányoznak feleségének válaszlevelei is, melyekben pedig bizonyára értékes kortörténeti adatokat lehetett volna találni. A tizenhárom levelet bő kivonatban közlöm, mert érdekes világot vetnek az akkori köz- és magánviszonyokra, főleg pedig a pozsonyi országgyűlés menetére. Csupán az egészen intim, családi és vagyoni vonatkozású részleteket hagytam ki. Lehetőleg megtartottam a levelek eredeti — sokszor hibás — helyesírását is, de a rövidítéseket kiegészítettem. A 13 levélhez függelékül csatolom még azt a sokkal későbbi, 1784-ből való levelet, melyet Rosti Ferenc leányához, Katalinhoz (Szegegy Ignácnéhoz) intézett, s amelyet genealogiai szempontból találtam érdekesnek.

*

Mária Terézia királynő nem szívesen hívta össze a magyar országgyűlést, mert a XVIII. század tendenciáit követve, jobban szeretett abszolutisztikus módon uralkodni. Attól azonban tartózkodott, hogy a magyar alkotmányt egészen félretegye, és nyílt törvénysértést kövessen el. Mikor tehát az 1763. évi hubertsburgi békével befejezett hétéves háború következtében az osztrák birodalom államadóssága annyira megnövekedett, hogy kamatainak fedezésére az addig felhasznált pénzeszközök elégteleneknek bizonyultak, a királynő kénytelen volt adóemeléshez

⁵ Az 1762. évi köz- és kisgyűlések jegyzőkönyvének kötetében az 1035. lapon.

⁶ Az 1764. évi jegyzőkönyvek 409. lapján.

is folyamodni, s hogy ezt Magyarországon törvényes úton keresztülvihesse, az országgyűlést 1764. június 17-ére Pozsonyba összehívta. Ennek az országgyűlésnek kifejezetten két fontos célja volt: az adónak egymillió forinttal való felemelése és a nemesi felkelés szabályozása. Az utóbbi tétel azt jelentette, hogy az udvar a nemesi felkelés intézményét elavultnak vélte, s az akkor már fennálló állandó hadsereg keretébe beilleszteni nem tudta; különben is igazságtalannak találta, hogy a magyar nemesség az aránylag ritkán mozgósított felkelésen kívül semmi más közterhet nem visel, hanem az összes adókat a szegénysorsú jobbagyságra hárítja át. Ennek a rendszernek méltánytalanságát a magyar nemesség néhány jobbérzésű tagja is átérzte és elismerte; a nagy többség ellenben makacsul ragaszkodott a nemadózás elvéhez, és a nemesi felkelés szabályozása címén reáharulható új teherviselésben nemesi kiváltságainak flagrans megsértését látta.

Ezen okoknál fogva az 1764. június 17-ére összehívott országgyűlés a Karok és Rendek heves ellenkezésével indult meg, amit még fokozott az a körülmény, hogy kevéssel előbb jelent meg Kollár Ádám udvari könyvtárosnak könyve a törvényhozó hatalom eredetéről és gyakorlatáról Magyarországon, amelyben leplezetlenül megtámadja a magyar nemesség azon kiváltságát, hogy magát a közteherviselés alól kivonta, s ezt egészen a szegény népre hárította; az egyházi javakra vonatkozólag pedig azt az új tant hirdette, hogy azok felett a Korona teljes tulajdonjoggal rendelkezhetik.

Minthogy Kollár állásából és a könyv megjelenésének engedélyezéséből a Karok és Rendek teljes joggal következtethették, hogy annak állításai az udvar nézeteit tükrözik vissza, annál is inkább, mivel az országgyűléssel közölt királyi propozíciók egyik legfőbb pontja éppen a nemesi felkelés szabályozása volt, az ország rendjei mindjárt az országgyűlés kezdetén a Kollár-féle könyv ellen koncentrálták támadásaikat, a szerző megbüntetését, sőt száműzetését követelve. Sikerült is annyit elérniök, hogy a kormány Kollárt nyíltan dezavualta és könyvét eltiltotta.

Az országgyűlés tehát a kormányra nézve nem a legkedvezőbb kilátásokkal kezdődött; pedig a királynő azzal is igyekezett az egybegyűlt nemesség kedvében járni, hogy Pozsonyba az egész udvarral, személyesen eljött, fényes bevonulást, udvari ünnepélyeket rendezett, ebédeket adott, a főurak ebédjeire maga is eljárt, ezeknek kastélyait és a szomszéd városokat meglátogatta. Erről a sok fényről és parádéről az alábbi levelek is megemlékeznek.

Az egybegyűlt Rendek eleinte hevesen ellenezték az adó felemelését, sőt az 1751-i országgyűlésen három évre megajánlott adópótlékot is törölni kívánták. Ezt ki is fejezték a kir. leiratra szeptember 14-én küldött feliratban, melyhez a Felső Tábla is hozzájárult. A kir. propozíciók tárgyalása előtt feltárták az ország sérelmeit, s ezeket a kir. javaslatokat meg-

előzőleg óhajtották tárgyalni. A királyi viszonzulás leérkezése után mégis rátértek az adóemelés tárgyalására; itt a főrendek mindjárt elejtették az 1751. évi adópótlék eltörlésének kívánatát, s erre az Alsó Táblát is rávették. Hosszas húzavona után végre megszavazta az Alsó Tábla is az adónak 200.000, utóbb 310.000 frtra való felemelését; de a nemesi felkelés újabb szabályozását továbbra is határozottan megtagadta. Látván, hogy itt úgysem ér célt, ettől a követelésétől végre a királynő is elállott, és megegyezés jött létre olyan értelemben, hogy az összes adóteher 3,900.000 frtban állapított meg, de a nemesség adó-nemfizetési kiváltsága érintetlenül maradt. Ezzel az országgyűlés tulajdonképpen befejezte feladatát. Az udvar és néhányan a Rendekek közül is szeretnék volna még tárgyalás alá venni az úrbériség újabb szabályozását, s ezzel elérni azt, hogy a jobbágyság terhei némileg enyhíthessenek, jogi helyzete a földes urakkal szemben egyöntetű és igazságosabb alapokra helyeztessék. Erre azonban a Rendekek már nem voltak kaphatók, hanem a tél előhaladásával mindinkább haza kívánkoztak. Végre az országgyűlés a megalkotott 47 törvénycikk szentesítése után, 1765. március 21-én tartott utolsó ülésével feloszlott.⁷ Mária Terézia uralkodása alatt több országgyűlés nem is volt.

Mind Ezeket azért mondtam el ily részletesen, hogy némi történelmi háttérét adjam Rosti pozsonyi leveleinek. Hogy Rosti mily mértékben vette ki részét az országgyűlés munkájából, arra csak a levelekből következtethetünk; ezekből úgy látszik, hogy szorgalmasan dolgozott, s mindenestre erősen ellenzéki álláspontot foglalt el; az adóemelést a „szegénység” érdekében (8. levél) határozottan ellenezte, s azt meg sem szavazta.

Az 1764-i országgyűlés tagjairól egy névtelen író röpiratot adott ki,⁸ telve a legszenyesebb hangon írt, nyomdafestéket nem tűrő becsmérlésekkel és gyalázkodással. Ezekből Rosti Ferenc is megkapta a maga részét, habár az őt érintő „versek” talán kissé szelídebb hangon vannak tartva, mint a legtöbb más követ jellemzése. Nem tartottam érdemesnek ezeket a góromba és minden szellemet vagy élcet nélkülöző sorokat itt szó szerint idézni, mert azt sem tudhatom, hogy célzásaik Rostinak minő tulajdonságaira vagy tetteire vonatkoznak. E versek szerint Rosti kopasz, „görbe kobakú és nagypofájú vörös ember” lehetett, „buborkára fajzott vörnyeges orral”, aki kevély, az ifiak ellensége, tompa eszével nem tud fényeskedni; tanulhatna bölcs követtársától. Sallér Istvántól és róla vehetne példát; különben is bánhatja, hogy Pozsonyba jött, inkább maradt volna Jákon „tyukokat ültetni.”

*

⁷ Horváth Mihály nyomán. (Magyarország történelme, 1863, V. köt., 17. könyv, VII. fejezet.)

⁸ Megvan a Bezerédj-család „kामी levéltárában”, C., XII. oszt., 8. sz. (Elhelyezve az Orsz. Széchenyi-levéltárban, az Orsz. Levéltár épületében.)

Következnek a levelek időrendben:

1.

Édes Szívem!

Rosti Lajos Eöcsém uramnak írott levelemből, és visszatért alkalmatosságokból is, nem kitelkedem, megh érttetted szerencsés föl érkezésemet, de nem kevés szomorúságra, melyet soha nem reménlettem öregh napjaimban, hogy szenvednem kölletik: halhatatlan drágaságh vagyon mindenekben, csak a' szobákban és konyháro kívántató kevés eszközöket, száz forintokon alul bé nem szerezhettyük, egy hitván fa szék 15 Garas, egy semmire való közönséges asztal 8 személre, 8 ft., egy puszta ágy egy személre 3 ft. és a' többi azon szerint; egy mátrác két személre 16: és töb forint; én valóban megh untam máris a' Posoni lakást, szállásunk is szoros, és alkalmatlan helen lévén, mind azon által csak Isten egíssiget adjon, mindeneket jó szivel, és kedvel el viselek. Kérlek azért édes szívem, hogy az itt való nyughatatlanságom után, Kámban megh nyughassam, félben lévő épületecskét kiszíttessed el.⁹ — — — — — Ha valaki föl jön, az üst Gombjaimat, mellyek egy mentére és dalmánra valók, küld föl, de ha kezeden nem lesznek, azért ne' fáraszd magadat Jákra. Mégh eö Felsígek lé jöveletek felöl semmi bizonyossat nem érthettem, mihelest megh tudhattam, mindgyárt meghírom; valóban nagy szükségünk lészen reátok, ha föl jöttek Sallérné Asszonyommal, hogy egy kevésé rendben igazétsátok szállásunkat. Nekem mégh szolgálóm sincsen, csak úgy nyomorkodom, kívánom Sallér Uramat bévárnom, egy öregh Asszon ugyan jelentette magát, azt tartom, nem is lehet benne valógatni, mindazonáltal a' Társamra hagyom; megh ne iedjetez szoros szállásunktul, és a' Lakatosok reszelissitül, ha eljöttek, adunk jó helet, legh nagyob alkalmatosságunk, hogy szép kertünk vagyon, melyet ugyan csukva tart házi Gazda Asszonyunk, de ha szépen kérjük, oda adja a kulcsot: töbnire minden uri jó ismérőimet s atyámfiait tisztelem, Tenéked édes szívem, szerelmes gyermekeimmel jo egíssiget kívánnak s Isten oltalmába ajánlván maradok

Édes Szívemnek

Poson 11 Juny 1764

örökös, igaz hiv társa
Rosti Ferencz.

2.

Édes Szívem!

Fölséges Asszonyunk tegnap dél után hetetfél ora tájban az országhnak szélén föl csinált királi Sátorhoz, Fölséges Császárral, Romai Királ Joseph Herczeggel, úgy Leopold Herczeggel, Máriánna és Krisztina Herczegh Asszonyokkal, szerencsésen elérkeztek, és az országhnak Egyházi és világi minden méltósági s feles Feö rendei által nagy tisztessigel fogattatván, az emlétet királi sátorban, melly arabiai kivarot munka vala, bé kisértettek, az hol magam is Paripán megh jelenvén, szerencsém vala a' sátorban Fölsíges Asszonyunk háta mö-

⁹ Ez az „épületecske“ az a családi ház, melyben jelenleg e sorok írója lakik.

gött állanom, eö Felségeket méltóságos Herczegh Primás kimondhatatlan szép ékes Deák nyelven való, csaknem fél óráigh tartó köszöntissel, nagy buzgón és illendőséggel minnyájunk örö mire s álmélkodására köszöntette, mellynek vigivel a' jelen lévő méltóságok között eö Felsígek kezeit mindenikének ismit megh csókoltam, és a kéz csókolás után, megh magyarázhatlan nagy Pompával megh indulván, — Posonyi várban arra nagy ágyu dörgísek lettenek, s minden Harangok megh vonyattattanak, és úgy lassanként nyomakodván Poson városába szép rendel szerencsésen a' Dunán által vetett Hidon, által takarottunk, eö Felsígek szekereit hátul a' magyar nemes Gárda kíserte, az utolsó HoffDámák s ministerek szekereit, kint a határnál Párádában oldalrul álló egy Vasas Regiment követte, a' másik Vasas Regiment a' két Duna között várván Párádában, a' magyar Gyalog Infanteria a' Dunához nem messze Hasonló Párádában álla, mi eö Felsígek szekereik előtt lovagolván, minden felől a' kimondhatatlan sok Ezer emberek álván, kikkel házok tetej ablagok, és minden szegletek teli lévén, azok között a' várban már ippen estvéltre szerencsissen föl kísértük, az ágyuk Dörögvén maid szüntelen, itt mind nagyobb álmélkodásra való volt a' vighetlen embernek sokaságo, mellyet mégh soha nem láttam, eö Fölsígek le eresztet Birucsban jövéen, lehet minnyájokat szemlélni; itt Feles követeknek Felesígeik minden felől bé jöttek, nekünk mind ezen Pompa közöt is nagyob örömnök lett volna édes sziveinket láthatnunk, — — — — — A'mennyire sajdéttom, a' Télnek előtte el nem szabadulhatunk, és így semmivel sem segíthetlek édes Szivem, csak imádsággommal; vala mast itten országh vásárjo, melly nem olly különös volt, mint reminlettem; Sopronban sokkal nagyob és job vásárok tartatnak, úgy mondatik Szt. Lőrincz napra megínt fogh lenni, arra édes Szivem föl várlok magadat is: Jancsi és Ferus fiaimnak akartam valamit venni, de én bizonyáro nem tudtam semire is akadni, kit Gyemekeimnek vehettem volna, hanem Kati és Baris Leányaimnak vettem mindeniknek nyak szorított, mellyet Pántlikáro köl föl varni és két kis Granátos keresztet, kiket mastani modi szerint kis szük feketé pántlikán vagy selmen nyakon szoktak viselni. — — — — — Máj napon nyugszunk az ainczugra, holnap sessionk lészen és abbul föl megyünk a' várban a' királi Propositioknak elvitelire, mellyek után ismit az országh házához egyben jövéen, ott el fognak olvastatni és úgy a' szállásainkra vissza térünk; adja Isten jó kedvel, de talán le üttyek fejeinket a föld felé; itt mindenféle Zöldsígnék bövsíge vagyon, uj fejes káposzta és répa semmi ujságh, cseresnye, megy, körtvél, minden nap találtatik, csak hogy borsos, ígen kevesset adnak, mind ezek helet inkább volnék Kámban örömostjeb, most ezen levelem vigivel mélt. Báró Personalis Urhoz megyünk ebidre, mellynek ideje már el is jövéen, mast többet nem irhatok, hanem Rosti Lajos Eöcsém Urat, az Aszszonyal köszöntem, s minden jó Urajmat s ismerőimet tisztelem, te néked édes Szivem, gyermekeimmel edjüt jo egíssíget kívánok, s Isten oltalmába ajánlok, maradok Édes Szivemnek

Poson 4. July 1764.

igazán szerető hiv társa
Rosti Ferencz.

Édes Szivem!

— — — — — Itt ugyan minden nap különbféle ujságo-
kat látni, 's hallani lehet. Comédiák, operák eő Fölsígek jelen litelek-
ben tartatnak, de mind azok valamint nálam nem kölemetesek, ugy te
azoknál kedvesb volnál — — — — Kérlek édes szivem rendelled
ügy dolgaidat, hogy mentül előb megh látogathass: Sallér urammal
ügy vigeztünk, hogy ha előb nem is, augustusnak elein s minden
bizonyosan pedig Szt. Lőrincz napra az Asszonnyal edgyüt föl jőj,
Sallér Uram úgy mondá, hogy az eő hat lován szekeren, mind ketten
eltérhetnitek és magatokkal az utra, az én szakácsomat hoznátok,
Sallérné Asszonyom pedig maga szolgálóját, közöttetek Kati leányo-
mat is el szorithatnátok, Bariskát valamely Aszonhoz az ideigh ki ad,
még vissza nem térsz, Jancsi Fiamnak Plebános ur gondját viseli,
a' kis Ferusom talán háznál maradhat, mellyeket te úgyis jobban el
tudod magad rendelni, innénd Sasimban¹⁰ is, ha tetczik, el mehettek
bucsurá, itt eő Felsígeket is megh Láthattátok, kivált ha magyarosan
öltöztek, azonban Rosti Lajos Eöcsém Uram az Asszonnal jőjön
utánatok Szt. István napra és az vissza kísérhet, midön fog tetczeni
vissza menetek, el várlak azért édes szivem okvetlen, és az alatis
tudosits bizonyos jövedeledekrül 's egyebekrül. Isten oltalmába ajánlok
és maradok

Édes Szivemnek

Poson 9. July 764

igazán szerető hiv társad
Rosti F.

Édes Szivem!

Hozzám bocsátot kedves leveledet tellyes szeretettel vettem,
mellybül főb örömmel s vigasztalással értettem egissighben valo lite-
det, szerelmes gyermekeimmal. — — — — Sallér Uram el
érkezet Posonba, úgy mondgya, olly modban hadta az Asszont, hogy
valamikor te akarod, és néked tetczik, mindenkor és azonnal el jön
veled, kölletik pedig a' magunk lovainkon föl jönnötek, mert Sallér
Urnak két lovát itt fogtuk, már azért vigez az Asszonnyal és mentül
előb indulhattok. — — — —

Itt még az országh Gyülisse felől most sem tudok bizonyossat
irni, mert a' királi Propositioknak ki jövedelek ulta, mind az országh
terheinek s' panaszainak rendben vitelében dolgozunk, és még egy
Hétigh megh tart, még hlen sessionk nem liszen, s' ez üdö alat gon-
dolkodtam magamis hozzád édes szivem le rándolnom, de várme-
gyémhez valo szeretetem, böcsüetem nem engedi, mert ugyancsak
gyakran hol edgyik, hol másik méltóság, és a Palatinus is szöllét-
tatnak, nem válnék böcsüetemre el menetelem, azért édes szivem
megh ne' étél, és rosza ne' véled, mert röpülnék, ha lehetne.

Eő Felsígek Császár és Császárné, Romai Királ, Leopold Her-

¹⁰ *Sassin tót neve* Sasvár búcsújáráhelynek Nyitra megyében.

czegh, Marianna, Kristina és Elisabeth Herczegh Asszonyok tegnapelőt ugymint szerdán mélt. Herczegh Primásnál, tegnap pedig csőtörtökön mélt. Palatinus urunknál az Hoff Dámákkal némely Herczegekkel és válogatot Főb Méltóságokkal publice ebideltek, mind egy asztalnál eöszve keveredve ültek, etek és ittak, ebid után mind két méltóságnál nagy táncz vala, a' mellyre minden méltóságok és Dámák öszvő jöttek, és az Herczegh Asszonyok is edgyütt valakinek teczet, tánczoltak, eö Felsígek pedig nitzék, kölletet pedig mindenféle magyar tánczokat is jární, ugy mint Varga, Czigán, Oltfáteris tapogatós és Lopiczkás tánczokat, a' Saxoniai Princz Albertet jól megh lapoczkázták a' Dámák, eö Felsígek pedig nagyon kaczagták és nevttik mindeneket, mellyeket én is noha sánto vagyok, szemlélttem és jól láttam, eö Felsígek között forgolódtam. — — — — — Fölsíges Romai Királ Leopold Eöcsivel már el ment a' Bányavárosokra, eö Felsíge Hefőn megy vissza bécsben, NagyAsszonnap előt nem reminő vissza jövelele, mind azonáltal bizontalan. — — — — — Két funt Dohánt küldök édessem, edgiket neked, másikát Lajos Eöcsémnek, Czukrot és Kávétis küldöttem volna, de a' kocsis csak maga megy vissza, nem mertem reá bizni.

Örömmel olvastam leveledbül Kámi kis épületecskénknek helre állittásában valo szorgalmatosságodot. Csináltass mindeneket magad' akarod és teczésed szerint, bárcsak Uj Esztendő napra mehetnék oda hozzád édes szivem, hogy megh nyughatnám, a' jo Isten tudgya, mikor lesz víge ennek a' Diaetának, melly felöl azt remélnük, hogy maid Kis Asszony naptájra vagy víge lesz, vagy ugyan megh ületik a' Posont velünk.

Most mivel sánto vagyok, és ki nem mehetek, estve bumnak felejtissire néha a' Comediákban és olasz operákban sántikálok, de ugyan csak jobbul az lábom uja és már kezd gyógyulni, csak két nap csizmát ne köllene huznom, az után nem fáina: nékem itt is szüntelen eligh törekedisem és dolgom vágyon, ezen levelemetis már hatszor félben hadtam, többeknek is kölletvén irnom, azért Isten hozzád édes szivem, rolam el ne feleítkezzél. légy jó egissighben, Bariskát, Katit, Jancsit, Ferit köszöntetem. Isten oltalmába ajánlak benneteket mar:

Édes Szivemnek

igazán szerető örökös hiv
társa Rosti Fer. mp.

Poson 21, July 764

(A 4. és 5. sz. levelek közötti idő alatt Rostiné Pozsonyban lehetett.)

5.

Édes Szivem!

Nem kétlem, szerencsésen vissza térhettél és gyermekeinket jo egissighben találtad; kikkel egyetemben, hogy Isten eö szt. Felsége tarcson szerencsésen, nem csak szivembül kívánom, de mindennapi Imádságomban azért esedezem.

Már most édes kincsem mással nem alkalmatlankodom, hanem csak azon kérelek, hogy a' Kámi Házunkat mennyire lehet, kiszitessed.

el, ha szinten kölcsönes pinzre szorulnális, akármiben tellik, ne sajnálod, Isten Szt. Márton napra Haza vüvén, megh adom, a' mit reá költesz.

— — — — — Most ugyan valóban, és igazán a' velejben kaptunk az országh Gyülissinek, tegnap megh is szalasztának bennünket az országh házátul, az hol elsőben nagy Puskapor szagot érzettünk, az után pedigh Tüzbéli lármát kiáltván, szinten három fertál két oráro, mind ki futottunk, s' hogyan mikép léssen dolgunk, Isten tudja.

Eö Felsigék Tegnap előtt délután eötdöfél orakor jötenek vissza Váczrul, az honnénd Budáro is le voltak, és azon utazásokat mint hallottam, vígan töltötték, de megh érkezések ulta olly csöndessigh nagyon mint ha itt sem volnának, ednihán nap mulva Holicsban mennek és onnénd megh térvén, Köpocsinben Herczegh Eszterházi nagy Tüzi mestersigét kiszíttet; mast nem derekas híreket hallunk minden felöl, kérjük a nagy ur Istent, távoztassa minden veszedelmit édes Hazánkknak, Tégedet azomban édes Szivem szerelmes gyermekeimmel Isten oltalmába ajánlok és maradok

Édes Szivemnek

örökös igaz hiv társa
Rosti F.

Poson 4. 7br. 764.

6.

Édes Szivem!

Az elmúlt vasárnap estve hirtelen nagy keminy Hidegh lelisben estem, mellyben az ulta mind feküttem, csak ma vehettem egy kevésé föl magamat, s mastis nagy bágyatsághban vagyok, és ugy érzem testemet, hogy mégh továbbis környikezne az Hidegh lelés, nem tudom Isten mire segít, ugyan sokszor jucz eszemben, nagy nyomoruságh a' magános gyámolytalanságh, reminlem mind azonáltal Isten eö szt. Felsige fog raitam könyörülni, és jobban leszek, ha hogy terhesednék nyavalám, tudóséttalak felöle, nékem ugyan semmi kedvem sem volna Posonban megh halmom.

Irtam Sallér Uram által, hogy annak föl jövetelivel le megyek és megh látogatlak benneteket, de mind mastani bágyodságomra nízve, mind pedigh hogy a' Dietalis dolgoknak legh nagyobb sullya, és veleje most forogjon, mellyeken legh inkább szükségem mast vigyázni s' mindeneken jelen lenni, le menetelemet nem reménlem, főképpen ha egyszer eö Felsigitül a' választ ki jön, mindennap fogh-nak erőssen hajtogatni és kinszeríteni a' munkáro bennünket, hogy a' Diaetának mentül előb víge lehetne, kit Isten tudgya, mikor lesz, sokan sokféleképpen beszillenek, ha mind azonáltal halladni fogh, akár mikép lesz is, de megh látogatlak benneteket.

Tudosics, Édes Szivem, hogyan legyen dolgoatok, ti néktek jóbegissigét kívánok és Isten oltalmában ajánlván benneteket, marad:

Édes Szivemnek

igaz hiv társa
Rosti Fr.

Poson, 18: 7br. 764.

Adám
neje: Turossy
Júlia
József

Miklós
ker. ülnök
neje: jakabházi
Sallér Teréz
† 1730.

Erzsébet
(Szijártóné) †

Miklós †

István
† 1718.
neje 1. Kalocsárnyi Judit
2. Jobbágyi Regina

Zsuzsa
(Fábiánné)

János
stb.

Antal
n. Nagy
Erzsébet

Miklós
kapitány
n.: Vajda
Anna

Lajos
n.: Bajáky
Anna,
kinék
nővére;
Katalin
1. *

Anna
(de Courtois
kapitány
neje)

József

László
főszolgabíró
neje: Csapody
Mária

Zsigmond
Kőszeg város
bírája

István
alispán
neje: Sibrik
Teréz
† 1744.

Ferenc
katona
1730

Mária
(Csákváryné)

Krisztina
(Tallihánné)

Erzsébet

Rozina
(Csernyánszkyne)

Anna

Kata

János
n.: Pulay R.

leánya: Magdolna
szül. 1762.
(Bezerédj Péterné)

fia: Bezerédj György
neje: Szegegy Antónia**

fia: Bezerédj László
neje: verebi Végh Angela

fia: Bezerédj István
ezen közlemény írója

FERENC
alispán és
ország. követ,
e levelek írója
1. neje: Orosz Anna
2. neje: Bajáky, csk. 1752.
*Katalin (Anna nővére)

Anna

Kata

János
n.: Pulay R.

Rosti János n.: Pulay

Teréz Jusstina Ferencz Julia

1. n.: Kapuváry Teréz
2. n.: Szily Jusstina

Franciska
(Perczel Adámné)

Bora

Mária
stb.

Károly
kamarás
† 1835

Albert
Békésmegye alispánja
* 1847 neje: b. Eckstein

Ágnes
(b. Eötvös
Józsefné)

Ilona
(Trefort
Ágostonné)

Anna
(b. Annadeiné)

Pál 1830

1. nejétől: fia: Pál
szül. 1745.

2. nejétől: Kata
szül. 1753.
(Szegegy
Ignácné
csk. 1773.)

János
Szűzmáriahegyi
bencés apát
(Martinovics
összeesküvő)

Mihály

Ferenc

Borbála

A Rosti család ifjabb
ágáról Nagy Iván a
következőket közli:
Rosti István † 1744, neje: Sibrik Teréz.
Sok gyermekük közül a családot folytatta:
István † 1791, neje: Daróczy Zs.
Ferenc † 1818, neje: O' Beirne A

Zsigmond † 1858 neje: Kitzling J.

Sok gyermek, köztük:
Zsigmond, szül. 1811, neje: Birly Leopoldína

Szegegy Ferenc

Rozália
(Kisfaludy
Sándorné)

**Antónia
Bezerédj
Györgyné

Katalin
b. Táxis
Pálné

Zsigmond szül. 1843. stb.

Flóris szül. 1845. stb.

ezen levelemet már harmad nappal előb irtam, Istennek ligyen hála, tegnap ki mentem és el maradt az Hidegh lelésem, a' mit fölleb emlitettem, mast le nem mehetek, és megh nem látogathatnak, azért ne is várgy édes szivem.

A levél külső címzése:

Tekintetes és Nemzetes Bajáki Katalin kedves Házas társomnak.
Ják.

7.

Nagy reminsighben valánk országunk dolgainak kölemetes jó kimenetele eránt, de valóban megh változván a' béli bizodalunk, nem kevés szorongatásokban jutottunk; Fölséges Asszonyunk maga királi kívánságit ujobban az országnak küldöt levele által sürgetvén, a' Méltóságok már két hét ulti szüntelen ösztönöznek, és kinszeritnek bennünket, hogy hajulunk az ígeretre; mind edigh Istennek különös gondviselisse által, álhatatosan megh maradtunk, noha nigyen vagy öten kezdetek közülünkis gyöngülni, és tántarogni, ugyan azért mast sem szüვნén megh a' méltóságoknak nagy erőltetisse, vagyunk a' filelem, és reminsegh között; mi minket illet, Isten kegyelmibül úgy állunk, hogy sem filelem, sem ígéret, sem adomán, sem böcsület, arra nem hajt, és mozdéthat, hogy ides Hazánkknak, vagy Vgyénknek legh kevesb káráro, vagy terhire vonyhasson; s vadnak még sok illyes álhatatos jó szivü barátink, kiknek velünk egyben kapcsolt jó szándékja s ígyekezetek által Isten eő szt. Felsége el távoztattya édes hazánk veszélit és romlását, mast szükséges buzgon imádkozni, hogy a' mindenható nagy ur Isten mind Felsíges Asszonyunk úgy a mi sziveinket úgy vezérelni méltóztassik, hogy minden sérelmek szent vezérése által rölunk el fordittassanak.

Vájdottam méghis e' napokban az haza menetelre, de ezen szoros környü állo dolgokban lehetetlen, s' nemis bocsáttanak senkitis, egyéb eránt mast kedvem is ippen nincsen a' sétálásra, valameddigh vigít nem érjük ezen mastani szorongatásunknak.

Fokitul szivem fáidalmával értetem, hogy te is hidegh lelisben voltál, aligh várnám, hogy hírét halhatnám jobbulásodnak. — — —

Mast mindennap kilencz órától, délután három és nigyigh Sesioban vagyunk, tegnap pedig regveli nyolcz órától, délután ött óráig ültünk s azután ebédültünk, a' mint hogy nagy veszedelmes ostromunk is vala tegnap de Isten meghtartot bennünket.

— — — — — Még most sem tudhattuk, medigh tart a' Dieta, ha ugyan csak eszre veszem, hogy hosszassaban folna, jövő héten haza rugaszkodnám, másképpen olly vilekedissel vagyunk, hogy mivel semmire sem mehetnek velünk, talán rövid üdön el bocsáttanak, mellyeket adja a' Felsíges ur Isten, hogy hová előb láthassalak édes szivem, az alatis tarcson Isten Gyermkeinkel szerencsésen, és szt. áldássa ligyen rajtatok, maradok

Édes szivemnek

igaz hiv társa
Rosti Fer.

8.

Édes szivem, Kincsem!

Tudositottalak minémő szorongatásban jutottak édes Hazánknak dolgai, tegnap egyszersmind a' Papi Rend el állot tölünk, és arra hajolt, hogy az ado főlebb vetetessik, mellynek ugyan nagyob riszint a vgyék követtyei ellenkeztünk, de azok közülis már maid tiz vgyék el tántorodván, mast csak lebegh a' szeginsigh ügye, mellyért az egyik el mult étszakán nemis alhattam, a' nagy buban s- keserüsighben maid szivem szakad, tegnap ugyan ki tettem magamat, és abban, a' miben mégh fügh, tartoztattam a' dolgot, mái nap mi következik, mégh nem tudhatom, maid ha 'sessiobul ki jövek, megh irom.

Méltóságos Györi Püspök megh ajánlotta, hogy Miska fiamat a' Soproni Convictusban fundatióra bé veszi, azért édes szivem, további oda kiszittesd, és oda küldjed.

Édes szivem kincsemnek

igaz hiv t-ád
Rosti Fer.

Poson, 11, 8br. 764

Megh lévén a' mái sessionk a' nagy vitéz emberek, kik legh jobban kiábáltak, nagyob részént és a vgyék követtyeikis felére reá állotak az ado nagyobbittásának, mellynek én mindenkor ellent mondotam s- mast is abban vagyok és attul el sem hajlok, de már nagyob risze az országnak, minden méltóságok, Papi rendek, királi városok arra álván, eligh szivem fájdalmával, s- könyvező szemekkel irom a' szegin embernek terhe szaporodását, mellynek el viselissire ugyan eleget biztattyák, hogy reá segittik és job állapotokba teszik a' szeginsiget, mint mast ligyen, de Isten tudgya mikor lesz, mikor szabaddulhatok a' jo Isten tudgya, ha lehet ez holnapnak utóllán megh látogatlak.

Külső címzés:

Tekintetes és Nemzetes Bajági Katalin kedves Hitves társomnak,
Ják.

Ns Vgye Hadnagya küldje kézhez.

9.

Édes Szivem, Kincsem!

Főb örömemnek s különös vigasztalásomnak tartottam volna, ha Katalin poharát veled édes Szivem tarthattam volna, mindazon által mastani üdö, és alkalmatosság attul el vonván, szives ohaitásomat s- nyughatatlan vajodásomat ezel enyhitem, hogy te néked édes szivem, szivessen örvendek, ha szt. Pátronádnak napját szerencsésen megh éred, — — — — —

Itt tegnapi sessionkal nagy erőszakossan megínt három százezer forinttal megh toldották az adot, és így már hat száz ezer forintokban ál megh a nevelés, ezel most többet nem fognak kívánni, mind azon által bé érhetni véle, kinek én oka nem vagyok, mert egy pinzt sem ígertem, adgyon számot ki az.

Mikor szabadulhatunk még nem tudhattuk, adgya Isten mentül előb láthassalak, az alatis és mindenkor Isten oltalmába ajánlok és maradok

Édes szivem kincsemnek

igaz szivbéli örökös hiv tád
Rosti Fr.

Poson 18: 9br. 764

— — — — — Ignác sógorom ir a' keresztesi Ürmös Bor eránt, édes szivem hozasd el a' szám tartotul, ha haza menek megh küldöm az árát. legh aláb jo üzöt a sok keserüsigh után ihassam, mi itt olly nagy buban s- szomorúságban vagyunk, megh nem irhatom.

10.

Édes szivem!

Csak ugyan úgy történe velem, hogy az Ünnepekre haza nem mehettem, Isten tudgya mit akarnak velünk. Mélt. Palatinus és Personalis föl menének Bécsben, a Fels. Császár születise napjaro, mast is oda vannak, csak a' sok féle veszedelmes hireket halluk, itt azonban az üdöt hejába töltjük,; emlitet két méltóság minden nap varattatnak vissza, és már bizonyos, hogy azoknak érkezisekkel reá szorittanak bennünket a' munkára: Sallér Uram mind azon által le mene. Ha pedig az utak javulnának, Sallér Urammal egy szekeret köllene elől állittani, és úgy valamelly elesigre valot föl hozni, de ha így maradnak az utak lehetetlen: Leveledet vettem édes szivem, jövő postával bővebben tudositlak, Isten oltalmába ajánlok szerelmes gyermekeimmel és mar.

Édes szivemnek

igazán szerető hiv tád
Rosti Fer.

Poson 16: Xbr. 764

11.

Édes Szivem!

Mint hogy töled édes szivem megh fosztattam és szerencsém semmi képpen nem adatot, hogy a' jelen lévő karácsani Ünepekre hozzád le mehettem, és azokat Veled s- szerelmes Gyermekeimmel tölthettem volna, szivembül ohátom, hogy ezeknek örvendetes elmúlásával, és az hanyatlo Esztendőnek egyetemben szerencsés bé fejezésével, a' következő Ujnak minden riszeit sok számos következőkkel minden lelki és Testi Ioknak áldásival Isten eő szt. Feöl-sige te néked édes szivem szerelmes Gyermekeimmel által élni engedje; én valóban mast sem dicsekedhetem egissigemmel, nem fekszem ugyan, de csak gornyadozok, ma szinten nagy fő fájásban is vagyok, legh inkább pedig a' Posonyi lakás annyiragh nehezit, hogy szinten keveregh a' bélem is tőle; mast a' Dietalis dolgok, olly tekintetben vadnak, hogy ha valamelly más akadál közben nem érkezik, szt. Pál napra talán vigit érjük, és úgy reminlem, hogy a' Farsang utóllára, ha az ur Isten éltet, Haza mehettek, csak hogy valamint semmi örvendető hirt magammal nem vühetek, úgy bizonyára semmi kedvem

nincsen a' Farsangi mulatságra, nékem az léssen az egy vigasztalásom, ha tipeg édes Szivem Gyermekekkel jó egítségben találhatlak: Itt a' mult héten az Hó naponkint mint Hándogálta magát, tegnap pedig Karácson napjára Terdig valo esset, csak el hiszem, nállatakis olyan forma üdö léssen, mellyre nizve kétsígeskedem, hogy a' föl-jövetelre talán nem léssen kedved, mind azon által ha lehet, látogás megh édes szivem, továbbis azért Isten oltalmába ajánlak benneteket, és marad.

Édes Szivemnek

Pcson, 26. Xbr. 764

igaz hive, Társa
Rosti Fr.

Külső címzés:

Tekéntetes és Nemzetes Bajági Katalin kedves Házas Társomnak
Ják.

per Viennam
Sopronium

Ns Várgye Hadnağya küldgyö kézhez.

12.

Édes Szivem!

Egísz megh ujulással s- elmimnek megh nyugtatásával vettem kedves leveledet édes szivem, ohaitom valóban én is azon üdöt mellyben lehetne szerencsém edğyszer megh láthatnalak, de megh annak bizonyos voltát mast sem tudhattjuk, hanem kevés napok mulva, ugy reménlem, megh érthettyük, s- akkor tudtodra adnom el nem mulasztom, mast szinten fordula utollára az Insurrectionnak dolga elől, mellyet mi ugy gondoltuk, hogy halgatásban fogh maradni; ez azonban olly nehéz állapot, kinél az országnak minden dolgai s- Törvényei közöt terhesseb és nagyobb nincsen, ha jó modjával el vigézhettyük, rövid üdön megh szabadulunk, de ha ugy erőltetik, a' mint kívánnyák, a' jó Isten tudja, mikor lesz víge, iszonyu nagy háborodásban jöttünk ujobban.

— — — — — Bajági Ignác szogor Uramat köszöntetem egy Pecsét nyomot metczettem már számáro, de a Gyürüt nıgy aranynak alatta megh szerezni nem lehet, eleget voltam rajta hogy kíványságát tellyesithessem, de az árát sokallottam. Lajos Eöcsém Uramat az Asszonai köszöntetem, az asszonnak boldogh szülést, szt. gyereket, bátor szivet, szt. lelket kívánok, Fiaimat, Leányaimat ezerszer csokolom, Isten oltalmába ajánlok minnyájakokat, mar.

Édes Szivemnek

Poson 17 Januar 1765.

örökös igaz hiv tád
Rosti Fr.

Külső címzés:

Tekéntetes és Nemzetes Bajági Katalin Kedves Házas Társomnak
Jaák.

Édes Szivem!

Minek utána tegnap hozzád bocsátot leveletem a' Postára elküldöttem volna, Mélt. Palatinus Urunkhoz mentem ebidre, a kitülis megh értettem, hogy a' mi igyekezetünk szerint a' Dietának víge nem léssen, hanem még tovább kölletik halladni; arra valo nizve tegnapi Levelem szerint az alkalmatosságot megh ne indittasd, mivel partékánk nélkül, mellyeket mast le akartam küldeni, csak ugyan el nem lehetünk, azért tartozkodjál további tudositásomra jövő Postával fogok írnom, akkor bizonyosabban értethetlek, csak rendelist tégy, hogy valamellik Katona minden Postát megh nize, és leveletem azonnal kezedhez vígye; itt rettenetes lassan és igen kisedelmessen folynak a' dolgok, Bécsben tiz-tizenkét naps el tanácskoznak, méglen valamely váloszt vehetünk, mi pedigh az alat az üdöt csak hejában töltyük, az Insurrectio dolgán mast sem estünk által, ehez az Jobbágyságh állapottya, és Urbariumok eránt nagy és terhes veszedelmes kérdések vadnak, nem külömben még maa nagy sulyos dolgok fügenek, mellyeket mi a' mint Gondoltuk, nem a' szerint veszi föl a' Felsíges Udvár, hanem nagy sérelmes utra kívánnya vezetni, az Isten vesztette volna el ezen Dietát, már valóban csak alígh győzük minnyajan a' sok Patientiát, legyetek azért jó egissighben, maradok

Édes szivem

tíged igazán szerető

Poson 7. Febr. 765

örökös hiv társad
Rosti Fr.

Külső címzés:

Tekéntetes és Nemzetes Bajáki Katalin kedves Házas társamnak
Ják.

per Viennam

Sopronium
Sabariam.

••

Ezzel a levéllel végződik Rosti Ferenc feleségéhez írt leveleinek megmaradt sorozata. Függelék gyanánt közlöm még Rosti Ferencnek leányához, Katalinhoz, aki akkor már Szegedy Ignác neje volt, intézett egy levelét:

Kedves Leányom.

A Bariskát, Szakáccsal edjüt le küldöm, aszt tartom, mind a kettő ott maradhat dolgok felől, csak jól megh fed a Szakáccsot, mert már mast a Boros korsót öblicsikis néki, megh részeghszik; magam is csak olyan bádgyat vagyok, emberek közé sem kívánok menni, de a Szígen (= szégyen) Követ ki köll állanom a Gyülisen, ha Isten éltet, Familiánk semmi veszedelemben nincsen, vagyon három rendbéli Királi Donatio, Hadenbergrül, Bárkoczi Joszághrul és Hodászon Jankovics Ádám Józághrul, vagyon Armalis levele Familiánknak másfél Seculumtól foghva cum praedicato de Hadenbergh; Tergof-

csics igen bolondul veszi familiám nemességit kérdésben, mert a Nagy Atyámat eöreggh Rosti Istvánt nem mondja, hogy nemes ember nem lett volna, de aszt állittya, hogy nem volt több fia Ádámnál, holott hatan voltak, Familiánk nincs semmi veszedelemben, de a szigénye nagyobb, és ha Familiám Investigatióját a Vmegye pártul nem foghja, egy Feő ember sem marad megh ezen Vmgyében, ki arra nem jutt, hogy ujra ne köllessik magát investigáltatni, mert az én Familiám az első, és ugyan talán csak hetedik vagy nyolczadik számban ál a Feő Urak közül, ki után száznál is többen vadnak, kiknek egy bötü sincsen tíve, hogyan mutatták nemessigeket, de az én Familiámnak vagyon, hogy Feő Tisztságok viselissibül és nyilván Kérdés kívül való tu(do)mánybul. kérdést nem szenvedhető és ugyan Tergovcsics a Vgye factumát jobban nyomja, faggattya s onnénd veszi a fundamentumát, hogy az az egész Investigatiója a Vgyének hejános; két originalis Donationk Rosti Lajosnénál megh vadnak, de én eő hozzá többet soha sem megyek. — — — — — Akármitt ad Isten, benne vagyunk, reménlem Familiánkat megh dicsőitti, imádkozzál, szerdán, csötörtökön szolgáltass Szt. Misét ezen Szándékra. Isten oltalmába ajánlak, mar.

kedves leányom

Ják 26. July 1784.

jót kívánó atyád
Rosti Fer. m. p.

STEFAN BEZERÉDJ: *Briefe Franz v. Rosti's an seine Gemahlin vom Pozsonyer Reichstage 1764—65.*

Auszug. Franz Rosti von Barkócz, der als Ablegat des Komitates Vas am Pozsony-er Reichstage 1764—65 teilnahm, hat an seine zuhause weilende Gattin, Katharina v. Bajáky, einige interessante Briefe gerichtet. Diese Briefe werden im Archive der Familie Szegedy in Gyöngyös-Hermán aufbewahrt; der Verfasser dieses Artikels, ein Urenkel Franz Rosti's, veröffentlicht sie, weil die Briefe eine Menge sich auf den 1764/65 Reichstag beziehender, interessanter Details enthalten. — Die Familie Rosti gehörte zu den angesehensten adeligen Familien des Komitates Vas und spielte im XVIII. Jahrhunderte eine vornehme Rolle im dortigen öffentlichen Leben. Franz Rosti wurde im Jahre 1756 zum zweiten, — im Jahre 1762 zum ersten Vicegespan des Komitates gewählt. Als solcher, wurde er als Ablegat des Komitates zum 1764. einberufenen ungarischen Reichstage nach Pozsony (= Pressburg) entsandt. — Die damals regierende Königin, Maria Theresia, hatte seit dem Jahre 1751. den ungarischen Reichstag nicht einberufen, da sie dem absolutistischen Zeitgeist folgend ihre Alleinherrschaft ungerne mit den Landständen teilen mochte. Jedoch nach Beendigung des siebenjährigen Krieges (Hubertsburger Friede, 1763.) waren die Staatsschulden Österreichs dermassen angewachsen, dass an deren Tilgung ohne Ungarns finanzielle Beihülfe nicht gedacht werden konnte. Diese aber war ohne legale Bewilligung des ungarischen Parlamentes (der Landstände) nicht zu erlangen. Deshalb entschloss sich die Königin den ungarischen Reichstag für den 17. Juni 1764. in die alte Krönungs- und Residenzstadt *Pozsony* einzuberufen.

Der Reichstag hatte hauptsächlich zwei königliche Vorschläge (Proposition) zu verhandeln und anzunehmen: 1. die Erhöhung der Steuern, 2. die Neuregelung der adeligen Insurrection. — Bekanntlich genoss der ungarische

Adel damals (bis zum Jahre 1848.) das Privilegium von jeder Steuerzahlung befreit zu sein. Die Steuerlast trugen ausschliesslich die Leibeigenen („jobbágyok“) des Adels; dieser dagegen erfüllte seine Pflicht der Landesverteidigung dadurch, dass er zu Kriegszeiten nach Aufruf des Königs bewaffnet an dem Kriege teilnehmen und entsprechende Mannschaften ausrüsten und beistellen musste. Das war die adelige Insurrection, welche aber mit der bereits bestehenden ständigen Wehrmacht schwer zu vereinbaren war. Deshalb war die Regierung bestrebt die Insurrection ganz abzuschaffen oder wenigstens neu zu regeln, und dafür einen Teil der Steuerlast auf den Adel zu übertragen und dadurch die arme Landesbevölkerung etwas zu entlasten. Beide Vorschläge stiessen auf die heftigste Opposition der in Pozsony versammelten, Landstände. Diese wollten nichts von der Erhöhung der Steuern hören, noch weniger ihr Privileg des Nicht-steuerzahlens aufgeben und die damit verbundene Reform der Insurrection annehmen. Nach monatelangen, schwierigen Verhandlungen gelang es schliesslich der Regierung die Erhöhung der Steuern auf 3,900.000 Fl. durchzusetzen, aber die Steuerfreiheit des Adels blieb unberührt, auch die Neuregelung der adeligen Insurrection wurde fallen gelassen. Nach einer neunmonatlichen, oft unterbrochenen Tagung wurde der Reichstag im März 1756 aufgelöst.

In den hier veröffentlichten Briefen Franz Rosti's lassen sich die Ereignisse und Verhandlungen des Reichstages ziemlich genau verfolgen. Er beschreibt in sehr anschaulicher Weise den feierlichen Empfang und den Einzug der Königin und ihres Hofstaates zur Eröffnung des Reichstages; beklagt sich oft über die lange Dauer und die Verzögerung der Verhandlungen, über die starke Pression, welche die Regierung auf die Landstände ausübte und rühmt sich, als überzeugter Oppositioneller, dass er seinem Standpunkte beharrlich treu geblieben sei. Dabei beschreibt er auch verschiedene alltägliche Ereignisse: die grosse Teuerung in Pozsony, den dortigen Jahrmarkt, die Mängel seiner Mietswohnung, u. s. w. In jedem Briefe äussert er seine Sehnsucht bald von Pozsony wegzukommen und in seine geliebte Heimat zurückkehren zu können; er macht inzwischen Pläne, wie er seine Gemahlin auf kurze Zeit besuchen könnte und lädt dieselbe zum Gegenbesuche nach Pozsony ein. Seinen Plan während des Reichstages Urlaub zu nehmen, konnte er nicht ausführen, dagegen scheint seine Gattin ihn im Laufe des Sommers 1764. besucht zu haben. Der Briefwechsel hörte im Februar 1756. auf.

Als Anhang zu den Pozsony-er Briefen wird hier auch ein Brief Franz Rosti's an seine Tochter (Frau Ignaz von Szegedy) mitgeteilt, welcher sich auf die adelige Abstammung und den unanfechtbaren Adel der Familie Rosti bezieht und diesbezüglich einige genealogische Daten enthält. Dem Artikel ist eine genealogische Tafel der Familie R. beigefügt.

A vándor üveges.

*Itt a tél. Az udvaron
zuzmara ül a padon.
A tuskónkon jég zörög,
Hóforgató szél pörög.*

*Jön a vándor üveges,
minden ablakon beles:
— Üvegezni, drótozni,
rossz fazekat fótozni! —*

*Befagytak az ablakok,
rozsdások a lakatok.
Nem nyílnak ki szegénynek,
szegény vándorlegénynek.*

*Tovább megy és kiabál.
Minden udvaron megáll.
Lába alatt a havon
szél szánkázik szabadon.*

Gazdag Erzsé.

A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna.

(Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez.)

BOGYAY
TAMÁS dr.

I. A hely.

Az apátsági templom révén szinte világhírűvé vált Ják nagyközség Szombathelytől dél-délnyugati irányban mintegy 12 km távolságra fekszik. A vidék telve van történelmi hagyománnyal. Szombathely, a római Sabaria, a pannoniai kereszténységnek egyik virágzó középpontja volt. A honfoglaláskor a horkák törzse talált itt végleges szállásra. A XI. század elején pedig itt telepedett meg Szent István Koppányverő német vitéze, Vecelin is, a Ják nemzetség őse. A jövevény német családra Vérbulcsu törzsének szomszédsága nem maradt hatás nélkül. Vecelin szépunokája — Ják-nembeli Koppány püspök — már a pogány magyar ellenfél nevét viselte, sőt az is lehet, hogy ép ő volt szerzője az egyenest németgyűlölő Szent László-kori Gesta Ungarorum-nak.

Ettől a német őstől származó, vad magyarrá lett nemzetiségtől kapta nevét Ják helység, amely 1221-ben tűnik fel először a nemzetség birtokai közt. Mivel a jáki bencés apátság alapítása ép erre az időre tehető, valószínű, hogy a monostor lehetett a település magja, amely körül a falu kialakult. A mai községnek is az a kis fennsík a középpontja, amelyen az egykori bencés apátság temploma és az evvel közel egykorú Szent Jakab-kápolna áll.

Az apátsági templom, amely ma plébánia-egyháznak is szogál, Szent György vitéz és vértanú tiszteletére van szentelve. (A védőszent ünnepe április 24-én, a templom búcsúja a következő vasárnapon.) Az épület elkülönülve, magánosan áll annak a szabálytalan ellipszis alakú területnek közepén, amelyet északról meredek lejtő, nyugatról, délről és keletről pedig utak határolnak. E terület nyugati szögletét az idősb Szent Jakab apostol tiszteletére szentelt kápolna, egykor plébánia-templom, foglalja el. (A védőszent ünnepe július 25-én, a kápolna búcsúja a következő vasárnapon.) A domb északnyugati peremére építették 1892-ben az újjáépítéshez szükséges irodaépületet, amely ma sekrestyélakásként szolgál. Az apátsági templomtól északra a domb szélén állt a 17. és 18. században a plébánia-lak és udvara. Közvetlenül a templom mellett északon és nyugaton terült el 1780-ig a temető. A terület keleti részét már a 17. század végén és azóta egészen a tér legutóbbi rendezéséig kertek foglalták el. Az apátsági templomtól délre feküdt a kolostor, amely azonban már a 18. század végére szinte nyom nélkül eltűnt.

Ennek a mintegy Isten szolgálatára szentelt dombtetőnek természetadta különállását a 17. és 18. században kerítésfalak

építésével még jobban kihangsúlyozták. Ma már csak a déli és délnyugati fal áll két bejáratral. A déli oldalon, pontosan az apátsági templom déli kapujának tengelyében áll a korabarokk stílusú hármás diszkapú, amelyet 1663-ban Tolnay Ferenc apát építtetett.

A kerítésfalak építését még Tolnay apát megkezdte, a temetőt Battyány Ignác apát (1760—1779) kerítette be. A Tolnay-kapu előtt valószínűleg árok volt, amelyen át felvonóhid vezetett. A híd húzóláncainak csigái számára vágott nyílások a középső kapubejáró boltívének két oldalán ma is megvannak. A kapu erőteljes rusztikáival is még a 16—17. századi, komoly védekezésre berendezkedett várkastélyok kapuira emlékeztet. A várkapuk zártságát ugyan a mellékbejárók már hivatkozó nyíltsággá változtatják. A két díszes címer és a főbejárat attikájában olvasható felirat is az építető főpap barokkos-világias pompaszeretetéről és reprezentációvágyáról tanuskodik. A felirat: R. D. F. T. E. T. P. C. et B. M. V. de T. A. D. S. C. M. C. et T. R. P. 1663, azaz „Reverendissimus Dominus Franciscus Tolnay Episcopus Transsylvaniensis, Praepositus Castriferrei et Beatae Mariae Virginis de Túrje, Abbas Deakiensis, Sacrae Cesareae Majestatis Consiliarius et Tabulae Regiae Praelatus.” (1. és 2. kép.)

II. Az apátsági templom.

1. Az apátság alapítására és a templom történetére vonatkozó főbb adatok,

A Szent Györgyről nevezett jáki bencés apátságot 1220 táján alapította Ják-nembeli Márton ispán, akit az utódok Nagynak neveztek. Az apátság templomáról 1256-ból van az első adat. Omodé győri püspök egy birtokügy elintézéséről kiállított oklevélben említi, hogy az érdekelt feleket 1256. május 2-án Jákban az ottani kolostor templom felszentelése alkalmával eskette meg igazukra.

Comes Martinus-nak, mint alapítónak nevét az 1325-ben a kegyuraság tisztázása érdekében folytatott vizsgálat eredményéről kiállított oklevél őrizte meg. Márton ispánt 1221—1230 közt említik az oklevelek. Több mint valószínű, hogy az általa alapított kolostor templomának elkészültét már nem érte meg. Az apátság fennállásáról az első adat 1223-ból való, midőn a jáki apátot, nevének megjelölése nélkül, egy oklevél aláírói közt találjuk. 1240-ben ismét egy meg nem nevezett jáki apát, 1249-ben az apát és a konvent együtt szerepelnek. Az 1256. évi oklevél „monasterium de Jak” és „in consecratione monasterii” kifejezései nyilvánvalóan az egyházra és nem a kolostorra vonatkoznak, mert püspöki szentelést csak a templom kívánt.

A középkor folyamán a templomnak és a kolostornak nem voltak különösebb viszontagságai. Az ismeretlen okból gazdátlaná vált kegyuraságot V. László király 1455. augusztus 26-án monyorókeréki Elderbach Bertholdnak adta. Ennek fia, János, 1489. április 16-án kelt végrendeletében jáki birtokának felerészét a jáki Szent György-monostor és a Szent Jakab-templom építési alapja (fabrica ecclesiae) javára és a monostor tetőzetének kijavítására hagyta.

Elderbach János végrendelete értelmében a kegyuraság Bakócz Tamásra szállt, akitől unokaöccse, Erdődy Péter örö-

költe. Ettől kezdve mind mai napig az Erdődy grófi család gyakorolja a kegyuri jogokat. Csak az 1557—1613. közti időben volt a jáki kegyuraság, a monyorókeréki Erdődy-birtokkal együtt, a Zrínyi család kezében.

Két oklevél (1331-ből és 1388-ból kelteztve) a monostor teljes elpusztításáról beszél, amelynek az iratok is áldozatul estek volna. Mindkét oklevél azonban a kegyuri hatalom alól való szabadulás érdekében készült későbbi hamisítás. A korábbi okleveleket megsemmisítő tűz meséjét a hamisítók találták ki, hogy így a világi kegyurak hatalma alól felmentést adó királyi rendelet keletkezését valószínűsítsék és koholt voltát leplezzék.

1532-ben a Köszeget ostromló törökök a templomot állítólag felgyújtották és a kolostort feldúlták. A törökdulással vége szakadt a szerzetesi életnek. Az utolsó bencés apát

1. kép. A Tolnay-kapu 1663-ból.

Gombos Balázs volt, aki a negyvenes években a sekrestyét még tetővel látta el, 1562. január 18-án azonban lemondott tisztéről és így a jáki apátság világi javadalmas apátsággá vált. A 16. és 17. század világi apátjainak sokszor keserves küzdelmet kellett folytatniuk, hogy a tisztjükkal járó terheket a zavaros időkben a javadalomból fedezni tudják. Ezért a forrásokban a birtokügyek mellett leginkább csak a gazdasági épületekről és az apáti lakról van szó. A templomot és kolostort alig említik.

1566-ban Szombathely város polgárai gyűjtötták fel a kolostort és elrabolták az akkori apát javait.

1592-ben az akkoriban Zrínyi György gróf kezén lévő monyorókeréki uradalomban végrehajtott becsléskor a jáki

„zárdaszerű, két tornyú templom”-ot 50 márkára értékelték. Ugyanekkor a Jákon lévő 6 jobbágyteleknek összesen 6 márka volt az értéke.

1626. október 10-én a kegyurak, Erdődy Bálint és Zsigmond, egyességet kötöttek, amely szerint többek közt a templom javításáról is kívántak gondoskodni. Valószínű, hogy nemcsak külső tatarozásra, hanem belső csinosításra is sor került. Talán ilyen munka emlékét őrzi az egyik északi főhajóívnek 1637-es évszámot viselő és Theodosius Duchon nevet megörökítő festett felirata.

A forrásokban közelebből még nem határozott időben, valószínűleg a 17. század közepe táján, a templom déli része állítólag villámcsapás következtében annyira megrongálódott, hogy a három déli pillért és a déli főhajófal jórészét újjá kellett építeni.

Tolnay Ferenc apát (1643—1666) a hatvanas évek elején nemcsak a károkat hozta helyre, hanem jelentős átépítéseket is végeztetett. Ekkor kapta a templom azt az alakját, amelyben — lényegtelen változásokkal — egészen az 1896—1904. évi restaurálásig fennállott. A hagyomány a sekrestye építését is Tolnaynak tulajdonítja, aki ehhez állítólag a kolostor anyagát használta volna fel. Sokkal valószínűbb azonban, hogy csak a sekrestye és a déli mellékhajó feletti emelet készült el ekkor, mert a templom sekrestyéjéről már Gombos Balázs idejéből, a 16. század első feléből van adatunk. Stegmüller János kéziratos apátságtörténete a Tolnay-féle építkezések idejére teszi a kolostor végleges elpusztulását is. A kolostornak ekkor azonban alighanem csak déli szárnyát bonthatták le. A Tolnay-kapu ugyanis már pontosan az apátsági templom déli kapujának középtengelyéhez igazodik, köztük tehát nem állhatott épület. Tolnay utóda, Zichy György apát (1666—1674) pedig több mint 400 forintot költött nemcsak a templom és tornyai tetőzetére, hanem a kolostor ablakaira is. A kolostor romjai különben is csak a 18. század második felében tűntek el végleg. Zichy György idejében került elő a földből, valószínűleg az apátsági kertekben, az a két hatalmas római oszloptörzs is, amely ma a templomdomb északi lábánál van felállítva.

Az 1697. évi legrégebbi egyházlátogatási jegyzőkönyv adja a templom első részletes leírását, külön megemlítve a déli pillérek helyébe állított faltömböket, a hajók eltérő boltozatát, a déli mellékhajó és a sekrestye feletti cellákat és konyhafelét magába foglaló emeletet stb. Ekkoriban az egyik torony cseréppel, a másik fazsindellyel volt fedve. Az 1697-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben bukkan fel először, egy állítólagos alapítólevélre való hivatkozással, az a később közhitté vált alaptalan hagyomány, hogy a jáki apátságot még Szent István alapította.

Az 1713. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szinte csak kivonata az 1697. évinek.

A 18. század elején a templom csakhamar javításra szorult.

Erdődy Gábor gróf apát, majd egri püspök (1709—1744) az apátsági javak kezelését rokonaira, Schilson János báróra és fiára, Károly Ágostra bízta avval a meghagyással, hogy a jövődelmet a templom helyreállítására kell fordítani. A nagyobb-szabású renoválás, amely főként a tornyokat érintette, 1733—35-ben ment végbe. A tornyoknak ekkor történt újjáépítéséről

2. kép. A Tolnay-kapu jobboldali címere.

Lábos György tiszttartó feleségének ma a sekrestyében lévő 1736-ban készült emlékképén olvasható vers és a magyar-keresztesiekkel 1769-ben folytatott per iratai is megemlékeznek, anélkül azonban, hogy az újjáépítés mérvét pontosabban megjelölnék.

Az ezen renoválás utáni állapotot az 1756-ban végzett egyházlátogatás jegyzőkönyve ismerteti, amely először adja a főkapu részletes leírását is. A főhajót ekkor cserép, a mellékhajókat és a szentélyt fazsindely fedte. Kiemeli a leírás a tornyok új, gazdagon tagolt hagymasisakjait, amelyek alsó részükön cserépszindellyel voltak borítva, felső részük teljesen fából készült képes és számlapos órával. Legfelül aranyozott kettős kereszt koronázta a tornyokat. A főhomlokzatra a „Renovatum est Anno 1735”, a déli kapura pedig a „Soli DEo GLoria” felirat került. A sekrestye emeleti helyisége ekkor már magtárnak szolgált.

1780-ban az első szombathelyi püspök, Szily János egyházlátogatása a főhajó tetőzetét és a tornyok sisakját igen elhanyagolt állapotban találta. A sisakok már bedőléssel fenyeget-

tek. Ugyanekkor a kolostor romjainak már csak emléke élt, pedig Fuxhoffer, a *Monasteriologia* jáki születésű írója, 1758-ban még látta őket.

Szily püspök a jáki apátsági templom ügyét igen szíven hordta. 1785. január 21-én felterjesztést is intézett a Helytartó Tanácshoz, amelyben az éppen megürült apátság üresen hagyását kérte, hogy az így felszabaduló jövedelemből új plébánia-lakot építhessenek és a templomot helyreállíthassák. A felterjesztés elkésett, mert az apátság betöltése időközben megtörtént, de az új apátnak, Karácsonyi Jánosnak hozzá kellett járulnia a helyreállítás költségeihez.

1785-ben a vihar lesodorta az ötven évvel előbb készült díszes hagymasisakokat, és helyettük 1788-ban építtette Karácsonyi János a hívek segítségével azokat a gúlaalakú téglasisakokat, amelyek a legutóbbi újjáépítésig állottak.

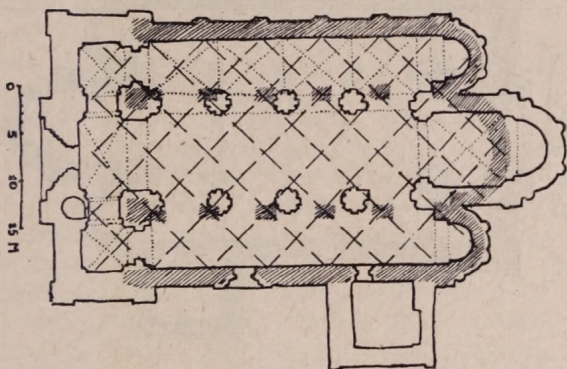
A továbbiakban is a tetőjavítás volt a templom fenntartására kötelezett apátok legfőbb gondja. 1815-ben az északi rész tetőzete kivételével a templom még jó állapotban volt. 1841-ben a tető és a tornyok „a javítást már nagyon kívánják”. 1846-ban a szombathelyi püspöki hatóság is szorgalmazta a helyreállítást. Indokolásában előtérbe nyomolnak már a művészettörténeti érték szempontjai is: a hiányokat „az ószerű jeles mű szerkezetéhez illőleg” kell kijavítani.

A templom helyreállítása ettől kezdve nem egyszerűen egyházi ügy többé, hanem mindinkább nemzeti és művészeti érdekű kérdéssé vált. A Műemlékek Országos Bizottsága is állandóan napirenden tartotta az ügyet. 1892-ben Möller István már a helyreállítási munkákhoz szükséges irodát és műhelyt is megépítette. A millenium esztendeje, amikor a jáki kapu mása az ezredéves kiállításon is nagy feltűnést keltett, végre meghozta a döntést. Schulek Frigyes tervei szerint és felügyelete alatt, Gyalus László vezetésével 1896 őszétől 1904 őszéig, nyolc évig tartó munkával kapta a templom mai alakját.

A munka 1896. évi szeptember 10-én kezdődött. 1897 őszéig az apszisok készültek el. 1897 őszén a déli tornyot az első emeleti helyiség boltozatáig lebontották, 1898 nyarára a télen át faragott kövekből újra fel is építették. 1898 nyarán és őszén lebontották az északi tornyot és a nyugati oromfalat, a tornyot részben, a rózsaaalakon felül haladva, újra fel is építették. 1899. július végére elkészült az északi torony és az oromfal, Őszig lebontották a főhajó és a déli mellékhajó dongaboltozatát és a sekrestye boltozatát, teljesen leszedték és újra alapozták a déli főhajófal pilléreit. 1900 nyár derekáig elkészült az új déli pillérsor és főhajófal, majd újra rakták az északi főhajófal felső részét és helyreállították az északi mellékhajó falát, befalazva a barokk ablakokat. Őszre elkészültek a tetők és tölre a déli mellékhajó bordás keresztboltozata is. 1901-ben készültek el a főhajó boltozásával és a padló burkolásával. 1902-ben került sor a nyugati karzat mellvédjére és a belső felszerelés egyes részeire (keresztelőkút, oltárok stb.) Miután a templom helyreállítása így lényegében befejeződött, kezdtek hozzá a főkapu helyreállításához és a teljes belső berendezéshez, amivel 1904 őszére készültek el. 1904. évi szeptember 18-án megtörtént az ünnepélyes felszentelés.

2. A templom alaprajza, beosztása és építési korszakai

A templom mai formájában három hajós, kereszthajó nélküli, boltozott bazilika, amelyet három pillérpár négy szakaszra oszt. Keleti végét a mellékhajókhoz közvetlenül, a főhajóhoz pedig szentélyszakasz közbeiktatásával csatlakozó három apszisz zárja le. Nyugaton két torony a földszinten a főkaput és a belső előteret, az emeleten a főhajóba nyíló karzatot fogja közre. A tornyok földszintje mind a mellékhajók, mind a karzat alatti előtér felé nyitva van. Délről, a mellékhajó keleti végéhez, boltozott sekrestye van hozzáépítve.

3. kép. Az apátsági templom mai alaprajza a négyzetes szerkesztő hálóval. Sűrűn vonalkázva az eredetileg tervezett alaprajz. A tornyok első terve bizonytalan.

Ez az épület három építési korszak munkájának eredménye.

Az *első építési korszak*, amely az alapítás és az 1256. évi szentelés közé esett, három, észrevehető megszakítás nélkül egymásba kapcsolódó szakaszból állt.

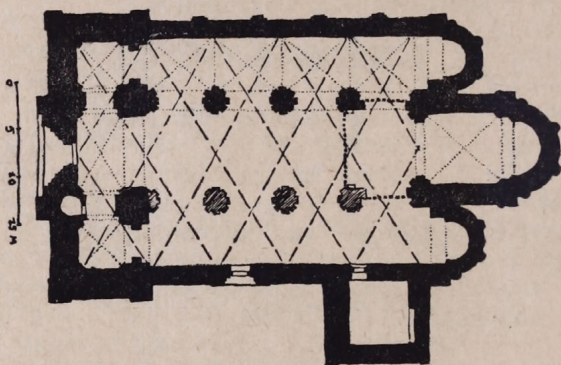
Több mint valószínű, hogy közvetlenül az alapítás után először a szerzetesek elhelyezésére szolgáló kolostorépület és esetleg egy szükségkápolna készült el, és csak azután fogtak hozzá a nagyszabású templomépítéshez.

Eredetileg, az *első építési szakaszban*, ötszakaszos, valószínűleg lapos mennyezetű és három egyvonalba eső apszisszal záródó bazilikát terveztek, amelyben a mai teljes szélességen belül a főhajó kétszer olyan széles lett volna, mint egy-egy mellékhajó. Ezt az első tervet a *négyzetes szerkesztési módszer* alkalmazása jellemezte, azaz a templom szélességét, a hajók szélességét és hosszúságát, valamint a pillérek egymástól való távolságát magán a terepen négyzetes háló kimérésével határozták meg (3. kép). Mind az alaprajzzal, mind a szerkesztési módszerrel 12. századi bencés építészetünk hagyományait folyatták (Kapornak, Garamszentbenedek).

Ezen első terv szerint készültek el a templom mellékapsziszai, kivéve külső díszítésüket, a nyugati toronypárból

legalább is a keleti sarokpillérek magja, talán az alapfalak egyrésze is és végül a mellékhajófalak olyan magasságig, hogy az északi fal külső ötszakasos oszlopkötegettagolásán és a déli fal kapu- és ablakbeosztásán a következő építési szakaszban már nem változtathattak (3. kép).

Az építkezés közben, a nélkül, hogy a munka menetében jelentősebb megszakításnak nyoma maradt volna, a 13. század elején ismertté vált *háromszöges szerkesztési módszer* (Lébény, Ócsa) alkalmazására tértek át. Ez az áttérés, ami az első épí-

4. kép. Az apátsági templom mai alaprajza a háromszöges szerkesztő hálóval. Vonalkézva az 1896—1904-ben teljesen újból épített részek. Vékonyan pontozva a mai is meglévő eredeti boltozatok, vastagon pontozva a szerkesztések karhelyének valószínű eredeti kiterjedése.

tési korszak *második szakaszának* kezdetét jelenti. az ugyanekkor jelentkező új stílusformák után ítélve legkorábban a 30-as évek elején történhetett, nem lehetetlen azonban, hogy csak a tatárjárás után következett be.

Az új módszer alkalmazásával a már részben álló, illetve elkezdett körítő falak által meghatározott teret a tornyok keleti falától kiindulva háromszög-háló kimérvésével osztották be öt helyett csak négy szakaszra (4. kép).

A négy tágabb szakasz azonban nem teszi ki az eredetileg tervezett öt szakasz hosszát, amelynek megfelelően a mellékhajók oldalfalai és szentélyei már részben el is készültek. Ezért a főszentély diadalíve nyugat felé előbbre került, mint a mellékhajók diadalívei, a főhajó tehát rövidebb, mint a mellékhajók. Az új rendszer szerint a főhajót a mellékhajóktól elválasztó árkádsornak nem hosszanti középtengelyét, hanem külső szélét jelölik ki a háromszögháló metszőpontjai, aminek következtében a főhajó keskenyebb lett, aránya a mellékhajókhoz 8:5, azaz az aranymetszésnek felel meg.

Ugyanekkor a főapszist egy, a mai főhajó szélességében tartott szentélyszakasz közbeiktatásával kelet felé kitöltték, és a lapos mennyezet helyett bordás keresztboltozatok alkalmazására tértek át. A módosított tervnek megfelelően épült a főszentély és a szentélyszakasz, a főhajó árkádsorai és oldal-

falai és a tornyok. Mielőtt a főhajó boltozásához és a mellék-hajókban a még lapos mennyezet hordására tervezett külső falak megfelelő átépítéséhez hozzáfoghattak volna, a műhely jelentékeny része, köztük ép a boltozásban jártas tagok is, az 1250-es évek elején úgy látszik hirtelen eltávoztak.

A munka *harmadik szakaszában* a főhajó és valószínűleg a Tolnay apát idejében teljesen átépített déli mellék-hajó is lapos mennyezetet kapott, csak az északi mellék-hajót fedték be régies, de a magyar vidéki építészetben ekkor még elég általánosan használt bordás boltozattal.

A *második építési korszak*, amely a templomon jelentősebb változásokat okozott, Tolnay Ferenc apátságának idejére (1643—1666) esett. Tolnay az állítólag villámcsapástól tönkretett három déli pillért négyszögletes faltömbökkel pótolhatta, a déli főhajófal jórésztét újjáépíttette, mind a főhajót, mind a déli mellék-hajót fiókos dongákkal beboltoztatta, a déli mellék-hajóra és a sekrestyére emeletet huzatott. (A sekrestyét magát az 1896. előtti állapotot feltüntető alaprajz-felvétel, melyet Széchenyi Miklós „A Szent György vértanúról nevezett jáki apátság története” című művében (11. o.) közölt, 15. századi hozzáépítésnek tünteti fel). A déli mellék-hajó és a sekrestye emeletének tetőszerkezete a déli főhajófalat kívülről majdnem teljesen eltakarta, ezért a déli főhajóablakok pótlására az észak-mellék-hajófalba nagyméretű ablakokat kellett törni. Mivel az ablakokat a belső négyszakasos beosztásnak megfelelően kellett elhelyezni, a régi ötszakasos beosztást követő külső tagoló oszlopkötegek felső része jórészt áldozatul esett ennek az átalakításnak.

A 18. század javításai, amelyeket fentebb ismertettünk, lényegében már nem változtattak a templomon.

A legjelentősebb munka a tornyok 1733—35. évi újjáépítése lehetett. Sem a 18. századi feljegyzések, sem Gyalus Lászlónak kétes értékű és az újabbban előkerült hiteles adatokkal gyakran ellentétes megállapításai nem adnak pontos felvilágosítást arra, hogy milyen mérvű volt ez az újjáépítés.

Ugyanekkor törtek a szentélyszakasz északi és déli falába is egy-egy hatalmas ablakot, hogy az új főoltártól elfedett szentélyablakokat pótolják, és az oltárt is megfelelő megvilágításhoz juttassák. Valószínűleg ekkor egészíthették ki a főkapu apostolszobrai is.

A *harmadik építési korszakot* az 1896—1904. évi restaurálás jelenti. Ennek során lebontották és az 1896 előtti állapottól eltérő formában teljesen újra építették: a tornyokat az első emelettől felfelé, a főhajó déli pillérsorát és falát, a főhajó és a déli mellék-hajó boltozatát, ez utóbbról eltávolítva a Tolnay-féle emeletráépítést. Befalazták az északi mellék-hajó és a szentélyszakasz nagy ablakait, kiegészítették az északi mellék-hajófal oszlopköteges tagolását és helyreállították a szentélyszakasz négykarélys ablakait. Kiegészítették és részben kicserélték a főkapu díszítő faragványait, elsősorban az ivmeződomborművet, a kapukávéját és a bélletoszlopok és pillérek jelentékeny részét.

A rongált díszítő részleteket általában mindenütt kicserélték, az új köveket részben világosabb színükről, de főként kínosan szabályos és lélektelen, gépszerűen pontos faragásukról könnyű felismerni. Új boltozatot és román stílusú külsőt kapott a sekrestye is.

A restaurálás nem mondható sikerültnek. Nem elégedett meg a későbbi ráépítésektől eltakart régi részek kiszabadításával és okvetlenül szükséges biztosító munkákkal, hanem a templomnak olyan egységes stílusú alakot igyekezett adni, amilyen alakban az épület sohasem állt. Az újjáépített részek azonban nemcsak ilyen szorosan vett régészeti szempontból nem tekinthetők hitelesnek, hanem egész szellemük, száraz és egyhangú kivitelük is erősen elüt a templom régi részeinek stílusától. Schulek Frigyes és Gyalus László a jáki apátság templomának nem eredeti alakját adták vissza, hanem jelentős részét *neoromán* jellegű épületté alakították át. (A megújított részek pontosabb megjelölését és a helyreállítás hitelességét alább, a templom részletes tárgyalásánál adjuk.)

(Folytatjuk.)

Valahol . . .

*Valahol messze szól a nóta,
valahol messze zúg a tánc,
a táncra pergők, jaj, de fáznak,
csörög rajtuk a néma lánc.*

*A néma láncra tűzve fáznak,
— didergő szivre nincs meleg —
a régi hó már mind elolvadt,
láncoltan húzod hűs kezed.*

*Valahol én is nótaszóra
szivem táncával ballagok,
de senki sem vet láncot énrám,
csak a mosolygó csillagok.*

*Gyerek vagyok és szenderegve
füvek növést hallgatom,
megcsókolom a gyöngyvirágot.
Ki bodogabb? — Csak én tudom.*

Rezek S. Román

A kőszegi Kelcz-Adelffyanum konvertita-árvaház története.

B A R C Z A
LEANDER dr.

I. A városi Kelcz-féle árvaház 1741—1749.¹

1941-ben 200 éves fordulója volt annak a nagyjelentőségű, első kezdeményezésű városi tanácsi határozatnak, amelyet aztán a város tetté is váltott, hogy árváinak házat épít. Ennek emlékét és fejleményeit szolgálja a jelen értekezés.

1741. január 2-án *közgyűlésen* ajánlja a városbíró Szvetic József, hogy gondoskodjék a város árváiról, akik elszórva vannak a városban, és akiket még Csoba is kihelyeznek a nemkatolikuskok. Határozza el a város, hogy az adásvételnél fizetni szokott áldomáspénznek (mercipotusnak) a felét fordítsák árvalapra, ezt pénzben fizessék be erre és csak a másik felét fordítsák áldomásra. A közgyűlés nem fogadta ugyan el mindjárt a gondolatot, de a tanács igen, és máris úgy intézkedett, hogy az adó-vevő felek az ár másfél százalékát erre az alapra szolgáltatassák be. A határozat ellen többen, főleg nemkatolikusok kikeltek ugyan, de a városbíró a tanács és a város többségének nevében a királyhoz fordult, hogy a város e határozatát hagyja jóvá. A király 1741. aug. 14-én Pozsonyban kelt határozatával dönt a dologban, és megengedi, hogy más jövedelemforrásokat is keressenek e célra. Még a királyi döntés előtt az említett év elejétől kezdve gyűjtötték így a pénzt, évenként kb. 174 forintot. (Orsz. levéltár H. T. Fundationales 1752. Lad. B. fasc. 19. A város jelentése a H. T.-nek 1752. IV. 4-én. Tartalmát közölte Péterfy Sándor: A kőszegi árvaház története 1741—1752-ig címen. Megvan Kőszeg v. jegyzőkönyvében is az idézett dátumnál 864—867. o.)

A gondolat hamarosan testet öltött. A városi tanács 1742. márc. 6-án és 16-án már úgy intézkedik, hogy az árvák atyja vegye meg Lada György volt városbíró erre a célra tett hagyatékából 550 ill. 500 forinton a Sziget külvárosban Unger Mihályné házat. (Kőszeg városi protocollum scriptum 1742. 550. és 560. o.) Ez a ház a *szigeti városi kórház mellett* volt. Városi kórháznak a mostani Meskó-utcai polgári menedékházat nevezték.

Megmaradt ennek a kis városi árvaháznak a szabályzata is. 1742-ben ugyan még csak két árva fiú van a házban az említett áldomáspénz terhére, de 12 fiú és 12 leány ellátása van tervezve katolikus neveléssel, valláskülönbőség nélkül egy idősebb, istenfélő nevelőanya gondviselésében. A gyerekek 3-tól 12 vagy 14 éves korukig lehettek az árvaházban, ezen idő alatt olvasást, írást, számolást kellett tanulniok; a leányoknak ezenfelül kötniök, horgolniok, fonni, főzni. Alkalmas fiúk a negyedik

¹ Kelcz Imre győri kanonok, volt jezsuita misszionárius életrajzát megírta dr. Schermann Egyed a kőszegi gimnázium 1933—34-i értesítőjében.

osztályig tanulásra is adhatók (addig az árvaházban maradhatnak), vagy megfelelő mesterség tanulására irányítandók. Ellátásuk délben két, este egy étel. Ruhát az árvaház vesz, tüzelőt a város ad. Nyáron 6 órakor kelés, este $\frac{1}{2}$ 9 órakor fekvés; vasárnap és télen valamivel hosszabb az alvásuk, korábbi a lefekvésük. Egy gyermek előimádkozásával bizony elég sokat kellett imádkozniok. Reggel az árvaház jöteviért, délután Kőszeg város és közönsége javára, este a tisztítótűzön szenvedőkért egy-egy rózsafüzért és egy-egy litániát. Vasárnap délelőtt és délután jelen kellett lenniök férfi- vagy nőelöljárójukkal az istentiszteleten, keresztény tanításon. Havonkint vagy negyedévenkint gyónni, áldozni, ha koruk már alkalmassá teszi őket. (1742. die 11 May Quo ad domum Puppillarem című német irat a Kőszeg városi lev. aktái között.)

Ez a valószínűen valamelyik jezsuita atya, talán máris Kelcz Imre elindításával és szabályozásával történt megoldás igen nagyjelentőségűvé vált hamarosan, időrendben pedig első volt az országban, sőt Bécsset is megelőzte. Fináczy Ernő, a neveléstörténet jeles írója, állította ezt. Tudomása szerint Kőszegen volt „az első szervezett árvaház Magyarországon”. A bécsi, melyet később egy jezsuita atya vezetett, 1745-ben keletkezett. (Fináczy E. A magyarországi közoktatás története Mária T. kor. I. köt. 188—192. o.).

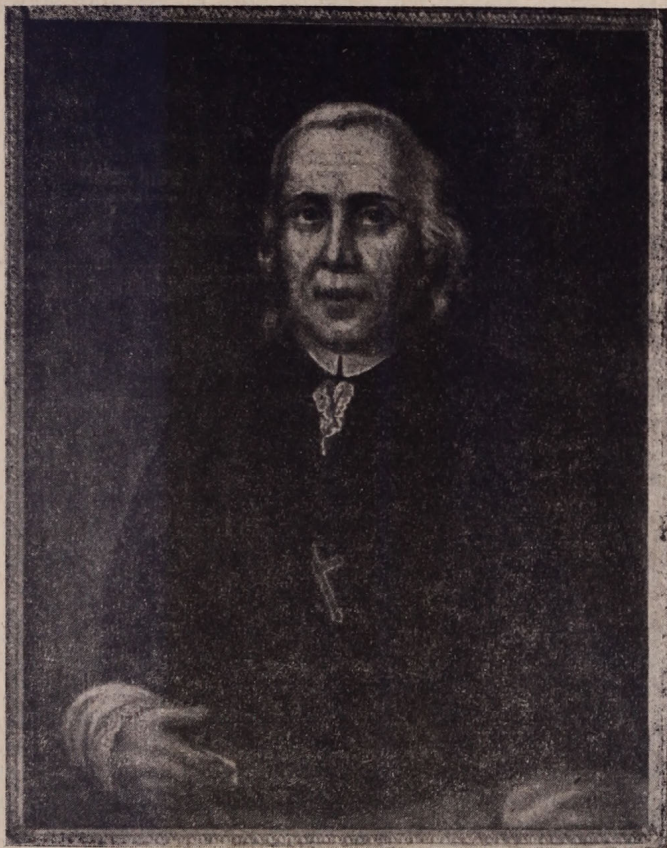
A kis árvaház a mercipotusból és adományokból is hamarosan 1935 forint tőkére tett szert, és már 5 nem katolikus árvát helyeztek el benne.

II. A jezsuita konvertita-árvaház 1749—1778.

Mikor már ilyen jól megindult a dolog, akkor csatlakozott aztán az üdvös gondolathoz Kelcz Imre jezsuita misszionárius. Ajánlatot tett, hogy necsak mint az eddigi szabályzatban volt, helybelieket, hanem megyebelieket is lehessen felvenni, ha földesurak árvákat a maguk költségén katolikus módon akarnak neveltetni. Az ő buzgólkodására tett 1749-ben Trinkl Jakab győri világi pap 1500 forint alapítványt a jezsuiták kezébe az árvaház céljára. Ehhez tettek Szvetics Jakab kőszegi ker. táblai elnök hagyatékából 200 forintot. Az 1700 forinton aztán a városi tanácsal együtt megvették ezt a templomok közelében lévő házat két kerttel a városfal mellett, amelyből a későbbi árvaházi épület fejlődött.

Ez a ház *Glick* nevű kovács, városi szenátor háza volt; aztán Gatterman Mátyás kezére került, tőle pedig bizonyos adósság letörlesztése feijében Lada Ferenc szerzi meg ezt az „*Arany korona*“-házat. Tehát valami vendéglő volt akkor. (Városi jegyzőkönyv 1748. jún. 25. és Fassio 1749. máj. 14.) A vételhez Kelcznek kellett eljárnia; kérte Szvetics Jakab elnök feleségét, Lada Mária asszonyt, hogy vállaljon kezességet egy negyedévre, hogy Lada Ferenc kamatmentesen pénzt vehessen fel a ház kifizetésére. Szveticsné hozzá is járult ehhez. Lada

Ferenctől vették aztán meg a házat árvaháznak (jelezve, hogy továbbra is adóköteles) az említett összegben. A város a külvárosi kis házat eladta, és árát az árvaalaphoz adta. Ezzel és a mercipotusnak további felajánlásával szerzett a város jogot továbbra is az árvaházhoz. A jezsuiták különben a további árvaalappénzek kezelését is a városra bízták.

Kelcz Imre, az árvaház első alapítója. Ismeretlen szerző XVIII. századi képe után festette Somló Jenő rajztanár.

1749. nov. 6-án már megnyílt az új árvaház, és akkor már 6200 forint tőkével rendelkezett a ház értékén fölül. (Hochburg Polyxena grófnő 4000, Török Ferenc kamarai tanácsos 1000, Pázmándy nevű szombathelyi kanonok 500, Nádasdy Lipót gróf kancellárius 200, Primes György soproni apátplébános 500 forintot adott. Primes még más 500 frtot is hagyományozott, Szvetics Jakab, a kir. kancellária referendáriusa 60—60 forintot fizet 2 árvára; Batthyány Lajos gróf nádor 2 nemesi és 2 más árva tartását vállalja.)

Amikor pedig 1750. ápr. 21-én a jezsuiták tartományi főnökük hozzájárulásával a várossal szerződészerűen megegyeztek az árvaház fenntartására, működésére vonatkozóan, 1752. ápr. 4-én már elküldhette a város az összefoglaló jelentését a Helytartótanácsnak, hogy a király jóváhagyását kérje, ami még ez évben meg is történt.

(Az egész kialakulásról 1752-ben a Helytartótanácsnak küldött jelentést kiegészítettük a Historia Seminarii Convertitarum Ginsiensis ab annó . . . 1750. c. jezsuita naplóból. E könyv elején és a városi jegyzőkönyvekben 1750. ápr. 21-nél vannak beírva az árvaház működésére vonatkozó megegyezés pontjai. A Helytartótanácsnak küldött jelentésben természetesen ezek is benne vannak.)

Ez az 1750-i szervezeti szabályzat egészen új jelleget ad az árvaháznak. Az eddig katolikus nevelést adó városi árvaházból olyan árvaház lett, amely *elsősorban nemkatolikus szülők*től származó *árvák katolikus nevelését* tűzte ki céljául, tehát *konvertita-árvaház* lett. Csupán eretnek vagy eretnekség veszélyében lévő, zsenge korú fiúkat és leányokat vehettek fel, természetesen elkülönítve őket. A felvételtől mindenkor a jezsuita kollégium rektora dönt, együtt működve a városi tanáccsal. Az árvák gondozása, nevelése a jezsuita rend feladata. Ez egy lelkeszt biz meg a lelki javak gondozásával, míg az anyagi gondok a város tanácsát, illetőleg egy kinevezett világi városi gondnokot terhelnek. Írni, olvasni a növendékek a városi iskolában ingyen tanulnak. A ház alapítványait a város kezeli, és készített a kamatok felhasználásáról költségvetést, de mindkettőt a kollégium rektorának beleegyezésével ügyannyira, hogy ha a város nem tisztelné a rektor jogait, a Trinkl-féle ház (az „Aranykorona“) a rend birtokába menne át, mert az említett alapítványból Kelcz Imre misszionarius szerezte.

Egy-egy árva eltartása évi 60 rajnai forintban (= jófajta ezüst forintban), ha pedig nemesi árva, akkor 80 r. forintban számítandó. Ez utóbbiak teljesen egy sorban vannak a többiekkel, csak valamivel jobb élelmezést és ruházatot kapnak. A rektor dönt abban, hogy ki mehet magasabb tanulmányokra, vagy ki menjen iparra az egyik vagy másik céhbe. Jeles tanulókat 2—3 évig élelmezett, ruházott, tartott az árvaház, ha a jezsuita iskolában nem jutottak volna hozzá mindezekhez. Az iparra tanulókat a város veszi gondjába, ő helyezi el, ő gondoskodik arról, hogy ingyen tanulhassanak, és ingyen avassák őket legényyé. Az árvaalapból kapnak esetleg ruhát. A magasabb iskolát látogatóknak és a mesterséget tanulóknak is a városi tanács a gyámjuk nagykorúságukig. Természetesen ügyelnek arra, hogy a városi gyűjtött pénzből városi árvák, a vidékiek alapjaiból pedig vidékiek részesüljenek. Az árvaház királyi adóját a mercipotalis pénzből fizeti a gondnok. A házat raktárnak senki fel nem használhatja, de még katonatartás vagy beszállásolások alól is örökre fel legyen mentve. Ezek azok a pontok, amelyek-

nek megtartása esetén a város és a jezsuiták tartományi főnöke fönntartják „a megtérítettek szemináriumát”. Ezt a szabályzatot ságodi Szvetics Jakab referendárius, ságodi Szvetics József városbíró és Kelcz Imre S. J., Zichy Ferenc gr. győri püspök theologusa szerkesztették.

A város jelentése már arról szól, hogy Szvetics Jakab (kancelláriai referendárius) 2000 forint örökös alapítványt tett, a jezsuita feljegyzés azonban csak évi 60—60 forintnak átadásáról tud. Ebből egy nemes és egy nem nemesi árvát tartanak.

1752-ben a városi jelentés szerint már 5 *katolikus* és 6 *nem-katolikus szülőktől származó árvát* látnak el. Az otthoni tanításra Kelcz Imre atya már oktatót is rendelt. A növendékek egy része a jezsuita iskolát, más része a városi iskolát járja.

A város felterjesztése után a Helytartótanács még az iskolamesterektől és a céhektől várt nyilatkozatot, hogy csakhogyan ingyen vállalják-e a tanítást. A magyar és német iskolamester hamar beleegyezett a Helytartótanács kívánságába, a helybeli céhek azonban — köztük a horvát vargák is — együttes tanácskozásuk után, amelyet a város színe előtt folytattak le, némi kis megszorításokkal fogadták el ugyanazt. Nevezetesen csak városbeli árvát szegődtetnek, szabadítanak ingyen; ha földesúrnak céhe van, árváját annál taníttassa. Ha ruhát a tanítómester ad, akkor egy évvel tovább inaskodjék az inas. Aztán az árva törvényes születésű legyen. A gombkötők azt kívánták, hogy az árvák is adják meg (a szabadulás után) a legényeknek a „társopoharat”. Ha a mester adja meg helyette, akkor az árva azt neki meg szolgálja. (V. jkv. 1752. 864—7. o., 967—8. o.)

Ezekből a kicsinyes megállapodásokból is látható, hogy milyen nehezen indult el a szegény árvák ügye. A város csak évi 20 forintot fizetett a mercipotusból egy-egy polgári árva után, nemesi után 30-at. Azok levest és egy másik fogás ételt kapnak délben és este, emezek két másik fogást. Az árvák gondozó asszonya ellátásra annyi öl fát kap a várostól, ahány árvája van, vagy minden árva után 30 krajcárban számítva az öl fát, készpénzben kapja meg.² Az árvákkal lévő instruktor a nemesi árvák ellátását kapja, azonkívül 2—3 külső tanuló instruálását vállalhatja, akik járjanak be, azonfölül kap évenként 2 körmöci aranyat. A gimnáziumba járó tanulóknak bárányprémes köpenyűk legyen (ne rókaprémes), az elemiiskolásoknak köpenyűk nem volt. Posztót végszám szerezenek be Pozsonyból, papirost pedig rizsmaszám a lékai papirossmalomból, így rendelkeztek a várossal való megegyezés elején. (Historia Sem. Conv. 1750—1773. 1749-ről jegyzi fel.)

Az alapítványi helyekre először egy akatolikus özvegynek — aki az árvaház matere lett — 3 árva leánya került be, átté-

² 60 krajcár = egy ezüst forint. Általában ez időben ebben számítottak. Az arany forint = kb. 2 tallér = 4 ezüst forint.

rése után azonban hamarosan visszatért a városba. Az első nemesi konvertita Kereszturi József, aki napi 1 krajcárért egy sextarius bort is kapott. 1751-ben két Kálmán-fiú tért át és jött a házba, bár szülei — kapások — tiltakoztak ez ellen. A kisebbiket el is ragadták, és Sopronba vitték. A községi plébános, Farkas György, azonban a luteránusok violentiája ellenére visszahozta. Aztán Batthyány Lajos gr. nádor vette oltalmába őket, és fizetett értük. (A pénzért évenként Rohoncra kellett elmenni.) 1758-ban egy zsidó fiút hoztak az árvaházba Nagymartonból. Nem akart szüleinél maradni. Primes György, a soproni plébános, Parhammer Ignác, a császár jezsuita gyónatója, a következő évben a bécsi árvaház vezetője és Herbeville Mihály gróf döntenek a dologban. Ez utóbbi lett keresztapja.

Az árvák száma folyton növekszik: 1756-ban 9, 1757-ben 15, 1758-ban 21 és még 3 városi árva, 1759-ben 26 és még 2 városi árva, 1760-ban 24 konvertita és 3 városi árva van.

1760-ban már kapcsolatban találjuk az árvaházzal Adelffy Antalt, hamarosan itteni ker. táblai elnököt. Első felesége, Gombossy Anna Mária, innen kap egy városi konvertita leányt szolgálónak.

Adelffy Antal egyéniségének megismerése egészen külön tanulmányozást kívánna, oly kevés az, ami róla köztudatban van. A községi plébánia anyakönyve szerint 1716-ban született, mert 1771. január 8-án bekövetkezett halálánál ez a bejegyzés van: cath. ann. 55. Nevére, hogy előbb Fleischmannak nevezték, Chernel K. Kőszegről írt monografiája hívja fel a figyelmünket.³ 1736-ban kapott nemességet, 1748-ban pedig engedélyt arra, hogy Adelffy Jánost fiává fogadhassa és nemességét reá ruházhassa (Kempelen: Magy. nemesi családok 4. k. 142. o.). Csergheő Ferenc a községi kerületi tábla első 100 esztendejét megörökítő művében (14., 30., 303. o.) megemlíti, hogy mint fogadott fiú örökölt, a ker. táblánál 150 frt évi fizetéssel a szegények ügyvédje volt 1743. nov. 18-a óta. Ő is megemlíti, hogy ezután nyert nemességet és vette fel az Adelffy nevet. Azután Sopron vármegye alispánjává léptették elő. (Soós Imrétől, Sopron vármegye levéltárosától vett értesülésünk szerint alispán-sága előtt a királyi kanceláriánál működött mint Mária Teréziánál protekciós személy. Esterházy soproni főispán segítségével lett ottani alispán a megye megkérdezése nélkül.) 1761. aug. 7-én megválván az alispánságtól, ugyanazon év aug. 22-én a községi kerületi tábla elnökének nevezték ki, egyúttal királyi tanácsosnak. Az elnökök már évi 1000 forint fizetést élveztek.

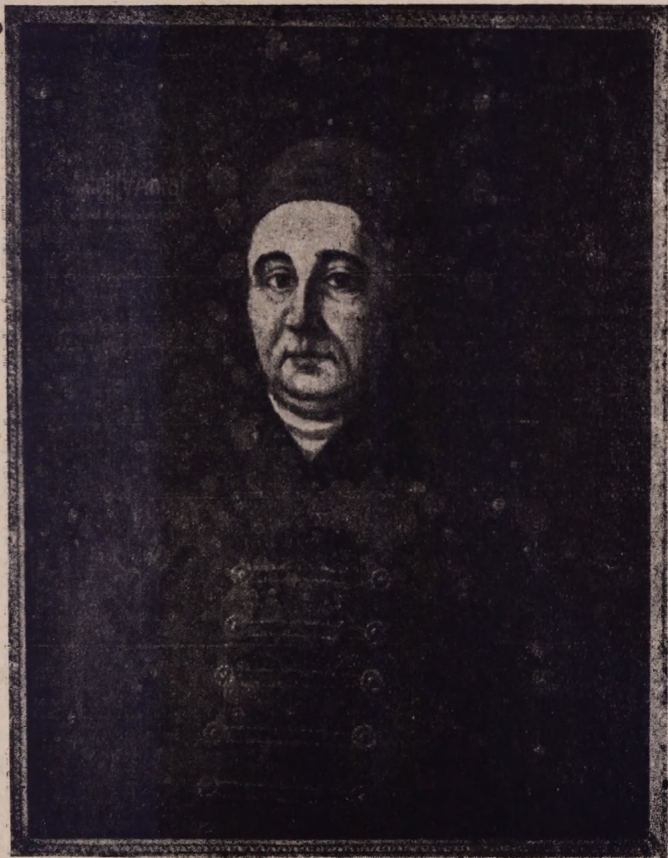
Első házassága révén mutathatta adakozását a községi jezsuita templomnak, mert 1750-ben díszes rácsozatot készíttetett kórusukra.⁴

³ Neve a községi anyakönyvekben így van: Adelffi, Csergheő F. egy f-fel, de y-al írja, a többi iratok ffy-val.

⁴ Első felesége, mint említettük, Gombossy Anna Mária, a második.

Tanügyi, árvaházi alapítványa elnöksége idejére esik. Végrendeleti tanúja Kelcz Imre. Mint jeleztük, Kőszegen halt meg 1771-ben.

Az árvaház történetéhez visszatérve megemlítjük, hogy az 1760-as évben van először az árvaház abban a helyzetben, hogy *Matzer Péter jezsuita* (1755. óta a ház kurátora, 1754—62-ben

Adelffy Antal, az árvaház gyarapítója. Ismeretlen szerző XVIII. századi képe után festette Somló Jenő rajztanár.

gimnáziumi igazgató) a szent kereszt oltárát és a két kandelábrumot állíthatja fel az *oratoriummá tett helyiségben*. Az oltár lábazata műmárványos volt, a felső része boltozatos, cirádás, és szobor volt rajta.

Foglaljuk itt mindjárt össze azt a keveset, amit ennek a jezsuita árvaháznak a külsejéről, berendezéséről még tudunk.

akivel 1765-ben kelt egybe, Solterer Zsuzsanna, Niczky Sándor kapitány özvegye (Hist. Sem. Convest., Kőszeg anyakönyvei).

Valószínű, hogy a későbbi, naggyá átépített (és most is meglevő) épületnek az a része volt a jezsuita árvaház, amelyik a Kelcz-Adelffy-utcára néz. 1761-ben a kurátor a ház homlokzatára a Boldogságos Szűz képét tette, aki köpönyegével a konvertitákat védi. Fölötte bádögfödelecske volt, előtte két bádoglámpa. A Boldogságos Szűz ünnepei előtti vigiliákon és szombatokon kellett égniök. Ez a kép csak egy 3 forintos kép volt, melyet később egy szebb váltott fel. Benn az épületben nagyon érezték a képek hiányát a falakon, azért a jezsuiták útján Bécsből rendeltek. 1770-ben kőambitust kap az épület az eddigi faambitus helyett, még pedig fönn is, lenn is boltozatosat. 150 forintért építik, 120 forintért pedig új hálótermet, amelyben már nem kellett kettesével aludniok a gyermekeknek.

Bővült is az épület. 1765-ben 297 frt 40 kr-on elemiiskolát (schola didascalis-t) építenek. Erre azért volt szükség, hogy a gimnáziumba nagyobb számmal menő tanulókat egy világi tanító készítse elő. Eddig 30—40 forintért béreltek e célra helyiséget. Most a kurátor, aki egyúttal praefectus scholarum is volt, megtárgyalta a dolgot a városi magisztrátussal, a plébánossal, továbbá a rektorral és Kelcz Imrével, és e célra a szomszédos kis házat szemelték ki, amely akkor romladozó állapotban volt. A város 6000 téglát adott hozzá és némi fát, a többi költséget az árvaház állta. Itt aránylag drágán (26 frt-ért) egy kutat is ásattak. A berendezés jókarban tartása már a tanító kötelessége, aki minden tanulótól havonként 7 kr-t kap, és ebből kell javíttatnia a padokat, kályhát, ablakokat és egyebet is. Ha szükséges, a tanító az árvaházban is tanít mint praeceptor, s azért ellátást kap a nemesi konvertiták sorában. Az árvaháznak a tanító évenként 15 rénus forintot fizet bérül.

A konvertiták és árvák házának lakói igen különböző módokon és messze vidékről kerültek össze. Részint helybeliek, de voltak köztük Sopron, Győr, Vas vármegyéből és máshonnan is. Számuk is igen ingadozó volt 20—30 között. Ennyi a konvertita. Ezekhez 3—5 árva járult. Mindet alapítványokból tartották el, azért a jötevőket nagyon kellett keresni és az alapokat lehetőleg biztosítani.

A megindulásnál említett 6200 frt alapítványhoz igen jelentős segítőnek jelentkezett 1762-ben *Benök István*, az erdélyi kancellária nyugalmazott referendáriusa, aki éveken át adott 600 forintot a háznak, ami 10.000 frt alapítványtöbbletnek felelt meg. Egy pár év múlva azonban más célra fordította ezt az itteni alapítványnak készülő összeget, mert nem nyugodott bele, hogy királyi rendeletre az itteni magisztrátusnak felügyeleti joga lett a házra. (Csakugyan 1768-ban Fodor Ferenc városbíró, 1769-ben pedig Kaczor János városbíró találjuk a ház számadásainak láttamozói között, ami sem előbb, sem utóbb nem fordult elő.)

Batthyány Lajos nádor kezdettől fogva szereplő alapítványát folytatta a fia, József kalocsai érsek, kinek aulája volt

Rohoncon. 1769. decemberének végén Mátzer Péter jezsuita rektorral szerződésileg véglegesíti a nádori alapítványt 4 gyermekre.

1767-ben a tőkék összege 7.656 frt volt, amelyben benne van az az 1000 frt is, amelyet Kelcz Imre ebben az évben csatoltatott az előző tőkékhez. Legnagyobb részük (összesen 4000 frt) Török Sándornál volt elhelyezve Győrött, 1000 frt a soproni jezsuita konviktusnál.

1772-ben összeírja a jezsuita kurátor a tudtával létező alapítványokat és alapokat:

1. a Batthyány József érsek-féle kötelezvény	4000 frt;
2. a Szvetics Jakab kir. személynöké	2000 frt;
3. a Török Sándor tanácsosnál kimutatott	3500 frt;
4. az ügynevezett Zarka-ház, amelyet átvett Csekonicus Mária	2000 frt;
egyéb tőkék	654 frt;
5. gr. Cziráky Lászlónál van	3000 frt;
	<hr/>
	összesen 15154 frt;

6. Primes György soproni apát hagy majd (ezt is hozzáveszik) 1000 frtot.

Tehát elég sok tőkét tudnak kimutatni. A konvertiták száma mégis fogy, aminek okát a kurátor az akkori idők kritikus szellemében látja. Az akatolikus szülők már elhittetik gyermekeikkel, hogy a katolikus vallás lesz luteránussá, az ünnepek szűnnek, a bőjt változik, hamarosan a fülgyónás is megszűnik.

Ennél nagyobb baj is jelentkezett hamarosan. A jezsuita rendnek általános eltörlése 1773-ban súlyosan nehezedett a konvertita árvaházra is. Elvesztette buzgó főntartóit, tőkéinek nagy részét, és a ház kertjét is siettek egyesek lefoglalni. A királyi kamara ugyan hamarosan oltalmazóan szól bele a konvertita-árvaház ügyébe, de az átmenetet megsínylette. A jezsuiták kőszegi birtokait átvevő állami bizottság a konvertita-árvaház tőkéit 9.412 forintban állapította meg. Ugyanakkor a rendházuké 40.900, a templomuké 4.450, a kongregációé, mely a kálvária hegyéről volt elnevezve, 800 frt misealapítványokban és más vallási alapítványokban 2.750 frt volt (Fináczy E. i. m. II. köt. 173. o.).

A konvertita-árvaházban 1773-ban az eltörlés előtt még 17 konvertita volt és néhány városi árva. Ezen év októberében Saji János páter vette át a ház vezetését, de már a királyi megbizottaktól: Csödy Pál paptól, Szvetics Ignáctól és Horváth Ferenc helyettes alispántól. Ezek most két szobát rendelnek neki a házban. Eddig a kurátor nem lakott a házban. 315 forintot vett át a kasszában, holott a ház kiadásai évenként a jezsuiták korában 265 frtről fokozódva általában 1000 frton fölül voltak.

A rendszerváltozásnak első nagyobb eredménye volt a házzal kapcsolatos elemiiskolának megszüntetése.⁵ Kevesen látogatták, és kellemetlen volt, hogy rajta keresztül bejárás volt az árvaházhoz. Most elfalazták a kapuját, a két szobát pedig raktárnak használták. Az árvaház udvara, kertje pedig nagyobb lett. Úgy látszik, a házban az átmeneti időben többféle hiány mutatkozott. Az új vezető iparkodik mindent rendbetenni. 1775-ben számol el a 3 szép képről, amelyeket a ház homlokzatára vasbádogra festetett vaskerettel, nevezetesen a Bold. Szűz képét, amint palástja alá veszi az árva fiúkat és leányokat, aztán balról Szt. Erzsébet, jobbról Szt. Imre képét (ezek most a lépcsőházban vannak elhelyezve), kijavíttatja a hozzájuk tartozó két lámpát. De már innen is onnan is gyors segélyre van szüksége a háznak, minden oldalról perselyeket helyez, különben nem tudná élelmezni a sok növendéket. A Török Sándornál lévő 3500 frt után már nem jöttek meg a kamatok. Adelffy Antal özvegye ugyan segített az árvaházon, de ez évben ő is meghalt.

Most (1775-ben) esedékes lett az a nagy hagyaték, amelyet 1771-ben *Adelffy Antal* az árvaházra hagyott, s amelyet eddig az özvegy, *Solterer Zsuzsanna* élvezett. A hagyaték végrehajtásával *Kelcz Imrét* bizta meg a győri püspök (szombathelyi még nem volt ekkor), mint az árvaház fődirektorát. *Adelffy tótsági* (muraszombati járási) javait még ez évben *Szapáry (Péter)* grófnak adta el 40.000 frtért, a *küllői* (Sopron vm.) birtokot pedig *Esterházy (Miklós)* hercegnek 32.000 frtért. Ezekhez tette még *Niczky Lázár* hagyatékát Sopronból és az egész összeget rábizta a (szombathelyi-vasvári) káptalanra.

Közben visszapörli a ház kertjét, amelyet már ellicitáltak. A kir. kamara rendelkezésére vissza kellett adni az árvaháznak. Sőt ez megvette a plébánia kertje melletti kis részt is, és az egész volt várárkot e részen 21, illetőleg 130 frtért. Mindezek az árvaház körül voltak.

Hamarosan sokan érdeklődnek a jelentős vagyonhoz jutott intézmény iránt. 1777-ben *Niczky Kristóf* főigazgató meglátogatja az árvaház belső iskoláját, májusban pedig az új püspök, *Szily János*, *Kelcz József*, a soproni és a helybeli plébános tekintik meg a ház telkét és intézkednek egy új építkezés ügyében. Ezzel hamarosan egészen új alapokra helyezkedik az egész intézmény.

A régi házban azonban egy ideig még eléggé zavartalanul folyik az élet. Az 1777-es nagy városi tűzvész, amelyben 209 ház égett le (a város nyugati fele), az árvaházat elkerülte. *Saji János* páter dec. 15-én *Szabó Imre volt jezsuita*, szombathelyi egyházmegyei papnak adja át a prefektusságot. 4 évről ő

⁵ Pedig 1774-ben aug. 8-án még a város előkelőinek jelenlétében nyilvános vizsgálatot tartottak benne a rendes tantárgyakból.

készít kimutatásokat. 1777-ben 45 növendék volt a kis házban. 26 fiú és 6 leány alapítványokon (ezekből 3 leány városi), továbbá 13 városi fiú a városi alapon. De 1778—81 között összesen is csak 74 árva volt, köztük több gimnazista.

(Folytatjuk.)

Dr. LEANDER BARCZA: *Konvertiten-Waisenhaus „Kelcz-Adelffy-
num“ in Güns.*

Auszug. Dieses berühmte und in den letzten Zeiten aufgelassene Waisenhaus hat sich im Jahre 1741 aus einfachen Verhältnissen entwickelt.

Der Magistratus der Stadt Güns hat unter Leitung Josephus Szvetic's beschlossen, dass ein Teil des Leikaufgeldes (mercipotus) immer zur Unterstützung der Stadt-Waisen dienen soll. Davon hat Stadt jenes kleine Haus gekauft, das neben dem jeztigen Meskó-Spital liegt, und welches das erste Waisenhaus nicht nur im Königreich Ungarn war, sondern auch in der ganzen Monarchie.

Maria Terezia freute sich sehr über diese Beginning.

Seit 1742 hat die Stadt auch eine Organisationsregel des Waisenhauses, welche wahrscheinlich schon von dem Jesuiten-Pater Emerich Kelcz stammt.

Das Leben und die segensreiche Tätigkeit des Paters Kelcz hat schon Egidius Schermann dr. am gründlichsten geschildert. Kelcz hat viel beigetragen, dass das Waisenhaus ein neues, grösseres Heim bekommen hat. Dies war das Gastwirthaus „Goldene Krone“, wo und woraus sich später das grosse Institut neben dem Stadtturm, genannt Hohár-Turm (Henkerturm) entwickelte.

Von diesen Zeiten an geriet das Institut unter die Leitung der Jesuiten, und im Jahre 1752 übernahm es offiziell der Jesuitenorden.

Die Jesuiten haben mehrere mächtigere Wohltäter bewogen, mit Fundationen die Waisen zu unterstützen. Unter diesen war der mächtigste Anton von Adelffy, Präses des Kreisgerichtes, der sein ganzes Vermögen dem Waisenhaus vermachte, da er kinderlos war.

Schon in den ersten Zeiten durften die Waisen verschiedener Religion angehören, genossen aber katholische Erziehung. Zu Zeiten der Jesuiten bekamen hier in erster Reihe jene Waisen Unterstützung und eine katholische Erziehung, die von nichtkatholischen Eltern stammten, oder zu Hause katholisch nicht erzogen werden konnten, darum hiess das Haus Konvertiten-Waisenhaus.

Kínai vers

*Fehér az arcod,
hó a lelked.
Elnézem hosszan,
hátha sejted:
a tengert meg a semmit rejted.*

Rezek S. Román.

Dunántúli tárgy- és eszköznevek.

B E K E
ÖDÖN dr.

Fokla, fáklya. A *fokla* vörösfenyőből készült szilánk, melyel régen világítottak. Először fejszével nagyjából földarabolták, azután késsel hasították szét; *foklatartuban* tartották (Rábagyarmat Musits Jenő, Csákánydoroszló, Kemestaródfa Csaba József). Óriszentpéteren, Kercán, Veleméren a *foklát* kézbe fogják, tartója nincs. A hozzá való fenyőfát a kemence hátán szárítják, s vékonyra hasogatják. Estefelé szürkületkor konyhában, istállóban szokták használni, ahol este csak keveset szoktak dolgozni (Nyíri Antal). Egy régebbi közlemény szerint Óriszentpéteren *póklya* a szó kiejtése, s van *póklyatartó* is (? Nyr 34 : 221). Veszprém m. Tornán a *fokja* vesszőre tűzött tenyérnyi nagyságú nyírhéjdarab, amelyet a sz. Iván estéjén rendezett tűzijáték alkalmával meggyujtanak és a levegőben csóválnak, vagyis *fokjázna*k. Karancs vidékén, mint az irodalmi nyelvben, kiejtése *fáklya* (MTsz). Nyíregyháza vidékén a *fakla* 'templomi vastag gyertya' (Nyr 55 : 112, MNy 3 : 238). Az Ormánságban *fáklya* 'csörjefából repegetett, füstön szárított pálca, amivel kalátafába dűgva világítottak' (Kiss G. 274). Az EtSz a latin *facula* szó átvételének tartja, Szarvas szerint azonban a német *Fackel*-ből származik (Nyr 14 : 50). Ha csak az irodalmi *fáklyára* volnának adataink, akkor nem lehetne kifogást tenni a latin eredet ellen, azonban a nyugatmagyarországi *fokla* alak inkább a német eredet mellett bizonyít (vö. *forspent* < *Vorspann*); *prontos krumpi* 'rothadni kezdő burgonya' (Zalabaksa Bödei), ebben a *pront* < ném. *Brand* 'üszög (a gabonán, seben)', *prontsaczung* Bercsényi NySz < *Brandschatzung*).

Csontika. Egy 1838-ból származó följegyzés szerint Vas m. délnyugati részében *csontika* 'fenyűforgács; gyertya helyett használgák, minek utána hasábokra metélvén a fenyűfa 4 ujjnyi vastag héját esztendeig tartották' (MNy 28 : 320). A szó ma is használatos Vas és Zala megyében. Csákánydoroszlón, Halogyon, Iváncon, Farkasfán (Csaba József), Rábagyarmaton (Musits Jenő), Zalabaksán (Bödei János) 'az elégett fokla megmaradt vége'. Ezt Rábagyarmaton behasították, s új foklát illesztettek bele. Itt így hívják az elégett fa megmaradt darabját is, s a tűzből kivett parázcsvégű ágat, mellyel pipára gyujtottak. Farkasfán és Kapornakon *foklacsontika* is (Csaba). Zala m. Szilvágyon a *foklacsontika* 'világításra használt fenyőszilánk' (Gönczi Göcsej 301), Csákánydoroszlón régen a hosszúkás forgácsot *facsondikának* hívták, Zalabaksán *csontika* a 'gyantás fa vesszővastagságú forgácsa' is, amivel lámpát gyujtanak, ha a kamrába mennek (pl. Hasogass é kis *csontikát!* Gyójs é kis *csontikát!*). Zalabaksán *csontika* még a mindkét végén kihegyezett végű rövid pálcika is, melyet a füstre tett húsdarabok, pl. sonka, szalonna közé illesztenek, hogy ne érienek egymáshoz, s a füst mindenütt érje (Bödei). A MTsz az Őrségből, Göcsejből,

s az Ormányságból közli „fokla csonkja” jelentésben, az Őrségből és Zala m. Sztgyörgyvölgyből azonkívül „pipagyujtó fácska v. vékony fenyűszilánk” jelentésben. Rábagyarmaton azonban a *csontika* csontdarabot is jelent, s a MTsz is közölte, „csontocska, csont” jelentését az Őrségből, Baranya m. Kopácsról, Udvarhely és Háromszék megyéből. A MTsz különválasztja a két *csontikát*, s az EtSz szerint is az első *csontika*, „noha képzésmódja nem világos, alig lehet kétséges, hogy a *csonka*: *csonk* szó származéka”. Nézetem szerint ez azért sem lehetséges, mert a *csonk* újabb elvonás a *csonkából*. A *csontika* eredetileg nyilván „csontszilánk” volt, s ebből a jelentésből fejlődött a „fenyűszilánk” jelentés. Bizonyítja ezt a *csontorja*, *csontorka*, „világításra használt vékony hasított fácska” (Karancs vid. MTsz) és *csontörka* „kis darab csont” (Zilah vid. Nyr 28 : 283), „csontocska, csontszilánk” (Torda NyF 32 : 44). Más szó talán a már Pápai Páriznál előforduló *Tsonka fog*, *tsontorka*: Dens mutilata; *csontorka* „tors, kocsán” (Nagyszalonta Nyr 46 : 131), „elszáradt ág, csap; a letört v. levágott levélnek a száron v. a törzsön maradt kis része, nyele” (Magyardéce EtSz).

Szamalú. Vas m. Rábagyarmaton (Musits), Csákánydoroszlón, Kemestaródfán, Farkasfán, az Őrségben Bajánsenyén, Kerkaskápolnán (Csaba), Őriszentpéteren (Nyr 34 : 221), Zala m. Nemesnépen (Ethn. 48 : 447), Zalabaksán (Bódei), Szentgyörgyvölgyén (MTsz) a „szénvonó” neve. Nem tekinthetjük hiteleseknek a Gönczitől Göcsejből közölt *szomolu*, az Őrségből közölt *szömölü* (Nyr 4 : 522), a Kassaitól Szentgyörgyvölgyben följegyzett *szamaló* változatot, amelyet CzF is átvett. Kassai Szökönyve kbl. 100 éve jelent meg, s nem valószínű, hogy akkor más lett volna a szó ejtése, mint ma, hisz a Nyr ugyancsak Szentgyörgyvölgyből való adata is már 1873-ból való. Az azonban kétségtelen, hogy a *szamalú* közvetlen elődje *szamaló* volt, mert Vas és Zala m. nyugati nyelvjárásaiban a többtagú szavak végső -ó -ő-je -u -ü-re változott; pl. *aratuvélla* (Csákánydoroszló Csaba), *aratóvélla* (Zala m. Nemesnép Ethn. 48 : 446), *takaru* (Rábagyarmat Musits, Zalabaksa, Csesztreg), *takaruvélla* (Zalabaksa Bódei), *takaró* (Zala m. Balatonfelv. NyF 40 : 67), *takarúó* (Veszprém m. Pápa vid. 17 : 34), *takaruluó* (Lovászpátona 34 : 68), *hadaró* (Győr m. Szigetköz 38 : 30), a kaszára aratáskor kötött v. csavarszeggel erősített villa; *börsöllü* (Hetés MTsz. Gönczi 511, *börsöllü* 440) „borsörlő”; *böstörü* (Vas m. Őriszentpéter, Szalafő, Bajánsenye, Kerkaskápolna, Farkasfa Csaba, Rábagyarmat Musits, Őrség, Göcsej MTsz), *böstörüó* (Veszprém m. Lovászpátona NyF 34 : 54), *böstörő* (Balaton mell. Nagyszalonta, Szilágy m. Brassó m. Hétfalu, itt *besterő*, *běstörő* följegyzés is), *bosztörő* (Székelyföld MTsz. Udvarhely m. Nyr 30 : 46) „kisebb famozsár, só, bors, cukor, kömény, szemeskávétörésére”, eredetileg „böstörő”; *csipü* (*csipejü*), „csipő” (Csákánydoroszló), *csipüvas* (Őriszentpéter Csaba); *csuklu* „csukló (állatnál is)” (Rábagyarmat, Farkasfa, Zalabaksa, Csesztreg); *csusz-*

tatu ,ekelő, az eke kétágú csusztató fája' (Rábagyarmat, Farkasfa, Zalabaksa), *csusztatúó* (Felsőőr Imre Samu); *disznubontusziék* ,disznóbontósziék' (Csesztreg); *dörgülü v. mángulu* ,szappanalakú keményfadarab, melyel a vásznat simítják' (Rábagyarmat); *dörgülü* ,mángorló' (Csákánydoroszló); *enyelgü* (ember, ló) ,lusta' (Kapornak, Csákánydoroszló Csaba); *foklartartu* ,a fáklya, világításra használt fenyőszilánk tartója' (Rábagyarmat, Farkasfa, Csákánydoroszló, Kemestaródfa, Gönczi Göcsej 631); *förösztü teknyü* (Őriszentpéter Csaba); *tülem lögguja* ,fülem cimpája' (Rábagyarmat); *fürgetü* ,a szekér első tengelyén levő fa, amelynek segítségével a szekér eleje jobbra-balra fordulhat' (Csákánydoroszló Csaba, Kistrákos Zsohár Gyula), ,a szövőszéknek az a része, melynek segítségével szabályozzák a vásznoskerekekkel a vásznosdurung forgását' (Rábagyarmat); *gombolittu* ,motolla' (Farkasfa, Őriszentpéter); *hájtartu* ,hársfakéregből készült hájtartó' (nyers hájat tartanak benne, amit kenyérré keve esznek, Zalabaksa); *piritóskenyérre kenik*, főzésnél is használják, régen a fatengelyes szekér tengelyét ezzel kengették; padláson, kamrában patkány által hozzá nem férhető helyen fölakasztva tartják, Farkasfa); *hajlu* (Horvátnádálja Csaba, Göcsej Gönczi), *hajló* (Zala m. Börzönce Gombkötő József) ,csukló'; *hálu* ,háló'; *emelühálu* (Rábagyarmat, Csesztreg, Zala m. Páka MNy 23 : 590), *huzuhálu*, *tapogathálu* (Rábagyarmat); *irtukapa* (Bocfölde, de uo. *Ritástető* dülő-név), *ritukapa* (Zalabaksa, Velemér Nyíri, Őriszentpéter, Farkasfa, Rábagyarmat), *irtókapa* (Somogy m. Darány Nyíri), *ortókapa* (Gömör m. Abaúj m. MTsz. NyF 13 : 45; vö. *ritás* Rábagyarmat Musits, Őrség, *ort*, *ortás* Gömör m. Abaúj m. *ritynya* Göcsej Gönczi, *rittanyi* Nyr 1 : 422); *kábosztameccü* ,káposztagyalyu' (Őriszentpéter, Kerkaskápolna, Bajánsenye, Magyarszombatfa, Szalafő, Gödörháza, Velemér Csaba); *kaszakalapálásziék*, *kalapálásziék* (Zalabaksa, Csesztreg), *kaszakalapálásziék* (Farkasfa), *kalapálásziék* (Őriszentpéter), *kalapáluószziék* (Felsőőr Imre Samu); *kényiársütülapát*, *kényiértartu* (Őriszentpéter); *korsu* (Szalafő); *máktörü* (Őriszentpéter); *mángulu* (Vas m. Horvátnádálja, Felsőmaréc, Gasztony, Zsida, Farkasfa, Ivánc, Hegyhátszentmárton, Kemestaródfa Csaba), *mángululapicka* (Farkasfa); *nyomdoku* ,a szövőszék taposója' (Rábagyarmat); *nyujtu* ,a szekér első és hátsó részét összekötő rúd' (Kistrákos Zsohár Gyula, Csákánydoroszló Csaba), *nyuójtúó* (Felsőőr Imre Samu); *sikálu* ,mángorló' (Őriszentpéter), ,meszelő' (Rábagyarmat, Csákánydoroszló, Farkasfa; Zala m. Szentgyörgyvölgy Bődei), *sikáló* ,meszelő' (Zala m. Lovászi Nyr 44 : 188), *sikáulapicka* ,mángorlófa' (Bajánsenye, Kerkaskápolna); *sóöllü*, *só-dérálu* ,cementből öntött sóórló' (részei: *alla*, *forguja*, *fogantyója*, *foguja* Rábagyarmat), vö. *söllü* ,kis kézi malom' (Gyevővásárhely, *sörmény* ua. Bánffyhunяд Nyr 28 : 428, *sörmény*, *sörlés* ,örlés', ebből: *sóörmény*, *sóörlés* 34 : 477); *sóútörü* (Csákánydoroszló), *söjtörü* (Rábagyarmat, Musits, két embertől, a MTsz

az Órségből idézi Király Pál ellenőrzésre szoruló adatát) ,kis, 25—30 cm magas famozsár, régen fűszerfélé, sőt törtek benne; más neve *böstörü*, *suótörüö* v. s. *mozsár* (Vas m. Kemestaródfa Csaba), *sötörübot* v. *sótörübot* (Zalabaksa, Csesztreg), megvan már legrégebbi szójegyzékeinkben: *salterium* — *so tere*, *piperiterium* — *bors tere* (SchlSz), *salterium* — *sow therew* *pip(er)terium* — *borstherew* (BesztSz), *salte(r)ium* — *so tere*, *pip(er)te(r)ium* — *bors tere* (SoprSz); *soru* ,sarló' (Farkasfa, Óriszentpéter Csaba); *szëmgulu* (Rábagyarmat), *szëmëgulluja* (Csákánydoroszló) ,szemgolyó'; *szómanyöjü harog* (Óriszentpéter Nyíri), *szómanyüjü*, *sz. harog*, *sz. kampu* (Rábagyarmat) *szuómanyöjü harog*, *sz. kampu* (Kemestaródfa), *szuómanyöölü harog*, *sz. kampu* (Csákánydoroszló), *szóumanyöülü*, *sz. kampu* (Farkasfa), *szalmanyöjü harog* (Zala m. Csesztreg), *szuomanyüjüö* (Vas m. Órisziget MNy 38 : 219), *vonyu*, *vonyogu* (Rábagyarmat), *vonyó* (Somogy m. Kutas), *vonyogó* (Ötvöskönyi, Szomajom, Nagyatád, Bolhás, Tapsony, Somogyudvarhely, Csököly Nyíri, Pozsony m. Hidaskürt MNy 24 : 62), *szómavonyogó* (Zala m. Börzönce Gombkötő József), *vonyoguó* (Vas m. Ják Csaba), *vonyigaó* (Baranya m. Hirics, Tomanóczy Jolán 40), *vonyigó* (Hosszúhetény, Berze Baranyai m. néphagy. 3 : 37), *vonyigáló* (Hegyszentmárton uo. 2 : 9), *harog* (Rábagyarmat, Velemér, Kerca, Zalabaksa) ,horgos végü (újabbna a horog, kamó vasból van) fa, mellyel a szalmát és szénát a boglyából, kazalból csomókban húzzák ki'; *téglázuvas* (Óriszentpéter), *téglázuvas* (Farkasfa), *téglázóvas* (Zala m. Pölöskefő Pálffy László) ,vasaló': *tüdü* ,tüdő' (Óriszentpéter, Csákánydoroszló); *vasmeccü* (Rábagyarmat, Csákánydoroszló, Ivánc, Farkasfa, Kapornak, Óriszentpéter, Zalabaksa, Csesztreg), *vasmeccö* (Zala m. Börzönce: Gombkötő József, Pölöskefő Pálffy László), *füriszmeccü* (Farkasfa), *firiszmeccü* (Rábagyarmat) ,háromélü vasráspoly, fűrészeszelő' (vö. *mëgmeccëm a firiszt* Csákánydoroszló, Börzönce, *meccik* a fűrészt Farkasfa,, fűrészt, kapát, fejszét *meccenek* vele Zalabaksa, Csesztreg; Csákánydoroszlón *reszelü* 1. ,ráspoly, vasreszelő fűrészt élesztésére, fejsze-, kapanyél simítására 2. ,tésztareszelő pléhből'; a ráspoly Csákánydoroszlón *ráspu*, Rábagyarmaton *rásop* is); *velü* ,velő' (Csákánydoroszló); *vetilü* (Rábagyarmat), *vetülü* (Csákánydoroszló) ,vetelő a szövőszéken'; *zsëlipülü* ,hornyoló szüükés, mellyel fazsindelybe csa-

¹ A *nyü* ige tehát itt régi ,kitép, kiszakít' jelentését örizte meg; alakban is régi a *nyö* változat: *künyüöji* a lent (Vas m. Kapornak Csaba); *nyöjik* a szalmát, szénát, csillagfürtöt, *nyönek* (Zalabaksa), *nyöülik* a kendert (Farkasfa Csaba), *nyöölök*, *nyöösz*, *nyööl*, *nyöölünk*, *nyöötök*, *nyöönek* kendert (Csákánydoroszló), *nyöök*, *nyöösz*, *nyü*, *nyüünk*, *nyütök*, *nyünek*, *nyünyi* lent, kendert, szénát boglyából, szalmát kazalból, nagyritkán hajdínát is, mikor nagyon ritka, lefekszik, nem lehet kaszálni (Rábagyarmat). A felsőöri nyelvjárásban *künyöjök*, *-nyüsz*, *-nyöj* (Imre Samu). A régi nyelvben azt is mondták: *haját*, *szakalát nyüni*, *ruhát nyöven*, *könkolyt nyövöd* (NySz).

tornát vágnak összeeresztéshez' (*zsélip* kis árkocska a trágyalé elvezetőben; oszlop bevágása, melybe a deszkavégeket teszik; az oszlopot e célból *kizsélipülik* Rábagyarmat; *zsilip* ,deszkából készült csatorna, melyen a malomkerékre a víz folyik', ennek külső része a *pusztazsilip*, a kerék alatti része *üörlü-zsilip* Csákánydoroszló; *zsirip* Németgencs Nyr 26 : 282).

Visszatérve a *szamalura*, CzF szerint „alakjára nézve ige-névnek látszik az elavult *szamal* igétől; vagy talán csak a *szénvonó* szónak elferdítése; vagy végre eredetileg *szenelő* volt, melyből vastaghangon *szanaló*, *szamaló* alakult." *Szenelő* szavunk lehet, de ez csak a *szelelő* disszimilációs alakja (vö. *szenel* ebből: *szelel*, *tanál* ebből: *talál*), de ennek nem lehet 'szénvonó' jelentése, **szamal* igénk azonban sosem volt. Csakis a második magyarázat lehetséges, s így a *szamalu* elhomályosult összetételeinek közé tartozik. A *szénvonó* nagyon régi eszköznév (képét l. Gönczi: Göcsej 441, Csűry: Szamosháti Szótár). A NySz szerint először MA szótározta, de megvan már régebbi szójegyzékekben és szótárakban is. Így a Kolozsvári Glosszák 15. sz. 1. feléből származó részében: *zeenwono* — *rutalbulum* (NyF 45 : 19), Calepinusban (1585), MA egyik forrásában; *rutabulum* — *Asag*, *zen vanyo* (!), s végre Szikszai Fabriciusnál (1590): *Rutrum*, ab erue(n)do — *Szen uonyo*. Magyarázzuk meg, hogy fejlődhetett a *szénvonóból* *szamalu*. Meg kell jegyeznünk, hogy Zalabaksán már *szenyvonyunak* is ejtik, tehát újra képzik részeiből a számukra érthetetlen szót. Zala m. Bocsföldén, Pölskefőn, Börzöncén *szenyvonyó*, Veszprém m. Lovászpatonán *szenvonyó* (NyF 34 : 58), Somogy m. Kutas, Csököly, Tapsony, Kadarkut, Keleviz községben *szenvonyó*, Szennán és Rinya-újlakon *szenvinyó* (Nyíri) a szó ejtése. A *szén* eredeti ejtése tehát *szén* volt, a MTsz Göcsejből és az Ormányságból idézi ebben az alakban, s Rábagyarmaton is *szeny*-nek ejtik. Mint a somogy megyei adatokban látszik, az *n v* előtt *m*-re változott. A MTsz is idéz Pest m. Nyáregyházáról *szenvonyó* változatot. A *vonó* pedig *vanó*-nak hangzik a sajtóhibának is tekinthető Calepinus-adaton kívül számos nyelvjárási változatban: *vanó* (Szatmár m. Mátészalka MTsz), *szévanóu* (Egri), *szivanóu* (Szatmárhegy Csűry), *szivanó* (Koltó Szabó István 58, Kisújszállás, Mezőtúr, Tiszaörs, Bodrogköz), *szivanó* (Debrecen, Bihar m. Furta, Sátoraljaújhely, Besztercenaszód m. Zselyk, Bácsbodrog m. Feketehely MTsz, Szalonta NyF 69 : 44). Nyitra vidékén *szivanóu* mellett Lédecen *szavanyú*-t is ejtenek (Nyr 28 : 497), illeszkedéssel, mint a *szamaluban*. A *szavanyú*-ban az *n* esett ki, mint a *szévanóu*, *szivanóu*, *szivanó*, *szivanó* változatokban, a *szamaluban* pedig a *v*. Az előbbi esetben előbb nyilván orrhangúvá vált az *n* előtt levő magánhangzó, majd ebből rendes hang lett. A *szamaluban* azonban nem egyszerű hangkiesés történt, mert a CzF föltételezte *szanaló* sehol sincs kimutatva, hanem az *mv* hangkapcsolat hasonulással *mm*-é vált, mint pl. a *hammas* 'hamvas' szóban (pl. *hammaslik* 'a tűzhely alatti

nyílás, ahol a hamut tartják, *hammasfazik* ,hamutartó fazék', *hammastik* ,hamuszínű tyúk' (Rábagyarmat) és a *semmed* ,zsibbad' igében (< *senyved*, Vas m. Csákánydoroszló, Farkasfa, Kapornak, Rábagyarmat, Zala m. Páka Gönczi 308), a kettős *mm*-ből aztán egyszerű *m* lett, mint az *aranymálinkó* (Oriolus oriolus) *oromállu* (Kapornak, Órisztpéter) nevében, amely *aranymálu*-ból fejlődött *arammálu*-n keresztül (Nyr 67 : 50). A fejlődés menete tehát ez volt: *szenvonó* > *szenvanó* > *szemvanó* > **szemmanó* > **szemanó* > **szamanó* > *szamaló* > *szamalu*.

A szénvonónak, különösen a Dunántúl, még egy neve van: *kurugla* (Csákánydoroszló, Kemestaródfa, Farkasfa Csaba, Órisztpéter Nyr 33 : 57, Kerca, Velemér Nyíri, Zala m. Börzence Gombkötő József), *kurukla* (Vas m. Felsőőr MTsz), *kurigla* (Rábagyarmat Musits, Zalabaksa Bödei, Baranya m. Katádfa Berze 2 : 196), *kurigja* (Pécsarányos uo. 3 : 21, 203, Hirics Tománóczy 40, Ormányság), *kurugja* (Baranya m.), *kurogja* (Zala m. Sztgyörgyvölgy MTsz), *kurugli* (Somogyisztbalázs Nyr 36 : 143). Zalabaksán a *szenyvonyu* alakú *kuroglát* az úton a sár lehúzására használják, Tapolcán a havat húzzák le vele a háztetőről (Nyr 25 : 478), Sopron m. Bősárkányban (Nyr. 18 : 95) és Pölskefőn rostáláskor a szelelő rosta elé hullott magvat húzzák el a *kuruglá*-val (Pálffy László), Baranya m. Ibfán a *kurugla* ,mészoltó lapát' (Nyr 20 : 46), Vas m. Kapornakon pedig a fazekat teszik be *kuruglá*val a kemencébe (Csaba). A régi Tsz szerint is Göcsejben kétágú fa- v. vasvilla a *kurugla*, mellyel a kemencébe a fazekakat berakják, s kétségtől ez volt a szó eredeti jelentése, s a szlovén *krukla* ,Krücke' átvétele, ez pedig a német *Krücke* (kfn. *krücke*, *krucke*, öfn. *krucka*, dial. *Krucke*) ,Krücke, gekrümmter Stab, Ofenkrücke, Stange mit Haken' szó megfelelője (Miklosits Nyr 11 : 272, Berneker). Gönczi *kurogla* és *büröggle* nevét közli (Göcsej 440—1, ott rajza is látható), a szójegyzékben azonban a *büröggle* jelentése ,fazékemelő', a *kurugla* ,trágyadobáló, vonó'. A *büröggle* nevet ,fazékemelő bot' jelentéssel a zalamegyei Alsólendván is följegyezték (Nyr 13 : 331). A *büröggle* Bátky szerint — Pável Ágoston adatai alapján — a vasmegyei vend *börklä*, szlovén *burklja* ,Ofengabel' átvétele (NéprÉrt 23 : 126). Zalabaksán ez ma *fazikszedü vëlla*, *fazikfogu*, *fazikszóga*, Csákánydoroszlón *füttüvëlla*, Rábagyarmaton csak *vëlla*. A veszprémmegyei Dudaron a *vëllavassal* a fát teszik a kemencébe (NéprÉrt 32 : 319). A német lakosságú Lókuton a *Kruke* szintén már ,szénvonó' (uo.).

Fajsz. A Nyr két első évfolyamában közölt őrségi szövegekben a szövöszéknek addig nem ismert nem fordul elő: *fajz* (MTsz). Az EtSz is csak erre a két adatra hivatkozik, noha Gönczi a Göcsejből is közli a szót *fajz* alakban (645). Az Őrségből is van újabb adatunk, s itt már *fajz* alakban van följegyezve (Nyr 34 : 221). Vas és Zala megye nyugati részében másutt is használják a szövöszék *fajz* nevét, így Rábagyarmaton (Musits), Csákánydoroszlón, Kemestaródfán, Farkasfán (Csaba): Zala-

baksán a *fajs* nevet ma már ritkán mondják, gyakoribb a *szőjű-fajs*, de leghasználatosabb a *szőjüsiék* név (Bődei), tehát a régi név lassanként itt is kimegy a használatból. A szó eredete az EtSz szerint is ismeretlen.

Pörgő. Az Ormányságban *cséllő-pörgő* 'csévölésre, fonalnak csévekre tekerésére használt pörgő' (rajzát l. Kiss Géza, Ormányság 92; 264), a *pörgő* pedig 'rokka, guzsaly' (318). A *pörgő*-nek 'rokka' jelentésére több adatunk is van Baranya megyéből. Így már a Nyr közölte Baranyasztlőrincről (17 : 380), most pedig Berze Nagy János Bar. m. néphagy. c. munkájának Tájszótárában Bodáról (3 : 28, s egy mesében Kákicsről 2 : 168). Van egy somogyi adatunk is a szónak erre a jelentésére, de mivel ez a megbizhatatlan Körész Kelementől származik, megerősítésre szorul. Egy másik adat szerint Somogyban 'orsó' jelentése is van szavunknak, de ez meg Király Pál ellenőrzésre szoruló gyűjtéséből való (MTsz). Vannak azonban biztos adataink a *pörgő* 'orsó' jelentésére, de nem Somogyból, hanem Baranyából. Bár Berze Tájszótárában Bodán a szónak csak 'rokka' jelentése van, a szövegekből kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy más falukban az 'orsó' neve. Így egy becefai találóskérdés megfejtése: rokka és a *pörgő* (2 : 23). Itt tehát a *pörgő* csak az orsó lehet. De mesékben is egymás mellett fordul elő a rokka meg a *pörgő*, ez tehát csakis orsó lehet; pl. Az adott nekije *aranypörgeőt*, aranyáspát, mög aranyrokkát (Szaporca, 164). Mijér adi oda nekije a *pörgeőt*, áspát mög a rokkát (165).² A szónak ezek a jelentései régebben kétségkívül nagyobb területen voltak elterjedve, mert az esztergályost *pörgős*-nek hívták Baranyán kívül Szlavóniában és Göcsejben (MTsz), Szlavóniában *pörgőrokás*-nak is (Nyr 23 : 361). A baranyamegyei Berkesden pedig *rokkás*-nak (Berze 3 : 30). Kár, hogy ez az eredeti magyar név nem vált általánossá, így nem lett volna szükség a szláv eredetű *esztergályos* (régén *esztergáros, esztergár*) szóra. A rokon cseremisiz nyelvben is a 'forgat' jelentésű *pörtém* egyben azt is jelenti: 'esztergályoz', 'esztergályos' pedig K *pörtəşə*, tkp. 'forgató', UJ *pörtəşő mastar*, tkp. 'forgató mester', JT *şnəpr-pörtəşő*, K *şədar-şörtəşə* 'orsókészítő', tkp. 'orsóforgató'. A német *drechseln* 'esztergályoz', *Drechsler* 'esztergályos' az ófelnémet *drahsil*, középfeln. *drachsel* 'esztergályos' szó származéka, mely a latin *torquere* 'drehen', görög *τρέπεσθαι* 'wenden', *ἄτρακτος* 'orsó' szavakkal függ össze. Más szó a *drehen* 'forgat', mely a felsőnémet és alnémet neveljárásokban és a középfelnémetben (*draejen, draen*) szintén azt jelenti 'esztergályoz'; a németalföldiben is *draaien* 'drehen, drechseln'. Az újfelnémetben a *Drechselbank* mellett van *Dreh-*

² Vö. evvel az orsó székely *serittő, sirittő* nevét (*serit, sirit* 'sodor, pödör'). Ősz János A csudatáska c. székely népmesegyűjteménye Székfű Katalin és Krisztus urunk c. meséjében szerepel az aranyorsó mellett arany *siritőkerék* (234), s így ez nem lehet más, mint a rokkakerék.

bank 'esztergapad', *Dreheisen* 'esztergázóvas', *Drehscheibe* 'eszterga, orsó'.

Südik. A hordónak, dézsának, sajtárnak az a bevágása, ahova dongák közé a feneket erősítik: *csin* vagy *ontra* (MTsz). Csákánydoroszlón ezt *csinyinak* ejtik, az öregek azonban még ismerik másik nevét is, mely nincs meg a MTszban: *südik* (Csaba). Ezt a nevet használják Rábagyarmaton (Musits), Farkasfán, Kapornakon (Csaba), Órisztpéteren (Nyíri, hibásan *südik* alakban ugyaninnen Nyr 34 : 221), Zalabaksán, Cesztergen (Bódei). A Göcsejből már Gönczi is közölte: *hordu südiktyihő* (376). A *südik* vágásához külön szerszámot használnak, ennek neve: *südikmeccü* (Rábagyarmat), *südikvágu* (Farkasfa, bizonyára így hangzik Órisztpéteren is, de hibásan *südikvágó* alakban közölték Nyr 34 : 221), *csinyvágu* (Csákánydoroszló), *csimváguó gyalu* (Kemestaródfa Csaba).

Nyolcada. Régi ürmérték neve, amely csak Baranya megyében maradt fenn. Pl. Átküdi a fiját a szomszédba *nyolcadáéér*, hogy szeétozzák a pézét. Minek nektök a *nyolcada*? (Szaporca, Berze Nagy J. Baranyai m. néphagy. 2 : 327). Két *nyolcada* péz (Kákics, uo. 590). Három *nyolcada* kukorica (Kákics, 255). Egy *nyolcada* borsao (201). Két *nyolcada* buzakorpa (Boda, 482). Kiss Géza az Ormányságban *csapént* alatt közli: Attam egy *nyolcada* búzát *csapént*: csaptig, színig (262). *Kila* alatt meg is állapítja, hogy mennyi volt. Szerinte 1 *kila* 96 kg, 2 *mérő*, 8 *nyolcada*. A *nyolcadát fölöntő*-nek is hívják (296). A *nyolcadára* a MTszban nincs adat, de nyilván azonos vele a Kassai Szókönyvéből idézett, Pécselt használt *nyolcados* 'véka (negyed köből)'. Csanád megyében a *felöntő* 'véka' (Pusztakaszapereg Nyr 1 : 45), Somogy m. Simán a *fölöntő* szintén egy véka, pl. buza (19 : 381). Nyíri szerint Szennán 1 *fölöntő* 15.5 kg, kb. 15 l, 4 *fölöntő* 1 (pozsonyi) mérő (151, 145). Két másik adat szerint Somogy megyében a *felöntő* egy negyed pozsonyi mérő (Nyr 2 : 376, 17 : 565). Az utóbbi közlemény szerint itt egy *nyolcadmérő* neve *fucsi*. Berze Nagy J. szerint a szó Baranya megyében is használatos, de Bodán a. m. 'káposztás hordó', Pécsarányoson pedig 'kisebb pálásajtár' (Bar. m. néphagy. 3 : 13). A *fucsi*val függ össze talán a *fuka*, amely *nyolcadvéka* az Alföldön (Nagykunság, Bihar m. Fugyivásárhely, Csanád m. Pusztakaszapereg, Debrecen) és Marosszékbén (MTsz). A *felöntőre* már van 1566-ból adatunk: Lyztes kad. Köből. *Fölöttő*. Az OklSzban hibásan 'infundibulum; Mühltrichter' jelentéssel. A fönthebi adatok szerint a MTsz 'fél véka' jelentése is tévedés. A *nyolcadmérőt oktál*-nak is nevezték Dunántúl (MTsz. MNy 6 : 334). Csaba is följegyezte Csákánydoorszlón, ahol 1 *oktál* 7.75 liter. 1 mérő 62 liter. Sopron m. Horpácson *oktá*-nak ejtik (MTsz). Kassai *oktár* változatát idézi Pozsony megyéből (MNy 1 : 378). A szóra az OklSz már 1524-ből idéz adatot. Mint a ma csak a Székelységben használatos *ejtel* (OklSz 1550 Kolozs m.) szintén tkp. a. m. 'nyolcad'. Az *ejtel* a német *Achtel* átvétele, az *oktál*

Kassai (MNy 1 : 378) szerint a latin *octava* megfelelője, de volt *octalium* mérték is.³

Nyakhegedű. Az Okos Zsófi című, a baranyamegyei Katád-fán följegyzett mesében szerepel a *nyakhegedé*, mely a jegyzet szerint a. m. 'nyaktiló' (Berze Nagy J. Bar. m. néphagy. 253). Ennek a mesének változata a hevesmegyei Besenyőteleken följegyzett Arany Zsáda, amelyben valóban *tiló* van a *nyakhegedű* helyett, még pedig *kendérvágó* (MNGy 9 : 367). A nyakhegedű azonban tkp. nem *tiló*, hanem *nyakkaloda*, melynek *nyakhegede* nevént Kiss Géza is följegyezte (*nyakhegedébe* tötték 309). Kiskúnhalason egyszerűen *hegedű* a *nyakkaloda* (MTsz), s már a régi Tsz is közölte ezt a Tisza mellől. A Kiskúnáságból nemrég közöltek egy 18. századi adatot: *hegedű* 'kalodaszerű kínzó-eszköz' (MNy 37 : 39). Ez a *nyakkaloda* fából v. vasból készült karikafele eszköz, melyet akkor vetettek a rabok nyakába, mikor valahová vitték; voltak kézszorító gyűrűi is. Azért mondták: *hegedűben kísérni ki vkit a városból* (CzF). A *nyakkalodának hegedű* neve nagyon régi, már a 16. századból vannak rá adataink: *Ligneae instrumenta Hegedew vocata in collo apponenda* (1564). *Instrumentum ferreum tormentale hegedew dictum* (1567). Foghol nyakara walo *hegede* (1572). Fa *hegedű* ember nyakara walo (1587) OklSz. Molnár A. szótárában csak *Nyakkaloda*: Numella van. Pápai Páriznál Columbar a. *Nyak-vas*, *Nyak-kaloda*. Az OklSz a *nyakvas*-ra 1597-ből idéz adatokat.

Dérszáló, dérgáló. Különböző készülékek neve. A *lëndérszáló* (Rábagyarmat Musits, Nagy Ernő, Csákánydoroszló, Horvát-nádalja, Felsőmarác, Gasztony, Zsida, Farkasfa, Ivánc, Hegyhátszentmárton, Nemestaródfa Csaba) 'lenbugafejtő, -szaggató, lenbugaszaggató gereben'. A *dérszáló* fésűformájú eszköz, melynek fogai vasszegkek, de Csaba közlése szerint a szombathelyi múzeumban vannak olyan régi *dérszálók* is, melynek fogai fából vannak. Ezt egy négy lábú deszkapad közepén levő lyukjába teszik. A pad neve *dérszálupad*. A *dérszáló*-t csak használatkor állítják bele, más alkalommal másra is felhasználják a padot. A *dérszálás* úgy történik, hogy két asszony a pad két végére ül, kezükbe egy-egy kéve lent fognak, a bugásvéggel a *dérszáló* fogaiba csapják és maguk felé rántják. A buga leszakad s a lenmag kiömlik. Ugyanígy történik a kendermag kiszedése is, „A len *lëndérszát bugájába* a magot *lábbe* kitiporgyuk" (Zsida) gyarmaton két lenfajtat említenek. A *nyilu* v. *nyillu* bugája könnyen nyílik, s rögtön kifolyik belőle a mag. A vadlént először

³ A MTsz szerint az *oktál* Mátyusföldén területmérték is, egy helynek v. teleknek fele (sessio octava: Tallóson 33, Vezekényen 28 hold). Csaba szíves értesítése szerint az *oktál* Csákánydoroszlón is használatos földmértékül. Így Csákány község 1856. évi földkönyve szerint a r. k. plébánia 8/8 birtokos volt, vagyis *nyuóc oktálos*, az utakra eső területekkel együtt. Ut nélkül 84.891 négyszögöl az összes földbirtok. 84.891 : 1600 = 53 kat. hold és 91 négyszögöl. Eszerint egy *oktál* 84.891 : 8 = 10.611 : 1600 = 6 kat. hold és 1011 négyszögöl. De ennél valamivel többnek kellett lennie, mert az út céljára kihasított földterület az eredeti 84.891 négyszögölben nincs benne.

hosszabb ideig kell szárítani, s csak azután lehet *dérsányi*, különben nem jön ki a bugából a mag. A lenbugát lapickával is szokták kiverni, s ez a művelet a földön történik (Rábagyarmat Nagy Ernő, Zsida Csaba). Csákánydoroszlón ennek a neve *löntörű lapicka* (Csaba). Egy régi közlés szerint az Őrségben úgy ejtik az igét: *dérsányi* (Nyr 1873, 2: 374), Csaba szerint azonban az eszköz neve: *dérgálu* (Óriszentspéter, Kerkás-kápolna, Bajánsénye, Magyarszombatta, Szalafő, Gödörháza, Velemér, Kapornak). A Nyr egy másik, ugyanabban a kötetében megjelent közleményben szintén *dérgál* van (*el* is *dérgáták* 324). Zakál György: Őrség leírása c. régi kéziratában (az Akadémia könyvtárában) viszont ezt írja: „A lent *megdorgállák* azaz *megbugázzák* . . . A *dorga* vagy *dorgálu*, egy sor vas avagy tanyárs, amellyel a lenbuga leszaggattatik” (Nyr 47: 243). Ez a *dorgál*, *dorgálu* valószínűleg csak a *dérgál(u)* változata, mert ezt a változatot nem sikerült kinyomoznom. Göcsejben és Hetésben szintén a *dérgál*, *dérgálu* alak használatos (MTsz. *lédérgál* Sztgyörgyvölgye, *lëndérgálu* Zalabaksa Bödei). Gönczi szerint „lent Hetésben s Göcsej nyugati részén, továbbá Csertamelléken termelnek számbavehető mennyiségben. Kin(y)övéskor is kévékbe kötik, s terhébe hazavive, mindjárt nyersen a vasfogúval v. *lëndérgáluval* valami ponyvára vagy kőcölére lehuzzák. Azután azon elteregetik, hogy megszáradjon. Megszáradás után a rendes cséppel kicsépelik s kézibuzarostával (mely ritkább a rozsróstánál) kirostálják s a magot zacskóba teszik” (569).

A *kukoricadérszálut* kukoricamorzsolásra használják. Ez is négy lábú padra van szerelve. Allhat egyszerű éles vaslemezből, késből, amely a pad ülődeszkájának elejébe van erősítve (Rábagyarmat Nagy Ernő), vagy a pad egyik végére hegyesszögben állított, szegekkel kivert deszkalapból (Rábagyarmat, Csákánydoroszló). Ilyent kettőt is föl lehet szerelni a pad közepére, s ezen két ember egyszerre dolgozhat egymással szembenülve (Csákánydoroszló). Van padnélküli készülék is, melynek alsó lapján ülve morzsolják a kukoricát, s kézidérszálu is. Ez olyan, mint a lőtisztító kefe, csak hogy szőr helyett szegek vannak beleverve. Jobb kézre csatolva morzsolják vele a kukoricát (Csákánydoroszló). *Dérszálunak* nevezik a gyári készítményű morzsolót is. A kézzel való morzsolást sohasem nevezik *dérszálásnak*, kézzel csak *morzsolnak* (Csákánydoroszló), s *morzsolu* a neve a felsorolt készülékeknek is Horvátnádálján, Felsőmarácon, Gasztonyban, Zsidán, Farkasfán, Iváncon, Hegyhátszentmártonban, Kemestaródfán (Csaba). Rábagyarmaton a *kávédérszálu* is *kávidérszálu* (Musits, Nagy Ernő), a többi említett községben azonban *kávidorálu* (Csaba). A fakeretbe foglalt hullámos bádógból készült mosómasinát *ruhadérszálunak* hívják Rábagyarmaton (Musits) és Csákánydoroszlón, de itt *mosuómasina* is (Csaba). A levestésztáreszelőt is *dérszálunak* nevezik Horvátnádálján (Csaba), *dérszálu* továbbá a káposzta- (nagyobb), uborka-, répa-, tökgyalu (kisebb) Horvátnádálján, Csákány-

doroszlón (Csaba, újabban inkább *sziu*), Rábagyarmaton (Nagy Ernő). Zala megyében ezekre nem mondják, hogy *dérgál*, ellenben ott azt is jelenti még: 'lapickával ruhát mángol' (Pölöskefő Pálffy László, Csesztreg Bódei), s Pölöskefőn a mángorló lapicka neve *dérgálófa*, s a MTsz Göcsejből is közölt egy régi adatot *dérgálófa* alakban. Feltűnő a hasonlóság a *dörgöl* igével, amelynek 'lapickával mángorol' jelentése van Zala m. Bókaházán (Nyr 44 : 382), Veszprém m. Lovászpatonán (NyF 34 : 91), s *dörgülis* a 'mángorlás' Vas m. Nagymizdón és Iváncon (Musits), s ugyanitt a mángorlófa neve *dörgülilapicka*, Csákánydoroszlón csak *dörgülü* (Csaba), a Kemenesalján: *dörgüllü* (NyF 33 : 21). Továbbá: *deréngüőnyi* 'mángorolni', *deréngelyüőfa* 'mángorló eszköz' (Nyitra vid. Nyr 28 : 495). A *dérgál* és *dérgál* ige mindenestre szlovén eredetű vö. szlov. *drgati* 'reiben, wetzen, fegen', s ennek gyakorítója: *dřzati* 'scharren, schaben, kratzen; hecheln, riffeln' Plet. (EtSz. Simonyi Nyr 43 : 15 szerint a *dorgál* és *dörgöl* is idetartozik). Érdekes még a *dorhol* 'hengerel, mángorol' ige (Háromszék m. MTsz), melynek eredete az EtSz szerint ismeretlen, de nyilván azonos a szlovén *drgati* megfelelőivel: cseh *drhati* 'Flachs raufen, riffeln', kisorosz *dérhátý* 'raufen, hecheln'.

(Folytatjuk.)

Már csak Te vagy ...

*Királynői kegyül kitértad
szívemnek minden titkodat,
s szememnek minden szép csodádat.*

*Szemeim azóta becsukódtak
— mint beomlott tengerszemek —
minden földi látnivalóknak.*

*S mint elvarázsolt titoktárna:
a szívem is minden kíváncsi
ablakát örökre bezárta.*

*Mert semmi sincs és senki sincsen!
Már csak Te vagy a nagyvilágon,
s rejtett fészünk egy rejtett ágon!*

*Zápor fürdeti, szél dajkálja
a csöppnyi fészek árva népét.
Mégis boldogok... És szemük
az égre bámul... nem a sárba...*

Ácsi Kova Pál

Köszeg városképének problémái.

„Jól tudjuk, hogy fővárosunk alig száz éve még szintén a klasszicizmus jegyében felépült, egységes megjelenésű középváros volt, s sokan fájlatjuk, hogy ebből a jellegéből, egységéből más és nagyobb célok felé törve teljesen kivetkőzött. De amit a fővárosban elmulasztottunk, illetve elvesztettünk, talán még megmenthetjük vidéki városaink nagyrészében, ha visszatartjuk őket a külsőséges nagyvárosiasságra való törekvéstől, ha felkeltjük bennük saját jellegük és értékük tudatát.”

Rihmer Pál: Városok a múltban és jövőben. Tanulmányok: (Magyar városépítési feladatok). K. M. Egy. Nyomda, 1942.

Vannak dolgok, melyeknek tárgyalása több okból is meglehetősen nehéz. Ilyenek — és talán első helyen állanak — a művészet nagy kérdései s ezek között is legelől az építészeté. A művészetek jellegéből eredően a kompozíciós kiemeltségű két- és háromdimenziós ábrázolások még esetleges zsúfoltságuk mellett is könnyebben hozzáférhetők, gondolkodásra kevésbé készítenek, s talán ezért is keletkezik kevesebb vita körülöttük, bár — mint a művészetekhez általában — ezekhez feltétlenül mindenki „ért”. A szemünkkel szerzett közel kilencvenszázalékos tudattartalom pusztá percipiálása és egy sereg asszociáció többé-kevésbé simább lezajlása könnyen megtéveszti a legtöbbször csak *néző*. ritkán *látó* átlagembert, ki az észrevétellel járó elsődleges érzelmek alapján dönt a látottak mellett vagy ellen. Auditív benyomásainál is érzelmei irányítják állásfoglalását; itt értelmi funkcióról ugyancsak aligha beszélhetünk, mert hiszen éppen a „hozzáértés” hangoztatásával távolít el, hárit félre minden problémát ösztönösen, tudata alatt érezve nehezen felépített mértékelési rendszerének hiányosságait. E „jó” vagy „rossz” osztályozás részéről annál **könnyebb**, mert a természet-hűséget — laikus műszóval: kidolgozást — teszi kánonjává mind kép, mind szobor esetében, s talán nem túlzunk, ha zenei ítéletalkotásait is vizuális eredetű érzelmi elemekkel hozzuk kapcsolatba.¹

Csoda lenne, ha építészeti téren más lenne a helyzet. De míg az előző esetekben az érdekelt laikus — akár mint magán-személy, akár mint bizottsági tag — csupán arra szorítkozik igen kevés kivétellel, hogy már kész alkotásokat bírál, vagy vesz, illetve hallgat meg, addig épületek keletkezésébe, átalakításába — legyen az köz-, vagy magánépület — beleszól, s mert

¹ Példák műdalaink és slágereink szövegei. A legtöbb zeneértő is csak a programzene bizonyos fajait, azaz a való élet látható és hallható jelenségeit megközelítő, utánzó szerzeményeket kedveli igazán, s azért nincs keletje a csak zenei hatásokkal dolgozó művészek alkotásainak.

érzi, hogy az alaprajzhoz, konstrukcióhoz, tájba- és környezetbe-helyezéshez nem ért, azért itt-ott látott (s a maguk eredeti környezetében minden bizonnyal jól odailleső) részletek megvalósítását fogja rákényszeríteni az építészre, feltéve, hogy az építész nem maga követi el a hibát, bevált építészeti frázisok halmozásával leplezve a lényeg felnemismerését, csikkadását.

Nem kell azonban feltétlenül művészetfilozófiával foglalkozni, hogy észre ne vegye a gondolkodva szemlélő, miszerint vannak korok, melyeknek építészeti megnyilvánulásai mentesek mind az építők, mind az építetők üres formalizmusától, illetve rákényszerítő kívánságaitól. De e korokat vagy olyan eszme fűti, amely efféle tévelygést mindkét részről lehetetlenné tesz (például az egyiptomiak sepulchrális, örökkévalóságra törekvő jellegű művészete, vagy a görögök emberisteneiből eredő arány- és szépérzékének kánonszerű volta, a gótika miszticizmusa); vagy a gazdasági jólét oly fokú, hogy az építő részéről lehetségessé tesz úgyszólván mindent, míg az építetőt éppen gazdagsága tartja távol a kicsinyeskedő kívárgatástól. Ilyen a barokk és részben a klasszicizmus kora. Köztudomású, hogy az átmenetek egyik korból a másikba természetesen nem zajlanak le simán, s a fellépő egyensúlybomlást — ha még oly kismértékű is az — a hozzáértő azonnal észreveszi, de egyben a legtöbbször örömmel állapítja meg, hogy igazi művész ilyenkor is csodáltnivalót alkot; példa erre főleg sok templom, melyek közül akárhány többszáz évig épült. Igaz, hogy a mesterségüket kiválóan értő céhi mesterek olyan pompás összhangban éltek tájjal, környezettel, anyaggal, ami ma élő kiváló építészeinket is a legnagyobb bámulattal és áhitattal tölti el. E táj- és térérzés magyarázza az építészet s általában a művészet nemzeti s azon belül tájszólásszerű jellegét, az építők faji adottságait is ide számítva.

A mult századvég nagyarányú technikai fellendülése, a könnyebb utazási lehetőségek, de még inkább a fényképezőgép és a képes folyóirat megszüntették a távolságok szigetelő hatását, s a nagy tömegekben igazán csak akkor létező, megkésett, romantikus szemlélet kapva-kapott az eléje hordott építészeti reprodukcióhalmazon. A hirtelen iparosodás és a gazdasági élet hangsúlyozottan egyoldalú, bérharcokkal tarkázott fellendülése fővárosunkat s az arra alkalmas korszámú várost növesztetni kezdte. Az új gazdagok tradíciót pótló, multat hazudó építkezésekkel igyekeztek elfelejtetni a tegnapi nincstelenséget, szegénységet. Az új-gazdag városok hasonlóan kezdtek multat s nem utolsó sorban fővárosi jellegét teremteni. Szomorú joggal állapíthatja meg ezekről Rihmer kítűnő tanulmányában: „Van Budapestet utánzó főterük, főútjuk a pályaudvarig, de nincsen öntudatuk. Van néhány fővárosi mintára épült hivalkodó középületük, néhány emeletes bérházuk, de szinte rejtegetik azt, ami bennük különleges, jellegzetes. Közigazgatásunk ismer törvényhatósági jogú városokat, megyei városokat, de vajjon el-

mondhatjuk-e, hogy ismerünk magyar városokat, mint ahogyan ismerünk olasz, flamand, német városokat?"

A felszaporodott tömegek lakásai gyalázatosan rideg számítással szűkreméretre, nap és levegő, higiénia nélkül, de külsőleg történelmi stílusokat hazudva vagy a szecesszió gyászos- emlékü stílustalanságával épülnek. Nincs eszme, nincs általános gazdasági jólét, amelyik új építési stílus kialakulását lehetővé tenné, bár az építészek java — nálunk többek közt a kiváló Koós és Árkay — biztos kézzel nyúl a korkínálta csodálatos lehetőségű anyagokhoz és a népi építkezés formakincséhez.

A nagy világháború után fellépő részbeni gazdasági pangás, illetve részbeni gazdasági fellendülés elindítója lett egy tisztán racionális építészetnek, mely elsősorban a felhasznált anyagok elsődleges lehetőségeiből, de még inkább a folyóiratok inficiáló erejéből eredően Európaszerte egységes, illetve pontosabban egységesen sivár, helyi-jellegnélküli, nemzetközi építészetté lett. A pangást követő konjunktúra éveiben egyre-másra épültek az új tárgyiaság épületei, melyek egyébként az építészet számos feladatkörében soha nem sejtett elrendezésekkel és megoldásokkal lepték meg a világot, de bérházaikban és családi házaikban csak a nemzetközi jelszavakkal félrevezetett és honi kapcsolatait sajnálatosan majdnem elvesztett, illetve azokat faji alapon megtagadó réteg találta meg a kasztléleknek megfelelő, feltétlenül célszerűbb és higiénikusabb, de szűkreméretezett és lelketlen otthont. Nagyon kedvezett ezen irány elterjedésének a Genftől erőszakolt álpacifista internacionalizmus is, de jó-részt ennek is köszönhető, hogy a nemzeti építészet éppen a vesztes és elnyomott államokban indult el példátmutatóan szebb jövőt álmódó útjára. A szociális kérdéseket előtérbe helyező államokban megvoltak a fejlődéshez szükséges eszmei alapok is, — hogy a faji öntudatról ne is beszéljünk — de még más államokban is ebben a szellemben kezdtek serénykedni az előrelátók. Építészeink serege csodálva, gyönyörködve kutatta és kutatja a mindig anyagszerűen alkotott és mértékkel díszített, nemesvonalú népi építkezéseket, hogy a tanulságokból, a jellegzetes vidéki, valamint a modern térképző anyagokból és lehetőségekből egy új, építési „tájszólásaiban" is izzig-vérig magyar építészetet teremtsen, amelynek értékes eredményei már országszerte nálunk is mutatkoznak.

Rihmer idézett könyvének egyik tanulmányát olvasva hosszabbban elmélkedhetünk a következő sorokon: „... bizonyos lehetőségek nyílnak a városias színvonal emelésére, a városok vonzóerejének emelésére, magukban az egyes városokban, azoknak saját hatáskörében...” Majd alább: „Erre adott legutóbb országos viszonylatban tanulságos példát Székesfehérvár városa; elsősorban a város megjelenésének tökéletesítésével, sajátos jellegének és történelmi emlékeinek kidomborításával. Feltárta és méltó keretbe foglalta a város árpádkori maradványait, belső városrészeiből eltávolított számos oda nem illő építményt és

városképet rontó elemet, egyes elavult épületeket olymódon állított helyre, hogy azok korszerű megjelenésükkel is szerencsésen illeszkednek a történeti városképbe, a város főforgalmi útjait öltöztetve parkozási módszerekkel élénkítette, — végül, de korántsem utolsósorban számos kiváló műalkotást helyezett el, minden esetben az arra legalkalmasabb helyen." Olvasás közben újraperagtek a három év előtti fehérvári látogatás gyönyörű emlékképei, noha már akkor megállapítottuk, hogy a városnak kevés eredeti emléke volt — s azok között is pl. a bazilikamaradványok igen szomorú állapotban kerültek elő —, de ebből is nemzeti nagyságunkat és erőnket hirdető, lelkesítő mesterműveket alakított a helyesen értelmezett városszeretet és a hozzáértés. A közreadott városfejlesztési terv e mellett a következőket mondja: „Más nagyváros és más a vidéki város szépsége, a nagyváros monumentalitásával szemben a vidéki városnak barátságosnak, kedvesnek kell lennie. A jövő kialakításánál tehát a legfontosabb szabály a méretek helyes megválasztása, a vidéki város jellegének megőrzése".

Ezek előrebocsátása után lássuk Kőszeg városképét. A Városi Múzeumban lévő s 1746-ban készült látkép tanulsága szerint a Belváros és közvetlen környezete — eltekintve a belső városfal és tornyok jórészenek sajnálatos elpusztításától — alig változott, s ez a változás sem kedvező. A kellemesen hullámozó, meglehetősen egymagas belvárosi háztömegeből szinte egy tömbként emelkednek ki a Szent Jakab-, és Szent Imre-templomok tetői és tornyai a bencés székház tetőzetével s a vár tornyokkal tagolt épülettömbjével együtt. A tornyok sisakjai finoman hidalják át a magasságkülönbséget, s lágy vonalaik pompásan illeszkednek a mozgalmasan barokk városképbe, míg a vár nyugatirányzó hatalmas falát szellemesen töri meg a már lebontott két erkély. A mai Hősök-tornya helyén állott városkapu mérsékelt magasságával s tetőzetével szinte észrevétlenül simul a környező épületekhez. A táj és a város összhangja tökéletes.

A mai városkép szemlélésekor a Hősök-tornya viszonylagos magasságával, de főleg a helyi egységességbe nem illő tetőzetével zavar; nem kellemes az evangélikusok nyershatású, túl magas harangtornya sem, míg a századforduló körül keletkezett leányliceum és egy-két bérház sivár tűzfala más ponton bontja meg az egységet. A harmincas években, sok remekbékészült hazai épület keletkezésének idejében emelt két torony túlméretezését viszonylagos drágasága is igazolta már; a városhoz szabott építmények minden zökkenő nélkül elkészülhettek volna, sőt a lebontásra ítélt, kíméletre érdemes evangélikus templom kellő átalakítására is futja annakidején a harangtorony költségeiből, főleg ha az építés éveiben már ugyancsak anakronizmusszámba menő neoromán műkö-munkálatok ellenértékét is nemes, bevált és korszerű anyagokba fektetik. A demográfiai adatok egyébként sem indokolják nagyobb templom építését; a kiszámított

népesség alig számbajövő gyarapodásával az evangélikusok csökkenése szinte fordítva arányos.

A műkönek egyébként annyira előkelő szerep jutott a Hősök-tornyán, hogy a magasztos tárgyú várvédelmi és világháborús dombormű is ebből készült, jöllehet a Műemlékek Országos Bizottsága ezt az anyagot ilyen célokra engedélyezni elvből sohasem szokta.

A fentemlített tűzfalak — nem tudni, miért — nagyarányúnak remélt vertikális városfejlődés bizonyítékai, de itt készséggel állapítjuk meg, hogy azidőben aligha maradt mentes e tévedéstől nagyobb európai település.

A földmívelő lakosság régi és újabb házai minden túlzástól mentesek, konvencionálisak, s ezért szépen illeszkednek az ismert korábbi és mai városképbe. Mondhatjuk, hogy itt az utóbbi kétszázötven évben változás alig történt; a zárt település, az épületek öröklődő, családi jellege újabbak keletkezését úgy szólnán lehetetlenné tette.

A belső városrészek szemlélése azonban ismét párhuzamosításra késztet. Állítjuk, hogy pl. Székesfehérvár ennyi és ilyen szerencsésen települt régi házzal ma hazánknak egyedülálló, nagyszépségű és ódonzamatú városa lenne. A Jurisich-tér a ritka érzéketlenség elrontott Lauringer-ház ellenére is csodálatosan egységes; nagy kár, hogy az egykor büntetésből emeltett Máriaszobrot az 1912-es restaurálás a nyilvánvalóan sírkövestől vásárolt angyalszoborral forgatta ki régi valójából. eltávolítva az oszlop lábánál elhelyezett négy szentet, melyek még az előbbemlített városi látképen felismerhetők. De a tér műemlékszerű levegőjét feltétlenül a nagyon szépen és ízlésesen restaurált plébánia és a 7. számú sgraffitós ház ékszerszerűsége biztosítja; emeli a művészi gondozottság látszatát a Szent Imre-templom körül íó érzékkel elhelyezett több régi síremlék is. Kár, hogy az 1778-beli utolsó nagy városégésből megmenekült és eredetien kőszegi jellegű sgraffitós házakból csak e belvárosi maradt fenn (a Sziget-utcában ugyan még láthatók egy épületen ilyen nyomok); de talán legjobban sajnálhatjuk a mai rendőrségi épület mellett lévő, 1666-os évszámmal jelzett házat, amelynek igazán ritkaságszámba menő piros sgraffitóját — a restaurálás költségeitől félve — éppen azok verették le, akiknek azt mindenáron megőrizniök kellett volna.

Köszegen tehát mind a feltárás, mind a megőrzés csak ad hoc jellegű, és az is szépszerető magánosoknak vagy intézményeknek köszönhető. Az 1912-ben kelt s azóta műemlékfeltárási, védelmi és létesítési szempontból sehogysem, de egyébkéntis jórészen lényegtelenül módosított építési szabályrendelet első paragrafusának ellenére csak az építettő, de még inkább az építő jószándékától és hozzáértésétől függ minden végrehajtott építészeti tevékenység, ami egyáltalán nem csodálnivaló, mert a városnak szakértő, felelős műszaki tisztviselője, mérnöke nincs, s az építési bizottság jószándékú, de túlnyomóan laikus tagjai

aligha adhatnak kellő és egységes irányítást — hogy a felelősségvállalásról ne is szölgünk —, ami pedig a rendelet 66. §-a szerint kötelességük lenne.

Nem is várható ezért belátható időn belül (a dolog anyagi oldalát nem is tekintve, bár erre még röviden visszatérünk) jelentős javulás a városképet elcsúfító építmények, létesítmények eltávolítása, vagy kevésbé költséges átalakítása terén sem, noha itt is akadna tennivaló.

Pedig a mai Chernel-utcának a sarkán lévő, úgynevezett Reményi-háznak, valamint az utcának a másik sarkán levő emeletes klasszicizáló háznak restaurálandó homlokzata a Királyút és a Belváros több házával együtt már nagy vonásaiban is biztosítaná az elveszett egységes városképet, amit az újklasszikus vagy tárgyias stílusban épült kevés nagyobb épület (többek között a posta, vagy az egyszerűségében is eléggé illeszkedő modern emeletes bérház) sem zavarna.

A szép kékszürke mecseki mészkővel Pécssett, a különféle bazalttal Badacsonykörnyékén, a szép, piros téglá és az Alföld jellemző fehér falfelületeinek ügyes kombinációjával Szentesen helyi építészeti teremtettek. Kőszegen a cáki pala s a népies építkezés sok technikai ötlete alapját vehetné az új kőszegi stílusnak, melynek próbálkozásait itt-ott látjuk ugyan, de elterjedésének és fejlődésének legfőbb akadálya a még mindig cifra homlokzatokat sóvárgó építtető és a formalizmus tapasztalmába került építésznek némelyike.

A külső városrészek épületeiből — a Tisztviselőtelep és a gimnázium körüli rész házaiból is — többnyire csak az építési szabályrendelet előírásai olvashatók le. Folyóiratokból ideplántált, szervetlenül szinte lézengő épületek váltakoznak a nyárs-polgári elképzelések saroktornyos, oromfalas „villáival“, s csak ritkán pihenhet meg szépetkereső szemünk egy-egy sikerültebb, lélekkel formált alkotáson.

A Szabóhegyen a pestkörnyéki parcellázások tarka összefüggése uralkodik, pedig „úgy esztétikai, mint idegenforgalmi okokból kívánatos volna, hogy az Istentől kies fekvéssel megáldott Kőszeg erdős-völgyes lankáin az emberek is több műérzékéről tanuskodó nyaralót, villát, vagy kisebb lakot építenének, hogy az Isten ajándékának hatását kezdetleges deszkabódékkal ne rontsák el“, — fakad ki joggal Németh Imre könyvecskéjének utolsó oldalán.²

De a város képét erősen alakító üzletek és kirakatok is növelik a zavart. A Városi Múzeumban őrzött fényképeken jól láthatók az egykori boltok, melyek bizony jobban illettek az azóta sem növekedett Főtérhez, mint a századforduló bútor-szerű, lizénás, profilos, gyöngyléces portáljai vagy mai fémüvegkirakatai. S hogy jönevű (mellesleg megemlíttjük, főváros-

² Kőszeg város művészettörténetéből. — Szerző kiadása, Martineum, Szombathely, 1934.

ban élő) építészek is tévedhetnek, arra bizonyíték a külsőleg-belsőleg modernizált Strucc-szálló és épület, amelynél az általános átalakítás és összhangosítás ellenére is sokaljuk a nagyvárosi forgalomhoz és konkurenciához méretezett kirakatokat. A kisebb arányú várkörü modernizálások talán szerencsésebbek — ha nem stílusosak is — az üzletházak keskeny homlokzatai és kis méretei miatt. Annál bántóbb az egyik legfinomabb arányú klasszicizáló házon — a Stegmüller-házon — történt legutóbbi átalakítás, ahol a kiváltásokkal képzett túlnagy és a megengedettnél jóval kiugróbb, színben-formában önmagában ugyan eléggé korszerű kirakat a szép kapujáról is ismert s a pesti Várban is féltékenyen őrzendő szép házat diszharmonizálta. Itt ismét a fővárosdi, de legalább is a nagyvárosdi ütött újabb csorbát a környezet és az épület egységességén. Felületesen szemlélők azt vethetnék ellen, hogy a városiasodásnak ez ma országos velejárója; erre csak azt felelhetjük, hogy ilyen kis városban, de főleg annak olyan részén, hol a forgalom és a konkurencia úgyszólván teljesen hiányzik, ez racionális megfontolásokból is felesleges. Aki a reklámozással és üzleti étellel kapcsolatos amerikai valamint német kutatóintézetek vonatkozó pszichotechnikai kísérletsorozatait s törvényszerű megállapításait ismeri, az ezt a megoldást már csak ezen szempontok miatt sem tarthatja szerencsésnek. A kolozsvári Mátyás király-tér mult századi visszaállítását célzó építészeti pályázat megkövetelte az üzletek régies jellegének visszaadását is. Kolozsvár már eddig is hatalmas összegeket áldozott és fog még áldozni, hogy egykor könnyen eltékozolt, s most költségesen újrateremtett multjából a jövő feladataihoz erőt merítsen. Éppen ezért a legnagyobb komolysággal kérdezzük, indokolt-e, szabad-e ennek a még mindig eléggé egységes későbarokk városkának multat, tradíciót, kultúrát lehelő házaít valójukból kiforgatni helytelenül értelmezett üzleti vagy városfejlődési elképzelések alapján?

A nemesség kötelez! Köszeget már büszke szabad királyi címe is kötelezi értékeinek komolyabb szemmel tartására s kellő továbbfejlődésére, bár anyagiakra való hivatkozással itt éppúgy elodázható minden probléma, mint városainkban és községeinkben ez általánosságban tapasztalható. De ne feledjük: minden érték — a bőség és szerencse ritka idejét leszámítva — mind művészi, szellemi, mind vagyoni téren éppen egy bizonyos adottságon és lehetőségen *felüli* erőfeszítésnek az eredménye! Feltétlenül kényelmesebb a lokálpatriotizmus önszuggesztioja, mely — ha az anyagi kérdésnél a dolgokat el nem gáncsolta — addig hangoztatja a megteendőket, míg azokban minden alkotókészségét kiéli, vagy a problémát elintéztnek véli.

„Köszege városának, mint nyaralóhelynek és turistagócpontnak jelentősége lényegesen fokozódott”, — olvassuk Thirring 1928-ban megjelent köszegei kalauzának előszavában, s e megállapítás időszerűbb, mint valaha. Nem lehet vitás, hogy Köszeget multja, értéke és jellege az eddiginél feltétlenül többre

kötelezi. Ez a több pedig nem jelent külön megterhelést, ha azt, amit jól és esztétikailag is kielégítően kell megoldani, hozzáértéssel valóban jól és kielégítően valósítják meg. Csak így biztosítható aránylag kis összeggel is rendszeresen a szükséges karbantartás, visszaállítás, újabb feltárás, valamint időnként egy-egy művészeti vagy iparművészeti alkotás megszerzése és elhelyezése. Következetességgel egy évtizeden belül nem lesz komoly probléma az, amelynek megvilágítását éppen a magyarság hivatásába vetett hitünk és végvárszeretetünk tett szükségessé.

*

STEFAN LELKES: *Die Probleme des Stadtbildes Kőszeg.*

Auszug. Der Verfasser bringt zuerst die Gestaltungen der Stadtbilder hinweisend auf das Wirken der bauenden Kräfte und auf die Rolle des Bürgertums. — Nachher unterzieht er das gegenwärtige Stadtbild einer genauen Prüfung und zeigt auf jene Irrungen und Fehler hin, die das einheitliche spätbarocke Städtchen verändert haben. Schliesslich wirft er Gedanken über die Ausgestaltung des örtlichen Baustils und planmässige Stadtverschönerung auf.

Legyek fű, fa . . .

*Mögöttem tornyok integetnek.
Az útszegélyen jegenyék
ballagnak, velem menetelnek:
bőjtölő, aszott remeték.*

*Az árok partján koldus kórók
nyujtják felém a kezüket.
A keresztúton szomorúan
bólint le rám a fészület.*

*Pipacshullás van. Részeg szélben
szállnak a piros levelek.
Vérzik a határ. S jaj, úgy érzem
hogy véres földön heverek.*

*Elnyúlok szépen. Fáradt lábam
ledobban, mint a kődarab.
Meghalni volna jó, úgy érzem . . .
S jó volna minél hamarabb*

*elkeveredni itt a földdel,
hulló szirmokkal oszlani!
Ne tudja senki, hogy ki voltam.
S nevem se tudja mondani*

*se kóró, fa, se fű, se senki . . .
E szótlan világ népei
fogadjanak el jó testvéreink,
s testemnek széthullt részei*

*legyenek fű, fa, kóró, inda!
Boldogan osztom szét magam.
Fűszál-hajam a szélben lengjen,
s a porba mártsam lágy nyakam!*

Gazdag Erzsi.

Magyar Műemléki Kiállítást¹

rendezett Budapesten, 1942. november és december havában a Műemlékek Országos Bizottsága. Habár ez a kiállítás országos jellegű volt, két okból is megérdemli, hogy a Dunántúli Szemle külön foglalkozzék vele. Be kell számolnunk róla egyrészt azért, mert a műemlékvédelem létjogosultságának, hivatásának kérdése, alapelvei és módszerei nem lehetnek közömbösek egy magyar embernek sem, aki a nemzeti kultúrának öntudatos részese. A beszámolót pedig szinte kötelességünké teszi másrészt az a tény, hogy az ország egyetlen más vidékén sem végeztetett a Műemlékek Országos Bizottsága annyi jelentős munkát, mint ép Dunántúlon. (A kiállításról kiadott „Tájékoztató” képeinek megoszlása is igen jellemző ebből a szempontból: a 20 táblából 10-et Dunántúl emlékei töltenek ki és e 10 táblának is több mint felét, hatot a Dunántúli Szemle szűkebb érdekkörét képező Vas, Veszprém és Zala vármegye adta.)

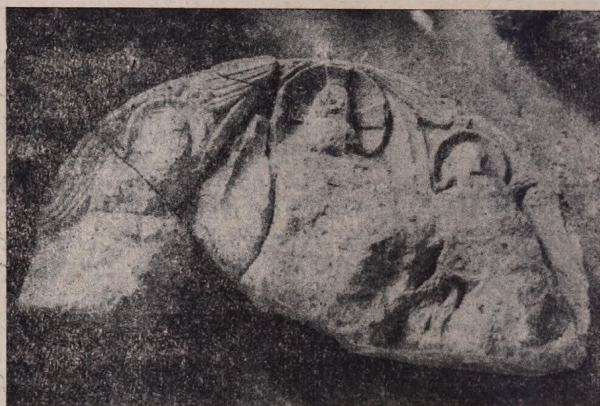
A műemlékvédelem leglényegesebb elvi kérdése a létjogosultság és hivatás. Hogy miért van egyáltalában szükség műemlékvédelemre, ezt a kiállítás egyik termének falán a magyar műemlékkutatás úttörőjének, Ipolyi Arnoldnak néhány tömör jelmondata hirdeti: „Örizzük, gyűjtsük össze emlékeinket, nehogy végleg elveszenek s ezáltal is üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen, kétesebb a jövő.” „Azon nemzet, mely emlékeit veszni hagyja, ezzel saját síremlékeit készíti”. A hangsúly ezekben a jelmondatokban nem a művészi érték vagy a szaktudomány szempontjain van. A magyar műemlék nem a válogatott kevesek, műértők és szakemberek érdeklődésének kielégítésére van fenntartva, hanem az egész nemzet számára a magyarságtudat, a nemzeti hagyomány megőrzésének és átszarmaztatásának, a történeti folytonosság fenntartásának legfontosabb záloga. A magyar műemlékvédelem hivatása, hogy az emlékeket, amelyek magyarságunk megőrzésében ilyen fontos szerepet töltenek be, feltárja és megtartsa. Mivel pedig a középkorban Magyarország legsűrűbben lakott és mind

¹ Hálás köszönet illeti meg a Műemlékek Országos Bizottságát a 2., 3. és 4. képen ábrázolt emlékek fényképeiért.

művelődési, mind politikai szempontból súlypontot jelentő területe a Dunántúl volt, nem csodálkozhatunk azon, hogy a Műemlékek Országos Bizottságának itt akadt a legtöbb munkája. Dunántúl műemlékeinek történeti jelentőségét az országgyarapodással visszatért területek sem tudták csökkenteni.

Ami a műemlékvédelem alapelvét és módszerét illeti, a kiállításnak magától értetődő tanulsága: a multat, akár épület, kép, szobor vagy írás formájában maradt is ránk, meghamisítani, kicicomázni nem szabad. A magyarságnak nem képzeleti „stylszerű” helyreállításokra, nem elképzelt történelemre, hanem tényleg meglévő multjának értékeire és ezek megtartására van szüksége.

Mint ennek a történeti szellemű műemlékvédelemnek iskolapéldáját mutatta be a kiállítás a szombathelyi szemináriumkerti ásatá-

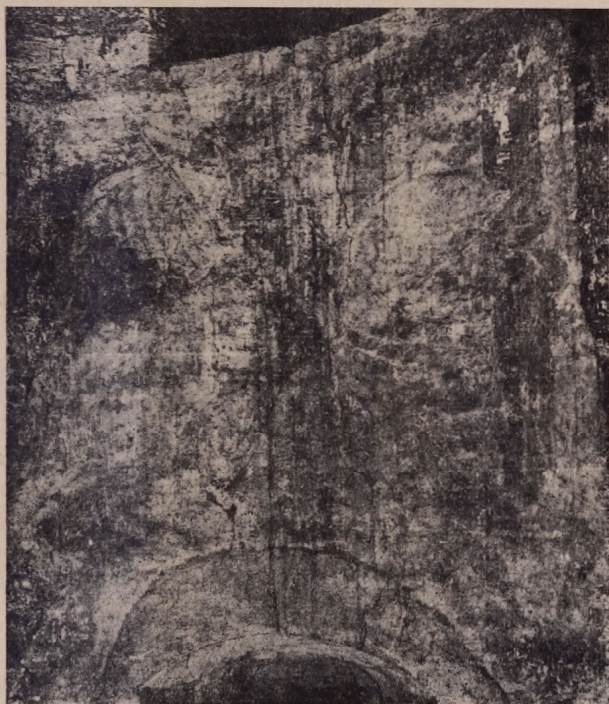

1. kép. A jáki főkapu eredeti ívmeződomborműve a Vasvármegyei Múzeum kőtarában.

sokat, ahol Szent Quirinus bazilikájának legértékesebb maradványait kiegészítés nélkül helyszínen konzerválták és látták el védő tetővel.

Sajnos, a közelmúltnak voltaképeni hivatását félreértő műemlék-restaurálási módszerére ép Vas megye büszkesége, a jáki templom szolgált példát. A templomnak az 1896—1904. évi újjáépítése előtti állapotát fényképek és régi rajzok alapján Lux Géza dr. művész kivitelű és finomságú, e mellett rendkívül pontos rajzokban rögzítette. Összehasonlítva e rajzokat a mai állapottal, feltűnő, hogy a kíméletlenül eltávolított későbbi vagy későbbinek vélt és rongált régi részek helyébe milyen kínosan szabályos, részleteikben „stylszerű”, lényegben és szellemben viszont teljesen hamis kiegészítéseket tettek. Legkirívóbb példája ennek a nyugati kapu mai ívmeződomborműve, amelynek képét az eredeti dombormű fényképével együtt állították ki. Ma a kapun nemcsak az eredeti burgundi típusú ívmezőkompozíció van meghamisítva (a térdelő angyalos ívmezőt lefelé megtoldották és az angyaloknak lebegő beállítását adták), hanem a kapu eredeti szerkezete is. A mai ívmezőbe a vállkövek végei kellemetlenül belevág-

nak, holott eredetileg ép ebben a magasságban kellett lenni annak a két gyámnak (esetleg szemöldökkőnek), amelyen az ívmező nyugodott. Ilyen megoldást találunk a jáki főkapuval rokon alkotások legtöbbször is (Tulln, temetőkápolna, Bécs, Óriáskapu). A mai szemöldökkő, amelyen a kapukáva mintája olaszosan körülfut, mind elhelyezésével, mind díszítésével teljesen önkényes kiegészítés. A „Tájé-

2. kép. A jáki templom szentélyének Szent György festménye a helyreállítás előtt.

koztató"-ban azt olvassuk, hogy az eredeti ívmeződomborművet a templom többi régi köveivel együtt, amelyek jóideje elkalódtak, a Műemlékek Országos Bizottsága kutatta fel. Az igazságnak tartozunk annak megállapításával, hogy a Vasvármegyei Múzeum, amelynek pincéjében ezek a kövek előkerültek, hivatása magaslatán állva már előzőleg gondjaiba vette a faragványokat. A kövekre ugyanis már előbb rátaláltak, sőt feldolgozásuk is folyamatban volt, midőn a Műemlékek Országos Bizottságának szakemberei is meglátták őket. Magát az ívmeződomborművet a múzeum régiségtárának akkori őr, Mozsolics Amália dr. ismerte fel és darabjait a szanaszét heverő töredékek közül e sorok írójának segítségével szedte össze és állította egybe úgy, amint az a kiállítás fényképén is látható volt. Az értékes emléknek mindenesetre ez a kiállítási fénykép jelenti az első és méltó szakszerű bemutatását. A felfedezésről magáról ugyanis a

Nemzeti Ujság, habár erősen megkésve, 1941. évi július 21-i számában már beszámolt és az emlékek itt adott fényképét is közölte (1. kép).

A jáki templom 13. századi falfestményei szerencsére már jobb kezekbe kerültek. A pár éve végzett restaurálás eredményét, párhuzamosan a régi állapottal, egész sorozat fényképfelvétel mutatta be (2., 3. kép).

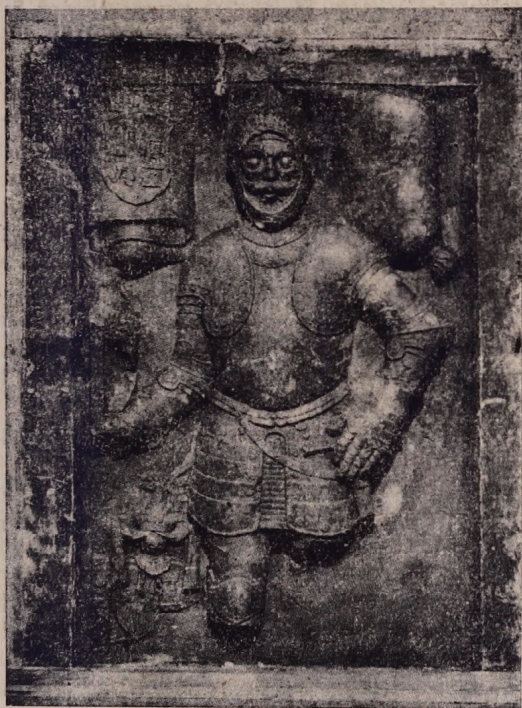

3. kép. A jáki Szent György-kép helyreállítás után.

Ják mellett vidékünk Árpád-kori emlékanyagát még a közismert veszprémi Gizella-kápolna és festményei és a Hévíz melletti egregyi templom képviselték. Sajnálunk kell, hogy az egregyi templom szinte egyedül adott csak ízelítőt a magyar falu Árpád-kori templomépítészetről, amely ugyan sem méretekben, sem művészi színvonalban nem mérhető királyok, püspökségek, érsekségek vagy apátságok építkezéseihez, de a magyar multnak Ipolyi Arnold értelmezésében nem kevésbé értékes emléke, hiszen a legtöbb helyen egyedül képviseli a történelmi hagyományt, a multtal való kapcsolatot.

Jóval többet kaptunk a kiállításon a késő középkori magyar határvidéki provinciális kultúra színvonalának, művészi igényeinek és szellemi tartalmának ismerete szempontjából oly fontos őrségi és vendvidéki falusi templomok művészetéből. Az anyag azonban oly gazdag, hogy a nagyszámú fénykép is csak néhány töredékes szemel-

vényt jelentett. A veleméri, mártonhelyi és tótlaki templomok képei mellett ott láttuk a veleméri Szent Lászlót és Szent Miklóst, a Madonát restaurálás előtti és utáni állapotában, Aquila János önarcképét, a tótlaki passiósorozat egy részletét és a bántornyai templom apszisának a 14. század első feléből való Jézus születése képét. Kár, hogy a kiállításig nem kerülhetett sor a bántornyai templom hajójában megkezdett helyreállítási munkák befejezésére. A szentélyt ugyanis

4. kép. Zrínyi Miklós a költő sírköve a szentilonai egykori pálos kolostor kápolnájából.

még a megszállás alatt helyreállították Stelè ljubljanoi professzor vezetésével. A hajóra is már fel volt véve a drávai bántság költségvetésében a szükséges összeg, a munkát azonban a háború miatt már nem végezheték el. A Műemlékek Országos Bizottsága vette tehát programjába a gazdag és mint a padlástér Szent László-legendája is tanúsítja, ép magyar ikonografiai témáival kitűnő freskódíszítésnek a barokk beépítés, a későbbi vakolat és ráfestés alóli kiszabadítását. Talán nincs még egy középkori emlékünk, amely annyi felirattal, évszámmal, címerrel, fogadalmi képpel és az ikonografia szempontjából egészen különleges ábrázolással lehetett tele, mint Bántornya temploma. Elég csak utalnunk arra, hogy Stelè az északi hajófal egyik képében a csodaszarvas legendájának egy jelenetét vélte felismerni.

Ez a kérdés is megoldódik talán, ha a képsorozatok eredeti összefüggéseiről világosabb képet kaphatunk.

Stelè professzor a szentélyben is pontosan datált, ma már sajnos jórészt elpusztult donátorképeket fedezett fel, amelyeket meglehetősen bizonyossággal azonosítani tudtunk, és így a festmények egy részének megrendelőit is meg lehet határozni. Bántornya teljes feltárása tehát mindenképen a méltó betetőzését jelentené annak a munkának, amelyet a veleméri templom és freskói helyreállítása érdekében kezdet és mint ismeretes, sikerrel is járt akciójával ép a Dunántúli Szemle főszerkesztője, Pável Agoston indított el.

A kiállítás azonban nem elégedett meg csak rajzok, fényképek bemutatásával. Több eredeti, a nyilvánosság előtt először kiállított alkotást láttunk, mint pl. Boldog Margit sírjának, a budapest-belvárosi templom gótikus szentségházának töredékeit, és Zala megye 17. századbeli művészetét is egy eredeti alkotás, az egész kiállításnak egyik legkülönlegesebb darabja képviselte: a Csáktornya melletti (és nem Muraszombat melletti, mint a „Tájékoztató”-ban a 10. oldalon olvashattuk) szentilonai egykori pálos kolostor kápolnájában előkerült Zrínyi-sírkő (4. kép). Az ábrázolt alaknak Zrínyi Miklóssal, a költővel való azonosítása elsősorban a címereken alapul, mert a sírkő relief-szerű kezelésének megfelelően lapított orrú és húsos, telt arc kissé távol áll attól a merész sasorrú, jellegzetesen dinári típusú fejtől, amelyet Zrínyi Miklósnak barokkos, arisztokratikus „grandezza”-val beállított arcképeiről ismerünk. Különös, hogy a magas művészi színvonalat képviselő sírkő egész típusában, főként a halottnak szinte hieratikus homloknézetben való ábrázolásával még teljesen a késő középkori hagyományhoz kapcsolódik. Ez az anakronisztikus régieség mintha Zrínyi Miklós és általában a 17. század végvári magyarja életének tragikus kettősségét éreztetné. Hiába volt Zrínyi nagyműveltségű renaissance-ember, hiába „játszott szerelemnek édes versével”, hiába énekelt hősi éneket és hiába harcolt tollával a török áfium ellen, életének igazi tartalma és lényege nem az irodalom, hanem a hazájáért folytatott élet-halál harc volt. A síremléken, amely az elhúnytát mindig az életben betöltött legfontosabb szerepében szokta ábrázolni, szintén a harcost, a vitézt látjuk. De nem barokkos pózban, mozgalmas elevenséggel, mint a nyugati síremlékeken, hanem némánholtan, mint a középkori lovagsírokon. Nincs semmi célzás arra, hogy költő volt és művében tovább él. Vitéz volt, hős volt, aki harcát megharcolta és most örökre pihen.

A Magyar Műemléki Kiállítás nem lett volna teljes, ha nem mutatott volna néhány fényképet az utóbbi évek legnagyobb méretű freskórestaurálásának eredményéből, a sümegi plébániatemplom megtisztított Maulbertsch-képeiből. Természetes azonban, hogy a legszébb fénykép sem tudja éreztetni azt a csodálatos színezést, ami az eredeti festményeknek utolérhetetlen varázsát adja.

A kiállítást a „Monumentális Magyarország” hatalmas térképe zárta le, amelyen az egyes műemlékek távlati képei jelezték a Műemlékek Országos Bizottságának munkásságát, külön kiemelve

az újjászervezés (1934. év januárja) óta végzett munkákat. Ez a térkép azonban egyúttal legjobban mutatta a megoldásra váró feladatokat is. Megtalálhattuk ugyanis a térképen Magyarországnak jóformán minden jelentősebb műemlékét, amelyekben minden művelt magyar ember méltán láthatja a nemzeti mult nagyságának, a magyar kulturális alkotóerőnek bizonyítékát. Hiányzanak azonban erről a térképről ép azoknak a kis középkori falusi templomoknak és kápolnáknak számai, amelyek a magyar nép törzse, a vidék nagy tömegei részére egyedül jelentik, vagy legalább is jelenthetnék a magyar multat, a történeti folytonosság bizonyosságát, a magyar földhöz való tartozás és a földhöz való jussunk eltörölhetetlen bizonyítékát. Pedig ezek a szerény, bár nem egyszer különleges értékeket is rejtő vidéki emlékek lehetnének a magyar nép igazi történeti tudatának, magyarságára eszmélésének kristályosodási középpontjai.

Ezt a nemzetnevelő műemlékvédelmet természetesen csak az összes vidéki erőknek a Műemlékek Országos Bizottsága vezetése alatt történő nagyarányú megszervezésével lehetne intézményesen megoldani. Viszont ez jelentené a „Monumentális Magyarország” térképe mellett olvasható Ipolyi-féle jelmondatokban adott program igazi megvalósítását. Nem kétséges, hogy tudományos szempontból is megérné. Ha oly szeretettel és alázattal fordulunk a legigénytelenebb emlékeinkhez is, mint Ipolyi Arnold, Rómer Flóris és társaik tettek, akiknek szent volt minden, ami bármit megőrzött a magyar multból, úgy jutalmul nem sejtett szépségű és érdekességű világ fog feltárulni előttünk: a régi magyar népi művelődés és provinciális művészet eddig jóformán ismeretlen világa.

Bogyay Tamás dr.

Nagyacsádi (Veszprém vármegye) helynevek. (Történeti gyűjtés.)

Nagyacsád helyneveinek történeti gyűjtésénél a XX. századra terjeszkedtünk ki. Figyelembevéve a történeti gyűjtés technikáját,¹ az adatokat évszerint csoportosítjuk betűrendben, és ezen belül igyekszünk az egyes neveket magyarázni.²

Belső koldus. Az elnevezés a talaj minőségétől származik. *Belső Marczal.* A dülő a Marczal folyótól kapta nevét. *Császárhatára I., II., Csuhos.*³

¹ Szabó T. Attila: A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. M. Ny. XXX., 175.

² A tagosítási térképek a veszprémi törvényszék térképtárában nem találhatóak. Nagyacsád veszprémvármegyei kisközség kataszteri térképének másolata az 1918. évi mérnöki nyilvántartás szerint. Budapest, 1918. Magyar állami nyomda. Méretarány 1 : 2880. Pápa, Telekkönyvi hivatal.

³ „A legelőre nézve megjegyeztetik; hogy annak egy része, mi Csuhos név alatt... hajdan nagy vizállás volt.” Pesty, Hnt. „Csuhu: Vékonykáka, árva káka, béka szittyó, béka sás (szalmaszál vékonyságú), egy méter magasra is megnövő, teljesen sima, csomótlan, gömbölyű szárú sásféle növény, amelyet szárítva szőlőkötözésre használnak (juncus effusus)”. M. Ny. XIII., 420. Ezzel a növényvel kapcsolatos az elnevezés.

Dögtér. Az elhullott állatoknak elföldelő helye. *Ev. ref. temető.* *Égeményre.*⁴

Faiskola. Görzsönyi út melléke. *Görzsönyi útra dülő.* Mindkét elnevezés az egyik szomszédos faluba vezető úttal kapcsolatosan határozza meg a kérdéses dülök helyrajzát. *Hegytelek.* *Katonai lövölde.* *Kisacsád.* Az azonos nevű major mellett terül el. *Kisacsád major.* *Malomdülő.* *Marczal.* *Nyolc holdak.* *Pápai út és székfej.* *Pápai útra dülő.* Az elnevezés ugyanolyan, mint a Görzsönyi útra dülő határrészénél. *Rézhalomra.* *Séd patak.*⁵ *Tapolca folyó.* *Temető.* *Új szegés.*⁶

Dr. Orbán B. Dezső O. S. B.

Országos Fényképművészeti Kiállítás Szombathelyen.

A Vasvármegye és Szombathely város Közművelődési Egyesületében a közelmúltban megalakult és az Amatőrfényképezők Vasi Egyesülése (AVE) név alatt működő fényképművészeti szakosztály 1942. december 6—13-ig Országos Fényképművészeti Kiállítást rendezett a Közművelődési Ház nagytermében. A Közművelődési Egyesületnek ez a fiatal szakosztálya hatalmas művészi és szervező munkával és országos viszonylatban is magasrendű eredményével lépett a nagy nyilvánosság elé. A kiállítás az első ilyenirányú országos rendezés és az AVE érdeme, hogy éppen Szombathelyen rendezték meg.

A képanyag roppant gazdagsága miatt lehetetlen részletesen foglalkoznunk a kiállítással, s így csak a legkiemelkedőbb képekről számolunk be. A vendégkiállítók közül a debreceni Aszmann Ferenc két foto-montagea — a „Minden út vége” és a „Megváltó kereszt” — keltett rendkívüli hatást újszerű, mélyen elgondolkodtató témájával, míg a kiállítás nagydíját elnyerő „Zuzmara és köd” című képe a természet szépségének művészi tolmácsolásán túl a fényképezőgép mesteri kezeléséről is tanuskodik.

A „Kassai Fényképezők” csoportjában Rozman László felvételei közül a „Gerincen” és a „Téli napsütésben” címűek keltettek méltán feltűnést. Ez a két téli tájkép a havasok világának sziporkázó fehérségét, érintetlen, tiszta szépségét érzékelteti maradéktalanul.

A kiállított gazdag anyagban is kitűntek művészi felvételeikkel a vasi, soproni és győri amatőrök. A vasiak közül vitéz Balázs-Píry Gyula, Fábíán Gyula, Galambos József, Hodászy Iván, Horváth Ferenc, dr. Horváth Viktor, Lékay-Lingauer Albin, dr. Miklós Rafael, dr. Nagy János, Ormándy János, Pelle Vilmos, Pongrácz István, Radnai Rezső, Sötér Antal, Szentmihályi József, dr. Tóth János, herceg Batthyány-Strattmann Lászlóné és herceg Batthyány-Strattmann László vettek részt értékes képanyagukkal a kiállításon.

Külön is meg kell emlékeznünk a kiállítás tartama alatt naponta

⁴ A név a talajművelésre vet világot. A terület egykor bokros, fás volt, amelyet égetéssel tettek mezőgazdasági célra alkalmassá.

⁵ M. Ny. XXV., 51—2.

⁶ A név esetleg a tagosítással függ össze.

vetített szebbnél szebb színes felvételekről, melyek nagy közönséget vonzottak. Nagy tetszést váltott ki a színes képek közül dr. Gesell-Payer Endre balatoni felvétele. A kiállítás aranyérmét a színesfilmek csoportjában Gink Károly, a Debreceni Fotoklub tagja nyerte „Fiatal leányfej” című felvételével.

Az amatőrfényképezők és a művészi szépért lelkesedők példátlan érdeklődésükkel tüntették ki a kiállítást, de felfigyeltek arra a tudományok művelői is, és máris új tervek és célkitűzések láttak napvilágot, melyek a tudományos kutatás és a fényképező művészet együttműködésétől értékes eredményeket várnak. Így a Vasvármegyei Múzeum néprajzi táranak vezetősége a most lezajlott fényképkiállítás gazdag és értékes néprajzi anyagára való tekintettel felkérte a fényképművészeti szakosztályt, tegye lehetővé, hogy a múzeum néprajzi tára költségmegterítés mellett megszerezhesse gyűjteménye számára az erre alkalmas felvételeket.

A kiállítás fényes sikere mutatja, milyen nagy nyeresége kulturális életünknek a Közművelődési Egyesület fényképművészeti szakosztálya, mely tevékenységével nemcsak a mindinkább népszerűvé váló fényképezést kívánja szakszerűen megismertetni, de a művészi szép keresésével és az izlés nemesítésével kulturális értékeket is tesz közkinccsé.

Késmárky Iván.

„Mosdatás” a vasvári búcsún.

Nagyasszony (augusztus 15.) és Kisasszony (szeptember 8.) napján a búcsúsok százai özönlének Vasvárra. Ismert búcsújáráshely, de ha hírnevének eredetét kutatjuk, nem tudja senki megmondani, miért jönnek ide, történt-e itt csoda. Távoli vidékekről is sokan jönnek, így találkoztam veszprémmegyeiekkal is, de különösen sokan jönnek ide Zalából, a világháború előtt a Vendvidékről és a ma Németországhoz tartozó vasmegyei területről is.

Még gyermekkoromban többször hallottam, hogy „megjelent a Szűz Mária”, de olyannal sohasem találkoztam, aki meg tudta volna mondani, hogy kinek. Így más lehet a búcsújárásnak az eredete.

A tulajdonképeni kegyhely a Vasvártól délnyugati irányban

fekvő Szentkút; kis árnyékos völgyben, óriási fák között egy kápolna áll, amely a század elején épült, egy kút és forrás, a világháború után épült lourdesi barlang, néhány szentkép egy-egy öreg fán és stációk. Az utóbbi években szépen gondozzák a Szentkút környékét, de gyermekkoromban még hosszú vályukban mosakodtak a búcsúsok. Különben meg lassan csordogált a víz, mert a vasváriak sohasem tulajdonítottak neki különösebb hatást, egyszerűen jó ivóvíznek tartották.

Özvegy Horváth Ferencné mesélte, aki ma már nagyon öreg asszony, hogy sokáig a férje gondozta a Szentkutat. Az öregét a vasváriak Szent Ferencnek hívták, de már vagy negyven esztendeje a temető lakója. Tulajdonképpen sági születésű volt és 7 évig tartó vakságából a szentkúti víz gyógyította meg; halából a Szűz Mária tiszteletére a mai kápolnától feljebb épített egy kápolnát, amely ma már nem áll. „Szent Ferenc” eljárt búcsúkra, vezette a csapatokat, jó hangja volt, és alighanem sokáig ő töltötte be az előimádkozó tisztségét. Lehetséges, — ma már nem lehet a kegyhely eredetére adatokat gyűjteni — hogy ő hívta egybe nagyobb csoportokban a környező falvakból az embereket búcsúra. Később mindjobban elterjedt gyógyulásának híre, és ma is úgy tartják, hogy jó a Szentkút vize szembetegségek ellen.

Szent Ferenc (Horváth Ferenc) előtt állítólag egy remete lakott a Szentkútnál maga építette fakalyibában, és mindig azt mondta, hogy a szemét gyógyítja. Erről a remetéről mást nem sikerült megtudnom.

Egyesek azt beszélik, hogy sós a szentkúti víz. A Szentkútra menet búcsúsoktól is hallottam, hogy sós, de egy asszony azt mondta, hogy ő megkóstolta és nem igaz. Lehetségesnek tartom, hogy azért hiszik sósnak, mert „szentelt” víz.

A búcsúsok csoportokban érkeznek már Nagyasszony és Kisasszony előestjén a búcsúra. Nagyobb csoportok zászló alatt jönnek, elől néhány legény megy, akik a zászlót vagy a keresztet viszik, azután jönnek a leányok és a legények, hátul az asszonyok és a férfiak, legtöbbször vegyesen. Velük jön az előimádkozó, legtöbbször férfi, aki a faluban a nagymise és a létánia előtt vezeti az ájtatóságot. Ez az előimádkozó sokszor asszony, különösen kisebb falvakban, olyan idősebb asszony, aki „szentes” hírében áll. Sokszor elkíséri a pap is a búcsúsokat. Ha módosabb és nagyobb létszámú csoport érkezik, előre küldenek valakit, hogy harangozzanak a bevonulásnál; ilyenkor rendszerint papot is hívatnak, aki két minisztráns kíséretében a község előtt fogadja őket és bekíséri a búcsúsokat a templomba. Útközben a búcsúsok énekelnek, imádkoznak, néha közben beszélgetnek is.

Mostanában este 8 óra felé mennek ki a hívők a Szentkúthoz; fehérruhás leányok viszik a Mária-szobrot, utána jön a papság; ilyenkor a környező falvak papjai is eljönnek, és segítenek a vasvári domonkos atyáknak a gyóntatásban. Az utóbbi években sokat fáradtak az atyák, hogy a búcsúi zürzavarban némi rendet teremtsenek; így több éven keresztül a búcsú előestjén vallásos tárgyú zindarabo-

kat adtak elő a Szentkútnál. Legtöbbször azonban szentbeszéd van, miután a menet megérkezik, utána ének, ima.

Gyermekkoromban azonban még nagyon rendszertelenül ment minden, nem volt senki, aki a búcsúsokat irányította volna; a Szentkútnál alig volt világítás, úgyhogy az ájtatosságot sok minden megzavarta és a cigányoknak és egyéb nem jószándékú embereknek a Szentkutat körülvevő erdőkben sok mindenre nyílt lehetőségük.

A búcsúsok a délutáni órákban érkeznek. Legelső útjuk a templomba visz, akkor is, ha nem harangoztatnak és nem hívnak papot. Sokan ezután mindjárt kimennek a Szentkúthoz, egyes csoportok ott is várják be a menetet, legtöbbje azonban ma a menettel megy ki.

A leányok általában fehér vagy világos (világoskék, rózsaszín) ruhában jönnek a búcsúra. Megérkezésük után fehér, rózsaszín vagy világoskék pántlikát vásárolnak, kibontják a hajukat, és a fejük köré kötik meg a pántlikát, úgyhogy a csokor a halánték fölött legyen. A pántlikát többen magukkal hozzák, általában azonban Vasvárrott veszik.

A búcsúsok közül sokan keresnek szállást ismerősöknél, rokonoknál, pajtákbán, de régebben általában kint töltötték az éjtszakát Isten szabad ege alatt a szentkúti kápolnával szemközti dombon, és ma is nagyon sokan itt hálnak. Itt egy-egy csoport egy gyertya fényénél az éjtszakába énekel; közben imádkoznak, minden csoport külön-külön előénekesével vagy előimádkozójával. És amikor elálmósodnak, ott helyben elalusznak. Mivel hely aránylag kevés van és minden csoport külön-külön énekelt és imádkozott, határtalan volt a lárma; tetőzte az általános zsvajt az is, hogy a vendek vendül, a svábok svábul énekeltek és imádkoztak. A világháború után ugyan kevés idegennyelvű jött, de lárma és nem éppen épületes látnivaló így is még elég volt. Különösen — így hallottam öregebb emberektől — a vendek jártak szívesen a vasvári búcsúra; mások még Felsőőr vidékéről is jöttek.

Sokan bent a község templomában töltötték az éjtszakát. Még két évvel ezelőtt is alig tudtam este 10 óra felé a templomba bemenni. Asszonyok aludtak a padokon, de még a térdeplőkön és oltárok lépcsőin is; kiki úgy helyezkedett el, ahogyan viszonylagos kényelemben eltölthette adott helyzetben az éjtszakát. Sokan már aludtak, míg egyes előimádkozók tovább énekeltek; az ének mindinkább halkult, ahogyan egymás után elaludtak a csoporthoz tartozók. Különben ez ugyanígy van a Szentkútnál is. Érdekes, hogy egy-egy előénekes kántálására csak a csoportjához tartozók felelgettek; de sokszor hallottam azt is, hogy a templomban egyszerre több csoport is énekelt, míg egyiknek sikerült a hangot magához ragadnia.

Ma a plébános este bezáratja a templomot, és ezt valóban helyesnek kell mondani, mert reggelre sokszor még az oltárok lépcsői is tele voltak csirkecsontokkal. Most már nem jöhet számba a templom éjjeli szállásként, úgyszintén a templom melletti zárda folyosója sem, ahol előbb hasonló volt a helyzet.

Általában minden búcsús meggyónik a megérkezése után; néhányan otthon gyónnak meg, de mindenki megáldozik.

A templom mellett vannak a sátrak, ahol minden kapható, amit így búcsúkor árusítani szokás. A Szentkút fölötti dombon vannak a lacikonyhák, és itt árulják a gölöncsérek is portékáikat. Ilyenkor sokan vásárolnak bugyogakorsót, kisebb és nagyobb példányokban; nem hiányoznak a miniatűr-példányok sem. Ilyenben viszik azután haza a búcsúsok a szentkúti vizet; de sokan üveget is hoznak magukkal, és ebből is isznak, mert a szentkúti vizet mindenki megköstolja. Az emlékkorsók azután otthon a szekrény tetejére vagy a sublóra kerülnek.

Legtöbben visznek haza is, sokan kis üvegekben, a szentkúti vízből. A zalaszántóiak mesélték, hogy otthon tesznek belőle a szentelt-víztartóba, meg „aki bizalommal van, annak megmossák szemet, fülit, meg ha valami baja van”.

A szentkúti kápolna bejáratától balra van egy félig fődött kút, jobbra a forrás; ma már csöböl folyik a víz; ettől néhány lépésnyire egy ovális alakú, kisebb, lefolyásos cementmedence áll. Volt itt még egy kút, amelyet pár évvel ezelőtt betemettek, továbbá hosszú favályúk, amelyekből a búcsúsok mosakodtak. Ma már ezek eltűntek.

A legérdekesebb szokás a *mosdatás*. A leányok otthon vagy útközben meghívják egy leány- vagy asszonybarátnőt vagy idősebb asszonyt mosdató keresztanyának, a fiúgyermek vagy legények pedig egy náluknál idősebb fiút vagy férfit keresztapának. Ez legtöbbszörre útközben is gondjukat viseli, de a búcsún is törődik velük. Sokszor csak a búcsún keresnek keresztanyát, illetőleg keresztapát. A mosdatás legtöbbszörre a búcsú előestéjén történik, de néha a búcsú napján délelőtt is. A keresztanya a leánnyal a forráshoz megy, benedvesíti jobbkezét, némelyik balkezevel átfogja a keresztlány vállát, jobbkezevel pedig háromszor keresztalakban végigsimítja az arcát. Sokan csak a homlokra három kis keresztet rajzolnak, mások viszont háromszor végigtörölik vizes kézzel a keresztgyermek arcát. Vannak, akik közben mindig benedvesítik a kezüket, általában azonban csak háromszor keresztalakban végigsimítják az arcot. Többen azt mondják közben: „Isten szent nevében”. Ezután a keresztanya letöröli zsebkendőjével a leány arcát és megcsókolja. Régebben homlokra csókolták a keresztgyermeket; öregebb asszonyok így mosdatnak, és így is mesélték el a szokást. A fiatalabbak azonban gyakran szájon csókolják keresztlányukat. A férfiak ugyanígy mosdatnak, de ezt ritkábban lehet látni. A leányok csak keresztanyát, a férfigyermek csak keresztapát hívnak. Ezután már keresztanyám és keresztapám a megszentelés. Sokan mondják is: „Aztán keresztanyámnak szólítsál ám!”

Van úgy, hogy egy-egy leány mindig más keresztanyát hív, valahányszor csak elmegy a búcsúra, vagy ott is többet felkér; általában azonban az a szokás, hogy akkor kérnek fel mosdatásra keresztanyát, illetőleg keresztapát, amikor először mennek a búcsúra.

A keresztszülő azután ajándékot vesz a keresztgyerekének. Gyakori ajándék a szentkép, amelyet a leányok és a fiúk a nyakukba akasztanak, és úgy mennek haza. Ezek többször kb. 10 cm hosszú üvegezett képek, amelyeket falra is lehet akasztani. A rózsafüzér is

gyakori ajándék; ezt szintén a nyakba akasztják. Előbbi években a leányoknak fejkendőt, a fiúknak nyakkendőt is gyakran ajándékoztak.

Két kis baltavári leány megszólított, mosdatnám meg őket. Mikor azt mondtam, nem tudom, mit kell csinálni, magyarázzák meg, a következő választ kaptam: „Hát megmosdat háromszor, azután ad valamit”. Mikor az ajándék felől érdeklődtem, pénzt mondtak, mert szeretnének valamit venni.

Zalaszentgrót környéki leányok mondták, hogy ők asszony vagy leánybarátnőt kérnek meg; az megmossa az arcukat a forrásvizből, homlokon csókolja őket, képet vesz nekik, azt a leány nyakába akasztja, aki elteszi emlékebe. A komaságot később is tartják; húsvétkor ajándékot kapnak a keresztanyától: pirostojást meg süteményt; sőt névnapra is kapott az egyik leány csészét meg süteményt.

A komaságot általában csak a keresztszülő és a gyermek tartják; de gyakori az is, hogy a gyermek szülei és a keresztszülő is komának szólítják egymást.

Megkülönböztetésül a keresztanyát *mosdató*, vagy *szentkúti keresztanyának* hívják, ha beszélnek róla; a megszólítás azonban — kivételektől eltekintve — *keresztanyám* és *keresztapám*.

A vasváriak „Cellbe” (Celldömölk) járnak búcsúra. Ott a templom szenteltvíz-tartójánál mosdatnak, és így megkülönböztetésül *szentkúti* és *celli keresztanyámról* és *keresztapámról* beszélnek.

Általában mindenki megmosdik a szentkúti forrásnál; a férfiak is. Különösen a szem megmosása gyakori, de sokszor az arcot mossák meg és külön még a szemet is. Hallottam, amint Szombathely környékiek figyelmeztették egymást: „Aztán mosd ám meg a szemedet!” Háromszor mossák meg az arcot és a szemet is úgy, hogy közben mindig benedvesítik a kezüket. A mosdatásnál s a mosakodásnál is általános szokás a háromszori ismétlés. Legtöbbször mindjárt isznak is a forrás vizéből és pedig mindig edényből; sokan csak a korsót vagy az üveget töltik meg és nem a forrásnál isznak, vagy azért töltik meg az edényt, hogy hazavigyék.

A lefolyásos cementből készült medencében kezét és lábat mosnak. Régebben hosszú favályukban mosakodtak. Egy asszonyt láttam, amint a lábát mosta. Mikor észrevette, hogy figyeltem, elszégyelte magát, és hamar cipőt akart húzni; de mikor megkérdeztem, hogy fáj-e a lába, elmondta, hogy Péter-Pálkor megfázott a térde a cseresznyefa alatt, és azóta nem tud guggolni. Meg volt győződve, hogy meggyógyul. Egyik évben Zala megyéből 3 napig jött a búcsúra, útközben nagyon fájt a szeme, folyton könnyezett, már alig látott. A Szentkútnál megmosta szemét „Isten szent nevében”, és estére meggyógyult. Mesélte, hogy a falujából mindig gyalog jönnek, és csak az ennivalónak „fogadnak szekeret”. Így egy hétig tart nekik a búcsú.

Egy másik, Sümeg-környéki asszony azt mondta, hogy meg akarja mosni a lábát, mert fáj; mégis kétkedve megkérdezte, nem kap-e újabb nyavalyát, mert már sokan belefürösztötték a lábukat és esetleg sebesek voltak. Ma már általában nem tartanak sokat arról, hogy meggyógyul a lábuk vagy a kezük a szentkúti víztől.

Egy másik asszony mesélte, hogy jó kéz- és láb fájásra, de csak azok gyógyulnak meg, „akik bizalommal vannak.”

Egy vasvári öregasszony mesélte, hogy vagy 30—50 évvel ezelőtt a szentkúti bükkfákra mankókat akasztottak, vagy akinek a feje fájt, hajtút, haját vagy pántlikát. Ilyent én már nem láttam, és úgy látszik, hogy ez ma már nem szokás.

A régi kút, mint már említettem, be van temetve. Gyermekekoromban hallottam, hogy aki éjfélkor belenéz, meglátja a jövődöbelijét. Azt is mondták, hogy éjfélkor meglátni benne a Szűz Máriát. Egy vasvári asszony mesélte, hogy régebben hárman-négyen nagykendőt terítettek a fejükre, belenéztek a kútba, és azt mondták, hogy látták a Szűz Máriát. „Pedig csak a víz csillogott”, jegyezte meg az asszony. Az utóbbi években nem találkoztam olyannal, aki ebben komolyan hitt volna.

Most a kápolna bejáratától balra fekvő kútba néznek bele többen. Azt is tartják, hogy csillagot lehet benne látni. Belenéznek és egymásnak mondják, hogy nem igaz. Egy zalaszentgróti leány így magyarázta: „A csillag fénye visszavetődik”.

A régi búcsúi szokások kihalóban vannak. Magyarázatot nem tudott senki adni, legfeljebb annyit, ez a szokás. Így a kanizsaiak is már csak figyelmeztették egymást, hogy mossák meg a szemüket, mert ez szokás a vasvári búcsún. A kegyhely eredetéről sem tudott senki semmit. „Szent Ferenc” özvegyét is megkérdeztem, történt-e a Szentkútnál csoda. „Hát akinek volt hitvallása”, volt a válasz.

Még azt sem tudja megmondani senki, mióta járnak ide búcsúra az emberek. A szokások alakulását is nehéz nyomon követni. Talán levéltári adatok alapján bővebbet is lehetne megtudni a kegyhelyről.

Egy adatszolgáltatóm, aki ismeri a zalamegyei népszokásokat, azt mondta, hogy Zalában sok helyen van „szentkút”, ahol mosdatnak is, és valószínűnek tartja, hogy a vasvári búcsúi mosdatás zalai eredetű. E mellett beszélne az a tény, hogy nagyon sok zalai jár a vasvári búcsúkra.

Tudom, hogy adataim hiányosak. Azért teszem őket közzé, mert nincs alkalmam gyűjtésemet kiegészíteni, és mert Vas megye területe néprajzilag meglehetősen ismeretlen, s mert általában kevés adatunk van a vallási néprajzról. Gyermekkoromban sokat meséltek nekem az öregek a vasvári búcsúról; ma azonban már sok minden feledésbe ment. A válasz mindenütt így hangzott kérdéseimre: „Ez a szokás”. Dolgozatom célja pusztán ezen szokások adatszerű közlése volt.¹

Mozsolics Amália dr.

Dr. AMALIA MOZSOLICS: *Kirchtagsbräuche in Vasvár, Kom. Vas,*

Auszug. Vasvár ist ein bekannter Wallfahrtsort im Kom. Vas, wohin besonders am 15. August und am 8. September, also an den hohen Feiertagen

¹ Dolgozatom tárgyát csak a mai néphagyomány képezi. Elsősorban búcsúsokat kérdeztem ki, és nem találtam senkit, aki a búcsújáróhely eredetéről valamit is tudott volna mondani. V. ö. Fehér Mátyás adatait: A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története 1241—1941. Budapest, 1942. 243—259 o.

gen der Mutter Gottes, zahlreiche Wallfahrer kommen. Autorin beschreibt einen an diesen Tagen üblichen Brauch, wonach die jungen Mädchen eine ältere Freundin oder eine verheiratete Frau, die Burschen einen Mann aufordern, sie bei der Quelle im Walde „Szentkut“ (Hl. Brunnen) zu waschen. Danach wird die Gevatterschaft fast ebenso gehalten, wie mit den Taufpaten und auch die Anrede „Patin“ und „Pate“ ist üblich.

SZÉPIRODALOM

A magyar próza könyve. Szerk.: Bisztray Gyula és Kerecsényi Dezső. I. kötet: *Régi magyar próza*. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzet-szótárral ellátta Kerecsényi Dezső. Bpest, 1942. A Magyar Szemle Társaság kiadása. 606 oldal.

Az utóbbi években valósággal elburjánoztak irodalmunkban a legkülönbözőbb szempontok szerint összeállított költői antológiák. A szakkritika ezekkel a gyűjteményekkel nem mindig és nem mindenben volt megelégedve. De az a tény, hogy a kiadók megtalálták számításaikat, bizonyítja az olvasóközönségnek elégséges érdeklődését az antológiák iránt.

Úgy látszik, az olvasók a verseskönyvek háborútáni áradatában fulladozva, szívesen vették, ha a legértékesebb és legmaradandóbb anyagot más válogatja össze a számukra s így megszabadítja őket a gyengébb versek elolvasásának felesleges munkájától s az avval kapcsolatos bosszankodástól. A legújabb években már nemcsak korok, irodalmi és esztétikai irányzatok, nemzedéktendenciák, politikai és társadalmi beállítottság szolgáltatták a válogatás alapját, hanem különböző témakörök is (az anya, a gyermek, a család, a háború, a szerelem stb.).

Az egységes nemzeti irodalom barátai fájdalommal látták, hogy a próza irányában nem jelentkezik az olvasóközönség részéről hasonló igényesség, mert a szemfüles kiadók különben aligha hagyták volna kiaknázatlanul a kínálkozó lehetőségeket. Az iskolai olvasókönyvek e tekintetben nem sokat jelentettek, hiszen azok szinte kizárólag az ifjúság kezén forognak s szűk kereteik között alig nyújthatnak az iskola céljait meghaladó anyagot. Így aztán irodalmi, nyelvi, esztétikai értékeinknek egyik legbőségesebb kútja állandóan be volt temetve s a föléje boruló törmelék alól csak vékonyan szivárgott egy-egy napfényre kívánczó erecske.

Eppen ezért a legnagyobb örömmel üdvözljük Bisztray Gyula és Kerecsényi Dezső dicséretes és szerencsés vállalkozását, hogy három kötetben összeválogatják és a szükséges jegyzetek és magyarázatok kíséretében közre adják „A magyar próza könyvé”-t. Ennek a sorozatnak első kötete, a „Régi magyar próza” most jelent meg Kerecsényi Dezső szerkesztésében.

Debuisset pridem! Mert irodalmunk költői termelését úgyahogy még

csak ismerjük. Szépprózáinkból azonban jóformán csak a napi termelés érdeklí közönségünket, amely nem is sejtí, mitől fosztja meg magát ezzel, az érthetetlen elzárkózással és idegenkedéssel. Lehet, sőt valószínű, hogy megfelelő gyűjtemények birtokában más lenne a helyzet. Meg vagyok győződve, hogy „A magyar próza könyvé”-nek úttörő vállalkozása meg fogja törni a jeget, ha csak egy parányi töredékében igaz az a nemzeti lelkesedés és beállítottság, amelytől hangos a forum, a napisajtó s egész közéletünk.

Az utóbbi évtizedekben többször találkoztunk — még tanügyi körökben is — régi irodalmunk érthetetlen aláértékelésével. Mindig hibáztattam azt a törekvést, amely hajlandónak mutatkozott régi irodalmunknak szinte megtagadászámba menő háttérbeszorítására újabb irodalmunk érdekében. Hogy élvezhessük annak a terebélynek érett csodáit, amelynek nedvszívó, tápláló gyökérzetét elhanyagoljuk, megtagadjuk? Hogy művészi értéke alárendelt? Lehet. De nélkülözhetjük-e erkölcsi, szellemi, világnézeti, politikai és főleg nyelvi tanulságait? Magától értetődik, hogy nem a XX. század emberének szemével kell néznünk idegenszerű titkaiba, hanem a korléményhez hangolódni tudó modern ember megértésével. Erre a tudásra és megértésre azonban nevelődnünk kell s ezt a nevelődést — amint a tapasztalat bizonyítja — nem szabad pusztán az iskolától várunk.

Nem én vagyok az első, aki köznyelvünk hihetetlen mértékű elszíntelenedéséről panaszkodik. Hová létt régi nyelvünk ízes, sajátos magyarsága? Tiszta vizét beiszapolta a nyelvújítás tömérdek fattyúhajtása s a felszívott idegen hatások sűrű sara. S a legnagyobb baj, hogy már szinte érzéketlenek és közömbösek lettünk a nyelvtisztaság s az ősi, sajátos magyarosság kérdésében, különösen a néptől távolabb élő városi társadalmunk.

Ki rázkódik már össze a főnök, közeg, elnök, eszme, ülnök, bölcsöde stb. szavak vagy egy-egy idegenből átcsempészett kifejezés hallatára? Nyelvünk tisztaságának és eredetiségének ügyét az írókon és szakembereken kívül ki érzi még elsörendű fontosságú közügynek? Pedig a „Magyarosan” című folyóirat — amelynek előfizetési ára mindössze évi 1 pengő(!) — minden tőle telhetőt megtesz a helyzet gyökeres megváltoztatása érdekében. Nem is eredménytelenül, de hol vagyunk még attól, hogy értelmiségünk egyik legfőbb kötelességének tartsa ennek a folyóiratnak állandó olvasását s nyelvi megállapításainak következetes tudomásulvétele? Csak — és ez némi reményt nyújt a jövőre nézve — diákjaink lelkesednek érte.

Ebbe a sürgető nyelv- és nemzetmentő munkába kapcsolódott most bele „A magyar próza könyve” régóta nélkülözött gyűjteményével. Meg vagyok győződve, hogy eredményeképen hatalmasan megerősödik a tisztulási folyamat s a szükséges érdeklődés prózai nyelvünknek már-már veszendőbe menő örök kincsei iránt, amelyeket eddig olyan botorul tékozoltunk. De örvendetesen meg fog változni prózai irodalmunk esztétikai értékelése is.

A megjelent első kötet a hivatása magaslatán álló szerkesztés leggondosabb munkája. Csak a hála, a köszönet és elismerés öszinte meghatottságával szólhatunk róla. A válogatás, a szövegek közlés és anyagelrendezés szempontjai, a bevezető tanulmány elvi állásfoglalása, a bőséges „jegyzet-szótár” világos magyarázatai és rövid irodalomtörténeti ismeretközlései: mind-mind arra vallanak, hogy a szerkesztő a kiadvány rendkívüli jelentőségének tudatával s a jelentőséghez mért fáradhatatlan szorgalommal és gondossággal dolgozott. Semmit sem tudnánk belőle elvenni, legfeljebb itt-ott hozzátenni (Faludítól pl. örömet láttam volna akár kétannyit is).

Szorításatok szeretettel a szívetekhez ezt a könyvet és „olvassátok, mert igen szép!”

Pável Agoston dr.

Orbán Dezső: Sióparti nyárfás. (Királyi magyar egyetemi nyomda kiadása.)

Orbán Dezső nevének nagyszerű ifjúsági regényei tették ismertté. Ezek-

ben a kalandos történetekben komoly nemzetnevelő szándék, a tudásnak pazar ajándékosztása húzódott meg. A „*Sióparti nyárfás*” című új regényében a mai magyarság sorskérdései felé fordul és izgatottan fedezzük fel az *ifjúsági író* után a *nagy író*t, az egész magyarság tanítóját.

Orbán Dezső esetében pontosan megfigyelhetjük, hogy milyen hálátlan szerep ifjúsági művekkel foglalkozni. Az ilyen írónak nehéz magát nagykorúsítani a közvélemény előtt. Pedig mindenképpen káros és igazságtalan ez a felfogás. Az ifjúság nevelése egyik legfontosabb, alapvető nemzeti problémánk. Amilyen az ifjúság, olyan a jövő. S ez nem lebecsülendő kérdés. De igazságtalan is ez a felfogás, mert a tehetség minősége nem azon fordul meg, hogy egy író *kinek ír*, hanem, hogy *hogyan ír*.

Akárhogy van, örülünk, hogy *Orbán Dezső* megírta ezt a regényét és maga sietteti a neve körül támadt homályt eloszlatni. A „*Sióparti nyárfás*” izgalmas kérdést vet fel: igazi magyarságunk nyomait keresi a vidék mély szakadékaiban és ingoványaiban. Regénye cáfolat arra, a még mindig élő tévhitre, hogy a *vidék* sötétséget, reménytelenséget, kasztszerű társadalmat, s ami ezzel egyenlő: kulturálatlan állapotot jelent. *Orbán Dezső* nem szépiíti a dolgokat: megmutatja a vidék sötét foltjait is. De — ez regényének izgató problémája — megkeresi a vidék életében, népében *keleti gondolkodásunk ősi vonásait*.

Regénye merész vállalkozás. Van benne valami *Harsányi Kálmán* gicászi kísérletéből: a „*Kristálymezők*”-ből. *Ferenczi Géza* — az író gondolatának kifejezője — magyarságtudatát vizsgálja és eredeti. Kényelemszerettségünk, lazaságunk, álmódosításunk, mesehajlamunk, szívósságunk, természeti őserőnk: legsajátosabb faji karakterünk. Minthá *Széchenyi István* komor vádjait hallanánk, amikor a regény főhőse ezeket mondja: „A száz évvel ezelőtti világra gondolok: nem épített utat, és minden köcsija, hat ökörrel is, beleragadt a sárba. Pedig tizenkétféle embertömegével másként kellett volna élnie és mégsem tette, mert nem volt érzéke hozzá, s életnyomorúságának, sőt nemzeti sorsának is nyolcvan százalékát ennek köszönhette.”

A kiút: magyarságunk könyörtelen megismerése, megtartása és mindennel szemben való megerősítése.

A „*Sióparti nyárfás*” erre a kínzó kérdésre ad feleletet. S mi gyötördve csukjuk be a könyvet, hogy *magyarabb magyarok* legyünk, mint voltunk.

Bárdosi Németh János.

Erdélyi Gyula dr.: *A magyarok hadi szervezete és hadvezetési művészete ezer éven át.* Bp. 1942. 320. Hungária ny. Ára 15 P.

Erdélyi Gyula dr. munkájában „a magyar katonamultra vonatkozó összes ismereteinket... korok szerint rendszerbe foglalva” adja elő 1914-ig. A négy fejezet mindegyike ugyanabban a beosztásban (hadszervezet, hadvezetés, fontosabb hadműveletek) ismerteti egy-egy kort: a törzsszervezet, az *Árpádok*, a *Vegeyházi királyok* és a *Habsburgok* korát.

Az élvezetesen megírt, jól olvasható munka — mint azt a szerző előszavában előlegezi is — tényleg „nélkülözhetetlen segédeszköz mindazok számára, akik a magyar katonamulttal bárminő vonatkozásban foglalkozni akarnak”. Egy-két tévedéstől eltekintve — pl. 80. l. donjon nem őrtorony, hanem öregtorony, az 53. l. Szombathely alatt Nagyszombat értendő, 118. l. a Sárkányrend nem a lovagi szellem ápolására alakult (v. ö. *Baranyai cikkét* a *Századok* 1926.) — megbízható képét nyújtja a magyar honvédelem múltjának. Hely, név és tárgymutatója azonban megbízhatatlan: hiányos is, hibás is.

Kétségtelenül erősen növelte volna a munka használhatóságát a felhasznált forrásanyag, irodalmi utalások megjelölése, felsorolása, de terjedelmét is. Talán éppen az utóbbi miatt maradt el.

H. T. A.

Géfin Gyula: *Faludi Ferenc, 1704—1779.* — Különlenyomat a „Jezsuita Történeti Évkönyv”-ből (Bpest, 1942.) 22 o.

A tudós egyházi historikusnak és fáradhatatlan kutatónak ez a legújabb füzeté Faludi Ferenc életével, emberi és irodalmi jellemzésével foglalkozik. Legfőbb célja azonban nem Faludi írói értékelése, hanem emberi arcának minél hűségesebb ábrázolása. A szombathelyi szemináriumi és püspöki levéltár kineveséből több, eddig még ismeretlen adattal egészíti ki a Faludi életére vonatkozó ismereteinket. A kutató tudós tárgyilagosságán többször felülkerekedik Faludi iránt érzett rendkívüli megbecsülése és rokonszenve, de sohasem a kötelező igazmondás rovására. Melegség fut végig a szívünkön, amikor olvassuk meghatódott, itt-ott szinte költői lendületű sorait a Jézus-társaság eltörlése után a pozsonyi jezsuita gimnázium igazgatói székéből a félreeső rohonci szegényház árvaságába bujdosott költő megváltozott napjairól, egyhangú rohonci életéről, bölcs és szent életéhez méltó haláláról. A szeretet szelíd, verőfényes melege ömlik el sorain, tökéletes harmoniában Faludi egyéniségének és munkásságának nyájas, alázatos derűjével és szinte utolérhetetlen, finom bájjával. Az értékes tanulmányt rövid latinnyelvű tartalmi kivonat teszi a külföld számára is használhatóvá.

Pável Agoston dr.

Pável Agoston: *Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben.* Különlenyomat a Népr. Ért. 1942. évi 2. számából. 141—163 ll. Budapest, 1942.

A IX—XI. század arab s perzsa történetírói feljegyezték őseinkről, hogy életemük a vadászat és halászat volt. A földművelésben is mesterek voltak (hisz öntözőcsatornáik voltak már a kubánvidéki őshazában), de a földet szívesebben műveltették, mintsem maguk dolgoztak vele. Azok a kezdetleges módok, ahogy ma a magyar vidékek népe a vadak fogását űzi (legyenek azok emlősök vagy madarak), kétségtelenül több ezeresztendő multra tekintenek vissza. Az ősi magyarság előtt elsősorban az élvezhetőség szempontja volt a döntő. Így szerették a lóhúst és hadbavonulásaik alkalmával vágóvolvakat is vittek magukkal. Ugyanígy nem töprengtek azon, hasznos-e egyébként az a jóhúsú madár, amelyet lépre csálnak. Ha élvezhető húsa volt, megfogták és ették. Ezért hiszem azt, hogy a rigászás is egyik legősibb fajtája népi szokásainknak.

Ezzel a ritka és már-már kiveszőfélben lévő népi szokással foglalkozik P. legutóbbi dolgozatában, összehasonlítva az Őrség magyar népének eljárását a szomszédos vendégségével; ez utóbbit kétnyelvű szövegben is közli. P., aki nemcsak az etnográfia, hanem a szláv nyelvészet és filológia terén is mester, leírja, hogyan űzi Apátistvánfalva, Szalafő és Farkasfa községek népe szinte mesterségszerűen a rigászás ősi szokását. Tüzetesen szól a rigászás mesterségbeli részleteiről: leírja a szerszámait, a nekikészülődést, a hosszú várakozást a téli erdőkből, s végül pontos adatokat közöl a mesterség jelenlegi szociális jelentőségéről, anyagi eredményeiről. (Egy-egy ügyes madarász telente 80—100 P keresetre is szert tehet szerinte.)

Kívánatos volna, hogy minél több hasonlóan kitűnő szakdolgozattal ismerjük meg a nép körében még ma is élő ősi vadászati szokásainkat.

Bendefy László dr.

P. Fehér Mátyás O. P.: *A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története 1241—1941.* (A Szent István Akad. II. tört., jog- és társad. tud. oszt. értekezései. III. kt. 1. szám.) Bpest, 1942. 270 l. 14 szövegek közt képpel.

A múlt esztendőben ünnepelte — a háborús időkhöz illő csendben — a vasvári dominikánus kolostor fennállásának hét évszázados jubileumát. Ebből az alkalomból készült P. Fehér Mátyásnak fenti műve. A szerzőt néhány

kisebb dolgozatából már korábbról igen előnyösen ismertük, ez a munkája pedig mint kiforrott történetírót állítja őt elénk. Szerző igen alapos forráskutatást folytatott a vaskvári dominikánus kolostor rendi- és plébániai levéltárában, a szombathelyi és soproni rendi levéltárakban, a szombathelyi püspöki levéltárban, a vasvár-szombathelyi székeskáptalan magán- illetve hiteshelyi levéltárában, a győri püspöki, a győri káptalani magán-, illetve hiteshelyi levéltárban, a pannonhalmi apátsági magán-, ill. hiteshelyi levéltárban, ezenkívül a Guary, a Chernel, a gr. Somogyi, a Körmendi hercegi, a Sallér, a szentgotthárdi cisztercita, a Vasvármegyei, a Sopronvármegyei, az Országos levéltárban és végül a rend római központi levéltárában.

Ilyen alapos nekikészülődéssel, annyi temérdek adattal, amennyit ez a kiváló, fiatal tudós szerzetes összegyűjtött, valóban csak jót lehetett alkotni. De az a szerző nagy érdeme, hogy ezt a hallatlanul bőséges és gazdag, s főként: *hiteles* anyagot hangyaszorgalommal összehordotta, komoly szakképzettségével kiértékelte és pompás írói készségével elejétől végig élvezetes olvasmánnyá dolgozta fel.

Mint szakmunka a legeslegelső helyen áll a magyar kolostortörténeti szakirodalomban. Fehér munkája messze eljövendő koroknak iskolapéldául szolgálhat ezen a téren. A vaskvári kolostor történetét benne tárgyalja az egységes magyar egyház, ill. köztörténetben, és sok olyan részletet tár fel különösen Vasvármegye multjából, amelyet eddig vagy sehogysem, vagy csak nagyon homályosan ismertünk. Szerencsés kézzel felhasználja a legutóbbi száz esztendő tárgyalásánál a még élő helyi hagyományokat, és így sok értékes emléket ment meg az örök feledéstől.

Amikor IV. Béla a vaskvári kolostort alapítja (1241), a város jelentősége még Székesfehérváréval egyenrangú, vagy legalább is azzal vetekszik. F. munkája nyomán pontosan figyelemmel kísérhetjük, milyen erők, miféle körülmények szorították mindinkább vissza jelentőségében. A század eleje óta pedig az egykori megyeszékhely újból a felvirágzás útjára lépett, noha régi jelentőségét már soha többé visszaszerelni nem fogja. Érdekes és tanulságos dolog mindezt egy alapos és lelkes szerzetes kolostortörténeti művén keresztül szemlélni; olyan művön át, amelynek minden sorából a hétszázéves dominikánus rend jelszava csendül ki: a megdönthetetlen, a fényért az árnyékot fel nem áldozó „*Veritas!*”

Bendefy László dr.

KRÓNIKA

DR. KOLOSVÁRY GÁBOR
KÖNYVTÁRA

1918.

Adomány.

Január 31-én egy minisztériumi kistisztviselőnek következő levelével kopogtatott be hozzánk a posta:

„Igen tisztelt Tanár Úr! Négy éve mult már annak, hogy 100 P-t ajánlottam fel a Vasi Szemlének és köteleztem magam, hogy ezt az összeget az 1939. év folyamán megfizetem.

Sajnos, időközben előre nem látott helyzetbe kerültem s önhibámon kívül képtelen voltam önként vállalt kötelezettségemet teljesíteni. De nem feledkeztem meg róla egyetlen napra sem. Kevesebb cigarettát szívtam, vagy nem néztem meg egy nagyszerűen reklámozott filmet, egyszerű-kétszer nem ültem fel a villamosra: az így megtakarított filléreket félretettem s szívós kitartással gyűjtöttem a Vasi Szemle, illetőleg most már Dunántúli Szemle számára.

A fillérekből 1942. Szilveszterére 100 pengő lett s ezt az összeget — ígéretem beváltásaként — a mai napon befizettem a Dunántúli Szemle postakaraképztári csekkszámlájára.

Folytatása a borító-lap 3. oldalán.

SÁGHEGYI

BAZALTBÁNYA RT.

ALSÓSÁG—CELLDÖMÖLK

TELEFON: 16. SZÁM.

**M. kir. postatakarék-
pénztári számla: 37922.**

Martineum Rt. Könyvnyomdája Szombathely. — Felelős: Maitz Ferenc.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

RÓG ÉS LÉLEK.

Tizedik évfolyam	3
Bezerédy István: Rosti Ferenc levelei az 1764—65. évi pozsonyi országgyűlésből	4
Bogyay Tamás dr.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna	21
Barcza Leánder dr.: A kőszegi Kelcz-Adelffyanum konvertita-árvaház története	31
Beke Ödön dr.: Dunántúli tárgy- és eszközevek	42
Lelkes István: Kőszeg városképének problémái	53

IGE.

Gazdag Erzszi: A vándor üveges	20
— —: Legyek fű, fa...	60
Rezek S. Rómán: Valahol	30
— —: Kínai vers	41
Ácsi Kova Pál: Már csak Te vagy...	52

ASZTAG.

Bogyay Tamás dr.: Magyar műemléki kiállítást...	61
Orbán B. Dezső: Nagyacsádi (Veszprém vármegye) helynevek	67
Késmárky Iván: Országos Fényképművészeti Kiállítás Szombathelyen	68

TULIPANTOS LÁDA.

Mozsolics Amália dr.: „Mosdatás” a vasvári búcsún	69
---	----

ŐRSÉG.

Pável Ágoston dr.: Kerecsényi Dezső: Régi magyar próza	75
Bárdosi Németh János: Orbán Dezső: Sióparti nyárfás	77

1. Szépirodalom.

H. T. A.: Erdélyi Gyula: A magyarok hadi szervezete és hadvezetési művészete ezer éven át	77
---	----

Pável Ágoston dr.: Géfin Gyula: Faludi Ferenc, 1704—1779.	78
---	----

Bendefy László dr.: Pavel Ágoston: Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben	78
--	----

Bendefy László dr.: P. Fehér Mátyás O. P.: A hétszázados vasvári Szent Domonkosrendi kolostor története 1241—1941.	79
--	----

KRONIKA.

Adomány	80
---------	----

Következő számunk 1943 május 1-én jelenik meg.

Megvételre keressük:

az I., II., III., VI. és VII. évfolyam összes számaikat, továbbá Pável Ágoston: Vak völgy ölen így zsolozsmázok c. verseskötetét.

A 79. oldal folytatása:

A túlfeszített munka, a nagy hivatali elfoglaltság jelenleg lehetetlenné teszi számomra, hogy tudományos kérdésekkel foglalkozzam. De szeretném legalább némiképp megkönnyíteni azok gondját és munkáját, akik jelenleg is tudományos téren fejthetik ki munkásságukat. Boldog leszek, ha ezzel is szolgálhatom a nyugati végek kultúráját...

Igaz tiszteletem kifejezésével vagyok Tanár Úrnak

Budapest, 1943. január 29.

Öszinte híve: Dr. H. D. min. előadó."

Ez a levél és az egyidejűleg beszaladt 100 P önmagáért beszél. Nem kell hozzá kommentár.

Akiknek van fülük, szívük s a min. előadó urakénál nem soványabb erszényük: hallják és értsék meg!

Jelen számunk munkatársai

(a tanulmányok, cikkek sorrendjében):

Bezerédy István felsőházi tag stb. (Kám);
Bogyay Tamás dr. min. titkár (Bpest, Városmajor-u. 27/a.);
Barcza Leánder dr. bencés tanár (Kőszeg);
Beke Ödön dr. gimn. tanár (Bpest, VII. Rózsa-u. 8., fsz. 1.);
Lelkes István gimn. tanár (Kőszeg, bencés gimnázium);
Gazdag Erzsébet író (Szombathely, Rumi-u.);
Rezek S. Román dr. bencés tanár (Kőszeg);
Orbán B. Dezső bencés tanár (Pápa);
Késmárky Iván városi tisztviselő (Szombathely, Városháza);
Mozsolics Amália dr. múzeumi őr (Kolozsvár, Bástyá-u. 2.);
Bárdosi Németh János városi tisztviselő (Szombathely, Városháza);
H. T. A. (Horváth Tibor Antal) premontrai tanár (Keszthely);
Bendefy László dr. mérnök (Budapest, XII. Székács-u. 17.);

Felülfizetések.

1943. február 20-ig a következő új felülfizetések érkeztek (zárójelben a felülfizetett összeg):

Bencze József dr., Uraiújfalu (2);
Benkó József, Muraszombat (2);
Borbély Anna, Borsaujfalu (2);
Csepreghy Károly, Muraszombat (2);
Decsits Rezső, Csehimindszent (4);
Jánossy Aurél dr., Balatonkenese (2);
Kallós Zsigmond dr., Budapest (2.50);
Lyka Károly, Budapest (4);
br. Mannsberg Arvéd, Budapest (4);
Saly Arnulf dr., Kőszeg (20);
özv. Thon Frigyesné, Budapest (2).

Hálás köszönet a megértésért és lelkes áldozatosságért!

FÖZZÜNK VASALJUNK VILLANNYAL

DUNÁNTÚLI

Z E M L E

ÉVF.

1943

3.—4. SZ.

DUNÁNTÚLI SZEMLE

I—VI. ÉVFOLYAM: VASI SZEMLE

X. EVF. ----- SZOMBATHELY, 1943. MAJUS 1. ----- 3—4. SZÁM.

Megjelenik: febr., máj., júl. és okt. 1-én legalább 5—5 ivnyi terjedelemben. — *Célja:* Dunántúl, különösen Vas, Veszprém és Zala m. kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. — *Előfizetési díj:* év 8 (jogi személyeknél és külföldre 10) P. Bolti ár; belföldön 10, külföldre 12 P. Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 3 P. Fizetés a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlajára (*Folia jelzéssel!*). — *Gépelte kéziratokat* kérünk. — A cikkek közlésével megszereztük azok *szerzői jogát*. — A közlemények tartalmáért a szerző *felelős*. — Kéziratokat, képeket stb. nem örzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli *különlenyomattal* díjazzuk. További példányokért s külön borítólappért saját költségeinket számítjuk fel. — *Szerkesztőség és kiadóhivatal* (Schriftleitung): Szombathely, Szent Imre-u. 5. *Szerkesztőségi órák:* minden kedden d. u. 5—7.

Kéziratzárlat: egy hónappal a megjelenési határidők előtt.

Választ igénylő kéziratokhoz kérünk postabélyeget mellékelni!

Főszerkesztő és felelős kiadó: **PAVEL ÁGOSTON DR.**

Társzerkesztők: Vas vármegyében: *Géfin Gyula dr.*; Veszprém vármegyében: *Nagy László dr.*; Zala vármegyében: *Suszter Oszkár.*

Vasi szerkesztőbizottság: *Bernrieder Katinka, Bendefy László dr., Nagy János dr., Palkó János dr., Paulovics István dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János dr.*

Veszprémi szerkesztőbizottság: *Békési József dr., Dömötör Sándor dr., Faller Jenő, Gutheil Jenő dr., Nagy Jenő dr., Pákay Zolt dr., Pongrácz József dr., Vevér Emil, Wallner Ernő dr.*

Zalai szerkesztőbizottság: *Mindszenty József, Bartha István, Bogyay Tamás dr., Bödei János, Bucsis Gyula dr., Fára József dr., Horváth Tibor Antal, Izsák Gyula, Kaposi Antal, Markos Jenő, Szerecz Imre dr, Darnay Dornay Béla dr.*

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Vas megyében: *Celldömölkön: Vajay Sándor;* — *Körmenden: Kevey István dr.;* — *Köszegen: Lelkes István;* — *Sárvárott: Szenttamási Babos Lajos;* — *Szentgotthárdon: Bernrieder Katinka;* — *Vasvárott: Kolbay Ödön.* — Zala megyében: *Zalaegerszegen: Bucsis Gyula dr.;* — a *sümegeben: Jánky István dr.;* — a *novaiban: Farkas Sándor;* — a *zalaszentgrótiiban: Mangliár Károly dr.;* — a *keszthelyiben: Pataky László dr.*

A címlapot *Illés Árpád*, a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

Sokan az előfizetési díjkülönbözetet (évi 2.— P) nem küldték be.

Kérjük utólagos szíves beküldését. — Felülfizetéseket köszönettel fogadunk és számonként nyugtázunk.

Kiadja a Vasvármegyei Múzeum

Vas vármegye főispánjai a XIV. század második felében.

REISZIG
EDE dr.

Wolfhardt (Volfárt) Ulrik mester
(1350. nov. 11—1352. szept. 14).

Egyike volt azoknak a zsoldos vezéreknek, akik I. Lajos király első nápolyi hadjáratának folyamán 1347 augusztus havában hozzá csatlakoztak.

Ellentétben a többiekkel, mint Landaui Wirtinger, Urselingeni Werner, Fra Moriale, akik csakhamar meginogtak, sőt árulókká lettek, — mind ő, mind testvére Konrád mindvégig hűen kitartott a magyar király mellett, akinek különös bizalmát érdemelte ki, úgyhogy mikor 1348 tavaszán I. Lajos király a pestisragály miatt kénytelen volt Magyarországra visszatérni, Nápoly és vidékének kormányzatát rája bízta, a várakat pedig magyar őrséggel látta el, magyar kapitányok vezérlete alatt.

A nápolyi párt előretörése után nehéz idők köszöntöttek be Wolfhardt Ulrikra, de ő szívós kitartással védekezett, bár a nápolyi Castel Nuovot kénytelen volt odahagyni, melyet Tarantói Lajos és Johanna hadai hevesen ostromoltak, az ostrom folyamán Johanna ajánlatait visszautasította, és csak az éhség és áruság elől volt kénytelen menekülni.¹

1349 január havában az Adriai-tenger környékére, — Foggia, Manfredornia és Lucera — szorították vissza, ahol mindaddig hősileg tartotta magát, míg a Laczkfi István vezérlete alatt álló magyar segédhadak megérkeztek.

1349 április havától kezdve változó szerencsével küzdött a nápolyiak ellen, de szeptemberben a német zsoldosok lázadása miatt a további hadműveletek meghiusultak. Wolfhardt Ulrik ekkor hadainak vezérletét testvérere Konrádra bízta, míg ő Magyarországra jött, hogy Lajos királyt visszahívja Itáliába. Távolléte alatt testvére Konrád teljesen magára hagyatva hősileg küzdött Tarantói Lajos hadai ellen.

Mikor I. Lajos király 1350-ben másodikban vezetett hadat Itáliába, Nápoly ismét hatalmába került, de meggyőződven, hogy a magyar uralomtól idegenkedő tartomány birtokát nem

¹ Domanovszky Sándor: Vöröskő 15—16. l.

képes biztosítani, beleegyezett a pápai követ által sürgetett fegyverszünetbe, majd szept. 14-én megkezdte a visszavonulást; egész Veronáig hadait zárt sorokban vezette. Itt szélnek eresztvén az idegen zsoldosokat, csak a Wolfhardttestvérek jöttek vele Magyarországra, ahova október végén érkezett meg.²

Lajos királynak Budán 1350 nov. 11-én kelt rendeletében szerepel első ízben a három vármegye főispánjaként, midőn a király meghagyja neki, hogy Sopron város polgárainak kiváltóságait tartsa tiszteletben és őket ne zaklassa.³

Mint Vas vármegye főispánját Miklós alispán és a szolgabírák 1351 márc. 21-én Vasvárott kiállított bizonyoságlevele említi, mely szerint az egervári határban egy szőlő birtokát, Egervári Kázmér fia beleegyezésével, Árokközi Lászlónak és Benedeknek ítélik.⁴

1351 máj. 4-én mint Moson, Sopron és Vas vármegyék főispánja, valamint óvári várnagy Sopron város polgárainak szabadságot ad, hogy a szökevényeket, fosztogatókat és egyéb kártevőket az említett vármegyék területén is üldözhessek és ellenük az illetékes szolgabírák jelenlétében eljárhassanak.⁵

Tamás országbírónak az Árokközi István és nagybátyja Árokközi Miklós között lefolyt perben 1351 máj. 16-án Budán kelt ítéletlevele szerint a peres felek Wolfhardtt főispán alispánjának: Téténynek bizonyoságlevelét mutatták be.⁶

Ugyancsak Tétény mester, Wolfhardtt főispán alispánja és egyúttal sárvári várnagy, Vas vármegye közönségének 1351 jún. 20-án tartott közgyűléséből kiadott bizonyoságlevelében igazolja, hogy a Béri-család tagjai tiltakoztak birtokaiknak Tóth Lőrinc fiai által történt elfoglalása ellen.⁷

I. Lajos király Nápolyból történt hazaérkezése után, még az 1350. év folyamán megkezdvén a béketárgyalásokat, VI. Kelemen pápát kérte fel a béke kérdésében a közvetítésre. A király Garai Bánfi János veszprémi püspököt és királyi titkos kancellárt, valamint Wolfhardtt Ulrik Vas vármegye főispánját küldte Avignonba, akiknek részére 1351 okt. 11-én megbízólevelet, mely egyúttal részletes utasításokat is tartalmaz, állított ki.⁸

A pápa a király követeivel megkezdvén a béketárgyalásokat, 1352 jan. 22-én a magyar királyhoz intézett levelében meleg szavakkal fejezte ki háláját nagylelkűségéért és febr. 1-én már Johannát is értesítette az egyesség megkötéséről. I. Lajos király, mikor az egyességről szóló okiratot kézhez vette, ki-

² Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet. I. kiad. III. 45—47., 50., 54—55. — Pör Antal: A Magyar Nemzet Története III. 219., 221.

³ Dr. vitéz Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. I. 1. 96.

⁴ Anjou-kori okmt. V. 435.

⁵ Sopron várm. tört. oklt. I. 223. — Házi: i. m. I. 1. 97.

⁶ Anjou-kori okmt. V. 486—487.

⁷ Bunyitay Vince: A báró Sennyey család levéltára. Századok 1873. 246. 1. 14. sz. oklevél tévesen 1350 év számmal.

⁸ Hóman—Szekfű: i. m. III. 55. — Fejér: Codex Dipl. IX. 2. 48.

jelentette, hogy követei túlmentek a nekik adott utasítás és meghatalmazás határain, miért is az egyességet nem erősíti meg.

A pápa erre 1352 máj. 28-án kelt levelében felhívta a királyt, hogy azokat az ígéreteket, amelyeket nevében a veszprémi püspök és Vas vármegye főispánja tettek, foganatosítsa. A lovagias gondolkozású király nem akarta, hogy Avignonban szószegőnek tekintsék, ezért Pál gurki püspököt küldte a pápához, aki nevében megerősítette a békeszerződéseket.⁹

Követeivel azonban súlyosan érezte neheztelését. János püspök többé nem szerepel a közéletben. De Wolfhardt Ulrik sem maradt sokáig Vas vármegye élén. Mint a vármegye főispánja utóljára I. Lajos királynak 1352 szept. 14-én kelt leiratában fordul elő, melyben Sopron város polgárainak megparancsolja, hogy akik a belső várost odahagyva, a falakon kívül kezdenek építkezni, térjenek vissza a város falai közé.¹⁰

Ezután csak az óvári várnagyságot bírta egyideig, de nem sokára elhunyt, mert a bakonybéli apátság és Varju Benedek között a nyuli határban egy szőlő miatt lefolytatott perben felmutatott iratok között Győr vármegye főispánja által 1355 júl. 2-án kiállított bizonyáglevél Wolfhardt Ulrikról már mint néhai óvári várnagyról emlékezik meg.¹¹

Ő volt a Vöröskői Wolfhardt (Volfárt) család megalapítója.

Rátót nemzetségbeli Olivér

(1351. dec. 9. és 1353. ápr. 24—1354. ápr. 29).

A Rátót-nemzetségből származott Lóránt nádor és bán (1242—77.) Vas vármegye főispánjának unokája. Atyja Mátyás (1278—96.) nem viselt köztisztséget; róla, valamint fivérérol, Rátótról a fennmaradt oklevelek csak birtokügyekből folyólag emlékeznek meg, mely birtokeladások és elzálogosítások rossz gazdálkodásról tesznek tanúságot. Az ifjú Olivér nem valami kedvező viszonyok között kezdte meg pályafutását. De bejutván a királyi udvarba, csakhamar megnyerte I. Károly király nevének kegyeit, akinek több mint húsz éven át udvarbírája volt. E mellett az 1336—38. években Fejér, 1340—42-ben Zólyom vármegye főispánja volt. 1347-től 1353-ig a tárnokmesteri méltóságot töltötte be.¹²

Mikor I. Lajos király 1351 őszén Wolfhardt Ulrik mestert, Vas vármegye főispánját Avignonba küldte a pápához, előrelátható volt, hogy a béketárgyalások hosszú ideig elhúzódnak, és hogy az akkori közlekedési viszonyok mellett nem volt lehetséges, hogy egyhamar visszatérjen; de mivel ezt a határ-

⁹ Veszprémi püspökség római oklevéltára. II. 145—154. — Magyar Diplomáciai Emlékek az Anjou-korból. II. 411. — Fejér: IX. 2. 168.

¹⁰ Házi Jenő: i. m. I. 1. 98.

¹¹ Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. III. 125.

¹² Karácsonyi János: Magyar Nemzetségek. III. 15. — Wertner Mór: Családtört. Adalékok. Turul 1897. évf. 131.

széli vármegyét nem lehetett kormányzó nélkül hagyni, ezért a főispáni méltóság gyors betöltéséről kellett gondoskodnia.

A király választása Rátót-nemzetségbeli Olivérre esett, aki a Poháros Péter mester, udvari vitéz, Abaúj vármegye főispánja és boldvakői várnagy részére 1351 dec. 9-én kiállított adománylevelél záradékában mint királynéi udvarbíró, Vas és Sopron vármegyék főispánja van felsorolva.¹³

Avignonban azonban az I. Lajos király 1351 okt. 11-én kiállított megbízólevelében foglaltak alapján követét továbbra is mint Vas vármegye főispánját tartották nyilván. Pedig 1351 decembertől 1352 aug. végéig Vas vármegyét a Rátót-nemzetségbeli Olivér kormányozta; ezt igazolja a bakonybéli apátság és Varju Benedek között folyó perben bemutatott egyik 1352 aug. 2-án keltezett oklevél is, amelyben Wolfhardt Ulrikról mint Sopron és Vas vármegyék volt főispánjáról történik említés.¹⁴

Wolfhardt Ulrik Avignonból történt visszatérése után tényleg ismét elfoglalta a főispáni székét Vas megyében, de nem sokáig állott a vármegye élén, mert kegyvesztett lett.

Midőn I. Lajos király Besztercenek ugyanazokat a vásártartási jogosítványokat adományozza, amelyekkel Budát felruházta, az erről 1353 ápr. 24-én kiállított oklevél záradékában, Olivér ismét mint királynéi udvarbíró, Vas és Sopron vármegyék főispánja fordul elő. Ugyanígy sorolják fel az 1353 máj. 16-án kelt királyi adomány- és az ugyanezen évi máj. 29-én kelt királyi megerősítőlevelél záradékában.¹⁵

1353 máj. 30-án Vasvárott Vas vármegye szolgabíráival, Darabos János fiai: Imre és László panaszára, ezeknek fivérét, Mihályt megbírságolja. Ugyanezen évi júl. 3-án Budán kelt rendeletével Lajos király meghagyja neki, hogy a soproni polgárokat a Fertő-tava vámjának fele birtokában védje meg. Mint királynéi udvarbíró, Sopron és Vas vármegyék főispánját sorolják fel a Cseléni Sándor Csongrád vármegye főispánja részére 1354 febr. 22-én kelt királyi megerősítőlevelél záradékában.¹⁶

Alatta Solyagi János (Johannes de Solyagh) volt a vármegye alispánja, aki az 1354 ápr. 29-én Vasvárott kiállított bizonyosságlevelél szerint Egervári Kázmér fia, Mihály kérésére Péter szentgotthárdi apát ellen többrendbeli hatalmaskodások miatt vizsgálatot teljesített.¹⁷

Ez az utolsó adat, mely a Rátót-nemzetségbeli Olivér vas-

¹³ Fejér: IX. 2. 58—62.

¹⁴ Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. VIII. 368.

¹⁵ Zimmermann—Werner—Müller: Urkundenbuch Zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. II. 97—99. — Fejér: IX. 2, 206—212. — IX. 6, 60—63.

¹⁶ Anjou-kori okmt. VI. 85. — Sopron várm. oklt. I. 240—241. — Gr. Károlyi oklt. I. 217—219.

¹⁷ Anjou-kori okmt. VI. 200—201.

megyei főispáni működésére vonatkozik, utóda, a Hermán-nemzetségbeli Laczkfi András csak az 1355—56. években állott Vas vármegye élén. A Poháros Péter udvari vitéz Abauj vármegye főispánja részére 1356 szept. 26-án kiállított királyi adománylevél záradékában ugyan Olivér mint királynéi udvarbíró, egyúttal Vas és Sopron vármegyék főispánja van felsorolva, de már Pesty Frigyes — főleg az oklevél keltezése miatt — kétségbe vonta annak hitelességét, Karácsonyi János pedig az oklevelet hamisítványnak tartja.¹⁸ Maga az oklevél kelte nem zárja ki, hogy a Rátót-nemzetségbeli Olivér harmadikban lett volna Vas és Sopron vármegyék főispánja, mert Laczkfi András csak 1356 jan. 12-ig, Kont Miklós nádor pedig csak 1357 jan. 16-tól kormányozta a két vármegyét; e közé a két időpont közé tehát a Rátót-nemzetségbeli Olivér főispán-sága könnyen beilleszthető.

Rátót-nemzetségbeli Olivér ezután 1356 nov. 1-től 1357 márc. 17-ig Szatmár, majd 1357 febr. 28-tól dec. 28-ig Ugocsa vármegye főispánja volt.¹⁹

Fia, János 1351 dec. 11-től 1355 ápr. 30-ig királynéi főtekefogómester. Tőle származik a Paksy-család.

Hermán-nemzetségbeli Kerekegyházi Laczkfi András (1355. febr. 18—1356. jan. 12).

Hivatalos pályáját 1344-ben mint a székelyek ispánja kezdte; egyúttal Beszterce és Brassó vármegyék főispánja is volt. 1349—1350. években Máramaros, majd Szatmár vármegye élére került, a székely ispánságot azonban továbbra is megtartotta.

Mikor Lajos király 1350 április közepén másodszor vezetett hadat Itáliába, ő is hozzá csatlakozott. A hadjárat folyamán Lajos király a nápolyi kormányzóságot bízta rá, melyet közel két éven át töltött be, de ezért a székely ispánságot is megtartotta és csak 1352-ben, Itáliából történt visszaérkezése után, tette le.²⁰

1353 májusától 1354 őszéig macsói bán, Baranya vármegye főispánja,²¹ 1355-től királynéi tárnokmester, Vas és Sopron vármegyék főispánja volt. Az utóbbi hármas méltóságban első ízben Drugeth Miklós országbírónak 1355 febr. 18-án Budán kelt ítéletlevelében szerepel, mely szerint Endre bán unokájának, Mortunus fiának, Mihálynak minden birtokát Maróthi

¹⁸ Fejér: IX. 2. 483. — Macsói bánok. Századok. 1875. 379. — Karácsonyi: Hamis, hibáskeltezésű és keltezetlen oklevelek jegyzéke. 38—39.

¹⁹ Karácsonyi: Magyar Nemzetségek III. 15. — Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbéli magyar világi archontológiához. Tört. Tár. 1907. 61. 173.

²⁰ Karácsonyi: i. m. II. 171., 173. — Gr. Lázár Miklós: Székely ispánok és alispánok. Századok 1880. 737.

²¹ Anjou-kori okmt. VI. 242.

István és Mihály fiai ellenében Laczkfi András nejének, Erzsébetnek, Mortunus leányának ítélte oda.²²

1355 október 5—8-án Vas vármegye nemességével, úgyszintén a nemtelenekkel együtt Vasvárott egyetemes közgyűlést tartott, mely alkalommal Hermán-nemzetségbeli Luka (Lukács) fiai: Miklós és István kijelentették, hogy fenntartják elővételi jogukat rokonaiknak: Hertnek (Herteneg) ivadékainak birtokához. E jogukat Hertnek ivadékai a közgyűlés előtt elismerték. A közgyűlés folyamán okt. 8-án a Hidvégi András fia János által Válti Várda fia György és Domonkos fia László ellen — anyja hozománya miatt — indított perben halasztó levelet állított ki.²³ A pécsi káptalan 1355 dec. 20-án kelt kiadványában mint volt macsói bánról, Vas és Sopron vármegyék főispánjáról emlékezik meg róla.²⁴

Mint királynéi tárnokmestert és a két vármegye főispánját, Elbee (Ölbö) fia Miklós mester Vas vármegye alispánjának, valamint a szolgabíráknak 1356 jan. 12-én Vasvárott kiállított bizonyosságlevelében említik utóljára.²⁵

Az év tavaszán erdélyi vajda lett, mely tisztséget 1359. év őszéig töltötte be; még ebben az évben elhalálozott.²⁶

Kont Miklós nádor (1357. jan. 16—1360. nov. 1. másodsor).

Kont Miklós életrajzi adatait az első főispánsága alkalmával ismerttettem. Ezúttal csupán a második főispánsága alatt történt események előadására szoritkozom.

Kont Miklós, midőn másodízben lett Vas és Sopron vármegyék főispánja, már közel egy éven át az ország nádora volt.

Az országos ügyek miatt csak ritkán tartózkodott Vas vármegyében; helyette alispánjai, előbb Rádóczi Lóránd fia István mester, majd ennek testvére: János vezették a vármegye közigazgatását. Lóránt fia István alispán első ízben 1357 jan. 16-án intézkedik a vármegye nádor-főispánjának nevében, midőn Vasvárott kelt rendeletében Zsédenyi Zsédeny fia Domonkos kérésére a vármegyei szolgabírákkal együtt Hegyfalu lakosait a zsédenyi erdő további haszonélvezetétől eltiltotta.²⁷

1357 okt. 9-én pedig Vasvárott a Sár vize melletti Hegy nevű faluból származó Nagy István lótolvajt ítéltek halálra. 1358 jan. 15-én a vármegyei szolgabírákkal együtt Rumi Doroszló fia Imre és Gergely fia, János kérelmére a ménesbéli lovaikban tett károk ügyében vizsgálatot tartott. 1358 március 19-én Lóránd fia István alispán elnökölt a nádor-főispán

²² Anjou-kori okmt. VI. 262.

²³ Fehér: IX. 2. 459. — Guary lt. Történelmi Tár 1908. 178.

²⁴ Anjou-kori okmt. VI. 414.

²⁵ Hazai okmt. I. 214—215.

²⁶ Karácsonyi: i. m. II. 173.

²⁷ Anjou-kori okmt. VI. 529.

helyett Vas vármegye közgyűlésén, amely alkalommal felolvasták I. Lajos király rendeletét, amelyben I. Károly király kiváltságlevele alapján Körmend város polgárait azon szabadalmukban, hogy Vas és Zala megyék területén semminemű vámot fizetni nem tartoznak, megerősíti.²⁸

1358 ápr. 16-án pedig Arokközi Miklós fiának Marcelnek elengedi azt a 3 márka bírságot, melyben Derecskei Monkus ellenében el lett marasztalva. 1358 jún. 28-án a vasvári káptalan intézett hozzá jelentést, hogy Válti Domonkos fiát, Jánost és társait a Bogátiak ellenében megidézte. 1358 júl. 16-án a Tömördi István fia Mihály, másfelől Köcski Dénes fia Mihály és zsédenyi jobbágysai között felmerült ügyben intézkedik.²⁹

1358 nyarán Kont Miklós személyesen ellátogatott Vas megyébe, ahol aug. 27-én a vármegye nemességével Vasvár közelében közgyűlést tartott. Innen átment Sopron megyébe, ahol a vármegye rendivel szept. 14—18-án Csepregen tartott közgyűlést.³⁰

Lóránd fia István 1358 okt. 1-én szerepel utóljára mint Kont Miklós nádor vasmegyei alispánja, midőn Bögötei Fodor Péter fia Miklós és társai részére bizonyáglevelet állított ki. 1360 jún. 1-én már Lóránd fia István testvére János mint Kont Miklós főispán alispánja írta át András főispánnak 1355. évi oklevelét Hermáni István mester kérésére. Ez az utolsó oklevél, amelyben Kont Miklós nádort Vas vármegye főispánjának címezik.³¹

Van ugyan még egy bizonyáglevél, amelyet Lóránd fia János mint Kont Miklós nádor-főispán alispánja Söptei Miklós fia Mártonnak a borsmonostori apátság részére tett hagyománya ügyében állított ki, de ennek kelte nem állapítható meg. Wertner Mór az oklevél keltét 1359-re helyezi.³²

A Lengyel Péter községi várnagynak 1360 nov. 1-én kelt levelében foglaltakból kivehetőleg Kont Miklós nádor ekkor még mindkét vármegye főispánja volt.³³

Ezzel azután bezárulnak a Kont Miklós nádor második főispáni működésére vonatkozó okleveles adatok.

Himfi Benedek mester (1370. febr. 11).

A Szalók-nemzetségből származik. Atyja Himfi Pál, akinek három fia: Benedek, Miklós és Péter közül Benedek különösen nagy érdemeket szerzett I. Lajos király uralkodása alatt, amelyeket a bőkezű királyi adománylevelek mindenkor hangsúlyoznak.

²⁸ Anjou-kori okmt. VI. 610. — VII. 7. — VII. 121.

²⁹ Anjou-kori okmt. VII. 291.

³⁰ Fejér: IX. 2. 724. — Sopron várm. oklt. I. 292—296. — Hazai okmt. III. 173.

³¹ Anjou-kori okmt. VII. 394. — Fejér: IX. 3. 213.

³² Fejér: VIII. 4. 476—477. — Történelmi Tár 1907. 343.

³³ Sopron várm. oklt. I. 332.

Hivatalos pályafutását mint Szatmár, Ugocsa és Máramaros vármegyék főispánja kezdte. E hármasságban említi I. Lajos király, akinek igen kedvelt embere volt, az 1361. nov. 18-án kelt oklevelében, amelyben az egykori Krassó vármegyében fekvő Kövespataka, Vaja (később Székás) és Székáspataka (másképp Patak) nevű birtokokat adományozza neki.³⁴

Alig néhány hónap múlva, 1362. febr. 26-án a király kiemelve hű szolgálatait, Budavárában egy telket adományozott neki; ezáltal lehetővé akarta tenni, hogy kedvelt híve Budavárában házat építtethessen magának.³⁵

Az 1362. év végén már Pozsony vármegye főispánja volt, mely állásban 1365. év végéig maradt. 1366. tavaszán Krassó és Keve vármegye főispánja lett, de még az év vége felé bolgár bánná nevezte ki a király.³⁶

A báni méltóságot csak rövid ideig töltötte be, az ottani hivataloskodása azonban mélyebb nyomokat hagyott maga után, mert az oklevelek 1368-tól mint volt bánt sorolják fel, pedig ekkor már ismét mint főispán működött. Még mialatt a báni méltóságot töltötte be, Veszprém vármegyében Döbrentén a király előzetes engedélyével várat építtetett. Mikor a vár felépült, I. Lajos király 1367-ben új adománylevelet állított ki Benedek mesternek.³⁷

Mint Vas és Sopron vármegyék főispánja I. Lajos király 1370. febr. 11-én kelt leiratában szerepel, amelyben a király neki, valamint a vármegyék alispánjának meghagyja, hogy János borsmonostori apát jobbágyait, akiket a kőszegi várnagyok törvénytelen úton és módon vámfizetésre kényszerítettek, vegye oltalmába.³⁸

Benedek nem sokáig maradt a két vármegye élén, mert I. Lajos király 1371. nov. 11-én Temes vármegye főispánjává nevezte ki. Mint Temes vármegye főispánját sorolják fel az oklevelek az 1374. és az 1375. években is; egy 1374. máj. 20-án kelt oklevél szerint egyúttal Csanád vármegye főispánja volt.³⁹

Az 1379. febr. 11-e és 1380. júl. 23-a közti időben Pozsony vármegye élén állott.⁴⁰

1381-ben már súlyos betegen feküdt Diósgyőrött, ahol okt. 16-án végrendeelve, Galsa birtokát (Zala vármegyében) leányának Annának, Miklós fia László comes özvegyének hagyományozta. Mikor ezt a végrendeletet Tamás zenggi püspök

³⁴ Pesty Frigyes: Krassó várm. tört. III. 44—45.

³⁵ Fejér: IX. 3. 300—301.

³⁶ Wertner Mór: Tört. Tár 1906. 598—599., 1907. 19—42. — Pesty Frigyes: i. m. II. 1. 299. — Fejér: IX. 3. 543., 560.

³⁷ Csánki Dezső: Magyarország. Történelmi Földrajza III. 209.

³⁸ Sopron várm. oklt. I. 385.

³⁹ Fejér: IX. 4. 240—241., IX. 4. 567. — Pesty Frigyes: Oklevelek Temes vármegye és Temesvár város történetéhez. I. 123., 133.

⁴⁰ Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archonológiához. Történelmi Tár 1907. 43.

1384 jún. 8-án Budán Mária királynő elé terjesztette, már nem volt életben.⁴¹

Anna nevű leányán kívül még egy fia is volt: Miklós, aki I. Lajos királynak 1374 jan. 4-én Budán kelt oklevelében mint udvari vitéz van felsorolva.⁴²

**Kacsics-nemzetségbeli Szécsényi Frank (Ferenc) mester
(1374. nov. 14—1377. dec. 12 és másodsor 1383. jún. 28).**

A Nógrád vármegyében birtokos Kacsics-nemzetségből származott, Szécsényi Kónya Miklós főétekefogónak, majd Szepes, Sáros és Nógrád vármegyék főispánjának, Harsundorfer (Harsendorfer) Wolfingnak leányától: Erzsébettől született legidősebb fia. Első ízben 1369-ben említik az oklevelek, midőn Hont és Nógrád vármegyéknek Gyarmat közelében László opuliai herceg nádor elnöklete alatt tartott közgyűlésén Nádasdi Mihály tiltakozik az ellen, hogy Szécsényi Kónya, valamint fiai Ferenc és Miklós a Nógrád vármegyékben fekvő Lápasd helységet elfoglalták.⁴³

Erzsébet királyné 1374 nov. 14-én Visegrádon kelt hozzá intézett oklevelében címezi először Vas és Sopron vármegyék főispánjának és egyúttal kőszegi alvárnagynak, míg az ugyan ezen a napon a kőszegi polgárok szabadalmi, illetőleg kiváltságai ügyében ugyancsak hozzá intézett leiratában Sopron vármegye főispánjának, kőszegi várnagynak és ottani alvárnagynak.⁴⁴ Ez az eltérés onnan származik, hogy Kőszegen már a XIII. század közepe óta két vár volt: az alsó- és a felsővár, mindkét várnak saját várnagya volt.

Mikor I. Lajos király 1375 szept. 18-án Budán kelt rendeletében megparancsolja Szécsényi Franknak, utasítsa vármegyéje nemeseit, hogy a soproni polgárokat tartozásaik miatt vagy egyéb okokból le ne tartóztassák vagy be ne börtönözzék, ezt a leiratát ismét mint Sopron vármegye főispánjához intézi. Ellenben mikor 1377 dec. 12-én Tamás nádori ítélőmesternek és a többi országos méltóságoknak meghagyja, hogy a legközelebb tartandó nádori közgyűlésen a soproni polgároknak szolgáltassanak igazságot, Szécsényi Frankot Vas vármegye főispánjának címezi.⁴⁵

Szécsényi Frank ezután megvált Vas vármegyétől, és legalább három éven át — az 1379—1381. években — mások állottak a vármegye élén. Mikor azonban Mária királynő Hof és Menhart (Mannersdorf) akkoriban Sopron vármegyéhez tartozó birtokáért a Heves vármegyében fekvő Tarján nevű királynői birtokot adja cserébe és a budai, valamint a váci

⁴¹ Zala várm. oklt. II. 199.

⁴² Pesty Frigyes: i. m. I. 123.

⁴³ Fejér: VII. 3. 123. — Karácsonyi: i. m. II. 269. — Wertner Mór: Magyar Nemzetségek II. 142.

⁴⁴ Fejér: IX. 4. 580., 581., 583.

⁴⁵ Dr. vitéz Házi Jenő: i. m. I. I. 169., 173.

káptalanoknak erről szóló kiadványait 1383 jún. 28-án átírta és megerősítette, Szécsényi Frankot Vas, Zala és Sopron vármegyék főispánjának nevezi.⁴⁶ Ez az utolsó adat, mely Szécsényi Frank vasmegyei főispánságára vonatkozik.

Zsigmond király uralkodása alatt Szécsényi Frank pályája mindegyre emelkedett. 1388 jún. 11-én testvérével Simonnal együtt Zólyom és Trencsén, 1389 dec. 2-án pedig Zólyom és Hont vármegyék főispánja volt.⁴⁷ 1393 ősztől 1395 őszeig erdélyi vajda. Testvére Simon 1395-ben országbíró. 1397-ben ő vette át az országbírói méltóságot, melyet még 1407-ben is betöltött, míg testvére Simon az utóbbi évben királyi főajtónálló volt.⁴⁸

László fia — úgy látszik — megelőzte a halálban, mert a Garai Miklós nádor által Nógrád és Hont vármegyék nemesiségével Gyarmat közelében 1423 nov. 3-án tartott közgyűlésen György esztergomi választott érsek meghatalmazottja már özvegye és László fiától származott unokája: László ellen tiltakozott a jobbágyaik által elkövetett kártételek miatt.⁴⁹

László fiának özvegye Széchy Herczeg Péter leánya: Anna, az 1423 febr. 27-én kelt oklevél szerint Perényi Péter országbíró neje volt.⁵⁰

Hermán-nemzetségbeli Kerekegyházi, majd Csáktornyai Laczkfi István (1379. nov. 9).

Kerekegyházi Laczkfi István királyi főlovászmester, tárnokmester, erdélyi vajda, Vas vármegye egykori főispánjának negyedik fia, családjának legkiválóbb, bár szomorú emlékű tagja. Atyja 1350-ben nyerte I. Lajos királytól Csáktornya várát a hozzátartozó uradalommal együtt, ahonnan a Csáktornyai előnevet vette fel.⁵¹ Pályáját mint székely ispán kezdte 1367-

⁵¹ Fejér: IX. I. 756—764.

ben; 1371—1372-ben horvát—dalmát bán, 1372-ben Imre fivére után ő lett az erdélyi vajda; de alig vette át e tisztét, I. Lajos király a Carrara Ferenc segítségére küldött sereg élére állította. Eleinte szerencsével harcolt a velenceiek ellen, de 1373 júl. 1-én Trevisonál fogságba került; onnan kiszabadulván, hazatért Itáliából, és ismét átvette az erdélyi vajdaságot, amelyről 1376-ban leköszönvén, egyidőre visszavonult a közélettől.⁵²

⁴⁶ Sopron várm. oklt. I. 471.

⁴⁷ Pesty Frigyes: Krassó várm. tört. III. 177., 192. u. a. Temes várm. és Temesvár város tört. IV. 181—184.

⁴⁸ Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbéli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár 1907. 35. 177. u. a. Magyar Nemzetségek. II. 142. — Fejér: X. 4. 48., 63. — Dr. vitéz Házi Jenő: i. m. I. 1. 283, 285. — Hazai Okmánytár IV. 250—253.

⁴⁹ Fejér: X. 6. 578—579.

⁵⁰ Zala várm. Oklt. II. 436.

⁵² Karácsonyi János: i. m. II. 171., 176—177. — Wertner Mór: Magyar Nemzetségek. II. 23. — u. a. Adalékok a XIV. századbéli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár 1906. 593., 1907. 63., 177.

Midőn I. Lajos király 1379 jún. 15-én Budán kelt leiratában meghagyta, hogy Kürtösmagyar Péter fia Mihályt Kürtösmagyar nevű birtokában a Kapuvárához tartozó iváni királyi jobbágyok és telepesek ellen oltalmazza meg, volt vajdának és többek között — inter ceteros — Sopron vármegye főispánjának címezi. Úgy látszik már ekkor egyúttal Vas vármegyét is kormányozta, de kifejezetten csak az ugyanezen évi nov. 9-én kelt leiratában nevezi a király őt Vas és Sopron vármegye főispánjának, midőn meghagyta neki, hogy a soproni polgárokkal szemben hatalmaskodó nemességet vonja felelősségre.⁵³

I. Lajos király halála után 1383 máj. havában ismét horvátalmát bán lett; ezt a méltóságot 1384 nyaráig töltötte be, midőn Garai Miklós nádorral összekülönbözvén, le kellett mondania. Laczkfi István ekkor a Mária királynő és Erzsébet anyakirályné uralma ellen fellázadt Horvátiak pártjához csatlakozott; de amint a lázadók a királynékat elfogták és a környezetükben levő főurakat legyilkolták, Laczkfi István otthagya a lázadókat, és az időközben hívei által az ország főkapitányává választott Zsigmondnak ajánlotta fel szolgálatait. Zsigmond ekkor Laczkfi Istvánt, aki Kanizsai János püspökkel együtt hadaihoz csatlakozott, még 1387. év elején (jan. 27-e előtt) nádorrá és főlovászmesterré nevezte ki, de a nádori méltóságot csak 1392 november elejéig viselte, a főlovászmesteri tisztséget ellenben 1395 tavaszáig megtartotta.

A nikápolyi vereség hírére (1396 szept. 28.) az elégületlenek ismét a meggyilkolt II. Károly király fiát, nápolyi Lászlót törekedtek a trónra emelni, aki 1396-ban — miután a délvédelmi lázadók fejét, Horváti Jánost Zsigmond már korábban elfogatta és kivégeztette, — Laczkfi Istvánt és unokaöccsét, Simontornyai Laczkfi Istvánt nevezte ki helytartókká. A mozgalmat azonban Széchy Miklós és Kanizsai Miklós Vas, Sopron és Zala vármegyék főispánja csakhamar elfojtották. Mikor Zsigmond király hosszas távollét után Rodoszból Spalatoba érkezett, a rendeket 1397 február végére Körösudvarhelyre hívta egybe, ahova meghívták Laczkfi Istvánt és unokaöccseit: Simontornyai Laczkfi Dénes erdélyi vajda fiát Istvánt és Döbröközi Laczkfi Miklós fiát Andrást is. Laczkfi István unokaöccseivel meg is jelent Körösudvarhelyen, hogy a királynak újból bemutassák hódolatukat és korábbi nagy szolgálataikra való hivatkozással bocsánatát nyerjék el. A Laczkfiakat eljárásukban a legnagyobb jóhiszeműség vezette, de nem számoltak azzal, hogy ott a Horvátiak által legyilkolt Garai nádor fiával, Garai Miklós horvát bánnal találkoznak, aki kegyetlenségben atyját is felülmultha. A tanácskozások közepett február 27-én Garai bán és Cillei Hermán gróf előre kieszelt terv szerint megrohanták a gyanutlan Laczkfiakat, Istvánt és egyik unokaöccsét, Simon-

⁵³ Sopron várm. Oklt. I. 452. — Dr. vitéz Házi Jenő: i. m. I. 1., 190—191.

tornyai Laczkfi Istvánt összekaszabolták, Döbröközi Laczkfi Miklós fiát pedig elfogták.

Az ez után a páratlan kegyetlenséggel végrehajtott merénylet után összeült királyi ítélőszék a Laczkfi-család mind a három tagját elmarasztalta, fő- és jószágvesztésre ítélte. Ezzel azután az Anjou-korszak egyik leghatalmasabb főúri családjának vagyona közprédára jutott. A várak és a hozzátartozó uradalmak egy részét a három Kanizsai testvér nyerte adományul; másik része csere útján a Garaiakkal rokon Szécsényi Frank és Simon birtokába került. A merénylet értelmi szerzője és végrehajtója: Garai Miklós horvát bán a szlavon báni méltóságot nyerte el. Az adománylevelek Laczkfi Istvánt az egész Horváti-lázadás felidézőjének és minden gonoszság részesének igyekeztek feltüntetni, pedig Zsigmond király tíz évvel azelőtt kiállított okleveleiben őt érdekei leghűbb védelmezőjének és legönzetlenebb hívének nevezte.⁵⁴

Oslí-nemzetségbeli Asszonyfalvai János (1380. febr. 12—1381. júl. 7).

Az Oslí-nemzetség asszonyfalvai ágából származik. Nagyatya Oslí, kinek neje Nagymartoni Bertrand leánya volt. Ebből a házasságból származott János, — 1307—1346-ig Varasd vármegye főispánja — és Domonkos macsói bán. János, Varasd vármegye főispánjának hasonnevű fia 1347 aug. 24-én szerepel első ízben, midőn nagybátyjával Domonkossal együtt, a győri káptalan előtt Maglóca nevű birtokát elcseréli Oslí-nemzetségbeli János fia Lőkös Csehi nevű birtokáért.⁵⁵

Hivatalos pályáját 1376-ban mint Zagoria vármegye főispánja kezdte, melyet 1379-ig töltött be; az utóbbi évben egyúttal Varasd vármegye főispánja is volt.⁵⁶

Mint Vas és Sopron vármegye főispánját első ízben I. Lajos királynak 1380 febr. 12-én Zólyomban kelt oklevelének záradékában sorolják fel az országos méltóságok között, amelyben a Hedvig leánya és III. Lipót osztrák herceg fia Vilmos közötti házassági szerződést megerősítette.⁵⁷

Ugyanezen a napon ugyancsak Zólyomban kelt rendeletében meghagyta neki a király, hogy a Vilmos győri püspöktől elfoglalt helységeket és három malmot annak birtokába bocsássa vissza.⁵⁸ Erzsébet királyné máj. 2-án Budán a borsmonostori apátság panasza ügyében hozzá intézett leiratában

⁵⁴ Karácsonyi János: Kerekegyházi Laczkfiak családfája. Turul 1886. 172. — Hóman—Szekfű: Magyar Történet I. kiadás III. 205—206.

⁵⁵ Karácsonyi: i. m. II. 404—405. — Wertner Mór: Magyar Nemzet-ségek II. 260. — Sopron várm. oklt. I. 201.

⁵⁶ Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbéli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár 1907. 181., 345.

⁵⁷ Fejér: IX. 5. 376—380., IX. 7. 622—626.

⁵⁸ Hazai Okmt. II. 138.

csupán Sopron vármegye főispánjának címezi, viszont ugyan-
 ebben az évben júl. 7-én a királyné Osli-nemzetségbeli János
 Vas vármegye főispánjának valamint unokaöccsének néhai
 Domonkos bán fia Miklósnak panaszára a vasvári káptalant
 kiküldi, hogy Fraknói Miklóst Márc nevű birtok elfoglalásától
 tiltsa el.⁵⁹ E két oklevélből kivehetőleg 1381-ben még mindkét
 vármegye főispánja volt.

I. Lajos király halála után ő is visszavonult a közéletből,
 legalább eddigelé egyetlen okleveles adatot sem találtam, mely
 igazolná, hogy 1382 után köztisztséget viselt volna.

Neve csak egy 1390 okt. 15-én kelt oklevélben fordul elő
 ismét, mely szerint Osli-nemzetségbeli Szántói Cykus (Chykos)
 Miklós fiai Szántó nevű birtokukat Asszonyfalvai Osli fia János
 fia Jánosnak, valamint fiainak: Gergelynek, Lászlónak és
 Zsigmondnak előrikítik. Utóljára az 1392 szept. 14-én meg-
 tartott tanukihallgatás alkalmával említik. Egy 1396 jún. 22-én
 kelt oklevélben már mint néhairól emlékeznek meg róla.⁶⁰

Három fia közül a legidősebb: Gergely (1386—1410) Vas,
 László (1390—1439) Sopron vármegye főispánja volt.

DR. EDUARD VON REISZIG: *Die Obergespane des Eisenburger Ko-
 mitats in der zweiten Hälfte des XIV. Jahrhunderts.*

Auszug. Im Herbst des Jahres 1350. wurde Ulrich Wolfhardt, einer
 von den Söldner—Heerführern, Obergespan des Komitats. König Ludwig hat
 ihn zu den Friedensverhandlungen nach Avignon gesendet, war aber mit
 seiner dortigen Tätigkeit nicht zufrieden, darum ist er in Ungnade gefallen.
 Ihm folgte Oliver aus dem Geschlechte Rátót, der schon damals mit der
 Verwaltung des Komitats betraut wurde, als Ulrich Wolfhardt in Avignon
 weilte. Sein Nachfolger war Andreas Lackfi von Kerekegyháza de genere
 Hermán, der in den Jahren 1355. und 1356. an der Spitze des Komitats
 stand. In den Jahren 1357—1360. wurde der Palatin Nikolaus Kont zum
 zweitenmale der Obergespan des Komitats. Wegen seiner anderweitigen
 Inanspruchnahme haben seine Vizegespane die Verwaltung des Komitats
 geleitet. Jedoch im Sommer des Jahres 1358. besuchte er persönlich das
 Komitat, wo er am 27. August in Vasvár mit dem Adel Generalversammlung
 hielt. Sein Nachfolger wurde der Meister Benedikt Himfi, aus dem Gesch-
 lechte Szalók, ein bewährter Anhänger des Königs Ludwig I., der im Jahre
 1370. zugleich Obergespan des Ödenburger Komitats war. Ihm folgte der
 Meister Franz Szécsényi aus dem Geschlechte Kacsics, der von 1374. bis
 1377., und zweitens im Jahre 1383. an der Spitze des Komitats stand.
 Später, unter König Sigismund bekleidete er hohe Würden. Aus einer
 Urkunde vom Jahre 1379. erhalten wir Nachricht darüber, dass damals
 Stephan Laczkfi von Kerekegyháza de genere Hermán der Obergespan des
 Eisenburger und zugleich des Ödenburger Komitats war. Der letztere wurde
 am Anfang der Regierung des Königs Sigismund Palatin des Reiches. Im
 Jahre 1397. haben ihn seine Feinde ermordet. In den Jahren 1380—1381.
 verwaltete Johann von Asszonyfalva aus dem Geschlechte Osli das Komitat,
 der nach dem Tode des Königs Ludwig I. sich vom öffentlichen Leben
 zurückzog.

⁵⁹ Fejér: IX. 5. 516. — Sopron várm. oklt. I. 455.

⁶⁰ Sopron várm. oklt. I. 501., 506., 523.

Boszorkányszombat.

Valami van.
 A pocsolyából
 Harangvirág hajtott ki mára.
 Valami van.
 Tíz tearózsát
 Ringat remegve fönt a nyárfa.

Valami van.
 Folyóvizekben
 Tanyáznak tarka seregélyek.
 Valami van.
 A levegőben
 Uszonnal úszkálnak a férgek.

Valami van.
 Nyögő hegyekre
 Hamut hint rejtett tűzokádó.
 Valami van.
 Szikkadt erekből
 Vért vesz a hibbant aranyásó.

Valami van.
 Neméhezőknek
 Himnusza harsog éhezőkben.
 Valami van.
 Vad forradalmak
 Láza lappang viszolygó gögben.

Valami van.
 Fülellemel látom
 Fázós fényét vén agyvelőknek.
 Valami van.
 Szememmel hallok
 Belőlem bolygó elmenőket.

Valami van.
 Zsugorodottan
 Lihegő lámpás béle lettem.
 Valami van.
 Rút daganatként
 Fakadtam föl fehér kezedben.

A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna.¹

BOGYAY
TAMÁS dr.

3. A templom külső felépítése és díszítése, az egyes díszítő elemek eredete.

Az épület külsejének megtekintését legjobb az északi oldalon kezdeni. A domb északi pereméről nézve a templomot, ennek egész felépítési módja, sőt részben építéstörténete is világosan kirajzolódik előttünk.

Jobbra, a nyugati oldalon szinte kihívóan merednek égre a vaskos tornyok. Közülük indul ki az egész épületnek mintegy törzsét és gerincét alkotó főhajó, amelyhez oldalt az alacsonyabb mellékhajó simul. A főhajó és a szentélyszakasz egy-egy épülettömege balra, kelet felé, túlfut a mellékhajón és töretlen lendületét a gazdagon tagolt és díszített főapszisz fogja fel.

1. Az északi mellékhajó falai a templom legrégebb részei közé tartoznak. Az 1900-ban végzett helyreállítás műve: a tagoló oszlopkötegek felső részének kiegészítése a toronyhoz legközelebb eső kivételével, az északi oldalfal ívsoros párkánya mai alakjában és a keleti oromfal ívsorának egyes részei. Az északi oldal ívsorában az ívmezőket kitöltő figurák jórészt régiek, közülük többet azonban nem eredeti helyére raktak vissza (5. kép).

A mellékhajó hossza a templom eredetileg tervezett nagyságát mutatja, és oszlopköteges tagolása is, amely nem vág össze a felette emelkedő főhajófal tagolásával, az első terv ötszakaszos belső osztása szerint készült. Mivel az építést a középkorban általános szokás szerint a szentély felől kezdték, a keleti első szakaszban az eredetileg tervezett, oldalfalakon teljesen szokatlan gazdag tagolást látjuk, amelyhez a ötletet valószínűleg a lébényi bencés templom főapsziszának díszítése adhatta. Munkaközben az eredeti tervet — úgylátszik — feladták, és ezért a második szakaszban már csak a vízszintes emeletosztó párkány van meg, tovább nyugat felé pedig ez is cisztercita ízü kora gótikus oszloptörzsgyűrűvé satnyul.

Hasonló változás figyelhető meg alulról felfelé is. A fal alján lombard-délnémet stílusformákat mutató régies lábazat húzódik, a keleti szakasz felső részét díszítő karcsú oszlopoknak viszont már késő román, szinte gótikába hajló oszloplábai és fejei vannak. Az alsó sáv franciás oszlopkötegei is az emelet-

¹ *Helyesbítés.* Végh Gyula ny. főigazgató úr volt szíves figyelmünket felhívni arra, hogy a jáki apátság 17. századi építkezéseiben nagy szerepet játszó és a barok díszkaput is építtető apát neve helyesen *Folnay*, nem pedig Tolnay, mint Szécsenyi Miklósnak „A Szent György vértanuról nevezett jáki apátság története” c. művében és ennek nyomán az összes újabb munkákban találjuk.

osztó párkány felett fél és háromnegyed oszlopoktól kísért lapos falpillérek alakjában folytatódnak.

Igen jellemző és egyúttal korhatározó a fal alján végigfutó attikai lábazat (6. kép a. b.). Feltűnő az egészen egyszerű geometriai formájú régies

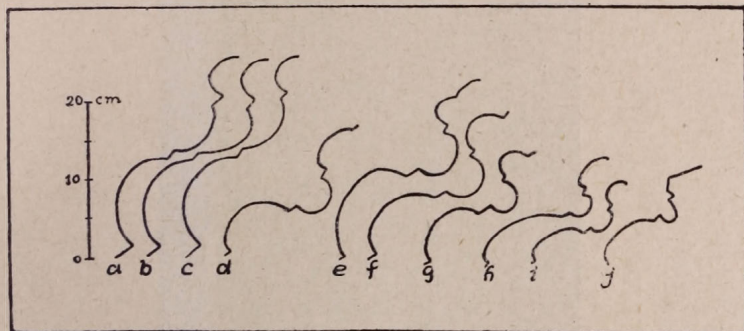

5. kép. Az apátok templom északról a helyreállítás előtt.

sarokcsomók alkalmazása. Mellettük ugyanilyen szerepben a keleti oszlop-köteg lábazatán állatalakok is megjelennek (7. kép). Ennek a két típusnak együttes alkalmazására Magyarországon a vértesszentkereszti bencés kolostor-templom pillérlábazatai nyújtanak még példát. Az oszloplábak saroktámasztóinak állat-, ritkábban emberalakokká való felbontása lombard-provencei eredetű motívum, amely a 12. század végi és 13. század eleji protorenaissance

áramlattal a rajnai, délnémet, osztrák és magyar művészetben is elterjedt (Worms, Bamberg, Freising, Regensburg, Schöngrabern, Gyulafehérvár, Vértesszentkereszt, Obuda, Pannonhalma, Lébény).

A függőleges tagolást az alsó falsávban középső vastagabb és két szélső vékonyabb oszlopból álló kötegek alkotják, amelyeknek mind korban, mind földrajzilag legközelebb eső rokonai a pulkai és a hartbergi csontházak falait tagoló oszlopkötegek. Ezek az elég szegényes díszítésű épületek aligha szolgálhattak a jáki faltagolás mintaképeül. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a viszony fordított. A közös előzmény és eredet azonban mindenképp biztos. A különös csak az, hogy a közel egy évszázaddal korábbi délnyugati és középfrancia építészethez kell visszamennünk, hogy ennek a motívumnak párfájára akadjunk. Elsősorban az apsziszok és homlokzatok díszítésében fordulnak elő hasonló oszlopkötegek, ahol azonban a három tag még külön-

6. kép. Lábazatok metszetei: a) északi mellékhajó külső fala; b) oszlopköteg u. o.; c) déli mellékhajó külső fala; d) főapszisz külső oszlopa; e) szentélyszakasz belső ék. szöglete; f) északi toronyfalja dny. szöglete; g) főapszisz diadalív é. oszlopa; h) ék. hajópillér ény. oszlopa; j) Szent Jakab-kápolna kapubélelete.

külön szerkezeti szerepet tölt be a külső faldíszítés rendszerében. A középső erősebb oszlop a koronázó párkányig, néha a kiugró ereszig ér, míg a gyengébb szélső oszlopok többnyire az ablakok feletti íveket támasztják alá. (Pl. Bégade, Vouvant, Aulnay Saint-Pierre apsziszai, Saintes Ste Marie-aux-Dames homlokzata.) Ezt a rendszert oldalfalakon csak nagy néha alkalmazták (Aulnay Saint-Pierre). Ez érthetővé teszi talán azt is, hogy az ilyen összetett faltagolók, amelyek sokszor még fejlettebb formákban is elég könnyen meghonosodtak az apsziszok építészeti megoldásával rokon kerek csontházakon, a jáki északi mellékhajó sík falán csak töredékesen, az alsó falsávban juthattak szóhoz. A nyugati oszlopköteg (8. kép), amelynek felső része egyedül maradt meg eredeti állapotában, az oszloptörzsgyűrűn felül már nem is mint három egymáshoz tapadó oszlop kötege folytatódik, hanem mint szögletes lapos falpiller, eléje állított féloszloppal és két oldalt, a szélső vékonyabb oszlopok helyén karcsú, oszlopnak már alig nevezhető háromnegyed hengertaggal, amelyek megszakítás nélkül mennek át az ívsoros párkány alsó hengertagjába, azaz építészeti teherhordó tagból pusztá díszítő elemmé váltak. Maga az ívsoros párkány tömegével voltaképp az oszlopfővel ellátott féloszlopra támaszkodik. A lapos, szögletes pillérek vagy falszalagok elé állított féloszlopok mint faltagolók viszont jellegzetesen déli, klasszikus szellemű megoldást képviselnek, amely a késő román építészetben már Európa-szerte megtalálható. A franciás

oszlopköteg felső folytatása tehát az egész tagolást fent lezáró jellegzetes fogrovattal és gazdag profilú ívsorral együtt már a lombard-délnémet késő román faldíszítés szellemében készült. Ennek megfelelően egészítették ki 1900-ban a többi oszlopköteg felső részét is. Valószínű azonban, hogy legalább is a keleti szakaszban eredetileg a hármás oszlopköteg szerkezeti jelentőségét érvényre akarták juttatni, és a két szélső tag nem satnyult egyszerű díszítő elemmé, hanem az emeletosztópárkányon felül is megtartotta teherhordó oszlopjellegét, amelyre az ívsoros párkány alsó henger-tagja épügy oszlopfő közvetítésével támaszkodott, mint ezt a fal keleti végén a kiugró falszalag mellé gyámra állított kis oszlopnál ma is látjuk (9. kép).

7. kép. Oszlopköteg lábázat az északi mellékhajó falán.

Az emeletosztó párkány, amely a függőleges tagoló oszlopokat lombard módra körülöleli, a belső szerkezettel semmiféle összefüggésbe nem hozható. Valószínű, hogy az emeletekre tagolt főapsziszok díszítési rendszeréből való, ahol az ablakok emeletét szokta elválasztani az alsó, mintegy talapzatul szolgáló tömör falsávtól. Az ilyen emeletosztás az ablaktalan északi hosszanti falon szerkezetileg értelmetlen és teljesen szokatlan. A motívum alkalmazásában az apsziszdíszítéseknek a hatására mutat az is, hogy a keleti szakaszban, ahol a síma, tagolatlan alsó mezőt lezáró párkányra kiugró gyámok segítségével karcsú tagoló oszlopokat állítottak, mintha a lébényi főszentély díszítésének egy részét terítették volna ki síkba. Az oszlopok azonban már kimondottan késő román jellegű lábázatot és fejet kaptak, és fenn is a lébényi régies, franciás megoldással ellentétben lombard-délnémet módra magát az ívsort támsztják alá (9. kép).

Az *alajos szobrászat* az északi oldalhajó falain az építészeti szerkezetbe beágyazott konvencionális díszítésként jelent-

kezik. A keleti oromfalnak a mellékszentély feletti ívsorát tartó ember- és állatfejes gyámkövek, az itt-ott előbukkanó ívmező-kitöltő torzalakok épúgy a 12. századi délnyugatfrancia és részben lombard művészetből indultak európai vándorútra, mint az építészeti tagolás részletformái is. Ugyanonnan eredő díszítő motívum a keleti szakasznak két szörny nyakát fogó aggastyánja is (9. kép).

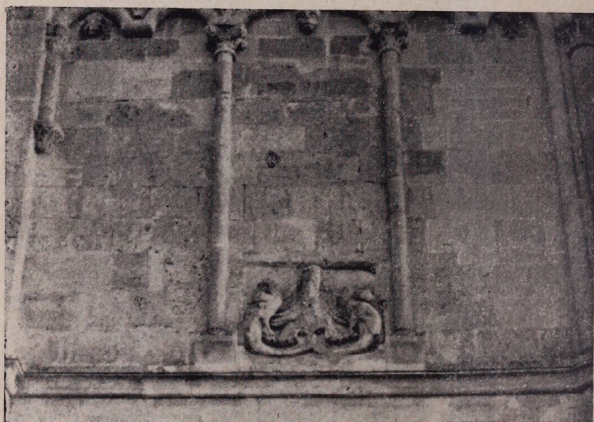

8. kép. Az északi mellékhajófal nyugati oszlopkötege.

Mint a ciszterciák aszkétikus művészi irányát hirdető clairvauxi Szent Bernátnak a „formás formátlanságok”, a valószínűtlen és torz élőlények templomi ábrázolása ellen intézett támadása bizonyítja, ezekben a valahol keleten vagy a népvándorlással nyugatra került barbár népek képzeletében született motívumokban nem kell okvetlen mélyebb teológiai értelmet és tanító célzatot keresnünk. Nem jelentettek köbevesett prédikációt, szépségükkel, mint az imádságban, csak az Istent akarták dicsérni.

Az egész északi mellékhajó legjelentősebb szobrászati alkotásának, a két szörny nyakát fogó aggastyánt ábrázoló domborműnek távoli, de

határozott jelentésű ikonográfiai őse az oroszlánlő kaldeus félisten, Gilgames képe, amely már az arab és bizánci szövegekre is teljesen értelmét veszítve, egyszerű dekoratív motívumként került. Ezek a keleti szövegek közvetíthették a nyugateurópai román művészetbe is. A dombormű igazi lényege és értelme finoman kiszámított és erősen dekoratív hatású felépítésében van, amelynek vázát a kitárt karú emberalak és a lent középről lendületes S alakban felfelé emelkedő két sárkány mint keret alkotja. A kompozíció ezáltal egy sor 11—12. századi délnyugatfrancia, északspanyolországi és lombard emlékekhez kapcsolódik, amelyek az ábrázolás tárgyát és alkotó elemeit tekintve rendkívül sokfélék (a kétfarkú sziréntől az indák közt ülő emberig és az oroszlánok közt álló Dánielig mindenféle tárgy előfordul), de valamennyiüknek felépítését ugyanaz az ornamentális szkéma határozza meg. A jáki domborműnél különösen érezhető a valóságos ábrázoló célzattól mentes díszítő hatásra való törekvés. A szörnyek farka félpal-

9. kép. Az északi mellékhajfal keleti szakaszának felső része.

mettába megy át, testüknek lent nagyobb, fent kisebb és éleesebb ívet leíró S lendülete pedig a késő románkori ornamentika egyik kedvelt alapmotívumát, a stilizált növényi díszítésekben — így a jáki főapszisz koszorúpárkányán is — sűrűn alkalmazott kunkorodó indák és levelek S vonalát adja (V. ö. 15. kép).

2. Az északi mellékapszisz — mint a hozzá csatlakozó mellékhajó is — még az első építési szakaszban épült, külső díszítését viszont már a második szakaszban kapta. A helyreállításakor készült a kötető, a szobrászati díszből a középső ablaktól jobbra álló oroszlán. Ugyanekkor elég híven megújították a kiugró felső párkányt.

Az apszisz külsején, amelyet erőteljes oszlopok három részre tagolnak, a 12. századi délnyugat- és középfraanciaországi építészetben kialakult tagolási rendszer érvényesül meglepően tisztán. Az egyes részletformák (lábazatok, oszlopfők) azonban már szinte gótikába hajló későromán jellegűek.

A díszítő faragásokon az északi oldalhajó díszítéseivel rokon elemek mellett a bambergi dóm első műhelyének jelleg-

zetes motívumkincse is jelentkezik (az ívsorból, fogrovtából, hengerrovat és saktábladisz kombinációjából összetett felső párkány, az ablakbélletek golyós díse, 10. kép).

Az északi apszisznak az északi mellékhajóval való egykorúságát alaprajza és belső felépítése mutatja (L. alább „A templom belseje” c. fejezetben).

A faltagolás ugyanaz, mint Poitou, Auvergne, Burgundia számos 12. századi templomának mellékapsziszain (Aulnay St. Pierre, Chauvigny, Civray St. Nicolas, Issoire, Loches, La Celle-Bruère, La Charité-sur-Loire, Savennières, Orcival stb.); pillér- és falszalag-alátét nélküli erőteljes oszlopok, amelyek önállóságuk kihangsúlyozására a körülfutó lábazat felett még külön oszlopszékre és lábazatra vannak állítva és az apsziszfalat három szakaszra osztják.

10. kép. Párkányrészletek. Balra: a bambergi dóm keleti kórusáról. Középen: az egri székesegyház romjaiból. Jobbra: a jáki apátsági templom északi apsziszáról.

A bimbós oszlopfők és főként a mindhárom apsziszon azonos formájú saroklevél nélküli lapos, mélyen kivájt attikai lábazatok annál jellemzőbb korhatározók. Ez utóbbiaknak az északi mellékhajófal lábazataival való összevetése szemléletesen mutatja a két egymást követő építési szakasz, valószínűleg két nemzedék stílusa közti különbséget (11. kép; 6. kép a. b. és d). Egyes oszlopfők csipkészerű finom levéldíszében a francia késő román protorenaissance klasszicizmusának hagyományai kísértének, amelyeknek továbbélése Magyarországon a 12. század végétől is kimutatható (Esztergom és köre, Lébény, Vértesszentkereszt stb.; 12. kép).

A lábazat szerkezete Lébényre utal. Az enyhén homorú rézsutos lapból és az északi oldalhajó attikai lábazatának felső toruszát folytató henger-tagból álló alsó lábazat az oszlopszékkel és a felső oszloplábbal együtt tekintve ugyanolyan felépítésű, mint a lébényi kapubélletek lábazatai, csak itt az önállóan körülfutó külön lábazattá fejlesztett alsó rész nagyobb lett. Az oszlopszékek különleges, apró árkádtagolása is Magyarországon a lébényi mellékhajók belső lábazatain bukkan fel először. Valószínű, hogy a motívum a délfraancia és burgundi klasszicizmusból, esetleg antikizáló vájatos díszítés átstilizálásából ered. Jáki és lébényi miniatúr-építészet jellegű egyszerű formája azonban már meglehetősen távol esik a zsúfolt díszítésű burgundi késő-román lábazatokon előforduló hasonló díszítésektől. A gyulafehérvári déli apszisz váltakozó nagyságú tagokból álló ívsorát igyekeztek utánozni avval, hogy az íveket párosával csoportosították. Az ívsor alsó széle azonban, — ellentétben Gyulafehérvárral — mindig egy szinten marad.

A bambergi dóm keleti, Szent György-kórusára vezethető vissza a

felső párkány és az ablakbélletek golyós dísz. A párkány voltaképp egyszerűsített és a sakktábladisz hatása alatt némileg torzított változata a bambergi keleti kórus emeletosztó párkányának, amelynek mintája Magyarországon egy egrü töredék tanúsága szerint eredeti tisztaságában is alkalmazásra került. Jákon a gyémántmetszést közrefogó kettős fogrovat helyett csak egy sor fogrovat maradt, a hengerrovat pedig a legelső sor után sakktábladiszbe megy át, amely a restauráláskor ugyan valószínűleg kissé túlzott hangsúlyt kapott (10. kép). A golyós dísz Lébényben még csak a falszalagokon és párkányokon jelentkezik. Jákon a távoli francia előképek falszalag kísérő csillagjait és rozettáit az ablakbélletek homorú vájatait kitöltő félgömbökké egyszerűsítve látjuk viszont. Ebben a formájában tűnik fel a motívum már a 12. század végén Regensburgban (Salzburger Hof, a Szent Jakab-templom északi kapuja) és a 13. század elején a bambergi Szent György-kórus ablakain is.

Az északi apszisz *alakos szobrászata* jóval gazdagabb és változatosabb, mint az északi mellékhajóé. Itt is túltengenek azonban az építészeti szerkezetnek alárendelt, értelmüket veszített konvencionális díszítések, mint pl. az ívsor ívmezőit kitöltő ember- és állatfejek. A középső ablakot közrefogó és mintegy őrző oroszlánpár töredékes változata annak a lombard eredetű ablakdíszítéstípusnak, amely a főapszisz középső ablakán teljes tisztaságában jelenik meg (l. alább). Az apszisz északi felső sarkában mély félkörbe állított félalakos király az egyetlen szobor, amely nyilván szellemi tartalma miatt kapott helyet a templomnak ezen a részén. Pontosabtan azonban nem állapítható meg róla, hogy kit ábrázol és miért került éppen erre a szokatlan helyre. Stílusa után ítélve a főkapu szobrászalműhelyének egyik késői alkotása, nem lehetetlen tehát, hogy az apszisz külső díszítésének teljes befejezése után illesztették be a falba (12. kép).

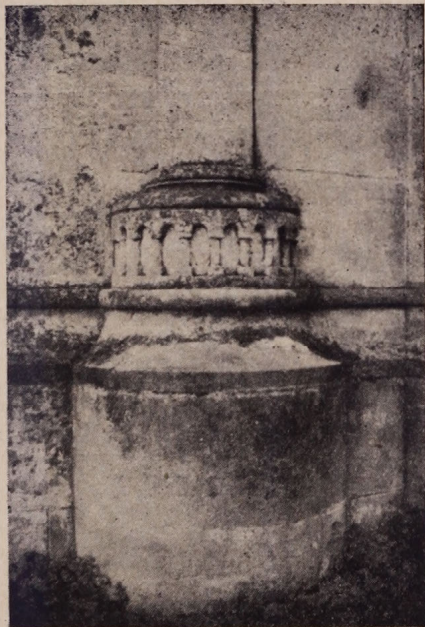
Az északi apszisz fejjel díszített ívsora az északi mellékhajó ívsordíszítéseinek szellemében készült, legközelebbi rokona és egyúttal időbelileg is előzménye a nagybörzsönyi templom szentélyén található. Mivel a börzsönyi templom inkább az északi, részben a sváb, részben a normann román művészet formáiban készült, valószínű, hogy ez a voltaképp lombard ízü ívsordíszítésmód sem közvetlenül Itáliából került ide és Jákra.

Amint az apszisz tagolása francia eredetű, úgy francia, közelebből burgund és délnyugatfrancia vonás az is, hogy az oszlopok voltaképp nem az ívsoros párkány hordására vannak beállítva, hanem jóval a párkány alatt végződve annyira előre állanak, hogy fejük fedőlapján, amelyről lapos falszalag emelkedik fel az ívsorig, még figurák is elférnek. Az ilyen, mintegy csak odatámasztott vaskos oszlopok Burgundiában az apsziszokon (Paray-le-Monial, Cluny stb.), Poitouban a homlokzaton (Poitiers Notre-Dame, Saint-Jouin-de-Marnes) gyakoriak. Poitou nyújt példát arra is, hogy az oszlopokra plasztikai műveket állítottak (Saint-Jouin-de-Marnes homlokzat). Ezek a mind időben, mind térben és stílusban is távoli előképek és Ják közt az eddigi emlékméret szerint csak Gyulafehérvár székesegyházának északi apszisa áll, amely a tagoló oszlopokra állított figurákkal pontosan a jáki megoldást adja. Nem tartható véletlennek ezek után talán az sem, hogy az oroszlános kapuk mintájára kialakított szentélyablakok lombard eredetű motívumát (Piacenza Duomo, Bari S. Nicola és Duomo, Basel és Bamberg dómjai) a gyulafehérvári déli apsziszon hasonló kezdet-

leges és töredékes módon igyekeztek megvalósítani, mint a jáki északi apszíszon.

A jobboldali ablak bélében a golyók közé állított két kis alak első pillanatra csak a szeszélyes kőfaragó fantázia szülöttének tűnik fel. A lombard és francia elemekkel átítatott felsőrajnai és elzaszi késő román keverékművészetben, főként Wormsban azonban nagyon népszerűek voltak ablakokon, pillérekén, oszlopokon az ilyen szervesen, szeszélyesen elszórt apró anekdotikus ábrázolások és egyes figurák.

Tartalmilag egészen más világot jelent az ifjú király. Király voltát kétségtelemné teszik nyelében kiegészített jogara és a két szárnyfej, amelyek csak a királyi szék, a „faldistorium” rúdjaikat ékesítő oroszlánfejeket jelezhetik. Az oroszlánfejek ilyen különös átstilizálása már a lombard szobrá-

11. kép. Oszlopszék a főapsziszon.

szatban megindult, és a normandiai és a délnémet szobrászatban vezetett a legkülönlegesebb és a „legantiklasszikusabb” oroszlántípusok kialakításához. A szobron nemcsak a jogart egészítették ki, hanem a fejet és a kezét is némileg átfaraghatták. A figura finomsága és jellegzetes mozdulata, amint ruhájába kap, arra mutat, hogy a jáki szobrászműhely későbbi alkotásai közé tartozott, amely — amint az ívsor-adta szűk építészeti keretbe nehezen illeszkedő szabálytalan fülkéje is mutatja, — eredetileg talán nem is ide volt szánva.

3. *A főhajó és a szentélyszakasz északi oldala és a keleti oromfal* a templomnak azok a részei közé tartoznak, amelyeknek mind terve, mind kivitele már teljesen a második építési szakasz műve. 1900-ban újjáépítették az északi hajófalnak majdnem az egész ma látható felső részét. Az ívsor régi for-

máihoz elég híven ragaszkodtak, de teljesen újak az ívmezők díszítései. Erősen átdolgozták a keleti oromfalat, eltüntetve az ívsor szabálytalanságait és kiegészítve a keréklablakot. Ugyanekkor készült a szentélyszakasz lóhereablaka a déli falon talált hasonló ablak mintájára (v. ö. 5. kép).

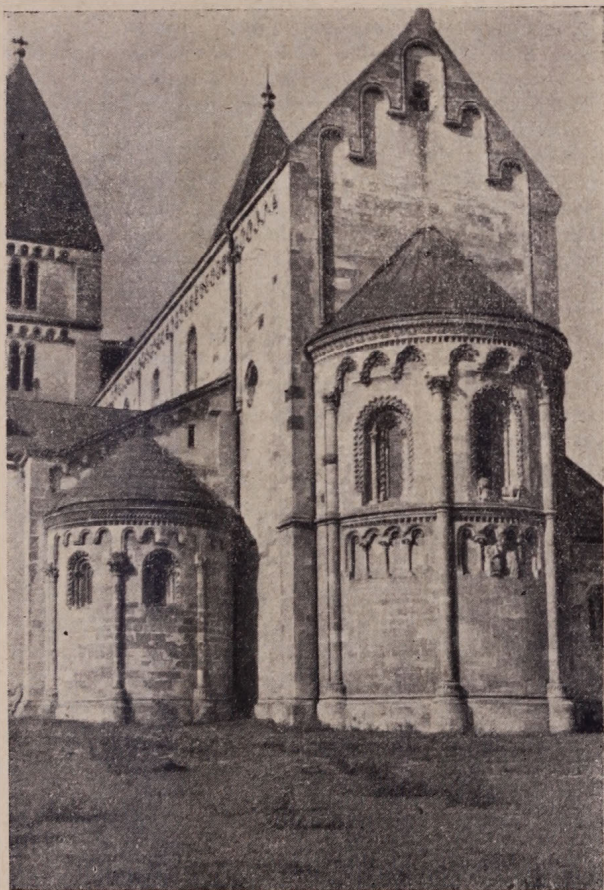
Figyelemreméltó, hogy szakítottak a magyar bencés típus három egyvonalba eső apszisos keleti záródásával, és a főapsziszt szentélyszakasz közbeiktatásával kelet felé kitolták. A

12. kép. Királyszobor és oszlopfő az északi apszisz külsején.
(M. F. I. felvétele.)

szentélyszakasz és a hajó, amelyet belül a diadalív élesen elválaszt, kívülről egyetlen épülettestként hat. Egységes nyereg-tető fedi és fedte a multban is mindkettőt, és a nagy, kicsit nehézkes ívsorból és falszalagokból álló wormsi jellegű, de szinte cisztercita ízléssel minden alakos vagy növényi dísz nélkülöző faltagolás megszakítás nélkül vonul végig az egész épülettesten (a mai ívmeződíszítések újak!). A tagolás a belső

beosztást meglehetősen pontatlanul tükrözi. A főhajó falán a falszalagok a benti három pillérnek felelnek meg, a keleti falszalag helyét azonban nem a főhajó végének, azaz a diadalívnek megfelelően jelölték ki, hanem a régi terv szerint épült

13. kép. Az apátsági templom keleti homlokzata.

mellékhajóhoz alkalmazkodva. Ennek következtében a keleti utolsó szakasz keskenyebb, a következő pedig szélesebb, mint a többi három, amelyek a főhajó belső ívszakaszainak felelnek meg.

A falszalagok tehát jellegzetesen román szellemű pusztá faldíszítések, amelyeknek még nincs semmiféle szerkezeti szerepe vagy jelentősége.

Cisztercita egyszerűségű a keleti oromfal díszítése is, profilja azonban a bambergi dóm keleti oromfalát díszítő ívsoréval azonos.

A szentélyszakasz alkalmazása nyilvánvalóan nyugatról jött ötlet, sőt több mint valószínű, hogy Bambergben át a Rajna vidéke és Nyugatnémetország művészetéből ered, ahol szinte általános megoldás.

A faltagolás, amelynek kettős fogovattal kísért nehézkes, nagy ívei annyira elütnek a templom többi részén alkalmazott sűrű, apró ívsoroktól, a Rajna-vidék, főként Worms 12. század végi építészetében volt kedvelt. Kései keletkezését erőteljes és gazdag profilja mutatja.

Nemcsak a falszalagok-adta szakaszbeosztásban, hanem a részletek kivitelében is meglehetősen szabálytalanságok figyelhetők meg. A keleti falszalag, mintha valamiképp mégis ki akarták volna emelni a szentélyszakaszt, valamivel szélesebb, mint többi. Ugyancsak a szentélyszakasz ívei szabályos és pontos kivitelükkel igen elütnek a főhajón levő, gyakran csúcsívbe tört ívektől, amelyek az újjáépítés előtt még az ívszarak nagyságában is számos egyenetlenséget mutattak. Valószínű, hogy a főhajó ívsorának jórésze a szentélyszakasz mintájának folytatásaként már csak a harmadik építési szakaszban került kivitelre.

A keleti oromfal ívsorának mai agyon szabályozott formájából sem a motívum eredetére, sem egyéb kapcsolataira, hatására nem vonhatunk le következtetéseket. Eredetileg a felső ívszarak jóval keskenyebbek voltak, mint az alsók. Maguk a széles, nagy ívek az északi fal ívsorának arányait és ritmusát követték. A profil díszje azonban, úgy látszik, a bambergi dóm keleti oromfalán látható ívsor mintájára, egyetlen $\frac{3}{4}$ hengertag, amelyet az újjáépítés is megtartott.

A cisztercita építészet nem tűrte az épület díszítésében az *alakos szobrászatot*. Ép ezért eredeti, régi szobrászati dísz a főhajón sehol sem, a szentélyszakaszon is csak a szerkezettől többé-kevésbé függetlenül elhelyezve találunk.

A szentélyszakasz északi falában két lapos fülkében egy sarkányölő hosszúruhás alak és egy ülő alak látható. Az előbbi valószínűleg psychomachia-ábrázolás (az erény diadala a bűn felett), a másik már nem azonosítható.

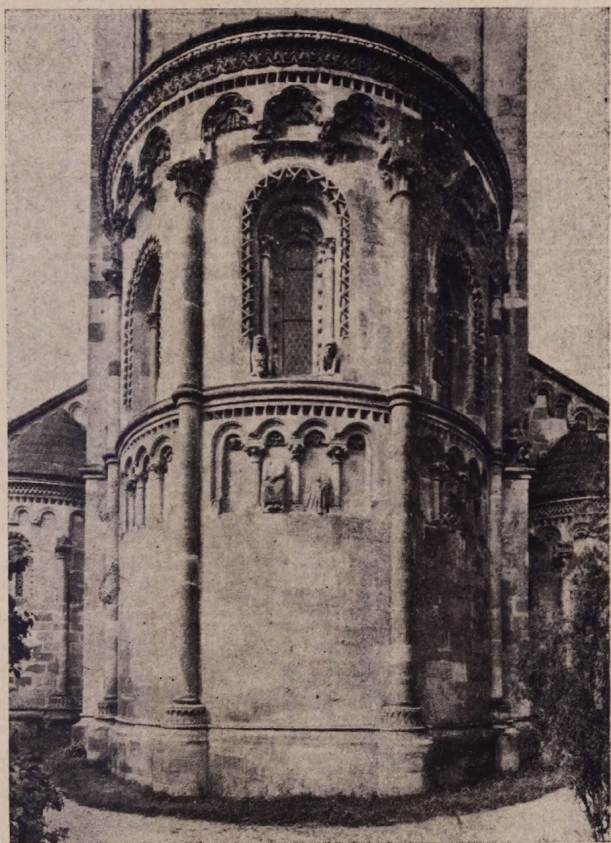
A szentélyszakasz északkeleti sarkánál emberalakú gyámköre helyezett, zsákmánya felett álló oroszlán a karcsai templomról ismert, valószínűleg délolasz-dalmát eredetű kapudíszítő motívum tovább fejlesztése. Eredeti összefüggéséből kiszakítva, jelentése is megváltozott. Itt zsákmányt tart lábai közt, tehát a leo rugiens, a gonosz jelképe lehet, nem pedig a bűn fölött diadalmas jó principiumé (Egyház, esetleg Krisztus), mint Karcsán. A görnyedő ember, mint gyámkő, azonban konvencionális motívumként megmaradt.

A sarkányölő alak szokásos Szent György-értelmezése ellen szól a lovagi öltözet hiánya. A psychomachiák alakjai viszont a francia hatás alatt készült műveken, így pl. az esztergomi várkapolna oszlopfőjén is, nem egy esetben hordanak ilyen semleges öltözetet. Maga az egész beállítás (a sarkány az alak lábai alatt fetreng) a románkori Szent Mihály-kepek típusát idézi emlékeztetünkbe, ugyanezt a beállítást azonban délnyugatfranciaországi kapuk szobrászati díszítésében (Blasimon, Argenton-Château, Aulnay-de-Saintonge) a psychomachiáknál is alkalmazták.

Az ülő férfi jobbával ruhája nyakszegélyét, baljával pedig az ölében levő redőket fogja. Ezeknek a taglejtéseknek szellemi jelentőségük nincs, csak a figurát akarták velük gazdagabbá, mozgalmassá tenni. A többé-kevésbé nyugodtan ülő vagy álló alak keretein belül ilyen tartalmilag

indokolatlan, pusztán formai mozgalmasságra való törekvés jellemző saját-sága a jáki szobrászok fiatalabb nemzedékének.

4. A főapszisz aránylag a legjobban megőrizte eredeti alak-ját. Az 1896—97-ben végzett helyreállításkor csak a rongált díszítéseket cserélték ki, elsősorban a koszorúpárkányt és a középső ablak oroszlánfiguráit. A koszorúpárkány megújítása-skor elég híven követhették a még jól kivehető eredeti mintát,

14. kép. Az apátsági templom főapszisa. (M. F. I. felvétele.)

a baloldali oroszlánt a lábai közt tartott fejvel együtt azonban már meglehetősen szabadon kellett kiegészíteni (14. kép).

A főapszisz, mint a főoltár helye, a liturgia szempontjából az egész templomnak legfontosabb része. A második építési szakasz mesterei ennek a szellemi jelentőségnek megfelelően tudásuk legjavát igyekeztek adni, és ezért részben a felépítésben is, de főként a díszítésben igen nagy szerepet juttattak a mellékapsziszokon még csak mértékkel alkalmazott nyugatról származó új elemeknek.

A főapszisz arányaival és magasra emelt ablakaival még a franciásan karcsú lébényi főapsziszt követi; függőleges oszloptagolása, a tagoló oszlopok késő román részletformáival (oszlopszékek, lábzatok, bimbós oszlopfők) együtt pedig a mellékapsziszokéval azonos.

A vízszintes emeletosztó párkány viszont már a cisztercita koragótika stílusában készült, és az oszlopokat lombard módra körülölelő része szinte oszloptörzsgyűrűként hat. Közvetlenül alatta az alsó falsáv nehézkes tömörsége fírom vakárkádsorral van fellazítva. Az ablakok emeletén a félköríves apsziszfal sokszögbe megy át épúgy, mint a bambergi dóm keleti korusán. Jákon a román stílushagyomány azonban igen erős lehetett, és ezért nem tartották magukat következetesen a mintaképhez:

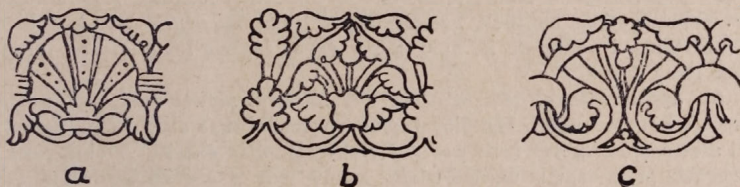
15. kép. A főapszisz eredeti felső párkányának töredéke (Szombathely, Vasvármegyei Múzeum).

az emeleti szögletes záródás merevségét az ívsor és a kiugró koszorúpárkány ismét félkörben oldja fel. A tagoló oszlopok sem hordanak fejezeteiken figurákat, mint a mellékapsziszokon, hanem lombard módra az ívsort támasztják alá.

A díszítő motívumok zöme is Bambergből és általában a különféle francia és lombard elemekkel telített rajnai késő román művészetből ismert. A középső ablaknak a lombard oroszlanos kapukról eredő díszítését, a golyós dísz és az ívmezők palmettaszerűen stilizált indás-leveles kitöltéseit Bamberg közvetítette. Jellegzetesen rajnai motívum a lóhereívsor. A kiugró koszorúpárkányon egy 12. századi középfranciaországi díszítésnek a bambergi keleti korus palmettafrize hatása alatt készített ötletes változatát látjuk (15. kép). Az ívmezők és a párkány gazdag virágpompája, az ablak eleven állatfigurái mellett szinte csipős ellentétként hat a normann művészet száraz, kemény, tisztán mértani jellegű cikk-cakk és pálcadíszé.

Az egész főapszisz különleges szépségét — az arányok és a felépítés biztonsága mellett — ép ezeknek a legkülönfélébb eredetű és egymással ellentétes szellemű díszítéseknek mesteri alkalmazása és összehangolása adja meg.

Mind a lébenyi, mind a valamivel nyomottabb arányú jáki főapszisznak közös jellemző sajátága, hogy elég tekintélyes magasságuk mellett is csak egyemeletesek, magasra helyezett szűk ablakokkal, amelyek alatt a földszinti falsáv puszta talapatként hat. Ezeknek az arányoknak, emeletbeosztásnak és ablakelhelyezésnek együttes alkalmazására a mintegy száz évvel korábbi délnyugatfrancia építészet nyújt példát (Aulnay Saint-Pierre). Franciaország többi részében, továbbá az olasz és német területen csak a többemeletes apsziszok érnek el hasonló karcsú arányokat, míg az egyemeletesek, aránylag alacsonyra helyezett ablakokkal, rendszerint jóval nyomottabbak. Habár a jáki főapszisznak a mellékapsziszokéval egyező függőleges tagolása is lényegében eléggé franciás, mindezekből a délnyugatfrancia stíluselemekből már nem lehet közvetlen hatásra vagy töretlenül tovább élő műhelyhagyományra következtetni. A távoli mintaképeknek sok rendkívül jellegzetes formái és szerkezeti sajátága teljesen hiányzik (pl. tagoló oszlopkötegek, amelyeknek szélső tagjai az ablakok feletti ívekben

16. kép. A jáki főapszisz párkánydíszítő mintája és rokonai: a) Bourges, St. Etienne déli kapu; b) Bamberg dóm keleti kórus; c) Jáki, apátsági templom főapszisa.

folytatódnak), és a meglévők is többnyire a felsőrajnai keverékművészet vagy a cisztercita koragótika szellemében teljesen átalakítva jelentkeznek.

Az emeletosztó párkány motívuma pl. kettős átfogalmazáson is átesett. Egyrésztől körülvevették vele a tagoló oszlopok törzsét is, amint ez valószínűleg lombard mintára (pl. Como S. Abbondio) Wormsban (nyugati kórus) és Bambergben is (raindkét kóruson) történt. Viszont nem a szokásos párkány-alakot kapta, felül síma esőfogó lappal, mint az északi mellékhajó oldalfalán, hanem a belső építészeti díszként használt oszloptörzsgyűrűk mintájára faragták. A két, alsó lapjával összeillesztett attikai lábazathól alakított profilú oszloptörzsgyűrűk és belső falpárcányok az északfrancia gótikával erednek (Laon, Noyon), de szélesebb körben a cisztercita koragótikával terjedtek el. (Maulbronn, Ebrach).

A jáki főapsziszon ezt a sajátosan belső építészeti formát alkalmazták emeletosztó párkány szerepében. Még a fogrovat sem hiányzik alóla, amely pedig a kiugró koszorúpárcányok szokásos kísérője. Sőt, a vakárkádor egészen szokatlan motívuma is voltaképp csak ezt az emeletosztópárcányjellegzet hangsúlyozza. A fülkék ugyanis nemcsak pusztán a földszinti falsáv nehézkes tömörségének fellazítására szolgálnak, hanem íveikkel mintegy alátámasztják a párkányt, azaz ugyanazt a szerepet töltik be, mint a bambergi keleti kóruson az ugyanilyen helyen alkalmazott ívsor. Valószínű, hogy itt is egy felsőrajnai motívum szerencsés és művészi felhasználásával állunk szemben. A wormsi dóm nyugati kórusán a felső galéria alatti kiugró hengerrovatos párkányt alulról ugyancsak lapos vakárkádok kísérik. A két alkotás közt leszármazási viszony vagy egyéb közvetlen kapcsolat természetesen nincs, de a vakárkádok szokatlan alkalmazási módjának azonossága valószínűvé teszi, hogy közös mintákra mennek vissza.

A délnyugat- és középfrancia román művészet hagyományainak hasonló átértelmezéséről tanuskodnak a tagoló oszlopok is, amelyek jórészt elvesztették azt az önállóságot, ami a mellékapsziszok oszloptagolásának sajátos franciás színezetét biztosította. Bármennyire erőteljesek is, a törzsüket körülölelő emeletosztó párkány és a reájuk nehezedeő ívsor teljesen belekötöi őket a faltagolás szerkezetébe, azaz önálló faltámasztóból dekoratív *faltagolóvá* váltak.

A díszítő motívumokból különös figyelmet érdemel a felső párkány palmattás fríze. A minta szerkezete a bourgeois székesegyház 12. század közepe tájáról való déli kapujának egyik bélietívén látható díszítésre vezethető vissza (16. kép. a.). Itt a mintát azonban még nem frizszerűen, hanem a béliettagon keresztbe állítva, párosával alkalmazták. A jáki mester a francia motívumot a bambergi keleti kórus palmattás frizének mintájára dús levéldíszrel telítette és végnélküli sorba fűzte. Még a bambergi minta jellegzetes, karcsú száron ülő bimbóit is átvette, de szinte népies ízű virágkedvelő képzelettel továbbfejlesztette. A bimbóból magház lett, amelyből merev felülézetben ábrázolt kerek virág szirmai fakadnak (16. kép b, c.). Alighanem helyi vonás az is, hogy a sor egyes tagjait lendületesen faragott gyűrűk fűzik össze.

Az apszisablakok díszítésében két norman motívumnak jut jelentős szerep. A középső ablak legkülső tagját a rombuszokat alkotó tört pálcátág, a két szélső ablak külső íveit pedig a cikk-cakk-dísz ékesíti. A cikk-cakk az egyszerűbb és a régiebb díszítő elem, amely már a század fordulója táján messze túlterjedt a norman stílus voltaképeni hatásterületén. Magyarországon alkalmazta már az esztergomi műhely is a várkapolna két oldalajtáján. A tört pálcátagnak itt látható szabad, aláfaragott formája a keletre vándorló norman stílus utolsó szakaszára jellemző. Először a regensburgi Szent Emmeram-templomnak a kerengőre nyíló déli kapuján jelentkezik, nálunk Lébény déli kapuján és az illési kapun találjuk ugyanolyan formában, mint Jákon.

A főapszisz *alakos szobrászati díszítésében* a vakárkád-sor középső és jobboldali szakaszában helyet foglaló négy alak a legjelentősebb. Ezek azonban nem egy nagyobb, az összes fülkét kitöltő sorozat maradványai, hanem csak valami tervváltozás következtében kerültek mai helyükre. A lapos vakárkád-sor eredetileg csupán építészeti dísznek volt szánva, nem pedig arra, hogy szobroknak adjon helyet.

Mind a négy figura a főkapu szobrászműhelyéből került ki. Az x lábú oroslánfejes széken ülő és a jogart tartó alak valószínűleg királyt ábrázolt. A másik két igen töredékes alakról csak feltehető, hogy a királyokkal kapcsolatban álló személy (kiráyné, apród?) képe volt. A két királyszobor az északi apszisz „ifjú királyá”-val együtt a 13. század lovagi társadalmának világi vallásosságát tükrözi, amely az égben is a maga földi arisztokratikus világának ideáljait kereste, és ezért előszeretettel ápolta templomaiban is a saját véreből vagy rendjéből való királyi, főúri és lovagi szentek tiszteletét.

A főapszisz *eredeti* alakos szobrászati díszítései mind az építészeti szerkezetbe vannak beágyazva (pl. a középső ablak oszloptartó oroslánjai, a középső vakárkádoszlop fejezetfigurája), vagy pedig a növényi díszítésbe beleszőve (pl. a középső árkaácsoport két baloldali ívmezőjében.) Mindezek jellemző

példái a monumentális szobrászattól idegenkedő felsőrajnai keverékstílusnak.

A felsőrajnai késő román művészetre jellemző, hogy az északfrancia és a burgundi szobrászat szomszédságában sem tudott megbarátkozni a monumentális programszerű szobrászati díszítéssel. Az ember- és állatmotívumokat lehetőleg beleágyazta az építészeti szerkezetbe vagy beleszötte a dekorációba, sőt még a többalakos kompozíciókat is többnyire megfosztotta önállóságuktól, vagy legalább is anekdotikus ízű, mesélő ábrázolásokká szelidítette. Mindebben sokkal inkább a lombard és részben a poitou-i román művészettel tartja a rokonságot, mint a földrajzilag közelebb eső északfrancia és burgundi területek emlékeivel.

A felsőrajnai művészet kedvelt lombard eredetű motívumai közé tartozott a középső szentélyablaknak a kapuk mintájára állatoktartotta oszlopokkal való díszítése (Basel, Bamberg keleti kórus). Hogy a jáki ablakdíszítés ötlete is innen és nem közvetlenül Itáliából ered, azt a többi bambergi eredetű részlet mellett igen valószínűvé teszi az elég híven megújított jobboldali „oroszlán” fejének különös, torz stilizálása is, amely a gelnhauseni St. Peter egykori kapuoroszlánjainak hagyományát folytatja.

A középső ablak alatti vakárkád sor középső oszlopfőjének figurája és három ívmező díszítése: egyfejű és kéttestű szörny, állatfigura az ív hajlását követő testtel, maszk, amelynek szájából indák nyúlnak ki, szintén jellemző példái ennek a stílusnak. Az első kettő délnyugatfrancia eredetű, az utóbbi talán inkább lombard, de egész sor mását találjuk nemcsak Bambergben (Gnadenforste), hanem jóformán mindenütt, ahol a 13. század első tizedeiben a Rajnavidéken át jövő nyugati stílushatások jelentkeznek (Gelnhausen, Regensburg).

Hogy a jáki főapszisz építőinek és díszítőinek mennyire idegen volt a monumentális szobrászati díszítés, ezt az mutatja legvilágosabban, hogy az emeletosztó párkány alatti fülkesor készítésekor még csak nem is gondoltak szobrok beállítására. Az amúgy is lapos fülkék padozatát a külső él rézsutos levágásával ugyanis annyira elkeskenyítették, hogy ott még kisebb méretű szobor sem állhat meg. Ezért a ma is ott álló szobrok talapzata számára csak úgy lehetett legalább a fülke teljes mélységének megfelelő helyet biztosítani, hogy a levágott élű kőfalat a talapzat nagyságának megfelelően a teljes falvastagságig kivágták. Ez az előre elkészített kivágás, azaz szoborhely a ma üres árkádokban, kivéve a középső szakasz jobboldali fülkéjét, teljesen hiányzik, jeléül annak, hogy a mai négy szobor nem a fülkesort egykor teljesen kitöltő 12 tagú sorozat maradványa.

Az egyes szobrok még így is kiállanak, szinte kilógnak a falból, magassági és szélességi méreteik sincsenek arányban a fülkével. Látva, hogyan helyezték el fülkéikben a főkapu apostolait, bizonyosra kell vennünk, hogy az itt látható elhelyezés csak kényszermegoldás lehetett.

Az ennyire töredékes és nem eredeti helyén álló szoborsorozatnál kárba veszett fáradság az egyes alakokat névvel ellátni. A jogar királyra és az x lábú, oroszlánfejű szék, a „faldistorium” szintén valamilyen magasabb méltóság viselőjére utal. Az akkori szokásnak megfelelően nyilvánvalóan nem élő, hanem már elhunyt és szentként tisztelt fejedelmi személyekről, esetleg magyar királyokról lehet szó.

A szobrok valószínűleg két kéz munkái. A középső szakasz szobrai egy idősebb, de gyengébb mester, a faldistoriumon ülő király és társa figuráit fiatalabb és a nyugati homlokzaton elég nagy szerephez juttatott szobrász faraghatta. A faldistoriumon ülő király keresztbe rakott lába jellemző példája, milyen szívósan ragaszkodtak még a 13. század közepe

tájának mesterei is egyes, voltaképp már értelmetlen konvenciókká vált régi formai szkémákhoz, itt a „Tövishúzó“-nak főként a délnyugatfrancia román szobrászatban kedvelt különleges lábtartásához.

5. A *szentélyszakasz déli oldala* részleteiben jórészt meg van újítva, de híven megőrizte eredeti formáit. Az 1733—35-ben vágott nagy ablak kedvéért szétrombolt négykarélyos ablakot is az előkerült eredeti darabok alapján rekonstruálták.

A külső tagolás épügy, mint az északi oldalon, itt sem felel meg a belsőnek és ezért a rajnai ízlésű négykarélyos ablak, amelyik belülről nézve a szentélyszakasz közepén van, kívül a bal szélére esik. Az egyes részletek azonban már lényegesen eltérnek az északi oldal díszítésétől. Az ívsor formája és ívmezőkitöltése bamberg jellegű, a falszalagot kísérő karcsú oszlopok pedig Lébény hatására mutatnak.

Míg a szentélyszakasz északi oldalának nehézkes nagy ívsora régies, worms-i formákkal dolgozó mesterekre utal, és legfeljebb az ívek fejlettebb profilja és esetleg a felső kettős fogrovat (Bamberg, keleti kórus!) mutatja kései keletkezését, addig a déli oldalon fiatalos frissességgel és ötletességgel keverednek lebényi és bambergi elemek.

A falszalagot, amely itt sem a diadalívnek megfelelően, hanem a mellékhajó keleti végénél van elhelyezve, két oldalt oszlopok kísérik. A keleti a négykarélyos ablak aljáig, a nyugati a mellékhajó tetejéig nyúlik le; fent egyiknek sincs ívsort hordozó szerepe. Hasonló, két oszloppal kísért falpillérrel végződnek keleten a lebényi templom mellékhajófalai is, és a főhajófalak keleti sarkain is hasonló elhelyezésű oszlopokat látunk. A jáki falszalag is nyilván ezeknek átvétele, és így arról tanuskodik, hogy legalább is itt a déli oldalon a külső tagolásban is ki akarták emelni, hogy hol végződik a hajó és hol kezdődik a szentélyszakasz. Természetes, hogy kívül számolni kellett az első terv szerint készült mellékhajóval, és ezért a hajófalat lebényi mintára keleten lezáró, oszlopokkal kísért falpillért nem helyezhették el az új terv szerint elkészült belső beosztásnak megfelelően, hanem csak ott, ahol a főhajónak az első terv szerint a mellékhajókkal egyvonalban végződnie kellett volna.

Lébény hatására vall az is, hogy a pillérkísérő oszlopok nincsenek olaszosan bekapcsolva az ívsorba. Az ívsor mind arányaival, mind az ívmezőket kitöltő díszítéssel és a felette húzódó fogrovattal bambergi jellegű.

A négykarélyos ablak a Rajna-menti késő román építészet általánosan elterjedt kedvelt motívuma. Belsejét egymásba hurkolódó szalagokból alkotott minta tölti ki, amelyet a norman művészet az ősi északi formakincsből hozhatott magával.

6. A *déli apszisz* épügy, mint az északi, még az első építési szakaszban elkészült, csak külső díszítését kapta később, a szentélyszakasz és a főapszisz kiépítése idején. 1896—97-ben díszítő faragásait jórészt megújították, a középső ablak feletti ívsort azonban a baloldali szakaszban lévő rész mintájára az eredetitől eltérően állították helyre. Új kötetöze is (13. kép).

A déli apszisz felépítése és díszítése is nagyjából meg egyezik az északiéval. *Szobrászati dísz*e nagyon kevés, csak az oszlopfőkre helyezett töredékes faragványokra és a közép-tengelybe eső ablaktól jobbra álló oszlop olaszos kitártszárnyú sassal díszített fejetére szorítkozik.

Ez az oszlopfő jellemző példája a késő román stíluskeveredésnek. Jobboldalán a földközi tengeri országok művészetében már a 11. században elterjedt és Magyarországon is elég gyakori (Pécs, Esztergom, Gyulafehérvár) típust képvisel. (Az ilyen sasos oszlopfők egyébként a bambergi keleti kórusnak is kedvelt díszítései közé tartoznak.) A sasnak ma már letört feje támasztotta alá a négyszögű fedőlemez kiálló sarkát, azaz közvetítette az átmenetet a kerek oszloptörzs és a szögletes faltömb között. A másik sarkon ugyanezt a szerepet már koragót jellegű bimbóban végződő levél tölti be.

(Folytatjuk.)

Angyalföldi estém.

*Párafüggönyt vont az égre — a leszállott alkonyat.
S csöndességbe takargatja — a halódó hangokat.
A fáradt Nap behullott — a fekete semmibe.
Itt is, ott is az utcánkat — lámpa fénye lengi be,*

*Künn, hol a rét ritka fűvét — fésülgeti a szellő,
Gyárkémények sűrűsödnek — mint valami rémerdő.
Köztük búsan elbolyongok — kísérom a képzelet.
S felidézi gyermekkorom — s a virágos réteket.*

*Semmibetünt régi kertünk — fehér fáit keresem.
Benn' az ágak úgy öleltek — mint megannyi Kedvesem.
Ha fáradtan elhevertem — a rám hajló fák alatt,
A jó álom minden este — felkeresett s ott maradt.*

*Ügy lebegtem át az Éjen — puha bársony karjain,
Mint a szellő a virágok — lengedező szirmain.
Boldog volt az ébredésem — áldott mind a nappalom,
Míg egy sötét, esős, hűvös — korányári hajnalon*

*Mint valami ártó Végzet — felölelt egy vén vonat,
S futott velem, mint a sebes — messze futó gondolat.
S itt hulltam ki az öléből — hol a város véget ér.
Tavasza van és sírok, sírok — egy elvétett életér'.*

Borsi Darázs József.

A kőszegi Kelcz-Adelffyanum konvertita-árvaház története.

B A R C Z A
LEÁNDER dr.

Nyilvánvaló volt, hogy az Adelffy-féle 1771-i alapítvány négy év múlva bekövetkezett felszabadulása után nagy fejlődés fog bekövetkezni az intézet életében. Mielőtt e megújítással foglalkoznánk, tekintsük át egy kissé a magyarországi árvaházak e korbéli helyzetét.

A bécsi 1745-i kezdeményezés nagy sikerrel járt. Marzer Ferenc kanonok ösztönzésére Kienmayer Mihály gyáros alapított ott árvaházat, és ez 1766-ban már 9 nagy épülettel rendelkezett, s kb. 600 gyermek volt benne. 1759-től a császár gyónatatója, Parhammer Ignác jezsuita vezette. Ennek az intézménynek a virágzásán buzdult fel Mária Terézia, és akart Magyarország északi és déli részében is egy-egy nagyobb árvaházat létesíteni. Csak a felvidéki valósult meg, az alsó részekben nem. Jó ideig aztán csak a kőszegi árvaház működött, meg a *tallósi* Pozsony vm.-ben, amelyet 1760-ban Eszterházy Ferenc kancellár indított meg azzal, hogy itteni kastélyát és hozzá 10.000 forintot ajánlott fel a királynénak e célra. A királyné aztán megsegítette az árvaházat a helytartótanács útján. A kerttel együtt 5 hold területen elhelyezkedő árvaházban, az egyszerű stílusú, átalakított jó kastélyban eleinte csak 75 fiú és 25 leány volt, de 200 gyermeknek volt hely. Különböző nemzetiségűek voltak benne, elsősorban ebben is *konvertiták*. Egy pap kivételével csupa civil vezette őket. Idővel a piaristák váltották fel őket. (Ez az árvaház 1780-ban Szempczre, 1786-ban Pozsonyba, 1800-ban Győrbe került, de fokozatosan el is sorvadt.)

A *tallósi* árvaház létesülése és működése fontos volt a kőszeginek további fejlődésére, mert ezt kellett irányadónak vennie. Szelleméről ezért megemlítünk még egypár dolgot. Mindenekelőtt azt akarta a királynő, hogy ne neveljenek az árvákban katonai szellemet, az úgylis megvan bennük. Ne legyen magyaros egyenruhájuk, hanem egyszerű kék vagy barna ruhájuk. Polgári foglalkozásokra készüljenek, ehhez tanulják meg az elemeket. Latinul se tanuljanak, hanem eperfaművelést, selyemtermelést. Két tanító, egy tanítónő oktassa őket, legyen velük egy provizor, négy férfigondozó (Stubenvater), öt női (Stubenmutter). Ellátásuk legyen egyszerű.

A *tallósi* árvaház mintájára a bécsi kormány az 1760-as évek vége felé még Magyarország több helyén is akar árvaházakat szervezni, így Pécsen, Egerben és Nagyváradon. A kőszeginek a kifejlesztését — nem tudni mi okból — nem tervezte. Ez egyesekre maradt. A bécsi és *tallósi* árvaházak hatása mégsem azokon a távolabbi helyeken érvényesült, hanem Sopronban, ahol 1768 aug. 22-én ehrenfelsi Voss Károly hadbiztos özvegye, Lanus Anna, tőkével tette le végrendeletében egy emeletes házat és 50.000 forintnyi vagyonát. Az ottani jezsuita

rektor és a városi tanács 1772-ben intézkedik az ügyében, és a bécsi árvaház szabályzata szerint működtették.

Ekkor már az ország más részein is vannak megmozdulások árvaházak létesítésére: Pozsonyban, Veszprémben (ez is a konvertitákat részesíti előnyben), Székesfehérvárott (konvertita célra), később Selmecbányán, Nagyszombatban (Fináczy E. id. m. I. 188—192. o., II. 304—311. o.).

A tallói árvaház szellemével némi ellentétet hangsúlyoz *Adelffy Antal végrendelete* (lásd bő kivonatban a Tóth József szerkesztette „*Historia domus*”-ban, „A kőszegi árvaházat illető számadás 1755-től egész 1773-ig. És némely jegyzetek ezen árvaházról... 1869-ben” c. kéziratos könyvben az új Kelcz—Adelffy nevelőintézet tulajdonában), amely úgy intézkedik, hogy alapítványából *magyar konvertita* ifjakat neveljenek és ilyenek hiányában *más szegény, jóerkölcsű* fiúkat. Egyébként nincs más előírása az alapítónak, mint az, hogy e fiúk a többi mindennapi iskolát látogató fiúkkal tartoznak jelen lenni a Szentháromság ájtatosságokon és azokon imádkozni Adelffyéért és összes meghalt és élő rokonaiért.

Az alapítvány kezelését Adelffy a győri megyéspüspökre, továbbá a kőszegi plébánosra és városi magisztrátusra bízta együttesen. Mikor a szombathelyi püspökség létesült, az itteni új püspök, felsőszopori Szily János, a kezelést káptalanjának adta át.

Ezt az alapítványt, mint minden egyebet, végső fokon természetesen a helytartótanács őrizte ellen. A tanügy országos rendezése során 1777-ben a kormány figyelme erősen kiterjedt az árvaházakra is. Így került az 1778-ban Kőszegen megindult árvaházi építkezés is felsőbb irányítás alá.

Niczky Kristóf főigazgató és a győri püspök (Zichy Ferenc) ugyan a kőszegi árvaház alapjaival a sopronit akarta egy nagy árvaházzá kifejleszteni, az új szombathelyi püspök azonban ezt a tervet megakadályozta, és az Adelffy-alap jövődelmeinek megtakarított részéből a régi árvaház nagy telkein részben a régi épület felhasználásával, részben a városi várfalak beépítésével új épületet tervezett.

A püspök, plébános és a város mint az Adelffy-alapítvány kezelői maguk akarták az építést megoldani. 1778. márc. 20-án „Szombathelyi József kéri a várost, hogy a várfalon 33 ablakot lehessen kelet felé vágni”, „mivel majd-majd hozzá kell kezdeni az árvaház építéséhez”, de már szept. 15-én beírják a városi jegyzőkönyvbe, hogy „Ófelségének tetszett... az itt levő árvaházat, mely néhai Adelffy Antal és mások által dotáltatott, ezen városban constabiliálni... (és hogy az) az tallói árvaháznak példájára és módjára conformáltassék és ugyanazért, *hogy ennek már elkezdett épülete tüstént be álléttassék.*” A plánumot a püspöknek, gróf Niczkynek stb.-nek küldjék meg (Városi jegyzőkönyvek az id. két dátumnál).

A városnak nagy oka volt rá, hogy az árvaház itt marad-

hasson, itt épüljön újjá, 1778-ban ugyanis az előző évben leégett nyugati félhez leégett a város keleti fele, a plébánia, (a szenci Fekete István-féle ház), a kis iskola, a tanácsház is. Az árvaház ebben a közelebbi veszélyben is megmenekült. A tanácsház az előző évben is leégett a város nyugati felével. Amikor az utóbbi évben a város több mint 300.000 frt kárt szenvedett a tüztől, akkor rendelte el a király, hogy az árvaház itt legyen és mellette egy kis normál iskola négy professzorral. (V. jkv. 1785. dec. 27-nél, pag. 731.) Két tanítót ezek közül az árvaháznak kell eltartania. Viszont a királyi rendelet a város kötelességévé teszi, hogy az épület fenntartásához erejéhez mérten anyagokkal segítsen hozzá. A város ez alkalommal nagyon számba veszi, hogy mennyivel járult hozzá eddig Kelcz alapítványához: az áldomáspénzekből (1752-től) 8.804 frtot adott. A két nagy kert után pedig (1752-től) évenként kb. 100 frt adót engedett el, ezt 2.000 frtba számíthatja. Összesen kb. 11.000 frttal járult tehát hozzá. Hangsúlyozza, hogy az árvaházhoz tartozó két nagy kert a belvárosban kiváló házhely volt. (V. jkv. 1778. okt. 18.)

Ezek alapján a város ragaszkodott ahhoz, hogy az iskola az árvaházzal együtt épüljön fel. Ezért a huzavonáért kellett — úgylátszik — az építkezést megállítani és a költségekben is dönteni. 1780. máj. 30-án végre megegyezett Szily János püspök a várossal azon *Planum* alapján, amelyet fötiszt. *Abffalter József*¹ a helytartótanács megbízásából készített (eredetije a városi levéltárban az akták között 1780-nál). Kimondja ez, hogy a városnak kell ugyan iskolát építtetnie, amint a királyi rendelet szerint minden város és falu tartozik megfelelő iskolát építeni, de azért ne legyen Kőszeg Szombathelynél jobban megterhelve. El lehet helyezni az iskolát az árvaházban. A püspök az árva-alapból 500 forintot rendel most az iskola-épületre; tartson el a város, mint eddig, két tanítót, aztán építsen csak két tantermet, két tanítói lakást ugyanott. Az egyik terem legyen tágasabb. A püspök is két megfelelő tanítót tart el az árvaházban, akik az árvákat az iskolába kísérik, és a városi tanítókkal együtt ott rendszeresen tanítanak. A tallósi árvaházban is így rendelkeztek. A városnak azonban bizonyára a tűzkáron kívül még más oka is volt, hogy a két épület összeépülését kívánta, azért ebben még királyi döntésre volt szükség. (Ez aztán úgy látszik, a külön építés mellett döntött.) A főkérdésben azonban — az árvaház építésében — megegyeztek. Az iskolaépítést úgyis, ha össze kellett volna is építeni az árvaházzal, az udvar beépítésével vagy az épületszárny meghosszabbításával végezték volna a szomszéd lakóházak felé.

Ebben az *Abffalter-féle Planum*-ban gondoskodnak az építendő új árvaház *építési költségeiről* is. 1780-ban már félre volt téve az Adelffy-alapnak 6000 forint kamatja e célra. Az alap létesítése óta csak hat árvát tartottak ebből (à 60 frt), míg

¹ Győri kanonok, Kelcz Imre végrendeleti tanuja.

az évi kamatok nagyobb részét (à 3702 frtot) ezentúl is félretették az építésre. 1780-ban már 9.702 frttal lehetett megindulni. 5 év alatt, mire az építés befejeződött, 15.360 forint járult az előbbi összeghez. 25.062 forintot fordítottak így az épületre. Az árvákat az építés alatt, mint a Planum mondja, pénzen tartották, sőt az intézők jogot nyertek, hogy a befejezésig ne is vegyenek fel növendéket, hanem a 360 frtokat is beépíthetik. Egy közel egykorú becslés szakértő mesteremberek ítélete szerint az egész épületet 21.341 frtra becsülte, tehát kb. a fent is említett összegre (V. lev. akták 1787. szept. 27.).

Az építéssel Hefele Menyhért, a szombathelyi székesegyház építője, Szily püspök embere volt megbízva. Említettük már, hogy ráépítették a várváros keleti falára, illetőleg felhasználták azt, 33 helyen áttörve ablakokkal. Ugyanitt volt az egyik bástyatorony is, a Hóhér-torony (Hohár = Henker). Ezt is belefoglalták az épületbe. Az épület nem adott sok alkalmat Hefele tehetségének bemutatására; a keleti felén egy hatalmas, elnyújtott háromszögű tympanonnal mégis sikerült empire-os jelleget adni neki. Megtartotta nemessége mellett egyszerűségét, ami a tallósi intézet testvérévé tette. Az intézet nyugati fele jómódú, polgárias jellegű. Az említett becsús mondja, hogy benn az épületben volt egy úgynevezett „el nem készült kápolna.“ Ez a toronyszoba lehetett az emeleten. Később sem készült el.

Így épült meg az új épület egyemeletesre a tőkék kisebbitése nélkül.²

Az Adelffy-alapból az Abbfalter-féle Planum egészen új konvertita-házat alkotott. Természetesen még az épület elkészülte előtt, amelybe 1785-ben vonultak be, megkészítették az említett 1780. évben az új szervezeti szabályokat. Új nevet kapott az eddig Szűz Mária palástja alatt álló jezsuita konvertita-árvaház. Egyszerűen „Adelffyanium“ lett a neve.

Alapja kezeléséről is intézkedik a Planum: átveszi az Adelffy végrendeletét, hogy a püspökkel és a plébánossal a községi magisztrátus kezelje, ezek is vegyenek fel növendékeket. 40 fiúban és 18 leányban állapítja meg a Planum a lehetséges létszámot, kiemeli azonban, hogy 20 fizető konviktornak is van ezek között helye, akiket szüleik otthon nem neveltethetnének. Ezek a 80 frtért kapnak helyet. Ettől kezdve tehát konviktus is kezdett lenni az intézmény, amely egy világi pap vezetése alatt állott két tanítóval és egy máterrel. De az alapítványos konvertiták és árvák voltak később is túlsúlyban. Sőt a legkisebb számban lévő árvákról neveztek el általában a legújabb korig.

A szervezeti szabályzatot 1780-ból nem ismertetjük, egy-

² Az épületen aztán kisebb rendezéseket nem számítva, nagyobb változás nem is volt, a legújabb korig sem. 1841-ig nyitott tűzhelye volt, ami a főzők szemét nagyon rontotta. Télen is nyitva kellett hagyni az ajtót, hogy a tűz égessen, akkor meg a víz fagyott meg a sajtárakban. Az említett évben kapott takaréktűzhelyt.

részt azért, mert az intézményt megnyitása után hamarosan megváltoztatta II. József, másrészt pedig, mert egészében belekerült úgylis abba az új szabályzatba, amelyet 1792-ben kapott, amikor Kelcz Imre — már mint győri javadalmas pap — élete végén hatalmas alapítvánnyal sorakozott Adelffy mellé.

II. József 1788. máj. 1-én elvitette innen az intézményt Pozsonyba a központi árvaházba. A tallósiakat már 1786-ban oda vitette. A házat a dunántúli kerületi tábla bérelte ki évi 600 forintért ülések tartására és hivatalul. Ekkoriban került az épület homlokzatára az a homokkőből készült kétfejű sas, amelyet 1848-ban távolítottak el, de hamarosan — hosszú időre — egy festettel pótoltak.

II. Lipót 1790-ben visszaadta ugyan az épületet és a régi tőkét rendeltetésének, amelyhez az új és jelentős Kelcz-féle tőkét is csatolták, de csak az új szervezés befejezése, 1792 után indulhatott meg az élet.

Az Adelfffyanum működése és építkezése közben, 1780-tól elég sok húza-vona volt meglévő főalapítványának és a hozzájáruló városi árva-alapnak hollétéről és hova fordításáról. Mindezeket ugyanis az állami közalapítványokhoz (fundus publicus-hoz) csatolták. E közben derült ki, amikor a szombathelyi püspök megbízásából a káptalanja tárgyalt a várossal az Adelfffy-alap nevében az építendő elemiiskoláról, hogy Adelfffynak egy külön 2.000 frtos alapítványa van egy magyar iskolai (elemi) tanítónak az ellátására, és hogy Stahrenbergné sz. Meskó Éva 1.000 frtos alapítványt tett az árvák javára. Mindezeket 1790-ben a királyi rendelet visszaadhatja részint a káptalannak, amely 93.542 forintot vett kézhez, részint a városnak, amely 4.164 frtot vett át további kezelésre.

Mikor így feléledhetett a nagy jövőre hivatott *konvertita-árvaház*, akkor éri az élete végén járó 82—84 éves volt jezsuita misszionárius, ekkor már győri kanonok buzgalma, aki utolsó három esztendejében 1792-ig összesen 67.600 forintot hagyott rája. Annak az intézménynek, amelynek kezdetét ő adta, fejezze be ő a kifejlődését, írta neki gr. Zichy Ferenc, mikor 1775-ben rábízta a köszegi árvaház fődirektorságát. Háláját is megmutatta Kelcz iránt, mikor 1777-ben győri kanonokká tette. Kelcz pedig utolsó áldozatát is a konvertita-árvaháznak adta. (Lásd Schermann Egyed dr. id. tanulmányát). Kelcz Kőszegen volt kisdíák, első papi éveiben 1740—41-ben (33—34 éves korában) itt működött mint magyar szónok és a ház történetírója, rokonai is voltak itt és állandó volt az érintkezése a győri és szombathelyi egyházmegyékkel.

Az egész régi és új konvertita-árvaház hangsúlyozottan *Kelcz* intézménye, aki konvertita árvákra vagy más jóerkölcsű gyermekekre hagyta egész vagyonát.

Alapítványából csak egyes részeket terhelte meg egy időre, így egy 2.500 frtos részletet Nagy Ferencnek (az ő rokonának) a kamatokból történő segítésével, és egy 9.000 frtos részletet

Kelcz József (kőszegi referendarius aulicus, az ő rokona) három árva leányának hasonló megsegítésével.

Az új meginduláshoz megemlítjük még azt, hogy a király a helytartótanács útján az úgynevezett „első alapításból” nála lévő összeget, 3.896 frtot is átadatta a káptalannak az előbbi két nagy alapítvánnyal együttes kezelésre, fenntartva a városnak azt a jogot, hogy annak erejéig árvákat helyezhessen el az intézetben. A város a mercipotális pénzből 7 árvát szokott elhelyeztetni, akikre azután még ráfizetett, mert az ő kamatjaiból nem futotta. 1869-ben azonban már csak 2 árvát küldött a saját alapja terhére.

1792-ben készült el Kelcz alapítványai után legfelsőbb rendeletre a helytartótanács kiadványában az a *Proiectum Regulationis*, a legújabb és legutolsó szabályzat, amely szerint a konvertita-árvaház aztán 1930-ig működött, és amely szerint *Kelcziano—Adelffy*annak kellett nevezni. Ehhez csak Somogyi Lipót szombathelyi püspök megegyezése járult a várossal 1810. szept. 13-án, amely szerződés a Planumban és *Proiectum*-ban, illetőleg a két nagy végrendeletben foglaltaknak megfelelően az *Adelffy-alapítványra* a növendékek két harmadának felvételét a püspöknek (illetőleg a tőle megbízott káptalannak), egy harmadának a felvételét pedig a város pébánosának és magisztrátusának biztosítja. A *Kelcz-alapítványra* egyedül a püspök vett fel. A város külön küldte a maga árváit. Így kerültek aztán a dolgok *Visitatio Canonica*-ba, amelyet 1815 dec. 11-én és a következő napokon Somogyi Lipót Kőszegen végzett. (Ennek iratja a városi levéltárban.)

Az intézmény élete természetesen ki volt téve a földi dolgok változandóságának. Míg a dolgok jól mentek, 100, sőt még annál is több növendéket vettek fel, amennyire csak telt. A napoleoni háborúk devalvációja után azonban pl. csak 41 növendéket tudtak tartani a város árváival együtt. Azért itt összefoglaljuk azon jólelkű további *alapítvány- és alaptevőket*, akik tovább segítették az intézetet. (Adelffy alapítványa a devalvációból 42.920, Kelczé 25.753 frttal került ki). Christ Illés volt növendéké (1793) 28.872 frt, Ferenczy Antal kőszegi ügyvédé (1798) 16.000 frt, Györkös István alsólendvai plébánosé (1802) 2000 frt, Vlasits János gencsi plébánosé (1809) 6100 frt, Györi István lenti lelkészé (1812) 1000 frt, Czuppon György szombathelyi kanonoké (1819) egy ház Szombathelyen és 40 hold föld, Hordósy János lenti plébánosé (1825) 3000 frt, Illés József plébánosé (1831) 4000 frt, Bekes János rumi plébánosé (1834) 1700 frt, Ficzkó József volt növendék, peresznyei plébánosé (1834) 4000 frt, Czigány István dobronaki plébánosé 2000 frt, Kovacsics Ignác rábaszentmártoni plébánosé (1857) 2000 frt, Házy József volt alsólendvai plébánosé (1858) 3000 frt, Radits György csémi plébánosé (1858) 2000 frt. A következőkből csak a jelentősebbeket soroljuk fel: Radits György plébánosé (1867) 4552 frt, Tzupi Imre lövői lakosé (1859) 2000 frt, Török Antal

c. kanonoké (1867) 2716 frt, Varga József plébánosé (1870) 3316 frt, Vahl Antal plébánosé (1869) 5307 frt, Dirnbeck Jakab plébánosé (1871) 6000 frt, Grosz Mihály plébánosé (1878) 6432 frt, Mersits István frankói lakosé (1878) 2500 frt, Schlegl Mátvás volt plébánosé (1878) 3906 frt, Grozmann Alajos kegyesrendi tanár (1887) Sátoraljaújhelyen hagy 4000 frtot. Góczán József volt plébános alapítványa 6000 frt, Kopsz János volt nagyprépost, árvaházi kormányzóé 4000 frt, Gory Antal szombathelyi kanonoké 5000 frt, Molnár János plébánosé (1893) 4000 frt. Alapítvány még István Vilmos 12.000 koronája (1909), Karmosy Vince 12.700 koronája (1915), Ernst Mihály 4000, Stegmüller János 8000 koronája. Adományok számították Högyei János 5975 frtját (1875), Folyi József 5000 frtját (1828), Batthyány Károly 4000 koronáját, Gillling József 1558, Kopsz János 14.071, Szelissár István 2550, Stincky Márk 1088, Szopori József és neje 200, Zámolyi Varga Mihály 900, Winkler Antal 2000 koronáját. A községszerdahelyi plébánosok is sokszor adtak többet-kevesebbet. (Vöröss Zsigmond árvaházi igazgató összeállításából.)

Ezek az adományok — úgy látszik — már általában árvákat támogattak. Bár az első két alapítvány *konvertiták* támogatására szolgált, 1869-ben már állandóan árvaháznak nevezik a házat és később is, amikor pedig fizetéses konviktorok is jöcskán voltak benne. És talán sohasem is voltak benne többségben az árvák. A „seminarium convertitarum“ elnevezést már az 1792-i Proiectum is mellőzi és orphanotrophiumnak nevezi a házat bizonyára azon szempontból, hogy árvákat is neveltek benne, elsősorban a város árváit: az Adelffy-alap terhére a város 8 növendéket helyezett el (az alap egy harmada erejéig), azonfelül külön fizetésre (a régi mercipotalis alapra), de erre csak kettőt szokott újabban küldeni. 1869 táján állandó gyakorlat, hogy a városnak 10 növendéke van az árvaházban. A többi növendékek száma azután a szerint alakult, hogy a régi és újabb alapok mennyit engedtek meg. 1810-ben az illetékesek egy növendék eltartását 200 forintban állapították meg évenként, ami a pénz akkori romlását eléggé mutatja a régi évi 50—60—80 forinttal szemben. Az 1815-i canonica visitatio az újabb alapok összegét 31.573 forintban állapítja meg; a régiekkel együtt 195.882 frt volt. De ez már csak a régi alapítványok névleges értéke szerint ennyi. Hiába határozta meg a Proiectum regulationis 1792-ben, hogy 72 alapítványi fiú és leány tartandó el az intézetben három alkalmas instruktor és egy mater familiaris oktatása és gondozásában: annyit vettek fel, amennyire telt. Az úgynevezett konviktorokról, vagyis fizetéssel felvett növendékekről pedig már az 1815-i can. vis. úgy rendelkezik, hogy a tartásdíj meghatározása a praefectus discretionalis joga. Így 1828-ban a nagy devalváció után vissza lehetett térni az évi 80 forint fizetésre. (A *Cm forint* a Conversionsmünze forintját jelenti.) Később megint 200 forintot, majd 450—500 koronát

fizetett egy-egy fizetéses konviktor, amint a pénz szaporodott és az árak emelkedtek.

Mielőtt a Planum és a Proiectum reg. alapján az intézet életéből valami keveset bemutatunk, megemlékezünk az intézet érdemes praefectusairól és studiorum praefectusairól 1930 szeptember 5-ig, amikor új épületben már újfajta „Kelcz—Adelffy” intézetet találunk Mikes János gróf megyéspüspök intézkedéséből, a régi épület pedig a „Magy. Kir. Állami Tanítóképző Intézet”-nek kezd szolgálni.

Egynéhány jezsuita praefectus nevét a jezsuita konvertitárvaház sorsa tárgyalásánál már említettük. A következőkben a nevek előtt lévő évszámok a hivatalok kezdetét jelzik, és általában egy következő kezdet jelzéséig tartanak. A következő szombathelyi egyházmegyei papok voltak az árvaház praefectusai:

1790. Dragonics József	1831. Örr János
1793. Németh György	1835. Tóth József
1797. Várady József	1870. Rosenblüh Gellért
1808. Balogh József	1886. Rathner Mihály
1814. Radics György	1887. Vöröss Zsigmond
1825. Staics Pál	1909. Németh Károly
1827. Soós István	

Németh Károly 1914-ben az árvaház „igazgatója” címet kapta és végig vezette a régi intézetet, sőt az újat is 10 esztendőig. A jezsuiták után a praefectusok már mind a házban laktak, és az alapítvány tartotta el őket, és fizette is.

1833. és 1847. között már volt az intézetben a praefectuson kívül még egy-egy pap mint „studiorum praefectus”. Addig 6-an töltötték be ezt a hivatalt; 1889-ben megint felújították a két utolsó praefectus alatt. 1930-ig 25-en működtek ezen a címen. (Folytatjuk.)

Szeretném . . .

*Szeretném egyszer megmutatni, ki vagyok,
az arcomat belétek mélyre vésvé
szeretnék rátok nézni szeretőn
és melegen, mint anyák ölelése.*

*Szeretném egyszer megmutatni, ki vagyok,
fájásaim gyöngyökként fölragyognak,
az átkom nincs a könnyeimbe' se,
s a régi harcok mind-mind elfakultak.*

*Szeretném egyszer megmutatni, ki vagyok,
egészen ragyogón a könnyeimtől . . .
Ne féljeteK, ha nem merek ölelni,
a fájdalom sajog a szívemig föl.*

Rezek S. Román.

Füred a szépirodalomban.

VÁTH
JÁNOS

A Balaton királynéja először és legrégebben a népmondában tűnik fel.

Diokléciánusz császár leányát, Valériát, kiről Pannónia egy részét Valéria provinciának nevezték el a római uralom idején, Tihanyba száműzték. A száműzött Diana istennő tiszteletére templomot építtetett, mert lánya, Piroska, a füredi gyógyvizeken nyerte vissza egészségét.

Majláth János gróf (1786—1855) balatoni regéjében szintén foglalkozott „Füred”-del. A rege Mátyás király korában játszik: „Hol most a feredő van, akkor egy-két ház állott s kevés ember látogatta az orvoshelyt. Egy vitéz érkezik a feredőbe, őtet a király orvosa küldé le . . . A víz csodát tett: Porvai meggyógyult.” Majláth egy török rabságból megtért vitéznek romantikus meséjét költi s benne a Kinizsiek eredetét meséli el.

Fáy András (1786—1864) „Sió, a Balaton tündére” című meséjének végén szerepel Füred „jótékony érces gyógyforrása”. E mesében a rokonnépek mesekincsének két hőse, Helka és Kelén is (két balatoni gőzhajó neve) előfordul.

A monda és mese után a népdalban tűnik fel Füred:

Beh szeretnék aranyhallá válni,
Siófoktól Füredig uszkálni.

A műköltészetben Füred divattá lesz. Különböző nemzedékek lantján, különböző felfogással, hangulattal zendül meg dicsérete.

Pálóczi Horváth Ádám (1760—1820) Holmijában a „Balatoni hideg feredő” és a „Füredi vadászat” című versekben találkozunk vele. Az elsőből idézzük:

Áll már az Achilles deszkakápolnája,
Szily úrnak lapos fenekű gályája . . .
Jobb Szily úrnak is hideg ferdő széki,
Mint a forralt s kevert vizek folyadékí.

E hosszas és zavaros verselményekről álmodta Horváth, hogy a Tudós Társaság kiadja őket. Későbbi Holmijában sem lesz zengőbb. Hiába dicsekszik a kényesízlésű Kazinczy barátságával. A füredi ref. templom falában emléktábla hirdeti, hogy Horváth volt a Balaton első lírikusa.

Kazinczy Ferenc (1759—1831) Füreden járt Horváth látogatására. Írt is „Keresztes Bálint” címen egy verset, melyben Füredet csak éppen felemlíti.

Csokonai Vitéz Mihályt (1773—1805) a „Tihanyi echohoz” című költeménye jegyezte el a Balatonnal.

Míg azok, kik bút, bajt nem szenvednek,
A boldogság karjain
Vigadoznak a kies Fürednek
Kútfején és partjain:
Addig én itt sirva sirok
És te Nympha! amit én nem bírok,
Verd ki zengő bérceден.

A helyet, hol Tihany „partja ellenében ült“, emléktábla ékesíti a szántódi révházban.

Kisfaludy Sándornak (1772—1844) szobra díszíti Füred parkját. Füreden sokat mulatott. Buzgódkodására épült meg az „Eredeti Magyar Játékszín.“ Avató előhangjában énekl: „Elmémet ti ragadtátok A képzelet szárnyain A költések országába, Nyelvünk harsány hangjain.“ A nemzeti nagy lélek a „Balaton közét szállotta meg“, de „Magyarország dísze“, Füred nem kapott ihletett szavakat nagy fiától, kinek szobrot állított, kiről első gőzhajóját, első közházát s irodalmi körét nevezte el. A színház megnyitásáról részletesen tudósít bennünket.

Berzsenyi Daniél (1780—1836) elbetegedett. Vesebajban szenvedett. E baj ellen keresett és lelt gyógyulást Füreden s itt írta „A füredi kúthoz“ című költeményét. Itt találja barátját, Pázmándi Horváth Endrét is, az Árpádiász szerzőjét, a klasszikus verselésben rokonát. Pázmándi, „a széplelkű nemes magyar“ vele együtt keresett enyhületet a kút cseppjeiben.

Mint aki a szent Lethe vízébe néz,
Minden földi terhet róla lehullva lát,
S újjászületve nyílt karokkal
Elysion rokon árnyhoz lép,

Így adtad vissza életadó erét
Oh kútfő! nekem az életet és reményt,
Így ébredék fel s így ölelt meg
Partidon új öröm, új rokon kép.

Vitkovics Mihály (1778—1829) „Füredi pásztor dala“ címen és eme epigrammában áldoz füredi tartózkodásának:

Víg Füreden, savanyú vize mellett rendszeren élek:
A friss issza borát, a beteg issza vizét.

Kis János (1770—1848), Berzsenyi tanuló társa, barátja s felfedezője, a „Balaton melléke“ című versében külön versszakot szentel Fürednek. Jellemző, hogy Csokonaival s Vitkovicsal együtt Füred vígságát említi ő is.

E helikoni nemzedék után jött Vörösmarty nemzedéke a Balaton mellé. Füredről neki is volt mondanivalója.

Czuczor Gergely (1800—1866) epigrammáját ugyan bármely balatoni fürdő bejárata viselhetné a homlokzatán, mégis Fürednek jutott a szerencse, hogy a „Balaton“ két sora ékesíti hideg fürdőjét:

Lelked szép erejét a sors hullámai edzik,
E tö testednek nyujt üde életerőt.

Vörösmarty Mihály (1800—1855) több ízben ellátogatott Füredre, sőt huzamosabban is töltötte partjain a nyarat. Eötvös Károly a „Balatoni utazás“-ban külön fejezetet ír erről. Bizay, a nemzet bárója feledtetni el Vörösmartyval honfiúi keservét. Eötvösre alapítani nem lehet. Még csak nem is tudja, hogy Vörösmartyra füredi tartózkodása ihletőleg hatott. Egyik tanúja ennek „A tihanyi visszhang“ című szerelmi jelenete:

„Szüntesd csókjaidat, szüntesd meg az alkudozó szót.
Édes az, ah, de tanut nem szivel a szerelem.”
A visszhangú tetőn így sűgött Irma Dezsőhöz,
Hogy Tihany agg hátán űltenek a szeretők.
A visszhang ezeket, mint hallá, sűgva beszélé
Régi barátjának, a Balatonnak, alant,
A Balaton pedig elmondá partjainak, azoktól
Tudta Somogy, Veszprém és Szala, tudta Füred;
És ezek elmondák a szomszéd többi megyéknek,
S már az egész ország tudta, hogy Irma szeret.
Akkor az árulót így szidta meg a haragos lány:
„Némulj meg, visszhang; vén Balaton, te apadj,
S láss fenekedre; gázos legyen az sokféle gázokkal,
S benne a száraz avart írta ki éjjeli láng.
S még feketébb legyen a fűsttől Tihany oldala, mint most:
És vendégtelenül álljon alatta Füred.
Ezt bár nagy szomorún a három vármegye lássa,
Lássa egész ország s bús legyen érte soká.”
Ezt is az ör visszhang hallá, s kibeszélte világnak:
Mit tehetett a lány? hallgata és szeretett.

„A füredi szívhalászat” ugyan szépprózai műve a halhatatlan költőnek és inkább csak címében őrzi Füred nevét. Tartalma: Alisor, a mű hőse, megmeríti csónakja lapátját a vízben, és egy fuvalom borzadva fut végig a Balaton porlepett habjain. Már hullámok emelkednek, fehér tajték szegvén helyenként fodrásukat. A halász jósolta szélvész bekövetkezett. A csónakos nagy bajjal és félig elmerült csónakon jutott ki a partra, noha a szélvész inkább vele, mint ellene volt.

Még „Jó bor” és „Rossz bor” című költeményét említi a kritika, mint Füreden írtakat. Így fakadt ki a „Rossz bor”-ban: „Költődnek, oly hatalmas Hunnia, Légyetetőt engedsz-e innia?” E zord hangra az ország minden részéből küldöttek neki izelítőt. E nemes cselekedetre volt válasz a „Jó bor” című szép költeménye.

Vörösmarty nemzedékéhez tartozik *Garay János* (1812—1853) is. Garaynak balatoni érdemeit nem szoborral, hanem Garay-günyhóval honorálta az utókor. Feliratát Jókai írta versben. Garay egész kötetkébe gyűjtötte össze „Balatoni kagylók” címen verseit. E versekért a zalai nők megyéjük díszpolgárává választatták meg a tolnamegyei Garayt. 31 verset tartalmaz a kötetke. Abból „Füred”, a „Füredi kút” cím alatt a 17., 18., 19., 20., majd a „Füredi borral!” közös címen a 21., 22., s végre a „Búcsú Füredtől” szerepelnek. Senki sem áldozott Fürednek annyi értékes verset. Hanszmann és Kertbeny németre le is fordították egyikét-másikát. S Füred hálája? Feledés! Olyan ércet érdemelne, mint Kisfaludy Sándor, legalább annyit, mint Pálóczi Horváth Ádám. Amannál nem kisebb országos viszonylatban, emennél nagyobb balatoni s esztétikai értékben. Vagy útleírásának igazmondása bántotta Füredet? Építő, javító szándéka volt vele. Balatoni versei mellett a

Füredről szólók hálára köteleznek. „Búcsúja Füredtől” a tanú erre:

Füred kies virányiról
Sok édes emlékem vagyon.
A jötevő forrás vize
S a hullámgazdag Balaton.

Emberről is leltem eleget
Életvidámat s szomorút.
Rokon szívekből füztem
Magamnak kies koszorút.

Mint méh a kert virányiról
Rakottan térek vissza már.
Keblemben a szív egy virág-
S gyümölcsökkel rakott kosár.

De minden emlékim között
A jötevő kút egyike,
Melynek szívemben fenmarad
Örökre kedves emleke.

Garay teremtette meg 1847. évi nyaralásakor az első magyar fürdő-levelet. Ez is Füredről szól: „Mily élénk a fürdői élet! Mennyi ember sűr-forr itt együtt. Ím egy csinos unokahug, ki honn nagynénjének leckéztetését megunván, az egészségi kút ürügye alatt itt jövend össze hadnagyával; ott egy mindennapi henye úrfi, ki meguná pamlagán az örökös ásítást; amott egy tudós, ki asztala mellett görbvévé ülte magát, s most egyenesedni kíván, emitt egy fiatal özvegyke, ki a világgal tudatni akarja, hogy férje már meghalt, s ki tudná előszámolni mindnyáját!” A faluról is ad képet: „A kis piszkos falu néhány alacsony házból s nem szép épületekből áll, de ez még mind hagyján, csak a fürdőházak volnának jobb karban, mit az utazó méltán megkíván, miután annyit hallott a szép Füredről beszélni...”

A Vörösmarty-iskolával bezárul Füred dicsérete. Keszthely, Badacsony, Tihany, Fonyód még akad megéneklőjére Zalár Józsefben, Talabér Jánosban és Pados Jánosban. Már úgy tűnik fel, hogy a költők nem is veszik ajkukra a Balaton nevét se, mikor Vajda János, Endrődi Sándor, Ábrányi Emil, Makai Emil, Pósa Lajos, Kiss József, Sajó Sándor, Kemenes Ferenc és mások új igés szavakat találnak a megdabolására.

E nemzedékből Endrődi, Sziklay s Lampérth neve tűnik ki Füred megéneklésével.

Endrődi Sándor (1850—1920) Jókait hívja komájának és ezt „Szélcsend alatt” c. emlékezéseiben írja meg. A csecsemőt Füreden keresztelik, de a paszitát Endrődi alsóörsi nyaralójában tartják meg. Jókainé kocsin, Jókai s lányuk, Róza s a költő vitorlásan szándékoznak átrándulni Örsre. Jókai még nem ült vitorláson. Endrődi este kitűnő szélben érkezik meg komájáért Füredre. Endrődi ezt a ringató hullámzást írja meg:

Fekszem a tiszta ég alatt
 Hajóm fedélzetén hanyatt.
 Ringat rejtélyes éji hullám,
 Szelid ábrándok fátyla hull rám.

Tekintetem a síri csöndben
 Az árbóc sudarára röppen.
 Csak inog, csak leng, mintha élne.
 Betűket írna fel az égre.

De reggelre meglassúdott a szél. Mire Csupakra értek, elállt s le kellett horgonyozni és csónakon folytatni az utat. Ebédnél Jókai csendes maliciával így köszöntötte komáját: „Éltes hajóját soha se döngessék kegyetlenebb hullámok.” E kedves emlékezésen túl még négy szép balatoni vers hirdeti Endrődi balatoni vénáját.

Lampérth Géza (1876—1934) „Pannonia tündére” címen gyűjtötte össze balatoni hangulatait. Ezek között Fürednek is jut hely szívében: „Füred bája”, „Álom és való”, „Beszélgetés a füredi ligetben”. Szinte valamennyit összefoglalja az elsőnek itt idézett szaka:

Honnan szívandalító bájaid?
 Mintha Himfy muzsája járna itt,
 A Balatonon dalrözsákat szórva
 S Tihany riadó leánya echózna.
 Deák és Eötvös itt anekdotázná
 És dalolna a „Nemzet csalóánya”.
 Jókai öreg nyárfák és platánok
 Arnyán álmodna szívárványi álmot.

Kisfaludy szobra előtt „Ércköntösét leveti, Lantjába kap s földérülnek a helikoni lelkes ünnep nemzeti magyar zengzeti.” Patinás óság szól Deák s Himfy ajkán a „Füredi ligetben”. Megbeszéli a Játékszint. „Balatoni koszorú” címen Jókai emléket ünnepli. Poétai nyelven, poétai hangulattal visszaálmodva ez előidöket. Szépprózában is szemléletesen írja le Füredet, amint ébred a tó.

Sziklay János (1857—) szóval, tettel hirdetője a Nagy víznek. A szó számtalan beszédében, a toll teméntelen cikkében, versében, könyvében, a tett a Balatoni Egylet titkárságában valósult meg. Két verses kötete: „Kálváriám” s a „Balaton” tartalmaz füredi vonatkozásokat.

Oh bohó ifjúság, szerelmek szép kora!
 Emlékét nékem is őrized, Füred.
 Benned a szenvedés gyönyörre vál s hova
 Gyógyulni viszik az agg, beteg szívet.
 S ha végig bejárlok remek szép Balaton,
 Hol minden szirt, pagony ábrándos lázba von,
 Mindig azt vallhatom tudatos szent hitben:
 Sokfelé vagy te szép, ám legeslegszebben
 Bájadat itt tárja tel csupán: Füred.

Füredi vonatkozásúak még: „Márta fája”, „Balatonfüredi

emlékek", „Jókai körtefája", „Orvosok", „Aere perennius", „A nemzet pacsirtája." Az elsőben a cigány felesége keringőjét húzza, a másodikban Jókai gyümölcsben álló fája minden esztendőn virágba borul s erről nyes egy ágat Sziklay feleségének. A gyógyfürdő főorvosának s Blaha Lujzának, majd Lóczynak állít emléket három versében.

Kisfaludy Sándor szobra Füreden.

A „Szép Balaton mellől“ prózáját szólaltatja meg költői módon, amint Füredre a lenyugvó nap szórja aranyát, majd a hold s csillagok fénye reszketi be. A Balatoni Egyletről kis füzetben számol be. Fővédnöke Erzsébet királyné, Jókai pedig az irodalmi szakosztályának elnöke. Jókai írja meg a királynénak a tisztségre való felkérését.

Ády Endre (1877—1919) itt töltötte mézes heteit feleségével, Csinszkával a háború utolsó éveiben. Se Füredre, se a Balatonra nincs egy szava se.

Az élő költőnemzedékből *Baja Mihály* (1879) — mint Garay — „Füredi bor” címen írt népdalszerű verseket:

Füredi bor, füredi bor,
Az életünk de búskomor.
A szánk íze be keserű,
De benned él még a derű.

Eddig nem ittam, csak vizet
—Az élet néha így fizet —
De éljek bár egy századot,
Halálomig tied vagyok.

Gy. Czikle Valéria (1893-) „Balatoni regös” c. kötetében találjuk a „Füredi éjszakát”, „Adieu Füred” c. verseket. Ez utóbbit Margittai Rikárd meg is zenésítette.

És lengenek a vitorlák,
Intégetnek a parti fák.
Mint csókos ajkak, könnyező szemek.
Hajóm ring, úszik, Balaton megyek Adieu Füred!

Füredi hangulatképet is írt szépprózában. Rapszódikus soraiból idézzük: „Gyönyörű éjszaka. Csillagszöttes, enyhe, titokzatos. A holdvilág késlekedik, vagy más égi tájakon jár. A mély, sötétlő mennyboltozaton csillagmiriádok tündökölnék fel, fellobbanó szikrázó fénnel” s e hangulatban megrajzolja, hogy e régi szinkör körül katonának való 15-20 gyermek játszik. Láttukon reménye gyúl, hogy a trianoni éjszakára virrad még.

Harsányi Lajos (1883-) a „Balaton háborgása”-ban írja: „S Füredtől felül a nap szép sugára, Verőfényt szór le halovány arcára. Az is örül tán, hogy nem viharzik, Hogy már hulláma békére hajlik Háborgó Balatonnak”.

Havas István (1873—) a füredi partokról énekl: „Dal, harangszó, holdfény, alkonyat, adjátok vissza álmomat!”

Bárd Miklós (1884—1937) válogatott költeményei között találjuk a „Füredi emléken” címűt. A költő még csak 20 éves volt. Akkor járta a „Képeddel alszom el” c. dal. A sápadt holdnál szőke lányra emlékezik. Most betegen fekszik: „Méláz a kedv, A szó lehalkított itt. A tekintetünk el-elrévedez itt”, ahol „fehér mezében halkán járva-elve Egy ember hajlik a beteg szivekre”.

A másik katonaköltőnek, *Vályi Nagy Gézának* (1905—) néhány balatoni verse között van a „Füred” című is. Arról dalol benne, hogy a nemzet csalogánya és a rózsák atyja itt mélázgatott s most is itt vannak szellemben.

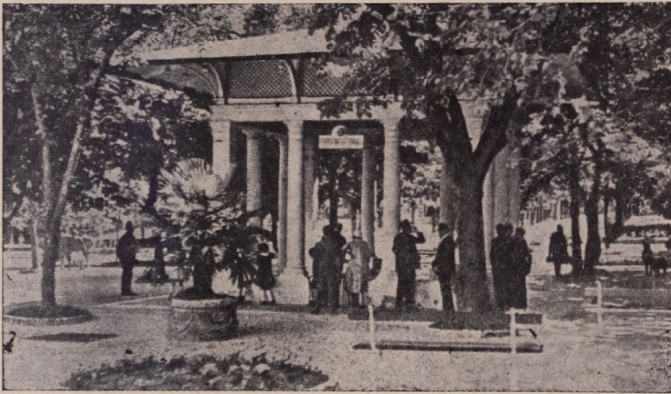
Fogadj Füred, fogadj magadba.
Locsolj hús gyógyító vizeddel.
A tikkasztó nap elől fedj el . . .

Orosz Iván (1902—) „Balatoni Koszorú”-jában gyűjtötte egybe balatoni verseit. Fürednek is szentel néhány percet:

Füred, nyugalmak bűvös helye,
 köszöntelek, hogy ide értem.
 Fáradt vándorként jöttem erre,
 már is oszlik sok szenvedésem.
 hogy lány békéd szívemre terül,
 Oly jó itt lenni egyedül.

A „Sirály útjában” énekli: „Tihany felől egy sirály sírva
 húzott a légen át. Én a füredi fák alatt őriztem egy éjszakát.”
 Aztán bölcselkedésbe hajlik a hangja.

A Balatonhoz hűségesegett szarvasi poétával nem zárul
 le a sor. Bizonyára mások is zengtek s zengnek majd, mint

A savanyúvíz kútja Füreden.

Varsányi Károly a „Balatoni kecskekörmökben” a fenyveséről:
 „Fenyők alatt ott látható, ahogy lustán pihen a tó”.

Diszes verselő gárda! Bár ilyen gazdag volna a szépprózá-
 sainak sora is!

Füred az a Nap, amely megszólaltatta a Memnon-szobro-
 kat, de maga nem szól. A dal hamarabb fogant meg partjain,
 mint a széppróza. Majd két írói nemzedékkel előbb. A monda
 meg csaknem kétezer évvel.

A szerves szépprózai művet, melynek Füred a színhelye,
Jókai Mór (1825—1904) írta. Az „Arany ember” ő maga. Né-
 melyek a füredi villáját tartják az elátkozott kastélynak. Eötvös
Károly a „Balatoni utazásban” megnevezi: Kasics-ház. Eötvös
 kétemeletesnek írja le. Füreden és környékén ma sincs, s a
 Szeretetház sem kétemeletes. Egy bizonyos, hogy *Jókai* fan-
 táziája építette az elvarázsolt kastélyt. *Mikszáth* szerint a
Jókai-portán nem igen fakadt nevetés, mint a mesék elvará-
 zsolt várában. *Jókai* huszonöt évet töltött nyaranként Füreden.
 E 25 évből kettő regényre sarkalta: az „Üstökös”-ben folyó
 „Nemzet bárójá”-ra s az „Aranyember”-re. Írt „Tempe-völgy”
 címen balatoni utirajzsorozatot is a Vasárnapi Újságba. Ma

már úgy hat utirajza, mint a fametszetek a fényképhez viszonyítva. Idegenül, megfakultan. Robotírás lehetett.

Jókaiék zárkózott életet éltek Füreden. Jókai pontosan megjelent a tizórai fürdőjén. Ekkor és a képviselőházban láthatták rajongó olvasói. Résztvett a Balatoni Egylet ülésein. Azontúl a megszokott kártyatársasága kereste föl. No meg a virágai, a fái hívták ellenállhatatlanul.

Eötvös Károly és Mikszáth szerint Huray, Jókainak a felesége révén rokona és Füred orvosa hozta le Jókait Füredre. Jókai örökölte atyja gyengetüdejűségét. A szélmentes, tiszta-levegőjű, párás Füred a maga csendjével nagyon jót tett szervezetének. Megerősödött. Talán az első fürdő-siófoki hajóúton mesélt neki Huray a balatoni jégi halászatról, s a jégbe burkolózó Balatonról. Maga nem látta a téli tavat, de az egyszeri beszélgetés hatására úgy festi meg a téli Balatont s halászatát, hogy a valóság szegényes mellette. Persze népi regék, tündérek, hiedelem, babona remekül játszott közre. Plain aireben van itt beállítva minden, mikor a pesti képtárlatokon minden borús, füstös, ködös és szomorú. Csak Timár Mihály lelke borús, az Aranyemberé. Ő hozza a szerencse, a fogaskirály helyett a vihart is. E téli zene-bona alkalmat ad a költőnek a jégtorlódások, fény- és árnykeverések festésére napkeléskor és a holdas ég alatt. Csak ő álmodhatta meg ezt így s az ő aranytolla írhatta meg így.

Számtalan részletet lehetne idézni e csodálatos leírásokból, hol a képzelet meghazudtolta a valóságot; de a kiszakított részletek helyett az egészet ajánljuk könnyen hozzáférhető műveiből.

Már nehezebben, keresgéléssel lehet csak a „Nemzet bárója“-nak, Bizaynak vidám füredi szerepléséhez hozzáférni. Eötvös Károly is megírja „Balatoni utazása“ füredi fejezetében. De mekkora a különbség! Pedig Eötvös is ért a humorhoz, de fecseg. Jókait vádolták céltalan kitérésekkel regényeiben. Ám Eötvöshöz mérve csupa tervszerűség, szoros keret. Az Üstökös élclap szerkesztője, Kakas Márton elmeséli, hogy a nemzet bárója, Bizay igazában egy borbélyműhelyből indult népszerű úttjára. Nap-nap után igazándi fufanggal tölti meg a füredi színikört, melyet felírása szerint a „hazafiság emelt a nemzeti-ségnek“. Nyáron nehéz az embereket színházba csalogatni. A nemzet bárója ért hozzá. Már délután három óra s még egyetlen egy jegy sem kelt el. A báró körútra indul. Nem kegyelmez senkinek.

Estére megtelik a színikör. Még tapsoló gyerekekről is gondoskodik Bizay. Öt garast ígér nekik fejenként.

Eötvös Károly (1812—1916) „Utazás a Balaton körül“ s a „Balatoni utazás vége“ c. köteteiben ír Füredről. Talán ma, a százhuszas tempó idején már bántó a szószátyárkodása. Füred minden esetre hálás lehet neki azért a százötven lapért, amelyben felöleli s megörökíti talán legtörténetibb multját: „Hej,

Balatonfüred, de sok szép dal csengett, de sok sarkantyú pengett, de sok szép dal csengett, de sok leányszív megpezsdült, de sok leányszív megrendült, de sok szép asszony lett még egyszer s még egyszer szerelmes asszony tebenned!" Majd így dévajkodik: „Beteg asszony éppen nem ment Füredre. Csak meddő menyecskék mentek oda s azoknak mindig használt". Füredre hozza Eötvös 1825-ben az „országgyűlést". Felsorolja a Füreden nyaraló nagyokat: a két Deákot, Széchenyit, Wesselényit, Kisfaludy Sándort. De fékezhetetlen tolla egyre erre-arra kalandoz. A politika után jön a színikör s színjátzás.

A Jókai Mór-emléket megkoszorúzza Tagore.

Vörösmarty és Jókai egész fejezetet kapnak ugyan, mint a füredi közház építése; épügy Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza házassága, ám azért mégis csak adomázás, magyaros bölcselkedés az egész. Értesülései nem egészen megbízhatók, de derűt tudnak csinálni az olvasó lelkébe s annak tükörére: a szembe és az arcra.

Jókai örökösei közül *Mikszáth Kálmán* „Jókai" c. kötetében csak érinti a füredi napokat. Ám *Herczeg Ferenc* itt játsszatja Badacsonyan a „Balatoni rege" c. színdarabját. Mióta pedig badacsonyi birtokos, a „Gótikus ház" c. emlékiratában gyönyörű balatoni részleteket fest. Füredről adomája is van: a hidegfürdőben jegyváltáskor leadja értékszeréit s beírja nevét egy könyvbé. A pénztáros kisasszony olvassa s bizalmaskodóan megtudakozza az országos nevű író: „Jé, az úr ugy-e veszprémi kereskedő?" Azaz zsidó.

A régi Füreden játsszatja „Kaland" c. regényét. Itt kerül össze nagyapó, Tihámér, nagyanyóval, Etelkával, aki valamikor ünnepeelt szépség volt.

Gárdonyi Géza (1863—1922) egy kedves verset turbékol el „az égnék ezüst tükre, szép csöndes Balaton"-ról Füreden.

„Annabáli emlék“ címén novellát is ír. Egész könyvet kitevő füredi vonatkozású műve a „Vallomás“ c. keretes regénye Berzenczeyről, a dadogó festőművészről. Füreden ismerkedett meg feleségével. Belekerül a bonyodalomba Vaszary Kolos hercegprímás és oldalkanonokja, Kohl Medárd is. Mind a legtermészetesebb valóságussággal. A lokaltónust is élő személyek teszik valóságosává, étellel teljessé az elbeszélést.

Justh Zsigmond (1863—1894) a „Fuimus“ főúri világát a „Péncz legendája“ c. regényében hozza le Füredre. A mű Belényessy Mária grófnő naplója, aki Bálványosy Sándor gróf felesége volt. Naplójában a füredi regattát is említi.

Cholnoky Viktor (1368—1821) „Filoxénia kisasszony“ című elbeszélésében indul ki Füredről. Felejthetetlen a vihar leírása Elmondja, hogy Filoxénia kisasszony, a filoxéra, mint tette tönkre a vidék szőleit.

Öccse, *Cholnoky László* (1879—1929) „Piroska“ című regényében fejezetkezdő sorokat ír füredi vonatkozásban. Egy öreg paraszttal beszélget a kocsmában.

Az új írói nemzedékből *Zilahy Lajos* (1891—) „Két fogoly“ című regényében ad Füredről lokaltónust. Főhősei, Péter és Miatt lejönnek házasságuk első évében a Balatonra. Délután három órakor azonban elindult a világháború fúriája. Hírül adták a trónörökös pár meggyilkolását.

Márai Sándort (1900—) két finom rajzában ragadja meg a füredi hangulat. „A gyönyörde“, a faszor, melynek lombjai alatt Vörösmarty beszélyének hősei, a „füredi szívhalászok“ sétáltak a választott hölgy után, a Kisfaludy Színház romjai, Jókai és Blaháné léptének nyoma az erdőben: ez a legtisztább magyar biedermeier. De a táj is szelid, mintha a betegek, akik a fák alatt a forrásnál világoskék égbolt alatt keresnek gyógyulást beteg szívüknek, megszelidítették volna a természetet. A táj hozzászselidült a betegekhez. Kissé sápadt s nemesen ernyedt, mint mindenki, ki már megismerte a halál első könnyű, udvarias érintését. Nyájas táj, hívogató: „Ne siess! Pihenj! Hallod a fák zúgását? Valamit üzennek.“

Füred irodalmába két balatoni író is beleavatkozott.

Babay József (1862—1932) a „Balatoni történetek“-ben Eötvös Károlyt követve, adomázva írja: „Mikor Füreden harangot hallgattak“, „Hogyan repült le a kétfejű sas“, „Egy Annanap Füreden“ címen fejezeteit. Az első a harang megszólalásának hangulatos leírása, a második a torony tetejébe tűzött kétfejű sasnak a szabadságharcban való lereszelését mondja el, a harmadik pedig egy osztrák tisztnek és Wesselényinek párbeszédét. A füredi káplánkodásából ilyen emlékeket őrzött meg Babay, aki egyébként tiszai tájakról írt regényt.

Váth János (1887—). E sorok írójára sem maradt varázstalanul Füred. Nem is a jelene, hanem a multja fogta meg. A „Ledöntött bálvány“-ban a római idöket eleveníti meg, mikor a száműzött Valériát, Diokléciánusz leányát Tihanyba várják.

Jókaiék komaságát a „Vitorlásan a keresztelőre” c. rajzban a nagy regényköltő centennáris ünnepére kérte be az Élet folyóirat. — „Az egyház csókja” a szőlők kiveszésének s Erzsébet királyné Füredre várásának idejében játszik. A szőlőtető behurcolása elöl vasvillás örök állják el a határokat. A Balatonmellék elértéktelenedik. Koldusbotra jut a lakosság. Egy közép-nemes sorsában pecsételődik meg a csapás. E gyászban nap-sugárként hat, hogy az ország őrangyala Füredre készül. Utak, parkok rendezése folyik előttünk, lázas munkában és boldog várakozásban, míg a boszniai hadjárat végét nem veti a reménykedésnek.

Darnay Kálmán (1864) „Kaszinózó táblalírák” s a „Testőrszerelmek” c. művének egy-egy részében szerepetletti Füredet. Darnay Kisfaludy Sándor korát eleveníti meg alapos kortörténeti tudással, sokszor a széppróza határait suroló érdekes és mégis tudományos emlékirataiban. Illusztrálja őket szebbnél szebb eredeti rajzokkal, festményekkel, hagyatékok fényképeivel.

Nagy Ignác (1810—1854) szinre viszi Füredet az „Egyesüljünk” c. darabjában. Első felvonása játszik Füreden. A fürdői életet mutatja be az előjátékban, melynek a „Füredi népbarát” címet adja; ezt olvassuk: „Minden rangú és rendű fürdővendégek. Történethely: Füred. Idő: napjaink.” Szereplői közül Szájas Éva népies, kofás, jó kiszólásokkal teremti meg a hangulatot.

*

Szemlénk végére értünk, s megállapíthatjuk, hogy kedves gyógyfürdők, a „Balaton királynéja”, a „Magyar Pymont”, „Magyarország díszé”, „Szívbetegék Melekája” a Balaton mellett nem áll versenytárs nélkül a balatoni irodalomban. Keszthely és Badacsony a nemes versenyzői. Nem árt egy kis számvetés e tekintetben. Bár Tihany neve egybeforrt Füredével, mégis külön rovatot kap számvetésünkben. Keszthely hozzávetőlegesen 19 verssel szerepel, 5 regénnyel, két színdarabbal. Badacsony: 9 vers, egy ifjúsági regény, 2 színdarab. Tihany: 16 vers. Még Fonyód nevezhet be Pados szonettje óta 6 verssel. Kenese, Szemes egy-egy verset írhatnak javukra, hacsak Soós kötetét és Váth elbeszéléseit teljesen keneseinek nem vesszük. Ez azonban nem volna tárgyilagos eljárás. Füredé marad a pálma 29 verssel, egy-egy mondával és mesével, 23 elbeszélő művel és egy színdarabbal.

*

E gyűjtemény Füred monográfiája számára készült Bodor Antalnak, a Falu Szövetség igazgatójának felhívására, és a Balatoni Szövetség kiadására számítva. Cséplő Ernő igazgató halálával, aki a költségek előteremtéséhez nemes önzetlenségében annyira értett, a terv kútba esett. A Falu Szövetség elnöke is jobb hazába költözött. Most a Dunántúli Szemle láttat evvel az úttörő, de teljességre törekvő szerény írással napvilágot.

JOHANN VATH: *Füred in der Literatur.*

Auszug. Erstens in der Volkssage (Valeria, Majláth). Dann in Märchen (Fáy: Sió, die Fee des Plattensees). Endlich in der Volksdichtung. Mit der Kunstdichtung kommt Füred in Mode (Kisfaludy's Dichtergeneration, die sogenannte Helikon-generation). Diesen folgen die Sinngedichtkünstler, schliesslich die Dichtergeneration unserer Zeit. Der Plattensee gibt auch Stoff zur Prosa; der hervorragendste Schriftsteller ist der romantische Jókai mit seinen Plattensee-romanen (Aranymember, A nemzet bárója). Dann Eötvös Károly mit seinen Anekdoten u. philosophischen Unterhaltungen. Doch auch die Nachfolger Jókai's: Herczeg Ferenc u. Gárdonyi Géza schreiben unvergängliches. Die jüngere Generation vertreten: Babay Kálmán, Darnay Kálmán, Váth János, Zilahy Lajos u. Márai Sándor. Bei Nagy Ignác kommt Füred im Vorspiel des Schauspieles „Egyesüljünk“ zur Sprache.

En maradok.

*Ha minden összedől is körülöttem,
Én soha.
Nekem nem árt pribékek, martalócok
És más örültek örült ostroma.*

*Mindent elnyel a hullám körülöttem?
Maradok.
Nekem az Isten gránitoszlopokból
Vágott magasbakúzó alapot.*

*Minden elérhet egyszer körülöttem,
De nem én.
Máglyák közül, sístergő gomolyokból
A sértetlenség mosolyog felém.*

*Nekem nem árt a tűz, a víz, a romlás
Szele sem.
Hisz Betlehem tündöklő csillagából
A legszebb sugárkéve jár velem.*

*Szajakkal, kövel, vérrel, pusztulással
Dacolok.
Énrám a golgotai vérözönnek
Megélesztő, szent árama csorog.*

*Erős vagyok, akár Atyánknak ajkán
Az Ige;
Ki engem küldött, küld ma is és szórja
Véremmel együtt önmagát ide.*

*Mit bánom én, ha körülöttem minden
Kavarog?
Én a nagy Isten győzhetetlen papja,
Sálem örökös királya vagyok...*

Városi István.

Dunántúli tárgy- és eszköznevek.

B E K E
ÖDÖN dr.

Sziu. A különböző gyaluk neve. Így van *töksziu, répasziu, buborkaszü, káosztaszü* (Vas m. Rábagyarmat Musits, Csákánydoroszló, Felsőmarác, Gasztony, Zsida, Farkasfa, Hegyhátszentmárton, Kemestaródfa, Ivánc Csaba, Óriszentpéter Nyíri). Az Őrségben *szü*-nak is ejtik (Óriszentpéter, Kerkáskápolna, Bajánsenye, Magyarszombatfa, Szalafő, Gödörháza, Velemér Csaba József). Zala megyében is mondják *töksziu, répasziu* (Szentgyörgyvölgy Bódei). Ez az előtagja két szerszámnévnek: *sziukés, vonókés, sziuszék, faragószék'* (Rábagyarmat, Zala m. Csesztreg, Zalabaksa Bódei). Másutt: *szijókés, szijószék* (Zala m. Pölöskefő Pálffy László, Somogy m. Sellye Nyr 26 : 48, Nemespátró Népr. Ért. 26 : 92, Szenna Nyíri 133, 169, Baranya m. Ormányság Kiss G.), *szüúókés* Vas m. Hegyhát MNy 9 : 284). A régi Tsz *szüókés, szüvészék* alakot közöl hely nélkül, Kassai *szüókés* változatot Vas és Baranya megyéből. Valóban a *szü* a *szü* ige jelenidejü melléknévi ige neve. Rábagyarmaton így ragozzák ezt az igét: *szüok, szüsz, szü, szünk, szütök, szünak*; pl. *szüok tököt, buborkát, káosztát, répát*: gyalulok; *fát szüok* 'lehántom a kergét', *szünya vótam, küszittam; küszüom eszt* a kapanyelet; *szünyi*; Csákánydoroszlón: *szüjok, szüsz, szüj, szünk, szütök, szünak* (Csaba), Veleméren: *szüjok, szüj* (Nyíri), Hegyháton *szüj* 'finoman lefarag vmit' (MNy 9 : 284). A Göcsejben is: *szüjok, vágok, reszelek', lészüni, simára faragni'* (Gönczi); *tököt szüjok* (Nyr 13 : 95), Zalabaksán: *buborkát szüjok, küszüjok* egy fejszenyelet, Csesztregen: *leszüjom* a fa kergét (Bódei), az Ormányságban: *fát kétnyelü szüjókéssel simára szü*: 'farag, gyalul'. A *szüjószékbe* szorított *fát szüjókéssel szüjják, faragják* finomra (Kiss G.). Vas megyéből van régi adatunk is: egyenes *szüo kés, görbe szüo kés* (Szalónak és Németújvár inventáriuma 1649-ből, MNy 10 : 369). Az OklSz még régebbi adatokat közöl: *Zywo kees* (1558), *zywo kes* (1566), *Zywo kes* (1558), *zywo kes* (1572). Az Ormányságban azt is mondják: *tészüt szüv, elszüv* 'tészüt nyujt, elnyujt' (régü Tsz), *tészüt szüjjok* (Baranya m. Vaiszló Nyr 37 : 374), egy *szüjjás tészüt* 'egy levél tészüt'. Kiss Gézánál is: *szüjom eszt* a kis tészütámat, *szüjja a tészütát; szüjódészka* 'gyúrotábla', *szüjófa* 'sodrófa'. Ebben az esetben is tkp. azt jelenti az ige: 'simít'; vö. *sikál* (tészütát) 'kinyujt' (Kassa vid. Nyr. 20 : 573), a lebbencset nem egészen vékonyra *kisikálja sikálóval* (Herkely, A mezökövesdi matyó nép élete 40), *sikáló* (Kassa vid. Nyr 25 : 384), *sikálófa*, *sikárlófa* (Hegyalja), *sikárló* (Rimaszombat MTsz) 'sodrófa', *lapító* (Zilah vid.), *lapító* (Gyergyó NyF 20 : 39, MTsz) 'sodródeszka'. Mindezek pedig a *szü(v)* ige 'húz' jelentéséből fejlődtek: A kerfő mellé *szüta* magát, mikor óra jártam (Baranya m. Kopács). *Lészüta magát* 'lelapult' (uo.). Ebből fejlődött 'vékonyan fölkapál, gyeptől megtisztogat' (Ormányság) jelentése is:

Szija el kee avva ja kapáva a földet innét (uo. MTsz). *Főszini* a földet ‚lapáttal a gyöptől tisztára gyalulni‘ (uo. KissG). *Földet szinyi* (Őrség). *Szija el kie a kapáva a földet: huzza le a legfölső réteget* (Zala m. Hetés MTsz). A *szí* ige gyakorisága: *szijókányi* (Somogy m. Szökedencs MTsz), *szijáká(l)* (Nyíri) ‚vonókéssel farag‘. Ugyancsak a *szí(v)* ige származéka a *szivács* (Vas m., Sopron m. Bősárkány), *sziaács* (Vas m., Göcsej, Balaton mell.), *szijács* (Zala m. Alsólendva, Nagykanizsa, Somogy m. MTsz), *sziaácsik* (Rábagyarmat Musits Jenő, Csákánydoroszló Csaba) ‚gyaluforgács, vonókéssel csinált forgács‘.⁴ A tárgyalt *szí(v)* végső eredményben azonos a ‚saugen‘ jelentésű *szí(v)* igével. Ennek kétségtelen bizonyítékai: 1. a *szivőkés* és *szivőszék vonókés, kézvonó, kétkézvonó* nevei (Arad m. Majlátfalva MTsz. Zenta Nyr 38 : 429, *kethkez wonyok* 1554. MNy 31 : 195); 2. a *von* ige ‚húz‘ és ‚szí, szopik‘ jelentése, pl. *szipják, vonják* egymás piros vérit (Udvarhely m. Malomfalva); ember *von* vizet kutnál (Moldva MTsz); vizet *von* e kudból (uo. Wichmann); 3. *vonadék* ‚kézvonóval v. más efféle eszközzel ejtett forgács‘ (Heves m. 1840 MTsz. vö. *sziaács*); 4. *szij* ‚vonz‘, pl. Nész csak eszt a mágnesacélt, hogy magához *szija* a vasat (Szamoshát Csüry); 5. *vonogató, simító* (Csíksztrmárton Nyr 34 : 108), *vonogató* (Csik m.), *vonogaló* (Udvarhely m.) ‚a pozdorjásan kitört kendert simábbra vonó eszköz‘; *kivonogal* ‚simábbra von (pozdorjásan kitört kendert a vonogalóban)‘ Székelyföld MTsz.

Vajrázó. A vajkészítésre, mint ismeretes, külön edényt használnak általában, melynek Rábagyarmaton *köpülü, köpölü* (Musits), Iváncon *köpülüő, Csákánydoroszlón vajköpülü, Vasalján, Kemestaródfán köpülüő* (Csaba), Csíkmadarason *köpüllő* (MTsz) a neve. *Vajköpülü* a NySz szerint már a régi nyelvben előfordul. Comenius azonban *vajasköpü* nevét használja, s egy 1587-i adat szerint *Way köpö* neve is volt (Oklsz). A *köpü* név a Dunántúl sok helyen használatos, így Mosony m. Lébényben és Öttevényben (saj. felj.), Veszprém m. Felsőgörzsönyben (Bolla: A népi konyhamesterség 71), Vas m. Kercán és Veleméren (Nyíri), Zala m. Pölöskefőn (Pálffy László), Baranya m. Ormányságban (Kiss Géza), ritkábban Rábagyarmaton (Musits), Óriszentpéteren (Nyíri) és Zala-baksán (Bödei). Vas m. Horvátnádalján *köpükánno* (Csaba). A köpülőfa neve *köpüfa* Pölöskefőn, *köpübot* Horvátnádalján,

⁴ Vö. *szikáncs* ‚szilánk, apró forgács, száłka‘ (Szamoshát Csüry, Szatmár vid. Tsz. Beregszász MTsz, Törös 65, Sz.-Doboka m. Apanagyfalu MTsz); *szikáncsos* (deszka) ‚szilánk, szálkás‘ (Szatmár MTsz). A szintén szolnokdobokamegyei Domokoson *szikács* ‚forgács‘ (MTsz), s ez eredetibb alaknak látszik, mert már a NySz is közölte 1660-ból: Apró száraz *szikácsot*, forgácsot rakosgatnak a tűzre. A *szikács* (*szikacs*) a *sz(v)* ige k-képzős alakjának származéka (vö. *szikhad* Nyr 65 : 159). Nem lehetetlen azonban, hogy a *szikács* elvonás egy eddig ki nem mutatott *szikácsol* ‚faragcsál‘ igéből. A *szikáncs* n-je természetesen toldalékhang (vö. *kopácsol, kopács, kopáncs*).

köpüszár Felsőgörzsönyben (Bolla i. h.). Külön meg kell említenem a veleméri *köpü*-t, mely nem fából készül, mint a legtöbb helyen, hanem külön erre a célra szolgáló agyagedény, 50 cm magas, tetején egy tálka, közepén nyílás, azon dugják be a *köpülő* fát, melynek végén egy korong van kerek nyílásokkal. Velemér, Gödörháza, Szombatfa a gölöncsérek hazája, ez a magyarázata ennek a *köpülő*fajtának. Zalabaksán tejesfazik (cserépköcsög) szájába a *lopu* (lopótök) felső levágott részét fordítva teszik bele, s azzal *köpülnek* (Bödei). Őriszentpéteren (Nyíri) és a Göcsejben (Gönczi 637) csak az edény alsó részének a neve *köpü*, ami azt bizonyítja, hogy eredetileg csak egy darabból állt az edény, s ezt igazolja a *köpü* eredeti jelentése is: kivájt fatorzs. Eredetileg kétségkívül ilyent használtak vajkészítésre.

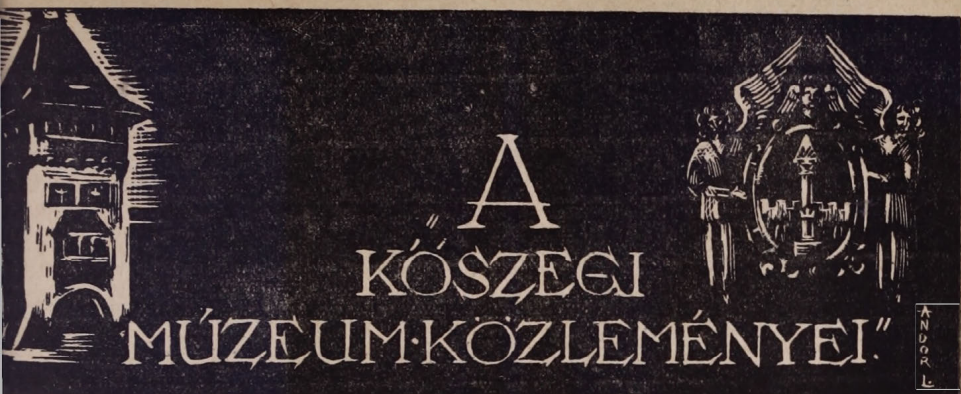
Az edény másik neve rámutat arra is, hogy történt a kezdetleges vajkészítés. *Vajrázu* a neve a *köpülő*edénynek Farkasfán, Őriszentpéteren, Bajánsenyén, Kerkáskápolnán (Csaba), Zalabaksán (Bödei). A *köpülő* fát pedig *rázufá*-nak hívják Farkasfán, *vajrázobot*nak Farkasfán (Csaba) és Őriszentpéteren (Nyíri), Zalabaksán, Csesztregen (Bödei), *vajrázófának* Börzönécén (Gombkötő József), *rázu*, *huzu*-nak *Rábagyarmaton* (Musits). Gönczi *tejrázóbot*-nak jegyezte föl (637), de bizonyára nem kiejtés szerint. Ez a név kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a vajkészítés kezdetleges módja a *rázás* volt. Már a régi Tsz följegyezte Göcsejből a *ráz* ige 'köpül' jelentését. Bödei szerint Zalabaksán ma is azt mondják: *vajat ráz*. *Rábagyarmaton* is *vajat rázok* a. m. *köpülök* (Musits). Csákánydoroszlón, Kemesaródfán, Kapornakon is hallani még az öregektől: *vajat rázni* (Csaba). Őriszentpéteren is mondják még *vajrásás*, de már gyakoribb a *köpülés* (Csaba). Csákánydoroszlón is előfordul a vajkészítésnek zárt edényben két kézzel való rázógatással történő módja, de ezt *vajcsinyálás*nak mondják (Csaba). Iváncon, ha kevés a tejjel, akkor zárt edényben vagy üvegben rázzák, s ez a *rázás* (Csaba). Kapornakon, mikor üvegedényben folytonos rázással készítik a vajat, azt mondják: *ésszerázzok a vajat* (Csaba). Felsőgörzsönyben a tejfölt beleöntik egy üvegbe, s az üveget addig rázzák, míg a vajtól külön nem válik az író (Bolla 37). Zalabaksán is *rázzák* a vajat sörös üvegben kézzel. Ha a vaj kissé összeállt, kiütögetik belőle, s kézzel vagy főzőkanállal kevergetve összemegy (Bödei). A göcseji Sárhidán, ha *tejfölt ráznak*, nem szeretik az idegen látogatását, mert az illető „*ráköszönt*”, s ez esetben nagysokára megy csak össze a tej. De ha az idegen nőszemély, s kötenyével a *rázóbotot* háromszor körülcsavarja, s azt néhányszor *még-huzza*, vagyis *razza a tejet*, a tej hamar összemegy (Gönczi 605). Göcsejben a bszorkányos asszony, midőn *tejet rázott*, azt mondta 3-szor: „Imádom a fazokamat, tagadom a zistenemet!” s ezen idő alatt a tej összement (Gönczi 160). A *még-huzás* is a. m. *köpülés*. A vasmegyei Németgencsen is használják ebben a jelentésben. Így egy Nyrbeli párbeszédben olvassuk: Falatoz-

zon hozzá e kis irós vaját is, má dilelőtt *huszta még* idős anyám (31 : 280). Rábagyarmaton azt mondják: *égyühuzom esztét a téfüt* (Musits), Csákánydoroszló és Kemestaródfán: *vaját ésszühuznyi* (Csaba).

A vajnak rázás útján való készítése nemcsak Nyugatmagyarországon fordul elő. Gunda Béla szíves értesítése szerint Pest m. Cinkotán és Tótfalun a tejfölt cserépfazékba öntik, lekötik fehér vászonnal s rázzák. Ugyancsak ő közölte Fejér m. Martonvásárról és Békés m. Nagyszénásról, hogy a tejfölt beföttes üvegbe öntik, az üveget hólyagpapírral vagy disznóhólyaggal lekötik, s két kézzel addig rázzák, míg a tejföl vajjá nem verődik össze (NéprÉrt 29 : 252). Márkus M. szerint a Nyírségen és Nyíregyházán a tejfölt olyan edénybe teszik, amelyet erősen le lehet fedni vagy kötni úgy, hogy a rázás által semmi ki ne ömöljön. Legtöbbször tejesköcsögöt használnak erre a célra, de igénybe veszik a beföttes üveget vagy bádog-edényt is, amit hólyagpapírral erősen lekötnek és kétkézzel addig ráznak, míg az vajjá nem lesz. Az ilyen beföttesüveg azért is célszerű, mert azon keresztül látni lehet a vajjá rázást (NéprÉrt 228 : 168. Külföldi adatokat közöl Gunda uo. 30 : 263, ahol a háton való rázásra is van példa; az idézett közleményekben az állatoknak erre a célra való fölhasználására is van adat). Szabó T. Attila értesítése szerint Erdélyben sem ismeretlen a rázással történő vajkészítés, így Désen még uri házaknál is a beföttesüveget használják erre a célra.

A Székelyföldön használt *gübül* 'köpül' igének semmi köze sincs a *köpül* igéhez, mint erre Mészölyvel (MNY 11 : 17) szemben már Schuchardt (Nyr 29 : 111) és Bátky (NNy 7 : 101) is rámutatott. A *gübül* első jelentése u. i. 'a bunkós végű halhajtó rúddal a vizet zavarva a halakat rejtekhelyükből kiriasztja', s ennek a rúdnak a neve *gübü*, mely egyben a köpülőfa neve is. Hasonló szemléleten alapul a *zurbol* (Szabolcs m. Kisvárd, Kistesenöd), *zürböl* (Bereg m. Mezővári, Beregszász MTsz), *zürbül* (Szamoshat Csüry) 'köpül', *zurboló* (Szabolcs m. Kisvárd), *zurbolaó-siska* (Zemplén m. Nagygéres), *zürbölő* (Bereg m. Mezővári MTsz), *zürbüllőü* (Szamoshat Csüry) 'köpülőedény' és *zurbol* 'a bunkós végű halhajtó rúddal a vizet zavarva kiriasztja a halakat rejtekhelyükből' (Háromszék m. MTsz). Hogy a köpülőedény eredetileg csak egy darabból állt, valószínűvé teszi az edénynek *dézsá* neve (Székelyföld MTsz, Torontál m. Hertelendyfalva MNY 11 : 17), amely magas 'alul szélesebb, fölül keskenyebb faedény', ezt a Székelyföldön *tejverődézsának* (Tsz), Háromszék m. Nagynyujtódon *téverődézsának* (Nyr 36 : 328) mondják. A köpülőnek csak az alsó részét hívják Rábagyarmaton *köpülőzsédérnek*, vagyis sajtárnak (Musits).

(Folytatjuk.)

felelős vezető: VISNYA ALADÁR dr.

A Kőszegi-hegység ezerlábú (Diplopoda) faunájának ismertetése.

SZALAY
LASZLÓ dr.

Főleg 1936 és 1937 folyamán, de azóta is az Országos Természettudományi Múzeum Állattárából Pongrácz Sándor dr. és a budapesti Pázmány Péter Tud. Egyetem Állatrendszertani Intézetéből Dudich Endre dr. irányításával többen végeztek rendszeres állattani kutatásokat a Kőszegi-hegységben. A gyűjtőkirándulások és Visnya Aladár dr. állandó helybeli gyűjtésének gazdag anyagából a *Diplopoda* és *Chilopoda* csoport feldolgozását vállaltam el készséggel. A gyűjtött anyagból az utóbbi csoportba tartozó fajokról egy korábbi dolgozatomban (8)¹ már beszámoltam. Jelen dolgozatomban a *Diplopoda* csoportba tartozó fajokat ismertetem.

Felsorolásom 28 fajt, illetve fajváltozatot tartalmaz a gyűjtési idő, a példányszám (a dátum utáni zárójelben lévő szám) és több állat esetében a közelebbi termőhely megjelölésével. Ahol ez az utóbbi adat hiányzik, ott a termőhely alatt általánosan a Kőszegi-hegység értendő, ahol pedig a gyűjtő nincsen megemlítve, gyűjtő az Egyetemi Állatrendszertani Intézet.

*

Enumeratio Diplopodorum in Montibus Ginsiensibus adhuc collectorum.

Fam. Polyxenidae.

1. *Polyxenus lagurus* (L.). 1936. V. 22 (2 juv.); 1938. XI. 2 (1 im., 1 juv., leg. Visnya).

¹ A zárójelben lévő szám a dolgozat végén összeállított „Irodalom” megfelelő számára utal.

Fam. *Glomeridae*.

2. *Glomeris (Stenopleuromeris) ornata* C. L. Koch. (det. Jermy) 1936. IX. 24—29 (6).

3. *Haploglomeris multistriata* (C. L. Koch.) (det. Jermy) 1936. VII. 13 (2, leg. Pongrácz); Irottkő, 860 m, 1936. VII. 15 (1, leg. Pongrácz); 1936. V. 18—22 (15); 1936. IX. 24—29 (4); 1937. X. 8—10 (8).

Fam. *Glomeridellidae*.

4. *Glomeridella minima* (Latzel). (det. Jermy) 1936. IX. 24—29 (6).

Fam. *Gervaisiidae*.

5. *Gervaisia gibbula* Latzel. 1936. V. 21 (1); 1937. X. 8—10 (1).

Fam. *Orobainosomidae*.

6. *Orobainosoma (Brachybainosoma) hungaricum* Verh. 1938. X. (1 ♂, leg. Visnya).

Fam. *Craspedosomidae*.

7. *Ceratosoma (Ceratosoma) elaphron* subsp. *nubium* Verh. 1937. XI. 1 (1 ♂, 1 ♀); 1938. XI. 2 (2 ♂, leg. Visnya).

8. *Ceratosoma (Leptalpium) triaina* (Attems). 1937. XI. 1 (1 ♂, 2 ♀).

9. *Craspedosoma transsilvanicum* subsp. *austriacum* Verh. 1937. X. 8—10 (2 ♂, 1 ♀); 1937. XI. 1 (1 ♂, 1 ♀); Alsó erdő, 1938. XI. 12 (1 ♂, leg. Visnya); Castanetum 1939. II—III. (1 ♂, leg. Visnya).

Fam. *Polydesmidae*.

10. *Polydesmus (Polydesmus) complanatus* var. *illyricus* Verh. A hegységben közönségesnek mondható állat. Majdnem minden kiránduláson és mindenfelé gyűjtötték.

11. *Polydesmus (Polydesmus) monticolus* Latzel. 1936. VII. 13, 680 m (2, leg. Pongrácz).

Fam. *Strongylosomidae*.

12. *Strongylosoma pallipes* (Olivier). 1936. V. 18—22 (3); Őzkút, 1937. VI. 24 (4); 1937. X. 8—10 (1).

Fam. *Iulidae*.

13. *Cylindroiulus (Bracheioiulus) boleti* (C. L. Koch). A legközönségesebb faj. Az egész hegységben a hegyek lábától az Irottkő csúcsáig mindenütt gyűjtötték.

14. *Cylindroiulus (Cylindroiulus) luridus* (C. L. Koch). 1936. V. 18—22 (1♀); Stájer-patak völgye, 1936. V. 20 (1 ♀, 1 juv.); 1936. IX. 24—29 (2 ♀); Őzkút, 1937. VI. 24 (2 ♂); 1937. 8—10 (3 ♂, 4 ♀).

15. *Cylindroiulus (Orocylindrus) Meinerti* (Verh). 1936. V. 18—22 (3 ♂, 9♀); 1936. VII. 14, 680 m (1 ♀, leg. Pongrácz); Irottkő, 860 m, 1936. VII. 15. (1 ♀ leg. Pongrácz); 1936. IX.

24—29 (3 ♂, 4 ♀, 2 juv.); Seybold-hegy, 1937. VI. 23 (1 ♀); 1937. X. 8—10 (6 ♀); 1937. XI. 1 (1 ♂); Tábor-hegy, 1937. XI. 1 (2 ♀).

16. *Leptophyllum nanum* (Latzel). 1936. V. 22 (7 ♂, 4 ♀); 1936. IX. 24—29 (2 ♂, 2 ♀); Ózkút, 1937. VI. 24 (1 ♂); 1937. X. 8—10 (1 ♂); 1938. X. (1 ♂, leg. Visnya).

17. *Styrioiulus pelidnus* (Latzel). 1937. XI. 1 (1 ♂).

18. *Pachypodoiulus eurypus* (Attems). 1936. IX. 24—29 (1 ♂).

19. *Leptoiulus (Lamelloiulus) proximus* var. *noaranus* Verh. 1936. V. 18—22 (2 ♂); Ózkút, 1937. VI. 24 (6 ♂); 1937. X. 8—10 (1 ♂).

20. *Leptoiulus (Leptoiulus) saltuagus* (Verh.). 1936. IX. 24—29 (2 ♂, 1 juv.); 1937. X. 8—10 (1 ♂); 1937. XI. 1 (3 ♂); Gössbach-völgy, 1937. XI. 2 (1 ♂, 1 ♀).

21. *Leptoiulus (Leptoiulus) simplex* subsp. *attenuatus* Attems. 1936. V. 18—22 (2 ♂); 1936. IX. 24—29 (3 ♂); 1937. X. 8—10 (1 ♂, 1 ♀); Tábor-hegy, 1937. XI. 1 (1 ♂).

22. *Ophiulus fallax* (Meinert). Ózkút, 1937. VI. 24 (4 ♂); Gyöngyös-patak hordaléka, 1938. IV. 9 (1 ♂, leg. Visnya).

23. *Ophiulus fallax maior* Bigler et Verh. 1936. V. 18—22 (1 ♂); Ózkút, 1937. VI. 24 (1 ♂); Kendig, 1937. VI. 27 (1 ♂).

24. *Unciger foetidus* (C. L. Koch). 1937. VI. 24 (1 ♀); Ózkút, 1937. VI. 24 (1 ♀); 1937. X. 8—10 (1 ♂, 1 ♀).

25. *Chromatoiulus unilineatus* (C. L. Koch). 1937. VIII. (1 ♀, leg. Pongrácz); Gyöngyös-patak hordaléka, 1938. IV. 9 (1 ♀, leg. Visnya).

26. *Chromatoiulus projectus* var. *dioritanus* (Verh.). Ózkút, 1937. VI. 24 (1 ♂, 6 ♀); 1937. X. 8—10 (1 ♂); Tábor-hegy, 1937. XI. 1 (1 ♂).

27. *Schizophyllum (Bothroiulus) sabulosum* (L.). Kőszegfalvi tócsa partján, 1937. VII. 12 (1 ♀, leg. Visnya).

Fam. Polyzoniidae.

28. *Polyzonium germanicum* Brandt. 1936. V. 18—22 (3 ♂, 5 ♀); 1937. XI. 1 (1 ♀); 1938. IX. (3 ♀, leg. Visnya); 1938. X (1 ♂, leg. Visnya); 1938. XI. 2 (6 ♂, 10 ♀, leg. Visnya); Alsó erdő, 1938. XI. 12 (22 ♂, 11 ♀, leg. Visnya).

Ezeknek az állatoknak egy része hazánk állatvilágából már máshonnan is előkerült és közülük néhány faj elég gyakori és közönséges. Ám vannak közöttük olyan alakok, amelyek a történelmi Magyarország állatvilágából eddig nem voltak ismeretesekek. Ezek a fajok, illetve fajváltozatok a következők: *Ceratosoma elaphron* subsp. *nubium*, *Ceratosoma triaina*, *Craspedosoma transsilvanicum* subsp. *austriacum*, *Styrioiulus pelidnus*, *Pachypodoiulus eurypus*, *Leptoiulus proximus* var. *noaranus* és *Ophiulus fallax maior*.

Faunakatalógusunk (3) a *Glomeris ornata* nevű fajt a Vlegyászáról (Bihar-hegység) említi. Ez az adat azonban nyilván

tévedés és más fajra vonatkozik, mert ez a faj eddigi ismereteink szerint csak a délkeleti Alpokban és a hozzácsatlakozó tengerparti vidékeken otthonos és Erdélyben nem él. Minthogy a Kőszegi-hegység az Alpok végső keleti nyúlványa, itteni előfordulása nem meglepő, de egyúttal ez a legészakibb eddig ismert termőhelye.

Az irodalmi adatok a *Styrioiulus pelidnus* nevű faj hazáját egybehangzóan a Keleti-Alpokban, közelebbről Karintiában, Stájerországban, Felsőausztriában és a volt osztrák tenger-melléken jelölik meg. A legújabb kutatások szerint tehát a Kőszegi-hegység volna legkeletibb előfordulása. Éppen azért alighanem ugyancsak tévesnek kell minősítenünk Faunakatalógusunknak azokat az adatait is, amelyek szerint ez az állat Bártfa és Szinyérváralja környékén, valamint a Vlegyásza-hegységben is él. Alkalmasint a *Leptophyllum nanum* nevű faj képviselői a Faunakatalógusban említett helyekről származó példányok, esetleg a Verhoeff által később leírt *Leptophyllum tatanum* nevű fajjal azonosak.

Az *Orobainosoma hungaricum* nevű fajt Verhoeff az Abaligeti barlangból írta le (11). Azóta tudtommal máshonnan még nem került elő, csak most a Kőszegi-hegységből. Ez a két adat még nem elég ahhoz, hogy elterjedési körét csak hozzávetőlegesen is meg lehetne állapítani. Egyelőre magyarországi endemikus fajnak kell tartanunk. Az állat ökológiai jellege sem állapítható meg pontosan. A két termőhely után ítélve a jól alkalmazkodni tudó fajok közé tartozik és semmiesetre sem igazi barlangi állat. A kőszegi előfordulás szerint szívesen tartózkodik erdős vidékeken is.

A *Chromatoiulus unilineatus*, miként ismeretes, hazánkban a homokos és erdőtlen vidékek, tehát száraz területek jellemző állata. A Kőszegi-hegységben az egyik példányt mégis aránylag elég nedves helyen a Gyöngyös-patak partján, a hordalékban gyűjtötték.

A *Chromatoiulus projectus dioritanus* általában sziklakedvelő alak és szívesen tartózkodik kisebb erdővidékeken és cserjeerdőkben. Nálunk Kecse-barlangban is megtalálták (7).

Minthogy ebből az állatsoportból magára a Kőszegi-hegységre az irodalomban (6) úgyszólván csak egy adatot találunk (*Leptoiulus saltuagus*), a felsorolt fajok bizonyos mértékben már tájékoztathatnak bennünket a Kőszegi-hegység ezerlábú világának összetétele felől. A legalább is megközelítő teljes kép kialakulásához természetesen további kutatásokra és még több adatra van szükség, mert a szomszédos volt osztrák területekről több olyan fajt ismerünk, amelyekről bizonyosan feltehető, hogy a Kőszegi-hegységben is élnek.

*

Irodalom — Littérature.

1. *Attems, C.*: Die Myriopoden Steiermarks. *Sitzgsber. Akad. Wiss.* Wien, 104, I, 1895, p. 117—238.

2. — Über paläarktische Diplopoden. *Arch. f. Naturg.*, 92, A, 1—2, 1927, p. 1—256.
3. *Daday, E. v.*: Myriopoda in: *Fauna Regni Hungariae*, Budapest, 1900.
4. *Jermy, T.*: Rendszertani tanulmány a magyarországi Plesioceratakról (Diplopoda). — Systematische Studien an ungarländischen Plesioceraten (Diplopoda). *Math. és Term. Közlem.*, XXXIX. 4. Budapest, 1942.
5. *Latzel, R.*: Die Myriopoden der Österreich-Ungarischen Monarchie. Zweite Hälfte: Die Symphylen, Pauropoden und Diplopoden, Wien, 1884, p. 1—414.
6. *Schubart, O.*: Tausendfüßler oder Myriopoda, I: Diplopoda in: *Die Tierwelt Deutschlands*, 28. T., Jena 1934, p. 1—318.
7. *Szalay, L.*: Beiträge zur Kenntnis der Myriopoden-Fauna der Kecske- und Szent István-Höhle. *Fragm. Faunist. Hung.*, 3, 1, 1940, p. 7—9.
8. — Adatok a Kőszegi-hegység százlábú (Chilopoda) faunájának ismeretéhez. — Beiträge zur Kenntnis der Chilopoden-Fauna des Kőszeger Gebirges. *Dunántúli Szemle*, 7, 1940, p. 93—96.
9. — Adatok a Kőszegi-hegység ezerlábú (Diplopoda) faunájának ismeretéhez. — Beiträge zur Kenntnis der Diplopoden-Fauna des Kőszeger Gebirges. *Magyar Tud. Akadémia Math. és Termud. Értesítője (Math. u. Naturw. Anzeiger d. Ung. Akad. d. Wiss.)* LXI, 1942, p. 400—415.
10. *Verhoeff, K. W.*: Zur Kenntnis süddeutscher Craspedosomen. *Zool. Anz.*, 44, 1914, p. 337—361.
11. — Adatok Magyarország Diplopoda-faunájához. — Zur Kenntnis der Diplopodenfauna Ungarns. (109. Diplopoden-Aufsatz.) *Allatt. Közlem.*, 25, 3—4, 1928, p. 124—126, 182—199.
12. — Diplopoda in: *Die Tierwelt Mitteleuropas*. II. Bd., 3. Lief. Leipzig, p. 1—79.

*

L. de Szalay: Notes sur les Diplopedes de la Montagne de Kőszeg.

(Resumé.) — L'article précédent est le texte abrégé d'un compte-rendu académique publié dans son entier en langue allemande (9).¹

Dans notre texte hongrois on trouve (p. 139—141) une liste de 28 espèces de Diplopedes, collectés dans la Montagne de Kőszeg (Département Vas). Comme nouvelles dates pour la faune de la Hongrie intégrale (3) il faut remarquer les suivants: *Ceratosoma (C.) elaphron* ssp. *nubium* Verh., *Ceratosoma (Leptalpium) triaina* (Att.), *Craspedosoma transsilvanicum* ssp. *austriacum* Verh., *Styrioiulus pelidnus* (Latz.), *Pachypodoiulus eurypus* (Att.), *Leptoiulus (Lamelloiulus) proximus* var. *noaranus* Verh., *Ophiulus fallax maior* Bigl. et Verh.

Outre ces notes faunistiques le texte allemand contient encore des renseignements zoogéographiques (9; p. 408—413).

¹ Les chiffres en parenthèse renvoient le lecteur aux numéros d'ordre de la „Littérature“ précédente.

A szívtelen várúr és a csodálatos záruk.

Valahol a dombvidéken, nem is olyan igen régen,
élt egy várúr dombos sánokban, aranykapus büszke várban.
Aki látta, köszöntötte, jobbról, balról süvegelte.
De a várúr gőgös arca meg sem rándult. Nem fogadta
senki fia köszöntését. Szolgák lesték az intését.
Negyven szolga futott délnek, negyven futott napnyugatnak.
Se éjjelük, se nappaluk, s szolgálatuk mégsem tetszett
gőgös, kényes váruruknak.

Aranyhalat hoztak délről. Napkeletről gyöngyöt, éket,
szőnyeget, kristálykelyhet, ami csak volt, minden szépet.
— Miért nincs itt minden éke, minden kincse a világnak?
Menjetek csak, keressétek! — És a szolgák meg nem álltak.
Gőgös várúr ott ült estig dombos sánca közepében.
Lába alatt aranyzsámoly s gyöngy pergett a tenyerében.

Este pedig kilenc kürtös kiállott a várfalakra,
s hangos szóval kiáltotta, hogy mindenki meghallhatta:

„Aranykapu, aranyablak,
aranykulccsal nyitogatlak.
Kincsem, mint a búzám szeme,
száz hombár sem telne vele.“

Az emberek meghallották, fejcsóválva mondogatták:

„Égig ér a dicsekvése,
megveri az Isten érte.“

Másnap este kilenc kürtös megint fölment a falakra,
s hangos szóval kiáltotta, hogy mindenki meghallhatta:

„Aranykapu, aranyablak,
idegennek meg nem nyílnak.
Urunknál van aranykulcsa,
jött-ment népnek ki nem nyitja.“

Egy ősz vándor meghallotta kilenc kürtös mondókáját.
Így felelt rá hangos szóval eldalolva a nótáját:

„Aranykapu, aranyablak,
ha akarlak, kinyithatlak,
ha akarlak, becsukhatlak.“

Egyet fordult, kettőt perdült. — Csoda álmom, bűvös álmom.
Lakat volt a kapufákon, lakat volt az ablakfákon.
Gőgös várúr be volt zárva fényes vára közepébe,
szolgái sem szolgálhatták; nem értek a közelébe.
Haragjában összetörte cifra ékét, gyöngyös botját.
Ezzel is csak növelte a keservét, a bűbánátját.
Aranykulcsát kipróbálta, acéllakat meg sem kattant.
Börtönének erős zára erőszakkal fel nem pattant.

Eltelt egy nap, eltelt két nap. Harmadik nap jött a vándor.
— Gögös vagy még, büszke várúr? — Nem volt gögös már a [jámbor.

Könnye csorgott bánatában. Szánta-bánta minden tettét:
— Ó ha megint szabad leszek, csak jót teszek mindég, mindég! —

S halljátok csak! Csoda történt! Itt is, ott is zár csikorgott.
Aranykapu, aranyablak önmagától mind kinyílott.
Szelíd várúr szabad volt már. Összeszedte minden kincsét.
Szegényeknek elosztotta, ne legyen több szükség, inség.
Szegény ember köszöntését szíves szóval elfogadta.
Szegény ember gyerekeit a várába hívogatta.
Megkínálta lépes mézzel, mogyoróval, csemegével,
s úgy eljátszott mindenikkel, mint a saját gyerekével.

Kilenc kürtös minden este kiállott a várfalakra,
s hangos szóval kiáltotta, hogy mindenki meghallhatta:
„Aranykapu, aranyablak,
éjjel, nappal nyitva vannak.
Minden szegényt, minden vándort
szíves szóval hívogatnak.“

Gazdag Erzsi.

Pogánykori oltárkő Zamárdiban.

Balatonzamárdi egyike a somogyi Balatonpart feltörekvő fürdőtelepeinek. Az utóbbi években kedvező fekvése és több kilométer hosszú, bársonyos fövenypartja, különösen gyermekes családok előtt annyira kedvelté tették, hogy mintegy 800 villájával ma már az ötödik helyre emelkedett a balatonparti fürdőhelyek között. Maga a község a nyaralóteleptől délre, egy szakadékos lőszplatón fekszik, ahonnan remek kilátás nyílik a szemközti tihanyi félszigetre. Igen régi árpádkori település, egy oklevél már 1082-ben megemlíti Scamard néven és arról is van adat, hogy az eredeti falu először a tatár betörés

idején, másodszer pedig a török uralom alatt pusztult el. Régi templomának földalatti falmaradványait épen a múlt nyáron találtuk meg és jelöltük meg ideiglenes emlékkereszttel addig is, míg a Balatoni Múzeum által foganasítandó ásások fel nem tárják a még föld alatt rejtőző románkori alapfalakat.

Van azonban a községnek egy másik nevezetessége is, mint amilyen ily, közel 1000 éves kultúrhelyeken rendszeren akad és hallgatógon örzi az elmúlt évszázadok emlékét. Ez az úgynevezett *Szamárkő*, mely a vasútállomástól nyugatra, kb. 8—10 pernyi távolságra, a szőlőkkel borított Kőhegy keleti lejtőjén fekszik. Mintegy 3×5 méter nagyságú, jókora szoba területű, hosszúkás téglalakú magányos kötömb ez a különös felületű, dimbes-dombos, valamit takarni látszó domboldalban, mely ma kopár legelőül szolgál s épen szemközt fekszik a tihanyi apátság templomával. Somogy megyében tudvalevően alig van kő s ezért igen feltűnő e kőszegény vidéken e hatalmas, lapos szikla, melyet az öreg falusiak szerint azért neveztek Szamárkönek, mert a régi időkben a tihanyi papok vízhordó szamarait ezen a valaha Pórrétnek nevezett helyen legeltették. Az öregek azt is tudni vélik, hogy a követ a tihanyi tűzhányó dobta át a Balatonon, körülötte még 70 évvel ezelőtt is magas fák állottak, a régi erdő pedig egészen le, a Balaton széléig húzódott. Ezt a Szamárkövet, amelytől talán a község neve is származhatott, idén nyáron alaposan megvizsgálva, rajta különös jeleket vettem észre. Éspedig azt, hogy a kötömb közepén vályúszerű mélyedés fut végig, mely nem lehet természeti erők műve, mert egyik végén szabályos, kerek lyukban (tűzgödör) végződik. Egy neves szobrászművésznünk, *Margó Ede*, ugyancsak ottani villatulajdonos, e jeleket egy primitív, emberi kéztől származó architekturaként ismerte fel. Az említett népi hagyomány pedig már csak azért sem lehet helyes, mert a 2—3 emberöltő előtt ott legeltetett szamarak nem adhattak nevet a már évszázadokkal ezelőtt is Szamárkönek nevezett sziklának, melyet a tihanyi tűzhányó sem dobhatott át. Anyagát megvizsgálva ugyanis azt találtam, hogy az nem bazalt vagy vulkánikus tuff, hanem üledékes, neptuni kőzet, melyben az őskori pannon-tengeri csigák számos lenyomata még jól felismerhető.

A kő oldalán egy emberi lábnyomhoz hasonló mélyedés, mellette pedig számárpatahoz hasonló lenyomat van. Előbbi hasonló a római *Quo vadis* kövön látható lábnyomhoz, csak valamivel kisebb. Érdekes azonban, hogy ezzel kapcsolatban itt is létezik egy legenda, mely szerint a Balaton vidékén Krisztus is járt, s az ő lábának nyoma, illetve az őt hordozó számárnak patája nyomódott bele a Szamárkö egyik oldalába, s innen kapta volna a kő a nevét. E legenda a Balaton keletkezését is magában foglalja.

A Szamárkö rendeltetése tekintetében folytatott nyomozásom több érdekes eredménnyel járt. Ugyanis kiderült, hogy a Kőhegyen,

melynek keleti lejtőjén a Szamárkö fekszik, mintegy 30 év előtt őskori sírokat és keltakori urnatemetőt találtak, melynek leleteit a Nemzeti Múzeumba vitték, tehát ez a pogánykori település a kő közvetlen közelében feküdt. Megállapítottam azt is, hogy az a gémeskút, mely ma a hegylejtő aljában van, eredetileg kijebb feküdt és csak az esőzések okozta földelmosás következtében került mai helyére. Tehát már adva van az oltárszerűen kivájt kötömb, a közelben levő pogány-

A zamárdi Szamárkö északról. (Dr. Margittay R. felv.)

kori telep, az erdő (Szent-liget), mely a követ magában rejtette s a szomszédos bővizű kút (forrás), mely a megkívánt „kellékekhez” szintén hozzátartozik.

De ezzel kapcsolatban még egy különös körülményre mutathatok rá. Ugyanis hazánk több helyén is vannak ily magányos kötömbök, sziklák, melyeket szintén Szamárkö, Lókő, Disznókő, Ebkőnek neveznek már ősidőktől fogva, mint pl. Esztergomnál is, vagy Óbudán, mely utóbbi a középkori oklevelekben is „Zemarcu” néven szerepel. Mindezek külső megjelenésükben szemmel láthatólag nem hasonlítanak a nevüknek megfelelő állatok alakjához. Épen ezért *bártfai Szabó László* történészünk, e jelenséget tanulmányozva, arra a feltevésre jutott, hogy e különös sziklatömbök a pogánykorban áldozó oltárok lehettek, melyeket a térítő keresztény papság illetett e csúfnévvel a végből, hogy ezzel is elvegye kedvét a régi hitet vallók oda seregülő tömegeinek a bálványimádástól. Ez megmagyarázná amaz érdekes jelenséget is, hogy egyes ősi kolostorok hozzáférhetetlen erdőkben vannak, ahol a szerzeteseknek látszólag semmi keresnivalójuk nem volt. Igenám, de itt a közelükben voltak elrejtve a pogány áldozó oltárok, tehát a térítő papok mondhatni életük kockáztatásával „barlangjában keresték fel az oroszlánt”, hogy a helyszínen vonják el a tévelygés útjáról a pogány vallás hívőit. Tudjuk, hogy ez a szívós

térítómunka elég sokáig tartott, — egész Zsigmond király idejéig, — különösen Somogy megyében, ahol a híres Kupa vezér régi várai, pld. Fonyód és Somogyvár főfészkei voltak az ősi hitvallásnak.

Ezeknek a pogánykori áldozó oltároknak jellegzetes ismertetőjele még az is, hogy fekvésük keleti irányú, hátul félkörszerű magaslat van, ahonnan a nép a szertartást nézhette; magaslati helyen fekszenek és környékükön gyakorta található valami utalás a pogánykori kultusz fennállítására. Ez ismertető jelek, melyek pld. a Bükkben, Óhután, Iglónál, vagy a Szent Anna tónál talált pogánykori oltárokat kísérik, a zamárdi Szamárkőnél is feltalálhatók, amennyiben a vályúszerű bevágás a kövön egész pontosan keleti irányú, hátamögött megvan a félköralakú magaslat, ahol a nézők letelepedhettek, s egész különösképpen a közelben, mintegy 7—8 km távolságban ma is megvan *Bálványos* község, a Satzger uradalom központja, a kiterjedt erdőség közepén fekvő híres vadaskertjével és Fehérvő nevű régi váromjával. E Szamárkőnek is magaslati fekvése van, aminek a régi időkben bizonyos hadászati jelentősége is volt, amennyiben e pogány oltárokon gyújtott tűzzel, illetve füstjelekkel adtak hírt a legközelebbi hegyfokon figyelő vigyázóknak. Nos, az épen szemközti tihanyi Óvárból, a másik pogánykori fészekből Zala megyében, melynek létezését a sírleletek szintén igazolták, pontosan ide lehetett látni a Balaton innenső partjára. Talán e körülmény vethet fényt arra is, hogy miért épen e magányos, a közlekedési utaktól távol eső sziklafokra települt 1055-ben a tihanyi apátság kolostora, a térítő munkájukról különösen nevezetes bencés szerzeteseknek ez ősi fellelgvára!

Bár a felsorolt külső jelek mind pontosan összevágának annak igazolására, hogy a zamárdi Szamárkő csakugyan pogánykori áldozó oltár volt s ezzel az eddig úgyszólván semmi megbecsülésben nem részesült hatalmas kötömb, melyet már kőfejtés céljára szolgáló kibányászás veszélye is fenyegetett, nemcsak a szűkebb Balatonvidék, hanem az egész Dunántúl egy újabb nevezetességévé válnék, mégis szükséges volna azt egy kutató árokkal körüljárni. Ezzel megállapítható lenne, hogy kb. 1—1½ m mélységben hamu vagy állati csontmaradványok nem kerülnek-e elő, mely esetben annak oltárkö-jellege kétségbevonhatatlanul bebizonyosodnék. Ezáltal pedig a Szamárkő nemcsak idegenforgalmi szempontból volna méltó a balatoni fürdővendégek érdeklődésére, hanem az egész ország tudományos világának szakemberei részére is újabb adatként szolgálhatna az évezredes magyar őstörténet kutatásánál.

Margittay Rikárd dr.

✱

DR. R. MARGITTAY: *Heidnischer Altarstein in Zamárdi.*

Auszug. Unweit vom Bahnhofe des Erholungsortes Zamárdi am Plattensee befindet sich an der Ostseite des Steinberges, gegenüber der Tihanyer Abteikirche, ein cca 3×5 m grosser flacher Stein, sedimentärer Herkunft, der schon seit Jahrhunderten den Namen „Eselstein“ trägt. Verfasser beobachtete auf demselben eine von Menschenhand herkommende Rinne, nebst Vertiefung (Feuerloch) in charakteristischer O—W-licher Richtung.

Mit Rücksicht darauf, dass vor Jahren am Steinberg Gräber aus der Heidenzeit gefunden wurden, dass der Stein vor Jahrzenten inmitten eines dichten Waldes und bei einer Quelle gelegen war, sowie dass mehrere: Eselstein, Saustein, Hundstein etc. benannte Monolithe im Lande von christlichen Glaubenspredigern herrühren, die seinerzeit die Heiden auch mit diesen Schimpfnamen vom Götzendienste abzuhalten versuchten, kommt Verfasser auf die Folgerung, dass es sich auch hier, im Somogyer Komitate, — wo der Heidenkult lange sesshaft war, — um einen derartigen Opferstein handelt.

Három antológia.

I. Anyák himnusza. (Írás kiadás, Budapest.)

Dr. vitéz József Ferenc kir. herceg állította össze ezt az izléses külsejű s a maga nemében belülről is páratlan gyűjteményt. Az összeállító bevezetőül rövid, gnómaszerű fogalmazásban adja műve célját. „E könyv azért jelenik meg, hogy kivilágosodjék belőle a magyar költőnek az edesanyáról való megemlékezése. Neveljen ez a könyv felnőttest, gyermeket egyaránt.”

A könyv tartalmát irodalmunk hatalmas anyagából gondos és alapos munkával, fejlett aisthézissel választotta meg a gyűjtő. Tárnya: az edesanya. Mindenki számára a legtöbbet jelentő fogalom, mindannyiunk életének eleven része. Az összetartozás legmélyebb kapcsa. „A szemem nézése, szívem dobogása, úgy érzem, egészen a tiédnek mása.” (Baja M.) Életünk minden pillanata a reávaló emlékezést tükrözi. „Most is úgy figyel a szememet, számat s boldog hálálkodás tölti el anyámat, hogy most egy virágszál ott van a kezében, s amit sohase várt: negyven év multával sok szíves jóságát megköszönöm szépen...” (Liszt N.) Anya és élet ugyanazt a lényegyet mondják el a világról: „ha ment az erdőn, ment az úton, ketten mentek: az élet és ő”. (Kosztolányi D.)

Az egyszerű népdaltól kezdve helyet kap a kötetben Adyig (nem idői rendre gondolunk) jóformán minden magyar költő. Vasi vonatkozásban itt találjuk Weöres Sándor és Pável Ágoston nevét. Pável költeménye: „Anyám! Szent robotos”, a kötet egyik legszebb gyöngye „... és köszönöm munkában vásó, bronzos karjaid, melyekkel a kurta telekből és fogyhatatlan anyai szivedből kiástad hétrőfnyi mélyből, hétfejű sárkányok öléből a mesebeli, zengő kincseket tizenegy gyermekednek. És köszönöm, hogy sohasem volt öklöd, csak nyiló markod, simogató tenyered...”

Ilyen antológia összeállításának rendkívüli nehézségei vannak. Az egy téma megszűkíti a határokat. Az írók élményei más-más hőfokúak, más vonatkozásokat mutatók, s más formákban megjelenők. Innen az efféle

munkák szerveslensége. Mindenik lap más variációját adja az egy s ugyanazon témának. De ez a szerveslenség csak külsőleges. A szellemi mag: az édesanya központisága.

Elismeréssel adózhatunk a gyűjtőnek személyi ügyévé tett, finom ízlésű munkálkodásáért. Hézagpótló könyvecske nagyon is az Anyák himnusza. A nemzet főlemlésének, naggyátételének gondolata hívta életre.

II. *Gyermek a lanton.* (Frankenburg Irodalmi Kör kiadása Sopron.)

A második antológiát, *Gyermek a lanton* címmel *Kuszák István* állította össze és ő irt hozzá bevezető tanulmányt is. A könyvet kislánykája emlékének dedikálja. S ez a körülmény sok mindent magyaráz. Nem utolsósorban azt is, hogy miért vállalkozott e munkára. Így könyve több, mint egyszerű antológia. Szubjektive: a szülői szeretet örök megnyilvánulása; objektive: nemzetvédelem a költészet eszközeivel. Tárnya: a magyar gyermek. A Jövendő.

A mű összeállítója bevezető tanulmányában nagyszerű alapot talál a gyermek és költő egymásmelléállítására. Mindketten gyönyörű gondolatai a Teremtőnek. „Minden gyermek született költő, s minden költő igazi gyermek”. Végigvisz bennünket az egész életen, és megmutatja mindenütt a gyermek jelenlétét. Valóban elmondhatjuk az öreg Hérakleitoszal egyetemben: Paidós hé basiléi: gyermek a király felettünk. Mennél többet forgatjuk a könyvecsket, annál bizonyosabbá válik ez előttünk. „Lét napfénye”, élet célja és értelme, féltett mindenünk a gyermek. Mentsvár, „a bánatban csorbult szív menedéke”.

Míg ezeket elmondja a szerző, nem feledkezik meg ítélni, proféciát mondani s követelést állítani sem.

Ítélete: „sok a meg nem született és pusztuló magyar gyermek”.

Proféciája: „magyar gyermek nélkül nincs magyar jövő sem”.

Követelése: „szerezd, tiszteld, véd a magyar gyermeket!”

Eme utolsó pont hármias követelése adja meg könyvének csoportosító rendszerét. A „Szeresd a gyermeket!” című részben Bimbóvárás, Bölcső mellett, *Gyermek álma*, *Gyermekszobában*, stb. ciklusokon keresztül szebbnél-szebb költemények szólnak hozzánk. Minden hangulat megtalálja a maga kifejezési módját. A népköltési alatóktól kezdve a legvirtuózabb versig minden hang megcsendül.

A „Tiszteld a gyermeket”-ben ismét máscsengésű-zöngésű melódiák. A kört Mécs „Parancsolj Fennség!” c. verse vezet be:

„Fennség, ne vedd ezt cifra hízelgésnek;
nem hajlongtam még földi úr előtt,
nem tömjéneztem királyok kegyét,
nem hulltam porba még a Nő előtt,
nem térdepeltem Pénzisten előtt,
— Fájdalmak ijján ellőtt nyíl vagyok,
s így repülök az Istenség felé...
Fennség, most kis vargabetűt csinállok
im, könnyű térdel hódolok neked...”

Mert öt illeti földi tisztelet közül a legnagyobb és legőszintébb.

A „Gyermekserég”-ben Petikék, Pistikák, Janikák és Terikék stb. mutatkoznak be. Pajkos sereggel jönnek falusi, városi, iskolás és inas gyerekek is.

„Vedd a gyermeket!” Nem propaganda ez. Vagy ha az, akkor olyan természetű, mint ahogy minden művészet is csak propaganda. Propagálása valaminek vagy valakinek, valahogyan és valamiért. Ebből a ciklusból felénk

sírnak gyermekeink, a meg nem születettek, koldus gyermekek, árvák, elhulló virágok.

„... És büntudat és szégyen pirul arcomon,
mert én is e cselédes, lelencházás,
lélekvermes társadalomhoz tartozom.”

(Pável Á. „A kisdedeknek törvényszékén”.)

A kötetet az „Imádság örök gyermekségért” című rész zárja le. Ehhez a gyermek segíthet bennünket maradéktalanul.

Dunántúl talajából fakadt ez a könyv. De szintézisében az egész ország találkozik. Csak ne lenne pusztába kiáltó szó! Olvasására nyílnánk meg, mert csak így fogadhatjuk az igazi felelősséget szívünkbe.

III. A magyar tűzhelyért. (Actio Catholica kiadása, Bpest.)

Az előző két antológiát mintegy összefogja az *Actio Catholica* Országos Elnökségének a kiadásában, szerény külsőben, de annál mélyebb tartalommal megjelenő „A magyar tűzhelyért” című antológiás füzet. Megjelenésének indítékát és célját rövid előszóban Mihalovics Zsigmond fejti ki: „Mostani munkaévünk a tiszta házasság és erős család jegyében zajlik. Ehhez nyújtunk némi irodalmi anyagot katolikus költőinktől a kultúr-esték, népművelési előadások műsora számára”.

A család, a szülők, a gyermek mindig mély ihletője volt a katolikus költészetnek. E gondolatot bővebben fejtegetni felesleges, hiszen az Istenfiúság nagy világténye vallásunknak központi lényege. Az örök Szeretet lelki realitását gyakorlatban a család valósítja meg, mint testi realitást. Mindnyájan érezzük, hogy szeretet és család tartalmuknak legmélyén valahogy ugyanazt jelentik. Természetesen a fogalmi elemezhetőségen túl, a transzcendenciában.

Az anyag kiválasztásának szempontja gyakorlati. S ezt is kötik technikai okok. Helyszüke miatt könnyen hozzáférhető és megszerezhető költeményeket nem közöl. Az 54 oldalnyi füzet így aztán bő anyagot tud nyújtani a legjavából. A vasi költők is tág teret kapnak. Bárdosi Németh, Pável, Fintá vallanak a katolikum eszmekörének jegyében.

Palkó István.

*

Négy dunántúli papköltő.

Endrédy Zoltán: *A csend foglya szól.* Budapest, 1942. — **Harmath Imre:** *Gyümölcs.* Budapest, 1943. — **Városi István:** *Áldás a hegytetőről.* Budapest, 1943. — **Kocsis László:** *Falum képeskönyve.* Budapest, 1943. (Első az Élet, többi a Szent István Társulat kiadása.)

1. **Endrédy Zoltán** hitbuzgalmi költő. Ott folytatja, ahol Mindszenti Gedeon abbahagyta. Kevés neki a szószék ígéinek hirdetésére, s a költészetén át is szónokol: eszméket fejt ki, lelkesen, lendülettel. Nem okvetlenül a Múzsza ihletésének engedelmeskedik, hanem a szónok hevületének. Azért érezni is olykor, hogy versformái — amelyek ellen sok technikai kifogást emelni nem lehet — nem egy forrásban fakadnak eszméivel; inkább készen talált medrek, amelyek a szónoki mondandónak kapóra jönnek, mert bennük végleges, szavalarra alkalmas formát találnak. Ez a módszer egészen helyes dolgokat alkot ott, ahol himnikus lendület, ifjúi hév, lelkesedés tüzesíti át a sorokat. Vannak azonban költeményei, amelyekben már az új útakra lelt költő mutatkozik meg, s elárulja, hogy egyszer még majd felszabadul benne a költő és megtalálja saját útjait. Az ilyen költemények jelzik, hogy még nagy fejlődés és teljes költői kibontakozást várhatunk Endrédytól. Egy

ilyen a művészi élvezetet zavartalanul nyújtó költeménye világítson rá az elmélyülő költő várható pályájára:

Gátat sodor s kiront a szép határra
Az elkésett tavasz bősztombolása.

A Marcal szinte forr, vad áradatban,
Mint türkisz ég ölelget lankadatlan.

A végtelenség csillog szőke fényvel,
Utak, hidak szakadnak szerteszéjjel.

Finom selyem felhői kék azúrnak
Bolyongó tájak tengerében úsznak.

Mint a madár, mely halni száll az árba,
Olyan zilált lesz vágyunk szárnyacsapása.

Repülni lenne jó, akár a felleg,
Hol szféráink ragyogva énekelnek.

De egyre szürkébb lesz a fényes égbolt,
Es boldogságunk elfogy, mint a félhold.

Mint egy távol hajó az óceánban,
Oly árván néz a templom is magában.

Mi lesz, ha egyszer elmerül keresztje
És keselyű sivalkodik felette?

Ha mindent elsodor a föld hatalma,
Egy nagy Halálból támad új tavaszra? ...

2. Boldog, egészséges harmónikus ifjúság kacag felénk *Harmath Imre* újabb verskötetéből. A bánatot alig ismeri, legföljebb, mint elillanó hangulatot. Pesszimizmus meg nem kísérti. Nem olvasmányok ihletik, sokkal inkább maga az élet, a falu, az oltár, az emberek, a lelkek, a paraszti sorba gyökeredző szép papi szolgálát. Nem tudnék hamarjában költőt mondani, aki ilyen üde természetességgel és öntudatlan közvetlenséggel lépne a közönsége elé, aki így tudna dalolni, igazán dalolni, akiben élet és dalolás ilyen természetesen egy volna. Ő nem divat-kitermelte mű-paraszt, hanem egy izig-vérig falusi pap, akinek lelki gyökerei eltéphetetlenül mélyen és boldogan nyúlnak le a falu életébe. Sohasem csinált, sosem színpadias, sohasem elméleti. Ritmikája tiszta: „gyöngyök, szavak finom zenéje”; élmény és forma egy töről fakadnak benne. Finom a látása a táj rejtett szépségei iránt.

Csupa öböl a csillogó öböl,
sok barna test szikrázva veri föl
az engedelmes, harsány zöld vizet.
Itt csak örülni, kacagni lehet.
Mint fehér kócsag, sétáló madár,
a messzi vízen több vitorla jár.
Fel is libbennek egy kis ideig
s mint jó kopók, lesunynak, úgy lesik
játékukat a zalai hegyek,
és hull a fény, a rózsás permeteg ...
Fényarcú árnyak kelnek, omlanak,
gyönyörködni kibujnak a halak.
A csodálkozó csillagok pedig
saját szépségüket elfeledik.

Íme egy tájkép, amelyben a költő egyszerre leírja a tájjal együtt a saját boldogságára felhúrozott, ámuló lelkét is. A bíráló szinte kísértve érzi magát, hogy a költő friss „gyümölcséből” több izelítőt adjon s a finom meglátásra és remegő megérezésre valló sorokból, amelyeket garmadával zúdit ránk, felsorakoztasson egy párat. Nála a kakasszó „felhasítja” a reggeli csendet, a hajnalnak „kicsattan vad, gyönyörű szárnya forrón és részegen”; a fény zenéje „muzsikál” a házfalon s úgy cirógatja a napfényben Isten keze, „mint én, nagy irkája felett, egy kis iskolás gyermeket”; a „dombok arcát benyálazták a híg ködök”, a sok halom úgy feszíti felé akácos mellét, „mint az elébb, vödört emelve, egy lány a szomszéd udvaron”. Ebben a „csalás nélküli szép világban” a dombokról elnézi „a pincék szűrös kis vakondszemeit”. Nála „a csend tavát borzolja valami”, s az ízes, hűs tálba mártott gyümölcsön külön észreveszi a cseppenő vizet a husuk falán. Nála hull a fény, „halványan, hímes-kéken”. A csillagos ég alatt úgy érzi, hogy „az égi csillár úgy támoogy, majd leszakad”. Röviden, jellegzetesen, pár szóval fejezi ki túlcsondult szívének boldogságát: „Füvek becézik gyöngé arcom, Isten ölében ringva alszom”.

Megihletti néhány szép költeményre olaszországi útja is; Bali Jóska ifjú legényről, falusi tereferéről, babakocsiról, a szülői otthon nyújtotta emlékekről sok dal terem poézisében, de fölemelkedik néhány bátor szárnyú költeményében az élet nagy titokzatosságaihoz is. Kár, hogy egészben nem idézhetjük „A titokzatos élet rimeiből” c. litániaszerű, érdekes költeményét.

Titokzatos a gyermek mosolya,
titokzatos a fénylő pocsolya,
titokzatos, hogy pillám emelem,
titokzatos, hogy mondom: szerelem,
titokzatos, hogy sorsom keresem,
titokzatos, hogy mind mi van, titok,
s titokzatos, hogy néha nincs titok...
titokzatos, hogy titkon vérezünk,
titokzatos, hogy Istent kérdezünk,
titokzatos, hogy fejfát méretünk,
titokzatos, minden titokzatos,
titokzatos az egész életünk.

3. *Városi István* negyedik verskötete is nagyobb méretű a ma szokásos versgyűjteményeknél (202. lap!). Első kötetében már készen állt előttünk, azóta egyre nagyobbra nőtt.

Klasszikus költő, klasszikus egyéniség. Mindig fennkölt, mindig szabatos. A fékezéstől, önfegyelmezéstől nem félti Pegazusának eredetiségét és bátorságát, hiszen nála ez a fékező készség is tudatalatti mélységekbe utaló művészetformáló erő. Okos, elmélyedő ember, magas műveltség polcáról nézi a jelenségeket. De gondolatai a színes szavaknak olyan dús és káprázatos zuhatagában áradnak ki lelkéből, hogy egyszerre kap meg gondolatainak mélységével, eszmemenetének tökéletességével és szókincstárának királyi pompájával.

Ésést, hanyatlást egyik költeményén sem lehet észrevenni. A szerkesztésben olyan tökéletes, hogy azt csak veleszületett komponáló érzékre lehet visszavezetni, tehát a lélek irracionális erőire. Minden jól áll neki: az is, ha fölvet egy gondolatot, s azt mind teljesebben és dúsabban bontakoztatja ki előttünk; az is, ha egy ellesett jelenségből következtet föl valami általános eszmére. Verseit minden klasszicitásuk mellett sem érezzük hidegnek; igazat adunk neki abban, hogy „égő aggyal és vérző szívvel” szemléli a dolgokat. Szinte az az érzésünk, hogy hibátlanabb, tökéletesebb, semhogy azt a mai kor gyanakvás nélkül elnézné neki. Pedig csodálatos

a közvetlensége, jó a humora, nagy előadásának a természetessége, és úgy látszik, — nemcsak könyveinek vastagságából, hanem témáinak nagy változatosságából is, — rendkívüli a termékenysége.

Költőnk klasszikus lényével függ össze, hogy különösen kész ódaköltő s alkalmi dalszerző. Mivel igen kevés elég ahhoz, hogy dalra ihlesse, s hibátlan versteknikája mindig rendelkezésére áll: hamar lendül föl azokba a magasokba, melyekben az óda megterem. Sok idézet helyett csak néhány szakasz álljon itt a Pannonhalma ihletésére készült szép költeményből:

Úttalan utakba botló soha Istent nem lelőket
Mindig szent keblére zárta ez az áldott és erős hegy.
Gyécset is csak megígézte, Vajkot is szívére vonta,
Ige nélkül nem maradt itt sem Gizella, sem Sarolta,
Itt az ég leszállt a földre, füve selymén Jézus lépett
S napkeletről idecsöppent uri fajtám itt lelt fészket.
Itt vigyázott rá mosollyal, vérrrel olykor, könnyel olykor
Ez az Istennel telített küszködő, kegyes kolostor
És ha szélvész nem kímélte és ha tépte karmos orkán,
Új erőért itt pihent meg mindig Pannonhalma ormán.
Mebámullak kicsi fészek, misztikus jel, égi szózat...
Édes ihlet perce csókkal ámuló valóm,
Fölnézek az égre és a tűzcsóvás nagy nyári napra
S százszor is csak egy szót mondok: Pannonhalma, Pannonhalma.

A szép könyvnek csak egy hibáját említhetem föl: a címképét! Kár, hogy a pompás verskötettől ilyen színvak mázsolmány riasztja el a konzervatívabb ízlésű olvasókat.

4. *Kocsis László* képzeletét azelőtt a kolostori csend ragadta meg, a szép katolikus szertartások varázsa, Szent Ferenc szegényen-gazdag élete. Sok szép tájképére is emlékszünk, s az egyszerű néphez mindig vonzotta jószágos lelkét a részvét, együttszenvadni tudó szociális érzés. Most, hogy élete újra egyesült a faluval, szülőfalujának, a vasi Rábagyarmatnak emlékei rajzzák körül, és ezekből a szép emlékekből született meg a „Falum képeskönyve” c. verskötet, amilyennel még alig ajándékozott meg vasi tájat hűséges gyermeke.

A költői lelkű Cicerone végigvezet falujának multján, tájain, szokásain. Virágvasárnapos körmenetet látunk, őszinte mély hittel megjátszott passiót, a nagyszombati tűzszentelést, amelyet falun szinte mély pogány emlék kísér, hiszen a tavaszi tűz szimboluma. Látjuk érkezni a nagyhitű celli búcsúsokat, a részesekeket kenyér után indulni, a népet az „örök sátrak” alatt mulatni. Amerikai magyar, céhmester, falu bolondja, kéregető barát — zivataros szalakodokból hű barátja a nép sorsának — falu rossza: minden jellegzetes alak felvonul előttünk csakúgy, mint a nagy problémák: földosztás, a vonat — a „kerelessárkány, vasparipa” — s a falusi halál. Sár és napsugár, harcos élet, s az élet minden vesződésén áttűző idealizmus csillan ki ebből a költői falukutatásból. Az ő népe „szellérenével vonszolta lelkét s hurcolta. Rába rabolta dús szeszéllyel földjét, iszap burkolta rétjeit, fűzfák koronája minden tavasszal sárba holt, hőtől megdermedt gabonája... De jött szent Lambert s bárka volt”.

A nyírfában látja jelképezve ennek az örlelkű népnek a lelkét. „Tavaszbomlaskor ő, a nyírfa hozott legforróbb ünnepet. Fájás nélkül csuprunkba sírta a csurgó édes cseppeket. Olyan volt, mint magyar látomás, mint vészszereződés s ez a vér fogadalom, hősi áldomás a megörzendő rögökért. Szép fehér nyír a barna dombon mióta kiált fényjelet? Ki tudná, miért örök rokon s hős rokonsága mit jelent. Ne kérdezzük, miért is óvja szegény magyarok tájait. Tudatlanul is bölcs tudója, őrhelyét miért állja itt.”

Mert hősi helytállásban telt el népének történelme. „Voltunk Volgától ideterelt magyarok pogány gyarmata, országvédő gyatra gyepükert s gyatrán is védte garmada kincünket vérünk harmata. István urat s Urunkat égben e tájon óvták kardosok, kardosaink, kik ma szegényen, szeliden magyar rongyosok, koldusok vértjét hordozók.” A gyepün őrhelyét álló népre a rontás sokszor ráugrott, mint zord gazda hajszolt cselédre. „Az ős gyepük ma is élnek itt, hol Gyepi György faháza áll, a falu felett, egészen kint, hova madár is hálni száll, — meg pásztorok, kik napsütésben — míg a nagy csorda eldelel, úgy nyugszanak biztos hűsében, mint egykor ősük ezrivel”.

Ez a nép nem új talajba csempészett, senyvedő virág, hanem él benne multja, „rajta rezg az őrzés tudata”. Helyette, a néma jobbágy helyett hűséges költő-fia mondja el, hogy népe

örség maradt, virrasztó vétő.
Sorsa, mint nyirág meghajolt.
Sorsa könnye mégis egy mély tó
Örök vizébe folyhatott.

Bár ígyekeztünk ezt a szép költszetet legszebb verssoraiban bemutatni, az olvasó talán mégis észreveszi bennük, hogy sokszor inkább zörögnek, mint zengenek. A költőnek nagy leegyszerűsödése ez, bizonyos visszatérés a primitív ritmushoz, amelyről nem tudjuk, hibáztassuk-e, hiszen az életnek úgyis elég sok a zöreje s a költészettől tiszta zenét várunk, — vagy a tárgy külön ihletésének tekintsük-e s úgy vegyük, mint szerencsés érzékkel megválasztott dudaszót a népi témához?

Ákárhogya is gondolkodunk verstechnikájáról, Kocsis László falujának képeskönyvét mint mély és igaz költői értéket köszöntjük, mint a vasi föld és vasi nép gyönyörű apotheózisát. Boldog táj, amelynek ilyen költői kalauza akad, boldog nép, amely néma érzelmeinek megszólaltatására ilyen hűséges, tisztalelkű poétát talál.

Székelv László dr.

Váth János: A kövek között. Balatoni novella. (Janus Panonius Társaság, Pécs 1942.)

Váth János a leghűségesebb költő. Hü önmagához, hü tiszta, szép világnézetéhez, hü a zászlajához. Hü régi kedves Balatonjához, hü a Balaton-táj erős vonásokkal kivésett alakjaihoz.

Nagy szeretettel szeret leszállani a kisemberek életéhez. Mint a bűvár, aki tudja, hogy szemnemlatta kincseket hoz fel a mélyről. Eszjárásukat, beszédmodjukat, viselkedésük rugóit, erényeiket, bűneiket kitűnően ismeri. A realisták őszinteségével és teljességével ábrázol, de mindenén átüt nagy idealizmusa, hite az emberek alapjóságában és a nemlátható javak értékében. A legigazibb falukutatás, amit ő végez, mert az emberek szokásain keresztül a lelkük mélyét is megszólaltatja. Nem az átutazó riporterek ötletes fölületességével szerzi impresszióit, hanem az életét a nép közt leelő néptanító alaposságával, szeretettől és művészetttől látóvá lett szemével.

Figyeljük meg, hogyan tud részletezni: „... Reggel korán ébredt a család örege; az apraja angyalos rendtelenségben feküdt a dagadó párnák között. Mintha felhőn szálló puttók, amorettek volnának, egyik átölelte a vánkosa csucsát, a másik a feje fölé emelt karocskával szállt, a szomszédja átfonta lábacskaít az elsőével, a negyedik leelő feje az égbe bámolt. Arcuk nyiló rózsára csattant. Léleketük boldogan emelgette domború kis mellöket...”

Ugyanílyen színes képeket kapunk a nagy tó életéről is: „... A szakadékosra csipkézett part mentén a vizet fölülmulta az apró halak sűtkérező milliója. Egymáson feküdtek, szinte mozdulatlanul szitták magukba a nap lanyhuló hevét. A zöld víz zöldre festette szürke tömegüket. A sirályok,

szerkők játszva csaptak le közéjük és jóllakottságukban a magasba ragadtak egy-egy halacszkát. És ott kergetőztek, játszottak, verekedtek, sirtak, és nevettek százsám a töprengő kövi emberek felett. Serregésük, sirámuk, szerkelésük betöltötte a halott víz tengeres nagy tükrét".

Ezekben a balatoni történetkében van igazán otthon Váth János költői szelleme. Ha innen elkalandozik, ha más tereken próbálkozik, ha kritikával, propagandával foglalkozik, talán árt is magának. A novellában, elbeszélésben, tájképirásban azonban úszik, mint a vadkacsa a vízen, igazán elemében van és maradandót alkot. A kötet első, címadó darabja kicsinységében is monumentális, Váth feledhetetlen darabjai közé tartozik, legjobb példája annak, hogyan lehet egy kisregény csupa eszme és csupa történés egyben, s hogyan találja meg a szívet a kövek között az, aki a maga érző szívével mindenhová magával viszi.

Szó.

Vidos Géza: Nemescsói Török Ignác tábarnok. Székesfehérvár, a szerző kiadása.

E teljes szakszerűséggel készült életrajzi tanulmány a katonaelet mély bajtársi viszonyának eredménye. Katona írta egy vértanú katonáról, az aradi tizenhárom egyikéről: Török Ignacról. Neve fogalom. A magyar katonarény tökéletes megvalósítója. A hazáért halni tudó hős. Gyökerei a vasi földből erednek. E földnek geniusa kíséri szabadságos mártírságáig. Ő maga ugyan nem Nemescsóban született, de ez csupán külső körülményeknek tulajdonítható, mert hiszen egyébként családjá törzsökös vasi. Atyja innen került Gödöllőre a Grassalkovich-uradalomhoz frumentariusként. Itt született 1795. június 23-án. Elemi iskoláit biztosan, gimnáziumi alsó osztályait valószínűleg ugyancsak itt végezte. Utána szüleinek helységváltoztatása miatt több helyen jár még iskolába. Mindenütt kitűnő tanuló. Így kerül be 1811. szeptember 26-án a bécsi cs. kir. mérnöki akadémiába. Nagy képességei igazában itt kezdenek kibontakozni. Akadémiai életének bemutatása közben a szerző nagy korismeretre vallón megismertet bennünket az akkori eseményekkel, a katonai műszaki intézményekkel. Mindenütt szemmel tartja az európai viszonyokat is szempontjainak megválasztásánál. Így az életrajzi kereteket áttörve, szinte kormonográfiává bővül műve, tudatosan és azért, hogy hősének egyénisége annál élesebben domborodjék ki. A magyar hadtörténet számos kimagasló személyisége vonul el szemünk előtt az író megclevenítő tolla nyomán. Török Ignác nagy volt a nagyok között is. Kimagasló hadmérnöki tudását állomáshelyein szerzett tapasztalataival gyarapítva, gárdaéveinek szolgálata közben odaadó buzgalommal tanította a fiatal testőröknek. Nem kisebb tanítvány-hallgatói voltak, mint Görgey, Klapka stb.

Török Ignác a szabadságharc mozgalmas napjai közepette választott előtt áll. A magyarsága vagy a császárnak tett eskü? Magyarolta győzött. Komárom várának erődítési helyi igazgatója lesz, később várparancsnok. Az osztrákok ostromló erőfeszítéseit a vár Török parancsnokságával hősiessé állotta. A vár felszabadulása után a kormány Debrecenbe szólítja, és hadmérnökkari igazgatónak nevezte ki. Ily minőségben működik Budán, Esztergomban, Szegeden és Aradon. Itt éri a nagy történelmi tragédia: Világos. Az események most már filmszerűen peregnék. Börtön. Hadbírói eljárás. Ítélet. Vértanúhalál.

Ennyi, ami a tanulmány vázát illeti. Természetesen a tábarnok szerepének sokszor tudatosan ferde beállítását teljes revízió alá veszi a szerző, és éles logikával mutatja ki a tévedéseket. Oly szép emlék egy nagy katonabajtársról ez a könyv, hogy szebbet adni már nem is lehetne.

Palkó István.

Báró Miske Kálmán

1940. nov. 25-én szemérmes, halk egyéniségéhez méltó csendben ünnepeltük születésének 80. évfordulóját. És ma már nincs az élők között. 1943. márc. 15-én szinte észrevétlenül tűnt el közülünk, mintha evvel is azt akarta volna mondani: „Nem akarlak megszorítani benneteket!” Pedig mégis igen megszorított mindnyájunkat, mert nagyon tiszteltük, becsültük és még jobban szerettük. Talán nem is élt körülötte ember, aki ne szerette volna, s mi, akiknek fáj a távo-zása, nem tudjuk: az embert sirassuk-e inkább benne vagy a tudóst? Bizonyára feltűnést kerülő, szerény egyénisége indította arra a családját is, hogy temetésén arra kért bennünket, tekintsünk el a szokásos hivatalos búcsúztatástól.

Azóta már tavaszi virágok illatoznak a sírján, s a család talán nem veszi tőlünk zokon, ha el nem mondott búcsúszavainkat itt kiáltjuk az eltávozott szelleme után.

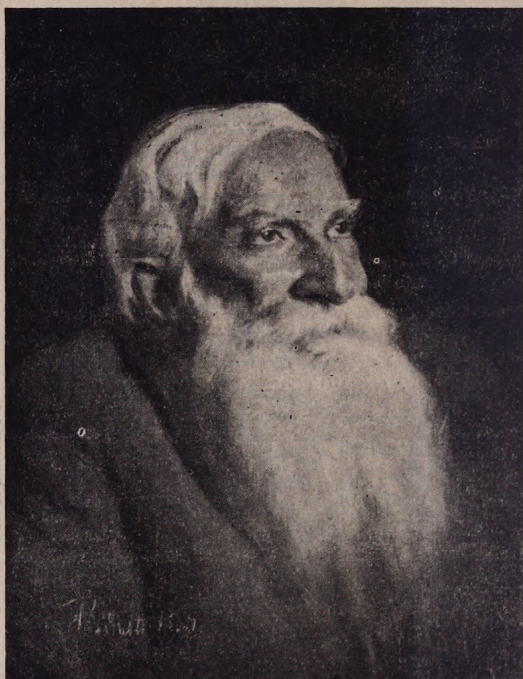
„Az igazi érdemek örökkévalók, mint a nagy hegyek. Báró Miske Kálmán élete ilyen igazi érdemek termelésében morzsolódott fel. Az Úristen hosszú élettel szerette és derűs, kiegyensúlyozott lélekkel áldotta meg. Mégis mély megrendüléssel állunk ma koporsója mellett.

Br. Miske Kálmán tudós volt a szó legnemesebb értelmében. A tudományt önmagáért, lelki indítékokból ápolta. A velem—szentvidi ősi kultúrtelep felfedezése, feltárása és irodalmi feldolgozása elévülhetetlen érdeme marad s az egész világ szakköreiben megbecsült nevet szerzett neki. De rajta is betellett az alkotók mostoha sorsa: többet tudtak róla és többre értékelték működését a határokon túl, mint saját szerette pátriájában.

A Vasvármegyei Múzeumnak és a Kőszeg Városi Múzeumnak egyik alapítója és az előbbinek évtizedekig igazgatója volt. Melegszívű, megértő, áldozatkész vezér és munkatárs. Inkább jóbarát, mint vezér s ezért mindnyájan mindig őszinte nagyrabecsüléssel, határtalan bizalommal és készséges örömmel követtük.

Mint ember is ritkította párját. Utolérhetetlen kedvesség, előzé-kenység és jóság jellemezte. Az örök gyermekek lelkületével nézett és mosolygott a körülötte zajongó, tülekedő világba. Soha egyetlen szalmaszálat sem tett senkinek az útjába. Jó volt, mert nem tudott más lenni. Lengő fehér szakállával, jóságos, megértő tekintetével úgy járt közöttünk, mint egy ittlefejtett apostol.

Br. Miske Kálmán! Drága jó Kálmán bátyánk! Mélységes megindultsággal köszönjük Neked bölcs és jóságos irányításaidat, tanításaidat és szeretetedet, a Vasvármegyei Múzeum, a Dunántúli Szemle és a magyar kultúra nevében pedig időtlen alkotásaidat.

Emlékedet a hálás fiak és tanítványok lelkével fogjuk ápolni, érdemeid pedig köbe vésvé fogjuk átörökíteni az utódoknak.

Haló poraidnak legyen könnyű a magyar föld!"

Tudjuk, hogy evvel még nem róttuk le köteles hálánkat br. Miske Kálmán iránt. Azért idei utolsó számunkat az ő emlékének kívánjuk szentelni, s benne szakemberek hozzáértő tolla fogja ismertetni érdeimeihez méltó részletességgel munkásságát és maradandó érdemeit.

Pavel Ágoston dr.

Polány István

„Nyugatmagyarország néprajzi története” c. nagyszerű munkájának befejező korrektúráját vártam tőle. Nem tudtam elképzelni, miért késik olyan sokáig. Aztán — szomorú magyarózatul — megjött a gyászjelentése. Mélységes megilletődéssel olvastam. Többször egymásután, mert nem akartam hinni a szemeimnek, nem a könyörtelen fekete betűknek.

Polány Istvánban egyik legderekabb munkatársunkat és egyik leghűségesebb barátunkat veszítettük el. De a magyar művelődés is egyik leglelkesebb, legtüzesebb harcosát sirathatja benne. Különösen Nyugatmagyarország közoktatásának és néprajzi viszonyainak történetével foglalkozott a szaktudós alaposságával s a végvidéki magyar ember rajongó fajszeretetével. Törhetetlen, szinte makacs kitartással gyűjtögette és sorakoztatta fel az adatok, érvek, bizonyítékok egész légióját. A nyugati végvidék magyarságproblémája szívügye volt. Munkásságára s annak tudományos eredményeire a külföldön is felügyeltek, sőt tüzes vita is parázslott fel megállapításai körül.

1886. nov. 12-én született Sopronkövesden ősrégi nemesi családból. Csáktornyán 1911-ben tanítói oklevelet, 1919-ben pedig a budapesti Tudományegyetemen jogi abszolutoriumot is szerzett. Igen hányatott volt a szenteleki elemi iskolából kikanyarodó élete. Utoljára a pestszenterzsébeti elemi iskolánál működött. Harcos, nyugtalan, bátor, mélységesen vallásos egyéniség volt, aki nem rejtegette véka alatt meggyőződését s nem hajladozott ide-oda a változékony idők és áramlatok szélkakasaként. A „Magyar Nyugat”, „Szombathelyi ujság”, „Alkotmány”, „Nemzeti Ujság”, „Magyarság” és „Hír” megbecsült munkatársa volt. Számos kisebb-nagyobb cikke és tanulmánya mellett legértékesebb művei:

1. Nyugatmagyarország közoktatásügyének története, Szombathely, 1936., saját kiadásában.

2. Nyugatmagyarország néprajzi története, Szombathely, 1936—1943, a Vasi, ill. Dunántúli Szemle hasábjain, s részben önállóan is a Magyar Nemzeti Szövetségnek kiadásában.

3. Az ezeréves Magyarország története egy falu, Bejcggyertyános életében. Kézirat. Kiadására már csak korai halála után fog sor kerülni, valószínűleg a Dunántúli Szemlében.

1943. jan. 12-én hunyt el. A nemzetvédelmi kereszt képében 1943. febr. 7-én kapott elismerés már későre érkezett, mikor — a költő tragikusan igaz szavai szerint — „az erő már elfutott inából.”

Nyugatról keletre sodródott halóporai nyugodjanak békében a gyulai temetőben! A magyarság pedig legalább a halála után rója le háláját érdemes fia iránt!

Pável Agoston dr.

SÁGHEGYI

BAZALTBÁNYA RT.

ALSÓSÁG—CELLDÖMÖLK

TELEFON: 16. SZÁM.

**M. kir. postatakarék-
pénztári számla: 37922.**

TARTALOM.

Reiszig Ede dr.: Vas vármegye főispánjai a XIV. század második felében 81
RÖG ÉS LÉLEK.

Bogyay Tamás dr.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kapona 95
Barcza Leánder dr.: A kőszegi Kelcz—Adelffyanum konvertita-árvaház
 története 114
Váth János: Füred a szépirodalomban 122
Beke Ödön dr.: Dunántúli tárgy- és eszköznevek 135

IGE.

Városi István: Boszorkányszombat 94
Borsi Darázs József: Angyalföldi estém 113
Rezek S. Román: Szeretném 121
Városi István: Én maradok 134
Gazdag Erzsé: A szivtelen várúr és a csodálatos zárok 144

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

Szalay László dr.: A Kőszegi-hegység ezerlábú (Diplopoda) faunájának
 ismertetése 139

ASZTAG.

Margittay Rikárd dr.: Pogánykori oltárkö Zámárdiban 145

ŐRSÉG.

1. Szépirodalom.

Palkó István: Három antológia 149
Szó: Négy dunántúli papköltő 151
Váth János: A kövek között 155

2. Szakirodalom.

Palkó István: Vidos Géza: Török Ignác tábornok 156

KRÓNKA.

Pável Ágoston dr.: Báró Miske Kálmán 157
 — —: Polány István 158

Következő számunk — Szombathely 1900 éves alapításának
 jubileumi száma — 1943. július hó 1-én jelenik meg.

Megvételre keressük:

az I., II., III., VI. és VII. évfolyam összes számait, továbbá
Pável Ágoston: Vak völgy ölen így zsolozsmázok c. verseskötetét
 és az *Ethnographia* c. folyóirat V. és XI. évfolyamát.

Jelen számunk munkatársai

(a tanulmányok, cikkek sorrendjében):

- Reiszig Ede dr.* ny. h. államtitkár (Bpest, II. Kékgolyó-u. 2/c.);
Bogyay Tamás dr. min. titkár (Bpest, Városmajor-u. 27/a.);
Barcza Leánder dr. bencés tanár (Kőszeg);
Váth János író (Balatonalmádi, „Mi fészünk”-villa);
Beke Ödön dr. gimn. tanár (Bpest, VII. Rózsa-u. 8., fsz. 1.);
Városi István dr. teológiai tanár (Esztergom, Vár);
Borsi Darázs József, a Balatoni Társaság titkára (Bpest);
Rezek S. Román dr. bencés tanár (Kőszeg);
Gazdag Erzsébet író (Szombathely, Rumi-u.);
Szalay László dr. múzeumi igazgató (Bpest, VIII. Baross-u. 13.);
Margittay Rikárd dr. B. I. B. lev. tag (Bpest, XIV. Czobor-u. 19.);
Palkó István áll. gimn. tanár (Szombathely, Faludi-gimn.);
Szó = Székely László dr. esperes (Kőszeg);

Felülfizetések.

1943. május 12-éig a következő új felülfizetések érkeztek (zárójelben a felülfizetett összeg):

- Bendefy László dr.*, Bpest (2);
Bogyay Tamás dr., Bpest (4);
Bödei János, Zalaegerszeg (2);
Decsics Rezső, Csehimindszent (2);
Gutheil Jenő dr., Veszprém (12);
Hartner Nándor, Muraszombat (2);
Jánossy Aurél dr., Balatonkenese (2);
Juhász István dr., Bpest (2);
Juvancz Iréneusz, Bpest (7);
Kalász Elek dr., Bpest (2);
Klájncsek Viktor, Zirc (1);
Koltai Vidos Géza, Székesfehérvár (5);
Lichtmann Miksa, Bó (2);
Lux Géza dr., Bpest (2);
Mezőkomárom község (2);
Niczky Ella grófnő, Győr (12);
Pálffy László, Pölöskefő (2);
Pintér Miklós dr., Muraszombat (7);
Pozsogár Rezső dr., Letenye (2);
Pulay József dr., Zirc (7);
Sárvár nagyközség (32);
Sötér Antal, Szombathely (2);
Städler Izidor dr., Szombathely (6);
Végh Gyula dr., Bpest (2);
Zsámboki Lajos, Kunszentmiklós (2).

Hálás köszönet a megértésért és lelkes áldozatosságért!

FÖZZÜNK VASALJUNK VILLANNYAL

DUNÁNTÚLI

S Z E M L E

ÜNNEPI SZÁM SAVARIA—SZOMBATHELY
ALAPÍTÁSÁNAK 1900. ÉVFORDULÓJÁN.

ÉVF.

1943.

5—6. SZ.

DUNÁNTÚLI SZEMLE

I-VI. ÉVFOLYAM: V A S I S Z E M L E

X. ÉVF. ----- SZOMBATHELY, 1943. JÚLIUS 1. ----- 5-6. SZÁM.

Megjelenik: febr., máj., júl. és okt. 1-én legalább 5-5 ivnyi terjedelemben. — *Célja:* Dunántúl, különösen Vas, Veszprém és Zala m. kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. — *Előfizetési díj:* évi 8 (jogi személyeknél és külföldre 10) P. Bolti ár: belföldön 10, külföldre 12 P. Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 3 P. Fizetés a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára (*Folia jelzéssel!*). — *Gépellé kéziratosokat kérünk.* — A cikkek közlésével megszereztük azok szerzői jogát. — A közlemények tartalmáért a szerző felelős. — Kéziratokat, képeket stb. nem őrünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb boríték nélküli *különlenyomattal* díjazzuk. További példányokért s külön borítólappért saját költségeinket számítjuk fel. — *Szerkesztőség és kiadóhivatal* (Schriftleitung): Szombathely, Szent Imre-u. 5. *Szerkesztőségi órák:* minden kedden d. u. 5-7.

**Kéziratzárlat: egy hónappal a megjelenési határidők előtt.
Választ igénylő kéziratokhoz kérünk postabélyeget mellékelni!**

Főszerkesztő és felelős kiadó: **PAVEL ÁGOSTON DR.**

Társszerkesztők: Vas vármegyében: *Géfin Gyula dr.*; Veszprém vármegyében: *Nagy László dr.*; Zala vármegyében: *Susztér Oszkár.*

Vasi szerkesztőbizottság: *Bernrieder Katinka, Bendefy László dr., Nagy János dr., Palkó János dr., Paulovics István dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János dr.*

Veszprémi szerkesztőbizottság: *Békefi József dr., Dömötör Sándor dr., Faller Jenő, Gutheil Jenő dr., Nagy Jenő dr., Pákay Zsolt dr., Pongrácz József dr., Vevér Emil, Wallner Ernő dr.*

Zalai szerkesztőbizottság: *Mindszenty József, Bartha István, Bogyay Tamás dr., Bödei János, Bucsis Gyula dr., Fára József dr., Horváth Tibor Antal, Izsák Gyula, Kaposi Antal, Markos Jenő, Szerecz Imre dr, Darnay Dornay Béla dr.*

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Vas megyében: *Celldömölkön: Vajay Sándor;* — *Körmenden: Kevey István dr.;* — *Köszegen: Lelkes István;* — *Sárvárott: Szenttamási Babos Lajos;* — *Szentgotthárdon: Bernrieder Katinka;* — *Vasvárott: Kolbay Ödön.* — *Zala megyében: Zalaegerszegen: Bucsis Gyula dr.;* — *a sümegiben: Jánky István dr.;* — *a novaiban: Farkas Sándor;* — *a zalaszentgrótiiban: Mangliár Károly dr.;* — *a keszthelyiben: Pataky László dr.*

A címlapot *Illés Arpád*, a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

Rendezzük előfizetésünket és esetleges hátralékainkat! Sokan az előfizetési **díjkülönbözetet** (évi 2.— P) még nem küldték be. Kérjük utólagos szíves beküldését. — **Felülfizetéseket** köszönettel fogadunk és számonként nyugtázunk.

Kiadja a Vasvármegyei Múzeum.

Salve Savaria!

Lobogók lengenek, ünnepi arcok büszke önérzettől ragyognak; szárnyaló szónoklatok lelkendeznek; vasi muzsika, vasi költemények mámorító hangfoszlányai úsznak a levegőben; kiállítások, feltárások, múzeumok, tudományos tanulmányok, könyvek és folyóiratok, nagyszerű új anyagi és szellemi létesítmények hirdetik „urbi et orbi” az 1900 éves Város dicsőségét és nagyra hivatottságát. Minden jó polgárnak megmozdul a keble és boldog, büszke örömmel eszmél rá: „Civis Savariensis sum!”

1900 esztendő!

Savaria—Szombathely!

Hosszú, évezredes, küzdelmes út időben és fejlődésben, célokban és eredményekben, szenvedésekben és megpróbáltatásokban, örömeben és gyötrelmekben egyaránt. A császári pogány „Colonia Claudia Savaria”-t a századok viharai, az egymást váltó népek hömpölygő hullámai a föld alá temetik. De haló poraiból — Phönix-madárként — új életre kél a keresztény Szombathely. Hatalmas császárok és diadalmas hadvezérek helyett szelíd mártírok állnak a bölcsőjénél, melyet a mindenható imperátorok helyett világrengető viharok ringatnak. De a szeretet hatalmasabbnak bizonyul a pogány hódítóerőnél, a fakeserz az aranyos római sasoknál, és lassan, századok céltudatos munkájával és makacs kitartásával megépül a romok felett az élet bevehetetlen új vára. Zsoldos eskü helyett a szeretet hűsége védi, és fejleszti ezernyi sorcsapáson keresztül a mai virágzó, magyar Szombathellyé.

Nem minden településnek van olyan fényes születési bizonyítványa s olyan dicsőséges multja, mint Savaria—Szombathelynek. Joggal fog el bennünket a büszkeség, amikor a császári forum feltárt emlékei, Szent Quirinus vértanu bazilikájának megszentelt kövei s a középkori vár véráztatta bástyaromjai mellől az új Város hatalmas székesegyházának és megfiatalított városházának mai terére lépünk. A büszkeség, az öröm ujjongása azonban önmagában még nem elegendő áldozat ilyen, Isten kegyelméből érkezett ritka és nagy évfordulók alkalmával. Az 1900 éves mult csalhatatlan tanulságait a legkomolyabb cselekvő szándékkal és tántoríthatatlan elszántsággal tudatosítanunk kell

magunkban, s jövő életünket ezen tanulságok parancsszavához kell igazítanunk. A „magnum áldomás“-nak új célokat, új akaráásokat, új cselekvéseket és alkotásokat, új életstilust kell kiérlelnie. Csak így válik az áldozati borból új termést tápláló áldott csapadék, az ünnepi felbuzdulásokból csiráztató, jövőtringató életerő s a szépséges szózatok igéiből új törvénykönyv, új evangélium.

Mik ezek a tanulságok?

Az első az „amor loci“: a saját rögeinkbe kapaszkodó külön szeretet, amelynek jogossága ebben a közmondásban sűrűsödik bölcseséggé: „Mindenütt jó, legjobb otthon!“ A szülőfalunk, a szülővárosunk éppenúgy otthonunk, mint a szülői hajlék, a megtelepülés pedig az ősi hajlékkal szinte egyenjogú új otthonnal ajándékozza meg a sátorverőt. A Város mindnyájunkat — bennszülötteket és megtelepülteket, tanácsbélieket és nemtanácsbélieket — közös szeretetre, közös és arányos áldozatosságra s a közügyek iránti közös érdeklődésre kötelez. A Város mindnyájunk közös tulajdona, s ügye mindnyájunk közös szívügye. Ez az egymás karjába fogódzó közösségi érzés és jószándék bizonyára mindig meg fogja találni a legegészségesebb és legigazságosabb megoldási módokat még a legkuszáltabb és legkényesebb kérdésekben is.

A második tanulság a haladó szellem állandó jelenlétét kívánja, s az álmos, tétlen maradiság helyett a mindenkori időkhöz való éber alkalmazkodást, a színvonal és lépéstartás kötelezettségét jelenti. Lázasan ütemben menetel az élet a józanabb, tartalmasabb, emberibb és boldogabb életformák felé. Jaj annak, aki lemarad! Sántikáló bandukolás, kódisos tengés-lengés lesz az élete, míg meg nem eszi a penész az út árkában. Ez a lépéstartás azonban nem szolgálai majmolás, hanem bölcs számvetés az egyetemes élet letagadhatatlan adottságaival.

A harmadik tanulság az erkölcsi erők fölényét és diadalát hirdeti az anyagiak felett. Ezerszer halljuk ezt az igazságot, de mintha nem hinnénk rendületlenül benne, s éppen ezért sokszor szem elől is tévesztjük. Pedig bizakodásunknak, reménységünknek jóformán ez az egyetlen horgonya. E tekintetben a Város igen megnyugtató ősi hagyományra hivatkozhatik. A „szegény, de bötsületes város“ gyakori, szinte szállóigévé vált kitétel a régi írásokban. Maradjunk hűek ehhez a nemes hagyományhoz, de anyagi vonatkozásban — a megszorított szociális és egyéb kötelezettségek érdekében — tegyünk meg mindent a teljesítőképesség fokozására s a város anyagi javainak céltudatos, de nem öncélú gyarapítására.

És végül: tudatosítsuk a közfelfogásban, hogy a közművelődésért semmi áldozat sem sok. Mert az anyagi boldogulás és jólét csak várost, rendezett modern életformát jelent; a közművelődés pedig egyúttal nemzetet, magyar lelkiséget, a szellemi és erkölcsi erők összességét is, sajnos: sokszor az anyagiaktól is feltételezeten. A nemzeti kultúrának nem tapintható vagyon-

állománya összehasonlíthatatlanul értékesebb az anyagi vagyonállománynál. Maradéktalan megőrzése és fejlesztése sokkal nehezebb és felelősséggel teljesebb feladat amazénál. Igen hálás dolog volna erre vonatkozólag összehasonlító számadatokat felvonultatnunk, de nem tesszük, mert ismerjük a Város vezetőségének kulturális lelkiismeretét és nemes állásfoglalását az anyagi és szellemi erők kikerülhetetlen és állandó harcában.

Az ősi pogány Savaria földjén sarjadt magyar és keresztény Szombathelynek, a vasi föld székvárosának, szívből kívánjuk: fejlődjék, virágozzék időtlen időkig mindnyájunk büszke örömeire s a nemzeti erőkészlet és értéktartalék számottevő gyarapítására.

Salve Savaria!

— p —

Emlékkő az úton.

A jegenyesor végtelenbe vitt.
Mezőszagú szél lobogtatta
Fehér ruhád kék-árnyú ráncait.

Erős kezemben fogtam a kezed,
Úgy éreztem vérünk közös verésén,
Hogy kettőnk útja egyfelé vezet.

De csöndesen keresztút jött el értünk.
A kezemből kihullott a kezed.
Két szótlan idegen: két útra tértünk.

És elvesztünk a messzi ég alatt.
A szerelmünk — fehér emlék az úton —
Kővé meredten mögöttünk maradt.

Kászonyi László.

Kölcsönös.

Szerelmes vagyok a hajnalba
s a reggelek is énbelém.
Ó, bár az alkony is szeretne
s az éjjelt is szeretném én.

Rezek S. Román.

Rumi Rajki István művészete. (1881—1941.)

T Ó T H
JÁNOS dr.

Kivételes ember és kivételes művész volt. Minden munkája magán viselte a magyar lángelme jegyeit. Kemény harcos volt művészetében és csendes, szerény, tiszta ember magánéletében. Csak művésztársai tudták felismerni művészetének nagyságát, de a kenyérharcban agyonhallgatták. Néhány nemeslelkű bírálója mégis kiállott a nyilvánosság elé, hogy hitet tegyen *művészi nagysága és elhivatottsága* mellett. *Az eljövendő magyar szobrászat alapjához rakta le a pilléreket.* Kevés nagy megbízatása volt. Remekművei egy-két kivétellel műköben várják a megváltó bronzot vagy márványt. Mivel a műkö a szabadban tönkremegy, *meg kell menteni munkáit a pusztulástól.*

60 esztendő telt. Másfél évvel halála előtt írta e sorokat:

„Köszönöm, hogy a Vasi Szemlében tanulmányt írsz munkáimról. Örülök, hogy Te írod, aki mindenkinél régebben és jobban ismered munkásságomat. Megfigyelhetted majdnem kezdetől fogva munkáim egyéni kialakulását. Nehéz út volt. Sokszor csak Te és Hugó tartottatok ki mellettem és egy-két pesti műkritikus. Pedig élnem kellett! Felelős voltam családomért, akik velem nélkülöztek, bizva művészetemben. Ma már hála Isten a válságon túl vagyok. Te tudod legjobban, hogy milyen helyet foglalok el a ma szobrászművészei között. Bár a 60-hoz közeledem, mégis hajt az ösztönöm most már nem annyira az új, mint inkább a „*tökéletes*“ felé. A többi Istentől függ.”

1902-től 1905-ig és 1921-től 1935-ig itt élt Szombathelyen, művészi életének felét tehát itt töltötte köztünk. Az 1900 éves város egyik írója e tanulmánnyal hódol emlékének.

Életrajzát maga írta meg tömör egyszerűséggel:

„*A vasi földön születtem* 1881. augusztus 19-én Rumban. Szüleim földművesek voltak. Az elemi Budapesten, 3 gimnáziumot Losoncon végeztem, s ugyanott 1896-ban kezdtem a díszítő szobrászatot tanulni. Onnét Szegedre kerültem, ahol rövidebb ideig az építőipari iskola növendéke voltam. 1900—1901-ben Budapesten a Rákos cégnél dolgoztam. 1902-ben kerültem haza Szombathelyre, ahol 1905-ig foglalkoztam a díszítő szobrászattal. 1905. őszén a müncheni Képzőművészeti Főiskolán a felvételi vizsgát sikerrel letéve, Balthazár Schmidt tanár tanítványa lettem, s az is maradtam kisebb-nagyobb megszakításokkal 1915-ig. Ezen idő alatt 1906-ban egy kórházra tervezett domborművem, 1912-ben „Nyugalom” c. pályázatomat és az 1912. évi munkáimat, 1913-ban „Vízözön” c. pályatervemet és az 1913. évi munkáimat a Főiskola dícsérő oklevéllel tüntette ki. 1914-ben életnagyságú „Női aktom” a Főiskola bronzérmét, 1915-ben „Háború” című munkám a Főiskola díját nyerte el. 1907. évben pár hónapot a párisi Julien-Akadémián töltöttem Verle professzor iskolájában, ahol egyik pályamunkámat Mentionnal tün-

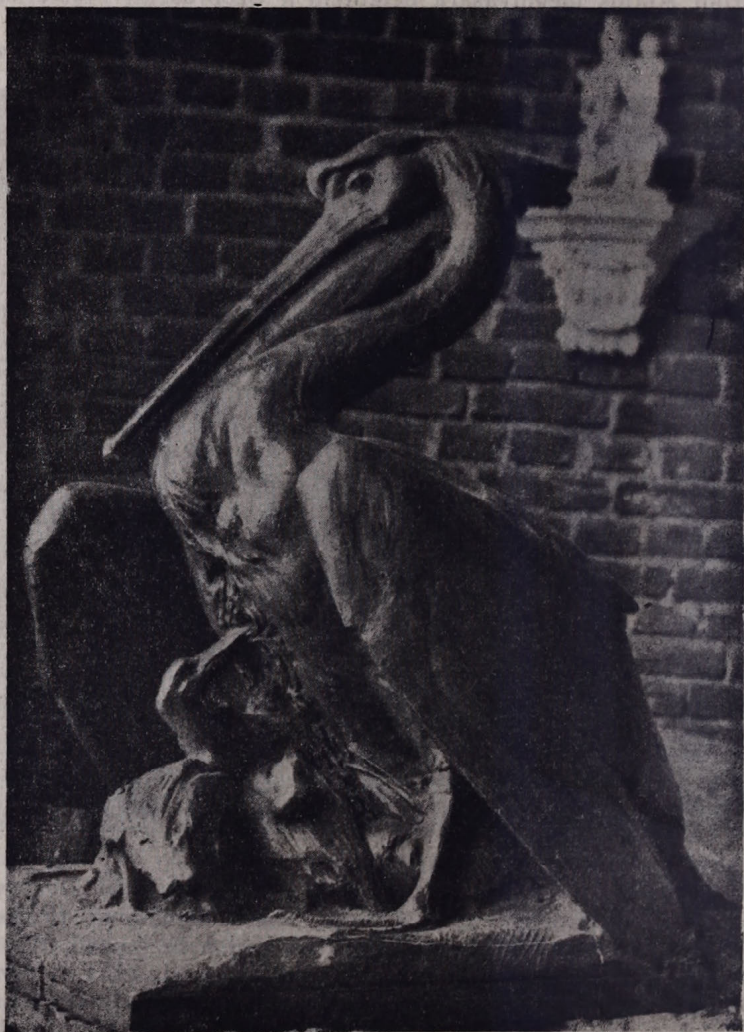
tették ki. Az 1916. és 1917. évet Szombathelyen töltöttem és néhány síremléket készítettem, ugyanakkor egy tervpályázaton elnyertem a balatonfüredi Huray-émlék kivitelét, ami pénzügyi nehézségek miatt nem került kivitelre. 1917. őszén Lipótújvári Stróbl Alajos meghívására beléptem a Szobrászati Mesteriskolába, ahol a kiváló magyar mester mellett 4 évet töltöttem el, s ezalatt márványba farágtam az „Amazon” című női torzómat

1. ábra. Női akt. 1914. München.

és az „Önfeláldozó anyai szeretet” című munkámat (Pelikán-csoport), s ezen utóbbi munkám 1920-ban a budapesti Műcsarnokban az „Erzsébetvárosi Kaszinó” díját nyerte el. Ezt követte 6 évi szombathelyi tartózkodásom, ahol 5 évig teljesen visszavonultan szobrászati forma- és térproblémákkal foglalkoztam. Ennek eredményeképpen csak 1927 tavaszán léptem ismét a nyilvánosság elé a budapesti Műcsarnokban egy kígyóval küzdő kisebb kompozíciómmal, valamint 1927. év őszén egy lovas szobrommal. Munkáim mindkét esetben a fővárosi sajtó egyhangú elismerésében részesültek. Közben Szombathely megvásárolta Pelikán című munkámat a Városliget részére, és megbízott a szombathelyi hősi halottak síremlékének elkészítésével...” Eddig tart az önéletrajz. 1927 telén írta.

1928-tól 1929-ig alig akad komoly megbízatása. Magának termel és küszködik az étellel a kenyérért. 1930-ban városa megbízza a Szent Imre-szobor elkészítésével (működő). 1931-ben és 1933-ban újra a Műcsarnokban látjuk újabb kígyós szobrát

2. ábra. Az önfeláldozó anyai szeretet (Pelikán). 1920. Budapest. Márvány.

és a vízfordóját. 1934-től majdnem minden esztendőben részt vesz a nagyobb hősi emlékműpályázatokon. 1934-ben sárvári lovasszobrával, 1935-ben a budapesti I-es Honvédek, 1936-ban a tengerész-hősök pályatervével, 1937 és 1938-ban a szombathelyi Szent Márton kútjával nyer díjat vagy megbízatást. Közben összegyűjtött szobraival 1934-ben Szombathelyen, 1937-ben

Budapesten és 1940-ben Sopronban szerepel s a sajtó és a szakkörök teljes elismerését vívja ki. 1939-ben erkölcsileg teljesen „beérkezik”. Állami megbizatással tüntetik ki: a newyorki világkiállítás magyar csarnokának Szent István szobrát készíti el. Végre az óbudai Árpád-gimnázium nagy domborművei egy esztendőre biztosítják anyagi jólétét is. 1941-ben halálos betegen ér el pályája tetőpontjára: négy nagy megbízatás várt rá. Végre elérhette volna a teljes anyagi függetlenségét. Valamennyi megbízatása befejezetlen maradt...

3. ábra. Amazon, 1920. Budapest. Márvány. (Kámon, Saághy-kastély.)

Gyermekkoráról keveset beszélt. 15 éves korában már a szobrászmesterségben dolgozik, és huszonnégy éves korában már felfigyelnek egy háromalakos munkájára. Pártfogói a vasmegyei nemesi alapból ösztöndíjat biztosítanak számára. Münchenbe megy. Tanára szombathelyi pártfogójának így ír róla: „Művészek dolgában nem szeretek és nem is szoktam jóvendölésekbe bocsájtkozni, de ez egyszer kivételesen kijelentem, hogy Rajkíra Magyarországon még büszke lesz.”

Kisebb-nagyobb megszakításokkal 6 esztendőt tölt el Münchenben a Képzőművészeti Főiskolán. Itt 1915-ben olyan díjat nyert el, amelyet előtte magyar művész sohasem kapott.

Tanára sajátosan mintázott: modelljein csak a fényeket figyelte, s az agyagformákon e fényeket adta vissza. A tanítványok közül egyedül Rajki vette ezt észre és mestere nagyra értékelte fiatal tanítványa éles szemét.

Münchenben akkor, az első világháború előtt vidám volt a művészek élete. Rajkinak szép lakása volt és mindig akadt munkája. A világháború hazasodorta. Minden munkája Münchenben maradt, s elkallódott. Itthon Stróbl Alajos szívesen fogadta a mesteriskola növendékei között, s négy éven át istápolta tehetőségét. Elismerte képességeit: „Két tanítványom volt, aki tudott szobrot csinálni, az egyik Holló Barnabás, a másik Maga”. Stróblnak feltűnt tanítványának kitűnő mesterségbeli készsége is. Már Münchenben elkövette Rajki azt a szobrászbravurt, hogy emlékezetből aktot faragott márványba. A mesteriskolai műteremben is maga faragta az „Önfeláldozó anyai szeretet” c. munkáját, a Pelikánt, s az ősz mester nap-nap után élvezte tanítványa nagyszerű mesterségbeli felkészültségét.

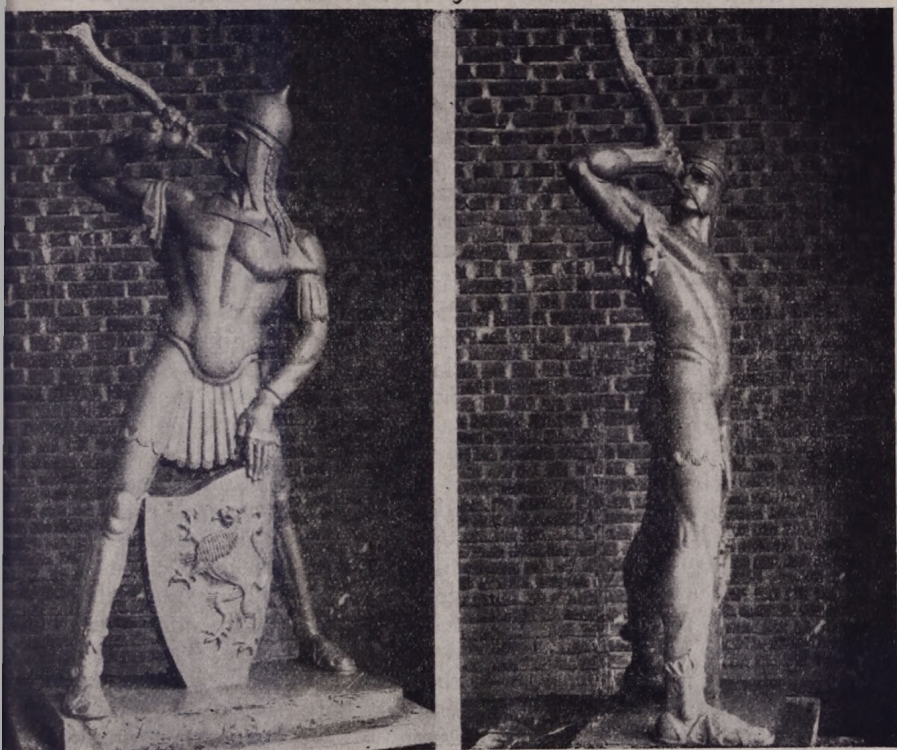
Ebből az időből való az Amazon c. életnagyságú márványtorzója is, mely ma a kámoni Saághy-kastély díszje. Több hold földért engedte át a kastély urának e munkáját. E földet később telkesítette és ennek jövedelméből, meg egy terhes bankkölcsönből műtermes házat épített magának a Szombathellyel összeépült Kámonban.

A legnehezebb időben jött haza. Sem a fővárosban, sem a vidéken nem volt munka. A bankkölcsön megmérgezte életét: csak annyit dolgozott, amennyi az élethez feltétlenül szükséges volt. Az első 5 esztendőben lényeges munka nem is került ki a keze alól.

A háborúutáni első 5 esztendő a magyar élet legmeddőbb korszakai közé tartozik. Az élet megállt az országban. Még tervezés is alig akadt. A hatodik esztendő végre munkához juttatja. A szombathelyi hősök temetőjének ősmagyar kürtösét mintázza (műkő). A mű, bár korszerű, nagyvonalúságával, plasztikájával és talán elsősorban romantikus tárgyával teljes sikert aratott, pedig ez már a magyar jövő szobra volt. A siker végre munkára sarkalja. Elkészül két új műve: a kis kígyós- és az első lovaszobor. Itt már művészete is teljes érettségében áll előttünk. Az 1927. évi műcsarnoki és sárvári sikere Pestre hajtja.

1929 tavaszán megy először Budapestre. Roppant erők feszülnek benne. Magával sodorja a fővárosi élet üteme: érzi a művészi lehetőségeket. 48 éves már. Mögötte vannak a gondtalan müncheni és budapesti évek, a bizonytalan szombathelyi élet művészi és anyagi töprengései. A lendület vakmerő, nincs semmi anyagi alapja, csak hite. Tudja, hogy a fővárosi beérkezéshez legalább félesztendei anyagi kitartás kell, mégis megkísérli a lehetetlent. „Úgy érzem magam e bizonytalanságban, mint a sarkkutató, akinek jég közé fagyott a hajója és csak pár napi élelme van még.” Sajnálja az elpazarolt szombathelyi éveket, de ugyanakkor tudja jól, hogy művészi szemlélete a ter-

méketlen évek alatt is tovább fejlődött. „Most érzem csak, — írja — milyen sokat haladtam. Teljesen uralkodom a természetben, s úgy bánok vele, mint az ornamentikával.” A sok töprengés öntudatos művésszé érlelte; alig várta, hogy elgondolásait munkáival igazolja. „Szombathelyen minden befolyástól mentesen érleltem ki stílusomat, friss maradtam. Ha egyetlenegy életnagyságú szobrot csinálhatok, a nevemet megismerik.” „Előbb-utóbb

4. ábra. A szombathelyi temető hősi halottjainak emlékműve.
1927. Szombathely. Műkő.

érvényesülnöm kell, csak roppant erőre lesz szükségem. Ezt az akaratot kényszerítem magamra, s ebben máris nagy eredményt értem el.” Megbízásra azonban kevés a lehetősége. Egy leánynevelőintézet kútjait tervezi, majd Szombathely bízta meg a Szent Imre-szobor mintázásával. Mégis lelkendezve írja: „Csak egy hónapja vagyok Pesten, mégis oly boldogok vagyunk. Szinte hihetetlen perspektíva dereng előttem. R. kollegám várbazári műtermében dolgozom. Egy úr keresett fel, híres mecénás; M. és P. küldte, hogy az én kis kúttervet nézze meg. Elragadtatva dicsérte terveimet. Ezért vagyok boldog. Egy hónap alatt, tisztára tudásommal értem el ide.”

Az első budapesti út nem sikerült. Kámoni házat nem tudja

bérbeadni s az üres lakások hazahozzák Szombathelyre. A gazdasági válság miatt komoly új megbízatása alig akad. Széklábat farag, mint a falanszter szobrása, falusi hősi emlékműveket, épület-műkőmunkákat készít, de közben művész-lelküismerete komoly erőfeszítésekre sarkalja. Ennek az időnek termése a „Küzdelem” c. nagy kígyós szobra és a „Vízhordója”, melyekkel a Műcsarnok tárlatain komoly sikert ért el.

Soha nem járt Olaszországban. Egy alkalommal — 1933-ban — zarándokutak terveztek Rómába, rendkívül csekély költséggel. Barátja előkészítette ezt az utat. A gazdasági válság miatt nem tudott útnak indulni. „Mindent elkövettem római utam érdekében — írja keserűen. — Szobrot ma eladni lehetetlen. A szobor ma luxus! A pusztulás korszakát éljük, s ez ellen nincs védekezés. Mikor ily nyomasztó gondok terhelnek, s helyzetem egyébként is katasztrófális, az anyagi öngyilkossággal volna egyenlő jelen helyzetemben a római út. Mindenről le kell mondanom, hogy családomat a pusztulástól megmenthessem.”

1935-ben eladja kámoni házat, kifizeti a ház terheit, s mai értékben alig 1000 P-vel 1935. őszén véglegesen Budapestre költözik. Ezt az útját anyagilag már jobban megalapozza: a veszprémi hősi kapunak angyalait mintázza meg, és ez a munka néhány gondtalan hónapot biztosít számára. A kenyérkereső munka közben jut ideje az I-es Honvéd emlékmű pályatervére is. Itt társul először Pázmándy István építőművésszel, aki szobrainak biztos építészeti keretet biztosít, és építőművészi eszközökkel kiemeli a szobrok szépségét, plasztikáját és lendületét. Építőművész-társa véglegesen kitart mellette, biztatja, erősíti művészi elhivatottsága tudatát, de a sikereket teljes mértékben átengedi szobrástársának. Az I-es Honvéd emlékmű pályaterve fontos határkövetésében. „Nem láttam eddig se múzeumot, se más munkáját, ami hatott volna rám. Mégis feltűnő változáson mentem át kvalitásban és akaratereiben, mert érzem és tudom, mit kell tennem, hogy a művészetből megélhessek, hogy két kis fiamat felnevelhessek. Ez az erő hajtott munkára az első két este még petroleum-lámpa mellett is és esténként 11-ig szinte a végkimerülésig. Milyen időmilliomos voltam Szombathelyen! Most jön a hajsz a újjászületés után az életért.”

Teljes öntudattal és magabizással írja: „Itt áll a kertben Michel Angelo egyik rabszolgája. Hát Isten bocsássa meg bűnömöt, nekem nem tetszik, mert bőrös és izmos; az én munkámban erő és plasztika van. Ne értsd félre! Én másra törekszem!” (1935.)

1936-ban újra benyújtja az I-es Honvéd-pályázatát. A szobrászok szerint munkája világviszonylatban is elsőrangú, s egy európai hősi emlékmű is megfelelő. Hangsúlyozzák, hogy ilyen tiszta szobrászati formákat eddig magyar szobrász még nem mintázott. A megalkuvók mentegetődznek előtte. „Erőtlennek mondtam őket. Egymagam küzdök az ország maradi szobrászata ellen.”

5. ábra. Szent Imre, 1930. Szombathely. Műkő.

Néha elcsügged: „Örült küzdelem itt 2 gyermeket iskoláz-
tatni. Úgy látom, minden tudás hiábavaló, és nem is fontos
ebben a városban! Tengerész pályatervem is nagy feltűnést

keltett művészi körökben, de ebből is csak az remélhető, hogy nevem ismert lesz, ha közben éhen nem pusztulok. A művészeti iskolák tanárai elismeréssel beszélnek munkáimról, csak ki tudják tartani. Hogyan lehetne itt protekció nélkül valami sikert

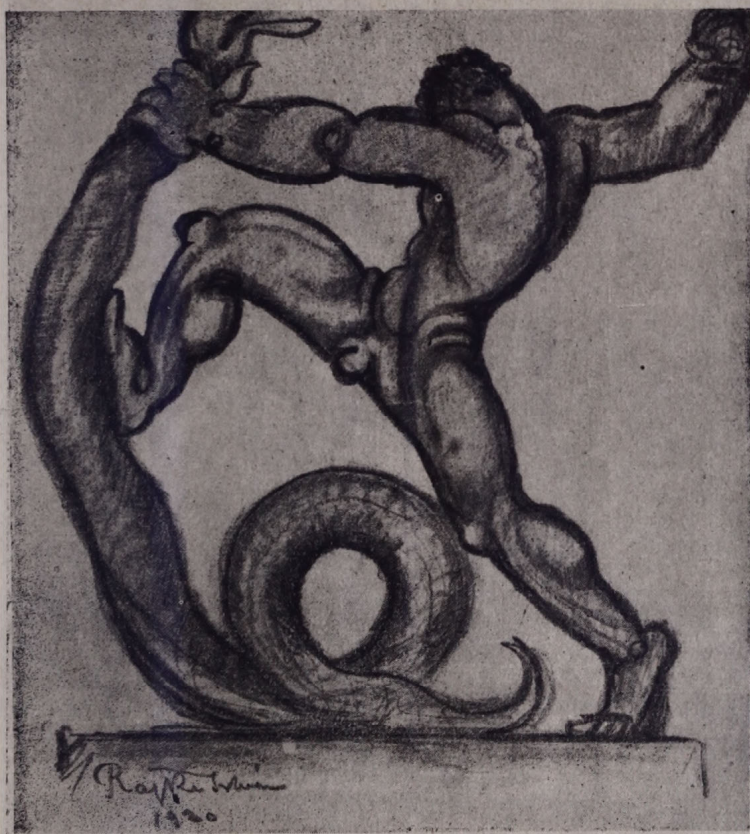
6. ábra. Küzdalem I. (Kis kígyós kompozíció.)
1927. Szombathely. Bronz. (Múzeum.)

elérni, az erkölcsi sikeren kívül? Erkölcsi sikerben pedig van részem, mert abban a jó Isten a protektorom, s Őt nem tagadhatják meg tőlem!"

„Pesti műtermemben munkáim kvalitása még növekedett.

Tisztább látással megyek előre a magam elé kitűzött úton mindaddig, amíg erre a jó Isten nekem erőt ad." (1936.)

Panaszkodik anyagi gondjai miatt, de ugyanakkor így ír: „Multkori keserű levelem ellenére 100%-ig kielégítenek az eddig elért eredmények, mert tisztán látom a jövőt és biztosan tudom, hogy fölényes tudásommal egyedül is leverem ezt a protekciós rendszert.” Csendesen dolgozik. Nem keresi — soha-

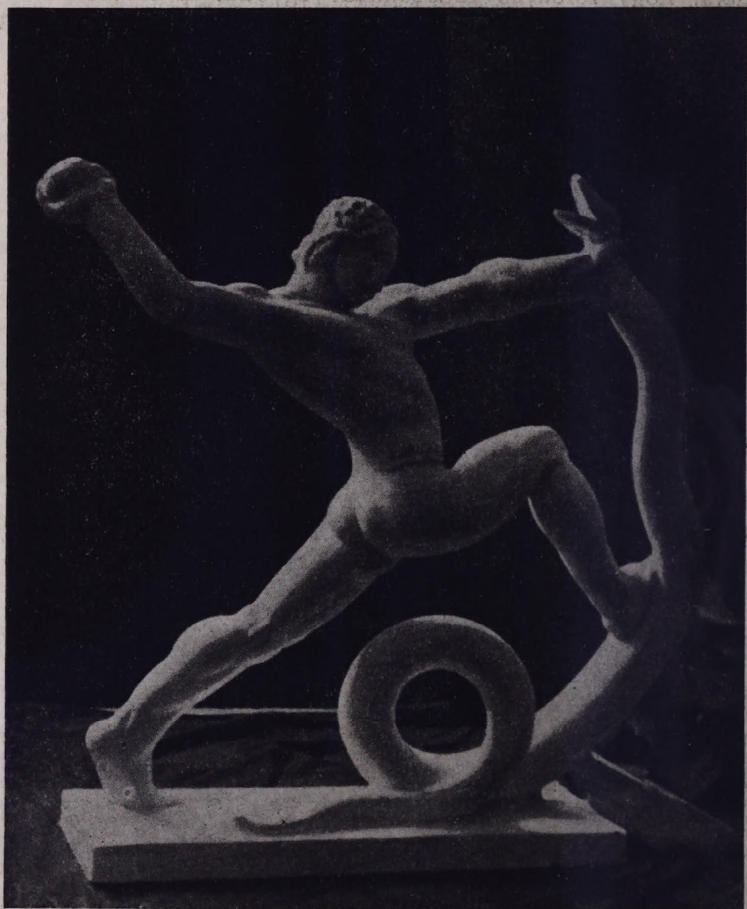
7. ábra. Küzdelem II. Vázlat. 1930. Szombathely. Rajz.

sem kereste — senki barátságát, nem is lenne erre ideje, mégis felfigyel munkájára minden művésztársa. Dícsérik munkáit. Pályatervét, mint meglepetést emlegetik. A tengerész-emlékmű-pályázatnak is ő az erkölcsi győztese. Közben egyre jobban kiérleli művészetbölcseletét.

„Szinte lépésről-lépésre közeledem a szobrászatban egy eszményi cél, az *abszolút tiszta forma* felé. Bár még nem vetem el egészen a természetet, sőt mint ember imádom, de mint szobrász mindinkább rájövök, hogy ép ellenkező meglátással kapom

a plasztikus formát. Egykori tanáraink szerint ne a természetet csináljuk, de mégis az legyen."

A pesti élet lendülete elfárasztja. Egyik levelében így kesereg: „Boldog az a művész, aki vidéken él. Magába szívhatja a makulátlan tiszta vidéki levegőt, melyben én is fejlődtem,

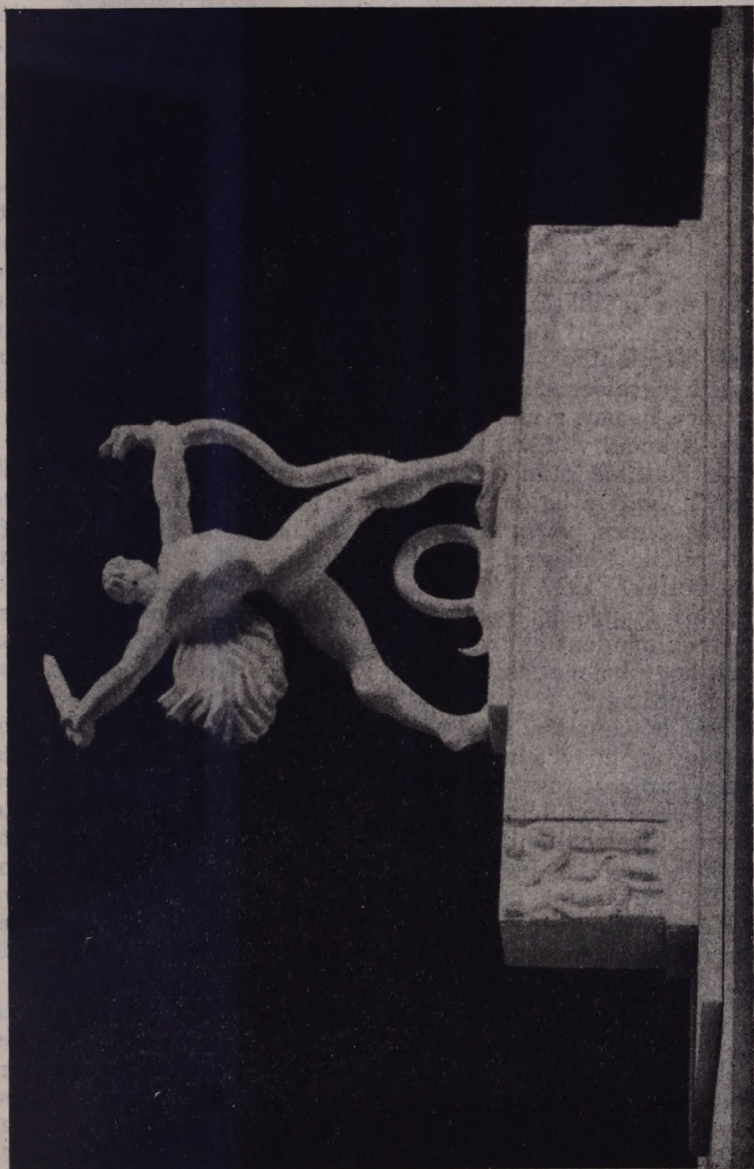

8. ábra. Küzelem II. (Nagy kígyós kompozíció.)
Szombathely, 1931. Gipsz.

önmagamban, köztetek s a „Művészet” szerint is évszázadokkal előztem meg ezt a beteg korszakot. Minden munkám a pocsoltyába épített sárvár döngetése volt. Ha én nem is egészen, az utánam következők le fogják rombolni és felépítik az új magyar szobrászatot.” (1936.)

Az 1937. év tavaszán nyílik meg első gyűjteményes kiállítása a Tamás-Galériában. Sok munka, rengeteg gond előzte meg a bemutatkozást. Régi ötletét: az ősi szántást is megmintázta

és nagy várakozással nézett a kiállítás elé. Erkölcsi sikere teljes volt: a főváros megvásárolja Vízhordóját és megbízza, hogy a szobrot márványba faragja. A vallás- és közoktatásügyi minisz-

9. ábra. Orvosok hősi emlékműve. 1938. Budapest. Gipsz.

térium a sárvári bronzlovasa után érdeklődik s az I-es Honvéd-
emlékmű terve kivitelezéséről tárgyal vele. Felszólítják a szé-
kesfehérvári Szent László-szobor vázlattervének elkészítésére

is. A minisztériumban kartotékot állítanak ki róla. Végül az első (háromalakos) lovasszobrát egy nagyobb vidéki város részére kijelölik. „Ennyit nem mertem remélni”, írja és élete megtelik bizakodással és a munka szent lázával.

A lapok dicsérték fölényes tudását, kivételes stílusérzékét és komponáló erejét. „Biztos kompozíció, szobrászi forma, plasztika, lendület és erő jellemzi munkáit.” A bírálóat elmámorosítja, de ki is józanítja: „Nem vették észre munkáim legértékesebb sajátosságát, architektónikus felépítésüket s új szellemben való megjelenítésüket.”

Csak 15 munkája szerepelt a kiállításon, de egy gyűjteményes kiállításon 15 jó szobor egy művésztől ritkán van együtt. Sikere feltűzeli: „Most sokáig nem állítok ki Magyarországon. Minden erővel azon leszek, hogy egy nagyobb gyűjteményes kiállítást csinálhassak Párisban. Úgy erzem, hogy csak a legnagyobbak között tudok olyan sikert elérni, ami egyben világsikert is jelenthet. Minden adva van erre, csupán a „Pénz” hiányzik egyelőre. Nem a hiúság hajt a cél elérésére, az anyagiak sem, hanem a magyar névnek akarok dicsőséget szerezni a büszke francia világvárosban.”

A kiállítás után ágynak dől. Operálni kell. „Megmondta P. tanár, hogy a bajom egy éves”, írja. „Eszerint ezt a rettenetes, küzdelmes, versennyel teli évet betegesen küzdöttem végig teljes erkölcsi sikerrel. Tovább nem bírtam, mert örült fájdalomaim voltak.” 1937 májusában a műtét után a negyedik napon általános gyengeség lépett fel. Alig lehetett megmenteni. A sebésztanár mindent elkövetett, befecskendezésekkel, vérátömlesztéssel, hogy betege, akit nagyon szeretett és sokra becsült, életben maradjon.

Két hónappal a műtét után boldogan sóhajtott fel: „Boldog vagyok, hogy a munka jobban megy, mint valaha.” Végre kézhez kapja városa felhívását a Szent Márton szobor-pályázatra. Teljes lendülettel dolgozik. A zsüri kettészakadt. A naturalizmus hívei hallani sem akartak Rajki pályatervének kivitelezéséről, művészetének hívei pedig teljes erővel melléje állottak. Új pályázatot írtak ki. Rajki nem csüggedt. Új pályaterve éppen olyan jó, mint az első volt és a bírálóbizottság semleges tagjait is meghódítja. Amikor a kedvező döntésről értesül, boldogan írja:

„A jó Isten megsegít. Érzem állandóan végtelen jóságát. Valóságos csodák történnek velem. Szinte meseszerű az utolsó év életemben. Csupa kontraszttal telített érdekes művészsors. Életem egyik legboldogabb pillanata volt, amikor a kedvező eredményt megtudtam. Nem is az anyagi része örvendeztetett meg, — bár ez is rámfér —, de mint művészembert az tett boldoggá, hogy végre alkalmam lesz egy komoly művészi feladat megoldására. Most már csak arra kérem a jó Istent, hogy ennek a kitüntető bizalomnak minél jobban megfeleljek.”

A Szent Márton-szobron teljes odaadással dolgozik. A pi-

10. ábra. Kis lovas hősi emlékterv. 1927. Szombathely. Gipsz.

henő órákban jut idő egyéb pályatervekre is (Orvosok hősi emlékműve). Szent Mártonját sokan nézik munka közben is. A műteremben olyan monumentálisan hat, hogy a 2.10 m magasságot mindenki 3 m-nek nézi. Lelkendezve írja:

Dunántúli Szemle (I—VI. évf.: Vasi Szemle) X. évfolyam: 5—6. sz.

„A Szent Márton-csoporton is nagyban dolgozom. Természetesen modellt is használok, de arányaiban a görög művészet és saját felfogásom után kell mennem. A főalak mozgása már is jobb, mint a díjnyertes vázlaton, ahol Szent Márton alakja kissé merev. Mindent elkövetek, hogy munkám művészi szempontból a legmagasabb nivón álljon. *Abszolút szobrási legyen és nemes, túlzás nélküli pasztikájával mindenkit kielégítsen.*” Majd később: „A Szent Márton nagyon szép lesz. Ha Isten segít, olyan szobrot kap Szombathely, amelyet emlegetni fognak az országban.”

Zala halála után kéri az üresen maradt várbazári állami műtermet. Komoly politikusok járnak el az érdekében, de a kérelem meddő maradt. Közben elkészül az orvosok hősi emlékműve is, mellyel ismét teljes erkölcsi sikert arat. Szobrásztársai, sőt ellenfelei is elismerik munkája kivételes értékét. Díjat is nyer vele, de a megbízást itt sem érte el.

Szent Márton szobrának sikere megvigasztalja. A képzőművészeti tanács tagjai dicsérik művészetének új hangját és műve nemes kompozícióját. Az Eszterházy-díj versenybírósa 1938-ban három munkát ajánlott a díjra, köztük a Szent Márton-szobrot is. A díjat egyik vasi születésű művésztársa, Horváth József nyerte el.

A Szent Márton-szobor sikere állami megbízatást is hoz számára. A newyorki világkiállítás magyar csarnokának Szent István szobrával bízzák meg. A minisztérium és a csarnok tervezője annyira megbíznak tudásában, hogy előzetes vázlatot sem kérnek tőle. A megbízatás pillanatában már kész terve volt Szent Istvánról: archaikusan, kissé bizánci modorban, korszerű korai román stílusban építi fel a kétszeres életnagyságú szobrot.

1939-ben erős volt a nyár. Panaszkodott: „Munkám ideköt e pokoli hőséggel telített körengeteghez. Nagyon sokat szenvedek a melegtől s nem is makkegészséggel dolgozom, hogy mint a verseny győztese, a rám bízott feladatnak megfeleljek. Mégis boldog vagyok, hogy a jó Isten annyira meggyógyított, hogy a kedves Szent Mártonomat és a newyorki Szent Istvánt megmintázhattam.”

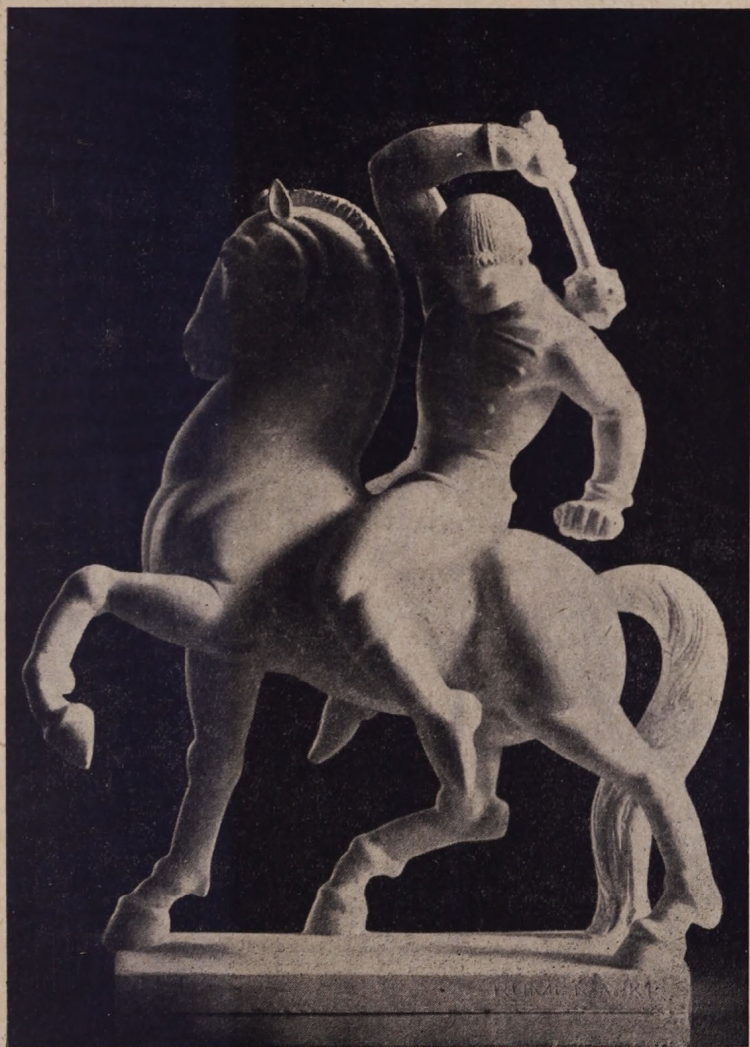
1940 húsvétján Sopronban rendez gyűjteményes kiállítást, teljes erkölcsi sikerrel, de anyagi eredmény nélkül. Betegség, anyagi gondok kínozzák. Ekkor írja levelében: „*Úgy látszik, arra születtem, hogy a bajok egész tömegével küzdjek egész életemen át.*” Kevés kivétellel minden művésznek ez lehetne az életjeligéje.

1941. június 30-án hosszú, kínos betegeskedés után még egyszer hálát adott a jó Istennek, aki legalább annyira meggyógyította, hogy a Szent Mártont és Szent Istvánt megmintázhatta. Azután örökre behúnyta tiszta kék szemét, mellyel mindig az örök szépséget kereste.

Befejezésül ideiktatjuk vallomását:

„Amit elértem, a legtisztább eszközökkel és tudással értem

el. Arra kértem a jó Istent, segítsen engem abban, hogy a Szent Mártont egészen megcsinálhassam, s ezzel mindazokat, akik mellettem voltak, igazolhassam. E harcban várakozásomon felül

11. ábra. A sárvári hősi emlékmű terve. 1934. Szombathely. Bronz.

sikerült egy olyan munkát készítenem, amely T. szerint „évezredekig hirdetni fogja nevemet...”

Művészetéről a legjobb összefoglaló kritikát Ybl Ervin írta 1935-ben: „Nagyvonalú egyszerűség jellemzi Rumi Rajki István 1-es Honvéd emlékmű pályatervét. A reliefbe komponált, kígyó-

val küzdő hatalmas férfiak az emlékműszerű kompozíció egyetlen alakos díszje. Egyike a *legsuggeratívabb erejű*, leghatásosabb munkának. *Plasztikája kiérlelt, a klasszikus szobrászat örök törvényein épült fel, eleven, de organikus tömegei jól kiegyensúlyozottak.*

1937-ben gyűjteményes kiállítását így méltatja: „R. Rajki István a hőse a Tamás Galéria új kiállításának. Régóta figyeljük a tehetséges, *kivételes stílusérzékkel* megáldott szobrász működését, örültünk sikereinek a pályázatokon, de még jobban fájlaltuk, hogy a végleges megbízatásoknál mindig mellőzték az élelmesebb, befolyásosabb pártfogoltak kedvéért. Mostani kiállításán legérettebb munkáit gyűjtötte össze, így a Tengerészeti emlékmű és az I-es Honvéd hősi emlékmű terveket, melyek közül az utóbbit érdemes lenne valahol megvalósítani. *A kiérlelt körvonalhatás, a reliéfszerűség, az alakoknak és idomáiknak szinte ornamentális hatása, de nagyvonalú, a részleteket összefoglaló stilizáló felépítése* az erőssége minden egyes alkotásának. A hagyományos stílusokat ép úgy át tudja itatni *sajátos szellemével*, mint az életből, vagy a képzeletből vett motívumokat. A kígyóval küzdő harcosában és a lovasalakjában a művészi gondolatnak már is érett, *egyéni stílusú* megoldásait adja. Művészete mindenképpen megérdemelné, hogy monumentális megbízáshoz jusson.”

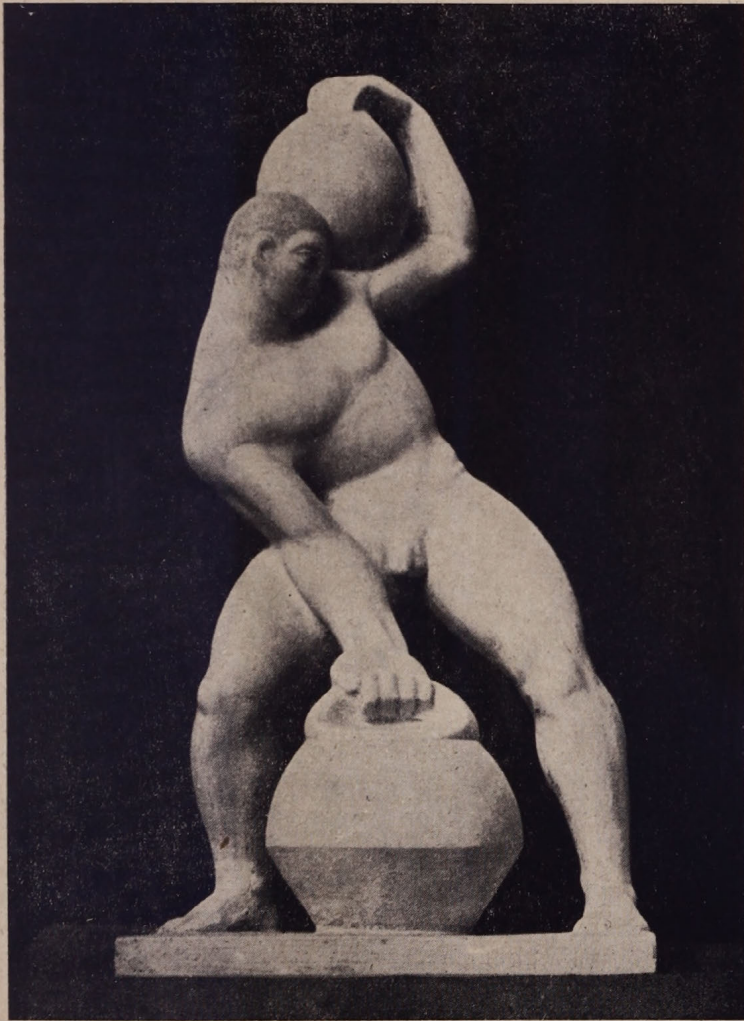
Rajki olyan korban élte művészi életét, melyet a stíluszavarok korszakának lehetne mondani. A naturalizmussal, a nagyközönség szerelmével egyfelől az impresszionizmus, másfelől az expresszionizmus vívta a harcát. Az impresszionizmus — Rodinnal az élén — felbontotta a zárt szobrászati formát, a fény és árnyék érdekelte csupán, és így festőivé vált. Az expresszionizmus a természettől eltávolodva, féktelen önkényességre vezetett. Amennyit a két irány épített, annyit rontott is. Épített, mert felszabadította a naturalizmus béklyói alól a teremtő művészt, gazdagította a szobrászi formát és átértékelte a kompozíció merev törvényeit. Az impresszionizmus mozgalmassá tette a szobrászi alkotásokat: a mozgás lényegét kereste, s a valóságot jelképpé értékelte át. Az expresszionizmus ezzel szemben elmélyítette a szobormű lelkiségét, elvontta és összegezövé változtatta át a szobrászatot.

Mindkét irányzat pusztító hatású is volt: a kisebb tehetségeket modorossá tette. Az expresszionizmus pedig szinte minden tehetséget megbénított egyidőre. Olyan volt, mint a járványos gyermekbetegségek: minden igazi tehetség keresztülment rajta, de, ha kilábolt, sérthetlenné vált vele szemben, megerősödött a maga útjának keresésében.

Rajki első műveiben naturalista volt: tökéletesen megtanulta az anatómiát és mivel tökéletesen uralkodott rajta, el is tudott szakadni a naturalizmustól. Közben az expresszionizmuson és kubizmuson keresztül szenvedélyesen kereste a maga egyéni

útját. Végso fejlődésében a klasszikus hagyományokon építette fel nemes plasztikájú, nagyvonalú művészetét.

Anatómiai tudását híven igazolja az a fénykép, amelyen a szobor és a modell egymás mellett állnak. A kép a müncheni

12. ábra. Vízfordó. 1933. Szombathely. Gipsz.

főiskolán készült. Érdemes összehasonlítani a szobrot a modellel. A szobron kijavította a modell fogyatékoságait, s a mozdulat szépségét és a test szerkeztét kihangsúlyozta. *Túlment tehát a naturalizmuson, az ideálisan szép női testet mintázta meg.* A hétköznapi fej eszményi alakot nyert, és a haj gazdag keretezése

a görög formákkal rokon. Érdekes a körvonal lágy kezelése is. E szoborműben csírájában benne van későbbi művészete.

Tiszta naturalizmus az „Önfeláldozó anyai szeretet” című szobra is. Addig nem nyugodott, amíg a Pelikán anatómiáját meg nem tanulta. *A csontvázra építette fel a testet és a tollaza-*

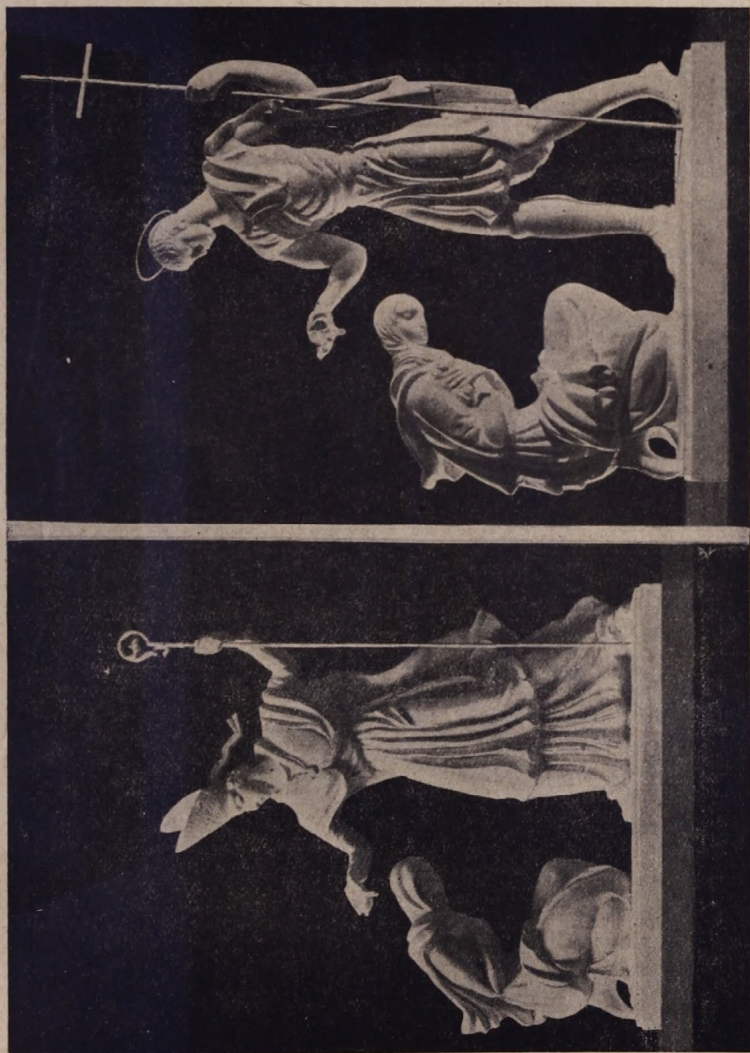

13. ábra. Ösi szántás. 1936. Budapest. Gipsz.

tot. Pelikánját nagy síkokban mintázta meg, s maga faragta márványba. Az állat él a kőben s szinte természetfeletti nyugalommal adja vérét gyermekeinek. Mindemellett *szinte ki lehet tapintani a test szerkezetét*. A fölényes anatómiai tudás és a mintázás páratlan biztonsága jellemzi e szoborművet.

Az „Amazon” túlnő a naturalizmus keretein. A kompozíció merész és újszerű. A lefojtott indulat a görög istenszobrokra

emlékeztet. A véső alatt megelevenedtek a görög klasszikus csodák: az istenszoborban él az emberben elrejtett örök isteni szépség. Igazi *kőkompozíció* e márványtorzó: könnyű köréje rajzolni a márványtömböt, melyből az élő asszonyt a márvány mestere kifaragta.

14. ábra. Szent Márton megkereszteli édesanyját. 1937—38. Budapest. Gipsz.

A hősi temető ősmagyar kürtöse *bronzkompozíció*. Távolhatásra készült, magasan a hősi temető fölé emelkedik, az égbolt a háttere. A körvonal határozott, majdnem kemény, mégis érvényesülnek benne azok a törvények, amelyeket mestere az ősi szobrásztörvények alapján maga elé állított, s bizonyos mér-

tékben tökéletesített. A kezek és lábak helyzete a körvonalhatásban az egyensúlyozás törvényének engedelmeskedik. A jobb láb és jobb kar kettős w betűt ír le, a bal láb és bal kar az egyes v betűt, a *tengelytől jobbra és balra az egyensúly örök törvénye érvényesül a szoborműben.*

Úgyanezt a kompozíciós törvényszerűséget érvényesíti minden késői munkájában. Érdemes a kis és a nagy kígyósát egymásmellé tenni és összehasonlítani az I-es Honvédek emlékművének kígyós alakjával. A kis kígyós még a naturalizmus talaján áll, de a tiszta szobrászi forma már teljes erővel jelentkezik benne. Alsó része majdnem szimmetrikus ornamentika, a *hátsó kar és láb bő terét lobogó drapéria tölti ki, hogy egyensúlyozza az előrebukó fejet.* A nagy kígyós *hátsó karja és lába között a tér összeszűkül, s a kar vonalába beleolvad az előre boruló fej tömege. Nincs tehát szükség a drapériára.* A harmadik kígyós kompozícióban a hátsó kar ismét magasba emelkedik, a fej kiegyenesedik és így *újra szükség van a hátsó drapériára.*

Nem hisszük, hogy ennyire tudatosan komponált, de maga is leszűrhetette félig ösztönös, félig tudatos kompozícióinak e törvényeit. Őt talán ennél is jobban izgatta a reliefszerűség, a finom körvonal s szobrainak plasztikája.

Közben megmintázta kis lovasszobrát is. A *magyar szobrászat pótolhatatlan vesztesége, hogy ez a mű nem valósult meg életnagyságban.* Már 1928-ban elkészült, tehát mestere életében 13 eszendeig láthatta mindenki, és még sem kapott rá senkitől megbízatást. A három alakos kompozíció nehéz feladat a szobrász számára. A két alakos is próbára teszi mesterét: *a két alakot is úgy kell összekapcsolnia, hogy egy szoborművé váljék.* A három alaknál a kompozíciós eszközök egész rendjét állítja csatársorba a szobrász, hogy győzedelmeskedjék. A kis lovas kompozícióban *a három alak a dönt kereszt vonalában helyezkedik el, a metszéspont nagyjából összeesik a mű súlypontjával.* A mű köré párhuzamos oldalú hasáb írható, végeredményben tehát márványkompozíció. A lábak és karok erdejében rendet teremtett: minden ott van a helyén, a karok és lábak, mint egy tudatosan felépített ornamentika, egymásba folynak, *a dinamikus vonalak statikusan vezetődnek le a talpazatig.* Bámulatos *rend és szépség* van e szoborműben, melynek egyenes folytatása a 6 évvel később készült sárvári hősi emlék terve.

Szent Imre-szobra Praksziteleszt juttatja eszünkbe. A fiatalság tisztaságát talán csak ő érezte át ennyire mélyen. A kompozícióban a motívum tisztasága és a felépítés szerkezeti szilárdsága vezette. *A szobor fél-reliefszerű: épületszobrászat.* Bár önmagában szabad téren is érvényesülne, mestere belekomponálta az épületen lévő fülkébe és az egész homlokzatba, mert ez volt a megbízatása. Ez a műve már túljutott a naturalizmuson és minden más művészi irányon: a maga útját járja. Kiszakadt a téves hagyományokból; nem elbeszélő, nem tart liliumot a kezében: az egész szobormű élő lilium. A kissé mongolos arcú szent

szemében ég a szent fiatalság láza, az arca az ősmagyar ifjúság arca, a mű a magyar ifjúság legkedvesebb szentjének életre-hívása. A kompozíció tisztaságát nem zavarja semmi felesleges részlet, mégis minden részében gazdag. *Művészetének titka az*

15. ábra. Szent Márton megkereszteli édesanyját. 1938. Budapest. Bronz.
(Szombathely, Szent Márton-tér.)

lehet, hogy nem tűrt el semmiféle részletet, mely a körvonalat zavarta volna. Szobrászi eszközökkel belekényszerítette a részletet a nagy egészbe a körvonal harmóniája érdekében.

Két állandó témája volt: egy statikus: a vízhordó s egy dinamikus: a kígyóval küszködő ember. Az egyensúlyt kereste mind-

kettőben. *Vizhordója a kompozíciós egyensúly remekműve.* Érdemes megfigyelni, hogy a *hatalmas erejű kompozíciónak milyen lágy a körvonala.* Seholy egy éles törés!

Legnagyobb értékű műve a Szent Márton-szobor. Nem boncoljuk külön e mű szépségét és értékeit; mestere idézett levelében maga mondott ítéletet mesterművéről.

Aki Szombathelyre jön, nézze meg ezt a szobrot. Alljon meg előtte csendesen, levett kalappal egy percig, s akkor megérti: a remekművek körül csend van, melyben a mű mesterének szívedobogása hallik...

*

A szoborműben a legfontosabb lényeg: élete legyen; egyéni, a művész lelkét tükröző élete. Ezt segítik elő a *szobrászat örök törvényei: a biztos anatómiai tudás, a kompozíció szilárdsága, a mű anyagszerűsége.* Elősegítik, de önmagukban nem jelentenek életet. *Rajki nagysága abban kereshető, hogy csak akkor nyugodott meg, amikor a szobrászat örök törvényei alapján szobrát felépítette, s életet varázolt belé.* Hihetetlen műgonddal dolgozott, akár mintázott, akár rajzolt. Odaadással figyelt és biztos kézzel jegyezte le a szobrászi gondolatait. Amikor modell után mintázott, teljes odaadással dolgozott. Kék szemében lázasan csillogott a munka mámorja, és a világon mindenről megfeledkezett.

Elégedetlen volt munkájával. Kígyóását, vízhordóját számtalanszor újraformálta. Egyetlen igénye volt önmagával szemben: *remekműveket akart alkotni, s a lángész türelmetlenségével kényszerítette ki önmagából a remekműveket.* Nagy művész-intelligenciáját a hosszú müncheni tanulmányévek fejlesztették ki s ennek köszönhette páratlan ítélőképességét is. Bírálataiban talán sohasem tévedett. Hosszan eltűnődött, alaposan megnézte a bírálat tárgyát, s biztosan ítelt.

A festő könnyebben termel önmagának, mint a szobrász. Egy jó képhez elég néha 1—2 óra vagy egy félnap is. A jó szoborhoz hetek, hónapok munkája szükséges. A szoborhoz a mintázáson kívül nemes anyag is kell. Nehéz a belső tüzet táplálni akkor, amikor a művész tudja, hogy a nemes anyagra nincs meg az anyagi lehetősége. Egy nagyméretű jó kép napok alatt elkészülhet; a kis szobor felnagyításához és nemes anyagba formálásához félesztendő, sőt néha ennél több idő is szükséges. Megbízás nélkül képtelen a szobrász ezt a hosszú és terhes utat végigjárni. Ezért volt annyi terméketlen esztendeje Szombathelyen. Ezért vágyódott megbízás után, s a pesti évek ezért értek fel a vidéki évtizedek munkájával.

50 éves korában teljesen beért művészete. Mindent tudott, amit a szobrásznak tudnia kell, és rengeteg kisebb-nagyobb törvényre talált rá maga is. Tudását boldogan adta át mindenkinek, aki kérdezte, vagy akit érdemesnek tartott rá.

Minden festőnek szól ez a tanácsa:

„Nagyon helyesen teszed, ha *képet csak fejből festesz* elő-

16. ábra. Szent István. 1939. Budapest. Alumínium.
(A newyorki vilákiállítás magyar csarnokán.)

zetes természet megfigyelés után, mert *így önmagadat adod, s munkád abstrakt lesz, és ez szerintem az igazi művészet.*" (1929.)

*

Okulásul íródott ez a kis könyv az élőknek: a művészeknek s a mecénásoknak és hatalmasoknak, akik a művészek sorsát intézik. *A művészeknek, hogy soha el ne csüggedjenek, s a mecénásoknak, hogy soha el ne fáradjanak a művészet istápolásában. A művészeknek, hogy lássák: minden fájdalmat, nélkülözést megér az alkotás öröme; a mecénásoknak és műbíróknak, hogy felismerjék a siker mozgató erejét, és ezt a sikert biztosítsák minden nagy tehetségnek.*

Tudjuk, eljön a kor, amely megmenti Rumi Rajki István műkő munkáit a pusztulástól. Az ősmagyar kürtös műkő-anyagát az idő máris kikezdte: bronzszobor lesz belőle. Szent Imre finom műkőszobra márványba kívánczik. „Az önfeláldozó anyai szeretet” márvány Pelikánja múzeumba kerül. A Saághy-kastély homályából napfényre kerül a nagyvonalú márvány Amazon-torzó is, és a newyorki világkiállítás magyar Szent Istvánja is hazakerül Szombathelyre, a Szent István parkba. Mert a *művész, aki korát megelőzi: vérével táplálja művésztársait, mint Rajki mester Pelikánja gyermekeit. Ez a vér a mártírok vére, akiket sohasem felejt el a hálás utókor.*

*

DR. JOHANN TÓTH: *Die Kunst Stephan Rumi-Rajkis. (1881—1941.)*

Auszug. St. Rumi-Rajki, der grosze ungarische Bildhauerkünstler, wurde im Komitat Vas geboren. Die erste Hälfte seines Künstlerlebens verbrachte er in Szombathely, die zweite Hälfte in München und Budapest. Grössere Aufträge bekam er erst in dem letzten Jahrzehnt seines Lebens.

Seine Werke, dreie ausgenommen, wurden aus Kunststein verfertigt.

Dieses Studium macht die Behörden darauf aufmerksam, dasz seine Werke langsam zu grunde gehen und dasz man seine Bronzkompositionen in Bronze giesen müsse, die Marmorkompositionen aber in Marmor gravieren; so soll man diese Meisterwerke von dem Untergange retten.

Der Verfasser stellt uns Rajkis Künstlerleben und Künstlerbekenntnis folgendermassen dar: „Ich beherrsche gänzlich die Natur und behandle sie als Ornamentik. Ich biete alles auf, dasz meine Arbeit absolut künstlerisch sei und mit ihrer edlen Plastik jeden befriedige.“ Das Geheimnis seiner Kunst mag sein, dasz er nicht ruhte, bis er seine Kompositionen nicht völlig ins Gleichgewicht brachte und dasz er nichts duldete, was die Umrisse seiner Werke gestört hätte.

Sein wertvollstes Stück ist die Komposition des Heiligen Martinus in Szombathely. (Fig. 15.)

In seinem kunstphilosophischen Werke „Gedanken über die Bildhauerkunst“ trachtet er den instinktiven Kunstsinn der Laien selbstbewusst zu machen.

A szombathelyi vár tisztjei és cselédsége a XVI—XVII. századfordulón.

P. FEHÉR
MÁTYÁS O. P.

Szombathely vára a győri püspökség törzsbirtokának tartozéka volt. Nagyobb jelentőségre csak akkor tett szert a véghelyek között, amikor *Sinan* pasa serege 1594-ben hatalmába vette a hatalmas erődítésekkel ellátott győri várat.¹ Valójában ezután sem játszott akkora szerepet, mint a többi vasmegyei véghelyek, Kőszeg, Körmend és Sárvár, de fontosságát növelte az, hogy *Kutassy János* győri püspök hosszabb-rövidebb időre ide tette át a székhelyét², ámbar véglegesen ő sem választotta rezidenciául a várat, mert egyformán tartózkodott Kesző várában is, a sopronmegyei Rákoson is, amennyire mozgalmas politikai tevékenysége és békeközvetítő fáradozásai, Rudolf császár és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem között, engedték. Szombathely várában leginkább akkor fordult meg, mikor Bécsből jött, vagy oda ment.³

Bár a várnak védelmi szempontból sem volt nagyobb jelentősége, hiszen hiányzott ehhez a természetadta lehetőségek egész sorozata, mégis már az 1578. évi országgyűlés „tutiorum locum”-nak, biztonságosabb helynek tartja és Rudolf császár rendelkezése ide kell költöznie a vasvári káptalan hiteshelyének.⁴ Igaz ugyan, hogy a törvénycikk megokolása szerint azért történjék ez, mert a káptalan birtokainak zöme a Rábán ugysis innen van, de azért a biztonságot mégis csak a vár közelsége jelentette. A káptalan tagjai nem laktak magában a várban, hanem csak Szombathely városában, kivéve a prépostot, akire a győri püspök a várbirtok gazdasági ügyeinek legfőbb ellenőrzését bízta.⁵

A vár viszonylagos ereje kétszeres várfalában, bástyaiban, felhúzható lánchídjában, valamint a Perint — a XVI. században még Aranyos! — vizével megtöltött széles várarkában rejlett. Ezt a biztonságot igyekeztek erősíteni a várkatonasággal, akiknek a sorában a tiszték mellett ott találjuk a lovasőrséget és a gyalogos darabontokat.⁶

A vár belső életéről megmaradt írásos forrásokat javarészt a győri püspöki levéltár őrzi az urbáriumok jegyzőkönyveiben és lajstromaiban. Az első ilyen reánk maradt úriszéki összeírás trakostyáni *Draskovich György* püspök idejében kezdődött, de

¹ *Fehér Hyppolitus*: Győr megye és város egyetemes leírása. Budapest, 1874. 76. l.

² Győri püspöki levéltár: Capsa O. fasc. 14.

³ *Schematismus Dioecesis Jauriensis* 1928. XXXV.

⁴ 1578. országgyűlés I. 20. §. törv.

⁵ Győri püspöki levéltár: Capsa O. fasc. 22.

⁶ Győri püspöki levéltár: *Urbarium*, Capsa Y. fasc. XII. *Kutassy. Egyebekben mindig ez az urbárium marad a fő forrásunk.* Rövidség kedvéért jelzése: U.

nem fejeződött be még utóda, *Heresinczy Péter* alatt sem, aki 1587—1590-ig volt Győr püspöke. A végleges összeírás csak Kutassy János püspök idejéből származik, aki Rudolf király kívánságára 1592 szeptember 23-án került át a pécsi püspöki székből Györré⁸ és legelső rendelkezései közé tartozott a hosszú évekig húzódó urbárium összeállítása.

Ebből a nagy részletességgel összeírt urbáriumból meglehetősen eleven képet nyerünk a szombathelyi vár XVI—XVII. századfordulói életéről, de főként a vártisztek és cselédség élet-soráról.

A vár tisztjeit és cselédségét működési terük, megbízatásuk szerint két élesen elválasztható csoportra oszthatjuk: a várvédő katonákra és a várbirtokot gondozó, gazdasági alkalmazottakra.

A vár védelmét ellátó katonaság száma nem oly nagy, mint a többi véghelyeken, sőt még a győri püspökség birtokaihoz tartozó más várakban is nagyobb az őrség száma, mint a szombathelyiben. A vár védelmét mindössze 12 lovas és 13 gyalogos darabont biztosította három tiszt vezetése mellett. Igaz ugyan, hogy a város jobbágyosorban élő lakói, sőt polgárai is kötelesek voltak az utcák sorrendjében házanként éjjeli „istrázsát“ állítani, kivéve egypár kiváltságolt családot vagy személyt.

A három tiszt közül kettő a belső várban álló várpalotában lakott, a harmadik, a porkoláb kinn a városban.

A tiszték között legmagasabb rangja a *castellanusnak* volt. A castellánus elnevezés elég sűrű az 1593. évi urbáriumban, de a XVII. századtól kezdve inkább *várnagynak* nevezik. Hatásköre mindkét fegyvernemre, a lovasságra és a darabontokra is kiterjedt. Tisztjéhez tartozott egyébként, hogy a püspök védőkíséretében járó lovasokat mindig ő vezette a szomszédos várig, Keszöig, Pornóig, Rákosig, ahol átadta szerepét az ottani várnagynak. A püspök rendeletére azonban készen kellett állnia mások védelmére is. Így pl. 1636 augusztusában *Győri István*, a vasvárszombathelyi káptalan nagyprépostja és *Ferrari Zsigmond* bécsi szentdomonkosrendi tanár a szombathelyi várból kapnak katonai kíséretet, hogy a törökjárta Vasvárt és vidékét beutazzák.⁹ Ilyenkor a várnagy vezette a kísérőcsapatot.

1593—1636-ig egyébként négy várnagy nevét ismerjük, akik közül *Némay Gáspár* a komáromi vár éléről került Szombathelyre. 1593—1599-ig *Kitonitz János*, 1599—1610-ig *Némay Gáspár*, 1610—1619-ig *Kopcsány Pál* és 1625—1636-ig *Heresinczy* voltak a várnagyok.¹⁰

A várnagyok járandósága megközelítette a legtöbb jövedelmet élvező udvarbíróét, aki a gazdaság legfőbb irányítója volt.

⁷ Győri püspöki levéltár: Capsa O. fasc. 3.

⁸ *Schematismus* 1928. XXXIV.

⁹ *Ferrari Sigismundus* O. P.: De rebus Hungaricae provinciae Ordinis Praedicatorum. Vienna, 1637. 517.

¹⁰ Győri püspöki levéltár-Capsa O. fasc. 14.

Az 1593. évi urbárium szerint a castellanus-várnagy évi fizetése 50 forint, hat szekér széna és 32 köböl zab lovai számára. Asztala az udvarbíróval együtt volt, itt étkezett, a várpalotában lakott és egy apród volt állandó szolgálatára rendelve személyi ügyeinek elvégzésére.¹¹ 1612-ben már nagyot javult ez az évi járandóság. „Dominus Castellanus Fizetsége kesz Penz flor. 40. Az Ruhaiaro flor 24. Magank Udvarbiro Urammal asztala, ebedre, vohorora egi pint bor Giöri az mikor az Varban vagion, Egi szolgaiinak etele, ket louara szena, zab cub. 24.”¹²

A várnagy helyettese és alárendeltje a *vicecastellanus*,¹³ vagy amint a későbbi urbáriumtöredékek és várszámadások nevezik: az *alvárnagy*.¹⁴ Az ő szerepe — azonkívül, hogy a várnagy állandó helyettese volt ennek távollétében — az volt, hogy a darabontokra felügyeljen és míg a várnagy inkább a lovasságot vezette, bár a gyalogságnak is felettese volt, addig a vicecastellanus a lovassággal nem rendelkezhetett, csak a darabontokkal. Az alvárnagyti tisztség egyébként csak az 1593. évi urbárium szerint volt betöltve, amikor is *Horváth György* viselte a címet, de később soha nem találkozunk vele, pedig a győri püspök többi, apróbb váraiban állandó volt ez a tisztség. Járandósága lényegesen kevesebb volt, mint a várnagyé. 1593-ban pl. kapott 22 forintot, 6 köböl búzát, 8 köböl rozstot. Asztala szintén az udvarbíró háztartásában volt. Némiképp módosult ez az évi járandóság 1599-ben, amikor a „Vice Castellanus Vram fizetése hórul-hóra flor. 2 den. 50, bora napiabo egi icze, azon kívül az Vr io akarattia.”¹⁵ Hogy az „Vr io akarattia” mennyit jelentett számára, azt nem tudjuk.

A tisztek között a *porkoláb* töltött be legalacsonyabb méltóságot. Valójában nem is volt katona, de mivel ő is a várnagy felügyelete alá tartozott, a várvédők közé kell sorolnunk. A vár felvonóhídja alatt volt a tömlöc. Az idezárt rabok az ő gondjaira voltak bízva. Az őrséget nem ő látta el, hiszen a darabontok állandóan ott strázsáltak a vár kapujában és így a külön börtönőrség felesleges is volt. Inkább a rabok elzárása, elővezetése és élelmezése volt a feladata. A darabontok kötelesek voltak szolgálatára lenni, ha úgy kívánta.

A rabok rendszerint a jobbágyi kötelezettségeket nem teljesítő, alsóbb népréteg soraiból kerültek ki, akiket az udvarbíró 1 forintig terjedő károkért vitetett tömlöcbe, ha a bírságot nem tudták megfizetni. Elég gyakori eset volt, hogy Szombathely városa is igénybe vette a vár börtönét azok fogvatartására, akiket a városi tanács kisebb ügyekben elítélt, vagy vizsgálatra rendelt. 1686-ból ismerünk esetet, amikor a város a vasmegeyi

¹¹ „U”.

¹² Győri püspöki levéltár: Capsa X. fasc. XI.

¹³ „U”.

¹⁴ Győri püspöki levéltár: Capsa O. fasc. 17. 18.

¹⁵ Győri püspöki levéltár: Capsa O. fasc. 11.

boszorkányhírben élő vádlottakat fogatta be és a várbörtönben tartotta, amíg a bíróság nem döntött sorsuk felől.¹⁶

1610-ban már vice-porkolábja is volt a várnak, de nagyon valószínű, hogy csak a porkoláb betegsége vagy más akadályoztatása idejére kapott megbízatást, mert különben sehol sem szerepel az urbárium töredékeken.

A porkoláb évi jövedelme teljességgel azonos, mint a vice castellanusé, kivéve a rabok után fejenként kapott heti 1 denáriumi fáradsági kárpótlást, amelyet az 1612. évi urbárium említ meg.¹⁷

A közkatonaság sorában előnyben voltak a lovasok. Ők a várban laktak, a külső udvaron, az istállók környékén, ahol lovaikat is tartották. Állandó számuk 12 volt. A tehetősebbeknek egyszerre két lovuk is volt, amelyeket a vár költségén tartottak el. Volt közöttük több nemesi családból származó lovas is, akiknek a lovaikat béreseik gondozták. 1600-ból maradt reánk egy lista, a vár lovasőrségéről: „Az Szombathely Várban való kathonaknak nevek es az kik lovajkat ott tartottak volt. *Póka Geörgy 2 loul, Noszlopi Peter 2 loul, Hertelendy Janusch 2 loul, Ebergény Ferentz 2 loul, Chempesz Márton 1 loul, Tömördy Gergely 1 loul, Miklos Deak 1 loul, Linguandy Ferencz 1 loul, Barbely Marton 2 loul, Heés 1 loul, Bedalouitch 2 loul, Kiss Gergely 1 loul.*” A közös istállóban tartott állatok felett sorjában tartottak felügyeletet, ha a várban voltak, mert bizony az ügyesebbjét sokszor küldte erre-arra vagy az udvarbíró, vagy a várnagy. Néha napján pedig majdnem mindnyájan odahagyták a várat, ha hírejárt, hogy a környéket török portyázók nyugtalanítják. 1599-ben valahol Körmend tájékán csaptak össze a kóbor törökökkel és nagy pusztítást okoztak soraikban, de egy *Ferenc* nevezetű lovasot ők is úgy megsabdaltak, hogy behalt sérüléseibe, mint azt *Némay Gáspár* várnagy jelentette a püspöknek.¹⁸

Élelmezésük a várkonyhán készült, amikor otthon voltak és ilyenkor a majorosné viselte gondjukat. Napjában négy cipő volt a járandóságuk ebédhez és vacsorához egyaránt, valamint 1 itce győri bor.¹⁹ Ez azonban csak akkor járt nekik, amikor magában a várban tartózkodtak éppen az étkezés idején, mert egy alkalommal zúgolódtak és panaszra mentek az udvarbíró elé, hogy hazatértükkor nem kapták meg elmaradt borporcióikat. Az udvarbíró a püspököt kérdezte meg, hogy mitévő legyen, mire azt a választ kapta, hogy a lovasoknak egyben nem szabad kiadni elmaradt boraikat, mert akkor sok összegyülik és meg-részegednek tőle, bár ugyan az a mennyiség apránként nem ártalmas, de egyszerre fogyasztva nagy károk okozója lehetne.²⁰

²⁰ U. o. Capsa Z. f. 4.

¹⁶ U. o. Capsa Z. fasc. VI.

¹⁷ U. o. Capsa O. fasc. 17.

¹⁸ U. o.: Capsa Z. fasc.

¹⁹ U. o. Capsa O. f. 13.

Így aztán kénytelenek voltak az intézkedésbe ők is belenyugodni.

Készpénzfizetésük heti két forint volt. De kaptak ruhát is. „Lovakonjáró legieneknek legien ket-ket szürek, ket-ket saruiok és egi-egi feielesek, egi uji süveghek es egi-egi nadragiok kent-alaból.”²¹ Aránylag tehát nagyon szépen ellátta őket a vár, hiszen egész megélhetésüket, élelmüket onnét kapták. Ha kivonultak valahova, akkor szalonnaporciójuk volt. Egy 1612. évi urbárium töredék szerint „Szalánna Exitus kit az várbely szükségre az lovaniaró legieneknek attanak volt Anno Dni. 1612.” külön listát vezetett a várszámtartó és a kulcsár a szalonna járandóságáról. Ebből a jegyzékből látszik, hogy mennyi füstölt szalonnát kaptak a lovasok. „Vltima marty ugi mint husuet napian kesztem megh az lovoniaró Leghienek szükséghire 1 funt Szalánnát”. Majd négy nap mulva, március 4-én, újabb fontra került a sor.²²

Alantasabbrangú katonaság volt a *gyalogság*, vagy amint a XVII. században nevezik őket: *darabontok*. Állandó számuk 13, eggyel több, mint a lovasörségé. Az 1593. évi urbárium szerint havonta két forint fizetést, zsoldot kaptak és a várkonyháról étkeztek. Ez volt összes járandóságuk. Valószínűleg ez volt az oka, hogy szinte évről-évre kicserélődtek és csak azok maradtak, akiknek reményük volt arra, hogy lovat szerezhetnek és a lovaság sorába állva a zsoldjavítást elérhetik.²³

Feladatuk volt felváltva őrködni a várkapu felvonóhídjánál, a tömlöc felett. Közvetlen felettesük a vice castellanus — alvárnagy —, de engedelmeskedni tartoztak az udvarbírónak, számtartónak és porkolábnak is.²⁴

1593 június 1-től a következő 1594 május végéig a következő darabontok teljesítettek szolgálatot a várban: *Szassich Márton* — ő később vice-porkoláb lett —, *Sipos György*, *Preszlinger Márton*, *Csikós Mihály*, *Horváth Mihály*, *Kapronczay Miklós*, *Likonitz Pál*, *Zidarich István*, *Nagy György*, *Babos Gáspár*, litteratus *Horváth Mihály*, *Meszleny András* és *Sipos Mihály*.²⁴

A következő évben már majdnem csupa új név szerepel a listán: *Horváth Péter*, *Horváth János*, *Czeytey Balázs*, *Sygray Márton*, *Horváth Mihály*, akinek Szent Mártonban háza volt, *Likonitz Pál*, *Sipos György*, *Keszey Péter*, *Nagy Gergely*, *Kocsis Márton*, aki Aranyosperinten lakott saját házában, *Kuchár János*, *Kapronczay Miklós* és *Beödy Mátyás*.²⁵

A darabontok nem laktak a várban, mert legtöbbszörének saját háza volt vagy Szent Mártonban, vagy Aranyosperinten. A többiek a földesúri jobbágyházakban laktak családjukkal és évi konvenciót élveztek szolgálataikért.

²¹ U. o. Capsa O. f. 13.

²² U. o.; Capsa O. fasc. 14.

²³ „U”.

²⁴ „U”.

²⁵ U. o.; Capsa X. fasc. IX.

A várvédő katonaság mellett nagyon fontos szerepet játszott a vár életében a tisztek és cselédek egy másik csoportja, amely a vár törzsbirtokain folyó gazdálkodásban, jövedelmeinek behajtásában, vagyonának nyilvántartásában irányító vagy tevékeny szerepet töltött be. Körülbelül a mai urodalmi központok élete sürgött-forgott a várban, természetes azonban, hogy még nem volt annyira racionális gazdálkodás, mint a mai, hanem a XVI—XVII. századi állapotoknak megfelelő színvonalon mozgott. A győri püspökség roppant kiterjedésű birtokait nem lehetett volna központi irányítással egybefogni, azért decentralizálták már az egészet irányítás szempontjából a XVI. században, hogy a munkát megkönnyítsék.

A szombathelyi vár éppen fekvésénél fogva nagyon alkalmasnak látszott arra, hogy egy ilyen vidéki gazdálkodási központ legyen, bár még így is meglehetősen nagy területre ágazott szét az érdekeltsége. A vár törzsbirtok-állományához tartozott Zsira, Zanat, Szent Márton, Püspöki, Aranyosperint, Hymód és a sopronmegyei Rákos, de a földesúri jog magára Szombathely városára is kiterjedt, míg a Soroki, Várföld és Kőkényes puszták teljes egészükben a győri püspököt illették és így szintén a szombathelyi várhoz tartoztak. S ha sorra vesszük a földesúri jog sokféle megnyilvánulását, a tizedek és dézsmák jövedelmeit, a robotkötelezettségeket, az italmérési és halászati jogok gyakorlását, kéménypénzt, kaszapénzt, malmok, szőlők, kertek számadásainak vezetését és a vámjövödelmek nyilvántartását, akkor láthatjuk igazában, hogy milyen nagyszabású munka folyt a szombathelyi várban. Ezt a munkát a gazdasági tisztek végezték. Az intézményes gazdálkodás meglehetősen nagyszámú segéderőket és cselédséget is kénytelen volt igénybe venni.

A már oly sokszor említett 1593. évi urbárium nemcsak a vár védelmét jelentő katonaság életébe nyit betekintési lehetőségeket, hanem a XVI—XVII. századi gazdasági életre, birtokpolitikára és a vár szolgálatában élő jobbágyok, cselédek és az irányító gazdasági tisztek életsorsára is.

A vár legfőbb gazdatisztje és sorsának irányítója a legrégebb uriszéki összeírás tanúsága szerint a *provizor* volt. Ezt az elnevezést a későbbi urbárium töredékek is megtartják, amennyiben latin nyelven íródtak. De a magyar név már nem ennyire egyöntetű, mert a XVI. század végén *udvarbírónak*,²⁶ majd a következő XVII. század folyamán *tiszttartónak*,²⁷ néha *kormányzónak*,²⁸ sőt 1625-ben *árendátornak*²⁹ titulálták a vár birtok legfőbb vezetőjét.

Szerepében katonai vonatkozás csupán csak annyi van, hogy anyagiakban még a várnagy is tőle függ. Ezt az alárendeltségi viszonyt azonban csak a győri püspökök megbízatásával magya-

²⁶ U. o.: Capsa X. fasc. IX.

²⁷ U. o.: Capsa Z. fasc. 15.

²⁸ U. o.

²⁹ U. o.: Capsa R. fasc. XXI.

rázhatjuk, amellyel a castellanust és minden katonai tekintélyt a provisor rendelkezésére bocsájtották. Ez az alárendelés nem volt magátólértedődő, mert éppen *Némay Gáspár* várnagyról tudjuk, hogy mikor még Komárom várának volt castellánusa, akkor sokkal nagyobb hatalommal rendelkezett, mint később Szombathely várában. Komáromban pl. a várban eladásokat eszközölt, házat adott el többek között a domonkosok magyarországi fejének, *Körmendy Gáspárnak* 1567-ben anélkül, hogy a komáromi vár provisorától bárminemű engedélyt vagy jóváhagyást kért volna erre.³⁰ Később, mikor ugyanolyan minőségben a szombathelyi várba került, már ő is alárendeltje volt az itteni provisornak.

Az udvarbíró-provisor hatáskörét egyébként nagy részletességgel tárja fel az 1593. évi urbárium, amelyben *Zlaychich Mátyás*, az akkori udvarbíró számára instructiót ad. Lássuk teljes egészében ezt az instructiót. „Főtisztelendő *Kutassy János Úr*, választott győri püspök és ugyanannak a helynek örökös grófja etc. Ismervén *Zlaychich Mátyás* uram tökéletes buzgóságát, a gazdasági és más ilyen nemű dolgokban elégséges jártasságát, reménykedünk benne, hogy szolgálatunkban hűségével másirányú megbecsülésünket is ki fogja vivni. Neki ugyanis átengedtük a szombathelyi várunkhoz tartozó összes javainknak kormányzását és a régi idők óta várhoz tartozó földesuri jogok érvényesítését püspöki tekintélyünknel fogva és tetszésünket mindmáig bírja. Elrendeljük azonban, hogy a javadalmak kormányzásában mindenek előtt *Isten tiszteletét* tartsa szem előtt, hogy így Minket püspöki hatalmunk gyakorlásában segítsen, és egyben parancsoljuk, hogy úgy maga a provisor, mint a többi összes szolgálattévők, valamint a jobbágyok és telepések mindnyájan, akik az ősi katolikus Egyház alattvalói és az igaz hit követői a szentségek gyakori használatában megmaradjanak, az eretnekektől hűségesen és őszintén óvakodjanak. Azok pedig, akik már az eretnokségbe estek volna, térjenek vissza az Egyház közösségébe. Mindnyájan mindent a Római Katolikus Anyaszentegyház parancsai és a Magyar Szent Korona Országának törvényei szerint cselekedjenek, ezt a provisornak kötelessége ellenőrizni.

Hogy pedig az időleges, mulandó javak kormányzásában is legyen támasza és hogy a jövedelmeket, kiadásokat számon tudja tartani, valamint hogy a javadalmak irányításánál terveket vethessen magával, tartsa magánál összes birtokaink urbáriumát. Az adók, tizedek, szolgáltatások és jobbágyi robotok behajtásánál az általános jog és szokások szemelött tartásával járjon el. Ne kényszerítse többre a jobbágyokat, mint ami ebben az urbáriumban fel van jegyezve — hacsak az összeírás alkalmával is nem tagadtak régi jogos dolgokat —, sem arra ne vetemedjék, hogy saját személyes javára megadóztassa vagy robotoltassa a jobbágyokat.

³⁰ Győri káptalani hiteshelyi levéltár: Protocollum 1567—1569.

Mivel pedig a folyton változó és alakuló idők részben rombolnak, részben építenek, legyen szorgos gondja a provisoroknak arra is, hogy ha valaki a püspökség régi birtokaihoz tartozó helyeken újból helyreállítana valamit, az ismét visszakerüljön régi urának jogkörébe és hogy az így újonnan szerzett javak beírassanak az urbáriumba számontartás végett.

A birtokok jövedelmeit és mindenféle bevételt pedig hite és hűsége szerint, amellyel mint szolga urának tartozik, köteles hűségesen és éberrel kezelni és írásba foglalni, hogy Főtisztelendő Urának és a kiküldendő bizottságának igaz lelkiismerete szerint azt átadja. Ugyancsak kötelessége, hogy az összes bevételeket és kiadásokat becsületesen, olvashatóan, folyékonyan és áttekinthető rendben összeírja, mellékelve hozzá mindenféle számlákat és okmányokat, amelyeket az urbárium megkövetel, hogy ezeket aztán Nekünk minden késedelem és mentegőtödzés nélkül, minden nehézség és magyarázkodás mellőzésével beküldje megtekintésre és az esetleges nehézségeket szívesen eloszlassa, a károkat pedig megtérítse.

A jobbágyok számát és határokat lelkiismeretesen tartsa számon és ha úgy adódna, akkor minden gondját, erejét és fáradtságát vesse latba a jobbágyi robotmunkák pontos betartására, valamint a püspökséghez tartozó birtokok határait tartsa szentnek és sérthetetlennek és amennyire rajta múlik, védje meg azokat.

Ítélszéket is tartson a jobbágyok között és szorgalmasan gyakorolja a földesuraság régi jogait. Bírságpénzeket csak 1 forintnál kisebb összegig vethet ki, a nagyobbakat tartsa fenn a földesuraságnak és az ilyen alkalmakkor befolyt büntetéspénzről adjon számot. Arra legyen gondja, hogy a magtalanul kihalt családok javai visszaszálljanak a földesurra, vagyis a püspökségre. Gondosan figyeljen a püspöki tizedek összegyűjtésére és hogy ezeket a gyűjtéseket lelkiismeretesen betartja, arról ünnepélyesen tegyen esküt. Az összegyűjtött püspöki tizedet gonddal helyezze el olyan helyen, ahol az nem romlik meg még akkor sem, ha terményben lenne, annál is inkább, mert nem szabad elfelejtenie, hogy az esetleges károk csak neki magának lennének hátrányára, mert azokat köteles lenne megfizetni. Mivel pedig a várbirtok területe nagyon alkalmas és jó föld a gazdálkodásra, minden erejével azon legyen, hogy gyarapítsa azt és az állatállományt növelje, hasonlóképpen a szántóföldeket is terjessze ki.

Hasonló gondot fordítson a vámokra is, amelyeknek a jövedelméről szintén tartozik bevételi jegyzéket vezetetni. Legyen szigorú, hogy erőszakosság és más helytelen cselekedet elő ne forduljon. Keressen megbízható vámost, akit ünnepélyesen meg kell esketnie kötelességeinek hű teljesítésére.

Mivel pedig az italmérésekből befolyó nyereség képezi jövedelmeink főrészét, legyen gondja a provisor úrnak, hogy a dézsmaborok és a püspökség saját borai kerüljenek először piacra és csak azután mérhetik ki mások a környékbeli borokat.

Mindezen kötelességek megtartására tegyen esküt a provisor a teljes Szentháromság nevében."

Tehát elég részletes utasítást kapott az udvarbíró a püspöki birtokok kezelésére. Roppant sokirányú lekötöttsége volt, hiszen a földesuri jogok állandó ébrentartása folytonos és szakadatlan harcot jelentett a vár jobbágyságával és a környékbeli falvak nemességével, vagy magának Szombathely városának polgárságával.

Az udvarbíró egyébként a várpalota egyik szárnyát lakta. Hogy mekkora fényüzéssel volt berendezve a várpalotának ez az általa lakott része, elég csak az egyik szobában felhalmozott dolgok listájából pár adatot kiragadni: „Consignatioia azoknak szép dolgoknak melliek az Szombathely Várban Vdvarbíró Vram Eő Nagságának ágiasházában vadnak. Egi reghi szep ágyas kett szep viraghos barsoni vankasual, kilencz szep födeles üvegh Poharr, eggj fekete ezüst Altar, eggi eőregh Fejér Szőnyeg, eggi eőregh Wöröss Tarka Szőnyeg”.³¹ Ebben a szárnyban volt a várkonyha is, ahol az udvarbíró háztartását látták el. Az ő asztaláról étkeztek egyébként a castellanus, vicecastellanus és porkoláb, valamint a gazdaságot vezető tisztek közül a magasabbrangúak.

Az udvarbíró asztala meglehetősen bőséges volt. Dallos püspök idejében pl. egy külön rendelettel szabályozták, hogy a provisornak külön kell egy egészen fehér kenyeret sütni, amelyből senki ne egyék, ha csak nincsenek nagyon kedves vendégei. Az ő háztartásában fogyasztották el a környékbeli falvak természetben adott dézsmáit. 1617-ben pl. a következő dézsmajövedelem került az udvarbíró és a vele együtt étkező tisztek asztalára egyedül Zsira községből: 20 kappan, 8 liba, 12 réce, 3 pint vaj, 5 pint méz, 300 tojás, 6 zsák túró, 3 véka fehér liszt, 3 öz, 4 pulyka, 6 nyul, 300 csiga(!), 8 malac, 4 bárány, 3 font szalonna, 2 kosár birsalma és szüretkor 2 puttony szőlő. S ha sorra vesszük a többi községeket, nagyobb helyekről vágó ökör is került fel a várba közsükségletre, de azért ennek is a java-része az udvarbíró háztartását illette. Kisebb falvak, mint Keresztes, Hymód és Zanat hárman együtt adtak ilyen vágó ökröt.³³

Az udvarbíró tisztjéhez tartozott az úriszéki ítélkezés a jobbágyok felett, még pedig oly esetben, amikor a bírságpénz nem haladta meg az egy forintot, ő egyedül és végérvényesen mondott ítéletet és a bírságpénz teljes egészében őt illette. Ha azonban nagyobb összeget jelentő kárról vagy mulasztásról volt szó, akkor a püspök vagy külön megbízottja gyakorolták a földesuri jogok szerint a bíraskodást. Ez természetesen csak anyagi kérdésekre vonatkozott. Az udvarbírónak azonban ilyen-

³¹ Győri püspöki levéltár: Capsa R. fasc. VII.

³² U. o.: Capsa P. fasc. V.

³³ Győri püspöki levéltár: Urbérszéki iratok. Capsa L. fasc. 12.

kor is volt járandósága a bírságpénzből, amelynek egyharmadát kapta.³⁴

1593-ban a provisor évi járandósága még nem valami nagy: 25 forint készpénz, 30 köből buza, 70 köből zab és 25 akó bor. Személyes szolgálatára be volt osztva egy szolgálta és egy kocsis, akiknek a vár adta a fizetést.

A későbbi urbárium töredékében már lényegesen gyarapodott. „Az kiknek az Szombathely Várban continue fizetések, etelek, italok iar. Primus Dominus Provisor, aliter Udvarbiro Uram. Fizettségé Kész Pénz leszen 80 forintok váltóban. Ruha tisztességes. Bírsághnak harmodrésze. A Váron kívül való bor seöprü. Magának szabad asztala, amit megkéván. Két szolgálójának abrakjok, napjába a ketteőnek 8 denar es bora egi pint. Négi loura abrak-szena, de az hova Eő Nagságha parancsolja tartozzék kotsijauul szolgálni.”

Az udvarbírói tisztet 1593—96-ig *Zlaychich Mátyás*,³⁵ 1596—1626-ig *Hrasztoviczay*,³⁶ 1626—1629-ig *Pápai János* látta el,³⁷ majd utána *Festetich Pál* volt a vár udvarbírája.³⁸

Bár a provisor volt a gazdasági ügyek legfelsőbb intézője, ellenőrző számadásnak ő is alávetette magát. A vasvár—szombathelyi káptalan prépostja a várszámtartó (rationista!) számadásait egybevetette a provisoréval és ha valahol különbségek mutatkoztak volna, akkor „difficultates” címen felterjesztette a püspökséghez. Néha nagyon hosszú lajstromot tettek ki ezek a „difficultások” és a provisor köteles volt pontról-pontra megokolni az esetleges eltéréseket és hiányokat. Különösen nagyon sok baj volt *Festetich Pál* provisorsága idején, mert úgy látszik az elődje nem valami nagy rendben adta át neki a dolgokat.

De nemcsak a számadásokat tartották az ellenőrző prépostok figyelemmel, hanem a leltárakat is és ha valaminek nyoma veszett, azt a provisornak saját költségén kellett megtérítenie. Így tett jelentést *Orosz Pál* prépost 1627-ben *Dallos Miklós* püspöknek *Pápay János* udvarbíró ellen: „Ezen difficultásokat az Vrnak kötöm, hogi az tauali Inventariumbul Veszet el egi Vas Vella, egi kapa es egi meszt keverő Vas Lapát, mellinek *Pápay Vrn* avagi az arat adgia megh, avagi helette mast csinaltasson eő Kigelme.”³⁹

Az ilyen difficultások megoldásai után, ha a püspök jónak látta, akkor a provisor az esküjét legalább is lényegében írásban megújította, hogy hűségét továbbra is tartani fogja. A már említett *Pápay János* 1628-ban tett ilyen pót-esküt. „En *Papay Janusch* az Tekéntetes es Nagsághos *Dallos Miklós* Geöri Püspök Vramnak, eő Nagsághának etc. Szombathely Várának és

³⁴ U. o.: Capsa O. fasc. 13.

³⁵ „U”.

³⁶ Györi püspöki levéltár: Capsa O. fasc. 19.

³⁷ U. o.

³⁸ U. o.: Capsa L. fasc. 12.

³⁹ U. o.: Capsa R. fasc. VII.

ahoz tartozandó Jósághának gondviselő udvarbirája, kötelezem magamot azon hűtömre az mint egészer eő Nagsághának megh esküttem azért az Vr Isten engem ugi segélljen hogi mindenekben hiven és tökéletesen fogok eő Nagsághának szolgálni és az Joszághnak is causáit promoteálni és oltalmazni fogom: kárát el távoztatni akarom és amint eő Nagsághának hasznára es iauara itelem aszt cselekszem. Mindennemű Percepciókrul és Errogatiokrul igaz számot adok, kit ha cselekedni nem akarnék, avagy számot nem adhatnék eő Nagságha tégyen Jósághombul satisfactiót, praesertim mivel hogy szabad léssen énnekem az Vr eő Nagságha költségére Iró Deákot tartanon és kulcsárom és kasznárom is legien.⁴⁰

Az udvarbíró jobbkeze és állandó kísérője volt a *rationista*, vagy amint a XVII. században nevezték: *számtartó*, másként *kasznár*.⁴¹ Feladatköre valójában íródeáki szerep volt, de önállóan is kellett számadásokat készítenie, hogy a provisort ellenőrizhessék gazdálkodásában.

Ő is a várban lakott egy külön szobában, ahol a számadásokat és más iratokat tartotta.⁴² Ezeket az írásokat személyesen kellett a püspökhöz elvinnie. Ilyenkor négy lovas katona kísérte oda, ahol éppen a püspök tartózkodott.⁴³ Az átadási napok mindig Szent György, Szent Lőrinc és Szent Mihály ünnepei voltak, amikor neki külön díjazás járt fáradságáért.⁴⁴

Évi járandósága különben egy 1612. évi urbárium töredék szerint a következő volt: „Szam tarto fizetsége leszen kesz Penz flor. 28. Egi loura abrok-szena, Asztala Vdvarbiro Vrammal, Bora napiaba egy icze.”⁴⁵

Kötelessége volt, hogy „minden heten szamot adgion Vdvarbiro Vramnak mindenekrül.”⁴⁶ Ha aztán az évi, költségvetés-szerűen megállapított urbáriumi fizetségeken és kiadásokon kívül valami előre nem látott megterhelés és rendkívüli kiadás adódott, azt a számtartó kettős lajstromba vette és ha szükség volt rá, akkor kiegészítőleg a következő évi urbáriumokba is beleillesztették.⁴⁷ Különösen a vendégeskedésekre vonatkozott ez a megbízás, amint egy 1616. évi töredékből tudjuk: „Ha olly bizionios Vendeghek avagy Feő Emberek iönnenek az Varba, kiknek szükségük lenne gazdalkodny, arra az számtartó szamot tarcson es mindeneket föl irjon.”⁴⁸

A számtartói tisztséget 1593-ban egyébként Szabó Gáspár töltötte be.⁴⁹

⁴⁰ U. o.: Capsa S. Fasc. XV.

⁴¹ U. o.: Capsa R. fasc. IX.

⁴² U. o.: Capsa R. fasc. X.

⁴³ U. o.: Capsa R. fasc. VII.

⁴⁴ U. o.: Capsa O. fasc. 13.

⁴⁵ U. o.: fasc. 9.

⁴⁶ U. o.: Capsa R. fasc. VIII.

⁴⁷ U. o.: Capsa R. fasc. X.

⁴⁸ U. o.: Capsa R. fasc. VIII.

⁴⁹ „U”.

Eléggé fontos szerepet töltött be a vár gazdasági életének irányításában a *mezei ispán*. A XVI. században még nem szerepel, de utána mindig be volt töltve ez a tisztség. Valójában várbirtokok lovas felügyelője volt és vigyázott a jobbágyok robotmunkájára. Felhasználták fontosabb ügyekben lovasküldöncként is a szomszédos várakba, Keszöbe, Pornóba, Udvardra és Rákosra.⁵⁰

Évi fizetése 1612-ben a következő: „Mezei Ispánnak fizetése Kész pénz flor. 106. Egi loura szena, zab 10 köből, bora napiabo egi icze, czipóia 4.”⁵¹

A mezei ispán tiszteje nem volt állandó, vagy legalább is az urbáriumok nem tartják mindig számon. Nem szerepel a neve az 1593-as urbáriumban sem.

Már a kisebb tisztségviselők sorába tartozó alkalmazott volt a *kulcsár*. Feladata a vár borospincéire, magtáaira és kamráira való felügyelet volt. A várszakácsnak ő adta ki a szükséges dolgokat, ő porciózta ki a lovasság és a többi alkalmazott szalonna járandóságát és ő mérte ki a boradagokat. Az élelmiszerek körül mindenért ő volt a felelős, azért aztán senkinek nem adta ki a kezéből a kulcsokat, még az udvarbírónak sem volt joga a raktárakba az ő tudta nélkül belépni.⁵² Mindenről a legaprólékosabb kiadási listát vezette és napról-napra jegyezte a változásokat, hogy bármikor készen legyen az ellenőrzésre, mert amúgy is sok visszaélés történt. 1596-ban a kulcsári járandóság a következő volt: „Kulcsár uram. Ennek fizetése lészen 12 forintok váltóban es az meni bor seöprü az Varban esik, etele az Varban. Az meni bort megh ihatik annyit igiék, da ha megh részegül igen megh veressék. Minden heten szamot adion minde-nekrül az szamtarthonak.”⁵³

A *vámos* már 1593-ban szerepel, de egy ideig a darabontok felváltva helyettesítették a vámhidaknál vagy utakon és csak a XVII. század huszas éveiben találkozunk vele ismét. A külső várudvarban álló sörház mellett volt a lakása és ezt róla „vámsház”-nak nevezték.⁵⁴ Négy helyen teljesített felügyelőszolgálatot: a szentmártoni vámhídnál, a Rohonc felé vezető úton, a kőszegi kapunál és a körmendi úton. A vár darabontjai mindig szolgálatára állottak.

A várban iskola is volt, amelynek a tanítója a vár alkalmazottjai között szerepel. Az iskola a belső várudvaron állott, közel a templomhoz. A *rector scolae* nem tartozott a papi rendhez, de azért a káptalan felügyeletet gyakorolt felette. A XVI. század végén még a negyedik helyen szerepel az urbáriumok névsorában, de az 1600-as évek elején nem örvendett már ekkora becsületnek, mert már a kondások után kerül sorra. Évi járan-

⁵⁰ U. o.: Capsa O. fasc. 13.

⁵¹ U. o.

⁵² U. o.: Capsa M. fasc. 8.

⁵³ U. o.: Capsa O. fasc. 13.

⁵⁴ U. o.: Capsa R. f. 7.

dósága 1593-ban évi 10 forint és élelmezés az udvarbírónál. Ez is megváltozott pár év múlva, mert már 1596-ban az urbáriumban az „oskola mester Fizetsége kész pénzben semmi, etele az Várban Udvarbíró Vrammal, amit kaphat és ha Vdvarbíró Vram nincs az várban, négi czipóia iarion. Bora napiabo 1 icze legien.”⁵⁵

Az iskolába a szombathelyi gyermekek jártak és az 1593-iki urbárium szerint *Kutassy* püspök rendeletére minden héten 1 forintot osztottak szét közöttük, ami egy évben 25 forintot tett ki. Az iskolai idő fél évig tartott és csak fiúk látogatták az előadásokat. A rector scolae nem volt egyedül a tanításnál, mert a püspök rendeletére a vártemplom kántora, *Szeles János* uram „docebit quoque in auxilium Rectoris Scolae pueros et se exercebat in Ecclesiasticis functionibus, quae illi demandabantur; sedulus sit.”⁵⁶ A kántor tisztje azonban csak *Kutassy* püspök idejének első felében volt betöltve, úgy hogy az iskolamester bizony később kénytelen egyedül tanítani. De később már az iskolát is elhanyagolják és a sok lapszéli bejegyzésből tudjuk, hogy *Kutassy* püspök sokkal jobban gondoskodott az iskoláról, mint utódai. Megtörtént az is, hogy provisorok zsebébe vándorolt a tanulónak szánt heti alamizsna, mint az *Pápay János* uram esetében történt, akinek a számadásait azért adták vissza, mert az évi 25 forintot önmagára költötte és csak utólag térítette vissza.⁵⁷

1593-ban *Horváth László* volt a rector scolae.⁵⁸

Az iskolával kapcsolatban már szóba került a *kántor* neve. Csak 1593-ban és előtte teljesített szolgálatot a vártemplomban és segédkezett a váriskolában. Állandóan készen kellett állnia; ha a plébános valamivel megbízta. Még éjjel is ő kísérte a betegekhez hívott plébánost és segédkezett a szentségek kiszolgáltatásánál. A templomtakarítás is az ő kötelessége volt. Nem volt ugyanaz a szerepe, mint a mai értelemben vett kántoroknak, mert orgonistát külön is tartott a vártemplom.⁵⁹

Az *orgonistáról* csak az 1593. évi urbárium emlékezik meg: „cessat stipendium orgonistae.”⁶⁰ Csak a XVII. század vége felé szerepel ismét a neve.⁶¹

Az egyházi alkalmazottak között az utolsó helyet a *harangozó* töltötte be, aki egy személyben a plébános cselédje is volt. 1593-ban *Deák Mihály*,⁶² 1622-ben *Tóth András*,⁶³ 1632-ben pedig *Eröss Gergely* szerepelnek a vár harangozóiként. Járandóságuk évi 12 forint, napjában 4 cipó és étkezés a vár konyháján.

⁵⁵ U. o.: Capsa R. fasc. VI.

⁵⁶ „U”.

⁵⁷ U. o.: Capsa O. fasc. 13.

⁵⁸ „U”.

⁵⁹ „U”.

⁶⁰ „U”.

⁶¹ U. o.: Capsa L. fasc. 3.

⁶² „U”.

⁶³ U. o.: Capsa O. fasc. 13

A *szakács* egyszerre két felé is főzött: az udvarbíró háztartását és a vár személyzetét külön látta el. Segítségére volt rendelve a majorosné és két cselédleány. Fizetése 1596-ban „24 forintok és szabad kóstálás az ételes kamorából, bora napiaban egi icze.”⁶⁴ Ebben az évben *Bürös Janchi*, 1619-ben pedig *Dobos Gyurkó* főzték az udvarbíró és a vár ételét.

A vár kenyér-ellátásáról a *sütőmester* vagy a *sütőné* gondoskodtak. Minden nap friss cipót sütöttek elég nagy számban. A sütőház a belső várudvarban állott és mellette volt a péklakás. Két jobbágy állandó segítségére volt a péknek, az egyik lisztet szállította a malomból, a másik a fát készítette el a kemencéhez. A kenyérosztás azonban már nem a sütőmester gondja volt, mert azt a kulcsár végezte pontos listát vezetve a kiadott cipó-járandóságokról.

Külön *kertésze* is volt a várnak, aki már az 1593. évi urbáriumban szerepel. mint a vár káposztás kertjének és a közeli szőlőjének gondozója. Az említett évben 4 forintnyi készpénz-járandóság mellé még 2 véka búza és 2 véka rozs telmészetbeni fizetést is kapott, de már három év múlva, 1596-ban 12 forintot, napi 5 cipót, egy icze bort és esztendőnként két pár lábbelit utaltak ki neki.⁶⁵

Mivel a várbirtok jó része szőlőkből állott, nagy szükség volt a *pintérre* is, aki a hordóállományt gondozta és tartotta rendben. 1600-ban egyedül a szombathelyi bordézsma 12 akót tett ki, pedig a legnagyobb bortermő vidékek még ezen felül voltak. Dézsmabort gyűjtöttek a következő helyekről: „Bor Dezmat adnak ezen alabb megh irtt Hellséghek: Küszögh Várossa, Szombathely, Pösse, Doroszló, Dozmath, Keresztes, Csencs, Soóskút, Feölseő Reönökh, Medves, Kertes és az Rábán tul való Tilai, Gósfá, Dienesfa, Egerivár és Giórvár.” S ezeken kívül azonban még magának a várnak is voltak tekintélyes szőlői. A sok bort részben a várpincében, részben a szentmártoni „Pusztá Pincében” vagy pedig a püspök szombathelyi „Zöldfa Vendégfogadó”-jában helyezték el. A pintér kötelessége volt a hordókra felügyelni és azok állapotáról állandó jelentéseket tenni. 1596-ban a fizetése: „28 forintok váltóban, etele az Várban, Czipója 6 napiabo, bora egi pint boor.”⁶⁶

A várbéli aprójószág gondozása a *majorosné* feladata volt. A külső vár udvarán voltak az ólak, itt folyt a sertéshízlalás, itt állottak az istállók, ahol a majorosné fejte a teheneket. Rendszerint családos asszony volt, aki vagy a saját leányaival vagy másik két cselédleánnyal együtt teljesített szolgálatot. Ráérő idejükben a konyhán segédkeztek és ők vitték a vár gulyásainak, kondásainak az ételt a mezőkre. Fizetése 14 forint

⁶⁴ U. o.: Capsa R. fasc. XI.

⁶⁵ U. o.

⁶⁶ Győri püspöki levéltár: Capsa R. fasc. XII.

évente, napjában 8 cipó és egy icce bor, de jutalompénzt is kapott heteként 12 denárt rendkívüli szolgálataiért.⁶⁷

*Béres*ek is tartózkodtak a várban egyrészt azért, hogy készen legyenek a konyha és a sütőkemence szükségleteinek ellátására, másrészt azért, hogy a vár külső udvarán lévő istállókban gondját viseljék a marhaállománynak. Az 1619. évben pl. göbolyhízlalás is folyt a várban, amelyet szintén ők intéztek el.⁶⁸ 1596-ban két bérese volt a várnak és kettőjük fizetéséről így intézkedett az urbárium: „Béressek kettőn. Fizetségek lészen 14 forintok egy hold vetések, hegybér, két-két saruiok, egi-egi feielesek, egi-egi söveghek, egi-egi nadraghok kentulabul. Az Várban etelek, cipóioik 14.”⁶⁹

A vár gulyáját a *tehénpásztorok* gondozták, akiknek Szent Györgykor kezdődött és Szent Mihálykor zárult a szolgálati évük szabad szakasza, amikor állandóan a legelőkön jártak a marhaállománnyal és csak télire jöttek be részint a várba, részint a Soroki pusztá karámaiba. Étélüket, amennyire lehetett, mindig utánuk vitték, különben szalonnajárandóságuk emelkedett. Évi fizetésük a rendes évi komención kívül egy-egy saru, két pár cipő, 12 cipó napjában, ételük a várból, amikor csak lehet és elléskor minden borjút után egy pint bor az aljából.

Nagyon sok küzdelem folyt a vár gulyásai és a környékbeli jobbágság, valamint a szombathelyi polgárság között, mert egyik a másiknak a legeltető területére be-betévedt és sokszor háborúság lett a vége.⁷⁰

A vár csürhéje a Sorok-pusztán volt és csak a hízlalásra szánt sertéseket hozták be a várba. Téli időben nagyon sok disznót öltek, hogy a vár szalonnaszükségletét megszerezzék. A *kondás* járandósága egyébként ugyanaz, mint a gulyásé, csak hogy ő Szent Györgykor és Szent Mártonkor a szegődéses napokon külön jutalompénzt is kapott, valamint a fiatalabb süldőknek a kondába szoktatásáért darabszám egy-egy denárt.⁷¹

A vár *kocsisai* a gazdaságot ellátó tiszteket szállították és a lovakat gondozták a vár külső udvarán. 1596-ban az urbárium töredék csak ennyit mond róluk „kocsisok tizen vadnak”, de fizetést nem tüntet fel számukra. Valószínűnek kell tartanunk, hogy ők csak szolgálattételre berendelt jobbágyok voltak, akik robot kötelezettségeiket szolgálták le a kocsissággal.

Koldusai is voltak a várnak. Akik hosszú szolgálat után vagy előregedtek, vagy valami szerencsétlenség érte őket, azok engedélyt kaphattak, hogy a várban meghúzzhatják magukat, sőt napi járandóságuk is volt 10 denár és 4 cipó formájában. Csak éjjelre jöhettek a várba, napközben a városba mentek, bizonyára koldulni. 1593-ban Jakab, hajdani mezei ispánnak

⁶⁷ U. o.: Capsa O. fasc. 13.

⁶⁸ U. o.: Capsa R. fasc. IX.

⁶⁹ U. o.: Capsa O. fasc. 13.

⁷⁰ U. o.: Capsa M. fasc. XX.

⁷¹ U. o.: Capsa O. fasc. 13.

engedték meg, hogy élvezhesse a vár koldusainak járandóságát.⁷² Pár évvel később — 1598-ban — az egyik darabont szerencsétlenül járt és családjának utalták ki ugyanazt a segítséget.⁷³ *Lépes* Bálint püspök 1620-ban adatott egy szegény özvegynek naponta két kenyeret és heti 10 denárt.⁷⁴ Ezt a rendeletét még utóda, *Dallos Miklós* alatt is tiszteletben tartották, de már a kulcsárnak nem nagyon tetszett az öregnek titulált asszony, mert az egyik lajstromában a következő megjegyzést írta a lap-szélre: „Nadsaghos Vram ez Asszony allat megh olly io állapotban vagion hogi dolgot tehet iol masnem sepergetne...”⁷⁵

Később is találunk a várszámadásokban kisebb-nagyobb összegeket, amelyeket a püspök rendeletére a várkörnyéki szegényeknek szétosztottak.⁷⁶

Ha...

Ha szellő volnék:
örökké barna türtjeid közt
bujkálnék, pajzánkodnék.

Hogyha muskátli volnék:
az ablakodban csak Neked
pirulnék, illatoznék.

Ha patak volnék:
kilépnék a rendelt mederből,
és árkon-bokrokon keresztül
mindig Utánad kujtorognék.

Ha gilice-madárka volnék:
megfészkelnék az ereszed alatt
s mindig Tenéked turbékolnék.

Ha üstökös volnék az égen:
megszökném onnan, s holdodul
— elválhatatlan útitársként —
Melléd szegődném boldogul.

Hogyha Nap volnék:
megállanék — új csudaképen —
a sokcsudájú égi réten
pont a hajlékotok felett,
és nem ragyognék, csak — Neked

És ha Isten volnék: legott
teremtenék a Te számodra
egy fényes külön csillagot,
Nem volna rajta bűn, se balság,
csak szépség, szerelem, szabadság.

De nem vagyok: csak földi ember,
megáldva-verve szerelemmel.
A útjaimat vaksi földi
törvény bogozza, tiltja, tölti.
Mégis, míg lábam el nem vásik:
Utánad és csak Teutánad
bukdácsolok a legutolsó,
halálos csók- s véráldomásig.

Ácsi Kova Pál.

⁷² U. o. „U”.

⁷³ U. o.: Capsa R. fasc. X.

⁷⁴ U. o.

⁷⁵ U. o.: Capsa O. fasc. 13.

⁷⁶ U. o.: Capsa M. fasc. 12., 15., 16., 17. stb.

A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna.

BOGYAY
TAMÁS dr

7. A déli mellékhajó 1899-ben és 1900-ban végzett helyreállítása során a Folnay apát idejéből való emeletet eltávolították, a keleti fal felső részét újjáépítették, a déli fal barokk ablakait eltüntették és helyreállították a 13. századi befalazott ablakokat, a déli kapu jelentős részét (ajtókáva, bélletoszlopok, ívmező báránya), valamint helyenként az ívsort is kiegészítették vagy kicserélték.

A déli mellékhajó — épügy mint az északi — lényegében még az első építési szakaszban készült. Az északi falával egyezik és az első építési szakaszra jellemző régies attikai lábazata (6. kép c.). A kapu és az ablakok is még az első terv szerinti ötszakaszos beosztásnak megfelelően vannak elhelyezve. Keleti részén az északi falával azonos oszlopkötegtagolást is elkezdtek. Ennek maradványa a később hozzáépített és a századeleji restauráláskor mai alakjában átépített *sekrestyében* látható.

A sekrestyének későbbi hozzáépítésére vall, hogy a hajófalnak kívül látható lábazata belsejében is folytatódik, amelybe — épügy, mint az északi falon — bele volt kapcsolva a tagoló oszlopköteg is. Ez utóbbinak csak a legelső talapzata van meg.

A hozzáépítés idejére írott adat nincs; csak annyit tudunk, hogy a sekrestye a 16. század első felében már fennállt. (L. „Az apátság alapítására és a templom történetére vonatkozó főbb adatok” című fejezetben mondottakat!)

Feltűnő, hogy a templomból a sekrestyébe vezető ajtót meglehetősen szervetlenül a tervezett (vagy később lefaragott?) oszlopköteg közvetlen közelébe helyezték, azaz a bejárat helyének kiválasztásakor már nem voltak tekintettel a külső faltagolásra. Viszont az ajtó a helyreállítás előtti rajzokon is kimondottan román jellegű, a templomba néző oldalán a beugró szögletekbe állított oszloppárral. A mai sekrestyébe nyíló oldala akkor is egészen egyszerű volt, jelöl annak, hogy eredetileg sem a szabadba vezetett, hanem olyan helyiségbe, amely a templomnál kisebb, csak mellékes jelentőségű volt, tehát valószínűleg sekrestyébe. A középkorban szinte általános volt ugyanis, hogy a sekrestyeajtók csak a templomba néző oldalukon kaptak reprezentatív díszes formát.

Mindebből arra kell következtetnünk, hogy a sekrestye, illetve a kolostornak az a szárnya, amelyben a sekrestye helyet kapott, az első építési korszak második vagy harmadik szakaszában épült hozzá az első szakaszban elkészült déli mellékhajóhoz. Ezt a feltevést támogatja az is, hogy Lébényben ugyanez volt az építési sorrend.

A sekrestyét magában foglaló rész — úgy látszik — később több átalakításon ment át, és ezért nem minden alap nélkül tehetők építési idejét, a helyreállítás előtti állapota alapján, a 15. századra. (L. „A templom alaprajza, beosztása és építési korszakai” című fejezetet!)

A déli mellékhajó falának a sekrestyétől nyugatra eső része teljesen tagolatlan; egyedüli díszét az ívsoros párkány és a vízszintes záródású kiugró faltömbbe helyezett kapu adja. A tagolás hiánya és a szegényes díszítés avval magyarázható, hogy ez a rész a kolostor felé, valószínűleg az udvarra (keren-

gőre) nézett. A kolostortemplomoknak ez az oldala ugyanis rendszerint díszítetlen maradt. Az ívsoros párkány és a kapu arról is tanuskodnak, hogy a falnak ez a része mindig szabadon állt, azaz nem volt hozzáépítve kerengőfolyosó. Az ívsort helyenként jellegzetes bambergi levéldíszítések élénkítik, a

17. kép. Az apátsági templom déli kapuja. (M. F. I. felvétele.)

kapu egy főként Alsó-Ausztriában gyakori német provinciális típusnak franciás elemekkel gazdagított változata (17. kép). Mindkettő már a második építési szakaszban kapta mai alakját.

A kapu ívmezőjét díszítő Isten báránya-dombormű a mennyei dicsőségében trónoló győzelmes Krisztusnak jelképpé egyszerűsített ábrázolása (18. kép). A nagyméretű főkapukon, így a jáki nyugati kapun is látható gazdag Maiestas Domini-kompozíciók pótlásaként előszeretettel alkalmazták a 13. századeleji vas-zalai falusi templomok kapuinak díszítésére; innen vehették az ötletet a jáki mesterek is.

A németes jellegű, fent vízszintesen lezárt falkiugrásban helyet foglaló kapu bélletét voltaképpen három lépcsőzetesen visszaugró falsarok alkotja, a két-két szögletben egy-egy oszloppal. A legbelső falsarok maga az ajtókáva. A középső falsarok élét homorú vájat, a külsőt pedig két vájat közé foglalt hengertag alkotja. Ezek a profilok megszakítás nélkül futnak körül a bélleten. A kapubéllet szerkezeti váza tehát lényegében megegyezik az oszlopfőnélküli kapuk valószínűleg hirsai eredetű típusának alsóausztriai kései gazdagabb változatával (Schöngrabern, Deutsch-Altenburg stb.). Ezt az alapformát a szögletekbe állított oszlopokkal gazdagították, amelyeknek bimbós oszlopfőire lombard-délnémet szokás szerint csak egész vékony fejlemez közvetítésével támaszkodik a megfelelő ív. Sokkal különlegesebbek a barokkosan csavart oszloptörzsek. Kötélfonásra emlékeztető dagadó formáikkal teljesen eltérnek Esztergom kápolnakapujának délfrancia klasszi-

18. kép. Az apátsági templom déli kapujának ívmezője.

cizmusától, és a sopronhórpácsi kapu egyes bélletoszlopainak diszítésével egyetemben inkább a 12. századi nyugatfrancia művészet távoli leszármazottjaiként tűnnek fel (Vouvant, Aulnay St. Pierre, Coulombs).

Az ívmeződíszítő Isten bárányával Magyarországon Jákot megelőző időben Zalaszentmihályfán, Szegeden, különleges változatával (oroszlán a bárány helyén) Zalaháshágyon és Domonkosfán (Vas megye) találkozunk. A jáki kompozíció a lóhereív és a külső félkörív közé illesztett sarkányaival Ják környékén szinte iskolát csinált (Szent Jakab-kápolna, Csemeszkopács, Nagysitke). Az önmagába harapó sárkány egyébként a keleti eredetű, szimbolikus jelentését már elvesztett állatornamentikának a 13. századi magyar épületszobrászatban többször alkalmazott motívuma (Vértesszentkereszt, Karcsa), amely valószínűleg szintén Nyugatfranciaországból került ide.

8. *A főhajó déli fala* 1900-ban készült szabad rekonstrukció, az ablaknyílások norman stílusú keretdíszítéséhez azonban jó részt a bontáskor előkerült töredékek motívumait használták fel.

9. *A tornyok és a nyugati homlokzat.* A templomnak a világ felé forduló reprezentatív főnézetét a kéttornyos nyugati oldal adja. A 12—13. századi magyar kolostortemplomok szokásos beosztása szerint ugyanis a világi hívők, mind az alapítók családjához tartozó urak, mind a környék népei, nyugat felől, a főkapun át léptek az Isten házába, míg a szerzetesek bejárója-

ként a kolostor felé néző (legtöbbször déli) oldal kapuja szolgált. A magyar nemzetségi monostortemplomoknál ennek megfelelően az építetők hatalomtudatát és arisztokratikus büszkeségét

19. kép. Az apátsági templom délnyugatról. (M. F. I. felvétele.)

sugárzó reprezentatív kéttornyos nyugati homlokzattípus alakult ki. A jáki apátsági templom monumentális homlokzata pompás díszkapujával ennek a jellegzetes magyar típusnak végső kiteljesedését jelenti (19. kép).

Sajnos, 1897-től 1899-ig ép ezt a részt annyira átépítették, hogy a templomhomlokzat eredeti aránya és jellege meglehe-

tősen megváltozott (20. kép). Lebontották és teljesen *újra építették* mindkét toronynak az első emelettől felfelé eső részét és a köztük lévő ormfalat. (A főkapuról 1. alább!)

20. kép. Az apátsági templom délnyugatról a helyreállítás előtt.

Az új tornyokon és ormfalon a régi díszítő elemeket (ívsorok, fogrovatok, lizénák) az eredeti épület díszítésében ismeretlen szabályossággal és következetességgel alkalmazták. Ezen felül megváltoztatták a magassági arányokat is, mert a legfelső emeletet mindkét tornyon annyival alacsonyabbra vették, amennyit a restaurátorok részéről későbbinek, barokk-korinak ítélt magasítás kitett. A kősisakokat a zsámbéki

templomrom déli toronysisakjának mintájára készítették, amivel a tornyok nehézkes nyomottságát még csak fokozták.

A két torony közül az északi harangtorony. A csúcsán álló virágba a munka befejeztekor, 1899. július 23-án, az újjáépítésről szóló okmányt helyezték el. A déli toronyban van az óraszerkezet. Virágját 1916-ban villámcsapás megcsönkította.

A kéttornyos nyugati homlokzat nem magyar találmány, habár a nagyobb magyar bencés templomoknál a 12. század második felétől szinte kötelező. (Ákos, Kapornak, Garamszentbenedek, Harina.) A magyar megoldás kétségtelenül rokon a 12. századi délnémet emlékekkel abban, hogy itt is és ott is a négyzeti tornyot vagy kupolát és rendszerint kereszthajó: is nélkülszö templom építészeti hangsúlya a kéttornyos nyugati bejárati részre esik. A délnémet homlokzatok azonban szélesen, kényelmesen terpeszkednek, egymástól aránylag távol álló tornyaik magasan a főhajó ormfala fölé emelkednek (Freisingi dóm, Steingaden premontrai templom, Straubing St. Peter, Regensburg Niedermünster).

A felépítés monumentális tömörségével a magyar homlokzatok közelebb állanak egyes nyugatnémetországi emlékekhez és azokhoz a jóval korábbi normandiai templomhomlokzatokhoz, amelyekből ép a 12—13. század fordulójá táján a gótikus katedrálisok reprezentatív nyugati homlokzattípusa kifejlődött. Mind a normandiai, mind a nyugatnémet-középrajnai példáknál azonban az épület főhangsúlya rendszerint a keleti részre esik, amelyet kereszthajóval, a hajók keresztveződése felett és mellett tornyokkal is gazdagítottak és kiemeltek. Német területen ezen felül állandóan kísért a karoling „Westwerk”-ek gondolata is, úgyhogy a magyar megoldásokhoz való hasonlóság sokszor csak látszólagos, mert a templom igazi főbejárata nem a tornyok közé, hanem az északi vagy déli hosszanti oldalra esik.

Sem a francia, sem a német templomok nem ismerik a nyugati bejárati oldalnak olyan feltétlen kiemelését és egységes, monumentális tömbként való kezelését, mint a magyar nemzetségek kolostortemplomai. Aligha véletlen, hogy a kéttornyos bejárati homlokzatok ilyen reprezentatív, fejedelmi szellemű kiképzésének első példájaként, a magyar homlokzattípusnak mintegy szellemi őseként a caen-i St. Etienne templomot tekinthetjük, amelyet Hódító Vilmos alapított és szánt sírhelyéül.

Ma már nem tudjuk megállapítani pontosan, hogy a jáki templom homlokzatának restaurálás előtti állapota mennyiben őrizte meg a középkori formát. A régi homlokzat magasabb és ezért karcsúbbnak ható tornyaival és könnyedebb toronysisakjaival szellemben közelebb állhatott az eredeti homlokzathoz, mint a mai. A mai toronytestekről hiányzik az állítólag későbbi, 18. századi ráépítés, de még így, zömökebb arányaikkal is biztosíthatnák a homlokzat és toronypár monumentális egységét, ha nem fednék őket a zsámbéki templomromnak egészen más arányú déli tornyáról másolt sisakok. Ezek ugyanis a homlokzat hangsúlyát a két szélre helyezik, és ráadásul az amúgy is tömzsi tornyok nyomottságát méginkább fokozzák. Ha nem volna a hatalmas díszkapu, a voltaképeni főhajóhomlokzat a két vaskos torony között szinte elvesznék, teljesen hngsúlytalan összekötő fallá satnyulna.

Lehet, hogy a legrégebb, eredeti toronysisak olyan egyszerű, lapos hajlású tető volt, mint a déli toronyaljja freskóján és a jáki gelencserek régi céhpecsétjén ábrázolt kéttornyú templomé.

A nyugati tornyok, mint a magyar bencés templomtípus szerves tartozékai, már az első tervben is szerepeltek, sőt valószínű, hogy kivitelükhöz is még az első építési szakaszban

hozzáfogtak. Falaiknak lombard rendszerű díszítő tagolása azonban már a második építési szakaszra vall, közvetlen mintáját ugyanis a bambergi dóm keleti kórusa és toronypárja adhatták.

A tornyok lábazata még a mellékhajókról ismert régies formát mutatja. Az északi mellékhajó lábazata az északi torony testén törés és zökkenő nélkül folytatódik. Valószínű tehát, hogy ennek a toronynak építését még az első építési szakaszban megkezdték, vagy legalább is jelentős megszakítás nélkül, jórészt a régi munkaerőkkel láttak ehhez a munkához. A déli torony lábazatáról nem állapítható meg pontosan, hogy mennyiben a legutóbbi helyreállítás kiegészítése, mert a talaj ezen a részen eléggé fel volt töltve és a fal alsó részét magasabban eltakarta, mint ma. Mindenesetre feltűnő, hogy a déli mellékhajófal és a torony lábazata nem találkozik össze pontosan.

A tornyok első emeleti osztópárkánya és a mellékhajó ívsoros párkánya egy szinten van ugyan, de az eredeti állapotot meglehetősen híven őrző északi oldalon annál feltűnőbb a részletformáknak és díszítésnek hirtelen megváltozása. A toronytestek tagolása mind rendszerével, mind részleteivel a bambergi dóm keleti tornyainak alsó emeletein látható díszítéséhez áll közel. Mindkét helyen az egyes emeletek falmezőit erőteljes függőleges falszalagok keretezik, amelyek fent ívsorba mennek át, az ívmezőket pedig helyenkint jellegzetes, palmettaszerűen stilizált levéldíszítések töltik ki. Jellemző egyezés még, hogy az ívsorok feletti fogrovat itt is, ott is a falnak majdnem külső széléig ér, a voltaképeni erőteljes kiugró osztópárkány pedig teljesen körülfut. A jáki ívsorokat ezenfelül a valószínűleg ugyancsak Bamberg közvetítésével ide jutott felsőrajnai golyós dísz is gazdagítja (pl. Freiburg in Breisgau dómjának kereszthajóin).

Az északi torony első emeletén a nyugati és az északi falat egy-egy díszes, a burgundi koragótika stílusában készült rózsablak töri át (22. kép).

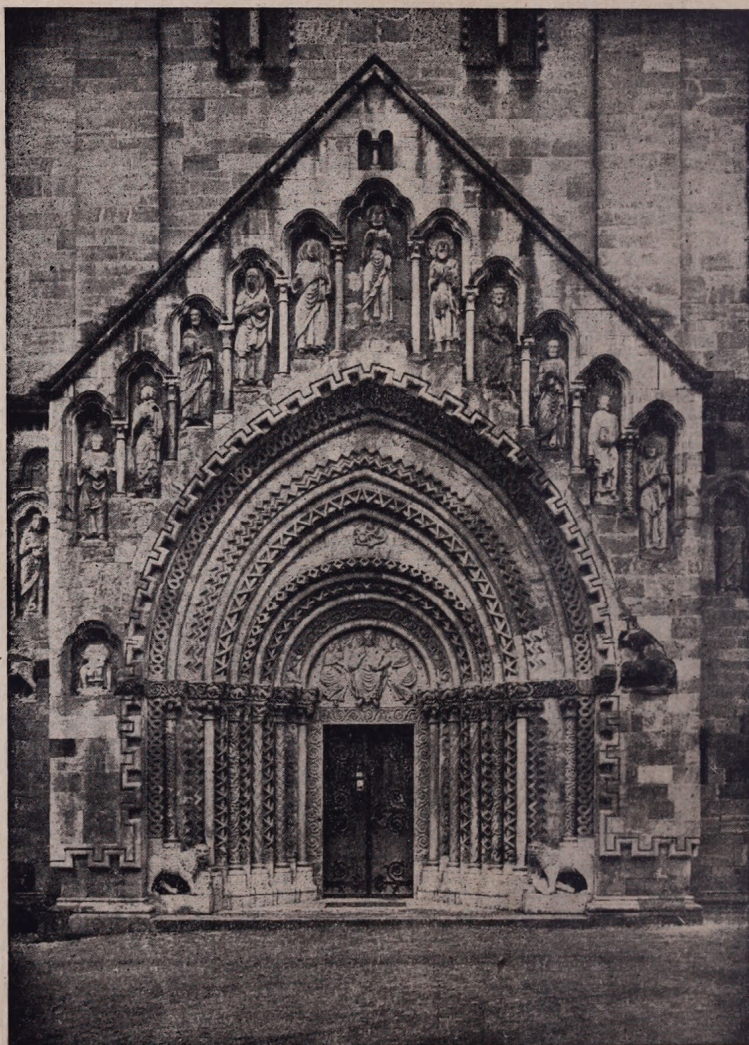
A déli torony déli fala viszont teljes dísztelenségével tűnik fel. Az újjáépítés előtt még a második emelet alatt sem volt osztópárkány a sarkokat kísérő falszalagok közt. Valószínű, hogy ez a déli toronyfal is a kolostorra nézett és ezért maradt a déli mellékhajófallal együtt dísztelen (V. ö. a 19. és 20. képet!).

Az oromfalnak régi töredékek alapján megújított kerékablaka mind az északfrancia koragótikának, mind az északolasz későromán művészetnek kedvelt motívuma, amelyet Magyarországon már az esztergomi várkapolna homlokzatán is alkalmaztak.

Az északi torony két rózsablakának lapos kölapokból kivágott tisztán geometriai mintái szinte lombfűrész munkára emlékeztetnek (22. kép). Mind a minta, mind a kivitel a burgundi koragótikának a ciszterciák által terjesztett stílusára jellemző. A rózsablaknak a torony falába való helyezésére valószínűleg Bamberg adta az ötletet, ahol azonban a kapuk is a tornyok testében kaptak helyet, a rózsablak és a bejárat közti szerves kapcsolat tehát még megvolt. Ennek a mintaképnek a hatása, nem pedig hely hiánya az oromfalon, teszi érthetővé, hogy nemcsak Jákon, hanem más rokon templomokon is, pl. a bécsújhelyi Boldogasszony-templomon és a bécsi Szent István-templom homlokzatán is a rózsablakot a tornyok falába és nem a főbejárat fölé illesztették. A jáki oromfalra különben még így is jutott egy kisebb kerékablak.

A déli torony déli falán sem ablaknak, sem ajtónyílásnak vagy fal-

csatlakozásnak nincs biztos nyoma. Valószínű tehát, hogy a kolostor itteni, nyugati szárnya nyugat felé előbbre állt, és csak északkeleti sarka érintkezett a templom délnyugati sarkával, amint ezt néhány, az eredeti elrendezést legalább részben őrző kolostortemplomnál, így Kapornakon, Türjén és Zsámbékon még ma is megfigyelhetjük.

21. kép. Az apátsági templom nyugati kapuja. (M. F. I. felvétele.)

Távoliburgund örökség a tornyok ikerablakaiban álló oszlopok székeinek vájatos díszje, amelyet az újjáépítéskor pontosan lemásoltak a régiekről.

A tornyok nyugati földszinti falán szabálytalan alakú fülkékben lombardos jellegű *oroszlánok* láthatók. Mindegyiket előzőleg kifaragták, és úgy illesztették be a falba az ablakok

mellé, illetve fölé. Mint elhelyezésük mutatja, nem a hívő közönséghez szóló nagyszabású ikonografiai program részai, hanem az északi apszisz oroszlánjaihoz hasonlóan a lombard oroszlános kapuk mintájára alakított ablakdíszítések végletes leegyszerűsítését jelentik.

22. kép. Az apátsági templom nyugati kapuja a helyreállítás előtt.

10. A főkapu. A nyugati homlokzatot előntő reprezentatív méltóság a főkapun káprázatos ünnepi pompává fokozódik. Ez a kapu mind különleges felépítésével, mind hihetetlenül gazdag alakos és díszítő szobrászatával méltán vívta ki már háromszáz évvel ezelőtt a történeti művészetszemléletről mit sem sejtő barokk-korban a hozzáértő emberek csodálatát (21. kép).

A kapu értékelésére az első közvetett adatot a zágrábi székesegyház kapujának 1640—43-ban történt újjáépítése szolgálta. Vinkovich Benedek zágrábi püspök, aki egyidejűleg jáki apát is volt, a székesegyház megrongált

gót kapujának újjáépítésével Miller Kozmát, a krajnai Gurkfeldből való kőfaragót bízta meg. A mester a kaput a megbízás értelmében nem az akkori kor stílusában építette fel, hanem az adott rajz szerint „ad instar portae abbatiae de Dyak“, azaz a jáki apátság kapujának mintájára.

Az 1756. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv tartalmazza a főkapu legrégibb leírását. Kiemeli „a feltűnően szép és régiségükről híres cirádákat“, megemlékezik az ívmezőnek már akkor is rossz állapotban lévő ábrázolásáról, amelyben a Szent Háromság és két kerub képét véli felismerni, megjegyyezve, hogy már csak a Megváltót és két angyalt lehet teljesen kivenni. Leírja a többi szobrokat is: „a cirádák felett megvan az Úr Krisztus a kellő számban ábrázolt tizenkét apostollal és két oldalt lejjebb két másik szobor, ezeken kívül a templom falaiban pedig faragott oroszlánok láthatók“.

Az 1780. évi Canonica Visitatio hasonlóképp részletes leírását adja a „mind szépségével, mind gótikus művészi munkájával ékes“ főkapunak. A későbbi, általában szűkszavú Canonica Visitatio-k is többnyire megemlékeznek a Krisztus és apostol-sorozatról. A 19. század közepe táján már a tudományos értékelés kora kezdődik.

Az 1903—1904. évi *helyreállításkor* a kapuépítmény rongált részeit megújították, a hiányokat a meglévő régi részek mintájára pótolták. A hiányzó díszítések pótlásakor általában híven ragaszkodtak a régi formákhoz, csak az ívmező és az indadiszos ajtókeret van helytelenül kiegészítve. Szabad kiegészítés a két oszloptartó oroszlán is, a jobboldali ugyanis teljesen hiányzott, a baloldalinak csak hátsó fele volt meg a helyreállítás előtt.

A kapu szobrai valószínűleg valamelyik török betöréskor megcsonkították. Csak a legfelsők, Krisztus és három apostol maradtak épen, a többinek legalább a fejét levették. Az apostolok figuráit a 18. században kiegészítették (22. kép).

A kapuépítményen teljesen új a kőből készült nyeregűtő és az északi rész körülfutó attikai lábazata. A béllet díszítésében a kidagadó, barokkos talpzat, baloldalt a belülről számított első és harmadik, jobboldalt az első, ötödik és hatodik oszlop tekinthető megfelelő töredékek nélküli készült szabad kiegészítésnek. Az új bélletoszlopokat a két legelső kivételével a szemközti oszlop mintájára faragták, mert a megmaradt régi oszlopok közül is a szemközt állóknak egyforma díszítésük van.

Az eredeti ívmeződombormű, amelyet ma több darabba törve a szombat-helyi Vasvármegyei Múzeum őriz (25. kép), félköralakú volt, és a bélletoszlopok gazdagon díszített vastag fejlemezeiből alakított sáv legelső végére támaszkodott. Ennek megfelelően a mandorlában trónoló Krisztus is nyomtobb, zömökebb volt és az angyalok térdelve tartották a mandorlát. Az ívmező alsó része és az ajtókáva szemöldökkő-része, amelyen az indadisz olaszosan körülfut, teljesen hamis kiegészítés. A rokon alkotásokkal való összehasonlítás alapján is bizonyosnak kell tartanunk, hogy ha volt egyáltalán szemöldökkő, ez a fejlemezekkel állhatott egy szinten (pl. Tulln, csontház). Még valószínűbb azonban, hogy az ívmező gyámkra támaszkodott, amelyek a fejlemezek sávjának folytatását alkották (Illés, bécsi Óriáskapu).

A *kapu felépítése* lényegében még egészen román jellegű. A bejáratot, a délfrancia román művészetből eredő szokást követve, nyeregűtős falkiugrásba helyezték. Délfrancia eredetű ötlet az is, hogy a kapunyílás csőkevényes előcsarnokfelé benyomását keltő merőleges beugrással kezdődik, és ennek szögletében, a rézsutosan befelé szűkülő voltaképeni kapubéllet

előtt álló oszloppárt a homlokzat falával párhuzamosan állított orozslánok tartják hátukon.

Az ajtónyílás és a bélletnek rézsútosan táguló része, amelynek helyét a déli kapu helyével együtt már az *első építési szakaszban* kijelölték, nem esik pontosan a kapuépítmény középeré, amely ugyanis a *második építési szakaszban* kiépült *külső* homlokzat középtengelyéhez igazodik. Ezt az aszimetriát úgy igyekeztek enyhíteni, hogy a külső ív jobboldali lábázatát a szögletbe állított orozslántartotta oszloppal együtt jobbra, dél felé eltolták. A kapu nyílásától jobbra eső falsáv azonban még így is észrevehetően szélesebb, mint a baloldali.

A háromszögű nyeregtetős oromzattal koronázott falkiugrásba helyezett kapuk délfrancia eredetű motívuma Magyarországon a 13. század első felében már nem újság (pl. Felsőörs, Karcsa, Szemet stb.). A homlokzati fallal párhuzamosan állított és az ajtó felé forduló oszloptartó orozslánok viszont egyedül állanak a magyar későromán művészetben, amely a lombard módra kifelé néző kapuroszlánokat kedvelte.

A templomnak az első építési tervvel már megadott teljes belső szélességéhez viszonyítva a bejárat ajtónyílása áll középen, a kapuépítménynél viszont a tényleg felépült homlokzat teljes *külső* szélességét vették figyelembe. A bejárat helyét tehát épúgy még az első építési szakaszban jelölhették ki, mint a déli kapué. A bejáratához igazodik a belőle kifejlesztett rézsutos béllet is. Mivel a tornyok nem egészen egyforma méretűek (az északi vastosabb) és ép az északi és a déli fal különböző vastagságú, természetes, hogy a mai külső homlokzat középeré állított kapuépítménynek és a bejáratnak középtengelye nem esett össze.

Erre a tengelyeltérésokozta nehézségre valószínűleg csak munkák közben jöttek rá, mikor a voltaképeni rézsutos bélletet már befejezve, a kiugró rész építéséhez kellett hozzáfogniok. Mint a norman díszítőelemek következetes alkalmazása és az oszlopfők fejlemezeiből alakított fríz továbbvezetése is bizonyítja, a kapunak más-más középtengelyre beállított belső és külső része közt munkamegszakítást és karkülönbséget nem tételezhetünk fel.

Az aszimetriát természetesen nem tudták teljesen elleplezni, de úgyahogy enyhítették részben a legkülső ív lábázatának már említett jobbratolásával, (az ív csúcsa azonban még elég pontosan a belső béllet középtengelyéhez igazodik), részben a lépcsőzetes szoborfülkesornak a kapuépítmény középtengelyére való beállításával.

Az első terv szerinti belső középtengely és a tényleg kivitelre került homlokzat külső tengelye közti eltérés mind a kapuépítmény, mind az egész nyugati homlokkal felépítésében és díszítésében még más hasonló szabálytalanságokat is okozott, amelyeket azonban az 1896—1904. évi újjáépítéskor gondosan eltüntettek.

A kapuépítmény erőteljes faltömegével és zömök arányai-val még egészen román szellemű önálló homlokzat benyomását kelti, amelyen csak egyes gótikus részletformák jelentik a korszerűsége való törekvést. Az akkorigiban újdonságként ható gót stílusú alkotásokról átvett elemek azonban itt elveszítették eredeti szerkezeti jelentőségüket, és inkább csak alárendelt díszítő szerepet töltenek be. A béllet boltozata a belülről számított negyedik oszloppár ívével kezdődően nem szerkezeti

szükségszerűségből válik csúcsívéssé, hanem azért, hogy a lépcsőzetes fülkesorral együtt, amely szintén még enyhe ívben hajlik, áthidalja az ellentétet az oromfal merev háromszöge és a legbelső kapuívек tiszta félkörívei között. Az oromfal fülkesorában pedig a gelnhauseni Máriatemplom koragótikus stílusú

23. kép. A gelnhauseni Mária-templom kereszthajójának déli kapuja.

kereszthajó kapuinak oromfaltagolását (23. kép) alakították át a Krisztus és apostol-sorozat keretévé.

A jáki főkapu feletti igen jellegzetes fülkesor közvetlen hazai előzményeként az ákosi templom előcsarnok-homlokzatát és a karcsai templom kapupítményének oromfaltagolását szokták említeni. Az ákosi előcsarnok azonban a mintegy 40 év előtti restaurálás műve, a karcsai oromfal díszítéséből pedig a jákinak ép két leglényegesebb vonása hiányzik: a lépcsőzetes elhelyezés és a szoborfülke-jelleg.

Ezt az oromfaldiszító lépcsős fülkesort jelenlegi emléksimeretünk

szerint Ják előtt egyedül a gelnhausei Máriatemplom kereszthajójának 1230 körül épült északi és déli kapuján alkalmazták. Gelnhausenben a motívumnak elsősorban még építészeti szerkezeti szerepe van: a karcsú árkádok sora a kapuépítmény faltömegét szinte eltüntetve, mint levegős, könnyed állvány tartja a nyeregtetőt. A déli kapu laposabb fülkénél mintha nem is gondoltak volna szobrokra, csak az északi kapu félkör-alaprajzú mély fülkéit alakították ki úgy, hogy szobrok beállítására tényleg alkalmasak legyenek.

Jákon viszont az árkádsornak semmiféle építészeti szerkezeti szerepe nincs. A fülkék Mária, Sámson és a toronyfalakra szorult két apostol fülkéivel együtt szinte azt a benyomást keltik, mintha nem is építve, rakva lennének, hanem a tömör falba vájták volna őket, hogy a szobroknak helyet és megfelelő keretet biztosítsanak. A lépcsőzetes elhelyezés is inkább a kapunyílás legkülső ívéhez igazodik, nem pedig az oromfalat két merev, szögben törő egyenessel lezáró nyeregtetőhöz, amely — Gelnhausennel ellentétben — seholsem támaszkodik a fülkék íveire. A fülkesor felett is érvényre jut tehát a tömör falsík, amelyben középen, a tető és a legfelső szoborfülke közti részen, még egy kis ikerablak is elfért.

Az egész kapu különleges varázsát nem kissé nehézkes felépítésének, hanem nagyszabású, egységes ikonografiai program alapján készült alakos szobrászatának és a béllet pompás díszítő faragásainak köszönheti.

a) *Az alakos szobrászati díszítés* tárgya a megváltás dogmája, amelynek a homlokfal és az ívmező más-más mozzanatát emeli ki,

A *homlokfal* fülkesorában, mint valami mennyei ranglépcsőn sorakozik merev ünnepélyességgel az apostolok kara Krisztussal az élen. Az ősegyház jelenik itt meg a mennyei lét szférájában, már „diadalmas egyház”-zá magasztosulva. Ez a Krisztus és apostolsorozat a templomban összegyűlő földi „küzdő egyház”-nak tehát egyrészt előképe és égi vetülete, másrészt eszményi mintaképe és célja. Egyúttal mintegy betetőzését és koronáját jelenti a Madonnával megjelenített megtestesülésnek és a Sámson oroszlánviadalával jelképezett keresztthalálnak.

A homlokfal szobordíszje a megváltás dogmájának kimeríthetetlen gazdagságából az *egyházat* emeli ki, azt a szervezett közösséget, amelyet maga a megtestesült és keresztthalálával a Halál fölött is győztes Isten Fia alapított, hogy megtestesülésének és önfeláldozó kinszenvedésének gyümölcsseit mindnyájunk kincsévé tegye.

A megtestesülés és keresztthalál legnagyobb eredményét és legmagasztosabb gyümölcsét, az Isten Fia diadalmas megdicsőülését az ívmező burgundi típusú Maiestas Domini képe jeleníti meg (24. és 25. kép). Krisztus itt már nem mint az apostolok karának feje, hanem a maga megközelíthetetlen, tisztán isteni valójában jelenik meg olyan égi szférában, ahol csak angyalok kaphattak mellette helyet. Még az apostolok sem részesedhetnek ebben a megdicsőülésben, amelynek pusztá meglátása az üdvözültek boldogságának teljességét jelenti. „Mindenható Atyánk . . . oldozz fel minket bűneinktől és vezess

el *dicsőséged meglátásához!*", olvassuk az Árpád-kori magyar bencés fohászát a Pray-kódex egyik miseimájában. Itt tehát a végcél vetődik elénk, amelyhez az egyház ezen a kapun át vezeti tagjait.

A Madonna és a Sámson oroszlánviadala nemcsak a „diadalmos egyház”-at jelentő Krisztus és apostol-sorozatnak szolgál alappilléreként, hanem az ívmező Maiestas Domini-képének is mintegy előkészítője és bevezetője, mert a Megváltó győzelmes megdicsőülése is megtestesülésének és kereszthalálának jutalma és eredménye. Ezt a tartalmi összefüggést érzékelteti az az indákkal és fantasztikus alakokkal díszített sáv, amely a Mária és a Sámson fülkéitől a bélietoszlopok fejezetei-

24. kép. Az apátsági templom nyugati kapujának mai ívmezője.

nek fejlemezein át egyenesen befelé, az ívmezőhöz vezeti a tekintetet, és a három ábrázolást szinte egyetlen háromtagú kompozícióba fűzi össze.

A díszítés alap gondolata nem jelent különlegességet Európa 12–13. századi művészetében. Nem ismerünk azonban eddig egyetlen más emléket sem, amely a megváltás dogmáját hasonló tömörséggel és mégis ilyen teljesen kifejezné. Itt sem a nyugati katedrálisok bonyolult tudós szimbolikájának, sem a német provinciálizmus mindent jelenetekbe feloldó mesélő kedvének nem találjuk nyomát. E helyett a megváltás szinte kimeríthetetlen gondolati tartalmát két hieratikus jelképszerű figurába és két triumfális-reprezentatív szellemű kompozícióba sűrítették. A megtestesülés történelmi eseményére egy korabizánci eredetű és a 12. század folyamán már Európa-szerte elterjedt kultuszképtípushoz tartozó Mária a gyermek Jézussal utal. Még jellemzőbb, hogy a kínszenvedésnek és kereszthalálnak, a szenvedés drámájának közvetlen ábrázolásától szigorúan tartózkodtak, és a Golgota helyett az oroszlán felett diadalmaskodó Sámsont választották, aki mint a kereszthalálában a Halált legyőző Krisztus jelképe, a passiónak csak triumfális értelmére utal. Amint a töredékes figurából kivehető, ehhez az ábrázoláshoz is már a későantik művészetben szinte kultuszképpé merevedett kompozíció (Mithras!) használtak fel.

A legkülönlegesebb jelenség azonban az, hogy az egész kapudíszítésben az uralkodó szerep nem az ívmező Maiestas Domini-képéé, amely orthodox-

dogmatikai szempontból a leglényegesebb és a legmagasabb rendű ábrázolás, az igazi középpont, hanem a Krisztus és apostol-sorozaté, amelyben Krisztus úgy jelenik meg apostolai élén, mint egy földi uralkodó udvari méltóságaitól kísérve. Az egész díszítésnek ép ez a része az, amelyhez nem használtak fel már kialakult ikonografiai képtípust, hanem itt kellett a gondolathoz az illő formát megteremteniök és a tartalmat az idegenből vett és eredetileg más rendeltetésű építészeti kerettel összhangba hozniok. Mint a toronyfalra szorult két apostol mutatja, ez utóbbi feladatot csak részben sikerült megoldani. Az építettő magyar urak és a díszítés programját kidolgozó magyar bencések a jól ismert 12 apostol fejedelmi kíséretként való hieratikus, reprezentatív felsorakoztatásában a mennyei Király méltóságának és hatalmának a legmélyebb értelmű szimbolumoknál is többet mondó és az arisztokratikus magyar életideálnak sokkal inkább megfelelő kifejezését látták, mint a Nyugatról kapott *Maiestas Domini* misztikus istenlátomásában.

25. kép. Az apátsági templom nyugati kapujának eredeti ívmező-domborműve. (Szombathely, Vasvármegyei Múzeum.)

A szobrok helyi műhely alkotásai. Átlagos színvonaluk alatta marad a templom növényi és mértani díszítéseinek, stílusuk vidékies, amelyet ép vidékiessége miatt nem lehet egyik ma ismert külföldi vagy belföldi szobrászműhellyel sem *közvetlen* kapcsolatba hozni, habár a 12. századi lombardos jellegű magyar hagyomány továbbélése mellett több más, részben egészen friss stílusáramlat hatása is jelentkezik benne.

Különösen jól megfigyelhető, ahogy a legmagasabban álló figurák merev és kemény részletformáival szemben lefelé a ruharedők alakítása egyre lágyabbá és mozgalmasabbá válik, azaz a román formanyelv tömörsége bomlásnak indul.

Az álló Krisztust faragó vezető mester még a 12. századvégi magyar szobrászatban (Gyulafehérvár) erősen érvényesülő lombard, közelebbről „komasz” hagyományban nevelkedhetett. Erre vallanak főként az alakok arányai (nagy fejek) és a ruhakezelésben a lábak közti jellegzetes redők. A kiálló hasrésznek a redőkkel történő kihangsúlyozása viszont inkább dél-francia eredetű motívumnak látszik, (Toulouse, Mauriac, Carennac, Sahagun Spanyolországban stb.), amely talán a 12. századvégi ú. n. protorennaissance

áramlattal került ide. Ennek hatására vall egyes figurák belső mozgalmassága, főként a köpenyeket felfogó kezeknek (Basel, Galluspforte, Regensburg, Szent Jakab templom északi kapu stb.) sajátos ötlete is. Ezekkel a régies elemekkel szemben a megmaradt eredeti fejek, elsősorban a Krisztusé és a tőle jobbra álló második apostolé, már a bambergi első szobrászműhely legkésőbbi alkotásaival rokonok (Fürstenportal béli figurák). Az alsó apostolfigurák és a Mária puhán kezelt, szinte kígyózó redői szintén a formák későromán felbomlását mutatják. A sorozatból élesen kiűt a Krisztustól jobbra álló második apostol egyéni, de száraz, éles párhuzamos bevágásokból álló redőkezelésével. Valószínűleg a főapszisz jogaros királyának mestere faragta.

A különféle eredetű stíuselemek változatossága mellett is világosan felismerhető az álló Krisztus mesterének irányító befolyása. Az arányok,

26. kép. Részlet a nyugati kapu baloldali bélietéből.

a ruhaelrendezés fővonásai és egyes motívumok, így a két láb közti kiugró redő és a combok közti V alakú ráncok, a fiatalabb nemzedék munkáin is többször visszatérnek.

A szombathelyi múzeumban őrzött eredeti ívmező (25. kép) felülete, sajnos, túlrongált ahhoz, hogy stílussajátságai pontosan felismerhetők legyenek. Csak némi nyomokból következtethetünk arra, hogy a fiatalabbak barokkosan mozgalmos redőkezelése itt is megvolt. Kagylószerű kivájásba illesztett rendkívül zömök alakjai, amelyek a keretet szinte szétfeszítik, igen emlékeztetnek a szentkirályi timpanon domborművére, amely — síma és egyszerű redőkezelését leszámítva — tán leginkább adhat fogalmat arról, milyen lehetett egykor a jáki főkapu ívmeződomborműve.

A *kapubéillet díszítése* a keleti apsziszokéival van közeli rokonságban. Itt is egymással teljesen ellentétes szellemű díszítő formák, még pedig a száraz, mértani jellegű norman minták és a Felső-Rajna vidékének művészete részéről közvetített francia-burgundi eredetű dús, ötletes és eleven díszítések egyesülnek sajátos pompában.

Az apsziszokkal ellentétben a kapubéletben a rendkívüli változatossággal alkalmazott norman díszítő elemeké a vezető szerep. Ezek a lépcsőzetesen szűkülő béllet falsarkait merev köcsipkévé bontják fel. A szögletekbe állított oszlopok legtöbbször, a fejezeteket és az ezek fejlemezeiből alakított sávot (26. és 27. kép), a legbelső rézsutosan levágott falsarkot és a kapukávéát (24. kép) viszont a francia-burgundi eredetű díszítés eleven pompája borítja. Ezáltal mindazok a részek, amelyek a szerkezeti erők irányát és ütközőpontjait érzékeltetik, szinte meglevénedve válnak ki a falsarkok száraz norman ornamen-

27. kép. Részlet a nyugati kapú jobboldali bélletéből.

tikája-adta háttérből. A legbelső falsarok és a kapukáva lendületes indadíszre pedig átmenetet jelent a norman díszítések holt, mértani világából az ívmező képében és a templom kapujában feltáruló magasabbrendű, élő világhoz. Fent a boltívekben az oszlopokra támaszkodó hengertagok dísztelen símaságukkal ütnek ki a falsarkok norman köcsipkéi közül.

A különböző eredetű és szellemű díszítéseknek más-más szerkezeti szerepet betöltő épületttagokra való alkalmazásával elérték azt, hogy a szerkezet a díszítéssel dúsan borított bélletben is szinte klasszikus tisztasággal érvényesül.

**Magyar Telefon Hirmondó
és Rádió R. T.** Budapest,
VIII., F. Sándor-utca 7.

Szombathely város igazságszolgáltatása a XVII. század elején.

ABAI
IMRE

Törvényhozás.

Az igazságszolgáltatás fejlődésében már az újkor elején feltűnik, hogy két összetevője: törvényhozás és törvényvégrehajtás, élesen elkülönül egymástól. A középkor önmagába mélyedő, önmagát gyakran vizsgálat tárgyává tevő társadalmi tapasztalati úton felismerte, hogy a két tevékenység: törvényhozás és törvényvégrehajtás összeférhetetlen tevékenységek, ha ugyanaz a személy vagy testület gyakorolja mindkettőt. A törvényhozó törvényeit valamiképen könnyen sajátjának tekinti, és ezt az elvét saját hasznára vagy egyéni céljai érdekében a végrehajtásnál alkalmazza. Ez és a hivatalnoki rendszer kialakulása vezetett a két tevékenységet gyakorló személyek és testületek különválasztására.

A városok falakkal körülhatárolt életüket féltékenyen őrizték az új idők minden olyan új alkotása elől, mely megszokott, évszázadokon keresztül kialakult életrendjüket megváltoztathatta volna. Éppen ezért akkor, amikor egész Európa nagy társadalmi egyesüléseiben, államaiban a XVII. sz. elején a törvényhozó és törvényvégrehajtó tényezők már élesen elkülönülve állanak, a városokban még mindig egyazon városi tanács, céhi előljáróság stb. gyakorolja a törvényhozást és a törvényvégrehajtást is. A városok illetén elzárkózása nem minősíthető maradiságnak, mert szellemi természetű újításoknak mindig nyitva tartják kapuikat; gondoljunk csak az újkori iskolák kialakulására.

A városok törvényei, ha nem is felelnek meg teljesen a törvény fogalma filozófiai meghatározásának, jogosan nevezhetők törvényeknek, mert egy teljesen zárt közösség életét elhatározó módon irányítják, céljuk a közösség és a közösségben élő egyedeik boldogulásának elősegítése. E törvények nem ritkán ellenkeznek a város országának egyetemes törvényeivel. Íme ismét egy középkori vonás! A városok a XVII. században is úgy tartoznak az egész ország társadalmához, mint a középkor alakulatai: hűbérúr, fejedelem, földesúr, városi tanács stb. személyi kapcsolásával.

Nem szabad csodálkoznunk, ha a törvények szellemében ugyancsak középkori vonásokra bukkanunk. A középkor formalitása, korlátok közé szorító célzata, mindent céhesítő szándéka nyilvánul meg a renaissance eszméin átalakult liberális irányzatú Európa városainak törvényeiben.

Szombathelynek, — bárcsak mezőváros, — törvényhozása sem kivétel a városok általános igazságszolgáltatási fejlődésében. A városi tanács törvényekben megnyilvánuló gondja kiterjed az élet minden vonalára; egyéni és közösségi, magán- és

közéletet egyformán irányítani akar. Nem ismer el egyéni módszereket, egyéni életmódot; nem lát és nem akar látni közösségen kívül élő és külön célokért dolgozó egyéniségeket, hanem csak közösségi egyedeket, kiknek célja a közösség élete és a közösség élete keretén belül a saját élete. Aki a város területén él, legyen az akár nemes, akár nem nemes, számára csak egy életformát engednek meg a város törvényei: beleilleszkedni a város szokás útján kialakult életébe, a város őseinek életét töretlen vonalban, az új idők szükségszerűségei által megszükitett vagy megbővült keretben folytatni.

A törvényhozás Szombathelyen a városi tanács közgyűlésein történik. A jegyzőkönyvekben a törvények meghozása előtt rendszerint ezt a bevezetést találjuk: „Együtt lévén az egész város határozta az uraimék...” A határozatok többnyire nem új és nem meglepő korlátozásokat vagy engedményeket tartalmaznak, hanem egy-egy régi szokás szentesítései, szankcióval ellátott írásbafoglalásai. A javaslatot a bíró vagy a tanács egyik tagja terjeszti elő már előzetesen megbeszélt formában. A szövegezésre nem nagy gondot fordítanak. A józan ész és a mindennapi élet követelményei által kialakított szokást természetes, egyszerű, szinte póriás kifejezésekkel öntik formába. Hogy a törvények kihirdetésének valami különleges módja lett volna, arról feljegyzés nem szól, valószínűleg azonban nem is történt különlegesebb módon, mert a közgyűlésen úgyszólván tudomást szerzett róla az egész város az utcák képviselői, a tizedesek útján.

Az alábbiakban a város 1608—1630 között hozott, írásban fennmaradt fontosabb és gyakoribb határozatait és törvényeit fogjuk ismertetni, melyek elég hű képet nyújtanak a város életéről.

A gazdasági életre vonatkozó törvények.

A gazdasági életet szabályozó városi törvények inkább szabályrendeleteknek nevezhetők. Többnyire csak a mezőgazdaságot és az ezzel kapcsolatos terménykereskedelmet érintik. A más irányú kereskedelem, valamint az ipar különböző ágai a megfelelő céhek hatáskörébe tartoznak, melyek nagy önkormányzattal rendelkezvén, önállóan hoznak határozatokat és alkotnak céhi törvényeket.

Szombathely mezőváros lakóinak elég tekintélyes része foglalkozik ebben az időben földműveléssel, rendszerint az iparosoknak és kereskedőknek is van némi földjük, szőlőjük, melyeket maguk művelnek. A város határát alkotják: a város saját kezelésében levő birtok, a város egyes polgárainak házához kapcsolt birtokrészek, kintlakó nemesek itt birtokolt földjei, az erdő, mely kizárólag a város tulajdona s végül az úgynevezett „szabadszántó” vagy „puszta”.

A városnak, mint községnek, van birtoka, melyet a polgárokkal műveltet meg. A művelési munkálatokat arányosan osztja

meg a lakosok között; még pedig 1628-ig a bíró, majd ettől kezdve külön városi hivatal; a szántásispánság.

Régi szokáshoz híven a városban minden házhoz tartozik egy „fertár” föld, egy „fertár” erdő és későbbi időkben, a századfordulótól kezdve, káposztásföld is a város falai mellett. E birtokrészek a házhoz tartoznak, tehát a házzal együtt adhatók el vagy örökölhetők, de attól el nem különíthetők.

A „szabadföld” vagy „puszta”, mint az erre vonatkozó határozatokból kitűnik, a határnak az a része, melyből minden városi polgár szabadon foglalhat magának birtokot. Ebből következik, hogy a város határának elég nagy része műveletlenül és használatlanul áll.

Az erdő teljes egészében a város tulajdona. A házakhoz kapcsolt „fertár” rész sem jelenti a rész birtoklását, hanem a kitermelt fából való részesedés mértékét. A felügyeletet a bíró gyakorolja 1628-ig. Ő ad engedélyt a fa felhasználására magányosoknak és a községnek egyaránt. Az erdő védelmére külön hivatalt szerveznek 1628-ban, az erdőispánságot.

E birtokokra és használatuk szabályozására vonatkozik a legtöbb törvény. Minden esztendőben a tavaszi hónapokban megállapítja a városi tanács, mely földek „tilosak”, vagyis melyekbe nem szabad abban az évben vetni, mely réteket nem szabad használni kaszálásra, melyeket legeltetésre. A szabály magyarázata az lehet, hogy a földeket bizonyos időszakonként más-más helyről jelölik ki; ahova a legközelebbi földosztást tervezik, azt a dűlőt tilossá teszik, hogy pihenten kerüljön a tulajdonos használatába.

A legelső törvény, melyet a városi jegyzőkönyvekben 1608-ban olvashatunk, arról szól, hogy aki a házára eső földrészt maga művelni nem akarja, az kiadhatja bérbe, de ingyen nem engedheti át senkinek.

A másik törvény ugyancsak ebből az évből a „szabadföldek” elfoglalásáról szól, és megbízza a közgyűlés a bírót és a városi tanácsot, hogy a határok és dűlők megmaradására felügyeljen. A törvény szószerint így hangzik: „Másikat azt végezték az Uraim az mezzön való szabad földeknek elfoglalásárull, hogy az bíró az Uraimmal ki menjen és megh lassa hun foglaltak hun nem; az hun elfoglaltak az bírónak hatalma legyen arra az árkokat bé vonyattatni es az kerteket levonyattatni; az utakat és az dűlőket ahun felszántották, az regi szokás szerint az utak mely szélesek voltak most is azon statusba legienek es maragyanak.”⁴²

⁴² Protocollum civitatis Sabariensis 1608. p. 387. Ugyanezt később is újból megerősítik. 1628-ban olvassuk: „Vegezte eo kegyelmek egész Varassall hogy az mynt az szabad Elő feöldet ky szantottak az birsagh Ellen aztys heletehatta eo kegyelmeok hogy Ismegh Byro Uram Tanacs Urajmmal Egesz varassall ky mennyen es valaky az Merethth feoldetth ki szantotta es az megye keovetys ky vetette vegezte volth eo kegyelmeok hogy Negy foryntt legyen az birsaga. Azert mastys megh latvan hogy valaki kiszantotta avagy

Súlyos, a további határozat szerint pontosan 12 frt annak a büntetése, aki vagy maga megy, vagy állatait hajtja kaszálóba, bevetett földbe vagy tilos dűlőbe. Aki pedig marháit őrzőre bízta, ha marháira rosszul vigyáz a pásztor, akkor minden marha után egy-egy pénzt fizet; ha ezt záros határidőn belül meg nem fizeti, akkor marháit a város elkobozza.⁴³

A határban van nem a városban lakó nemes embernek is földje. Ezekről a városi tanács úgy intézkedik, hogy a zsellérek, akik ezeket a földeket művelik, a tulajdonosnak csak a városban szokásos bérösszeget fizessék, az esetleg fennálló különbséget pedig a városnak fizessék be.⁴⁴

1611-ben első ízben tesznek különbséget büntetés szempontjából a tilosakra vonatkozólag két dűlő között. Ennek oka valószínűleg a gyakoribb kihágás lehet.

A város korát megelőzve óvatos és tervszerű erdőgazdálkodást folytat. Bár ebben az időben az erdőt majd az egész ország területén irtani és irtatni akarják, itt több határozat gondoskodik az erdő védelméről. Erdőispán néven a város külön felelős személyt állít az erdőgazdálkodás vezetésére. „Tűzvigyázókat” rendel, hogy az erdőt az „égéstől” megóvják.⁴⁵

A polgárok a házukhoz tartozó egy „fertár” erdőrészről egy szekér fát hozhatnak évente; erről szól a városi tanács következő határozata: „Minden ember egy fertárrull egy egy szekérral hozzon, ha valaki többet hozott egy fertárral egy szekérről az a bíró felrakassa az többit és annak adja az ki nem hozott, ha valaki penig az varass vegezesse ellen cselekeszik lovát szekerét el veszesse es az ki tilalmasban találatott az előtt bíró uram megh büntesse törvény szerint és az után is valakit benne talál az jáki uton feljül lova szekere elvessen.”⁴⁶

A lakosok az erdőre csak a „deák” írásával mehetnek ki. Ha valakit ilyen igazoló írás nélkül az örök az erdőn találnak, igen súlyos büntetést, 20 frt.-t, kell fizetnie, mely összegből az őrzőké 1 frt., a többi a városé.⁴⁷

A mezőgazdaság szabályozásához tartoznak azok a határozatok is, melyek a munkáról, a munkásokról és a munkabérről intézkednek. A város határozataiból az tűnik ki, hogy

a megye keovetys kivetette Tahatt Byro Uram Tanacs Uraymmal az Egesz Varasnak vegezesse szerint defacto megh vegye az negy forintot”. — Prot. Civ. Sab. 1626—31. k. 130. l.

⁴³ Protocollum civitatis Sabariensis 1609. számozatlan oldal.

⁴⁴ Protocollum civitatis Sabariensis 1610. számozatlan oldal.

⁴⁵ Prot. Civ. Sab. 1609. számozatlan oldal. — 1628. máj. 1-én a „tűz őrzését” még pontosabban rendezi a közgyűlés így: Vegezte eo kegyelmek egész Varással hogy az Varas harasztyanak az Tűz ellen való Eorzesett rend szeryntt Tized számra eoryzek Egy egy Tized allja, hogy ha valaki el nem megyen tehatt az birsağa Nyolcz Garas azt az birságotth az hadnagy megh vegye es magae legyen”. — Prot. Civ. Sab. 1626—31. k. 130. l.

⁴⁶ Prot. Civ. Sab. 1608. p. 388.

⁴⁷ Prot. Civ. Sab. 1622. számozatlan oldal.

munkaerőhiány van. 1618-ban pl. ezt a határozatot olvassuk: „1618. Secunda die Juli. Volt gyülekezetek az esküdt uraimnak es az keozsegh keozul is minden utcabul az tizedesek is jelen levén.

Elsőben vegeztek, hogy senki vidékre ki ne mehesen aratni se mesterlegény se zsellyér se hetes akármilyen rendbéli legyen az ki itt az városon lakik valamely keozeolok kimegyen többet ide be ne jöhessen lakni az városhoz, ha peniglen bejő azután bíró uram meg foghatja négy forintot vehessen rajta.“⁴⁸

A munkabéreket minden esztendőben újra szabályozzák. Rendszerint a Szent György ünnepe körüli tavaszi közgyűlésen. A városi tanács által megállapított munkabérek csak a mezőgazdasági munkásokra vonatkoznak; az ipari munkásokra vonatkozólag a céhek intézkednek saját hatáskörükben. Itt most nem célunk, hogy a munkabérek változását ismertessük, csak éppen a megállapítás módját akarjuk ismertetni.

Megállapítja a városi tanács, hogy ebben az évben (1618-ban) a részes aratók nyolcadában aratnak, vagyis minden nyolcadik kéve az övéké. A kapások közül a jó munkaerő, vagyis a teljes munkabírású ember 1 frt-t kap, a nem teljes munkabírású — pl. öreg vagy még túlfiatal — 16 denárt, de élelmezés nélkül. A napszámba aratók 10 pénzt kapnak, vagy nyolcat, ha nem számítanak egész munkaerőnek. A „szakványban” aratók és kaszálók munkabére 50—20 denár között mozog. Az egész határozat így szól:

„A kevés gabonát nyolcadában végezték az uraim. Az kinek sort adnak az mely megérdemli egy forintot adjanak neki, az ki pedig nem érdemli tizenhat pénzt adgianak neki, de semmi ételt ne adjanak neki.

Az napmiesnek az ki megérdemli az aratásba tíz pénzt adgianak az ki meg nem érdemli az gazda jó akarattya rajta a mint érdemli Aratás után nyolc-nyolc pénzt adgianak neki mindenféle rendbéli munkásoknak.

A ki szakványban arat

egy hold búzától	---	---	---	---	den. 50	egy fölöstökömöt
egy hold Rozstul	---	---	---	---	den. 40	egy fölöstökömöt
egy hold zabtul árpától	---	---	---	---	den. 40	egy fölöstökömöt
egy hold Rendek ⁴⁹ kaszálásától	---	---	---	---	den. 25	egy fölöstökömöt
egy hold Lencse kaszálásától	---	---	---	---	den. 20	egy fölöstökömöt

mindezek a végzéseknek az ki ellene cselekednék az uraim végzésének és bontója lenne akarmeltyik végzésben es többet adna akármicsoda féle munkásnak bíró uram minden okvetetlen négy forintot vehessen rajta meg fogja addig el ne bocsássa.

És se kevésnek sem napmives aratónak ne adgianak bort annak isazon, büntetése vagyon.“⁵⁰

⁴⁸ Prot. Civ. Sab. 1618—20. kötet 3. l.

⁴⁹ Rétek kaszálásától, ugyanis ott hívják rendnek az egy kaszás által levágott részt.

A munkabérek vásárló értéke pl. a város által maximált húсарakhoz viszonyítva a következő: egy napi napszám megfelel 4 font marhahús vagy 15 konc zsiger árának.

A városi tanács különös gondot fordít a bor értékesítésére. A város saját szempontját igyekszik érvényesíteni minden vonalon. A következő törvényt találjuk a fentjelzett időben a bor értékesítésére vonatkozólag:

A bor értékesítésére való felügyeletet a „bormesterek” látják el; minden hónapban a városi tanács tagjai közül hármat választanak e tisztségre, kik együttesen, de a kötelesség kísértő volta miatt csak egy hónapig gyakorolják a hivatalt.⁵¹ A bormesterek a bornak „szorgalmasan és legmennél jobb úgy viseljek gongyát.”⁵²

Az első bővebb törvényt a borértékesítésre vonatkozólag 1611-ben találjuk a város jegyzőkönyvében. E törvény először is megállapítja, hogy Szombathelyen a bormérték egysége a győri akó. Ugyanis ekkor Szombathely a győri püspök mezővárosa. A hamis mértékegységet használó korcsmárost büntetendőnek jelenti ki. Intézkedik továbbá, hogy a városnak egy lakója sem — akár esküdt polgár, akár zsellér, akár mesterlegény vagy akármi rendbéli is — mehet más községbeli korcsmába, sőt még bort sem hozhat onnan. A megszegőkre súlyos büntetést mér. A büntetés első alkalommal 4 frt, második alkalommal 8 frt, harmadik alkalommal a városból való kitiltás. E büntetés a törvény további szövege szerint vonatkozik a zsellérekre is. Városi ember sajáttermésű borát csak a bormesterek engedélyével adhatja el vidéki embernek. E törvény megszegőjének büntetése első alkalommal 12 frt, visszaesés esetén 24 frt, harmadik esetben a városból való kitiltás.

Ugyanez a törvény rendelkezik arról, hogy bort a korcsmáros csak este kilenc óráig adhat ki. Kivételképpen, ha utasról van szó, később is. Ezzel kapcsolatban rendelkezik a duhajkodók megbüntetéséről is. Különben a törvény szószerinti szövege a következő: „Item végezték keozeonseges akarattul, hogy egy akó legyen úgy mint a győri akó ehez is meg legyen az ország mértéke. Az pedig az idén az ki korcsmáros leszen csapszéki legyen úgy tölcse az edént hogy csordultig legyen mint egyeb szabad városokban szoktak az edént csordultig teolteni; ha pedig hamisan méri hogy meg nem töltene igazán törvényel megh büntessék mint hamis korcsmárost.

Item végezték ilyen conditioval, hogy az ur borától megválva senki városi ember sem esküdt polgár sem egyéb keozsegh sem zsellýér sem zsellýér asszony sem mesterlegények sem egyéb közszolgák senki városi ember hüven it az varasban lakozo levén senki az közönséges haszonert es az varasnak igaz tagja

⁵⁰ Prot. Civ. Sab. 1618—20. kötet 4. l.

⁵¹ Bővebben lásd „Dunántúli Szemle” VII. évf. 263. l.

⁵² Prot. Civ. Sab. 1610—12. kötet 316. l.

leven es az keozeonseges jonak jo akaroja senki más korcsmájára t. i. Perintujfalvira, Chömötényire, Márton deákéra, Eotveos Istvanéra, Luczár Istvanéra és ezeknek kivüle is ha találatnék oly ember ki az varas csapjára korcsmát kezdene és ha valaki ezekre az felül megh nevezet és megtiltot korcsmára nem hogy küldene de még csak maga is reá menne bor innya mindegy a büntetése. Elsöbben a büntetése negy forint. Ha másodszor is rajta kapjak ugyanazon embert és megh bizonyodik tehát dupla az büntetése. Ha penighlen harmadszor is megh nem szünik vegeztek egész varassal, hogy az házát az varas meg becsültese és letevén az házának az árát az városról kimenjen mert mindafféle engedetlen embert az varas nem patial, itt keozeottünk tartani nem kell.

Item vegeztek hogy valaki itt az varasan találatnék oly ember, ki az varas ellen vagy Perini emberhez avagy ujfalvi emberhez társalkodnék össze avagy penighlen varasi zselyyér lenne avagy zselyyér aszon annak is egyenlő legyen az büntetése, mint az helesé.

Item ha valaki városi ember avagy penig zselyyér senki az bormesterek hire nélkül ha bora volna senki vidékbe ne adhassa mert ha eladgia hir nélkül az ő büntetése mint az elsőknek tudniillik f. 12. Ha penighlen másodszor is megentetven megkapjak rajta frt. 24. Ha harmadszor az az ember varason ne maradhasson.

Ietem vegeztek egyenlő akarattal, hogy kilencz oráig az korcsmáros az ajtot felnyitva tarthatja az kilenczet megütvén az hadnagy uraim mingyárást kilencz ora után takarot harangoztasson és az korcsmáros az ajtaját betegye. Ez alatt ha valaki utrol ennél késöbben haza történnék érne emberét az korcsmároshoz lámpással elküldheti és efféle embereknek az korcsmáros a ki leszen bort adhat szükségesen de annak kivüle senki városi vagy penighlen vidéki lámpás nélkül avagy penighlen egyéb mives legénynek avagy közszolgának senki fel alá kiáltván avagy szitkozodván lámpás nélkül járván az hadnagyoknak az város örzökkal hatalmuk legyen reá megfogni és az toronyba tenni s 10 pénz az büntetése mely birság az hadnagyoké legyen."⁵³

Hasonló értelmű határozatot majdnem minden esztendőben hoz a városi közgyűlés. Különösen hangsúlyozza és ismétli a határozatnak azt a részét, amelyik a lakosokat idegen korcsmák látogatásától tiltja, a tiltáshoz fűzött büntetés összege azonban gyakran változik, így pl. 1608-ban, aki „A város korcsmáján kívül máshová megy borra“, az meszelyenként 1 forintot fizet⁵⁴, 1627-ben a rendelkezést már kiterjesztik a tilos pincékre is, így: „... valaki az mas Idegen kochmára megyen avagy pedigh

⁵³ Prot. Civ. Sab. 1610—12. k. 317—20. l.

⁵⁴ Prot. Civ. Sab. 1608. számozatlan oldal.

az megh tyltott pinczékben borra birsága 1 frt.⁵⁵ A büntetés 1628-ban 4 forintra emelkedik.⁵⁶

A bor főelárusító helye a város korcsmája. A város a korcsmát minden öt esztendőben adja bérbé, azonban a bérbeadás nem jelent a bérlő számára független gazdálkodási lehetőséget. A bort a korcsma számára a bormesterek vásárolják. Hazaszállításáról a város gondoskodik. Mielőtt a bort a korcsma pincéjébe raknák, a város deákja mennyiségileg és minőségileg könyveli, a tanács pedig megállapítja a bor árát. A korcsmárosnak kötelessége csak a kimérés és a bor kezelése. A jó kezeléstről és a helyes mérésről a városcopyák személyes tapasztalás útján szereznek bizonyosságot. A borból fennmaradó söprút, — nem tudni mi célra, — a város minden bérletben a maga céljára tartja fenn.

Ha a város korcsmájába más vidékről kell bort hozni, akkor a tanács engedélyezi, hogy a termelők is mérhetnek ki bort, de ezt az italmérést is szabályozza és a mai fogyasztási adóhoz hasonlóan illetéket vet ki a kimérendő borra. 1614-ben szeptember 30-án fogy el a város korcsmájában a bor. Kiadják tehát az engedélyt, hogy most már új borig mindenki árulhat bort; először azonban ki kell hívni a pincéjébe két bormestert, kik borát „meg akolják”, hitelesen lemérik. Az így hitelesen lemért bor minden akója után 10 pénzt fizet a tulajdonos a városnak. Ameddig ezt az illetéket nem fizeti meg, addig pincéjét a bormesterek a város hiteles pecsétjével lezárják. Ha valaki a pecsétet fel merné törni és a kivetett illeték lefizetése előtt merészelne bort eladni, akkor összes borát elkobozzák. Az illeték megfizetése után a bormesterek ismét kimennek a tulajdonos pincéjébe, a pecsétet leveszik s egyúttal megnézik, hogy melyik hordóból kezdi mérni a bort. A többi hordót ismét lepecsételik, mert a város egyik régi szokása és törvénye szerint egyszerre csak egyféle bort szabad árulni, és csak ha az elfogyott, lehet bontani másik hordót. Mértékül magánosok is csak a város által hitelesített mértéket használhatják ugyanúgy, mint a korcsmárosok. Hitelesített mérték az, melyet a város pecsétjével lát el. Aki nem hitelesített mértékkel mér, büntetése régi szokás szerint 20 frt.⁵⁹

A városi tanács különben minden esztendőben hangzatos szavakkal hívja fel a polgárokat és a város lakosságát, hogy tartsa hű polgári kötelességének a város korcsmájába menni „borinnya”. Így pl. 1628. máj. 17-én olvassuk a városi tanács jegyzőkönyvében: „Ezeken kyvull peniglen varasy ember le

⁵⁵ Prot. Civ. Sab. 1627. jún. 27.

⁵⁶ Prot. Civ. Sab. 1626—31. k. 141. l.

⁵⁷ Prot. Civ. Sab. 1609. számozatlan oldal.

⁵⁸ Prot. Civ. Sab. 1614—16. k. 7. l.

⁵⁹ E régi szokás írásbafoglalását találjuk: Prot. Civ. Sab. 1616—18. k. 20. l.

advan Az ky tartozik kivaltkeppen maga hyty es keotese alatt hazáyának és Varasanak es Nemzettsegének es magának Igazsagall es minden hyvoseggel lenni. Ez okaertt mynden ember tartozek az varas korcsmajara menni...⁶⁰

A piaci kereskedést is szabályozza a város néhány törvénye. 1610. jún. 15-én elhatározza a közgyűlés, hogy a faluról behozott árukat a kereskedők csak akkor vehetik meg, ha már senkinek sem kellenek; ha előbb veszik meg, a vásárbírák elkobozzák.⁶¹ 1627-ben már órához kötik a kereskedők vásárlását eképpen: „Ha Valamyt az Varasban be hoznak Elladny akar mynemű aru legyen senki átalljában be ne vegye megh se vehesse Tizenketth oraigh. Az uthán szabad leszen venni. Az birsága negy forintt leszen. Az ki is szekeren hoz az birsagott az biró uram veheti megh úgy mintt az negy forintott.”⁶²

A gabonakereskedelmet még külön is szabályozza a város. Mindenki, aki a városban gabonát akar eladni, először el kell vinnie a bíróhoz, akinél van a város hiteles mértéke, „az város köblé”, megfizeti a mérési díjat a bírónak: köblönként 4 pénzt, azután mehet a gabonakereskedőhöz vagy a piacra árulni.⁶³ Délelőtt 10 óra előtt kereskedő nem vehet gabonát a tanács szerint azért, hogy „mynden szeginnek jusson.”⁶⁴ Vidékről rendszerint csak a kijelölt vásárnapokon hoznak gabonát eladásra a városba, máskor nem, mert más napokon külön helypénzt kell fizetni és a mérési díj is a rendesnek duplája.⁶⁵

A hús árusítására vonatkozólag is találunk intézkedéseket a város törvényei között. 1613-ban a városi közgyűlés a város területén két mézsárszéket engedélyez. Meghagyja a mézsárosoknak, hogy „hust szépet áruljanak, hogy ki embernek penzet megéri hogy feo emberektul panasz ne jöjön az tanácsra.”⁶⁶ A hús mértéke rendes, friss marha- és borjuhúsnál a font (funt), egyéb húsárúkból egy font hús értékének felel meg; kocsonyából 3 konc, pacalból 5, tüdőből, májból szintén 5—5 konc. Minden nap — péntek kivételével — szabad húst árusítani; nagyszombaton azonban szintén tilos a mézsárszékek nyitvatartása. Szombati napokon fél pénzzel olcsóbban kell adni a húst — így határoz a városi közgyűlés, mert így akar gondoskodni arról, hogy vásárnapra szegény emberek asztalára is kerülhessen hús.⁶⁷

A város egyúttal a hivatalos árszabályozó is; a fentjelzett években egy font hús árát rendszerint 3 pénzben állapítja meg. Ha a megállapított árat valaki akár túllépné, akár leszállítaná, 20 frt. bírságot fizet.

⁶⁰ Prot. Civ. Sab. 1626—31. k. 141. l.

⁶¹ Prot. Civ. Sab. 1609—12. k. 221. l.

⁶² Prot. Civ. Sab. 1626—31. k. 45. l.

⁶³ Prot. Civ. Sab. 1620—23. k. 88. l.

⁶⁴ Prot. Civ. Sab. 1609—12. k. 221. l.

⁶⁵ Lásd „Dunántúli Szemle” VII. évf. 5—6. sz. 261. l.

⁶⁶ Prot. Civ. Sab. 1609. számozatlan oldal.

⁶⁷ U. o.

A húsvizsgálatról így rendelkezik a város: „... szabad addig ne legyen az mészárosnak leütni vagy tehen vagy ökör léssen még nem az régi szokás szrint az mészárszék előtt leásott fához nem köti és hozzá rendelt ember megh nem latja, ha penigh leüti tehát akkorbéli bíró negy frt. vehessen rajta azonkeppen az husnak melegen való árulásáért is 4 frt. vehessen rajtuk. Hogy ha pedig az hozzárendelt embert hija az mészáros és el nem megyen akkor nem az mészáros hanem az hozzárendelt ember marad birságon”.⁶⁸ Nagyon fontosnak tartja a városi tanács, hogy a húst, míg ki nem hül, nem szabad árulni; ezért ismételten figyelmeztet, hogy a tehenet vagy ökröt, melynek húsát a mészáros ki akarja mérni, legalább „egy nappal előbb leüsse, hogy meghidegedjék és melegen ne legyen szabad arulni ha penigh úgy találtatik tehát megh büntessék akkorbéli bíró által.”⁶⁹

Törvények az erkölcs védelmére.

A város lakóinak erkölcsi életére is vigyáz. A paráznaságot legtöbb magyarországi városban úgy orvosolják, hogy a feleket házasságra kényszerítik. Szombathelyen, ha mindkét fél beleegyezésével történt a bűn, és mindkét fél szabad állapotú, akkor mindkettőjüket „mind a féle párázná embereket” a városból kivesszözik. Ez ugyan rendszerint csak bírói ítélet közbejöttével történik meg. A nőnek néha megkegyelmeznek, de a férfinak csak akkor, hogyha tanukkal tudja igazolni, hogy a nő volt a csábító; addig a város piacán kalodába zárják. Az elkövetett erőszaknak halál a büntetése, nemkülönben a házasságtörésnek is, bár házasságtörés esetében találkozunk időleges vagy végleges kitiltással és kivesszözéssel is. Minthogy e büntetéseket — mint már említettem — bírói ítélet útján róják ki, a bírói eljárásoknál fogom részletesebben tárgyalni.

A részegséget és duhajkodást egy frt birsággal sujtja a városi közgyűlés. Csendháborításért és záróra megszegéséért első és második esetben pénzbüntetés, harmadik esetben kitiltás jár. A pénzbüntetés összege 10—100 pénz között mozog.⁷⁰

A városi törvények büntetik a szitkozódást és a káromkodást. Bár rendszerint a büntetés kiszabása ezeknél is peres eljárás útján történik, mégis, itt is, néhány irányelvet megjegyezhetünk. Szitkozódásért és káromkodásért az 1600-as évek elején pénzbüntetés jár, mely összezszerűleg nincs megállapítva, hanem a káromkodás vagy szitkozódás szavainak súlyosságától függ; pl. aki lelkével szitkozódik, annak büntetése 20 frt, aki illetlen, becsmérlő vagy parázna szavakat mond, azé 4—20 frt között mozog. A törvény nemcsak akkor bünteti az ilyen beszédet, ha nyilvános helyen történik, hanem ha magánlakásban történik is,

⁶⁸ Prot. Civ. Sab. 1612—14. k. 9. l.

⁶⁹ Prot. Civ. Sab. 1612—14. k. 10. l.

⁷⁰ Prot. Civ. Sab. 1612. számozatlan oldal és 1610—12. k. 320. l.

de valaki feljelenti, kiszabják a büntetést. Nem számít az sem, hogy emberre, állatra vagy tárgyra vonatkozott-e az elhangzott szitkozódás, legfeljebb a büntetést enyhíti vagy súlyosbítja. Néha megtörténik, hogy a személyre vonatkozó szitkozódás vagy átok miatt a sértett fél boszorkánysággal vádolja meg a sértőt, ha az átok valamilyen véletlen folytán látszólag teljesül. Érdekes azonban, hogy e törvények alkalmazásánál különbséget tesz a bíróság asszony és férfi között ilyen indokolással: „Az asszony nem tekintvén a férjühoz való alárendelt állapotját.”⁷¹ A szitkozódást 1618. ápr. 28-ától kezdve kézi kalodába való zárással és megvesszőzéssel büntetik. E törvény így szól: „Vegzte az egész város keozeonsegesen hogj ha valaky leölkevel szitkozódik megh kaphatják rajta az kezy kalodaba tegjük megh verjük veszeovel.”⁷² A levéltitok megsértését a város régi szokása és törvénye büntetéssel sújtja, még pedig a büntetés alsó határa 4 frt.⁷³

Ingtatlanforgalom és hitelélet.

Itt kell még ismertetnünk azokat a szabályokat, amelyek az ingatlan adás-vételére, öröklésére vonatkoznak, valamint azokat a szabályokat, melyek a hitelt és szerződéseket illetik. Bár ezek közül a szabályok közül alig van néhány a fentjelzett időben a városi jegyzőkönyvekben törvény formában írásba foglalva, mindazonáltal megállapíthatók a gyakorlatból. Minden felsorolt ügyletet a városi tanács előtt kell rendezni, különben nincs jogérvénye, vagy csak korlátolt érvényességű.

Ha valaki házat, földet, szőlőt akar eladni vagy venni, annak módja a következő: a felek egymás között megalkusznak, majd megjelennek a városi tanács előtt, hol az ingatlant „felvallják”. Erről a „vallásról” a városi tanács írást állít ki, illetve írásba foglalja. A jegyzőkönyvben ilyen formáját találjuk a „felvallás”-nak: „Mikoron mi egybe giulekeztunk volna jeove mi eleonkbe itth my keozeottunk lakozo _____ (a vevő neve) _____ hogy ü egy pusztá haz helth (házat, földet, szőlőt stb.) vett _____ (az eladó lakóhelyének neve pl. Szombathelyen Kám-utcában) lakozó _____ (az eladó vagy az eladók nevei) _____ fel vallottak eoreokbe _____ (a vevő neve)-nak és minden attyokfiai és Nemzettségek feleol feleoleok is es megis atta az arrat fl _____ (vételár összege) Mi eleottunk ilyen tisztségbeli zemélyek eleott biró uram _____ (név szerinti felsorolása a tanács jelenlevő tagjainak) es _____ (a vevő neve) fel is vette mynden igassagavall az varasnak eleo teorvenye szerint.”⁷⁴ E felvallás után, mellyel

⁷¹ Prot. Civ. Sab. 1609—12. k. 105. l.

⁷² Prot. Civ. Sab. 1618—20. k. 3. l.

⁷³ Prot. Civ. Sab. 1618—20. k. 240. l.

⁷⁴ A jegyzőkönyvekben nagyon gyakran fordul elő, mindig ilyen formában. E forma található pl. a városi jegyzőkönyvek 1609—12. k. 3. l. is.

egyidőben ugyancsak a tanács előtt fizetik ki a vételárat is, következik a birtokba iktatás vagy birtokba vezetés. A városi tanács, illetve a bíró rendszerint háromtagú küldöttséget nevez ki minden egyes esetről, mely áll három esküdtből. Ezek a helyszínre kimenve, a vevőt „felkérdezik”, hogy vállalja-e mindazokat a terheket, melyek a város törvényei szerint az ingatlannal együttjárnak; ha „minden terhet ü magára vállal”, akkor átadják neki az ingatlant örök birtokul. E felkérdezésről is jegyzőkönyvet vesznek fel, melyben a szereplő adatok: a vevő neve, annak kijelentése, hogy magára vállalja a terheket és a jelenlevő esküdtek nevei és címei. Az adás-vételnek befejezésekképpen azután az ingatlant a város könyvében átírják az új tulajdonos nevére. Ez az átírás azonban csak a birtokbavezetés után egy esztendővel történik meg, mert addig a közeli szomszéd vagy rokon jelenthet be igényt az ingatlanra, kinek a vevő köteles átengedni ugyanolyan árért, mint ő vette.⁷⁵ E gyakorlat az ország általános törvényei alapján áll, melyek a rokonnak és testvérnek ingatlan adás-vételénél elsőbbségi jogot biztosítanak. Ezt a gyakorlatot 1631-ben megszünteti a város, és úgy határoz, hogy visszaélések miatt a rokoni és szomszédi jogot csak az alkú folyamán lehet érvényesíteni. E törvény így szól: „1631 Die 9 May az Böcsületes Tanács egiut Leven vegezek most eo kegyelmek eo modo Inposterum Soha Senkinek megh nem engetetik ez az böcsülets Varasban Leveo haz avagy egieb eladando Eoreokseghben hogy az mint elseoben az alku egy más keozot megh leszen es Interim mas Attiafy avagy zomzed találkoznék ki azon Summat de merito Justitia Le tenne s annak utana az előbeny alkuin fölliul is megent ha boszuságból avagy penigh más fraus Dolus alat ingerialtattnek, az hogy azon megh vett Eöreöksegiert alkuian fölliul tiz, tizenöt, avagy husz forenttal többet adna az fele embertől az deregh Summa penzbeol tizenkett forentot uthessen az Biro Uram az Varas szamara minden engedelem nekül, mely vegezés méltó hogy in perpetuum megh maradjon es megh tartassek.”⁷⁶

A cserét is a városi tanács előtt kell bejelenteni, mit az szintén jegyzőkönyvbe foglal ekképpen: „Jeovének mi Eleonkbe az Nemess es Vitezleo Lerdvay Istvan az eo feleségevel Ilona Aszonyal es Jelentik mynekünk hogj itth az Zombathely Varasban Lakozo Barbely Péterrel megh cherelt volna az eo hazavall, mely haz vagyon az Vár földén es Azonkivüll az Országh Utja mellett nap nyugatrull egy pusztá hazhellel...”⁷⁷

Az ingatlan gazdát cserélhet öröklés útján. Az örökösökre az ingatlan átvétele előtt a következő teendők várnak. Ha maradt végrendelet, azt be kell mutatni a városi tanácsnak. A városi tanács megvizsgálja, hogy a végrendelet szabályos-e, majd kihirdeti és ha nincs ellentmondó, kiállítja az „örökleve-

⁷⁵ Több per ítéletéből tudjuk ezt, melyekről alább fogok szólni.

⁷⁶ Prot. Civ. Sab. 1631. máj. 9.

⁷⁷ Prot. Civ. Sab. 1626—31. k. 57. l.

let", melyet mindig 12 esküdt jelenlétében kell kiadni és mind a 12 esküdtnak alá kell írnia. Ennek birtokában az örökösöket ugyanúgy iktatják birtokba, mint fentebb leírtam. Ha nincs végrendelet, akkor az örökösök megjelennek a városi tanács előtt és vagy egyezséget kötnek, vagy perelnek. Ha egyezséget kötöttek, az egyezés alapján a városi tanács kiállítja az „öröklevel”-et ugyanúgy, mint a végrendeletnél. A végrendeletet vagy az egyezséget csak egy éven belül lehet megtámadni és peresíteni; egy év után elévül a tényleges birtokos javára.

A városi tanács az adósságok végrehajtója is. A kölcsönügyletek egy része szintén a városi tanács előtt folyik le. Ha nagyobb összeget vesz valaki kölcsön, hitelezője rendszerint a városi tanács előtt adja át neki a hitelezett összeget és a városi tanács jelenlétében állítják ki az adóslevelet. A fizetési határidő letelte után, nem fizetés esetén, a hitelező bemutatja az adóslevelet a városi tanácsnak, és ez felszólítja az adóst, hogy 15 napon belül fizesse meg tartozását, vagy egyezzzék meg hitelezőjével. Ha ez nem történik meg, a hitelező vagy „tiltatja” az adós ingatlan vagyonából a megfelelő összeget, vagy pereskedik. „Tiltani” nemcsak ilyen úton lehet, hanem egyszerűen úgy is, hogy a hitelező a városi tanácsnak bemutat egy adóslevelet és kéri a tiltás elrendelését. Ez a „tiltás”, „letiltás” majdnem megfelel a mai értelemben vett bekebelezésnek. A „tiltás” nem vonatkozik az adós egész ingatlan vagyonára, hanem mindig csak a hitelező által megszabott részére. A tiltás eredménye az, hogy a „tiltott” ingatlan tulajdonosa csak a bíró „tudtával és hírével” léphet alkudozásba vevővel, kif a bíró figyelmeztet a házon, földön levő adósságra, valamint megtudakolja, hogy a jelentkező vevő — modern szóval — fizetéképes-e; ezek után a bíró vagy engedélyezi, vagy sem az ingatlan eladását. Ha az eladást engedélyezi, a vevő a vételárat a bírónak fizeti ki, aki levonja belőle a tiltott összeget, azt kifizeti a hitelezőnek, a maradékot az eladónak. Ha valamelyik ilyen tiltott ingatlan tulajdonosa a bíró tudta nélkül merészelné tiltott ingatlanát áruba bocsájtani, 40 frt a büntetése. Az adós nemfizetése esetén a tiltás után 1 év elteltével a hitelező elérvezetheti a „tiltott” ingatlant. Az adósságoknál természetesen már ekkor is szerepelnek kezesek, kik vagyonukkal felelnek az adósért.

A leírtakkal Szombathely mezőváros törvényeinek szellemét és a törvényhozás módját akartam bemutatni. A város törvényeit alig lehetne kimerítően felsorolni, mert jó részük csak mint szokás, „a város régi szokása”, élt és irányította a város életét.

SOMSSICH TIHAMÉR GRÓF

Borkereskedelmi R. T.

Budafok, Törley-tér 2.

Akacs Mihály és a nagyunyomi Akacs-család.

HORVÁTH
KÁLMÁN dr.

A ma már 120 évre visszatekintő szombathelyi betegápoló-intézet céljaira végrendeleti úton jelentékeny alapítványt tett jótévőnek, nagyunyomi Akacs Mihálynak nevére Szombathely város utcát nevezett el, és a betegápolóintézet jogutódja, a *Szombathelyi Emberbaráti Egylet* kórházának érdekeit szolgáló Akacs Mihály-alapítványról szerkesztett számadások évről-évre a belügyminisztérium felülbírálnak alá kerülnek.

Az *utcaelnevezés* és az *alapítvány* örzi Akacs Mihály nevének emlékét. Közönségünk azonban ma már a közalapítványt tett Akacs Mihályról is alig tud többet, mint a vele fiágban kihalt, középkori eredetű, erősen szétágazott, ősi vasmegyei családjának származásáról és történetéről.

A jelen közleménynek az a célja, hogy röviden ismertesse az alapítvány keletkezésének körülményeit és az alapítványi vagyon állagát, és hogy összefoglalva a közlevéltárakban és egyes forrásmunkákban erre vonatkozólag feltalálható adatokat, világot derítsen a sok évszázadon át Vas vármegyében élt Akacs-család származására és tagjainak szereplésére.

•

A szombathelyi kir. törvényszék Czédler Imre elnöklete alatt az érdekelt felek előtt az ott 3662/1874. sz. a. beiktatott végrendeleti kihirdetési jegyzőkönyv értelmében kihirdette az 1874. május 8-án Balogfán leszarmazók nélkül elhalt Akacs Mihály végrendeletét.

A végrendelet szövege szerint nagyunyomi Akacs Mihály, a néhai nagyunyomi Akacs Péter fiának, Lászlónak fiától, Akacs Miklóstól származott nagyunyomi Akacs József fiának, Akacs Adalbert Györgynek nemes Gombos Évától 1799. évi május hó 29-én született fia, a most említett Akacs-nemzetségnek magtalan és utolsó fiavadéka, néhai pösfalvi Tulok Máriának özvegye, balogfai t. n. vasvármegyei helységi lakos és ugyanott jószágbirtokos, az 1869. II. 6-án tett végrendeletének hatályon kívül helyezésével akként végrendelkezett, hogy a Balogfa helység határának a falun fölül fekvő napkeleti oldalán egy tagban lévő mezei birtokát, amely mintegy 72708 n. öl kiterjedésű, és amely birtokának egy része marhalegelőből, más része pedig szántóföldből áll, s amelynek szomszédja napkeletről Akacs Évának, most Lajos Ferencnének birtoka . . . örökös alapítványul hagyja a szombathelyi, Vas megyébe bekebelezett püspöki városban, az ú. n. Hosszú-utcában létező és most 35. számmal jelölt betegápolóintézetnek, a 8680 n. öl nagyságú ú. n. Keresztfai kistáblára vonatkozólag gazdaasszonya javára rendelt holtiglani hasznélvezeti jog és a családja lelkiüdvét szolgáló misealapítványra vonatkozó rendelkezések mellett azon kikötéssel, hogy ezen alapítvány örökösen az „Akacs-alapítvány” nevet viselje.

Elrendelte, hogy az alapítványi javak akár egészben, akár részben soha el ne adassanak, el ne cseréltesse, el ne zálogosíttassanak és az ingatlanokat soha a legkevesebb adóssággal se lehessen megterhelni. A jószág többeknek, de legföljebb 6—6 évre haszonbérbe adható. Ha a fentebbi feltételeket az alapítvány kezelője csak egy ízben is nem tartaná be, az alapítványi birtok a legközelebbi vérrokonaira száll, de a végrendeleti kikötések ez esetben az örökösre is kötelezők.

A végrendelet Egyházasszecsődön Tuifel Ferenc egyházasszecsődi plébános, tek. Szecsődy Lajos úr, Varga Ferenc egyházasszecsődi tanító, Hoós János egyházasszecsődi községbíró és Kecskeméty Sándor együtt és egyidőben jelenlévő végrendeleti tanúk aláírásával 1871. VIII. 13-án záradékoltatott.

A végrendelező Akacs Mihály tehát, aki egyébként Vas vármegyének táblabírája volt, megfontoltan és bölcsen rendelkezett vagyona felől.

Az alapítványi jószág épségbentartását célzó előírásainál mindenesetre szerepet játszottak saját életének emlékei is. Fiatalkorában meg gondolatlan, pazarló életet élt (Kápt. lt. Prot. 1822—152.). 24 éves korában azonban már megemberelte magát, beismerte hibáit, és ellenmondott mindazoknak az előrköztetéseknek, egyezségeknek, lekötéléseknek és osztályoknak, amelyeket „még tökéletlen ember korában és azon esztendeiben vér Igazainak tsonkéttségével és érezhető károsításával tett, kötött vagy végzett” (Prot. 1823—229.) Előrelátó, takarékos életmódjának meg is volt az eredménye a későbbi időben való számos birtokszerzésében (Prot. 1834—206, 1834—681, 1834—997, 1836—327, 1838—533, 1839—709, 1842—81, 1844—588, 1845—201, 1849—563.).

Az alapítólevélnek egyik példánya a Várm. Levéltárban a „Vegyes kötetek”-nél 272/89. sz. a. helyeztetett el 1931. VI. 26-án.

Unyani, illetve Nagyunyomi Akacs, aliter Lóránth.

A családnak eredeti neve „de Unyan”, amely néven a XV. század elején tűnik fel. A család, amint az az alábbiakból kitetszik, az idők folyamán Lorand nevű tagjáról unyani (unyami, majd unyomi, illetve nagy-unyomi) Lorand (Lóránth)-nak, Loránt fiáról, Achatiusról pedig „Akach”-nak is neveztetett, úgyhogy váltakozva a nagyunyomi Lóránth atr. Akach és a nagyunyomi Akach atr. Lóránth, később pedig csak a nagyunyomi Akach nevet használták.

Csánki Dezső „Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában” c. művében, a 2. kötet 855. oldalán a következőket írja az „Unyani” családról: Olykor Loránt-fi és Lóránth(h) családi néven is szerepel, unyani vagy nagy-unyani elő-

névvel. 1433-ban a Gordovaiaknak (Fancs-oknak) elzálogosítják: Polyán, Unyan, Kertes, Kukmér, Bárdos, Szék, Hermán, Bulcsu és Cseméte, 1437-ben pedig ugyanazoktól visszaszerzik Unyan, Polyán, Kertes, Pösafalva, Hagymás, Hermán, Kis-Szöllős, Bárdos, Ketmér és Heél részeit. (A gordovai Fancsok azonban ugyane birtokokhoz még 1441-ben is jogot tartottak). 1439-ben (Bulcsu és Nyék helységben), 1457-ben Miklós Bulcsu és Szék helységekben bírt részeit magtalan halála esetére Biki

Akacs Mihály, a Szombathelyi Emberbaráti Kórház alapítója.

Dávidra ruházta át. 1455-ben ugyanő Kávási Györggyel együtt kir. adományul nyerte a magvaszakadt korlátföldi Soldos Mihály korlátföldi részeit. Unyani Loránth Jakab Kis Szöllős részeit már 1480 előtt Polyáni Lászlónak vetette zálogba, aki meg Tejedi Imrének adta tovább. 1480-ban aztán nevezett Jakab Tejedinek Nagy Unyan részeit is elzálogosította. 1458-ban (az említett Biki Dáviddal együtt) pallosjogot kapott a család Mátyás királytól.

A Vasvár—szombathelyi Káptalan protocollumaiban az 1770. évi 170. számú bejegyzés szerint Ns. Kerkapoly József — nagyunyomi Akach József özvegyének, Gothárd Évának nevé-

ben — a nevezett káptalan által annak idején kiállított 5 drb. eredeti és hiteles okiratot mutatott fel a káptalan előtt, amely azokat a bemutatás után a protocollumába szószerint átvezette. Ezek közül az okiratok közül 2 drb. 1437-ből, egy-egy 1438-ból, 1503-ból és 1545-ből való. Az 1437-ből eredő első okirat szerint egyrészt Unyani Loránd fia Pál, akinek egytestvérei Jakab és Ákos, Benedek pedig a nevezett Pálnak fia, György a megnevezett Lorándé, László és János a fenti Páléi, előbbieket az utóbbiak nevében is egyrésztől, másrésztől Gorduai Fanch István fia István, és ugyancsak Fanch Miklós fia másik István a saját és Pál fiának nevében az alábbi nyilatkozatot tették:

„Hogy mivel néhai László, Unyani Gyure fia portioinak dolgait, amely birtokrészek a fent megnevezett Fanch István fia István és Miklós fia István kezeinél lévő Union, Polyán, Kerthes, Posafalva, Hagmas, Hermán, Kiszzeules és Bardusnak nevezett birtokokra vonatkoznak, és per és vizsgálat tárgyát képezik, egymás között rendezni óhajtják, és az eddig törtéteknek félretételével nevezett néhai László, Gyure fia portioit, amelyeket a már megnevezett helyeken bírt, a már mondott Istvánnak, Miklós fiának és Pálnak, ugyanezen István fia István fiának, akik azokat ezideig bírták, minden haszonvételeikkel, szántóföldjeikkel, megműveltekkel és meg nem műveltekkel, erdeikkel, rétjeikkel, ligeteikkel, cserjéseikkel, szőlőikkel, hegyvám és szőlővámjaikkal, várhelylyel, malmaikkal és malomhelyekkel, vizeikkel, vízfolyásaikkal és minden haszonvételeik teljességével, bármely néven nevezessenek is s bárhonnan származtak legyen, nevezetteknek juttatják azzal, hogy örök joggal és visszavonhatatlanul bírják akként, hogy fiakról fiakra és örökösökről örökösökre szállva birtokolják azokat, tartsák és bírják és a nevezett néhai László, Gyure fia mondott portioira vonatkozó okiratokat, bármely szövegűek is legyenek, mindkét István részére készültek és bocsátattak ki, teljes erejükben érvényben maradnak. Ezzel szemben mindkét Fanch István a rájuk szállt unyani, polyani, kerthesi, posafalvai, hagmasi, hermáni, kis zeulesi, bárdusi, günteri, kukmeri és heeli falvaik felerészét a megnevezett Pálnak, Jakabnak, Achachusnak, Györgynek, a mondott Lorand fiainak, nemkülönbén Benedeknek, Lászlónak és Jánosnak, a mondott Pál fiainak visszabocsátják, adják, adományozzák és átengedik, ugyancsak örök joggal és visszavonhatatlanul, hogy fiúról fiúra, és örökösről örökösre szállva birtokolják, tartsák és egyben bírják szántóföldjeikkel, erdeikkel, rétjeikkel, szőlőikkel, hegyvám és szőlővámjaikkal, malomhelyeikkel, vizeikkel, folyóvizeikkel és minden haszonvételeik teljességével. Kijelentik, hogyha — Isten ments — a jövőben bármely időben a megnevezett feleknek egyike ebből a világból magtalanul kimúlna, akkor annak a kihalt ágnak része a túlélő ágra háramoljék és szálljon vissza. Akarják továbbá az előbb megnevezett felek, hogyha a megnevezett László és János, a Pálnak fiai és Pál, Fanch István

hasonnevű fiának, Istvánnak fia, akiknek terheit magukra vették, vagy azok utódai kihalnának, akkor ez a kihalt ág, mint párbajban legyőzött tekintendő. Amiről a privilegiumnak megfelelően függő pecsétünkkel ellátott és megerősített írást adunk. Kelt ezen 1437. évben, az Úr feltámadása vigiliájának ünnepén tisztelendő Miklós prépost úr, ugyancsak tisztelendő Tamás mester, éneklőkanonok úr és Tamás örkanonok úr idejében, a dékánuság üresedésben lévén, a többi kanonok működése idején (függő pecsét)“.

A 2. és 3. rövidebb okiratok ugyancsak Loránd fia Pál, illetve Loránd fia György bevallásáról szólnak. A 4. a Polyániak bevallását tartalmazza, az 5. pedig mykebudai Sós Ferencnek, néhai nagy unyani Akach, másképp Loránth László, ennek fia György, nagy unyani Loránth Pál és Menyhért birtokaiba való bevezetéséről és beiktatásáról szól.

A hivatkozott 1437. évi okirat adatai alapján alábbi részleges genealogiai táblázat állítható össze:

Unyani Lóránt			
Pál 1437.	Jakab 1437.	Achachius (Ákos) 1437.	György 1437.
Benedek 1437.	László 1437.	János 1437.	

Az ezen genealogiai táblán megnevezetteknek az alább közölt genealogiai táblák élén levő Pállal való összekapcsolása kellő adatok hiányában még nem lehetséges, mert a közöttük levő 1—2 iz még felkutatásra vár.

A Zala vármegye Oklevéltárának (szerk. Nagy Imre, Vég-hely Dezső és Nagy Gyula, 1890) II. kötetében közölt 253. sz. okirat szerint. I. Ulászló király Gulács és Rendes nevű birtokokban néhai Gulácsi Lökös részbirtokát Unyani Miklós fia Mátyásnak, a veszprémi püspökség sümegi várnagyának és Tomaji Lászlónak adományozza. (Kelt Nagyháttán 1442. VIII. 23.)

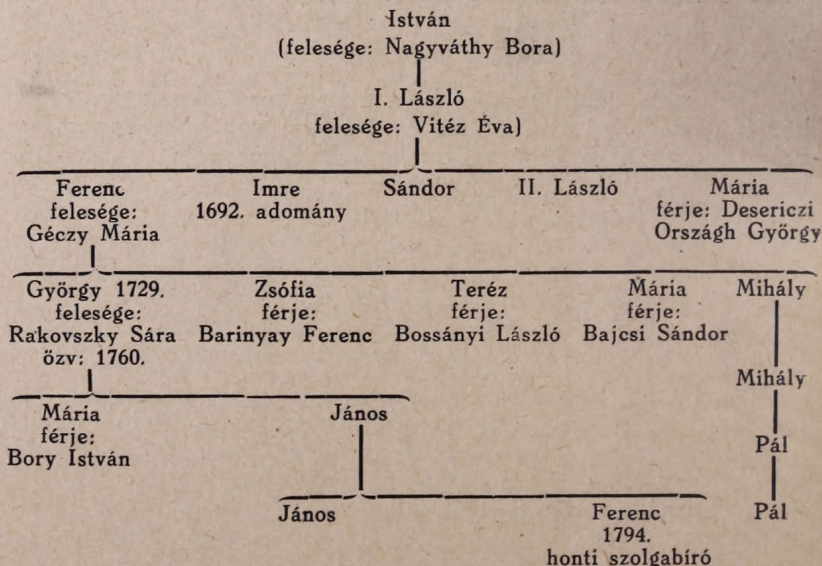
A 282. sz. okirat szerint pedig, amely Esztergomban 1454. május 16-án kelt, az esztergomi érsek vicariusza Bodó Miklóst, a fehérvári Szent Mária egyház prépostját és Unyani Miklós veszprémi várnagyot azért, mert ők Erek, Dyaky és Nyragh nevű birtokokban a veszprémi káptalannak járó tizedet elfoglalták, megidézteti.

A család tagjai közül az 1554. évi nemesi összeírásban (Orsz. Lt.-Dicalis összeírás) Gyáky Máté szolgabíró járásában a birtokosok között szerepelnek Akach Gáspár, György, Jakab, Pál és András. Az 1733. évi lajstromban a kétségtelen nemesek között Akacs Miklós utódai, mint „a köztudás alapján” felvettek találhatók. Az 1754. évi összeírásban „a birtokos, vagy por-

talista nemesek" között Akacs József, az 1835. évi összeírásban a körmendi kerületben (Tóth Lajos főszolgabíró járása, a pornói járás), Balogfán Roboz Terézia Akacs Gáborné, Gombos Éva Akacs Albertné, Akacs Éva Kövér Józsefné és Akacs Mihály esküdt nevei fordulnak elő.

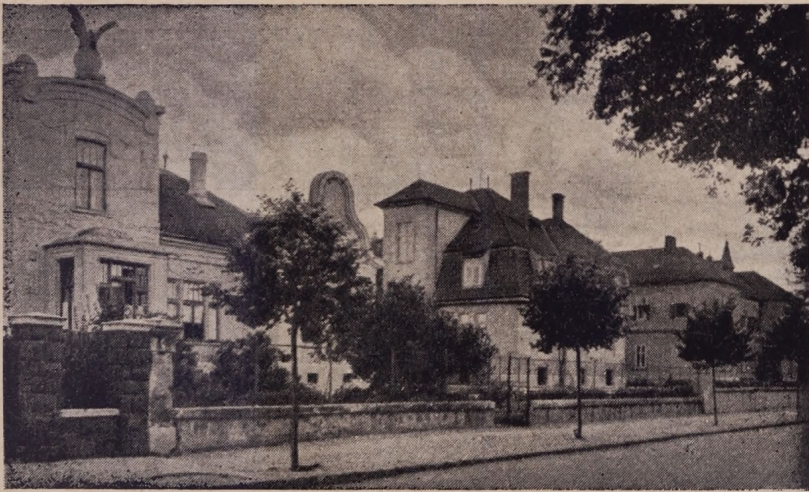
A közeletben jelentékenyebb szerepet játszott családtagok: Miklós (szülei: György és Sárkány Zsófia, élt 1560 körül) soproni javadalmas és egerszegi plébános, majd győri kanonok; Péter (szülei: Jeromos és Prosznyák Zsuzsanna), Vas vármegye főszolgabírájává választották 1663. VI. 18-án; az ő fia: Wittnyédy Örsiktől Ferenc, Vas vármegye vice-szolgabírája (élt 1690. körül; Jobbágyi Gaiger Miklós családi iratai között van egy Rába Keresztúron 1683. június 21-én kelt nyilatkozat, amelyet Nagy-Unyomi Akacs Ferenc Vas vármegye vice-szolgabírája írt); Mihály (szülei: Adalbert György és Gombos Éva, élt 1799—1874), Vas vármegye esküdtje, majd táblabírája.

Nagy Iván „Magyarország Nemes Családjai" c. munkájának pótkötetében közli a baromlaki Akacs-család leszármazási rendjét, és itt megemlíti, hogy István a Nagy Váthy családból vévén nőt, az által jut a komárommegyei Baromlak helységben birtokba, melybe unokája nádori új adományon beiktattatik. Nevezett Istvántól a családfa a következő:

Hogy a leszármazási tábla élén lévő István a Nagy-Unyomi Akacs-család genealogiai tábláján található Istvánok valamelyikével azonos volna, adatok hiányában ezidőszerint meg nem állapítható, jöllehet a Siebmacher-Csergheő közismert genealo-

giai és heraldikai szakmunka az „Akacs I. v. Baromlak” c. közleménynél (5. tábla) a címerleírás után tudomásul adja, hogy Akacs atr. Loránth Jakab de Nagy-Ugón (így, nyilván Nagy Unyom helyett) 1659-ben Vas vármegye birtokos nemesei között fordul elő (Vasvári káptalan). Nádori adomány Baromlakra (Komárom vm.) 1692-ből Akacs Imre részére. Hébe-korba a kettős előnév „baromlaki és ugroni” (helyesen unyomi!) is előfordul. — Ebből a közlésből is joggal lehet arra következtetni, hogy a két család közös törzsből származott. (L. még a Sziklay-Borovszky által szerkesztett „Magyarország Vármegyéi és Városai” c. munka „Hontvármegye” és „Barsvármegye” c. kötetei-

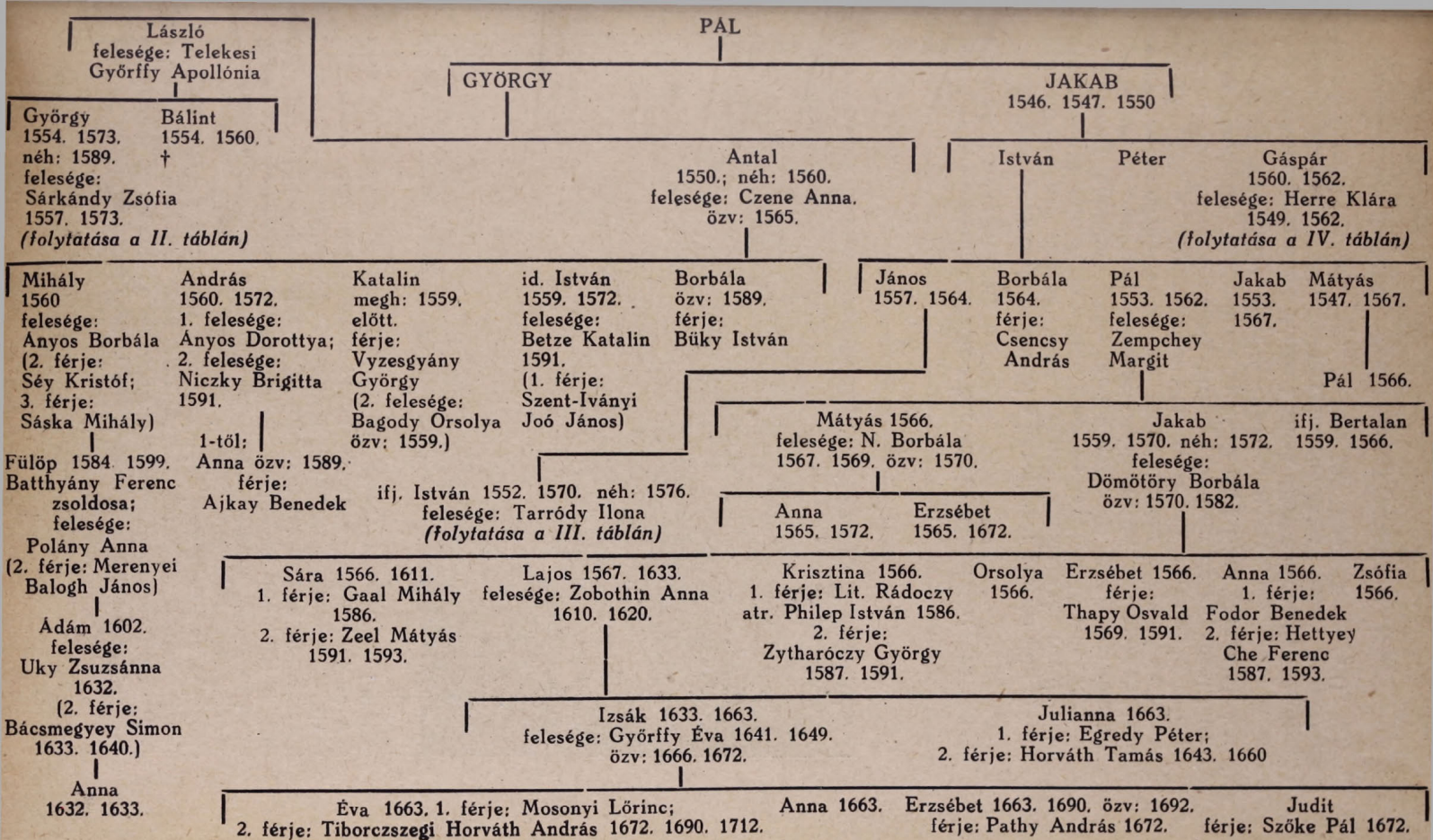
A Szombathelyi Emberbaráti Kórház.

ben a nemes családok között a baromlaki Akacs családra vonatkozó közleményeket is.)

A címerleírás Siebmachernál a következő: kékben zöld mezőn egy pirosruhás magyar vitéz prémes kucsmával, rövid zöld csizmával és zöld derékszíjjal, amelyre kardhüvely van erősítve. A felemelt jobbában görbe kardot tart, zöld keresztmarkolattal, bal kezét a csipőjére támasztja. Sisakdísz: a címerben levő magyar vitéz növekvő alakban. Paizstakarók: kék-zöld és piros-ezüst? (Ezt a címert használta pecsétjén Baromlaki Akacs Ferenc Hont vármegye szolgabírája 1794-ben. De ugyanezt használta baromlaki Akacs Márk is 1734-ben.) Lásd Dunántúli ker. Tábla iratainál (Orsz. lt. No. 263.).

Siebmacher szerint Akacs Pálnak 1530-ban sárkány volt a pecsétjében. De ezt a címert használhatta Akacs Izsák is. (Lásd Zobothin lt. az Orsz. lt.-ban 10. Fasc. 38. sz. a.)

Dunántúli Szemle (I—VI. évf.: Vasi Szemle) X. évfolyam: 5—6. sz.

II. TABLA.

Miklós 1557—1579. yőri anonok 1560.	Sandrinus 1557—1591. felesége: Byk Katalin 1579.	György (aki az I. táblán), 1554—1573; néh: 1589. felesége: Sárkány Zsófia. 1557—1573					
János 1532—1640. felesége: laiky Erzsébet 1. férje: ball (erenc)	István 1579—1600. neh: 1640.	László 1557. 1560.	András 1557—1595 felesége: Mogorithh Ilona özv: 1598.	Dorottya 1573.	Katalin 1557. 1573. 1. férje: Ujzászzy János (utána özv. 1571.); 2. férje: Chery Jakab (utána özv 1581—1585. 3. férje: Keledy István 1585. (utána özv. 1587.)	Zsófia 1557. 1581. 1. férje: Oladi Loránth Mihály 1579—1582.) 2. férje: Gyerkyni Nagy Péter 1582.; 3. férje: Inthay Péter (utána özv. 1599. 1600)	Erzsébet 1557.
Zsuzsánna 1627.	János 1641. 1657.	András 1638. 1641.	Péter neh: 1632.				

IV. TABLA.

Gáspár (aki az I. táblán) 1560. 1562. felesége: Herre Klára 1549. 1562.						
Menyhért 1559. 1563. neh: 1572.		Orsolya 1562. férje: Zekel Lőrinc 1567.		Borbála 1562. férje: Posgay Márk		
Farkas 1560. 1565.	Gáspár 1555. 1579.	Ilona 1. férje: Faddy András 1562—1572. néh: 1577. 2. férje: Ember Miklós (Erdélyi Transsylvaniaeus) 1577—1581.		Zsófia 1569.		
os 1579—1592. a: 1602. felesége: omaszy Katalin férje: lussy István (2.)		Gáspár 1565—1584. 1. felesége: Polyány Krisztina 1585—1592. 2. felesége: Garázda Erzsébet 1605—1614.		István 1585—1604. felesége: (?) Györffy Juszтина		
örgy 1602. éves eumult		1-től		?-tól		
Mihály 1592—1613 felesége: Milley ufrozina	Farkas 1607—1643. felesége: Börseny Mária	Ilona 1592—1636. férje: Náray János	Zsuzsánna 1581—1624. férje: Kolthay Tamás 1607. 1609. neh: 1637.	Éva férje: Györffy Ferenc 1610.	Katalin 1585—1607.	Zsigmond 1614.
Gáspár 1641.	István 1641.	Ádám 1641—1665. felesége: Deső Éva 1665. özv. 1666. 1667.				

III. TABLA.

István (aki az I. táblán)
1565. 1573.; néh: 1576.
felesége: Tarródy Ilona

				Jeromos 1565. 1596. 1. felesége: Budrowczy Budor Borbála 1597.; 2. felesége: Prosznyák Zsuzsanna (2. férje: Merenyei Balogh János)	János 1576.	Ferenc 1576.	András				
1-től		2-től			2-től						
István 1597.	János 1597.	Katalin 1597.	Anna 1642. 1648. férje: mezőlaki Zámbo István neh: 1648.	Éva	Péter 1616. 1673. Vas vm. főszolgabírája 1663. felesége: Wittnyédy Örsik 1658.	Judit 1633. néh: 1661. 1672. férje: Völcssey Pál 1672.					
Orsolya özv: 1710. néh: 1727. férje: Magyaróssy Pál			László 1658. 1692. felesége: Naringer Rozina Polixena 1682. özv: 1712.	Katalin 1658. férje: Guary Lajos(?)	1680. 1692. felesége: Drivadelics Anna	Zsigmond 1692. felesége: Pavesics Klára 1699. néh: 1725. (2. férje: Tulok Miklós 1718.)					
Mária 1732. 1736. özv: 1737. 1749. férje: id. Csányi Ferenc 1715. 1736.	Julianna 1732. 1736. özv: 1746. 1749. megh: 1754. (70 éves) 1726. néh: 1732. 1736.	Miklós 1725. 1729. néh: 1734. 1. felesége: Szaller Mária (1. férje: Benkovics István) 2. felesége: Ns. Kussenics Katalin 1736.			Klára 1722. 1772. megh: 1776. férje: Tulok Péter 1722. 1754. neh: 1759.	Teréz 1722. özv: 1749. 1759. férje: Györfly Menyhért 1722. 1730.	Rozália 1718. 1730. férje: Hettyey Benedek 1727. 1752.	Erzsébet 1718. 1737. 1. férje: Boros István neh: 1730. 2. férje: Béri Balogh Farkas 1730. 1752. neh: 1754.			
		1-től:									
		József 1734. 1758. N. Ö. 1754. megh: 1761. VI. 6. (42 éves) felesége: Gothárd Éva özv: 1770.	Krisztina 1736. 1749. férje: Zobothin Lajos								
József 1770. 1814.	Adalbert György 1803. 1814. néh: 1816. felesége: Gombos Éva 1813. 1838.			Imre	Gábor 1795. 1832. néh: 1839. felesége: Roboz Teréz 1813. 1823 özv. 1828. 1839. N. Ö. 1835. (özv.)						
Éva 1818. 1847. 1. férje: Kövér József 1822. néh: 1832. 2. férje: Lajos Ferenc 1835. 1845.	Mihály 1818. 1849. Vas vm. esküdtje: 1834. 1839. Vas vm. táblabírája: 1744. 1774. megh: 1774. felesége: Pósfalvai Tulok Mária 1839. 1846.	Erzsébet 1818. 1832. neh: 1838. férje: Gömbös István	Anna 1814. férje: Horváth József 1814.	Erzsébet 1814. férje: Mayer Ferenc 1814. 1836.	Gábor	Teréz 1838. 1839. férje: Szalay Imre táblabíró 1839. 1848.	Borbála 1838. 1839. férje: Hodászy János hites ügyész 1839. 1842.				

A leközölt genealogiai táblázatnak (I—IV.), mely bővebb és némileg különbözik Beödi Balogh Gyulának a „Vas vármegye nemes családjai” c. munkájában található táblázattól, forrásadatai a következők:

I. A Vasvár—szombathelyi káptalan protocollumai:

1546—331. Ns. Akacs Jakab zálogba vet Ujjfaluban ns. Olasz Jakabnak.

1547—407. Ns. Nagy Unyani Akacs, másképp Loranth Jakab a kerthesi szőlőhegyen teljes hegyvámjogot zálogba vet Olasz Jakabnak (itt providusnak van megjelölve).

1547—411. Ns. Nagy Unyani Akacs, másképp Loránth Mátyás a kerthesi szőlőhegyen zálogba vet circumspectus Olasz Jakabnak.

1550—119. Rádoczi, másképp Thelekesi Györffy Bálint a felesége, Herre Borbála, a sógornői, Herre Katalin, Thywrek György és ugyancsak Herre Klára, Nagy Unyani Akach. atr. Loranth Gáspár felesége nevében is zálogba veti a Gyöngyös folyón levő malmot Pédery Szentkereszten Sennyey Ferencnek.

1550—149. Ns. Nagy Unyani Akach atr. Loranth Jakab magára véve Péter fia terhét, bevall Kerthesen ns. Pédery Csörge Benedeknek és fiainak szőlőhegyet. Egyik szomszédja Akach Antal.

1553—29. Nagy Unyani Akach másképp Loranth Pál Dyákon, Vas vármegyében eladja azt a házát vagy nemesi kúriáját, amelyet néhai Fylep János özvegyétől, néhai Dyaky Ambrus leányától, Katalintól vett, ns. Rom. Italo de Lwete Jakabnak.

1554—128. Ns. Nagy Unjani Loranth atr. Akach Bálint a maga és Loránth másképp Akach György nevében inhibeálja Rádoczi Györffy Bálintot és annak fiát, Farkast Musznya helységnek eladása miatt.

1557—182. Ns. Nagy Unjani Loránth atr. Akach Mátyás Ns. Nagy Unjani Loranth atr. Akach Jánosnak és fiának, Istvánnak Ujjfaluban zálogosít.

1557—208. Ns. Nagy Unjani Akach atr. Loranth Pál Czomaházán zálogba vet Lukafalvai Zarka Pálnak.

1557—300. Ns. Nagy Unjani Akach György, magára véve feleségének, Zsófiának, továbbá Miklós, Sándor, László és András fiainak, és Katalin, Zsófia és Erzsébet leányainak terhét, Majorkerth nevű nemesi kúriáját, melynek szomszédja Ns. Akach Mátyás nemesi kúriája Nagy Unjanban, eladja ns. Olasz Jakabnak.

1559—12. Ns. Nagy Unjani Akach atr. Loranth Mátyás magára véve egytestvére, Pál fiainak, Jakabnak és Bertalannak terhét, Kerthesen egy jobbágysessiot ns. Nagy Unjani Akach atr. Loranth Jánosnak és fiának, Istvánnak 10 magyar forintért zálogba vet.

1559—87. Nagy Unjani Loranth atr. Akach Pál és Menyhért — fraterjaik (rokonaik) Akach Jakab, János és István nevében

is — Loránth atr. Akach Mátyást eltiltják nagyunjani jószágainak eladásától, átírásától és zálogba adásától.

1559—103. Nagy Unjani Akach atr. Loranth István elhalt egytestvér nővérének, Akach Katalinnak árvája, Vyzesgyány Katalin érdekében a nővére férjének, Vyzesgyány Györgynek jelenlegi özvegyét, Orsolyát a nővére hozományának kiadásáa szőlíttatja fel.

1559—104. Ns. Demetheri Demethery Tóbiás Demetheriben 2 sessiot zálogba vet Nagy Unjani Akach atr. Loranth Jakabnak.

1560—109. Nagy Unjani Akach atr. Loranth György magára véve egytestvérének, Bálintnak, továbbá a saját fiainak, Miklósnak, a győri káptalan kanonokjának, Sándornak, Lászlónak és Andrásnak terhét, azokat a nagyunjani és kerthesi jószágokat, amelyeket, mint egytestvérének, Bálintnak tulajdonát képezőket Batthyány Ferenc kir. tanácsos zálogba vett, és amelyeket most Akach István, Antalnak fia kiváltott, mint Bálintnak gyámja, neki zálogba adja.

1560—119. Ns. Nagy Unjani Loránth aliter Akach Pál magára véve Bertalan és Jakab fiai terhét is, Nagy Unjani Akach atr. Loránth Jánosnak és fiának, Istvánnak zálogosít Kerteszen.

1560—175. Nagy Unjani Akach atr. Loránth Mátyás felvén terhét fiának Pálnak, továbbá egytestvéreinek, Pálnak és Jakabnak, azonkívül Akach Györgynek, Bálintnak, Gáspárnak, Jánosnak, Istvánnak, nemkülönbén Andrásnak és Mihálynak, továbbá másik Istvánnak és Farkasnak, akik fraterjei, zálogba vet Nagy Unjanban Ns. Ankerrayther Jánosnak.

1562—135. Nagy Unjani Akach, másképp Loránth Pál, János és Menyhért bérbe adják a Pinkva melletti rétet Kerteszen.

1562—166/1. Nagy Unjani Akach, másképp Loránth Pál, felvéve Bertalan és Jakab fiai terhét is, Czomaházán zálogba vet Lukafalvi Zarka Pál alispánnak, feleségének, Annának, fiának, Lajosnak, leányainak, Krisztinának, Katalinnak és kisleányának, Margitnak.

1562—166/2. Nagy Unjani Akach atr. Loránth Pál és fia, Bertalan, az előbbi magára véve a feleségének, Zempchey Margitnak és Jakab fiának terhét is, Henczel István jobbágyot Kerteszen felszabadítják.

1562—175. Nagy Unjani Akach aliter Loránth Gáspár felesége Klára, aki néhai Herreházai Herre Bálint leánya, bevall a káptalan előtt leányainak, Orsolyának, Zekel Lőrinc feleségének és Borbálának, Posgay Márk feleségének.

1563—135. Nagy Unjani Loránth atr. Akach Menyhért, felvén Farkas és Gáspár fiainak terhét is, leányának, Ilonának, aki Ns. Faddy Andrásnak felesége, Ujfaluban birtokot ad.

1565—27. Nagy Unjani Akach atr. Loránth Mátyás magára véve leánykájának, Annának terhét, Nagy Unjanban a Hollósy Barnabás jobbágyának háza mellett jószágot ad el fraterjének, Akach, másképp Loránth Jakabnak.

1565—36. Ns. néhai Wysy Gergel András leánya Erzsébet,

aki ns. néhai Lóchy Bálint özvegye és a fia, Gergely azért, hogy a Vissen levő rétjeit felszabadíthassa a zálog alól, a Vysy-szőlőhegyen szőlőjét, melynek szomszédja délről Ns. Zenth Miklóssy András feleségének, Borbálának szőlője, északról pedig Nagy Unjani Akach Antal özvegyének, Czene Annának szőlője, eladja Nagy Unjani Akach Istvánnak és Vyzesgyáni György kisleányának, Katalinnak, aki egytestvére nevezett Akach Istvánnak. (NB. Az anyja egytestvére Istvánnak.)

1565—59. Nagy Unjani Loránth atr. Akach István a saját és fia, Jeromos, nemkülönbén Nagy Unjani Loránth atr. Akach Menyhért fiai, Farkas és Gáspár, az ő osztályos atyafiai nevében inhibeálja ag. Thakácsy Faddy Andrást, Akach Ilona férjét és Akach Menyhért vejét az Akach Menyhért által neki eladott újfalui jószág miatt.

1565—62. Nagy Unjani Loránth atr. Akach István megjelenvén, Jeromos fiának, nemkülönbén Akach Menyhértnek, Farkasnak és Gáspárnak és ez utóbbi fiának Gáspárnak, továbbá Mátyásnak és Bertalannak nevében, akik neki osztályos atyafiai, ellenmond annak, hogy Akach Jakab jobbágy telkét Ns. Olasz, máskép Doma Jakab háza mellett Nagy Unjanban, melyet akaratuk ellenére Ns. Thapy Osvaldnak anyai örökségképpen átadott, nem lévén az átadónak fiörököse, neki örökösítse.

1565—71. Nagy Unyani Loránth atr. Akach István a Jeromos fiának, továbbá Nagy Unyani Loránth atr. Akach Menyhért fiainak, Farkasnak és Gáspárnak, akik az ő osztályos atyafiai, terhét felvévén, tiltakozik a miatt, hogy Akach Menyhért a leánya Ilona, ns. Thakácsy Faddy András felesége iránti szeretetből neki Ujfaluban jószágot adott.

1565—75. Nagy Unjani Akach, máskép Loránth Mátyás leánykájának, Annának nevében is Ns. Thapy Osvaldnak zálogba vet Nagy Unjanban jószágot.

1566—38. Ns. Wysi Zekel Lőrinc és Nagy Unjani Akach atr. Loránth István kölcsönös ügyletet kötnek.

1566—94. Nagy-Unjani Akach atr. Loránth Jakab és ifjabb Akach atr. Loránth Bertalan és az előbbeni Orsolya, Erzsébet, Krisztina, Anna, Sára és Zsófia leányainak nevében is előadják, hogy Akach Mátyás — nem tudni mi okból, a fennálló jog és szokás ellenére — birtokaikat eladta, aminek ellenmondanak.

1566—123. Akach Mátyás zálogba vet id. Akach Jakabnak Kertesén.

1566—127. Ns. Akach Mátyás elad ifj. Akach Istvánnak Ujfaluban és Nagy Unjanban.

1567—15. Nagy-Unjani Akach atr. Loránth Jakab a maga és Lajos fia, továbbá Bertalan, másik Jakab, István fraterjai nevében Nagy Unjani Akach, máskép Loránth Mátyást, az ő egytestvérét, továbbá ennek feleségét, Borbálát eltiltja újfalui és nagyunjani birtokaik eladásától és elzálogosításától.

1567—38. Nagy Unjani Akach atr. Loránth Mátyás leány-

kájának, Annának terhét is magára véve, Kerteszen zálogba vet Akach atr. Loránth Jakabnak, osztályos atyafiának.

1567—39. Nagy Unjani Akach, máskép Loránth Jakab, Pálnak a fia Kerteszen id. Akach atr. Loránth Jakabnak zálogosít.

1567—133. Nagy Unjani Akach atr. Loránth Mátyás Anna és Erzsébet leánykáinak terhét is magára véve, Nagy Unjanban egytestvér-öccsének, Akach atr. Loránth Jakabnak zálogba vet.

1568—1. Nagy Unjani Akach atr. Loránth Mátyás Anna és Erzsébet leányai terhét is magára véve, Kerteszen örökösít.

1568—32. Egyházas Szecsődi Szecsődy Mátyás Zsófia és Katalin leányainak terhét is magára véve, a Thimafalvai Dömötör mellett zálogba vet Nagy Unjani Akach atr. Loránth Jakabnak.

1568—55. Nagy Unjani id. Akach István, Akach Jakab, Akach Mátyás és Akach Gáspár személyesen megjelenve, Jakab Mátyásnak nevében, továbbá Gáspár Györgynek, Jánosnak és Andrásnak a nevében, akik mind az ő fraterjei, a Zarka-családbeliekkel egyezségekre lépnek.

1568—125. Nagy Unjani Akach atr. Loránth István, Jánosnak a fia személyesen megjelenvén, továbbá id. István, Jakab, Mátyás és Gáspár, mégis András és György, akik valamennyien Akachok, ellenmondanak annak, hogy Lukafalvai Szarka Pál az Egyházföldre nevezetű szántókat erőszakkal elfoglalta, amelyeket özvegyének, Darabos Annának és Lajos fiának elhúnyta után Szarka János és Kristóf tartják birtokukban.

1569—190. Nagy Unjani Akach atr. Loránth Mátyás, felvéve Anna és Erzsébet leányainak terhét, lakott jobbágysessióját Nagy Unjanban zálogosítja Ns. Thapy Osvaldnak és feleségének, Erzsébetnek.

1569—197. Nagy Unjani Akach atr. Loránth Jakab magára véve Lajos fiának, Krisztina, Anna, Sára és Zsófia leánykáinak terhét, Nagy Unjanban zálogba vet ifj. Akach Istvánnak és örököseinek.

1569—200. Nagy Unjani Akach Mátyás a leányai, Anna és Erzsébet nevében Czomaháza és Szilvagy helységeekben elad Ns. Somogyi Balázsnak.

1569—201. Nagy Unjani Akach atr. Loránth Mátyás Anna és Erzsébet leányainak terhét is felvéve, Nagy Unjanban zálogba vet ifj. Akach Istvánnak és maradékainak.

1570—192. Ns. Akach Jakab, Nagy Unjani Akach atr. Loránth Pálnak a fia, ifj. Akach Istvánnak zálogba vet Kerteszen.

Szentgotthárdi Takarékpénztár R. T.

Szentgotthárd.

Adalékok a szombathelyi lithographia történetéhez.

A XVIII. század utolsó évtizedében Senefelder új sokszorosító eljárást talált fel: a litografiát, magyarul könyomtatást.

Az első hazai könyomtatóműhelyek Pesten és Budán keletkeztek a XIX. század második évtizedében, a vidékiek közül legrégebb a nagyszebeni volt. Szombathelyen kb. két évtizeddel később, 1838-ban merült fel először a gondolat, hogy könyomtató intézetet kellene létesíteni. De a szándék máig is csak szándék maradt.

*

A szombathelyi városi rajziskola tanítója, a bécsi származású aranyműves, Beck Vince¹ 1842. július végén lemondott állásáról.² Lemondását a tanács még az nap elfogadta, de hogy „az idevaló szegények gyermekei s a mestereknek inasai is az Architekturai mesterség rajzolatjára” tovább taníttassanak, pályázatot hirdetett a megüresedett állásra a Pesti Hírlapban és a Bécsi Ujságban.³ A pályázóktól elegendő tudományt és kellő bizonyítványt várt, a rajztanító javadalmát pedig évi 300 forintban és 6 öl tűzifában állapította meg.⁴

Szeptember 17-én a városi tanács a beérkezett pályázatok elbírálására bizottságot küldött ki, mely 2 városi belsőtanácsosból, 1 főmérnökből, 2 asztalos, 1 kőműves, 2 ács és 1 lakatosmesterből állott.⁵

A bizottságnak okt. elsején tett szóbeli jelentéséből kitűnik,

¹ Személyi adatait l.: Dunántúli Szemle 1941. 152.

² Szhely, vár. lev. Akták; f. 174. n. 87. „da ich gesonnen bin, meine jetzige Lage zuverändern”. Mint kitűnik, 5 évig vezette — a tanács megbízása alapján — a rajziskolát.

³ Szhely, vár. lev. Prot. 1842/43. 270. Nem tudom, melyik Pesti Hírlapról van szó, mert a hirdetést abban nem találtam meg.

⁴ A felajánlott javadalmazás csekély, hisz Sopron pl. 1779-ben 300 forintot, 6 öl és 400 rőzse fát és természetbeni lakást, (Verbényi: A soproni rajziskola tört. 13.), Kolozsvár 1816-ban 300 forintot, Eger pedig 1828-ban évi 272 forintot és 13 öl fát fizetett a rajztanítójának (Lyka: A táblabíróvilág I. 142.).

⁵ Szhely, vár. lev. Prot. 1842/43. 372.

⁶ Szhely, vár. lev. Prot. 1842/43. 421. Írásbeli jelentést ígér későbbre.

hogy két pályázat érkezett be, az egyik Várallyay Józsefé⁷, a másik Fischer Ignácé.

Várallyay József, nemes, nős⁸ pápai lakos, előadta kérvényében, hogy szabad művész, aki gyermekkorá óta rajzol, Bécsben a képzőművészeti Főiskolán tanult,⁹ Pápán egy évig már rajztanító volt és hogy az ajánlott fizetésért napi egy órát hajlandó adni.¹⁰

A másik pályázó Fischer Ignác „rajzoló és képfestő” volt. Pályázatában elmondja, hogy „a rajzolás és képfestés minden nemében... eléggé képzettnek”¹¹ véli magát. Hivatkozik arra, hogy iratait már egyszer bemutatta a tanácsnak, hivatkozik „több vármegyében ismert műveire” és arra, hogy hosszabb ideig gyakorolta mesterségét Szécsényben, Ebergényi Benedek táblabírójánál.¹²

A bizottság okt. 1-én jelentést tett a tanácsnak. Mivel javaslata szerint „Várallyay József úr a kiküldöttségnek tellyes megelégedésére rajzműveit legdicséretesebben végezte légyen”, „Fischer Ignáztban több észrevétel (!) kifogások találtattak, ellenben Várallyay József úr étkéletesek”, a tanács az utóbbit választotta meg rajztanítónak.¹³ A választást bizonyára befolyásolta az is, hogy a Várallyayak a XVIII. század közepén Szombathelyen birtokosok¹⁴ voltak és hogy festőnk is Szombathelyről nősült.¹⁵

Ki volt ez a Fischer Ignác, honnan jött, nem tudom megállapítani, mert pályázatához mellékelte okmányai sem a városi, sem az Országos Levéltárban nem kerültek kezembe. Bizonyos csak annyi, hogy 1838. nov. 17-én kérte a várost, vegye fel polgárának, és ugyanekkor bejelentette, hogy Szombathelyen Lithographiai Intézetet akar felállítani.¹⁶

Úgy látszik, egyelőre nem vették fel polgárnak, mert 1839. ápr. 13-án letelepedési engedélyt¹⁷ kért a várostól, majd ápr. 24-én — bár még első beadványára sem kapott választ — engedélyt kért, hogy

⁷ Várallyay keresztnevét itt hibásan Zsigmondnak mondja (u. o.).

⁸ A muraszombati anyakönyv szerint: 1817. ápr. 7-én született (ezt az adatot dr. Törnár Ede barátomnak köszönhetem), apja: Várallyay(!) Pál, anyja: Kellermayer Erzsébet. Szombathelyen házasodott: 1841. szept. 16-án. Felesége Grosinger Antónia, ekkor 25 éves volt, tehát a férj magát — hamisan — 27 évesnek vallotta (Szhely, főplébánia-ház anyakönyve). Korát — helyesen — Fleischer: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. 93.

⁹ Fleischer Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián 93. szerint „Várallyay József, festő, Muraszombatról, 25 éves korában, 1842-ben az antik rajzosztályba iratkozott be.”

¹⁰ Szhely, vár. lev. Akták f. 174. n. 127.

¹¹ Szhely, vár. lev. Akták f. 174. n. 127.

¹² Szhely, vár. lev. Akták, f. 170. n. 124.

¹³ Szhely, vár. lev. Prot. 1842/43. 421.

¹⁴ Várallyay János 1751-ben Szombathelyen lakik (5 hold földet vett). Szhely, vár. lev. Conscriptio terrarum Arabilium 50.

¹⁵ Felesége: Grosinger Antónia.

¹⁶ Szhely, vár. lev. Akták f. 170. n. 124. Ebben akadémiai képvisőnek nevezi magát.

¹⁷ Szhely, vár. lev. Akták f. 170. n. 196.

magán rajzoló iskolát állíthasson fel. Ekkor rajzmesternek írta magát alá.¹⁸

A városi tanács — még ugyanaznap — megengedi „Fischer Ignátz képiro és Rajzoló Urnak abbeli folyamodása következtetésében, hogy ezen Városban több hetek oltá a Városi Tanács engedelméből lakván, itten tovább is Mesterségéből élni kívánna, egy Lithographiai Intézetet ugyan fell állítani szándékozna“. Mivel „sem Városunkban, sem környékünkben illy Lithographiai Intézet felállítva ekkoráig nincs“, ő meg „tudományát s erköltsi jó viseletét“ megmutatta, itt lakását és az Intézet felállítását a város megengedi, „ha arra a Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácstul a szükséges engedelmet ki nyerendi, nem elleneztetik.“¹⁹

Másnap „Fischer Ignatius, pictor et Graphidis magister Sabariensis“, beadta latinnyelvű kérvényét a Helytartótanácsához a Lythographicum Institutum engedélyezése iránt.²⁰

A Helytartótanács — ápr. 30-án — Vas megyéhez küldötte le a kérvényt, hogy „a folyamodót az eddigi maga viseletéről, erköltsiségéről, nem különben mesterségbeni jártosságáról bizonyosságot tevő leveleknek előmutatására utasítsák és a Szombathelyi Mező Városi Tanácstól is e tárgyban nyilatkoztatást vegyenek és mind ezeket ide felterjesszék.“²¹

A vármegye kiosztotta ezt az aktát Radó Lajos főszolgabírónak,²² az pedig — de már csak novemberben — a városhoz fordult felvilágosításért. A város válaszában a nyomtató intézetet szükségesnek tartja, Fischert jó erköltsé és lakhatási joga ajánlja.²³

Nov. 4-én a megye felterjeszti a Helytartótanácsához a kívánt iratokat, de ezeket ott csatoltan már nem találtam meg.²⁴

A Helytartótanács 1839. dec. 17-én kelt határozatából kitűnik, hogy Fischer az Intézet megalapítására Perger Ferenc szombathelyi nyomdásznak könyomó gépét akarta igénybe venni. Csakhogy Pergernek volt ugyan könyomó gépe, melyet Tolna megyétől vett, de nem volt és nincs is engedélye nyomtatásra; ezért a Helytartótanács azt javasolja, hogy Perger eltiltandó a könyomtatástól, nyomdáját pedig el kell kobozni. Mert, aki a könyomtatáshoz szükséges engedélyt meg akarja szerezni, annak bizonyítani kell — hiteltérdemlő módon —, hogy érti a mesterségét, hogy van annyi vagyona, amelyből esetleges kihágásokért eleget tud tenni. Perger pedig sem az egyik, sem a másik feltételnek nem felel meg, és végül mert a nyomdász személyi megbízhatóságához is szó fér.²⁵

¹⁸ Maga említi ebben, hogy előbbi kérésére sem kapott még választ. Szhely, vár. lev. Akták f. 171. n. 14.

¹⁹ Szombathely (Sabaria, Steinamanger) 1939. Sz. György hó 13. OL. Helytartótanács 15.855/1839.

²⁰ Sabaria, 1839. ápr. 14. OL. Helytartótanács 15.855/1839.

²¹ 1839. ápr. 30. OL. Helytartótanács 15.855/1839.

²² Vas vm. lev. Közgyűlési jegyzőkönyvének 1839. aug. 8. 1394. sz.

²³ 1839. nov. 21. OL. Helytartótanács 15.855/1839.

²⁴ OL. Helytartótanács 15.855/1839.

²⁵ OL. Helytartótanács 1839. dec. 17. ex consilio. 40.974. sz. „Franciscum

A Helytartótanács javaslatát a Cancellária jóváhagyta²⁶, az pedig utasította Vas megyét, hogy a Perger Ferenc szombathelyi könyvnyomtatótól „ki azelőtt Tolna vármegye által helytelenül használt, utóbb pedig felsőbb rendelkezéknél fogva eladatott könyvnyomtatói Sajtót megvette, ezen Sajtót anélkül, hogy az iránti váltáságos levéllel bírna, hogy az ily Sajtói Intézet gyakorlására megkívántató tulajdonosságait bé-bizonyította volna, önkényes módon használja”, koboza el, a sajtó pedig „azonnal zár alá vétessék.”²⁷

Ezentúl nincs szó a Lythographicum Institutumról, de Fischerről sem hallunk többet. A másik szereplő, Perger Ferenc — mint a kerületi censor, a győri főigazgató Dresmitzer jelenti a Helytartótanácsnak — „összeszedvén holmiját, Szombathelyről végleg eltávozott néhány hónappal ezelőtt és Pestre költözött.”²⁸

Az annyira magasztalt Várallyay működése csak néhány évig tartott. 1846. ápr. 24—25-én panaszt emelnek a népszónokok (formondor), hogy pang a rajziskola,²⁹ vagyis kevesen látogatják az iskolát. Várallyay ezt személye ellen irányuló támadásnak veszi, ápr. 26-án lemond,³⁰ de a városi tanács nem fogadja el lemondását, hanem az állapotok kivizsgálására bizottságot küld ki. Várallyay azonban — most már újra szabad művésznek nevezi magát — nem hajlandó lemondását visszavonni, ezért újra Beckre bízzák a rajz tanítását.³¹ Horváth Boldizsár, a város főjegyzője, a későbbi igazságügyminiszter, átadja a rajziskolát leltár szerint Becknek. Majd bizottságot választanak — egy „felügyelőt” és egy „alfelügyelőt” a tanács tagjai közül —, akik tartoznak felügyelni a tanítás rendjére, célszerűségére és „a tanítványok pontos eljárására.”³²

Bár a város az iskolája felszerelésére — mintalapok beszerzésére — 120 forintot szavazott meg,³³ az inasok mégsem jártak rendezebben a rajziskolába; ezért a város határozatban mondja ki, hogy nem lehet senki legénnyé, ha nincs rajziskolai bizonyítványa.³⁴

Az iskola megnyitási ideje szept. 1. volt. A rajziskola felügyelője

Perger Typographum Sabariensem privilegio lythographico provisum haud esse”, ezért „*ab ulteriore artis Lythographicae exercitio inhibendus est*”. Ami pedig a feljelentőket illeti, „*denuntiantibus remuneratio 200 aureorum praestanda est*”, vagyis az engedély nélküli nyomda feljelentőjének 200 arany jutalom jár.

²⁶ 1840. jan. 30. Viennae. 1578/158. sz. OL. Helytartótanács 15.855/1839.

²⁷ 1840. febr. 25. OL. Helytartótanács 15.855/1839.

²⁸ A győri főig. jelentése a Helytartótanácsához 1840. máj. 26. „*supra-nominatum supplicitem collectis reculis suis, Sabaria iam plures ante menses discessisse, neque amplius, uti fertur, reversurum, Pestini sedem suam fixisse*”.

²⁹ Szhely, vár. lev. Prot. 1846/47. 12. Népszónok, formondor néha 9 is van. A külsőtanácsnak rangsorban az aljegyző után következő tagjai a formondorok.

³⁰ Szhely, vár. lev. Prot. 1846/47. 27. és Akták f. 178. n. 10.

³¹ 1846. aug. 8. Szhely, vár. lev. Prot. 1846/47. 411.

³² Szhely, vár. lev. Prot. 1846/47. 455.

³³ Szhely, vár. lev. Prot. 1846/47. 515. (1846. aug. 31.).

³⁴ 1846. okt. 10. Szhely, vár. lev. Prot. 1846/47. 658

ertesíti erről a céhmestereket, azok pedig tartoznak összeállítani tanulói névjegyzékét.³⁵

Rajzmester marad Beck, aki a rajziskolai bizonyítványokat³⁶ — természetesen németül — állítja ki, valószínűleg 1858-ig, haláláig.

Horváth Tibor Antal.

Bezerédj István dr.

is elhagyott bennünket 1943. május 21-én. Halálát őszintén gyászoljuk, mert nemcsak egyik legjobb barátunkat és jóakarónkat veszítettük el benne, hanem igen nagybecsült és értékes munkatársunkat is, aki már akkor állt mellénk és közénk, amikor még erősen kellett küzdenünk a bizalmatlanság jeges közönyével.

Sohasem felejttem el azt a pillanatot, amikor utánozhatatlan közvetlenséggel és csak nagy lelkeket jellemző szerénységgel kopogtatott be hozzánk első kéziratával. Meghatódva állottam ezen gesztusának szimbolikus példaszerűsége előtt, megerősödve fanatikus hittemben, hogy jó úton járunk.

Magasrangú közéleti funkcionárius, melegszívű jóember és a tudományoknak lelkes híve — s amennyire idejéből futotta — szorgalmas művelője is volt. Ismerte a két utóbbi érték magasabbrendűségét, és e szerint értékelte embertársait is. Mi elsősorban a tudós kutatót és mozgalmunk őszinte barátját siratjuk benne. Szemlénket két értékes tanulmánnyal gazdagította: 1. az 1936-i évfolyamban „A kámi Nepomuki Szent János-szobor” c. műtörténeti, s 2. az 1943. évfolyamban — kevéssel halála előtt — „Rosti Ferenc levelei az 1764—65. évi pozsonyi országgyűlésből” c. történettudományi tanulmánnyal. Mindkettő élénk érdeklődést és visszhangot keltett szakörökön kívül is.

Élete nemesen példázza azt a gondolatot, hogy minél magasabban áll egy közéleti férfiú, annál nagyobbak kötelezettségei a nemzeti művelődés irányában.

Pavel Ágoston dr.

³⁵ A rajziskola felügyelője — pl. 1850-ben ifj. Zanelli Ferenc — a városi tanács egyik tagja, nem azonos a rajztanítóval. Szhely, vár. lev. Prot. 1850/52. 446.

³⁶ 1856. máj. 12. kelt németnyelvű bizonyítvány a Szhelyi Múzeumban.

LŐVÉR-SZÁLLÓ

ELSŐRENDŰ SZÁLLÓ

a 10.000 holdas
városi erdő köz-
vetlen közelében.

110 szoba,
központi fűtés,

hideg és meleg folyóvíz,
lift, garázs, bár,
tennis pályák.

BÉRLŐ:

HORVÁTH IMRE

Telefon: 622 és 714.

VAS VARMEGYE ÉS SZOMBATHELY VÁROS

címerével emlék-
tárgyakat készít a

Herendi Porcellángyár r.t.
HEREND

Fogyasszuk a soproni és kőszegi sörgyarak

kiváló minőségű

SÖREIT

Főraktár:

SZOMBATHELY
THÖKÖLY IMRE-U. 10.
Telefon: 205.

BENKÓ JÓZSEF

húsáru- és konzervgyár
exportvállalat

MURASZOMBAT

MAGYAR RUGGYANTÁRUGYAR RT

BUDAPEST 4.

Postafiók 206. - Telefon 138-590.
Sürgőny cím: „Gummi Budapest”

Erősödő patkányjárásnál

csak a város egész területére
kiterjedő hatóságilag elrendelt

általános kötelező írtás

célravezető. Számos városnál
bel- és külföldön szerzett ta-
paszttalok alapján felhívásra

javaslatokkal szolgál

TRES Gyógyszervegyészeti, Ipari
és Kereskedelmi R. T.

Levél cím: Budapest 113.

MAGYAR ÁLTALANOS HITELBANK

Központ: Budapest,
V., József nádor-tér 2-4.

Alapítástörténet: 1867.

Sürgőny cím: Hitel.

**Foglalkozik a banküzlet
minden ágával.**

Fiókok és affiliált intézetek
minden nagyobb vidéki városban.

Levelezők a bel- és külföld
minden fontosabb keres-
kedelmi gócpontjában.

Szombathelyi fiók:

Széll Kálmán-utca 1. sz.
Telefon: 474 és 441.

LÁTOGASSA MEG SZOMBATHELYT A VASI FÖLD SZÍVÉT, SZENT MARTON SZÜLŐVÁROSÁT.

Világhíréek az ásatai, barokk palotái tele vannak műkincsekkel, rendkívül tanulságos a múzeuma.

Nemcsak látnivalókban bővelkedik, hanem modern kényelmi berendezésekben is. Remek strandja, gazdag szórakozási lehetőségei (mozi, sportversenyek, színelőadások, stb.) vannak.

Minden igényt kielégítenek szállodái és éttermei. (Diákszálló: Kisfaludy Sándor-utca 16.

KÉRJEN PROSPEKTUST :
SZOMBATHELY VÁROS
IDEGENFORGALMI HIVATALÁTÓL.
Szentháromság-tér 14. sz. — Telefon: 395.

AMI A DOHÁNYZÁSBAN KELLEMESES, MEGNYUGTATÓ,

AZT FOKOZOTTAN NYUJTJA,
EGYBEN EGÉSZSÉGÉT IS ÓVJA
A NIKOTINCSÖKKENTETT

NIKOTEX
DOHÁNY, SZIVAR. CIGARETTA

SÁGHEGYI

BAZALTBÁNYA RT.

ALSÓSÁG—CELLDÖMÖLK

TELEFON: 16. SZÁM.

M. kir. postatakarék-
pénztári számla: 37922.

TARTALOM.

RÓG ÉS LÉLEK.

—p—: Salve Savaria!	161
Tóth János dr.: Rumi Rajki István művészete (1881—1941)	164
P. Fehér Mátyás O. P.: A szombathelyi vár tisztjei és cselédsége a XVI—XVII. századfordulón	189
Bogyay Tamás dr.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna	205
Abai Imre: Szombathely város igazságszolgáltatása a XVII. század elején	222
Horváth Kálmán dr.: Akacs Mihály és a nagyunyomi Akacs-család	235

IGE.

Kászonyi László: Emlékkö az úton	163
Ácsi Kova Pál: Ha...	204
Rezek S. Román: Kölcsönös	163

ASZTAG.

Horváth Tibor Antal: Adalékok a szombathelyi lythographia törté- netéhez	249
---	-----

KRÓNIKA.

Pável Ágoston dr.: Bezerédj István dr.	253
--	-----

Következő számunk — br. Miske Kálmán-emlékszám —
1943. október 1-én jelenik meg.

Megvételre keressük:

az I., II., III., VI. és VII. évfolyam összes számait, továbbá
Pável Ágoston: Vak völgy ölén így zsolozsmázok c. verseskötetét
és az *Ethnographia* c. folyóirat V. és XI. évfolyamát.

HOTEL LŐVÉR SZÁLLÓ
BÉRLŐ: HORVÁTH IMRE **SOPRON** TELEFON:
622 és 714.

Király-Sörfözde Részvénytársaság, Nagykanizsa

Sörkülönlegességei:

**KIRÁLYSÖR és KUPASÖR világos,
NÁDORSÖR barna.**

Érdekközösségben a Dreher-Haggenmacher
Első Magyar Részvényserfőzdével, Budapest-Kőbánya.

Jelen számunk munkatársai (a tanulmányok, cikkek sorrendjében):

- Tóth János dr.* egy. m. tanár, műszaki tanácsos (Szehely, Városháza);
P. Fehér Mátyás O. P. dominikánus lelkész (Kassa, Mészáros-u. 6.);
Bogyay Tamás dr. min. titkár (Bpest, Városmajor-u. 27/a.);
Abai Imre tanár (Bpest, VIII. Mikszáth Kálmán-tér 4. I. 5.);
Horváth Kálmán dr. ny. alispán (Szombathely);
Horváth Tibor Antal prem. kanonok, tanár (Keszthely);
Rezek S. Román dr. bencés tanár (Kőszeg);
Kászonyi László dr. tanügyi titkár (Szombathely, kir. főig.);

Felülfizetések.

1943. július 26-áig a következő új felülfizetések érkeztek (zárójelben a felülfizetett összeg):

Bácsszentiváni Mihajlovics György,

Vatta (2);

Bogyay Lajosné, Badacsony (7);

Csaba József, Péterhegy (2);

Herold József, Gencsapáti (2);

Kallós Zsigmond dr., Bpest (2);

Missuray-Krug Lajos, Bpest (2);

Szerecz Imre dr., Keszthely (2);

Vogler Ernő, Vashidegkút (2);

Würth Dezső, Bpest (2).

Hálás köszönet a megértésért és lelkes áldozatosságért!

ORION RÁDIÓ MAGYAR VILÁGMÁRKA

DUNÁNTÚLI

S Z E M L E

BÁRÓ MISKE KÁLMÁN EMLÉKÉRE

ÉVF.

1943.

7—8. SZ.

DUNÁNTÚLI SZEMLE

I-VI. ÉVFOLYAM: VASI SZEMLE

X. ÉVF. ---- SZOMBATHELY, 1943. OKTÓBER 1. ---- 7-8. SZÁM.

Megjelenik: febr., máj., júl. és okt. 1-én legalább 5-5 ivnyi terjedelemben. — *Célja:* Dunántúl, különösen Vas, Veszprém és Zala m. kulturális problémáinak szolgálata a legtagabb értelmezésben. — *Előfizetési díj:* évi 8 (jogi személyeknél és külföldre 10) P. Bolti ár: belföldön 10, külföldre 12 P. Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 3 P. Fizetés a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára (*Folia jelzéssel!*). — *Gépelte kéziratokat* kérünk. — A cikkek közlésével megszereztük azok *szerzői jogát*. — A közlemények tartalmáért a szerző *felelős*. — Kéziratokat, képeket stb. nem örzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb boríték nélküli *különlenyomattal* díjazzuk. További példányokért külön borítólappért saját költségeinket számítjuk fel. — *Szerkesztőség és kiadóhivatal* (Schriftleitung): Szombathely, Szent Imre-u. 5. *Szerkesztőségi órák:* minden kedden d. u. 5-7.

Kéziratzárlat: egy hónappal a megjelenési határidők előtt.

Választ igénylő kéziratokhoz kérünk postabélyeget mellékelni!

Főszerkesztő és felelős kiadó: **PAVEL ÁGOSTON DR.**

Társzerkesztők: Vas vármegyében: *Géfin Gyula dr.*; Veszprém vármegyében: *Nagy László dr.*; Zala vármegyében: *Susztér Oszkár.*

Vasi szerkesztőbizottság: *Bernrieder Katinka, Bendefy László dr., Nagy János dr., Palkó János dr., Paulovics István dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János dr.*

Veszprémi szerkesztőbizottság: *Békési József dr., Dömötör Sándor dr., Faller Jenő, Gutheil Jenő dr., Nagy Jenő dr., Pákay Zsolt dr., Pongrácz József dr., Vevér Emil, Wallner Ernő dr.*

Zalai szerkesztőbizottság: *Mindszenty József, Bartha István, Bogyay Tamás dr., Bödei János, Bucsis Gyula dr., Fára József dr., Horváth Tibor Antal, Izsák Gyula, Kaposi Antal, Markos Jenő, Szerecz Imre dr, Darnay Dornya Béla dr.*

Pécsről: *Szabó Pál Zoltán dr.*

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Vas megyében: *Celldömölkön: Vajay Sándor;* — *Körmenden: Kevey István dr.;* — *Köszegen: Lelkes István;* — *Sárvárott: Szenttamási Babos Lajos;* — *Szentgotthárdon: Bernrieder Katinka;* — *Vasvárott: Kolbay Ödön.* — Zala megyében: *Zalaegerszegen: Bucsis Gyula dr.;* — *a sümegiben: Jánky István dr.;* — *a novaiban: Farkas Sándor;* — *a zalaszentgrótiiban: Mangliár Károly dr.;* — *a keszthelyiben: Pataky László dr.*

A címlapot *Illés Arpád*, a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

**Kérjük a mellékelt csekken feltüntetett díjhátralékoknak
mielőbbi szíves befizetését.**

Felülfizetéseket köszönettel fogadunk.

K i a d j a a V a s v á r m e g y e i M ú z e u m.

BÁRÓ MISKE KÁLMÁN

1943. március 15-én Kőszegen, az ősi Chernel-házban 83. életévében csendesesen elhunyt magyarcsesztvei báró Miske Kálmán, Vas vármegye múzeumának igazgatója.

Így szólt az az egyszerű gyászjelentés, amely mélyen megrendítette mindazok lelkét, akik őt ismerték és épen azért szerették és nagyon becsülték. E sorok írója, az akkor még ifjú, kezdő archaeologus már élte alkonyán ismerte meg Miske Kálmánt, akivel 3 éven át a közös munka, majd csaknem egy negyed századon át a kölcsönös szeretet és megbecsülés kapcsolta egybe egy a síron túl is tartó igaz barátságban, vagy még inkább az atya és fiú között kifejlődő meleg viszonyban. A róla szóló megemlékezésében épen azért nem tudok ridegen tárgyilagos lenni, mert mindig szemem előtt látom filigrán alakját, mely az idők és az évek súlya alatt szinte évről évre vesztített az egykori huszárhadnagy délcegségéből, öreg korában a fehér szakállal is hangsúlyozott finom arcélét és jóságos, meleg szeretetet sugárzó tekintetét, amelyben mindig ott bujkált a bölcsesség és a minden megpróbáltatások között is megőrzött lelki egyensúly derűs mosolya.

A tárgyilagosságot még tudományos munkásságának a szemléleténél is nehéz megőrizni, mert Miske Kálmánban az ember és a tudós kutató tökéletesen egybeforrott. Az ősrégészet terén végzett munkáját is csak az tudja kellőképpen megérteni és értékelni, aki őt mint embert is közelebbről ismerte, lelki-ségébe, szellemébe és lelki kultúrájába, életmódjába és élet-körülményeibe mélyebben betekinthezett.

Miske ugyanis nem hivatásos, hanem hivatott tudós volt. Nem a katedra szakembere, aki módszeresen, iskolázottan mélyül el kutatásainak tárgyába, és ismereteit ugyancsak módszeresen, rendbe foglalva közli tanítványaival, hanem a tudományért lelkesedő „széplélek”. — a szó nemes értelmében, — aki lelkesedni és környezetében lelkesíteni tudott, aki elgyönyörködött az egyszerű cserépdarabban is, ha annak tudo-

mányos értékét felismerte, és érdeklődést tudott kelteni környezetében, még a hozzánemértők előtt is a nekik talán haszontalan lim-lomnak látszó „ócskaságok" iránt. Nem volt hivatásos pedagógus, és mégis tudott egyszerű eszközökkel is, játszva, könnyedén nevelni és tanítani. A tárgyi tudás hiányát nála nem egyszer a jó szem, az ösztönös meglátás és a mértékkel alkalmazott fantázia pótolta, és meglátásai sok esetben mégis a helyes útra vezették.

Nem állt módjában, hogy széleskörű külföldi utazásokkal gyarapítsa ismereteit. De legalább is az első világháborúig szorgalmas olvasással igyekezett lépést tartani a szaktudományban, és levelezés útján állandó érintkezésben állott elsősorban az osztrák és a német szakemberekkel. A világháború azonban úgyszólván zárókövét jelentette ennek a tudományos önképzésnek. A hazai és külföldi régi barátok elmaradtak, és lassan elhaltak melőlle, az újabb szakirodalomhoz pedig nem tudott hozzájutni; ily módon valójában tudomást sem vehetett arról a hatalmas fejlődésről, amelyet az ősrégészeti kutatás az utolsó évtizedek folyamán módszereiben és eredményeiben elért.

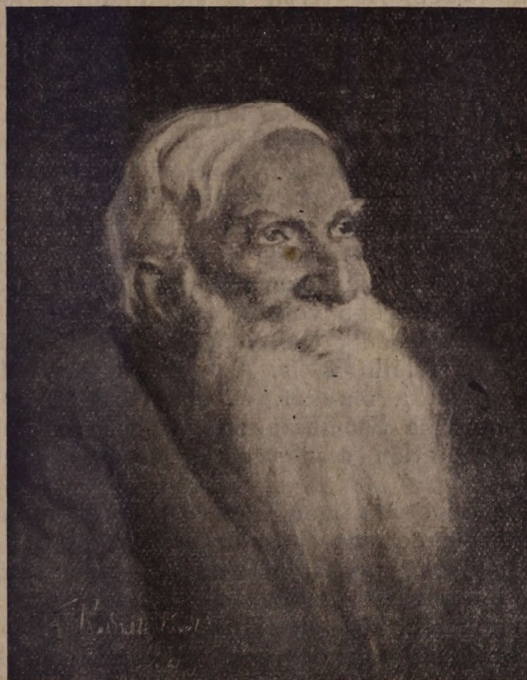
Nem az ő hibája tehát, ha az idő elhaladt mellette, mert kétségtelen, hogy ha Miske Kálmán nem férfikorának teljében lesz spontán érdeklődésből passzionátus régész, hanem már ifjú korában megtanulhatja a rendszeres kutatómunkát, ha módja lett volna nemcsak a saját megismeréseiből, hanem másoktól is tanulhatni, úgy tárgyszeretete és lelkesedése, egyéni rátermettsége és tehetsége folytán őt ma a magyar tudományos élet legkiválóbbjai közé sorolhatnánk.

De egy nem kevésbé értékes tudományos rangot még ilyen körülmények között sem tagadhatunk meg tőle, mert emléket ma oda kell állítanunk a magyar régészeti kutatás érdemes és tiszteletreméltó úttörőinek sorába, akiknek lelkesedése, önzetlen munkássága, akadályokkal küszködő kitartása mindenkor példaadásul szolgál még az első vonalban dolgozók számára is!

Miske érdeklődését az ősrégészet iránt a Kőszeg mellett meghúzódó bájos szubalpin vidék egyik legfestőibb pontja, a velemi Szent Vid-hegy keltette fel, amelynek terraszos lejtői csakúgy ontották a legkülönbözőbb történelmi korszakok, de főként az őstörténelem földben rejtőző emlékeit. A régiségkereskedőket bőségesen tápláló velemi „kincásók" mellett így lett Miske Kálmán Széchenyi Rezső gróffal együtt Velem-szentvid első feltárója, és az ő gyűjtésének és ásatótevékenységének köszönhető, hogy a velemi hegy ma nemcsak Magyarországon, hanem egész Középeurópában mint egyik bronzemlékekben leggazdagabb őskori lelőhely ismeretes. Alig maradt hely ezen a környéken, amelyet fel nem kutatott volna, de mégis sajnálnunk kell, hogy ásatási feljegyzései nem adnak teljes képet a már átkutatott, illetőleg még fel nem tárt területekről.

Élénk érdeklődéssel kísérte Paur Iván és Bella Lajos Sopron-purgstalli ásatásait. Tőlük tanulta a temetkezési helyek feltárását, amely művelet tudvalevőleg a legegyszerűbb és legkönnyebb ásatási technikát igényli. De alig volt alkalma a telephelyek jóval körülményesebb ásatási módszerének elsajátítására, pedig ennek alkalmazása a Velemszentvidre vonatkozó ismereteinket is sokkal gazdagabbá tette volna.

Érdeklődése azonban nem marad helyhez kötött. Az Ázsiát

Báró Miske Kálmán.

kutató Almássy Györggyel Temes megyében, az Alduna vidékén folytat ásatásokat, amelyek értékesen egészítik ki Milekker Bódog Versec és Vattina környékén végzett kutatásait.

De ő keltette fel e sorok írójában is az „ásó tudománya” iránt érzett érdeklődést és szeretetet, aki előtt ekkor lett bizonyossággá, hogy az őstörténész legjobb iskolája az az ásató tevékenység, amelynek folyamán a saját tapasztalataink alapján „in situ” ismerjük meg kutatásunk anyagát.

Vas vármegye nem egy lelőhelyén végzett ásatásunk azután már közös munkánk volt, de főkutatósi területünk ekkor is Velemszentvid maradt, minthogy a gazdag lelőhelyhez szeretnénk volna a sokat ígérő temetkezési helyet is megtalálni, de fáradásunk — sajnos — meddő maradt.

Miske Kálmán a Vasvármegyei Múzeum munkásságába akkor kapcsolódott bele, amikor jó pár évvel a világháború előtt Végh Gyulával együtt megrendezte a nagyszerű és még ma is emlékezetes Vasvármegyei Műtörténeti Kiállítást. A múzeum igazgatói székében Kárpáti Kelemen örökét vette át, aki főként a múzeum néprajzi anyagát gazdagította, míg Miske Kálmán működése alatt a régészeti tár őskori gyűjteménye ért el olyan nagyfokú fejlődést, amellyel ez a gyűjtemény ma vidéki múzeumaink sorában az elsők között foglal helyet. Szerencsés ösztönével a múzeológia terén is megtalálta a helyes utat, amikor az egyes tárákat nem akarta az összegyűjtött anyag néma temetőjévé tenni, hanem azt megfelelő módon csoportosítva és szemléltető módon kiállítva, meg akarta a látogató előtt szólaltatni, hogy ily módon a múzeum tanítson, oktasson, érdeklődést keltsen és résztvegyen az ismeretterjesztés munkájában. Terveiben megakasztotta a világháború, amikor is a múzeumi helyiségeket más célokra használták fel; de a háború után mégis csak sikerült ezeket a terveket — ha szegényes eszközökkel is — közös erővel végrehajtanunk és az 1923-ban újból megnyílt múzeum akkori felállításában az egész országban a legkorszerűbb volt.

Az ő nevéhez fűződik e mellett Kőszegen a városi helytörténeti múzeum felállítása is. A lokálpatrióta lelkes szeretetével végezte ezt a munkát, és amióta egészségi állapota megakadályozta őt a Szombathelyre való gyakoribb beutazgatásokban, törhetetlen munkakedve Kőszegen találta meg a kielégülést.

Irodalmi munkássága igen tágterű volt és utólagos megállapításban meglepően bőségesnek mondható. Tárgyi szempontból ma már sok kifogásolni valót vagy túlhaladott álláspontot lehetne írásaiban találni, de az igazságos és helyes szemlélet megköveteli, hogy értékelésüknél megfelelő mértéket alkalmazzunk. Miske ugyanis problémáinak boncolgatásánál nem egyszer járatlan utakon vagy olyan példák után haladt, amelyeket ma hasonlóképen nem tekinthetünk időállóknak. Természetes tünet ez az egyes szaktudományok fejlődési folyamatában, különösen az aránylag annyira fiatal tudományzakban, mint az ősrégészet, és kétségtelen, hogy ugyanez lesz a sorsa az új megismerések és a kutatási módszer fejlődésének következtében nem egy mai megállapításunknak is.

De mindenesetre tiszteletreméltó és példaadó az a törekvése, amellyel Miske a hivatásos régészeket is megelőzve, tisztázni igyekezett Magyarország őstörténelmében különösen a fémes korszakok relatív és abszolút időrendjét. Erre vonatkozó munkásságát maga is nyíltan és őszintén csak „kísérletnek” tekinti, és elismeri, hogy ezek a megállapítások sok esetben csak egyéni megítélésen alapulnak.

Ez a vallomás annál inkább helyénvaló, mert Miske itt olyan külföldi kutatók nyomán haladt (Montelius, Kossinna,

Sophus Müller, Reinecke, stb.), akiknél az időrendi megállapításban a fémesszközök fejlődési folyamatának meglehetősen egyéni értelmezése szolgált alapul.

Legjelentősebb munkája a velemszentvidi őstelep szórványos leleteinek az ismertetése, amely 1907-ben jelent meg Bécsben magyar és német nyelven, bőséges és pompásan kiállított táblaanyaggal, amely a szakkutatás számára ma is nélkülözhetetlen forrásmunkának számít. A kísérő szöveg legértékesebb része a szentvidi fémipart tárgyalja, amelynél Miske felhasználta kiváló szakemberek analiziseinek az adatait is, hogy a honi fémiparnak különösen az antimont is tartalmazó bronzeszközök, fegyverek és ékszerek előállításában megállapítható vezető szerepét ezzel is igazolja.

Az ősi fémipar kérdése különben is kedvelt témaköre volt, és ezzel osztrák és német szakfolyóiratokban több cikk keretében is foglalkozott. Ösztönzőül természetesen itt is Velemszentvidnek a bronzöntő iparban betöltött különleges szerepe szolgált.

Írásainak stílusában volt valami, — ma már talán nehézkesnek látszó, — de mindenesetre szeretetreméltó ódontság, régies zamat, ami azok előtt, akik őt ismerték, ugyancsak szinte hozzá tartozott ennek a régívágású magyar úrnak az egyéniségéhez.

Amidőn most búcsúzunk emléktől, kényszerülök ezt egy személyes jellegű megemlékezés keretében tenni, mert hálával és kegyelettel kell gondolnom arra, aki nekem is ösztönzőm volt, akinek a tudományszak iránt érzett lelkes szeretete nem maradhatott reám, egykori munkatársára sem hatástalanul, és aki boldogan és megelégedéssel látta, hogy Magyarországon is rendelkezésre áll már és örvendetesen gyarapodik annak az új generációnak a tábora, amely hivatva van átvenni és folytatni az egykori úttörőknek lelkes munkásságát. Miske Kálmán, mint igaz és tudós gondolkodású ember, ebben a tényben látta munkájának és törekvéseinek a beteljesedését.

Legyen áldott az emléke, amelyet a magyar régészek mindenkor kegyelettel fognak megőrizni!

Tompa Ferenc.

FRANZ VON TOMPA: *Koloman Frhr. von Miske.*

Auszug. Am 15.-ten März d. J. verstarb Koloman Frhr. von Miske in seinem 83.-ten Lebensjahr. Er war einer der eifrigsten Amateurforscher und Bahnbrecher der ungarischen Urgeschichtsforschung. Als Autodidakta begann er seine wissenschaftliche Tätigkeit erst in seinem reifen Männeralter, doch gelang es ihm mit seiner tüchtigen Spatenforschung besonders an der reichen Ansiedlung von Velem St. Veit, und als Direktor des Museums von Komitat Vas die Fachwissenschaft mit wertvollen Ergebnissen zu bereichern. Eine bedeutende Anzahl seiner literarischen Arbeiten erschienen auch in deutscher Sprache.

Seinem Andenken wird die ungarische Altertumswissenschaft stets Achtung und Pietät erweisen.

Báró Miske Kálmán irodalmi munkássága.

MOZSOLICS
AMÁLIA dr.

Miske Kálmánnak sok olyan munkát köszönhetünk, amelyek hozzájárultak a magyar ősrégészet fejlesztéséhez. Ezek közül többet ma is haszonnal lapozgatunk. Így a velemszentvidi őstelepről szóló munkája még ma is az egyetlen és nélkülözhetetlen forrásunk hazánk egyik legfontosabb őskori lelőhelyéről.

Az itt felsorolt irodalmat nem tekinthetem teljesnek. A rendelkezésemre álló könyvtárakban a régebbi szakfolyóiratok javarészt hiányosan vannak csak meg. Arról sem sikerült adatot szereznem, hogy Miske írt-e újságokba és népszerűsítő folyóiratokba cikkeket, ami valószínű.

Velemi régiségekről. Arch. Ért. 1896. (XVI.) 250—251. o.

A nemescsói neolithkori telepről. Arch. Ért. 1897. (XVII.) 259—260. o.

Edények és bronzemlékek a velem-szentvidi őstelepről. Arch. Ért. 1897. (XVII.) 290—304. o. — *Der Bronzefund von Velem-St. Veit bei Güns in Ungarn.* MAGW. 1897. (XVII.) [13]—[17]. o.

Fűző és varrótüsk a velem-szentvidi telepről. Arch. Ért. 1898. (XVIII.) 25—29. o.

Régiségek Velem-Szent-Vidről. Arch. Ért. 1898. (XVIII.) 138—146. o.

M. Hoernes: Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 v. Chr. Könyvismertetés. Arch. Ért. 1898. (XVIII.) 164—170. o.

Újabb leletek Lovasberényben. Arch. Ért. 1898. (XVIII.) 317—333. o.

A kápolnás-nyéki bronzleletről. Arch. Ért. 1898. (XVIII.) 415—416. o.

Felső-szentlászlói (?) bronzleletről (Sopron m.). Arch. Ért. 1899. (XIX.) 60—62. o.

*Őskori bálványképek Temes-Kubinról.*¹ Arch. Ért. 1899. (XIX.) 251—258. o.

Prähistorische Werkstättenfunde aus Velem St. Veit bei Güns. MAGW. 1899. (XXIX.) Sitzungsber. [6]—[11].

Keczöli vaslándzsák (Győr m.). Arch. Ért. 1900. (XX.) 96. o.

Hochhenkelige Gefässe von Velem-St.-Vid. MAGW. 1900. (XXX.) 151—154. o. és V. tábla.

A vasrégiségek megóvásának új módjáról. Arch. Ért. 1903. (XXIII.) 287—290. o.

Funde von Velem St. Veit. MAGW. 1903.²

Die Bedeutung Velem St. Veits als prähistorische Gusstätte mit Berücksichtigung der Antimon-Bronzefrage. Arch. f. Anthropologie, 1904. (II.) 124—138. o.

Die ununterbrochene Besiedlung Velem St. Veits. Arch. f. Anthropologie, 1904. (II.) 29—41. o.

¹ E cikk megjelent német nyelven is. A különnyomat címe: Prähistorische Götzenbilder aus Alsó-Kubin. Megjelenési évét és helyét nem sikerült megállapítanom.

² E kötetet egyik magyar könyvtárban sem kaptam meg, így a lap-számot nem tudtam megállapítani.

- Velem-szent-vidi leletről.* Arch. Ért. 1905. (XXV.) 250—251. o.
Mitteilungen über Velem St. Veit. MAGW. 1905. (V.) 270—277. o.
Die La Tène III.-Stufe in Velem St. Veit. Arch. f. Anthropologie, 1905. (III.) 181—190. o.
A velem-szentvidi őstelep. I. kötet. A harácsolts leletek leírása. Wien, 1907. 87. o., 70. tábla.
Die prähistorische Ansiedelung Velem St. Vid. I. Band, Wien, 1908. 72. o., 70. tábla. — Az előbbi mű német fordítása.
Egy őskori bronzszobrocskáról. Arch. Ért. 1908. (XXVIII.) 266—268. o.
A magyarországi Alduna vidékéről való ősemlékek korrendi osztályozása. I. Arch. Ért. 1909. (XXIX.) 130—146. o.
A stratigraphikus beszerzésekről. Muz. és Könyvtári Ért. 1909. (III.) 66—73. o.
A magyarországi Alduna vidékéről való ősemlékek korrendi osztályozása. II. Arch. Ért. 1910. (XXX.) 141—153. o.
A késő La Tène-kapcsolótűk változatai és az „előző kapcsolótű” fejlődési története. Muz. és Könyvtári Ért. 1910. (IV.) 1—6. o.
Néhány szó a „Hallstatti vagy nyiri kultúra”-hoz. Muz. és Könyvtári Ért. 1911. (V.) 165—168. o.
Bronzkori typológia. I. Muz. és Könyvtári Ért. 1912. (VI.) 77—97. o.
A Szombathelyi Múzeum praehistorikus osztálya. Muz. és Könyvtári Ért. 1913. (VII.) 61—63. o.
Bronzkori typológia. II. Muz. és Könyvtári Ért. 1913. (VII.) 8—24. o.
Néhány szó Észak-Olaszországban tett tanulmányutamról és az olaszországi befolyásról prehistorikus provinciáinkkal szemben. Arch. Ért. 1914. (XXXIV.) 285—303. o.
Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit. Arch. f. Anthropologie, 1916. (XV.) 253—269. o.
A Vasvármegyei Múzeum. Vasi Évk. 1925. 45—56—61. o. 62—63. o.
A Vasvármegyei Múzeum „gróf Széchenyi Rezső” gyűjteménye. Vasi Évk. 1926—27. 129—140. o., 227—228. o.³
Bergbau, Verhüttung und Metallbearbeitungswerkzeuge aus Velem St. Veit (Westungarn). WPZ. 1929. (XVI.) 81—94. o.
A Középdunamedence provincia neolitikumának kronológikus táblázata. Chronologische Tabelle des Neolithicums der Mitteldonaubecken-Provinz. Folia Sabariensia, 1933. (I.) 1—7. o.

³ A Nachrichten der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft, 1928. (III.) kötetében szintén jelent meg Miskének egy dolgozata. A címet és lapszámot nem idézhetem, mert e kötetet szintén nem találtam meg a rendelkezésemre álló magyar könyvtárakban.

Erősödő patkányjárásnál

csak a város egész területére
kiterjedő hatóságilag elrendelt

általános kötelező írtás

célravezető. Számos városnál
bel- és külföldön szerzett tapasztalatok alapján felhívásra

javaslatokkal szolgál

TRES Gyógyszervegyészeti, Ipari és
Kereskedelmi R. T.

Levélcím: Budapest 113.

Fogyasszuk a soproni és kőszegi sörgyárak

kiváló minőségű

SÖREIT

Főraktár:

SZOMBATHELY

THÖKÖLY IMRE-U. 10.

Telefon: 205.

Búcsús szent alázat.

Évente egyszer — búcsús szent alázat —
 meg kell látogatnom a házat,
 hol kinnal szült s nevelt anyám;
 s a telket,
 melynek minden makacs rögére
 apámnak hullott hajdan veritéke;
 s a faluvégen
 a vékony völgyi ér előtt
 a napos dombi temetőt.

Próbáltam már meglenni nélkülük.
 De hófuvásos téli éjeken
 s holdas nyári éjféleken
 az ablakomhoz settenkedtek,
 s rimánkodó zokszóval
 így hivogattak, esenkedtek:
 „Kenyeres öreg pajtikánk!
 Csak nem haragszol tán miránk?
 Jer! Várunk a kertek alatt!
 A jelszó: ispi-ispiláng!”

Azért mikor megcsendül
 a rézkolomp a messzi réteken,
 és fellobban a pásztortűz
 a deresedő erdőszéleken:
 a határvégen botot vágok,
 s mint egykor a háromkirályok,
 felhők, szellő, csillag után,
 tünt ösvények sejlő nyomán
 hazaszököm — kámzsás zarándok —
 s a napos dombi temetőig
 kicsi batyummal meg sem állok.

Tudom: ha egyszer meghalok,
 sírom körül a dombtetőn
 örökké silbakolni fognak
 a hűségesek otthoni csillagok.

Pável Ágoston.

Tallózások Vas megye őskorából.

PATAY
PÁL Dr.

A Balatontól délre és nyugatra fekvő területekről eléggé homályosak az őskori ismereteink. Különösen áll ez az újabb kőkorra és a bronzkorra vonatkozólag. Így a „Korai bronzkori kultúrák Magyarországon” című munkámhoz mellékelte térképeken is jóformán üresek az említett területek, ellentétben például a Duna mentével, ahol is a bronzkori lelőhelyek száma szinte megszámlálhatatlan.

Ezen hiányos ismereteinknek az oka főként a gyér kutatásra vezethető vissza. A Balaton környékén ugyan Darnay Kálmán munkássága gazdag eredményre vezetett, azonban az ő ásatásai során feltárt leletek javarészt vaskoriak.

Vas megyében hasonló a helyzet. A hihetetlenül gazdag velemi telep — Miske Kálmán báró munkásságának színhelye — mellett az esetleg felfedezett egyéb lelőhelyek, amelyek csak értéktelennek látszó cserepeket szolgáltattak, alig vonták magukra a figyelmet.

A hiányos kutatás következtében teljesen homály burkolja azt, hogy a gazdag hallstatti leleteket milyen kultúrák előzték meg Vas megye területén.

Újabban ez a kérdés felmerült az irodalomban, de utalás csak néhány szörványos leletre történt, vagy pedig csak egy-egy kultúra jelenlétének megállapítására szorítkozott. Így éppen a Dunántúli Szemle hasábjain Banner János ismertette a badeni kultúrának vasmegyei leleteit.¹ E cikk révén tudtuk meg, hogy ez a hazánk oly nagy területén honos kultúra a Dunántúl délnyugati részét sem kerülte el.

A badeni kultúra mellett feltételezhető volt még a hazai irodalomban az újabb időben oly gyakran emlegetett vučedoli kultúrának a jelenléte is. Tekintve, hogy a vučedoli kultúra a laibachi, továbbá a Mond- és Attersee-i cölöpépítmények kultúrájával közeli rokonságban van, feltehető volt, hogy a nyomait megtaláljuk, ha másutt nem is, de legalább is a Muravidéken, amely e rokon kultúrák által lakott területeket mintegy összeköti. Azok után pedig, hogy a kérdéses kultúrák nyomait újabban a Kisalföldön, még a Dunától északra is meg lehetett állapítani,² biztos volt, hogy egy áramlatuk éppen Vas megyén át jött fel a Kisalföldre. Méginkább megerősítette ezt a legújabbban Gallus Sándor által Mezölakon végzett ásatás, amelynek során ugyancsak e kultúrákba sorolható leletek kerültek elő.³

¹ Banner János: Badeni edények a vasmegyei gyűjteményekben. Dunántúli Szemle VII. 1940. 373—385. old.; VIII. 1941. 3—16. old.

² Patay Pál: Vučedoli-stílusú talpas tálak elterjedése Magyarországon. Archeológiai Értesítő III. folyam. I. kötet. 1940. 5. old.

³ Gallus Sándor: Próbaásatás a Szélmező-major melletti tőzegtelep rézkori hulladékrétegében (Mezölak). Archeológiai Értesítő, III. folyam. III. kötet. 1942. 47. sk. old.

A fent említett vélelmet ugyancsak alátámasztja a Vasvármegyei Múzeum egy lelete, amelyet csak Banner János futólagos közléséből ismertünk ezideig,⁴ egy vučedoli stílusú talpas tál. Erről a típusról tudjuk jól, hogy hazánkban a legkülönbébb vidékeken és a legváltozatosabb környezetben fordul elő,⁵ de az alak és díszítés minden esetben igen kötött formákat őriz úgyannyira, hogy ezen szabályszerű külleme következtében bátran merném kultikus tárgynak nevezni.

A kérdéses példányunk, amelyet Banner a hivatkozott cikkében tévesen Körmentről származottnak említ, a valóságban

1. kép.

Szombathelyen a Körmenti-út mellett lévő patak iszapjából került elő. (1., 2., 3. kép) Kissé sérült darab, amennyiben az eredeti pereme sehol sincs meg. Nagyon valószínű tehát, hogy jelenlegi lelőhelyén csak másodlagos fekvésben volt, eredetileg a patak völgyének felsőbb szakaszáról, azaz Szombathelytől északra lévő vidékről való. Az azonban, hogy csak kissé sérült az edény, a mellett szól, hogy nem messze a megtalálási helyétől került először a földre.

A példányunkon a típus összes jellegettsége megtalálható. Mindenek előtt is a tálrész belseje díszített, bár feltűnő a díszítés elnagyoltsága és durva kivitele. Az egyes vonalakat éppen csak gondatlanul bekarcolták. Néhol megállapítható, hogy a vonalak meghúzásánál melléfogtak, majd azután igyekeztek azokat helyreigazítani. A tálrész belsejének közepe díszítetlen. Három koncentrikus kör veszi körül ezt a „szemet”. Ezenkívül megtaláljuk a jólismert 4 díszített mezőt és az őket egymástól elválasztó kihagyásos csillagot. A tál peremén belül ismét koncentrikus körök futnak körül.

⁴ Banner János: Újabb adatok a zóki kultúra elterjedéséhez. Dolgozatok, 15. Szeged, 1939. 78. old.

⁵ Patay Pál i. m.

Figyelmet érdemel, hogy a 4 díszített cikk, amelyeknek a mintája teljesen egyezik, eltérő az eddig ismert példányokétól. Elsősorban a mezők nem körcikkék, amelyeknek a csúcsa a tál közepe felé fordul, hanem körrészletek csúcsok nélkül. Díszítésük igen egyszerű. A szélükön 3—4 bekarcolt vonal fut egymás mellett, míg a közepükön a tál sugarainak megfelelően 6—8 vonalból alkotott nyalábok húzódnak a peremtől a mezők legmélyebb pontjáiig.

Különös a tál lába. Kívülről kerek átmetszetű. Ezzel szemben alulról egy keresztalakú bemélyedés látható, emlékeztetve

2. kép.

a hasonló stílusú tálak keresztalakú lábára. A keresztalakú láb nem egyszer előfordul a vučedoli kultúrában,⁶ valamint ismeretes nyugatabbra is, így megtaláljuk a közismert Melk-i edényen.⁷

A talpas tál magassága (m) 7 cm; peremének átmérője (p. á.) 16—17 cm, fenekének átmérője (f. á.) 6 cm.

Kérdéses leletünk révén kimutatható tehát, hogy a bronzkort megelőzően a badeni kultúra mellett a vučedoli is honos volt Vas megyében.

De mi volt ezek után a korai bronzkorban?

Amit e kérdéssel kapcsolatban mondhatunk, az tulajdonképpen nem felelet, csak tapogatózás. Tudjuk ugyanis, hogy Vas megyétől északra a Fertővidéken a bronzkor kezdetét a harang-edények kultúrájának továbbélése révén létrejött oka-sarródi csoport jelenti. Ezt követi az erős északnyugati befolyásokat

⁶ Patay Pál: i. m. I. t. 5.

⁷ Willvonseder, Kurt. Funde des Kreises Vučedol-Laibach in Österreich. Serta Hoffilleriana. 1940. Zagreb. 15. I. t. 5.

feltűntető gátai kultúra. Fentiekkel egyidejűleg a Dunántúl északkeleti felében — részben a Kisalföldön is — a kisapostagi csoport, illetve az északpannon mészbetétes kerámia volt honos.⁸ Elméletileg okoskodva tehát, Vas megye területén, különösen annak északi és keleti részén feltételezhetjük a fenti kultúrákat, illetve csoportokat, míg délen az osztrák cölöpépítményes kultúrák leszármazottjainak jelenléte sem lenne meglepő.

A Vasvármegyei Múzeum anyagában található néhány lelet, amely a bronzkor elejéről származik és esetleg világosságot derít a fenti sötét kérdésre.

3. kép.

Mindenekelőtt hét edényről lenne szó, amelyek mind Szombathelyen találtattak. Hogy azonban zárt leletet alkotnak-e, nem tudjuk.⁹ Mindenesetre a múzeum legújabb naplójában együtt szerepelnek. Leírásukat az alábbiakban adom:

1. Egyfülű tál (4. kép, b.). Leltári száma 55/1941—1. Alakja kettősen kúpos. Talán némi hasonlatosságot tüntet fel az ugyancsak kettősen kúpos badeni tálakhoz. M 11 cm, p. á. 25 cm, f. á. 9 cm.

2. Ugyancsak egyfülű tál. Leltári szám 55/1941—2. Szintén

⁸ Lásd Patay Pál: Korai Bronzkori kultúrák Magyarországon. Dissertationes Pannonicae. II. 13. Budapest 1938.

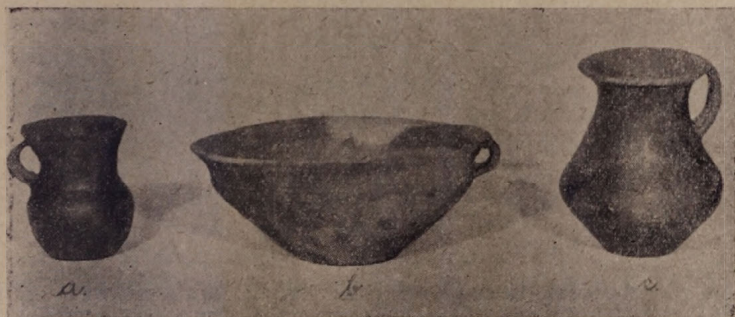
⁹ A naplóban közös naplósám alatt nem hét, hanem kilenc tárgy szerepel. Ezek közül a 7. alszámú kis fazekat és a 9. alszámú agyagkanalat a múzeum megtekintésekor nem állott módomban tanulmányozás tárgyává tennem. Lelőkörülményeiről csak annyit lehet megállapítani, hogy a 8. alszámú vételből került a múzeumba, míg a be nem mutatott 7. alszámú Hübner János ajándéka.

kettősen kúpos, bár a felső része íveltfalú. M 6 cm, p. á. 11 cm, f. á. 5 cm.

3. Kis tál. Leltári szám 55/1941—3. Az alakja hasonlít a kisapostagi csoport táljaihoz. M 4 cm, p. á. 9 cm, f. á. 2.5 cm.

4. Kis egyfülű korsó. Leltári szám 55/1941—4. Felülete simított, a füle a peremtől indul ki és a vállig ér. M 7.5 cm, p. á. 6.2 cm, f. á. 2 cm.

5. Egyfülű korsó. Leltári szám 55/1941—5. Hasonló az előbbihez, de vállán bekarcolt díszítés van, amely lényegében a perjámosi kultúra kétfülű korsóinak díszítésére emlékeztet. A díszítés a vállon körülfutó bekarcolt kettős vonalból áll, amelyről szabálytalan elrendezésben három helyen 3—3 vonalból álló sáv fut alá a hasra. A fül alatt a körülfutó vonal lépcsőszerűen aláugrik. Míg az előbbi edények sötétbarna színűek, addig ez utóbbi világosabb. M 8.5 cm, p. á. kb. 7 cm, f. á. 3 cm.

4. kép.

6. Egyfülű korsó (4. kép, c.). Leltári szám 55/1941—6. Lényegében hasonló az előzőkhöz, csak jóval nagyobb. M 16 cm, p. á. 10.5 cm, f. á. 6 cm.

7. Egyfülű korsó (4. kép, a.). Leltári szám 55/1941—8. Nyaka megnyúltabb az előzőknél, és a szájpereme is kevésbé hajlik ki. Kerek füle a nyak közepén foglal helyet. Hasa határozottabban elválik a hengerded nyaktól és gömbölyű. Az egész edény a magyarádi csoport néhány edényére emlékeztet.¹⁰ M 11 cm, p. á. 9 cm, f. á. 5 cm.

Annai kétségtelenül megállapítható — akár egy leletet alkotnak ezek a tárgyak, akár nem — hogy a bronzkor első feléből valók. Az esetleges badeni hatás, a kisapostagi, továbbá magyarádi csoportokkal, valamint a perjámosi kultúrával való egyezés sem mond ennek ellent. Tehát amennyiben ezek az edények tényleg Vas megye területéről származnak (ugyanis ez sem teljesen biztos), levonhatjuk azt a következtetést, hogy a hazai bronzkor emlékei a kérdéses területen szintén fellelhetők.

¹⁰ V. ö. Patay Pál: Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. VII. t. 6.

Részben éppen a fenti leletek alapján azon sem csodálkozhatnánk, ha tüzetesebb kutatások e területen megállapítanák a kisapostagi csoport jelenlétét. E csoportot ugyanis a közeli Győr megye területén nem egy lelőhelyről ismerjük.¹¹

A bronzkor közepe tájékán élő északpannon mészbetétes kerámia kultúrája is valószínűleg eljutott Vas megyébe. Egy edény, amely ebbe a kultúrába tartozik (5. kép c.), a múzeumi napló szerint Szombathelyen találtatott.¹² Mivel ez a kultúra a Balatontól nyugatra Veszprém környékén igen sűrűn megtalálható, további vasmegyei előfordulásai szintén remélhetők.

A kérdéses mészbetétes edény kis egyfülű korsó. Kerek füle a nyak közepétől a vállig terjed. A pereme alatt, valamint a

5. kép.

vállon mészbetétes finom vonal fut körül, amelyekről a füllel szemben, valamint arra merőlegesen, tehát összesen 3 helyen körökből és vonalkákból álló díszítés fut alá. Ajándék útján jutott a múzeumba. M 10—12 cm, p. á. 8 cm. Színe világos sárga. Leltári szám 1937/67—3563/743.

Meg kell még említenem, hogy állítólag Jánoshidáról származik ajándék révén egy olyan kis egyfülű bögre, mint amilyen a bronzkor közepén a Duna mentén szelvében gyakori (5. kép, b.). M 7 cm, p. á. 6.5 cm.

Valószínűség szerint erősebben érezte a hatását Vas megyében a gátai kultúra, amely ugyancsak a közelben, a megyétől északra volt honos. A Vasvármegyei Múzeumban két jellegzetes darabja látható is. Mindkettő kétfülű korsó; az egyik egészben (5. kép, d.), ismeretlen lelőhelyről (M 14 cm, p. á. 10 cm), a másik állítólag Velemszentvidről származik (5. kép, f.) és töredékes. (Lelt. sz. 54/1941—2.)

A gátai kultúra révén juthatott el az aunjetitzi kultúra

¹¹ Lásd Mozsolics Amália: A kisapostagi bronzkori urnatemető. *Archeologia Hungarica*. XXVI. 1942.

¹² Az edényben talált cédulán Nemestördemic név (Zala m.) szerepelt. Könnyen valószínű azonban, hogy ez a cédula tévesen került a kérdéses edénybe. Azonban ellenkező esetben sem befolyásolja a következtetéseinket, tekintve, hogy ez a helység a Balatonról nyugatra fekszik.

hatása is Vas megyébe. Egy ugyancsak Velemszentvidről származó csésze híven tükrözi vissza az utóbbi kultúra jellegzetességeit (5. kép, a.). A csésze, (Lelt. sz. 54/1941—30.), amely kis talpon áll, erősen profilált. A füle a derékon helyezkedik el. Annyiban tér el a hozzá hasonló példányoktól, hogy a felülete gondosan símára csiszolt. M 5 cm, p. á. 7.5 cm, f. á. 2.8 cm.

A gondos csiszolás következtében ez az edény korban már inkább a bronzkor második felére utal. Valószínűvé teszi ezt egy ugyancsak Velemszentviden lelt edény, amely a fenti aunjetitzi csészével rokon vonásokat tüntet fel, de a hasi része már a lausitzi kultúra ízlésének megfelelően kidolgozott, majdnem, hogy fazetált, s így már késő bronzkori (5. kép, e.). Az edény, amelynek leltári száma 54/1941—5, barnás színű. M 10 cm, p. á. 9 cm, f. á. 2.5 cm.

Bár a fent elmondottak csak bevilágítanak Vas megye őskorának homályába, de fényt arra nem vetnek, mégis megállapítható, hogy ez a vidék az újabb kőkor óta állandóan lakott volt. Az, hogy eddig terra incognitaként kezeltük, csak a kutatás egyoldalú és ebből kifolyólag hiányos voltából származott.

Messzemenő lenne a fenti néhány adatból határozott megállapításokat tenni. Így nem rögzíthetjük még le a terület kulturális hovatartozását a bronzkor folyamán, bár — amint láttuk — nagy a valószínűség, hogy ezen a téren szorosan összetartozott a szomszédos területekkel. Az is feltételezhető, hogy egyes népáramlatok a természetes közlekedési irányokban, a folyók völgyében és a sík területeken mozogtak. Ennek lehetne tulajdonítani azt, hogy a gátai kultúra, amely Vas megyétől északabbra volt honos a bronzkor derekán, több példányban megtalálható.

Az ismertett velemszentvidi aunjetitzi típusú csészének a kronológia szempontjából különösebb jelentősége van. Maga a típus még a bronzkor első felére utal, a kidolgozás már a másodikra. Ennek a révén időbeli folytonosság állapítható meg a bronzkor elejétől a lausitzi kultúrán keresztül az utóbbiból fejlődött korai vaskori kultúrákig. Ez utóbbiak pedig már jól ismertek Miske Kálmán báró munkássága révén.

Természetesen az elmondottak java még csak feltételezés. Biztosat csak akkor tudnánk mondani, ha a kérdéses területen néhány hiteles ásatást lehetne végezni, aminek a leletanyaga azután magától eloszlatná a kétségeket. Reméljük, nemsokára ez is bekövetkezik.

*

DR. PÁL PATAY: *Aus der Urzeit des Komitates Vas.*

Auszug. Unsere Kenntnisse der Urzeit des südlich und westlich liegenden Gebietes vom Balaton sind noch ziemlich mangelhaft. Die Ursache dieser Lücke herrscht in der einseitigen Forschung, die sich in diesem Teile Ungarns hauptsächlich mit den Funden der Hallstatt-Kultur befasste. Neben den prächtigen Resultaten in Velemszentvid, des Baron Kálmán Miske, kamen

spärliche Funde anderer Zeiten nicht in Betracht. Aus diesem Grunde wurden die Kulturen der Stein- und Bronzezeit nicht einmal bekannt.

Nur in den letzten Jahren bewies János Banner das Vorhandensein der Badener Kultur im Komitate Vas.

Wir vermuteten in dieser Gegend auch die Vučedol-Laibacher Kultur. Eine Fusschale aus Körmend stammend, rechtfertigt unsere Ahnung. Merkwürdig ist der Fuss, der von unten eine kreuzförmige Höhlung hat. Sonst entspricht diese Schale dem charakteristischen Vučedol-Stiel.

Sichere, aus dieser Gegend stammende Funde der frühen Bronzezeit kennen wir bisher nicht. Doch kann man im Museum von Szombathely einige Gefässe finden, die angeblich von denselben Ort stammen und die dem Anfang der Bronzezeit zuzuschreiben sind. In diesen Gefässen können wir vielleicht Einflüsse der Badener-, sowie anderer ungarländischen frühbronzezeitlichen Kulturen erkennen.

Die spärlichen Funde der mittleren Bronzezeit weisen ebenso aus den anderen Teilen des Dunántul auf bekannte Kulturen. Doch kann man stärkere Spuren der Kultur von Gáta erkennen.

Die Einflüsse der Aunjetitzer Kultur gelangen in das Komitat Vas am Ende der Bronzezeit mit der Lausitzer Kultur, wie es uns eine Schale aus Velemszentvid beweist. Obzwar ihre Form typisch Aunjetitzer ist, ist ihre Ausarbeitung schon für die Lausitzer Kultur charakteristisch.

Aus dem Vorgetragenen könnte man eine Folgenreihe der Kulturen vom Anfang der Bronzezeit bis zur früheren Eisenzeit aufstellen. Natürlich kann man wegen den mangelhaften Forschungen das Obengesagte nur als Annahme betrachten.

Az alvó Vezuvhoz¹.

*Vén néptribún, hogy dörgött egykor a szavad,
Izzó torkod hogy hányta a tüzes sarat?!
A hallgató föld megrengett legott,
Ha nagy szivednek lángja lobogott.
Mély orgonád pompejieknek gyászt dalolt;
Epéd folyása Herculanum sírja volt.
Az eget ostromolta kénbüzös köved!
— Hogy is hihetted volna akkor,
Rád is köszönthet még az aggkor:
Legfényesebb delet sötét alkony követ?
Letűnt nagyság, nyugodj bele!
Minden nyárnak megjön tele.
Közös sorsunk: a harcok fértikor után
Elülünk szóltanul a kemencék padán.
S bizony, ha nem füstölgne fogunk közt pipánk,
Mint elnémult halottra néznének miránk.*

Kismartoni Gyay Frigyes.

¹ Szemelvény a költőnek „Őszi levélhullás“ címen Szombathelyen megjelent kötetéből.

A kőszegi Kelcz-Adelffyanum konvertita-árvaház története.

B A R C Z A
LEÁNDER dr.

A III. rész (1778—1930.) folytatása.

Elüljáróba adjuk a növendékek számának áttekintését is a Proiectummal létesített Kelcz—Adelffyanumban, amint az előző korszaknál is tettük.

1792-ben (az 1791—2. isk. évben) a növendékek száma 83. Ezt a létszámot vizsgáljuk meg részletesebben, hogy példa legyen több esztendőre. A püspök és káptalan felvette 54 (26 kat. árva, 1 kat. leány, 25 ág. h. ev., 2 ref.). A kőszegi magisztrátus 27 kat. árvát vétetett fel, kettő úgy látszik konviktor ezeken kívül. Majdnem minden alapítványost az Adelffy-alap tartott el akkor még, kettőt a Kelcz-alap, ötöt a város úgynevezett „ráfizető cassája”. Majdnem mind Vas vm.-ből valók. 7—18 évesek. A püspök árvái majdnem mind gimnazisták, a város árvái majdnem mind normalisták. A püspöki árvák közül 32-en tudnak németül vagy vendül a magyaron kívül, a város árvái csak németül tudnak, 4 tud magyarul és németül.

1793-ban püspöki alumnus 71, convictor 2, városi árva 27 = 100. 23 püspöki alumnust vettek már fel a Kelcz-alapra.

Innen kezdve 1800-ig a létszám 110—120 között ingadozik néhány konviktorral. 1800-ban a 28 városi árva már mind tud magyarul és németül, egy magyar és horvát nyelvű. Ezekből is jár néhány gimnáziumba, a püspökiek közül 41.

1801 és 1825 között 80—100 között van a létszám; ebből 10—40 a konviktor. Az utolsó évben 34 a vendül tudó. Az árvák közt 22 leány.

1826—1930 között a létszám 100—60 fiú. Közülük néhányan inasok (8—10), néhányan kívül vannak elhelyezve, 10—20 felsőbb gimnázista Szombathelyen, 1908 után Kőszegen. Sőt egy párat az újabb alapok még a felsőbb tanulmányokra is elkísértek.

Az anyagi alapok és a növendékek létszámának áttekintése után ismerjük meg meg egy kissé az intézet belső életét. Sajnos, erre vonatkozóan 1792 után jóval kevesebb feljegyzés maradt ránk, mint a jezsuita konvertita-árvaház belső életéről, pedig az alapszabályok a növendékek eredetéről, sorsáról pontos feljegyzéseket kívántak.

Ismételjük, hogy az intézet működéséhez 1780-ban (az Adelffy-alapítvány letétele után) már elkészült az *Abffalter József-féle Planum*, amelyet a helytartótanács adott ki. Közben bonyolódott le az építkezés, és II. József rendelkezései is közbejöttek, de még inkább az örvendetes Kelcz-féle alapítványelhelyezés, azért aztán egészen új szervezeti és működési szabályzatot kapott az új életnek induló intézet a *Proiectum Regulationisban* 1792-ben, amely a Planum rendelkezéseit is magában foglalja, és e szabályzat szerint kellett működnie az intézetnek a legújabb időkig. Némi részletekre vonatkozó rendelkezéseket *Várady József praefectus* és *Győri János* kőszegi plébános is

tettek (amaz *Leges et statuta specialia* 1797., emez *Planum educationis in orph. Ginsiensi* 1828 címmel), bizonyára püspöki utasításra; ezek azonban csak kiegészíteni akarták a főszabályzatot, illetőleg kisebb dolgokban rendelkeztek. Az alábbiak mind a Proiectum-ból vannak véve.

Az alapítványokra felvett növendékeken kívül lehettek fizetéses növendékek is, de most már a többiekkel teljesen egy sorban (I. 4. §.). Ezek számát a Planum 20-ban tervezte az épületben.

A legújabb korban több panasz volt rájuk, mert nem érték el általában a többi növendékek neveltségét. Számuk pedig egyre szaporodott. Azt azonban a Proiectum is hangsúlyozza, hogy ebben az intézetben a szegény ifjúságot nevelik, főleg azokat, akik a katolikus hitre tértek (iuventus pauperior praesertim ad fidem Catholicam Converta, I. 67. §.). Így érvényesült Kelcz műve, aki elsörendű szerzője volt az intézetnek és legutóbb is igen nagy jótévője, azért került neve a Planumban felvett Adelffy anum szó elé: Kelcziano-Adelffy anum. (I. 1. §.) A *megtérő Szent Pál (Conversio S. Pauli)* a patronusa a háznak, ez is kifejezi, hogy konvertitaárvaház. (I. 5. §.)

A növendékek étkezése egyszerű: délben három, este két tál étel, amelybe a leves is beleszámít, még ha üres leves is. 1780-ban reggelire, ozsonnára egy-egy darab házikenyeret kaptak.

Ruházatuk egyszerű kékposztóból készült magyar dolmány volt öntött sárgaréz gombokkal. 1780-ban is hosszú kék kabát (caput) volt előírva, magyaros szabásban. Volt azután 1792-ben magyaros tunikájuk (belső kabátjuk) ugyanolyan anyagból, ugyanolyan gombokkal és fekete övvel, két magyaros haligájuk (nadrágjuk) ugyanolyan kék posztóból közönséges fekete övvel, azután rendes kalapjuk, két pár sarujuk vagy egy pár csizmájuk egy pár topánkával, 3 pár fehéreneműjük stb. Ezen a ruházon már 1797-ben változtatott Várady József. Téltre mentét adatott nekik és csak nyárra dolmányt; azután belső „lajblit”, nadrágot, háromszegletű kalapot és magyar csizmát (II. tábla 3. §.). Tóth József 1869-i összefoglaló leírása megemlíti, hogy a mente már abban az időben elmaradt. Egy évre kaptak egy dolmányt. 1838-ban, írja fel ő, a mente pótlására gallérköpenyeget kaptak. Ezt nyárra elvették tőlük. 1852 óta dolmány helyett atillákat kellett viselniök. A közelmúltban (1918 előtt) a kelczisták katonás egyenruhát hordtak olaszos sapkával,³ gallérjukon pedig a tanulmányi eredmény látszott gombok és csíkjelek alakjában.

A leányok ruhája az 1792-i előírás szerint ugyancsak egyszerű kék matériából készült, és bőségesen gondoskodtak róluk mindenről.

A Planum igen sürgette a növendékeknél a németül és

³ Ezt 1887-ben kezdték viselni régi fehér kalapjuk helyett.

magyarul tudást. 1797-ben ugyanezt és a gimnázistáknál a latin használatát. Az ő termükben csak latinul volt szabad kérni valamit.

A Proiectum szerint a növendékek csak 7-től 14 éves korukig lehettek az intézetben, és csak a jobb, tehetségesebb tanulók mehettek a helybeli gimnáziumba. A leányok az elemi elvégzése után a konyhára és más házimunkára mehettek. Azokat a fiútanulókat, akik nagyon jól törekedtek a magasabb tudományokra, a humaniórákra (retorika, poetika), sőt a filozófiai osztályokba (mai VII—VIII. o.) is felengedték, és ezek új ruhákat és még 5 frt segélyt is kaptak. A mesterségre adott fiúk is új ruhát kaptak az eltávozáskor, mesterségre való beiratásuk taxáját és szabadulásuk pénzét is megfizette az intézet.

Gondoskodtak a növendékek házitanításáról is. A Planum szerint a javadalmas világi pap praefectusnak magyarul és németül kellett tudnia. Három moderator (magister, instructor) állt segítségére. Ezeknek egy-egy szobájuk volt, hogy onnan figyelhessék a tőlük jobbra és balra lévő nappali és éjjeli közös termeket. A nyilvános iskolai oktatáson kívül bizonyos napokon valláserkölcsi oktatást kellett adniok a növendékeknek, az iskolai anyagot otthon ismételtetni. Ártalmas testi fenyítéseket alkalmazni vagy vallásgyakorlatot büntetésből adni nem volt szabad (Proi. II. 11—13. §.).

Hetenkint kaptak tiszta fehéreneműt, és az intézet „mater”-e (gazdaasszonya) gondoskodott róla, hogy segítséggel az összes növendékek fejét hetenkint kétszer megmossák, fésüljék. Jelentős segítség volt a „dispenzátor”, aki bevasárolt, az ebédlőt, portát rendben tartotta. Együttal háziszabó is volt. Tóth József idejében már nem volt meg ez a segítség.

Érdekes, hogy az intézet működését nemcsak a püspök ellenőrizte, hanem évenként a városnak is meg kellett vizsgálnia, hogy minden rendben van-e, és még a személyzet felfogadásába is beleszólhatott (Pr. II. 14., 18.).

A Proiectum egész tüzetesen megállapította az 1792-ben kezdődő első működési évre a két alap jövedelmét (kamat 5319 frt 18 kr.). Ebből elsősorban a praefectus akkori évi fizetésének kellett kielégítenie, 300 frtnak és a két professzor normalium évi 150—150 forintjának. A praefectus és az elemiiskolai tanítók külön étkeznek jövedelmükből. A dispensator kap évi 50 frtot és élelme évi 40 frtban van számítva, borjárandóság címén kap évi 15 frtot. A három instrktor évi 15—15 frtot kap, élelmük pedig a növendékekből kerül ki. A medicus kap az intézettől évi 40 frtot, a chyrurgus évi 20-at. Az árvák anyja évi 40 frtot, a házban nyert élelmezését évi 40 frtban számították, a szakácsné évi 30 frt, élelme évi 40 frtban számítva; a két szolgáló évi 15—15 frt, élelmük évi 40—40 frtban van számítva; a portás és mindenés fizetése évi 24 frt, élelme évi 40 forintban van számítva. A fizetések összege 1134 frt, az árvák eltartására maradó 4185 frt 18 kr.-ból 55 frtban számítva

egy-egy növendék évi tartási költségét, 75 növendéket lehetett eltartani. Így maradt még épületjavításra stb. 60 frt 18 kr.

Ezeken a tételeken már 1828-ban a következő változásokat tették az illetékesek: a praefectust az árvaház látja el és fizetése 400 frt, a tanítók fizetését a helytartótanács bécsi értékre átszámítva à 150 CM = à 300 frt-ban állapította meg. Az instructorok (3) a növendékek köréből kerülnek ki, évi à 5 frtot kapnak. A medicus, chyrurgus honorariuma maradt, a máter és szakácsné egy személyben változó fizetést kap, és a többiek is. Ezek a fizetések a korviszonyokat szemléltetik, és későbbi nagy változásuk a pénzsziporításból önként következik.

Az intézet életét majdnem másfél századra szabályozó Proiectum a fegyelmi szabályokat (cap. III. 1—67.) és a napirendet is megszabta. Egyetmást ebből is felújítunk. Szentmisén naponkint voltak jelen. Havonkint gyóntak. Szentháromság vasárnapján és az alapítók emléknapján külön ezekért járultak a szentségekhez. Ugyancsak az ő óhajuk szerint reggel és este mindennap mondtak közösen egy imát a Szentháromság tiszteletére. A titkos, tömeges összejövetelek tilosak voltak. A szabály szerint türelmesen kellett viselniök, hogy fejüket kétszer egy héten annak módja szerint megtisztítsák. A közös felüdülés elől nem volt szabad elszökni korcsolyázni vagy fürdeni. A szabályokat magyarrá fordítva havonkint el kellett olvasatni.

Napirendjük szerint naponkint 5 órakor keltek. 6-ig az imával és reggelivel is el kellett készülniök. Azután az elemisták 7-ig, a latin iskolások fél 8-ig tanultak, majd iskolába mentek. Fél 11-kor már hazajöttek és 11-ig ismételték instruktoraik segítségével az iskolában tanultakat. 11-kor ebédeltek, ez alatt hasznos dolgot olvastak is nekik. Azután fél 1-ig szabad foglalkozás következett, de fél 1-től fél 2-ig már készülést következett a délutáni iskolára. Ez az iskola 4-ig tartott, utána fél-órai felüdülés volt otthon, fél 5—6-ig a megszokott othoni feladatot végezték el, 6-kor vacsoráztak és utána 7-ig szabadon foglalkozhattak. 7-től fél 8-ig újból tanultak, ismételtettek, fél 8-kor rózsafüzért mondtak az alapítókért és jötevőkért. Utána esti ima, lefekvés. Nyáron korán reggeli sétára is mehettek; azután a plébániai szentmisére mentek. Pihenős napokon 8—9-ig sétáltak; délután fejmosás volt, 2—4-ig megint séta. Vasárnap a gimnázisták fél 10-kor mentek az iskolából szentmisére, onnan vissza az iskolába szentbeszédre; otthon még tovább foglalkozott velük a praefectus. Ilyenkor 12-kor volt az ebéd; litánia nincs említve, de biztosan ott voltak (1797-ben van említve, hogy a gimnázisták fél 2-kor kongregációba és a templomba mentek, a normalisták is), utána séta fél 6-ig. (N. B. Az intézetet a Várkör felől hatalmas nyárfák körítették a mostani kökerítés táján. Azok alatt is sétálhattak. 1900-ban ugyan a nagy árvíz az árvaház kertjét is elöntötte.)

Így volt meghatározva a szigorú heti és napirend, amelyen természetesen a bölcs praefectusok szükség szerint változtattak.

Ebben nevelkedtek azok az ifjak, akikből derék mesteremberek, tanítók, papok, orvosok, jogászok lettek, amint az intézet törzskönyvei feljegyezték. Németh Károly praefectus úr össze­számlálása szerint 1755-től 1931-ig világi pap lett a szombathelyi egyházmegyében 163 és 5 papnövendék, idegen egyházmegyében 45 (6 a zágrábiban), szerzetes lett 72 (ebből bencés 23, jezsuita 5). 176 év alatt tehát összesen 285-en lettek papok. Kb. 1760 a többi volt növendékek összes száma, ha a 176 évben az átlag 70 növendékből kb. 10 hagyta el évenként az intézetet.⁴ A volt növendékek közül csak egyet említhetünk, aki magas méltóságra emelkedett. Hajdu Tibor pannonhalmi főapátot. A kiváló volt növendékek egy jó része pedig még életében tehet tanúságot az intézetben szerzett kiváló nevelésről és a nyert jótéteményekről. Közülük csak néhány bencést sorolunk fel: Hollósi Ferenc Konrád, dr. Mihályi István Ernő, Szarka József Valér, Gosztonyi Lajos Nándor, dr. Kühár Ferenc Flóris, Szentkirályi Béla Márton, Sommer Rezső Timót, dr. Németh Kálmán Bódog, Szabó Kálmán Patrik, továbbá az elhunyt Poór Kálmán Szilvesztert. Kőszegen élő tanítványa az intézetnek Szmolyán László városi tisztviselő és itt működött az azóta elhalt Bauer Ödön káplán, ki stud. praef.-a is volt az intézetnek. Körmenten élő tanítvány Gyöngyös Ferenc c. kanonok, esperes. Keszthelyen dr. Szerecz Imre apátplébános és Hauzer János gazd. akad. igazgató. Csak ennyit említünk meg, nem lévén célunk a volt tanítványok tüzetes kimutatása.

Magától értődő, hogy a világháború, még inkább a kommunizmus nagy változást okoztak az intézet életében. Az 1914—15. isk. évben már nem volt elemi iskolás növendéke, azután az állam rendezte azt is, hogy az intézet se fizessen évi hozzájárulást a két elemi iskolai tanító fizetéséhez (1928), miként a város se.

A világháború után az intézet bölcs vezetői — sajnos — meg nem akadályozhatták a végzetes csapást, ami az intézetet érte. 1919. május végén László József az intézet papirokban levő vagyonát liquidálta = elrabolta. Június elején már egy fillér vagyona sem volt a házon kívül. 1919-től kezdve a város sem fizetett többé két tanuló után. A következő 1919—20. iskolai évre már sem ingyenes (alapítványos), sem kedvezményes (alapokból segített) növendéket nem lehetett felvenni, attól kezdve mindenki csak fizető növendék lehetett. Ezzel kezdődött a régi alapítvány és cél elhagyása és egy új intézmény (internátus) létesítése, ez a Kelcz és Adelffy alapítványai házából

⁴ N. B. Az intézet növendékei között, mint jeleztük, szép számmal voltak a Vendvidékről valók, akik közül sokan oda kerültek vissza papoknak. Géfin Gyula dr. szerint (A szombathelyi egyházmegye története I. köt. 44. o.) Szily János munkásságára vezethető vissza, hogy a Vendvidék papsága jóformán kivétel nélkül 150 évig az árvaházban (majd a kis és nagyszemináriumban) ingyen vagy kedvezményesen nyerte kiképzését. „Magyar elnyomás” emlegetésekor jó ezt meggondolni.

talpra állott új internátus. A régi alapítványi házat pedig a város vette meg és az állami tanítóképzőnek adta bérbe internátus céljára.

Ezekben az új intézetekben szintén a nevelés magasztos célját szolgálják, de már nem a konvertiták és árvák javára. Annak is már csak az emléke él, hogy Kőszeg város árvaháza az ország első rendes árvaháza volt.

DR. LEANDER BARCZA: *Konvertiten-Waisenhaus „Kelcz—Adelffy-anum“ in Güns.*

Auszug. Die Foundation Adelffy's hat dem Jesuiten-Waisenhaus sehr viel geholfen. Bis dahin entwickelten sich auch anderswo ähnliche Stiftungen, wie zum Beispiel in Wien, dann nach 1760 in Tallós (im Pressburger Comitát). Wie das Vossische Waisenhaus in Sopron, so musste auch das Waisenhaus in Kőszeg jenes in Tallós in seiner Einrichtung nachahmen.

Jetzt wollte der Bischof von Raab, Graf Franz Zichy und Oberdirektor Graf Christof Niczky die ganze Foundation der Vossischen Stiftung anschliessen, Johann Szily, der Bischof der neugegründeten Diözese von Steinamanger verhinderte es aber, und wollte das neue Haus in Kőszeg selbst erbauen lassen. Das gelang ihm aber nicht, weil die Commissariat das Bauen selbst durchführen wollte, was auch geschah.

Vom Jahre 1788 waren die Waisen zeitweilig in Pressburg nach Verordnung Josef's des II-ten untergebracht und unterdessen hat das Kreisgericht im neuen Waisenhaus amtiert.

Als die Waisen zurückkehrten, erhielt die Stiftung von Emerich Kelcz, der damals schon Domherr von Raab war, 67.000 Gulden, und jetzt wurden die Statuten des Waisenhauses im Jahre 1792 neu organisiert, und das Institut erzog mit der Zeit viele brave Gelehrten, Meister und Mädchen. Im Jahre 1930, als die Foundationen wegen mehreren Ursachen sich entwerteten, löste sich das Waisenhaus auf. Das alte Gebäude fungiert jetzt im Besitze der Stadt Güns als staatliche Präparandie.

Felhasznált források.

1. Historia Seminarii Convertitarum Ginsiensis ab Anno Erectionis suae et Superiorum approbationis 1750. Kéziratol napló a szombathelyi püspöki levéltárban II. szekr. 69.
2. A kőszegi árvaházat illető számadás 1755—1773.
3. A kőszegi városi nyilvános levéltárból a Planum orphanotrophii Adelffyani Ginsiensis 1780-ból és a vele kapcsolatos akták.
4. Proiectum Regulationis Orphanotrophii Ginsiensis 1792. hitelesített másolata az új Kelcz—A. intézet irattárában.
5. Várady József praefectus 1797-i szabályzata az ifjúság számára magyarul. Ugyanott.
6. Györi János Planum c. szabályzata az ifjúság számára 1828. Ugyanott.
7. A kőszegi városi közigyelési jegyzőkönyvnek az 1752. esztendőt tartalmazó kötete.
8. A Kelcz—Adelffy-anum névkönyvei. I. 1791—1856., II. 1856—1896., III. 1897—1936.
9. Alapítványok összeírása Vöröss Zsigmond összeállításában a rendelkezésre bocsájtott irományok alapján a növendékek névkönyvének II. kötetében. Az új Kelcz—A. int. irattárában.

10. A Kelcz—Adelffy róm. kat. árvaház növendékeinek betűsorosa című 2 kötetes kézirásos könyv, ugyanott.
11. Tóth József: *Némely jegyzetek ezen árvaházról*, utódainak kedveskedésül összeírva az 1792-i Proicetum Regulationis és az 1815-i Can. Vis. alapján. Folytatólagosan beleírva a „Köszegi árvaházat illető számadás 1755-től egész 1773-ig” c. könyvbe.
12. Vöröss Zsigmond—Németh Károly: *Historia domus*. Az előbbi könyvbe beleírva Tóth József: *Némely jegyzetek* c. írása után.
13. A köszegi árvaházra vonatkozó iratok az Orsz. Levéltárban: Köszegi árvaház. 1752. Lad. B. fasc. 19. fundat. H. T. jelzés alatt. (5 íven leírva a főirat, a további darabok csak dátumokkal vannak megkülönböztetve: 1741. aug. 14. az első megindulás királyi jóváhagyása. Copia., 1752. márc. 6. kir. leirat a Ht. T.-hoz pótlást kér az ingyenességről, 1752. márc. 13. a Ht. T. a városhoz, 1752. ápr. 4. (14?), a város beküldi az egész tervezetet, leírja az 1741. és 1752. közt történeteket, 1752. jún. 30. a Ht. T. a városhoz, 1752. júl. 21. a város a Ht. T.-hoz, 1752. nov. 2. a fund. Commiss. ajánlja a jóváhagyást.)
14. Péterfy Sándor: A köszegi árvaház története 1741—1752-ig. Ujságcikk beragasztva a *Historia domus* c. részbe.
15. Fináczy Ernő dr.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, 2 köt., 1902.
16. Barcza Leánder dr.: A köszegi városi árvaház a Kelcz—Adelffy-árvaház elődje. Ujságcikk a *Köszeg és Vidéke* 1933. ápr. 23-i számában.

Faludi völgy.

*Tünő képedre úgy mosolygok vissza,
mint álmára a boldog spiritiszta.
Csörgő levél közt álltam elmerengve,
egy-egy felhő ment, ment a végtelenbe.*

*A hegytetőkön hókorona kéklett.
S én írva mondtam: milyen szép az élet!
A völgy ölén, kis csillanó pataokban
fürdő virágok, halak úsztak lassan.*

*A gesztenyefák kérge szívet rejtett,
szerelmes órák emlékeit, ezret,
kik ott epedtek, hittek benned, élet.*

*Malom kereke zakatolt egy háznál;
ennél boldogabb képet sohse láttál:
a molnáron a liszt ezüstje fénylett.*

(Rohonc).

Bárdosi Németh János.

A sághegyi őskori telep bronzművessége.

LÁZÁR
JENŐ

Az őskori bronziparnak Magyarország egyik igen jelentős központja volt, mely nemcsak a honi szükségletet látta el, hanem kivitelre is dolgozott. Nagy ma már azon formák és típusok száma, melyeknek magyarországi eredetét mind a hazai, mind a külföldi szakirodalom tisztázta.

A magyar bronzipari telepek között különleges helyet foglal el a báró Miske által feltárt velemszentvidi telep, amit az ott előkerült bronzipari szerszámok, öntörögök, öntőformák stb. nagy száma igazol. Annál figyelemreméltóbb és őskori bronziparunk kiterjedt és fejlett voltát igazolja, hogy a Velemtől légvonalban csupán 50 km-re fekvő sághegyi őskori telepen is a bronzművességnek oly nagyszámú maradványa került elő, hogy bátran állíthatjuk, hogy ezen település, melynek egyébként is sok rokonsága van a velemi teleppel, bronzipar szempontjából is vetekedett a velemivel. (A Sághegy kerámiai ipara pl. sokkal nagyobb méretű volt, mint Velemé.)

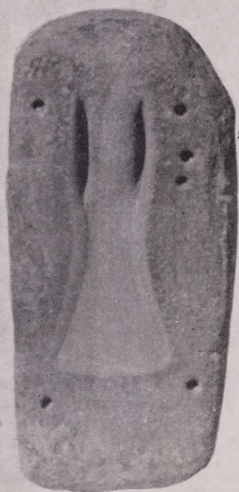
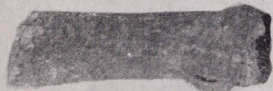
A velemi telepen báró Miske szerint 51 öntőformát találtak.¹ A sághegyi telepről alant 37 tárgynak öntőmintáját közöljük. Figyelembe veendő azonban, hogy a Sághegy őskori leleteinek feltárása csupán 1931-ben kezdődött, mikor a telep jóval nagyobbik felének maradványai a megelőző 20 évi kőbányászás folyamán már megsemmisültek; így feltételezhetjük, hogy az egész település feltárása esetén jóval több öntőformát is találtunk volna. Öntőkanalakat és öntőtégelyeket még így is nagyobb számban találtunk, mint Velemben, míg a bronzipari szerszámok száma Velemben nagyobb.

A Sághegyen talált és a bronzművességgel összefüggő leletek leírását a következőkben adjuk:

I. Öntőformák:

A sághegyi öntőformák igen finom szemcsézésű szürkésbarna homokkőből készültek. Kivételt csupán az 1. sz. ábra szárnyas vésőmodellja képez, mely bazaltkőből készült, valamint a 37. és 38. sz. ábrákon mutatott modellok, melyek agyagból valók. Az öntőforma készítésére alkalmas homokkő előfordulása ritka; ezért az értékes homokkődarabokat nagyon is kihasználták, úgy-hogy egy-egy ilyen kőnek néha nemcsak egyik síkját dolgozták ki, hanem hátlapjára, sőt esetleg oldalfalára is egy-egy más tárgy formáját vésték bele. Így pl. az 5. sz. ábrán díszítük és egy baltavég negatívját látjuk, míg ugyanezen kő hátlapján a 4. sz. ábrán látható tokos véső modell van. A 10. sz. ábra egy díszítű és egy díszkorong öntőformáját mutatja; ugyanezen kő hátlapján van a 15. sz. ábrán közölt gyűrű modellja. A 11. és

¹ Br. Miske: A velemszentvidi őskori település. 1908. Bécs.

 $\frac{1}{3}$ 1. $\frac{1}{3}$ 1a. $\frac{1}{2}$ 2. $\frac{1}{3}$ 2a.

Az ábrák jobb oldalán levő törtszámok a kicsinyítés léptékét jelzik.
 Die Bruchzahlen rechts von den Abbildungen geben den Verkleinerungsmaßstab an.

$\frac{1}{3}$

2b.

$\frac{1}{2}$

3.

$\frac{1}{2}$

6.

$\frac{1}{2}$

8.

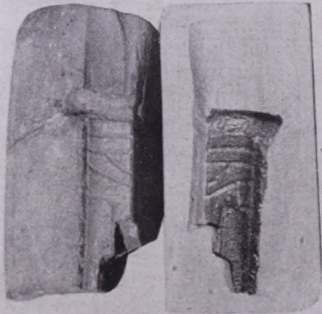
$\frac{1}{2}$

9.

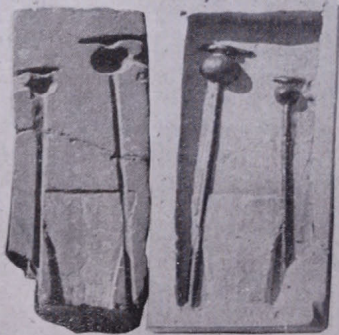
$\frac{1}{2}$

7.

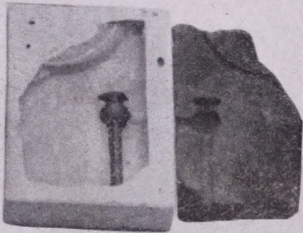
$\frac{1}{2}$

4.

$\frac{1}{2}$

5.

1/2

10.

1/2

12.

11.

1/2

1/2

14.

1/2

13.

15.

1/2

16.

1/2

17.

18.

1/2

1/2

19.

1/3

20.

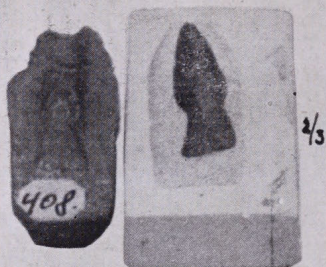
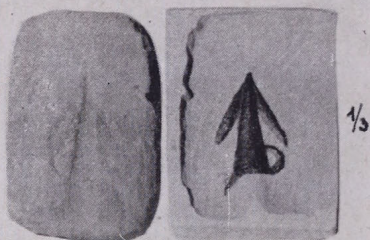
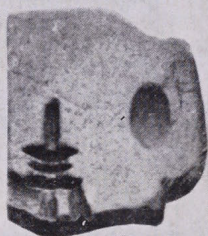
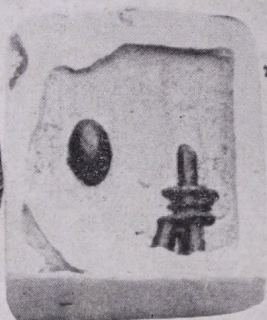
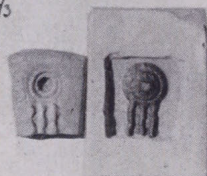
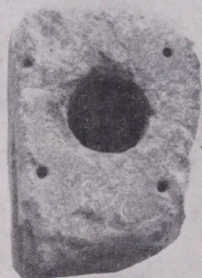
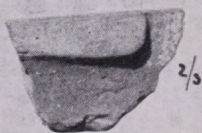

21.

1/2

22.

23. $\frac{2}{3}$ 24. $\frac{1}{3}$ 25a.25b. $\frac{2}{3}$ 26. $\frac{1}{2}$ 27. $\frac{1}{2}$ 28. $\frac{1}{2}$ 29. $\frac{1}{2}$ 31. $\frac{2}{3}$ 32. $\frac{2}{3}$ 30. $\frac{2}{3}$

33.

1/2

34.

1/2

35.

2/3

36.

2/3

37.

1/2

38.

1/2

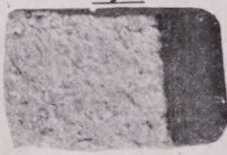

39a.

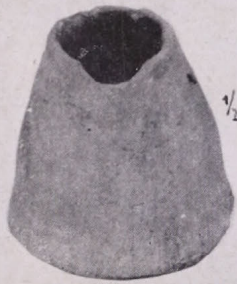
1/2

39b.

39c.

44.

1/2

40.

1/2

41.

1/3

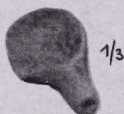
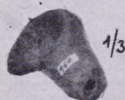
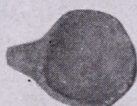
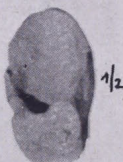
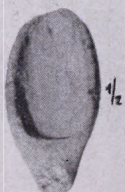
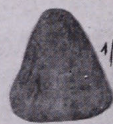

42.

1/2

43.

 $\frac{1}{3}$ 45. $\frac{1}{3}$ 46. $\frac{1}{3}$ 47. $\frac{1}{3}$ 48. $\frac{1}{3}$ 49. $\frac{1}{2}$ 50.51. $\frac{1}{2}$ 54. $\frac{1}{2}$ 55. $\frac{1}{2}$ 52.53. $\frac{1}{2}$ 56. $\frac{1}{2}$ 57. $\frac{1}{2}$ 58. $\frac{1}{2}$ 59. $\frac{1}{2}$ 60.61. $\frac{1}{2}$ 62. $\frac{1}{2}$ 63. $\frac{1}{2}$ 64. $\frac{1}{2}$ 65.

66.

67.

68.

69.

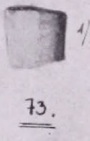
70.

71.

72.

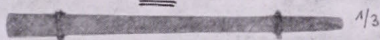
73.

74.

73.

72.

74.

75.

76.

77.

70.

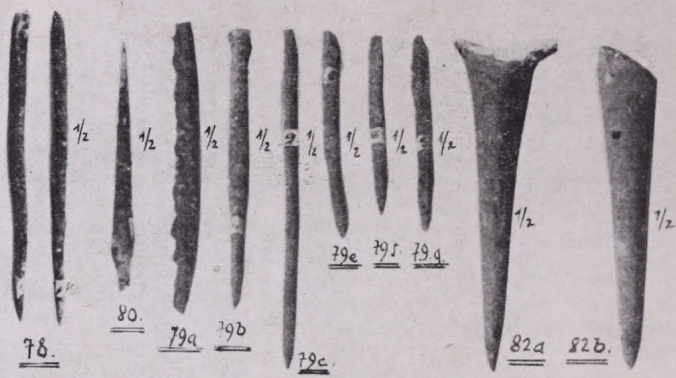
71.

70a.

71a.

12. sz. ábrán közölt modellok szintén egyazon kő elő- és hátlapján vannak. Ugyanez a helyzet a 18., 19. és 20. sz. öntőformáknál, valamint a 16. és 25. sz. ábrán közölt modelloknál is.

Az 1. sz. ábra egy szárnyas véső öntőformáját, az 1. a. sz. ábra pedig ennek gipszlenomatát mutatja. Mint már említettük, ez az öntőforma bazaltból készült. Az ellenformának megfelelő helyen való rögzítéséhez szolgáló lyukakat jól láthatjuk. A szárnyak egyenesre és vaskosra lettek öntve és utólag vékonyabbra kalapálva és hajlítva. A beöntő lyuk a véső-negatív felett jól látható.

Egy tokos véső öntőformáit mutatják a 2., 2. a. és 2. b. sz. ábrák. Itt mind a két öntőforma megvan, azonban mind a két modelldarabnak fele le van törve. Az ezen öntőformákban öntött bronzvésőt is megtaláltuk két példányban is. A 2. sz. ábra mutatja az öntőformákat és köztük a bronzvésőt. A 2. a. sz. ábra ugyancsak a két modellt mutatja, a bronzvéső kiemelésével, a 2. b. sz. ábra pedig a két formát kifordítva mutatja. Jól látható ezen az ábrán a fül negatívja.

A 3. sz. ábrán szépen díszített tokos véső felső részének negatívját látjuk.

A 4. sz. ábra tokos véső felső díszített fele negyedrészenek modelljét és annak gipszlenomatát ábrázolja. A beöntő lyuk a modellnek felső jobb sarkán jól látható, ezenkívül jól látható a kivésés is, melyen át az öntőéket, mely a tokból a bronzot kinyomta, bevezették. Baltáknál és vésőknél általában nem találunk négyrészes öntőformákat, mert erre öntéstechnikailag szükség nem volt. Ilyen modell alkalmazásának itt is csupán az lehetett az oka, hogy a modell a kő sarkába lett bevésve, ami lehetővé tette, hogy két nagy darab kő helyett négy kisebb darabból állítsák össze a formát, ezenkívül esetleg a kő lapjaira még egyéb tárgyak öntőformái is bevésődtek voltak.

Az 5. sz. ábrán egy balta alsórészének modelljét láthatjuk (a díszítő-modellokon kívül); ugyanezt mutatják a 6. és 7. sz. ábrák is.

Trébelő kalapácsok alsó részének modelltöredékét mutatják a 8. és 9. sz. ábrák.

Az 5. sz. ábra két díszítő öntőformáját és annak gipszlenomatát mutatja. A beöntő lyukak a tüfejek oldalain jól láthatók.

Ugyancsak ilyen díszítő modelljét és annak gipszlenomatát látjuk a 10. sz. ábrán. A kő felső részében egy díszkorong modelljének a töredéke van.

A 11. sz. ábra szintén egy díszkorong modelljét és annak lenyomatát mutatja. A hosszúkás beöntőlyuk jól látszik.

A fenti öntőforma oldalán egy vésőnek a modelljét találjuk. (Lásd 12. sz. ábrát!) Itt is jól látható a beöntőlyuk.

A 13. sz. ábra egy gyűrűnek, a 14. sz. ábra pedig gyűrűkből alkotott tárgynak modelljét mutatja.

A 15. sz. ábrán egy széles gyűrű öntőformáját látjuk.

A 16. sz. ábra rovátkásan díszített ruhacsat modelljét, a 17. sz. ábra annak gipszlenomatát ábrázolja.

A 18. sz. ábrán egy tör vagy kés hegyét mutató modell-töredéket látunk. A 19. és 20. sz. ábrák az ugyanezen kő két másik oldalára bevéselt öntőformákat mutatják.

Egy kés vagy borotva fogantyújának modelljét mutatja a 21., annak lenyomatát pedig a 22. sz. ábra.

A 23. sz. ábra egy nyílhegy modellja és annak gipszlenyomata. A nyílhegy díszítve volt (ez a fényképen nem látható).

24. sz. ábra egy nagy, szakállas nyílhegy modellja és annak gipszlenyomata. Jól látható a beöntőlyuk, mely egyszersmind az öntőék bevezetésére is szolgált.

25. a. és b. sz. ábrák: dísz tárgy (talán fibula) modelljának töredéke és annak lenyomata. Ezenkívül egy lencseformát is láthatunk bevésve. Valószínűleg egy tárgy befejezetlen negatívjáról van szó, mert beöntőlyukat nem látunk.

A 26. sz. ábra: dísz tárgy felső részének modellja és annak lenyomata.

A 27. és 28. sz. ábrák sarló-öntőformák töredékeit ábrázolják.

A 29. sz. ábra egy hengeres tárgy modelljét mutatja. Az ellenforma rögzítésére szolgáló négy lyuk jól látható.

A 30. sz. ábra: egy tör hegyének negatívja.

A 33—38. sz. ábrák különféle tárgyak öntőformáinak töredékeit mutatják. A töredékekből nem állapítható meg, hogy mik voltak e tárgyak.

A 39. a—c. sz. ábrák öntőforma bevésésére előkészített homokkő darabokat mutatnak.

II. Öntőtégelyek:

A 40. sz. ábra szabályos és tökéletesen ép öntőtégelyt mutat. Nagyon szép és ritka példány.

A 41., 42. és 43. sz. ábrák három vastagfalú kis edényt, valószínűleg szintén öntőtégelyeket mutatnak.

A 44. sz. ábrán vastagfalú, kúpos, az előbbiekhöz képest nagyméretű öntőedényt látunk. Az ábrán látható csorbulás, melynek széle most töredezett, a kiöntő száj kezdetét mutatja. Az edény fenekén salakszerű ráégek mutatkoznak.

III. Öntőkanalak:

Az öntőkanalaknak két formája fordul elő:

1. tányéralakú kanalak, a nyélre merőleges kiöntő szájjal (lásd 45—53. sz. ábrákat), és

2. hosszúkás öntőkanalak, a nyéllel egyirányú kiöntőszájjal (lásd 54—60. sz. ábrákat).

Mindkét formában megint két különféle fajtát különböztetünk meg:

a) lyukas nyélnyúlvánnyal ellátott kanalak. Ezen lyukas

nyúlványokba lett a fanyél bedugva (lásd 45—49. és 54—56. sz. ábrákat);

b) tömör nyélnyulványos kanalak. A nyélnyulványok vagy kézzel vagy csipesszel lettek megfogva (lásd 50—53. sz. és 57—60. sz. ábrákat).

Az 50—53. sz. ábrákon mutatott tömör nyélnyulványos kanalak kisebbek a 45. és 46. sz. kanalaknál, de hogy ezekből a kanálformákból is voltak nagyobb méretűek, mutatja a 61. sz. ábra, ahol egy ilyen nagyméretű kanál nyélnyulványát látjuk.

IV. Öntőtölcsérek (lásd 62—65. sz. ábrákat):

Az öntőtölcsérek agyagból készültek. Érdekes a 62. sz. ábrán mutatott tölcser, mely a szavasagancsot imitálja. A tölcserék célja az, hogy a bronznak a néha igen keskeny öntőlyukba való beöntésénél a mellékfolyást és anyagpazarlást kikapcsolják.

V. Fújtató csövek:

A 66. és 67. sz. ábrák a tűz élesztésére szolgáló, szépen díszített fújtatócsövet mutatnak, oldal- és felülnézetben. Ilyen fújtatócső darabját mutatja a 68. sz. ábra is.

A fújtatócsöveket nem annyira az öntésnél, mint inkább a kohászatban használták. A cső szélesebb nyílását agyaggal a kohó oldalához tapasztották, pipaszerűen felfelé hajlított keskenyebb nyílásához illesztették a fából és bőrből készült fújtatót, mely a szükséges erős huzatot szolgáltatta.

VI. Öntőékek (lásd 69—74. sz. ábrákat):

Az öntőékek az öntésnél az üregek kitöltésére szolgáltak, hogy ezekből a bronzot kiszorítsák (pl. a tokos véső tokjából). Megfelelő magasságban körülfutó körök mutatják, hogy meddig lett az ék a modellba benyomva. A Sághegyen talált ékek mind kőből készültek.

VII. Bronzszerszámok:

A 70. és 70/a., valamint a 71. és 71/a. számú ábrák két trébelő kalapácsot mutatnak be. Ezen rövid, szélesfejű kalapácsok a bronzlemezek kalapálására szolgáltak.

A 72. sz. ábra bronzvésőt ábrázol, mely az e lapban már ismertetett sághegyi kincslethez tartozik.² Ugyancsak bronzvésőt mutat a 73. sz. ábra is, míg a 74—77. sz. ábrák tokos bronzvésőket. Vésők a bronziparban a varratoknak a nyersöntvényről való eltávolítására szolgáltak.

A 78. sz. ábra két darab bronz-poncolótűt ábrázol. Ezek a

² Lázár: A sághegyi I. és II. számú bronzleletek ismertetése. Dunántúli Szemle 1941. 7—8. sz.

vésőktől tulajdonképpen csak kisebb méreteikkel különböznek. Hegyes végükkel fa- vagy csontnyélbe voltak erősítve.

A 79. a.—g. számú ábrák karcoló tüket (gravírozókat) mutatnak.

Mind a poncoló, mind a karcoló tüket a bronztárgyak vonal-díszítésének készítésénél alkalmazták.

Véső vagy fúró bronzszerszámot mutat a 80. sz. ábra.

A 81. a. és 81. b. sz. ábra elülső, illetve oldalnézetben mutat egy üreges bronzszerszámot, mely valószínűleg fanyélra volt húzva. Rendeltetése ismeretlen, mintahogy ismeretlen a rendeltetése a 82. a. és 82. b. számú ábrákon ábrázolt bronzszerszámnak is.

VIII. Öntörögök:

A 83. sz. ábra a sághegyi kincslelethez tartozó² öntörögöket mutatja. A rögök részben lepény, részben pedig négyszögletes tömbformájúak. A vegyi analízis szerint 99.52% rezet és 0.46% ólmot (fertőzmény) tartalmaznak, tehát tiszta rézrögöknek tekintendők. Természetesen nemcsak az öntörögöket használták nyersanyagként, hanem újra beöntötték minden törött vagy elkopott bronztárgyat is. A sághegyi II. sz. kincslelet a rézrögökön kívül nagyszámú ilyen törött és beöntésre váró bronztárgyat tartalmaz. A bronz újraöntésénél annak óntartalma csökkenik, és így idővel a bronztárgyakból származó öntőanyagot is újra kellett ötvözni.

IX. Egyéb, a fémművességgel kapcsolatos leletek:

A 84. sz. ábra egy hiányos edényt mutat be, mely parázstartó lehetett. A 85. a.—d. sz. ábrák ugyanilyen edények darabjait mutatják. Valószínű, hogy ezen edényeknek is közülük van a fémművességhez éppenúgy, mint a 86. a.—h. sz. ábrákon ábrázolt tűzkutyáknak is.

X. A sághegyi bronzok összetétele:

A sághegyi bronzok közül analizáltatott több bronz karperecdarab és egy bronz késdarab. A karperecek 76.52% rezet, 11.62% önt, 0.03% ólmot és nyomokban nikkelt és antimont tartalmaztak. A késdarab 70.70% rezet, 13.10% önt, 9.11% ólmot és számottevő nikkelt tartalmazott.

Összefoglalás:

A közölt bronzművességi eszközök nagy száma kétségtelen bizonyítéka a sághegyi bronzipar fejlett voltának. Eldöntetlen kérdés még, hogy kohászattal is foglalkoztak-e a sághegyi telepén, vagy csupán az importált fémek ötvözését és öntését végezték-e itten. A fujtatócsövek jelenléte arra engedne következtetni, hogy nemcsak az öntés, hanem a kohászat is a helyszínen történt, mert csupán a réz vagy bronz megolvasztásához nem

kellett volna olyan erős tűz, hogy fujtató kellett volna élesztésére. Fenti nézetet támasztaná alá az is, hogy a talált öntörögök tiszta rézből állanak, valamint az a tény, hogy több darab rézsalakot (ú. n. rézkövet) találtunk a Sághegyen, amik valószínűleg szintén kohászati termékek. A kohászat feltételezését azonban óvatossággal kell fogadnunk, mert tudtommal a Sághegy közelében réztartalmú ércek jelenleg nem fordulnak elő. Lehetséges volna, hogy a rezet a Velem-melletti Irottkőről hozták, ámbár az sem valószínű, hogy a velemi telep lakói nyersanyagukat idegen telepre hagyták volna vinni. De valóban „idegen” telep volt-e Ság a velemieknek? . . . A két telep oly közel van egymáshoz, hogy közös törzshöz való tartozásuk nem valószínűtlen, különösen ha a két telep között fennálló nagy hasonlatosságokat vesszük tekintetbe. Mindenesetre feltételezhetjük, hogy a nyersanyagot nem kész bronzként hozták Velemről, részint mert, mint már fentebb említettük, a talált öntörögök rézből és nem bronzból voltak, részint pedig mert a sághegyi bronzok a közölt analízisek szerint ónötvözetek, szemben a velemi antimonbronzokkal. A bronzötvözetek összehasonlításához azonban még sokkal több analízis volna elvégzendő mind a sághegyi, mind a velemi bronzoknál. Reméljük, hogy a jövőben alkalom fog nyílani ezek elkészítésére, ami a Ság és Velem közötti kapcsolatok tisztázását nagy mértékben elősegíti majd.

JENŐ LAZÁR: *Die Bronzeindustrie der urzeitliche Siedlung am Ságberg.*

Auszug. Das urzeitliche Ungarn war ein sehr bedeutendes Zentrum der Bronzeindustrie, dessen Erzeugnisse nicht nur den Eigenbedarf des Landes deckten, sondern auch exportiert wurden. Zwischen den urzeitlichen Bronzeindustriestätten Ungarns spielt die Siedlung in Velem-St. Vid eine bedeutende Rolle. Dies wird durch die grosse Anzahl der dort gefundenem Werkzeuge der Bronzeindustrie, Gussformen usw. bestätigt. Umso bemerkenswerter ist die Tatsache — welche auch als Beweis für den grossen Umfang und die hohe Entwicklung der ungarländischen urzeitlichen Bronzeindustrie gelten kann — dass auch in der Siedlung am Ságberg, welche von Velem in der Luftlinie nur 50 km entfernt ist, eine so grosse Anzahl der Geräte der Bronzeindustrie gefunden wurden, dass wir mit Recht behaupten können, dass diese Siedlung — welche auch sonst viele Ähnlichkeit mit der Siedlung in Velem aufweist — auch bezüglich der Bronzeindustrie den Vergleich mit der Velemer Siedlung aufnehmen kann. (Die keramische Industrie des Ságberges war von viel grösserem Masstabe, als die von Velem.)

In der Siedlung von Velem fand man nach den Angaben des Freiherrn von Miske 51 Gussformen. In den Illustrationen zu diesem Aufsätze zeigen wir die Gussformen von 37 Gegenständen. Man muss aber in Betracht ziehen, dass die Aufdeckung der Siedlung am Ságberg erst im Jahre 1931. begonnen hat und dass inzwischen eine 20-jährige Steinbruchsarbeit die Überreste der grösseren Hälfte der Siedlung vernichtet hat. Man kann also annehmen, dass auch eine viel grössere Anzahl von Gussformen zum Vorschein gekommen wäre, wenn die Siedlung rechtzeitig aufgedeckt worden wäre. Aber auch so haben wir mehr Gusslöffel und Gusstiegel gefunden als in Velem, dagegen

ist die Anzahl der gefundenen Bronzeindustriewerkzeuge (Hämmer, Punzen usw.) wieder in Velem grösser.

Zu den Gussformen ist zu bemerken, dass sie aus graubraunem feinkörnigem Sandsteine gefertigt wurden. Eine Ausnahme bildet nur die Gussform auf Abb. 1., welche aus Basalt und die Gussformen Abb. 37. und 38., welche aus gebranntem Ton sind. Der, für die Gussformherstellung geeignete, Sandstein muss selten und daher wertvoll gewesen sein, da man diese Sandsteinstücke sehr ausnützte, so dass auf ein und demselben Stücke nicht nur auf der Vorderseite, sondern oft auch auf der Rückseite und manchmal sogar auf den Seitenflächen Gussformen eingeschitten wurden.

Abb. 1. und 1. a. stellen Gussform und Abdruck dieser Gussform eines Flügelbeiles dar. Die Gussform ist aus Basalt. Die Löcher zum Fixieren der Gegenform sind gut sichtbar.

Abb. 2., 2. a) und 2. b) stellen Gussformen eines Tüllenbeils dar. Es sind beide Gussformen vorhanden, jedoch von beiden Stücken nur die Hälfte. Von den, in diesen Formen abgegossenen, Beilen wurden 2 Exemplare gefunden. (Siehe Abb. 2. und 2. a.)

Die Abb. 3., 4., 6., 7., 8. und 9. stellen Gussformbruchstücke von Beilen bezw. Hämmern dar. Auch auf Abb. 5. ist ein Teil einer Beilgussform zu sehen. (Ausser den Ziernadelgussformen) Bemerkenswert ist, dass auf dem Sandsteinstück der Abb. 4., nur ein Viertel einer Tüllenbeilform eingesnitten ist. Vierteilige Gussformen sind bei Beilen im Allgemeinen nicht üblich, da hiezu gusstechnisch keine Notwendigkeit besteht. Hier liegt der Grund, wahrscheinlich darin, dass kein entsprechend grosser Sandstein zur Verfügung stand, so dass man statt zwei grossen Modellstücken, vier kleinere verwendete.

Abb. 5. zeigt die Gussform von 2. Ziernadeln. Auch Abb. 10. stellt eine Ziernadelgussform dar, in der linken oberen Ecke ist aber auch das Bruchstück einer Zierscheibengussform zu sehen. Abb. 11—17. zeigen die Gussformen einer Zierscheibe, eines Meissels, von Ringen und Gürtelspangen, während Abb. 18. das Bruchstück einer Messer- oder Dolchgussform, Abb. 21. die Gussform des Griffes von einem Messer oder Rasiermesser darstellt.

Auf Abb. 23. und 24. sehen wir Pfeilspitzengussformen, auf Abb. 25. und 26. die Gussformen von Zierstücken. Abb. 27. und 28. zeigen Bruchstücke von Sichelgussformen und Abb. 29. stellt die Gussform eines zylindrischen Gegenstandes dar.

Die Abb. 30—38. zeigen Gussformbruchstücke von verschiedenen Gegenständen, die nicht identifizierbar sind.

Abb. 39. a)—c) stellen Sandsteinstücke dar, vorbereitet zum Einschneiden von Gussformen.

Die Abb. 40—44. zeigen Gusstiegel. Besonders schön und tadellos erhalten ist der Tiegel auf Abb. 40.

Auf den Abb. 45—61. sehen wir Gusslöffel. Wir unterscheiden zwei Arten von Gusslöffeln:

1. Tellerförmige Gusslöffel, mit Ausgussrinnen senkrecht zum Stiel. (Abb. 45—53.) und
2. langliche Gusslöffel, mit der Ausgussrinne in der Richtung des Stieles. (Abb. 54—60.)

Bei beiden Arten sehen wir zwei Abarten:

a) Gusslöffel mit hohlem Stielansatze, zum Hereinstecken des Holzstieles. (Abb. 45—49. und Abb. 54—56.) und

b) Gusslöffel mit vollem Stielansatze, welche mit der Hand, oder mit Greifwerkzeugen gehalten wurden. (Abb. 50—53. und Abb. 57—60.)

Abb. 45. und 46. zeigen zwei grosse Exemplare der Abart a). Dass

es aber auch in der Abart b) solch grosse Exemplare gab, sehen wir auf Abb. 61., welches einen grossen vollen Stielansatz zeigt.

Die Abb. 62—65. stellen Gusstrichter dar, während die Abb. 66. und 67. zwei Ansichten eines schön geschmückten Gebläserohres zeigen. Auch Abb. 68. stellt das Bruchstück eines solchen Rohres dar.

Auf den Abb. 69—74. sehen wir Gusskeile, welche beim Giessen die Tüllen ausfüllten, und die Bronze aus ihnen verdrängten. Sie sind sämtlich aus Stein.

Die Abb. 72—73. stellen Meissel und die Abb. 74—77. Hohlmeissel dar. In der Bronzeindustrie wurden beide zum Entfernen der Gussnähte verwendet.

Die Abb. 70., 70 a) und 71., 71. a) zeigen 2 Treibhämmer, zum Hämmern der Bronzebleche. Abb. 78. zeigt 2 Punzen, die Abb. 80. einen Gravierstichel oder Bohrer und die Abb. 79. a)—g) Gravierstichel.

Zwei Bronzewerkzeuge unbekannter Verwendung sehen wir auf den Abb. 81. a)—b) und 82. a)—b).

Auf Abb. 83. sind Gussbarren zu sehen, welche zum Schatzfunde II. vom Sägberg (in dieser Zeitschrift schon beschrieben) gehören. Sie enthalten 99.52% Kupfer und 0.46% Blei (Verunreinigung) können daher als Kupferbarren angesehen werden. Sie sind teilweise fladenförmig, teilweise sind sie vierkige Blöcke.

Die Feuerhunde (Abb. 86. a)—h)) und das nur zum Teil erhaltene Gefäss auf Abb. 84., welches — wie anzunehmen — ein Glutbehälter war, haben wahrscheinlich auch etwas mit der Bronzeindustrie zu tun.

Analysiert wurden von den Säger Bronzen einige Armspangenbruchstücke und das Bruchstück eines Messers. Erstere enthielten 76.52% Kupfer, 11.62% Zinn, 0.03% Blei, ferner Nickel und Antimon in Spuren, während das Messerbruchstück 70.70% Kupfer, 13.10% Zinn, 9.11% Blei und eine ziemlich grosse Menge Nickel enthielt.

Es ist noch nicht geklärt, ob auf dem Sägberg auch Verhüttung aus Erzen geübt wurde, oder hier nur die importierten Metalle legiert und gegossen wurden. Die Gegenwart der Gebläse, der Umstand, dass die Gussbarren aus Kupfer und nicht aus Bronze bestehen, weiters die Tatsache, dass mehrere Stück Kupferschlacke (Kupferstein) gefunden wurden, würde für die Annahme der Ausübung der Verhüttung sprechen, andererseits aber muss man in Betracht ziehen, dass derzeit keine Kupfererze in der näheren Umgebung des Sägberges vorkommen. Es bestünde die Möglichkeit, dass die Erze vom Geschriebenstein, bei Velem importiert wurden, doch ist es nicht wahrscheinlich, dass die Bewohner dieser Siedlung es zugelassen hätten, dass ihr Rohmaterial in fremde Siedlungen exportiert wurde. Es ist aber gar nicht sicher, ob Säg tatsächlich eine „fremde“ Siedlung für Velem war. Die beiden Siedlungen sind so nahe zu einander dass die Annahme, dass beide vom selben Stamme bevölkert wurden, nicht unwahrscheinlich ist, besonders, wenn man die bestehenden grossen Analogien in Betracht zieht.

Jedenfalls ist es aber sicher, dass das Rohmaterial nicht als Bronze aus Velem kam, nicht nur wegen der gefundenen Kupferbarren, sondern hauptsächlich weil die Säger Bronzen Zinnlegierungen sind im Gegensatz zu den Antimonbronze von Velem.

Zur genügenden Aufklärung und entsprechendem Vergleiche wäre eine grosse Anzahl von Analysen sowohl der Säger als auch Velemer Bronzen nötig. Es ist zu hoffen, dass zu diesen Untersuchungen und dadurch zur weiteren Aufklärung der Beziehungen zwischen Velem und Sag bald die Möglichkeit geboten wird.

A magyarkeresztési lelet.

FLEISSIG
JÓZSEF

Báró Miske Kálmán Velemszentvid anyagának összegyűjtésével s a hatalmas telep feltárásának megkezdésével aranybetűkkel írta be nevét a magyar régészet történetébe. A feltárás nagy része még a jövő feladata, de már ma előttünk áll az a nagyszerű kép, mely Miske, Szombathy és Tompa munkái alapján ezen ipari és kulturális központról kialakult. A velemi kultúra kisugárzásának tekinthetők azok a jelentős hallstattkori leletek is, melyek a „nyugati provincia” egyes vidékein kerültek elő, s amelyek stílustörténeti s szimboliztikai tekintetben egyaránt jelentős emlékei ennek a mindkét szempontból igen érdekes kornak.

Ezek között is vezető helyet foglal el a Vasvármegyei Múzeumban őrzött magyarkeresztési (Vas m.) lelet. A leletet tudtommal eddig nem publikálták.¹

Nils Aberg: „Bronzezeitliche u. Früheisenzeitliche Chronologie”-jában (Stockholm 1931.) néhány sorban megemlíti s a bordás karperec, a nagy fibula s az áttört füles függő képét is hozza (42. old.). Ugyanezen író egy későbbi összefoglaló munkájában: „Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa” a fenti három tárgy sematikus rajzán kívül a kacsana- napdíszes bronzbádoglep rajzát is adja (XIX. 11.). A lelet időpontjáról s körülményeiről sajnos semmit sem sikerült megtudnom. A lelet darabjait — a leltári könyv adataival ellenőrizve (34. 41. 1—36.) — teljes számban közlöm. Nézzük meg a lelet tárgyait egyenként, s próbáljuk megállapítani technikai, stílári s motívális összefüggéseiket.

Cista, kettős fogantyúval (1. ábra), bronz (favázon rekonstruálva). Peremátmérő: 27.8 cm, magasság: 20.3 cm. A cista

¹ Közvetlenül ezen sorok póstáraadása előtt került kezembe Mozsolics Amália dr. publikációja (A magyarkeresztési — Vas megye — bronzlelet. Arch. Ért. 1942. 155—161. old.), melyről a kötet késedelme folytán csak most szereztem tudomást. A kacsamotívumot kárpátmedencei eredetűnek tartom; Mozsolics dr. véleménye szerint ez a motívum keleti származású s etruszk közvetítéssel a Balkán félszigeten keresztül jött a Kárpát—Duna-vidékre, de szerinte is: „... figyelembe kell venni a további vizsgálatoknál az autochton eredet lehetőségét és mértékét is.” Jőmagam igen nagy súlyt helyeztem a lelet tárgyainak szimboliztikájára, amire Mozsolics dr. nem tér ki. Már ezért is úgy vélem, hogy a két dolgozat egymást szerencsésen kiegészítheti. Örömmel állapíthatom meg, hogy a neves régész véleménye a tárgyak köre és rendeltetése tekintetében a legtöbb esetben igazolja az általam mondottakat. Véleményeink tulajdonképpen csak a lelet korának megállapításánál térnek el egymástól. Mozsolics dr. a leletet egy évszázaddal későbbre datálja mint én, főleg azért, mert a tömör gömbidos karkötők, a fibula s a „ráfos” cista eseteiben La Tène formákat állapít meg. A gömbdíszes karperecek nálunk már a késői Hallstatti-korban is megvannak, a fibula s a ráfos cista is visszavezethetők erre a korra az isztriai és olasz analógiák alapján. A hallstatti elemek erős túlsúlya s a pregnánsan hallstatti jellegű szimbólumok alapján korhatározásomat fenntartandónak vélem.

oly módon készült, hogy a vékony, síma bronzlapból a felső peremet, a fenékperemet s a kettő között egyenletesen elosztó kilenc egyforma félkör metszetű bordát kipréselték, majd a felső perem szélét belül visszahajlították, úgyhogy az csőalakot nyert. A bordák között — azokkal egyforma szélességű — síma részek vannak, s ezek közepén sűrű — finoman poncolt — pontsor fut végig. A két fogantyú — cca 1 cm vastag hajlított bronzrudak — sűrű csavarmenettel van díszítve, s ezáltal a trák torquesek bizonyos fajtájára emlékeztet. Végeik a tartóhorog képzése után ismét vissza (lefelé) hajlanak, s ezen hajlásuk szépen stilizált, jól kivehető kacsafejet alkot. Ez a — különben igen finoman dolgozott — cistán az egyedüli ábrázolás, melynek jelentőségére még visszatérünk. A kettős tartópántok közösek, s a két szélükön, valamint a két függesztő horog közt egy-egy lapos szeggel vannak megerősítve.

Kilenc nyakperec és nyakperectöredék, négy karperec (2. ábra). A nyakpercek végei pödrotték, díszítésük azonos. Ez a díszítés 23 mm széles, sűrű harántrovátkás részekből áll, melyek 6 mm-es síma felületrészekkel váltakoznak. A karperecek nyitott végűek, díszítésük azonos a nyakpercekével. Az átmérők itt 8.8—10.6 cm közt váltakoznak.

Hatalmas csónakfibula (3. ábra a.). Hossza 18.3 cm, ebből több mint a fele 9.9 cm a tütartóra esik. A tütartó végének profilálása a vázafejű tükre emlékeztet. A csónakgengyel kettős, illetve négyes harántvonalakkal mezőkre van osztva; a mezőkben és a tütartón kettős vonalú, ellentett V idomok.

Enyhén szélesedő élű, füles-tokos balta (3. ábra b.). A hiányzó fül alatti részen mindkét keskeny oldalán átfúrva. Hossza 8.2 cm. A köpü peremén ellentett hármás ékekből alkotott dísz. A perem alatt három mélyített vonal, alatta pontkörös dísz, melyeknek köreit poncolt pontsor foglalja be. Ez a vonal-pontkörös minta tízszer ismétlődik.

Két — karikára függesztett — cikáda formájú nagy függőlappár (3. ábra c.). A lapok peremét sűrű pontsor határolja. A mezők közepén három pontkörös dísz egymás alatt, a középpontok szűrt pontokkal körülvéve. A csüngők hossza cca 6 cm. A lelethez további négy, karikanélküli csüngő s két töredék tartozik (3. ábra d.); ezek formája s díszítése csak árnyalatokkal tér el az előbb leírtaktól.

Függesztőfüles, áttört, kerek csüngő (4. ábra a. jobb alsó tárgy). Átmérő: 6.9 cm. Mintája: egymást középen metsző rudakból alkotott két párhuzamos kereszt. A kereszttek által határolt négy körcikkben egy-egy V formájú tag.

Két zárt, tömör karkötő (4. ábra b., baloldal). Átmérők: 7.6 cm. Díszítésük váltakozó éles korongókból s tojástagokból álló bordázat. Az alul ábrázolt karkötő bordázata kevésbé éles, mint a felsőé (öntési különbség).

Korong, erős bronzbádógból (4. ábra c., középen). Átmérő: 5 cm; közepén 2.2 cm átmérőjű körfelület trébeléssel magasítva.

rajta nagyobb és kisebb, kinyomott domború körök (napszimbolum?). Peremén szűrt pontokkal határolt, kipréselt cikk-cakos vonaldísz, melyet befelé kinyomott pontsor zár le (sugarak?).

„Pénztárca” (4. ábra d., jobb felső sarok); 5 cm átmérőjű, síma karikán 3.4 cm átmérőjű bordázott karika, ezen nyolc — részben bordázott, részben síma — karika. (Az egyik karika vége pödrött.)

Négyzet alakú, bronzbádógból készült, töredékes öv- vagy ruhadíszek. Három darab (5. ábra, felső sor). Nagyságuk cca

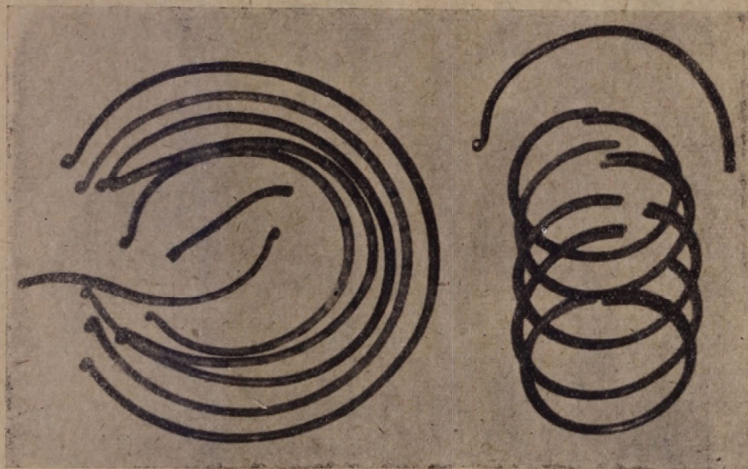
1. sz. ábra.

5×5 cm lehetett. A mezők közepén félgömb alakú préselt dúdor (napkorong?). A felület poncolt pontkeretézéssel négy mezőre van osztva, melyeknek találkozási pontja a „napkorong” közepe. A mezők mindegyikében egy-egy büszke fejtartású madáralak, fején négy erős vonallal képzett bóbíta, testének vége halfarok-szerűen kettéosztva. A lemezekről öt-öt hosszúkás, fordított ék alakú, poncolt, pontdíszes csüngő lógott, három-három tagból álló láncocskán. A leletet néhány csüngő és lemeztöredék egészíti ki.

Nézzük ezek után az egyes tárgyak elterjedési körét s jelentőségét.

A cista ismert edénytípusa a Hallstatt-kor előkelő lelet-

együtteseinek. Az etruszk sírokban még ritka, Bologna környékén már gyakoribb (Certosa). Megvan Istria és Steierország leleteiben is. Hazánkban is több példány ismeretes. Bennünket itt inkább azok az előfordulások érdekelnek, ahol — mint leletünk esetében — a cista a nap- és madármotívumdíszekkel együtt jelenik meg. Ilyen a Tannheim-i (Württemberg) temető 2. sírja. Ebben a sírban az 1. ábrához hasonló cistát s egy olyan bronzpántot találtak, amelyen préselt madár- és napkorongalakok váltják fel egymást. Különösen érdekes a kor legnagyobb művészeti és spirituális szintézisét nyújtó hallstatti temetőnek 271. számú sírja. A sír ötbordás cistájának felső és alsó síma határpántját préselt figurásor borítja: két szembenéző madár

2. sz. ábra.

közt napkorong. Itt tehát maga a cista a hordozója a bennünket érdeklő szimbolumábrázolásnak. Ezen ábrázolás szimbolikus volta még jobban szembetűnik a hallstatti temető 507. sz. hamvasztásos sírjának híres alátét edényén. A merőleges tartólemezen és kereszttrudakon nyugvó hordószerű bronzalátét két széles pántját két osztottfarkú bóbitás kacsából és két napból álló váltakozó domborítássorozat borítja. A napot itt erősen rajzolt, küllös kerék ábrázolja. Mindkét pánt sorozata kacsával kezdődik, napkoronggal végződik, s ezen kezdő és végző ábrázolástól eltekintve, két kacsá és két nap képez látszólag egy csoportot. Ezen csoportok mind a két pánton kétszer ismétlődnek. A hat merőleges tartólemez díszé: négy-négy felfelé úszó kacsá plasztikusan ábrázolva. Ugyanez a sorozat jelenik meg egy igen finomművű hallsatti bronztál peremén. Wiesenacker (Bajorország) 4. számú sírjának két bronztálján is feltűnik a kettős ellentett madáralak között elhelyezett „napkorongok” sora. Az itáliai leletegyüttesekre itt annál kevésbé térek ki, mert ezek kor-

határozó jellege közismert. Az északi lelőhelyekről csak annyit, hogy a fentemlített temetőkben korai vaskardok, kocsik maradványai, szárnyas balták stb. jönnek elő. A hazai analógiák egyik legjellegzetesebbje az ugrai lelet kettősfülű bronzedénye (Gallus—Horváth: A legrégebb lovasnép Magyarországon. Diss. Pann. II. 9. XVII. tábla 5.). Ezen edény poncolt pántján a napok domború félgömbök szembenező kacsafejek közt. A pántot a napkorong kihangsúlyozott ábrázolása szakítja meg. A rinyaszentkirályi (Somogy m.) bronzlapon, mely leletünknel vala-

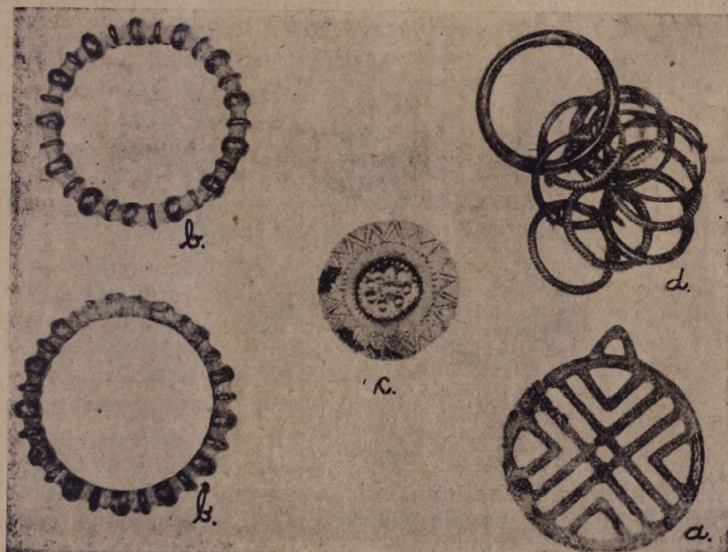

3. sz. ábra.

mivel régibb, a napot küllős kerekék ábrázolják, alattuk s felettük kacsák. (Aberg: Vorgeschichtliche Kulturkreise. XVI. 14.) A nagydéli, komjáti s a gyűjteményemben lévő, Sátoraljaúj hely környékéről való tömör, öntött kacsafejdíszeket ezen ábrázolások előzményeinek tartom.

A napkorong és madár- (kacsa) motívum igen jelentős szerepet játszott a késői bronzkor s Hallstattkor népeinek szellemi életében. Igen mélyen szántó s új szempontok szerint folyó kutatások derítenek világot napjainkban ezen bonyolult kérdésekre. (Pl. Fettich Nándor: Népi és kulturális kontinuitás a Kárpátmedencében. Kisakadémia 1943.). A szimboliztika ezen problémáinak legóvatosabb kezelése mellett is felvetődik az a kérdés, hogy a napkorong esetében nem a hímszimbolummal, a kacsaábrázolásoknál nem a nőstényszimbolummal van-e dolgunk? A két szimbolum együttes megjelenése látszólag, olyan kozmikus jelentőségű szembeállítás, mint a kínai — már a Sang

és Chou bronzokon megjelenő — Jang-Jin ábrázolása: az örök hím s az örök nőstény, melynek egymással szembenálló, de egymást szükségszerűen kiegészítő kettőssége minden élet alapja. Ez a napkorong-madár szimbolika az eddigi leletek tanúsága szerint őseurópai. Az itálikus, illyr és trák kultúrkörben egyaránt megvan. Nem véletlen, hogy az etruszk Vetulonia: tomba del guerrierojának aranylapján, a tomba delle straniera-jának ezüstlapjain megjelenő ezen nap-kacsza ornamentikát Nils Aberg umbriai hagyományokra vezeti vissza, s bennük az etruszk művészetben fellépő ósitáliai elemet látja. (Aberg: „Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie“, I. kötet, 101., 102. oldal.)

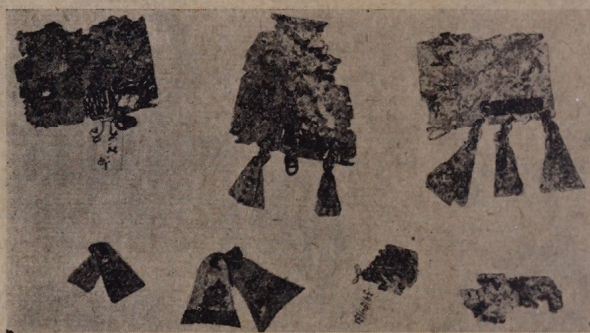
4. sz. ábra.

Még élesebben s bennünket közelebről érdeklően világítja meg Aberg ezen motívumok eredetkérdését fentemlített újabb művében: „Zu den getriebenen Ziermotiven der Hallstattzeit gehören Enten oder Schwäne von uralter ungarischer Formgebung, die aber nicht wie in Ungarn punktiert, sondern ganz getrieben und daher wahrscheinlich über Italien eingeführt sind.“ (Aberg: Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa, 33. oldal.) Láthatjuk mindebből, hogy korunk egyik legnagyobb ősrégésze is a Kárpátmedencét jelöli meg ezen ábrázolások szülőhelyéül, s a poncolt, pontsoros ábrázolási módban ezen vidék sajátos eljárását látja.

A napszimbolumnak azonban többféle ábrázolási módja volt a Hallstatt-korban. A negyedik ábrán (a.) alul jobboldalt ábrázolt függőleges áttört, négyesosztású bronzcsüngőt is a napszimbolum egyik változatának tartom. Ez a csüngőtípus elég

gyakori hallstattkori leletegyütteseinkben, s nemcsak a „nyugati provinciában“, de Erdélyben is előfordul. De nem új ezen csüngő mintázata az előtt sem, aki ismeri a burgstalli, csöngői, mesteri, süttöi stb. előkelő hallstattkori temetők omphalosos táljainak grafitsávós fenékráját. A minta s vonalvezetés ezen szigorú szabályossága alig tulajdonítható véletlennek. A játékos dekoráló kedv idegen ettől a szigorú formalizmustól.

A negyedik ábra közepén (c.) ábrázolt bronzkorong véleményem szerint ugyancsak napszimbolum, de formanyelve merőben más, mint az áttört csüngőé. Közelebb áll a kacsás bronzbádoglepok közepén lévő napábrázoláshoz; annak díszesebb, kihangsúlyozottabb változata. Ezen korong valamivel díszesebb másodpéldánya az estei temető leghíresebb sírjából, az ú. n.

5. sz. ábra.

Benvenuti-sírból került elő. Ez nemcsak azért fontos, mert az atestinus kultúra északi-dunavidéki származását ma már a legtöbb tudós elismeri, hanem azért is, mert az abszolút kronológia szempontjából is jó támpontot ad. Prosdocomi, Ghirardini és mások kutatásai a Benvenuti-sír keletkezési idejét Kr. e. 500-ra teszik, egyes tárgyakat azonban — köztük a szóbanforó korongot is — valamivel korábbinak tartanak. Korongunk atestinus megfelelője tehát — beható kutatások alapján — a Kr. e. VI. sz. második felében készült (Randall-Mac Iner: *The Iron age in Italy*. Oxford, 1927.)

Nem véletlen, hogy a Benvenuti-sír csónakfibulája a 3. ábra a. alatt ábrázolt fibulájának megfelelője, ámbar ez a fibulátípus már Este II. késői sírjaiban (159, 160. sír, VI. sz. második fele) is többszörösen képviselve van.

Igen távol vagyunk még attól, hogy ezen ábrázolások különbségeinek megértését akárcsak meg is kísérelhessük, az általuk képviselt nagy kozmikus gondolat körvonalaait azonban már látni véljük. Az áttört függőfüles korong különben annyira elterjedt az Alpok, a Kárpátmedence s Dél-Németország hallstattkori temetőiben, hogy itt analógiák felsorolása nyugodtan mellőzhető.

A lelet tokosbaltája is több jelét adja szimbolikus-kultikus

jelentőségének. A balta élének s minden konturjának teljes ép-sége bizonyítja, hogy azt soha nem használták, nem is akarták használni. A felület nagy részét borító finom mintázat is e mellett szól. Ennek látszólag ellentmond a letört fül, de itt valószínűleg csonkító sírrítussal van dolgunk. Ezen rítus korábbi és későbbi analógiái egyaránt közismertek (kilyukasztott edények bronzkori sírokban, összehajlított fegyverek La. Tène sírokban stb.).

A pénztárcának nevezett tárgycsoportot (4. ábra d., felül jobboldalt) ugyancsak szimbolikusnak vélem. Már a lelethez tartozó „torquesek” és vékony, nyitott karperecek is inkább „pénzek” (értékmérők), mint használati tárgyak. Valóságos karperec a 4. ábra baloldalán (b.) ábrázolt két példány. Ezek a Hallstatt 68., 288. számú sír karpereceinek megfelelői, s a nyugati provinciában, de Erdélyben s a Cseh-Morva-Délnémet területen is gyakoriak. A karikára függesztett karikák valóságos felhasználása már csekély súlyuk miatt is igen valószínűtlen, de meg nem is nyitott végűek. Rá vannak forrasztva a közös tartókarikára s egykönnyen le sem vehetők. Ezek csak szimbolizálják a kor elterjedésnek induló karikapénzét.

Erős déli hatásra mutat a nagy csónakfibula. Az általam ismert hallstatti példányok (307., 695., 839. számú sírok stb.) mind jóval kisebbek. Fibulánkat megközelítő nagyságúak Bologna-Arnoaldi és Este II—III. sírjaiban fordulnak elő, de ezekben is ritka az ilyen nagy példány.

A fentiekben vázolt tárgymeghatározások és analógiák a lelet korára nézve is jó támpontokat nyújtanak. A kar- és nyakperecek, valamint az áttört csüngő elég korai típusok, viszont a fibula hypertrophikus nagysága s a cista alacsonyabb datálást indokolnak. Mindent egybevetve, leletünk korát a Kr. e. hatodik század utolsó vagy az ötödik század első harmadára tehetjük.

Ha még megemlítjük, hogy a Somlóvidék hallstattkori leleteiben (Doba) a magyarkeresztési bordás karkötők s poncolt díszű csüngők hasonmásai szerepelnek (Arch. Ért. 1895., 317—324. oldal), a Pannonhalma melletti Kisravazd leleteiben pedig megtaláljuk a poncolt pontocskákat, a függesztőfüles, áttört „napkorongot”, a madáralakos bronzpléhveretet, a hosszútűtartós fibulákat (Arch. Ért. 1897. 193—196. oldal), akkor — úgy véljük — teljes a kép. Teljes annyival is inkább, mert a kisravazdi leletek egyéb bronzai (vonaldíszes karkötők) s a dobai leletek — Magyarkeresztésen hiányzó — kerámiája (hármaskeredény, hullámosfalú, alacsonyperemű füles tál) útjelzői annak a vonalnak, mely leletünket a Burgstall és Velem, a Ság-hegy és Csöngé telepeinek s temetőinek anyagi és szellemi kultúrájával összeköti.

Miske báró úttörő munkássága egy új világot segített megismerni: az európai kultúra — tán első — szintetikus megnyilatkozását; dél és észak, kelet és nyugat gondolati és formakincsének oly egymásra hatását, melyből minden téren a fejlő-

dés virágai sarjadtak, s amelynek mélyértelmű, sokrétű szép emléke a magyarkeresztési lelet.

JOZSEF FLEISSIG: Der Fund von Magyarkeresztés.

Auszug. Einer der bedeutendsten hallstattzeitlichen Funde im Museum von Szombathely ist der Fund von Magyarkeresztés. Die wichtigsten Stücke des Fundes sind: eine Reifenciste, neun Torquese, vier Armspangen, eine überdimensionierte Kahnfibel, eine verzierte Tüllenaxt, sowie verschiedene, teils durchbrochene Anhänger und einige Zierbleche mit „Sonnen und Enten“. Der Fund wurde in zwei Werken Nils Aberg's erwähnt und teilweise abgebildet. Die interessantesten Stücke des Fundes sind die — leider stark korrodierten — Zierbleche (Abb. 5. oben), die in ihrem Mittelpunkt einen erhabenen Kreis (Sonne) und in den vier Feldern je einen Wasservogel (Ente) darstellen. Die Verzierung der Bronzescheibe (Abb. 4. c.) scheint die Darstellung der Sonne (mit Strahlen) zu sein. Das Muster der durchbrochenen Scheibe (Abb. 4. a.) ist in der Gruppe der bemalten Gefässe der Hallstattperiode C. Westungarns reichlich vertreten.

Die Darstellungen der Zierbleche, sowie die Motive der Scheiben und Anhänger gehören in die Gruppe der grossen hallstattischen Symbolik, deren Wesen und Deutung die Archeologie unserer Tage stark beschäftigt. Die Entstehung der Fundstücke wird nach reichlich belegten alpenländischen und italischen Analogien, sowie Parallel-Funden des Donaubeckens auf die letzten Jahrzehnte des VI. oder spätestens auf Anfang des V. Jahrhunderts gesetzt.

Őszi ritmusok¹.

*Szállnak a darvak az égen.
Ősz van már, hull a lomb régen.
Csörren a levél a földön.
Életünk szomorú börtön.*

*Mi is így leomlunk egyszer.
Hiába volt a sok kegyeszer.
Nem segít semmi sem rajtunk:
Fáradtan föld felé hajlunk.*

*Mondom a levélnek: „Pajtás,
életünk parányi hajtás...
Letöri legkisebb szél is.
Félni kell, s élni kell mégis!”*

Gazdag Erzs i

¹ Mutatvány a költőnek „*Újbor*” címen sajtó alatt levő új kötetéből.

Dunántúli tárgy- és eszköznevek.

B E K E
ÖDÖN dr.

Üllő. Ismeretes, hogy az *üllő* nevű kovácsszerszám eredetileg *üllőnek* hangzott, s az *ül* ige folyamatos cselekvésű melléknévi igeneve. Megvan már a kódexekben (NySz), a Kolozsvári Glosszában: *wleō: cudes, kouacz' wlo: incus*, Calepinusnál: *acmon, incus — wlo, acmotheton — wlo töke*. Az utóbbi már a Gyöngyösi Szótártöredékben: *Wlo Thóke*. Pápai Páriznál: *Ülő-vas tökéje*: Armotheton, Incudis subex, truncus, lignea basis. A népnyelvben is használatos eredeti alakjában: *üllő* (Brassó m. Hétfalu Wichmann), *üllő* (Veszprém m. Lovászpátona NyF 34 : 16), *üllő* (Szamoshat Csüry), *ülü* (Vas m. Farkasfa Csaba); *kaszaülü* (Rábagyarmat Musits, *kaszaüllü* Csákánydoroszló Csaba, Zala m. Csesztreg Bödei) ,amin a kaszát kalapálják'. Az OklSz még eredetibb *ilő* alakját is idézi: *Ilew* (1533). Eredetileg bizonyára *üllővas* volt a neve, melyet a NySz a Nádor-Kódexből idéz, s amelyet MA szótározott először. Egy dunántúli közmondásban is előfordul: A jó *üllővas* nem fél a kalapácstól (Nyr 36 : 91). CzF-nál *szarvasüllő* a kovácsok kétszarvú üllője. Heves megyében ma is használatos: *szarvas-üllő* (Nyr 27 : 93). Nyilván ugyanaz a szintén Hevesben 1840-ben följegyzett *szarvas-ülő* ,horgas üllő' (MTsz), Sopron m. Csornán pedig *szarvája* ,az üllő szarva' (Nyr 42 : 334). Erre is vannak régi adataink: *Zarwasilew* (1490), *Zarvas illew* (1554), *Zarwas welo* (1572), *zarvas ilő vas* (1549) OklSz, *szarvas-ülő*: incus bicornis; zweigehörnter Amboss (PPB).

Ágocskapa. Vas m. Farkasfán a kétágú kapa neve *águcskapa* (Csaba József), Zalabaksán *águcsockapa*, s Csesztregen is így hívják az öregek (Bödei), a Barkóságban pedig *águskapának* (Nyr 32 : 520).⁵ Nagyon régi szerszám lehet, mert már Calepinusban (1585) megvan: *marra — Zaruas agas kapa aso*. A *szarvaskapa* nem egészen olyan, mert csak fölfelé kétágú, lefelé közönséges kapa (Rábagyarmat Musits, Csákánydoroszló Csaba). A *szarvaskapa* kis kapa, konyhakertben használják oly növények kapálására, melyek sűrűn nőnek (mák, hagyma, zöldség). A kapával a sorok közét kapálják, a szarvas résszel meg a gyökerek környékét. Calepinusban *kétágú kapa* is van: *bipalium — Két agu kapa*. Szikszai Fabriciusnál (1590): *Bidens — Ket agu kapa*. Az OklSzban: *Irto kapa*. *Tooth kapa*. *Keth agho kapa* (1587). *Ket agu kapa* (1638). A népnyelvben csak Kassai régi adata utal a szóra: *kétágúz* ,kétágú kapával kapál' (Szerencs MTsz).

Visszatérve az *águcskapára*, ennek *águcs* része nyilván az

⁵ Az *s > cs* hangváltozásra nézve vö. *golubics* Örség, *golóbits* Zala m. ,golyóbis' (MTsz); *fokocs* ,fokos' (Somogy m. Szenna Nyíri); *forrács* ,fabuckó, forradt kéreg, melyből a pásztorok ivókupát készítenek' (Balaton mell. 1839. MTsz), *forrácsos* ,himlőhelyes (arc)' (Zalabaksa Bödei).

ágas, vagy, mint Dunántúl ejtik, ennek *ágos* változata. Valóban Vas m. Felsőőrön *ágoskapa* 'két- v. négyágú, begörbített ágú villa' (Imre Samu). A MTsz az Őrségből közli a régi Tsz alapján *águcs*, Göcsejből *ágocs* alakban 'a kocsí rúdját két felől összefoglaló horgas fa' jelentéssel. Az *ágocs* alakváltozatot Csaba is följegyezte Vas m. Csákánydoroszlón, ahol a szekér hátsó ágának a neve. Rábagyarmaton és Csesztregen ezt *águcs*-nak ejtik (Musits, Bödei), Farkasfán a szekérben *elsű még hátussu águcs* van (Csaba). Kistrákoson (Zsohár Gyula) és Felsőőrön (Imre Samu) *ágos* 'a hátsó tengely és zsamoly közé erősített kétágú fa, mellyel a szekér hátsó részét a nyujtóhoz erősítik'. A *kutágucs* 'a kútágas a gémeskútban' (Rábagyarmat). Zalabaksán is *águcs* 'a gémeskút ágasa'. Itt *águcs*a van még az ekécsusztatunak, a gráblanyelnek (melynek *águcsát* beleakasztják a löcsbe), a gumipuskának, az ostornyelnek (ha van *águcs*a, akkor megáll rajta az ostor), a kisásónak (a felső vége *águcsos*, az alsó vége ékszerűen van kifaragva, s *födime* lépének kiásására használják), a szógának (ez is *águcsos* fa, szőlőkötésnél lebökik a földbe, s *águcsára* tekerik a szalmát). Ha nincs isztike, ehelyett is *águcsos* fát használnak (Bödei). A szót a Hegyhátról származó Somogyi Géza is közölte *águocs* alakban 'a szekérrúd villaalakú folytatása' jelentéssel (MNy 9 : 138). Somogy m. Szennán *kocsiágusnak* ejtik, a kokas *águsa* pedig Zselickisfaludon 'két ágú csont a begye közt'. (Ném mindannyi huson marad bőr, az *águssán* lécsuszik a bőr; Nyíri).

Zalabaksán és ma már Csesztregen is inkább *kapacos* *kapá*-nak hívják a kétágú kapát. Vas m. Veleméren a *kapacoskapa* 'kis kapa, amivel káposztát, petrezselymet kapálnak'. Kercán is 'gyomláló kapa' (Nyíri). Csákánydoroszlón, Kemesztaródfán (Csaba), Sopron m. Felsőszakonyban egyszerűen *kapacs* a kétágú kapa neve (Nyr 17 : 384). Csákánydoroszlón a *kapacs*-csal húzzák ki az ólból a trágyát (Csaba). Zala m. Pölöskefőn a *kapacs* 'kétágú vasszerszám, amivel a trágyás szekérről a trágyát lerángatják, télen pedig jégvágásnál a vízben úszójégdarabokat a partra húzzák' (Pálffy László). Az Ormányságban a *kopocskapa* 'kétágú, derékszögben előrehajló, hosszúnyelű villa, a trágyát húzzák le vele a kocsirol' (KissG).

Nyiévecs. Somogyi Géza Vas megyéből közölte ezt a szót 'a szekérnek a rúd tövében járó, nyelvalakú része' jelentéssel (MNy 9 : 283), bizonyára szűkebb hazájából, a Hegyháton levő Szarvaskendről. Mint az *águcs* az *ágas* változata, úgy a *nyiévecs* a *nyelves*-é. Zsohár Gyula szerint Kistrákoson így is ejtik. Csaba szerint Csákánydoroszlón *nyiéves*-nek ejtik, eleje ékalakú, s a rúd két szárnya közé szolgál, hátsó fele a nyujtó alatt van; a rúd segítségével a *nyiévesre* erősített első kerekek tengelye jobbra-balra fordítható. Musits szerint Rábagyarmaton is *nyiéves*, s a rúd le- és fölfelé való mozgékonyágát teszi lehetővé, ugyanakkor nem engedi, hogy a rúd jobbra vagy balra elfordulhasson; a *nyiévest* a rúd szárnyához egy szeg erősíti,

a rúd szárnya és az *águcs* közt van, az *águcs*nak a rúd szárnya felé eső része. Nyíri szerint Veleméren *nyeves*-nek ejtik, de szerinte 'a rúd szárnya.' Ebben az alakban jegyezte föl Gönczi a Göcsejben: „Ökörszekérnél a rúd *nyeves*, mert a rúd maga nincs a rúd szárnyához úgy hozzáerősítve, mint a lószekérnél. A régi ökörszekérnél a rúdszárny a *nyeves*be eresztődött s *nyevesszeggel* volt megerősítve“ (641).

Hörgőfa. A régi Tsz és Kassai Szókönyve Baranya megyéből közli ezt 'fahenger' jelentéssel. A MTsz a *görgőfa* alatt idézi, s úgy látszik csak hangváltozatnak tartja. A *hörgő*, *hörgőfa* Kiss G. szerint is használatos az Ormánságban *gurgula* neve mellett (287), ő azonban alapszavát is közli: *hörög* (a verejték róla) 'szakad', *lehörög* (a víz) 'forogva, kanyarogva dombról leszalad'; *hörögös-borsó* 'gömbölyű, guruló szemű bab'; *hördű* 'kibuggyan (könyny) s *hörögve* lefut'; *kihördű* a könny a szömebű. Berze szerint Hosszúhetényben *hörget* 'gurít'. Berkesden *höröget* (tojást) 'legurít a hegyről (húsvéti szokás)' (Berze, Bar. m. néphagy. 3 : 16). Egy szaporcai dalban: A könny a szömebűl *kihördüt* (1 : 164).

Lükü. A MTsz a régi Tsz után az Őrségből egy adatban közli a köleskásatörő famozsár *lükü* nevét. Nincs is újabb adatunk a szóra az Őrségből, azonban Vas megyének az Őrséghez közeleső részein még emlékeznek nemcsak a névre, hanem a tárgyra is. Így Farkasfán *lükü* a kölestörő mozsár, s régente a malomban is *lüküvel* törték a kölest (Csaba). Rábagyarmaton is volt *lükü*, s ott nemcsak kölest, hanem tökmagot, hajdinát is törték benne. A *lükü* tkp. annyi, mint *lökő* (vö. német *stossen* 'lök, döf, szúr, taszít', *Salz stossen* 'sót tör', *Stössel* 'mozsártörő'), s eredetileg a törőjét hívták *lükü*nek. Rábagyarmaton a *lükü lüküjő* valóban a mozsártörő, kölest törni pedig *lüknyi*. pl. *lüknyi mēnünk* (Musits). Kapornakon is: egy kis kölest *lükök* (Csaba). A *lükü* úgy működött, hogy kézzel lenyomták a kar szabad végét, aztán elengedték, vagy fel is rántották, s akkor a másik oldalon a *lüküjő lükött*. A héjától így megtisztított mag neve *lükött köles*, *lükött tökmag*, *lükött hajdina* volt (Rábagyarmat). A kölest ezért egyszerűen *lüköttnek* is nevezték. A *lük* igét a MTsz is közölte szintén a régi Tsz nyomán az Őrségből, egy másik adatban pedig Hetésből, a *lüköttet* szintén az Őrségből. Erre újabb adatunk is van Kapornakról (*lüköttet fűztem*, Csaba) és Őriszentpéterről (Nyr 33 : 57). Csákánydoroszlón és Csőrötnökön is emlékeznek még egy-két ilyen mozsárra, s ott is törték benne kölesen kívül hajdinát és tökmagot is, ma már azonban ezeket is a *máktörő mozsár*ban törik. Itt *lökkü*nek ejteték nevét, Vasalján, Halogyon. Kemestaródfán *lökkü*nek is, Kapornakon *lökkü*nek (Csaba). A Göcsejben még ma is használatban van, Bödei Zalabaksán *lükü*, Gönczi ezen kívül *lükücs* nevét is följegyezte (Göcsej 449, 499, itt rajza is megvan), s itt kölesen és hajdinán kívül mákot és kukoricatusát is törték benne. Őriszentpéteren *lökkül* 'lassan törí (a kölest), hogy a szem ne

ugráljon ki a mozsárból: „Ménny ê, *lüküld* még eszt a kölest!“ (Nyíri). Zala m. Nemesnépen a *lükülés* ‚hajdinacsínálás‘: „Emének hajdinát *lüküni*“ (Bödei Ethn. 48 : 447).

Az eszköz régiségére vall, hogy a *lükő* már Comeniusnál előfordul: Régente csak mozsártörökkel törnek vala a mozsárban, az után törnek vala darabos *kása lükővel* a száraz malomban (NySz). A *lüköttre* még régebbi adataink vannak: t(er)milium — *liketh* (BesztSz); termilium — *lwkuth* (SchlSz); Octauam partem vnus Cubuli de milio wlgo *lyketh* (1492 OklSz). A szó meglehetősen a székelyeknél is, erre vall a *lükütöl* ‚földön ülve magát ide-oda himbálja‘ ige (Háromszék m. MTsz). Krizánál *„lükütölni*: mikor a gyermek magát a földön ülve lógatja, mire neki azt szokták mondani: *lüküt, lüküt jó mozsár!*“ A *lükü* Rábagyarmaton még a szövöszék vetelőjének is a neve, annak a csónak alakú kivájt eszköznek, mellyel a takácsok a bélfonalat a mellékfonalak közt átdobálják, de *vetülének* is hívják (Musits). Az Ormánságban *lükő* a pallósajtár csapjának az oldalhoz erősített ágya, s a játszó gyermekek vízi és kőcpuskájának dugója (Kiss G.). A szintén baranyamegyei Csúzán már nemcsak a tolófa, hanem maga a bodzafapuska is (MTsz).

Parasztkő. Csákánydoroszlóban *parasztküj* a régi vízi darálomalomban a két egymást érintő daráló kő (Csaba), Rábagyarmaton pedig a kukoricadaráló malomkő (Musits). Csákánydoroszlóban a *parasztra való őrlés* ‚darálókővel „durvára“ való őrlés‘, Komárom m. Dunaradványban ‚kövön, szita nélkül való őrlés‘ (MNy 8 : 46). Vas m. Farkasfán *parasztőrlés* ‚kövel való darálás‘ (Csaba), Zala m. Börzöncén ‚szítálás nélkül való őrlés‘ (Gombkötő J.), Göcsejben *parasztüöllis* ‚daraőrlés‘ (Gönczi 152), Rábagyarmaton *parasztöllis* ‚szítálás nélkül való őrlés‘ (a liszt a polyvával, korpával, szóval az őrléskor előálló összes melléktermékekkel folyik a zsákba, s csak otthon szítálgák ki). Heves megyében *parasztőrlés* ‚korpával elegy liszt‘ (Sirok MTsz). Veszprém m. Lovászpatonán *parasztra üöll* ‚csak egyszer önt fel (mert kevés a víz)‘ (NyF 34 : 67). Zala m. Pölöskefőn *parasztra örölni* ritkán még hallható, s olyankor mondják, ha a gabonából csak egyféle lisztet vesznek, a többi korpába megy (Pálffy László), Somogy m. Porrogszentkirályon *parasztra* akkor *ör*-nek, ha a korpát nem szítálgák ki, benne marad a lisztben; azt mondják: „*Viszök a malomba parasztra*“ (Nyíri). A MTsz is följegyezte Felső-Somogyból: *parasztra ötletnyi*, Heves megyéből: *parasztra öröl* (lisztet) ‚gorombán, durván‘, Dunántúlról: *szitáson és parasztul örletni*; inkább *parasztul* öszünk ‚durván őrlött, nem szitált lisztből sütünk‘ (az özs Döldunántúlat mutat). A Göcsejben is: *parasztu, szitállura* örleni (Gönczi 625). Veszprém m. Lovászpatonán *szitáro üöll* ‚többször félönt, s aközben a lisztet szitával elválasztja a korpától‘, *parasztliszt* ‚egyszer lejárattott, meg nem szitált liszt‘ (NyF 34 : 67), Felső-Somogyban, Heves megyében (1840) ‚goromba, durvaőrlésű (pitéletlen) liszt‘, Győrben *parasztmalom* ‚olyan malom, amely

csak egyszer, vagyis parasztra öröl' (MTsz). Rábagyarmaton 1900-ig volt *parasztszitásmalom*, melyben a *parasztöllis* termékei az őrlést végző kőről szitákra jutnak, s a sziták osztályozzák korpára, vöröslisztre, kenyérlisztre (Csaba). A veszprémegeyi Görzsönyben is volt *parasztszitás malom*, most az is múmalom (MNy 11 : 429).

Hódvas, vidravas. Nemetgencsen a *hódvas* 'csapóvas' s egy közlemény szerint görényt fognak vele (Nyr 26 : 283). Rábagyarmaton is használtak *hódvasat*, s azt mondják onnan kapta nevét, mert köralakú, s így hasonlít a *hódhoz*, vagyis a *holdhoz*. Érdekes, hogy már ezt a magyarázatot adta a *hódvas* nevének a vasmegyei Iváncon született és Ságón plébánoskodó Kresznerics Ferenc híres szótárában: *Hód-vas*. Ferrum pro capiendis animalibus v. g. lupis, martibus domesticis etc. habens duas anulas ferreas dentibus instructas. *Hód-vasat* vetett a' gerényeknek, farkasoknak. Kresznerics nem is gondolt arra, hogy a csapda nevét a rég kihalt állatról, a hódról kapta, s nem is a *hód*, hanem a *hold* címszó alatt tárgyalta. Kapornakon és Csákánydoroszlón *huódvasnak* ejtik s kányát, patkányt fognak vele, a nagyobbakkal nyestet és görényt. A rugó segítségével *mégvetétt huódvas* köralakú (Csaba). Kálmány Béla is följegyezte a ma sajnos Burgenlandhoz tartozó Óriszigeten *huódvass* alakban (MNy 36 : 185), Vas megyén kívül még a Csallóközben jegyezték föl elhomályosult *hodvas*, *hodivas* alakban (MTsz). Egy 1597-i adat szerint *Vidra vass* thöröth aliter *hod vass* (Oklsz), tehát a *hódvas* és a *vidravas* egyazon csapda neve volt, CzF is ezt írja, s Kálmán is ezen a véleményen van, mert szerinte Győr m. Rábcaapiban ugyanezt az eszközt *vidravasnak* hívják. Úgy látszik ott kiveszett már a *hódvas* név. Musits szerint azonban Rábagyarmaton csak a *hódvas* köralakú, a *vidravas* négyszögletes, s mindkettővel rókát, özet, szarvast és nyulat fognak. Csaba szerint Csákánydoroszlón is különbözik a kettő egymástól, mert a *vidravas* itt téglalap vagy ovális alakú. Kálmán szerint Rábcaapiban már a *vidrát* sem ismerik, Musits szerint azonban Rábagyarmaton ismerik, állítólag mostanában is láttak a Rába partján, valamikor pedig gyakori állat volt a Rábaparton, s a községen átfolyó patakban is fogtak. Ezt megerősíti Csákánydoroszlóról Csaba is, szerinte ott is ismeri a nép a *vidrát*, azonban már kipusztulóban van. Csákánydoroszlón egy növény is örzi a hód nevét: *huódikuó* 'vizi harmatkása (Glyceria aquatica)' (Csaba).

(Folytatjuk.)

A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna.

(Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez.)

BOGYAY TAMÁS dr

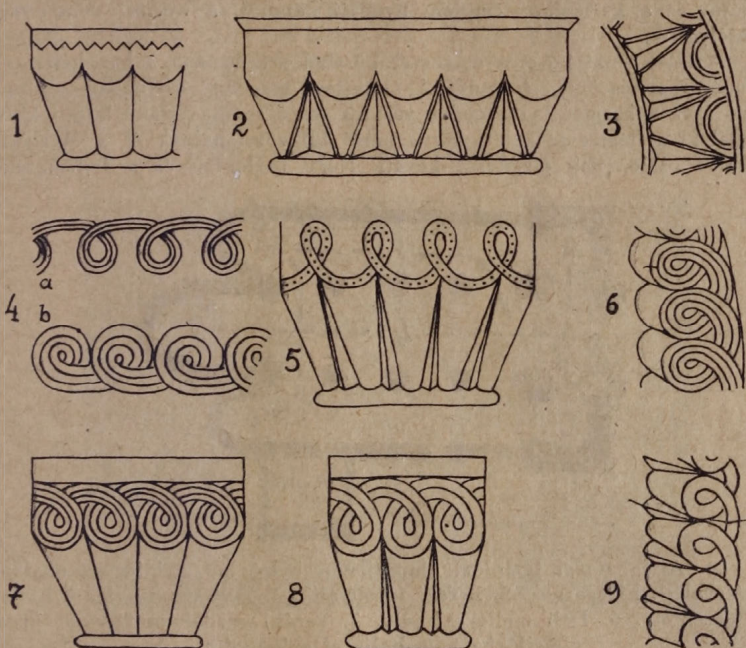
A jáki főkapu béléte a norman díszítő elemeknek valóságos mintagyűjteménye, amelyben mind a korábbi, 12. századi, mind a későbbi, a 13. század első harmadában jelentkező norman áramlat motívumai megtalálhatók.

Az első hullám formakincséből származik a kívülről számított harmadik falsarok fűrészfog-disze és a második falsarok hurkolt szalagfonattal kombinált sípsora. A fűrészfog-disz, mint említettük, már a századforduló táján messze túlterjedt a voltaképeni norman művészet hatáskörén, és váratlanul felbukkan olyan épületeken is, amelyek máskülönbén egyáltalában nem norman stílusúak (pl. Esztergom várkápolnája). Annál jellegzetesebb norman motívum az úgynevezett sípok sora, amellyel e stílus szülőföldjén csak oszlopfőket díszítettek, hogy a vékonyabb kerek pillér- vagy oszloptörzs és a szélesebb négyszögletes teplemez közti ellentétet áthidalják. (28. kép 1., 2.) Már a caen-i Ste Trinité oszlopfőin megtaláljuk a hurkolt szalagfonattal összekapcsolt sípokat is. (28. kép 5.) A síposzlopfőknek mind az egyszerűbb, mind a gazdagabb formája keletre is elkerül (a regensburgi Szent Jakabkolostor kerengőjének oszlopfőin mindkettő (28. kép 7.), a Deutsch-Altenburg-i templomban az egyszerűbb, a csontház kapuján a szalagfonattal gazdagított forma (28. kép 8.) található). Ugyancsak a regensburgi „skót” (voltaképp ír) bencés művészet körében próbálták először a sípsort — még a hurkolt szalagfonat nélkül — ív díszítésére alkalmazni (Moosburg, ny. kapu ívmezőjének keretelése; — 28. kép 3.). Jákon a sípokat már csak végtelen sorba fűzve és hurkolt szalagfonattal kombinálva találjuk (28. kép 9.). Ez a motívum a caen-i Ste Trinité és a Deutsch-Altenburg-i csontház oszlopfőin látható díszítéstől csak annyiban különbözik, hogy a sípok keskenyedő végei közt kidagadó tagok erősebbek lettek, és ezáltal a sípok legyezőszerű szétterülés helyett párhuzamosan sorakoznak egymás mellé. A síp mint oszlopfődíszítés Jákon már teljesen hiányzik, viszont a hurkolt szalagfonat a Vasvármegyei Múzeumban lévő egyik töredéken, amelynek mintájára a déli főhajófal keletről számított második ablakának kerete készült (28. kép 6.), plasztikus alakításban önállóan is jelentkezik. Ez a forma helyi változat, amely talán a kaput díszítő sípsor hatása alatt keletkezett.

A második, 13. századi hullám hozta keletre és így Jákra is a legkülső ív meander-motívumát és a zeg-zúgos pálcadisz, amely a három belső falsarokon kétféle változatban is jelentkezik. Mind a meander, mind a pálcadisz épügy a 12. századi norman motívumkincséből való, mint a sípok és a fűrészfogas ívek. Míg azonban a francia és angol-norman művészet lapos reliefben, majdnem síkdíszítésként alkalmazta őket, addig itt mesteri, de voltaképp anyagszerűtlen faragásukkal szinte köcsipkévé bontották fel a falsarkokat. A meander vándorútjának közbeeső állomásait nem ismerjük. A pálcadisznek itt látható, köcsipkeszerű körülfaragása a pontosabban datálható emlékek közül a regensburgi Szent Emmeram kolostor kerengőjének északi kapuján jelenik meg először az 1230-as évek közepe táján, ahol valószínűleg francia, sőt talán angol-norman mesterek is dolgoztak. Ez a kapu a jáki főkapuval nincs közvetlen kapcsolatban, de a másik norman hullám útját és a formák átalakulását híven mutatja. Szerkezete provinciális zavarossága mellett is még elég közel áll a francia norman kapuéhoz (a díszítés csak az ívekre korlátozódik), legbelső ívének tört pálcadízse viszont már teljesen azonos a jáki főkapu kívülről számított negyedik és hatodik

falsarkán látható díszítéssel. Legkülső ívének rombuszdíszje azonban túlverszegény ahhoz, hogy a jáki főkapu ötletes kettős négyszögsorának előzményét láthassuk benne. Sokkal közelebb áll hozzá a bécsi Oriás-kapu belülről számított harmadik falsarkát díszítő kettős rombuszsor.

A pálcadíszes falsarkok kialakításában magán a jáki kapun is megfigyelhető bizonyos haladás a fejlettebb formák felé. A két belső pálcadíszes falsaroknak mintegy élét jelentő hosszanti hengertag, amelyre a zegzűgös pálcák ráfeksznek, még teljesen körmetszetű, a kifelé következő fal-

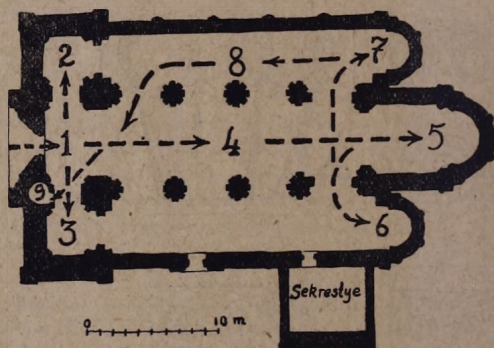
28. kép. A hurkolt szalagfonattal kombinált norman sípsordíszítés kialakulása. 1. Bernières; 2. Manéglise (sípszlopfők); 3. Moosburg (ívdíszítő sípsor); 4. a) Beaumais, b) Regensburg, St. Jakob (hurkolt szalagfonatok); 5. Caen, Ste Trinité (sípszlopfő kidülledő gerezdekkel és hurkolt szalagfonattal); 6. Töredék Jákról a Vasvármegyei Múzeumban (hurkolt szalagfonat); 7. Regensburg, St. Jakob (sípszlopfő hurkolt szalagfonattal); 8. Deutsch-Altenburg, csontház (u. a. mint 5.); Jáki, apátsági templom főkapuja (a 8. ívdíszítéssé fejlesztve).

sarkon és az ívekben viszont már éleben végződő körtetag-profilja van épügy, mint a lébényi templom déli kapuján.

A jáki főkapu norman díszítő elemei még a részletformák átalakulása mellett is híven megőrizték a norman stílus sajátos száraz mértani és eléggé egyhangú jellegét. A lényegileg és szellemben is azonos motívumoknak az építészeti szerkezethez való viszonya azonban teljesen megváltozott. Ugyanis Normandiában, az első norman stílushullám emlékein és még a regensburgi Szent Emmeram kerengőkapuján is a jellegzetes, voltaképp egyáltalában nem építészeti jellegű fűrészfogas és pálcadíszekkel csak az íveket, a sípokkal pedig csak az oszlopfőket díszítették, oszloptörzseknek és a bélétek függő-

leges falainak tömörségét azonban sohasem bontották meg ilyen díszítéssel. Példa erre az esztergomi kápolna két oldalajtaja is. Jákon evvel szemben csak a szerkezetileg alárendeltebb jelentőségű falsarkokat díszítették, de ezeken viszont, egyes angol-norman kapuk díszítéséhez hasonlóan, köröskörül, lábazattól lábazatig végig vezették a motívumot, amelyet egyedül a fejlemezekből alkotott sáv szakít meg. A falsarkok norman köcsipkéi között az oszlopok és ívek részben símaságukkal, részben másfajta díszítésükkel világosan érzetik a szerkezetet. A jáki mesterek ebben a 13. század eleji felső rajnai művészet hagyományát folytatták (l. a bambergi dóm Ádámkapuját és a karmelita templom nyugati kapuját, a wormsí dóm nyugati szentélyét).

A felsőrajnai keverék-művészet köréből származnak a kapubélet nem norman díszítései is. A belülről számított második oszloppár szíjfonatmintája és a harmadik oszloppár vájatos dísze rombuszalakú közeit kitöltő virágaival a bambergi keleti kórus belső fülkeoszlopainak és a Máriakapu legkülső oszlopának díszítését követi. Négy oszlopfőn és a fejlemezekből

29. kép. Az apátsági templom alaprajza a belső megtekintés útvonala jelzésével. 1. Előcsarnok. 2. Északi toronyalja. 3. Déli toronyalja. 4. Főhajó. 5. Főszentély. 6. Déli mellékszentély. 7. Északi mellékszentély. 8. Északi mellékhajó. 9. Feljárat a karzatra.

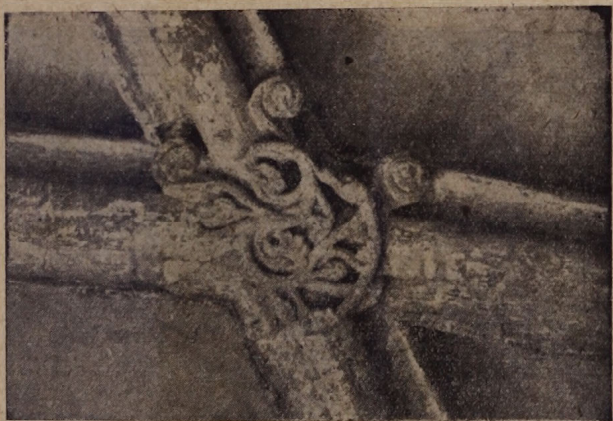
alakított sávban (26. és 27. kép) a dús indadisz a beleszótt fantasztikus alakokkal, valamint a legfelső félkörív és a legalsó csúcsív közti mezőben indák közül előbújó majom, ugyancsak a bambergi keleti kórus és a Máriakapu oszlopfődíszítéseinek keverékstílusát mutatják. Burgundi, lombard és itt-ott délnyugatfrancia elemek fonódtak össze szétbogozhatatlan szövevényvé, amelynek eleven és ötletes gazdagsága mellett a norman motívumok még szárazabbnak, a koragót bimbós oszlopfők pedig egyenest szegényesnek hatnak. A negyedik és hatodik (legkülső) oszlop törzsén, a legbelső levágott élű falsarkot és a kapukávát borító indadiszben a valószínűleg Gelnhausen (Mária-templom déli kereszthajó kapuja és a császári palota egy kapúve) közvetítésével ide került burgund jelleg nyomul előtérbe. Ellentétben a délfrancia és északolasz antikizáló indadiszekkel, nem a levelek a vezető szerep, hanem az erőteljes és az oszloptörzseken bonyolultan egymásba fonódó indáké, amelyek közé itt-ott, főként lent a kiindulásnál ember- és állatalakokat szóttek.

4. A templom belseje.¹

1. A főkapun belépve *előcsarnokba* jutunk, amelyből egy-egy meredek csúcsívvél boltozott átjáró jobbra a déli, balra az

északi *toronyaljába* vezet. Mindhárom tér a magyar nemzetségi monostortemplomok szokásos rendszerét követve, teljes szélességében tárva áll a hajók felé, úgyhogy ezeknek mintegy az első, a karzat miatt azonban alacsonyabb szakaszának tekinthető.

Mivel az előcsarnokból a főhajóba nyíló nyomott ív a hajó magasba törő felső részét a belépő szeme elöl eltakarja, a tekintet rögtön szinte magától is a templom szívére, a főszen-télyben emelkedő főoltárra és a mögötte lévő Szent György-képre terelődik. Az 1904-ben készült neoromán stílusú főoltár szentségháza ugyan a képet ma jórészt eltakarja és ezzel megakadályozza, hogy a festmény eredeti hivatását betöltse. A középkori oltár asztalán ugyanis nem állt szentségház vagy más felépítmény, a falra festett Szent György — a templom védő-

30. kép. Az előcsarnok záróköve.

szentje — tehát mintegy oltárképül szolgált és az egész templom uralkodó ábrázolása volt.

Amint a nyugati kapu a világiak bejárója volt, úgy az előcsarnok és a két toronyaljja is a felettük lévő karzattal együtt a világi hívők, elsősorban a patrónus-család és emberei részére volt fenntartva.

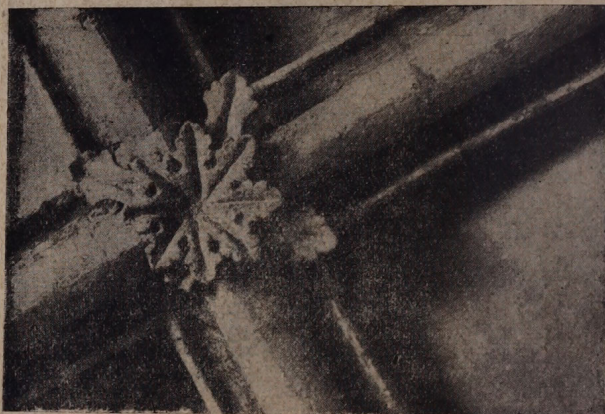
Mind a három tér igen jó állapotban őrizte meg eredeti építészeti formáit és egykori festői díszítésének jórésztét is. A *felépítésben* a valószínűleg ciszterciták közvetítette koragótika egyszerű, de a szerkezetet világosan éreztető stílusa érvényesült. Az oszlopfőkön és a boltzatok zárókövein viszont a főkapu és az apszisok külső díszítését készítő faragók képzeletdús, felsőrajnai elemekkel telített művészetét ismerhetjük fel.

A cisztercita ízü koragótika itteni jelentkezése nem jelent különlegeséget, mert ez a stílus a 13. század első tizedeiben már nemcsak a rend

¹ A templom belsejében követett utat a 29. kép mutatja.

építkezéseire jellemző, hanem majdnem minden olyan épületre, amelyet magasabb igényű megrendelők: a király, főpapok, gazdagabb szerzetesrendek (premontreiek, bencések) emeltettek. Az udvar újszerű pompájáért kedvelte az új stílust, amelynek gazdagságával a ciszterciták eredetileg csak a faragott és festett képek hiányát akarták enyhíteni. A bencéséknél még természetesebb a cisztercita építészeti stílus és szokások hatása, mert ép a 13. század elején belső életük reformját is közvetlenül a ciszterciták irányították.

A jáki boltozatok sarkantyú- és körtetagos bordáinak rokonait egész sor udvari, illetve az udvar érdekkörébe vágó építkezésből (esztergomi várkapolna, óbudai Kálvin-utcai ásatások, Margit-szigeti domonkos-apácák, budavári koronázó templom stb.) ismerjük. Még több részlet és szerkezeti sajátosság emlékeztet a közismerten cisztercita jellegű pannonhalmi bencés templomra: a koragót bimbós oszlopfők gazdagon tagolt erőteljes fejlemezeket hordanak, amelyekből a bordák nem közvetlenül, hanem egyszerű félkörös

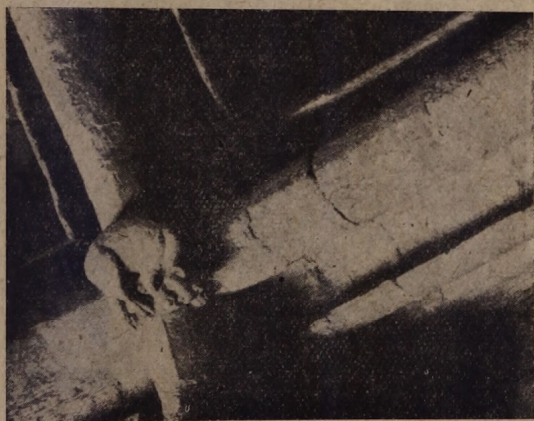
31. kép. Az északi toronyalja záróköve.

metszetű vagy indacsomóvá és liliommá felbontott közvetítő tagból indulnak ki. Pannonhalmán ennek a tagnak felbontása még nem történt meg és a bordametszet is egyszerűbb; a pannonhalmi forma azonban szintén ismert a pilisi cisztercita kolostor, a Kálvin-utcai épület, az egri székesegyház romjaiból. Jellemző ezenfelül, hogy a boltozati bordák kereszteződésénél még nincsenek igazi, kifejlett zárókövek. Az előcsarnok és az északi toronyalja levél- és indadisze (30. és 31. kép), a déli toronyalja kutyafigurája (32. kép) mintha csak oda lennének tapasztva, hogy a bordák találkozását eltakarják. Az átlós bordákat tartó sarokba állított oszlopok mind általános jellegükkel, mind egyes részleteikkel, főként a puhán kezelt saroklevelekkel díszített lábazataikkal szintén Pannonhalmára és távolabbról Esztergomra emlékeztetnek.

2. Az északi toronyaljában igen figyelemreméltó a hajóba nyíló ív jobboldali oszlopfője a kéttestű, egyfejű sárkánnyal (33. kép). Ez szinte iskolapéldája annak a 12. századi délnyugat-francia és burgundi művészetben igen kedvelt keleti eredetű ornamentikának, amelyet értelmetlensége miatt a cisztercita clairvaux-i Szent Bernát oly élesen elítélt, a művészek viszont

annyira szerettek, mert segítségével elevenné varázsolhatták az építészetben rejlő holt erőket vagy szóhoz juttathatták népi vallásosságuk hitvilágát is. A motívum itt mesterien van összhangba hozva az oszlopfő építészeti szerkezetével: a két ívelt nyak mintegy alátámasztja a kehely szélét és vele a vállkövet, a homorúan meghajló test pedig aláfogja és a kehelyhez rögzíti a vállkő sarkait alátámasztó bimbós levelet.

Ha innen, az északi toronyaljából végigtekintünk az északi mellékhajón (34. kép), jól láthatjuk, hogy a hajó boltozatának hosszanti tengelye, amit a bordák metszéspontjai mutatnak, nem esik egybe az északi apsziszra és a toronyalja keleti nyílásának középtengelyével. Az apszisz ugyanis még az első építési szakasz műve, és az első terv szerint készültek a toronyalja keleti ívének legalább az alapfalai is.

32. kép. A déli toronyalja záróköve.

3. A déli toronyaljában a mellékhajóba vezető ív jobb oldali oszlopfője az ú. n. galléros vagy kosárperemes díszítést (l. alább) a bimbós oszlopfő típusával egyesíti, a baloldali pedig az északi melléksíszról ismert csipkeszerű, klasszicizáló levelekből alakított bimbós oszlopfő jellegzetes példája (35. kép).

Innen a déli mellékhajóba vethetünk egy pillantást. Ennek boltozata ugyan teljes egészében 1900—1901 telén készült, a hajó és a déli melléksísz tengelye közti eltérés azonban itt is épügy megfigyelhető, mint az északi oldalon.

A déli toronyalja legfőbb díszét a 13. század második feléből való *falfestményei* alkotják, amelyeket Mauro Pelliccioli olasz restaurátor a Műemlékek Országos Bizottságának megbízásából 1937-ben mintaszerűen helyreállított. A nyugati falon egy női szent (egyesek szerint Mária) halálát ábrázoló képből a lélek mennybeemelése és jobbra lent a kéttornyú templom alatt a síratók egy része látszik. A déli falon öt, egymáshoz élénk

taglejtésekkel beszélő férfi látható, akiknek kiléte és az egész kép jelentése eddig még nem volt megfejthető.

A képek ikonográfiai értelmezése igen nehéz. A nyugati falon lévő „koimesis” kompozíció nemcsak Mária halálára vonatkozhatik; ugyanezt a motívumot pl. Szent István fehérvári koporsóján a halott királyra alkalmazták. A kéttornyú templom nem illik bele a Mária halála szokásos ábrázolásába. A halál színhelye ugyanis rendszerint szoba. A siratók közt nők jelenléte megfelelne ugyan a bizánci ikonográfia előírásának, — azonban hiába keressük az apostolokat, akik mind keleten, mind nyugaton elmaradhatatlanok. A déli fal öt férfialakja közül ugyanis egynek sincs nimbusa, mint a mennybe emelt léleknek és a boltozat angyalainak, tehát nyilván-

33. kép. Oszlopfej az északi toronyfalán.

valóan nem szentek. Nem lehetetlen, hogy a nyugati fal halál- és mennybevitel-jelenete közönségének különös jelentős tagjai.

A boltcikkelyekbe egy-egy bizáncias, merev ünnepélyességű, valószínűleg ereklyetartó angyalt és egy-egy világi férfit és nőt, a templom és kolostorépítető család tagjait festették. Ezekkel a donátorképekkel is jelezték, hogy a templomnak ez a része a világi patrónusok és hozzátartozóik részére van fenntartva.

Az építészeti szerkezetnek és faragott díszítésnek határozottan nyugati eredetével szemben a festményeket inkább déli, középosztás stílusban iskolázott helyi mester készíthette.

Az előcsarnokban a kaputól jobbra hasonló stílusú festménytöredék látható: álló király, mellette kisebb gyermekalak, fent érdekes keretdíszítéssel, amelynek motívumát — úgy látszik — a templom díszítő faragásaiból (északi mellékhajó gyámkövei, szentélyszakasz záróköve) vették.

4: Az előcsarnokból a főhajóba lépünk, amelynek karcsú arányai a karzat alatti részek nyomott boltívei után különösen

jól érvényesülnek (36. kép). Még erősebb lehetett ez a hatás akkor, midőn a főhajót még az ablakok felett lapos fémennyezet fedte. A mai boltozat ugyanis 1901-ben készült a 17. századból való dongaboltozat helyett. A déli pillérsor és az egész déli fal ugyancsak teljesen a helyreállítás műve 1899—1900-ból. Mintaképpül az északi fal és a részletformákhoz néhány, a bontáskor előkerült töredék szolgált. Egyedül a keleti pillér felett és a diadalív melletti sarokban lévő faloszlopokat lehetett a még meglévő régiek felhasználásával helyreállítani. Új a főhajó egész berendezése is: a padok 1902-ben, a szószék 1902—3-ban készültek.

A főhajó eredetileg nem állt teljes egészében nyitva a világi hívők előtt. A szentély előtti utolsó szakasza ugyanis már a szerzetesek számára fenntartott karhelyhez tartozott (l. a 4. képet!).

A főhajó utolsó szakaszának a karhoz való csatolását a szerzetesek nagy száma tette szükségessé. A konvent tagjainak pontos létszámát ugyan nem ismerjük. Az 1331-ből keltetett hamis oklevél 50 „presbyteri regulares”-ről beszél. Ez a kerek mindenestre jóindulatú túlzás lehet, mert az ország első bencés kolostorában, Pannonhalmán ugyancsak az Árpád-korban 40 volt az átlagos létszám (1233-ban pl. 27 szerzetes pap, 6 szerpap, 2 alszerpap és 3 fráter, összesen 38). Mivel az oklevél hamisítóinak nem lehetett közvetlen érdekük, hogy a multa nézve aránytalanul nagynek tüntessék fel a kolostor szerzeteseinek számát, annyit legalább is valószínűnek tarthatunk, hogy Ják hazai viszonylatban a népesebb kolostorok közé tartozott. A szentélyszakasz a kari szolgálatot végző szerzeteseknek tehát csak egy részét fogadhatta be, és ezért szükség volt arra, hogy a hajó egy részét is, esetleg mint „minor chorus”-t, karhelynek rendezzék be. Ebből a célból a szentély előtti szakasz szintjét kb. egy lépcsőfokkal magasabbra emelték, mint azt az északi, még eredeti pillér keleti oldalán lévő oszlopok magasabb talpazata ma is mutatja. A karülések elhelyezése érdekében pedig ugyanennek és a vele szemben lévő déli pillérnek a hajó felé eső oldalán eredetileg nem volt oszlop. A karülések ugyanis az általános szokás szerint két sorban a hossz tengellyel párhuzamosan sorakoztak és hátukkal a hajópillérekhez támaszkodtak. A hajó egy részében a szint felemelésére nálunk Harina nyújt példát. A karülések jobb elhelyezése érdekében egyes pillérek hajó felőli oszlopainak elhagyása vagy legalábbis gyámra helyezése már a 12. századtól előfordul mind a német román építészetben (Gröningen, Lorsch), mind a francia gótikában (Noyon, Fécamp, Braine). Magyarországon Zsámbék és valószínűleg Aracs őrizte meg ennek az elrendezésnek nyomait.

A főhajó *építészeti szerkezetében* a nyolcszögletes pillérek valószínűleg a vértesszentkeresztí műhely motívumkincséből származnak (37. kép). Az oldalfalakon a mai boltozat hevederíveit tartó féloszlopok, amelyek a főhajó felőli oldalon a pillérhez illesztett oszlop fejlemezére támaszkodnak, a lébényi bencés és a türjei premontréi templom főhajójának támaszrendszerét követik. Az építészeti szerkezetnek ezeket a magyar alapelemeit a cisztercita ízü koragótika stílusában gazdagították.

A nyolcszögletes pilléreket karcsú oszlopok veszik körül,

amelyeknek azonban nincs igazi szerkezeti teherhordó szerepük és a pillértörzsszel is csak laza kapcsolatban állanak. Az oldalfalak hevederívtartó féloszlopait oszloptörzsgyűrűk díszítik, és — az átlós bordák számára — gyámokra állított rövidebb oszlopok kísérik (38. kép). A két motívum külön-külön igen gya-

34. kép. Az északi mellékhajó (M. F. I. felvétele).

kori a ciszterciák-hozta koragótikában; itt megpróbálták őket szervesen összekapcsolni, de nem sok sikerrel. Ezek a szerkezeti következetlenségek és általában az oszloptörzsgyűrűkön felüli részek durvább kivitele arra mutatnak, hogy a főhajót már előbb kifaragótt oszlopfők felhasználásával az építés harmadik szakaszában olyan munkaerők fejezték be, akik a ciszterciák ízü koragótika stílusában dolgozó előző mesterek technikai tudásával nem rendelkeztek, és ezért a tervezett boltozatot sem tudták elkészíteni.

A szabályos nyolcszög alaprajzú pillér egyforma magasságú bordás

keresztboltozatokkal fedett, négyzetes szakaszokból álló csarnokokban négy egyforma heveder és négy ugyancsak egyforma átlós borda tartására szinte magától adódó tökéletes megoldás (pl. Pannonhalma, Bamberg, Trebitsch kriptái, Heiligenkreuz káptalani terme, Lilienfeld szentélye és káptalani terme stb.). Annál nehezebben hozható összhangba a boltozott bazilikák támaszrendszerével, amelyben egy-egy pillérről különböző magasságban más-más hivatású, méretű és formájú ívek indulnak ki. Ép ezért nem lehet véletlén egezés, hogy a magyar későromán templomépítészet több jelentős emléken,

35. kép. Oszlópfő a déli toronyaljában.

Vértesszentkereszten, Aracson, Ócsán, Túrjén és végül Jákon mégis nyolcszögletes pilléreket alkalmaztak a főhajóívek alátámasztására (37. kép). Az ötlet valószínűleg a vértesszentkeresztli bencés templom műhelyéből indult ki. Sajnos, ma már nem lehet pontosan megállapítani, hogyan kapcsolódtak itt össze a pillérek a boltozattal. Vértesszentkeresztnek a díszítő faragások révén is közeli rokona a valószínűleg ugyancsak bencés alapítású aracsi templom romja és az ócsai egykori premontrai templom. Mindkettőben az egyszerűen tagolt árkádív csak rá van helyezve a pillérfő fejlemézésére. A türjei premontrai templomban a pillérnek azon a négy oldalán, ahol az árkádívek, a mellékhajó hevederíve és a főhajó boltozati bordáit tartó fél-oszlop tényleg a pillérré nehezdednek, cisztercita ízü, gyámokon álló rövid oszlopokkal igyekeztek a pillér és terhe között szerves kapcsolatot teremteni és egyúttal a pillért könnyedebbé tenni. Jákon mind a nyolc oldalra teljes oszlop került, amelyek közül csak a főhajó felé esőnek van szerkezeti jelentősége és tényleges teherhordó szerepe. A jáki megoldás a szerkezet szempontjából tehát maradibb és lazább, mint a türjei, az építészeti elemek díszítő hatását tekintve viszont valamennyi közt a leggazdagabb.

A jáki pillérek oszlopkoszorúja erősen cisztercita jellegű. A 13. század

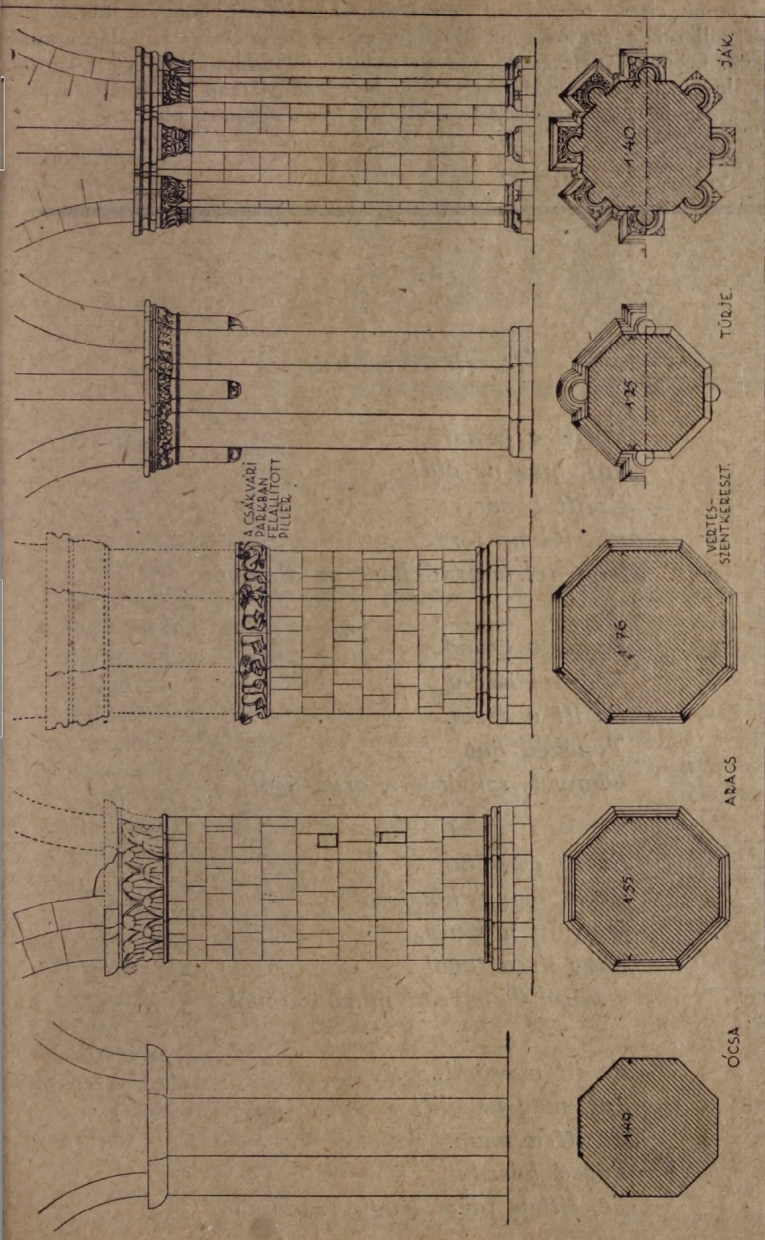
első tizedeiben készült cisztercita kerengőkben találhatunk, főként a sarkokon, sokszögű pillértörzs körül ily gazdagon halmozott oszlopokat (pl. Zwettl). A lényeg azonban veszendőbe ment. Amíg a cisztercita koragótikában minden oszlopnak megvolt a pontosan kijelölt szerkezeti szerepe, addig itt Jákom

36. kép. Az apátsági templom főhajója. (M. F. I. felvétele).

az oszlopok és ívek közt nincs többé szerves kapcsolat. A gazdag tagolás voltaképp csak puszta díszítés.

Az oldalfalakon feljutó *hevederivartató féloszlopok* — épúgy, mint Lébényben és Türrjén, — lábazat nélkül támaszkodnak a pillért kísérő oszlop fejlemezére, mintha bennük az alsó oszloptörzs folytatódnék. Ez a forma világosan különbözik a románkori boltozott bazilikákban Európá-szerre divó megoldástól, amely szerint a főhajó boltozatát alátámasztó

37. kép. Nyolcszögletes főhajópillérek magyarországi románkori templomokból (a műegyetemi középkori építészeti tanszék kliséje).

pillérek, oszlopok vagy ezek kötegei megszakítás nélkül emelkednek a földszintől a boltozatig, legfeljebb egy-egy dekoratív párkány öleli körül őket. Más a francia gótika eljárása is, amely a főhajó boltozatát tartó oszlopokat vagy oszlopkötegeket előszeretettel helyezi a földszinti pillérek fejezeteire, de mind a külön lábazatok közbeiktatásával, mind az alsó pillérek és a

felső oszlopok eltérő formájával félreérthetetlenül jelzi, hogy a földszinti árkádok pillérei a boltozat önálló támaszrendszerének csak talapzatával szolgálnak. Lébény, Túrje és Ják hevederívtartó féloszlopai mintegy a kettő között állanak, és épúgy a magyar műhelygyakorlatban kialakult helyi változatot képviselnek, mint a főhajópillérek nyolcszögletes alakja.

(Folytatjuk.)

Ez itt a csönd.

*Ez itt a csönd.
Jaj, meg ne öld!
Ez itt a vár,
jaj, föl ne törd,
hogy felriasszad bent az álmom.*

*Ez itt a csönd.
Téged köszönt.
Ez itt a szem.
Tenéked önt
könnyet, szivárványtarkaságot.*

*Ez itt a csönd.
Halld, hogy' kopácsol,
hogy itt a nincs,
hogy itt a távol
s közel Tehozzád mind a távol.*

*Ez itt a csönd.
Jaj, meg ne öld!
Ez itt a szem.
Téged köszönt,
Te, titkos távol Nagy Talányom.*

Rezek S. Román.

Assatura.

Holub József, Zala megye neves történetírója, legújabb tanulmányában (Egy dunántúli nagybirtok élete a középkor végén. Pécs, 1943. Pannonia könyvtár 62. sz. Kny. a Pannonia folyóirat 1941—42. évi VII. évf. 3—4. sz. A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium) az assaturáról ír, mint amely jobbágy-szolgáltatás a veszprémi püspök novai uradalmának jobbágyságait is terhelte. Ugyanis egyéb ajándékok mellett évente 2 denár értékű „assatura”-t is kellett minden jobbágy-nak adnia.

Hogy mi volt az assatura — írja —, azt biztosan megállapítani nem tudjuk. Ez a szó már egy XIII. századi oklevélben is előfordul, s ott határozottan „nyársonst” jelentése van. Azonban nehéz azt elképzelnünk, hogy sült húst szolgáltattak volna a jobbágyok nagy mennyiségben, mert azt nem lehet hosszabb ideig eltartani... Gondolhatnánk füstölt húsról, de az urbárium azt más szóval jelölte volna meg. A szolgáltatás ideje sem igazít útba, mert a legtöbb helyen ugyan az őszi hónapokban adták, azonban Fűreden júniusban, Nován pedig augusztusban. Gondolhatnánk arra is, hogy az assatura aszalt gyümölcsöt jelent, ami a XVI. századi, még szigorú böjt korában igen jelentős élelmiszeri cikk volt. Viszont az egykorú adatok a sült hús mellett szólnak. Így a somlyóvásárhelyi apácák 1511-i magyarnyelvű urbárium „pecsenye” szóval jelöli meg. Tehát mégis csak bizonyosra vehető az assatura sült hús jelentése (i. m. 27.).

Valóban eléggé érthetetlen nekünk, hogy hogyan tudtak a jobbágyok — különösen nyári időben — sült húst adni, holott nyilvánvaló a sült hús gyors romlása. Azt nyáron nem igen lehetett sem szállítani, sem pedig pár nap után élvezni. Azonban ezt csak mi tudjuk így. Göcseji népünk egészen másképp tudja. Ez a nép ugyanis a sült húst hosszabb ideig tudja eltartani, mint a füstölt húst. Ezt a füstölt húsánál tovább eltartható és sokkal ízletesebb húst „lesütött hús”-nak nevezi. Hallottam már „pirított hús”-nak is mondani.

A lesütött húst így teszik el: a leölt sertés húsát lesózzák s 1—2 napig a sóban állani hagyják. Akkor tenyérszerű darabokra vágják s tepsibe rakják, és vagy a sütőben vagy a kemencében jól megsütik.

Mikor a hús egyik fele már megpirult, kiszedik a tepsiket, a benne levő zsírt leöntik, a húst megforgatják s újra visszateszik, hogy a másik fele is megpiruljon. Kiszedés után kisütött zsírba melegen, vágott zsírba pedig lehűtve teszik el. Fa- vagy zománcozott edénybe úgy rakják bele, hogy egy réteg zsír és egy réteg hús kerüljön egymás fölé. Mindenkor azonban úgy, hogy minden sor húst a zsír teljesen betakarjon, nehogy levegő jusson a húshoz. Mert ha hosszabb időn keresztül az ilyen lesütött húst levegő éri, megpenészedik.

A kisütött zsírt egyszerűen melegen öntik rá a még meleg húsrá. A vágott zsír azonban más. Ebben — úgy mondják — jobbízú a lesütött hús. A vágott zsírt így kapják: a szalonnát megkövesztik, s azután nem sütik ki, hanem megvágják (zsírvágóval), vagy a mostani időkben — haladva a korrallal — húsdarálóval megdarálják. Az így nyert masszát jól megsózzák s edénybe rakják. Ebbe a vágott zsírba sült húson kívül főtt húst és kövesztett szalonnát is szoktak tenni. Ennek következtében még nyáron is van húslevesnek való húskészítés és kövesztett szalonnájuk. Magam is ettem már héthónapos kövesztett szalonnát. Mondhatom, hogy az egynapos semmivel sem különb.

A levágott sertésnek általában csak a csontosabb részét füstölik meg nálunk, a többit lesütik. Nem egy helyen tehát egy kisebb fajta hordó nagyságú a hűsedény. Ha mármint a húsból enni akarnak, a zsírréteget felbontják, a kívánt mennyiségű húst kivesszük, s azután a hús felett levő zsírt újra lesimitják, hogy semmi rés se maradjon. A kivett húsról vagy egyszerűen leszedik a zsírt s hidegen eszik, vagy a zsírt leolvasztják róla, miközben a húst is felmelegítik. A felmelegített hús csaknem olyan ízletes és zamatos, mint az imént vágott sertésnek a húsa. Ezenkívül a gazdaasszonynak nem is kell sokat a tűzhely körül forgolódnia, mert pár perc alatt kész a finom „pecsenye”. Ami nyári időben, mikor mindkét kezük tele van munkával, nem is megvetendő előny.

Az assatura tehát nyilvánvalóan ez a lesütött hús. Amiből az is világos, hogy őseink egészen okos emberek voltak: a hús eltevésének ezt a módját is ismerték, amit bizony sokan ma már nem ismerünk. Pedig sokkal, de sokkal jobb, egészségesebb és finomabb, mint a füstölthús. És nem utolsó előnye, hogy tovább is lehet a húst így eltartani, mint füstölve. Végül pedig az ilyen eltevés mellett nemcsak télen, hanem nyáron is leöltheti a sertését a gazda — ha van neki — s a sertéshús éppen úgy romlatlanul marad meg, mintha télen ölte volna le.

Egyed Ferenc.

*

Árpádkori magyar néptörténeti ásatás Sorokpolányban.

(Előzetes beszámoló.)

A honfoglalást követő első századok árpádkori magyarságának településtörténeti ill. néptörténeti kérdéseire mindezeidig a történettudomány túlnyomólag a hiányos okleveles adatok, a nyelvészet, valamint a helynevek kiértékelése útján igyekezett feleletet adni. A kutatás e módja kétségtelenül igen jelentős eredményekre vezetett, hogy mást ne említsünk, feltárta azt a keretet, amelyen belül a magyarság megtelepült és nagy vonalakban elhatárolta a Kárpát-

medencében a XI. században élt ethnikai elemeket. A történettudomány eddigi módszerei által feltárt kereten belül már most az árpádkori magyarság települési helyeinek és temetőinek rendszeres, topografikus feltárása a feladat. A rendszeres néptörténeti kutatásra járható útnak kínálkozott a tárgyi régészet és az antropológiai anyag felkutatása, feltárása, megszólaltatása.

A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézete az Országos Magyar Történeti Múzeummal együttesen kezdte meg az elmúlt esztendőben — az előbbieken vázolt szempontok és feladat figyelembevételével — kutatásait Dunántúlon. A kutatómunka első célkitűzése az egykori gypüvidékek árpádkori ethnikumának néptörténeti ásatások útján való rendszeres feltárása és a megmentett embertani anyag alapján a fajtaösszetétel meghatározása.

Az ásatási munkálatok vezetésével az Országos Magyar Történeti Múzeum dr. Nemeskéri János és dr. Bottyán Árpád múzeumi tisztviselőket bízta meg.

Az ásatások az elmúlt esztendő nyarán kezdődtek meg Nyugat-Dunántúlon. A tavalyi ásatások súlypontját Sorokpolány (Vas m.), Oroszvár (Moson m.) és Sopronbánfalva (Sopron m.) árpádkori temetőinek feltárása képezte. Ezidén kora tavasszal az oroszvári temető feltárása fejeződött be (79 árpádkori sír), majd újabb lelőhelyek feltárását kezdtük meg Moson megyében (Mosonmagyaróvár 30 árpádkori sír, Hegyeshalom 7 árpádkori sír). Ez év júliusában a sorokpolányi temető feltárási munkálatait folytattuk, amelyeknek során újabb 70 árpádkori sír került felszínre. A sorokpolányi ásatással egyidejűleg a Vas megye más pontjain előkerülő leletek alapján további ásatások előkészítésére tettünk előkészületeket (Celldömölk, Egyházashollós, Döbörhegy, Nagyunyom). A most említett lelőhelyek felkutatására a legközelebbi jövőben kerül sor.

A sorokpolányi árpádkori temető régészeti és antropológiai anyagának előzetes jellemzését az alábbiakban foglalhatjuk össze.

1941 nyarán az Államépítészeti Hivatal útépítési munkálatai során került feltárásra a sorokpolányi árpádkori temető (Sorokpolány—Dömötöri vasútállomás között épült bekötő-út). 1941-ben az útépítési munkálatokkal együttesen végzett ásatások során 117 sír került feltárásra, 1942-ben a rendszeres ásatás alkalmával a feltárt sírok száma 213-ra emelkedett, és az idei ásatások alkalmával Sorokpolányban a 280. árpádkori sír feltárásához jutottunk el. A temető Sorokpolány község DK-i végénél van, a Sorok patak terasszmaradványán. A lelőhely pontos megjelölése Berekalja. A lelőhellyel szemben van a Tanároki dűlő, amely a most említett Berekaljával valamikor egyet alkotott és csak a rajta keresztül vágott országút választja el most egymástól. A Tanároki dűlő területéről sírok nem, de árpádkori pénzek kerültek elő különböző földmunkálatok alkalmával. A sorokpolányi temető régészeti anyagát tekintve eléggé szegény, de egységes jelleget mutat. A leggyakrabban előforduló leletek az „S” alakban végződő, ezüstből és bronzból készült, szláv típusú hajkarikák, a különböző színű és anyagú gyöngyök, bronzból vagy ezüstből készült nyitott és zárt gyűrűk. A ritkábban előforduló leletek

közül említésre méltó az 1. sz. sírból előkerült karperec, a 115-ös sírból előkerült tulipánmotívumú bronzbulla, a 123-as sír pecsétgyűrűhöz hasonló gyűrűje; jelentős továbbá a 148. sírban talált fonatos gyűrű, a 150. sírből előkerült bronzlánc és bronzfüggő. A hajkarikákkal kapcsolatosan érdemes megemlíteni, hogy azok változó számban fordulnak elő: leggyakrabban kettő, 1-1 drb. a halánték mellett. Fiatal nők és leányok esetében 4, 6, 8, 10, 11 drb. hajkarika is előfordul, amikor is a hajkarikák szorosan egymáshoz tapadva pénztekerccszerűen illeszkednek össze. Az összetapadt hajkarikákon belül igen gyakran bőr vagy faszerű korhadék állapítható meg. A temető korának pontos meghatározását a sírokban talált éremleletek tették lehetővé. Az eddig feltárt 280 sír közül 20—25 sírban volt éremlelet. Az előkerült pénzérme-mellékletek Szent István (1000—1038), I. András (1047—1060), I. Béla (1060—1063), Salamon (1063—1074), Szent László (1077—1095), Kálmán (1095—1116) királyok uralkodási idejéből valók. A sorokpolányi ásatások során több ősi magyar temetkezési szokást is sikerült rekonstruálni. Így többek közt említést érdemel a sarlós temetkezés szokása. Az egyik sorokpolányi sír csontvázán keresztbefektetett vassarló került elő. Ez a temetkezési rítus ősi keleti hagyományokra megy vissza. A sarlós temetkezéssel kapcsolatosan érdekes megemlíteni, hogy László Gyula egyik munkájában (Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. Szent István Emlékkönyv) említést tesz a sarlós temetkezésről, amely szokást az avarok és a honfoglaló magyarok is ismerték. A vassarló hitük szerint a rontás ellen védi meg a halottat, másrészt a földművelés jelképe. Az oroszországi rokon baskir népnél, nemkülönben a székelyknél ma is ismeretes a sarlós temetkezés szokása.

Az egyszerű és különösebb változatosságot nélkülöző régészeti leleteknél sokkal jelentősebbek néptörténeti szempontból a megmentett embertani leletek: a koponyák és a csontvázak.

A megmentett embertani anyagról előzetes vizsgálat alapján a következő eredmények állapíthatók meg. A feltárt férfi és női csontvázak többsége közepes termetű (63.75%). A közepes termetcsoporton belül is a többség a kisközepes termethez tartozik. A hosszúcsontok mérései alapján a magas termet gyakorisága 35.00%. A testmagasságnál tapasztalt kettősség a koponyaalkat tekintetében is kimutatható. Koponyaalkat tekintetében uralkodó jelleg a rövid-és középfajúság (brachyrania, mesocrania). Az előbbinek gyakorisága 49.00%, az utóbbié 34.90%. A hosszúfejűség gyakorisága 16.10%. A hosszúság-szélesség jelző átlagértéke 80.75. A harmadik fontos jelleg, amire az előzetes vizsgálat kiterjedt, az arc fontosabb méretei és morfológiai jellegei. A megvizsgálható koponyák alapján a morfológiai arcjelző középértéke 83.40 (mesoprosopia). A mesoprosopia (középszéles) gyakorisága 49.56%, euryprosopia (széles) gyakorisága 38.00%. A keskeny arc gyakorisága (leptoprosopia) mindössze 12.00%. Morfológiai szempontból jelentős a széles, szegletes, lapos, alacsony arc feltűnő nagy gyakorisága. Az orrhát többségben konkáv, majd konvex. Az állkapocs erőteljes és markáns.

A testmagasság, a koponyaalkat, az arc fontosabb méretei és morfológiai jellegeinek egybevetéséből a következő fajtaösszetételt sikerült megállapítani: keletbalti 40% + turanid 20% + taurid 20% + (alpi+dinári+nordikus) 20%. Népiségtörténeti szempontból rendkívül jelentős, hogy a keletbalti és a turanid fajtaelemek feltehetőleg a magyar ethnikummal kapcsolatosak, míg az alpi, dinári (ez különösen) és a nordikus fajtaelemek az itt talált őslakossággal kapcsolatosak. (Kniezsa nyelvészeti megfontolások útján ugyanezen eredményre jutott). A régészeti leletek megoszlása is bizonyos kapcsolatot tüntet fel a most vázolt fajtaösszetétel kettősségével. Összefoglalva: a sorokpolányi temető csontvázanyagában antropológiailag két réteget lehet megkülönböztetni, amely feltehetőleg a vázolt fajtaösszetételnek megfelelően kapcsolatos két ethnikai elemmel. A végleges eredmények az anyag teljes feldolgozása után válnak majd ismeretessé.

Befejezőben érdekes lesz megemlíteni, hogy az idei ásatások során a temető ÉNy-i lezárását elérve, az árpádkori település nyomait is sikerült megtalálni több egymásután következő tűzhely és putri alakjában. A tűzhelyek mellől rendkívül sok konyhahulladék, cseréptöredék és faszénmaradvány került elő. A lakóhelyeken előkerült leletek közül jelentős egy későbbi eredetű gotikus motívumú kulcs és egy aranyozott imakönyvcsat. E leletek azt bizonyítják, hogy a telep hosszú időn keresztül szolgált lakóhelyül. A lakótelep rendszeres feltárása a jövő feladata. Említést érdemel még, hogy az ásatás során 1.30 m mélyen bronzkori cseréptöredékek és a sárga agyagból magdalenien típusú köeszköz kerültek elő.

Nemeskéri János dr.

DR. JÁNOS NEMESKÉRI: *Volksgeschichtliche Forschungen aus der Arpadenzeit in Sorokpolány.*

Auszug. In den vergangenen Jahren (1941—43.) wurden von dem Ungarischen Nationalmuseum volksgeschichtliche Ausgrabungen in Westpannonien eingeleitet. Eine der wichtigsten Ausgrabungen in diesem Zusammenhang sind die Arbeiten bei Sorokpolány (Komitat Vas). Bis zum heutigen Tage wurden 280 Gräber der Arpadenzeit freigelegt. Der archäologische Inhalt der Gräber ist ziemlich arm, bietet aber einen einheitlichen Eindruck. Am häufigsten kommen die bekannten, sogenannten Schläfenringe (Haarringe) vor, vom sogenannten „S“ förmigen „slawischen“ Typus, aus Bronze und Silber verfertigt, des weiteren verschiedenen gefärbte Perlen aus unterschiedlichem Materiale und offene oder geschlossene, aus Bronze oder Silber verfertigte Reifenringe. In 25 Gräbern wurden Münzen gefunden. Die Münzen gehören in die Regierungszeit folgender Könige: Stefan der Heilige (1000—1038), Andreas der I (1047—1060), Béla der I (1060—1063), Salamon (1063—1074), Ladislaus der Heilige (1077—1095), Koloman (1095—1116).

Viel wichtiger als die archäologischen Funde ist vom volksgeschichtlichen Standpunkt aus das anthropologische Material. Die Ergebnisse der ersten Untersuchungen können wie folgt zusammengefasst werden: ostbaltisch: 40% + turanisch: 20% + taurid: 20% + (alpin+dinarisch+nordisch): 20%.

Emlékezzünk Petőfiről!

A Petőfi Társaság — mint a fővárosi lapok megírták — az idén szokatlan ünnepélyességgel rendezte meg 67. nagygyűlését. A Vigadó termeit zsufolásig megtöltötte a közönség, sőt nagyon sokan ki is szorultak az utcára. Kornis Gyula elnök remek megnyitó beszéde után Herczeg Ferenc szólalt fel s a tőle megszokott ékesszólással méltatta a nagy költőt, ki ezelőtt 120 évvel született, s 100 éve annak, hogy egy sorozat költeményével feltűnt a magyar irodalom egén.

Petőfit örökéletűvé az ő költeményei teszik, ezek őrzik emlékét minden koron át.

Életrajzírói magasba ívelő pályájának minden szakaszát iparkodtak lerögzíteni, a Petőfi-szobák pedig őrzik azokat az emléktárgyakat, mik ma már muzeális értékkel bírnak, s vele vannak összefüggésben. Sajnos mégis történnék mulasztások és téves megallapítások, amik kevés körültekintés mellett kikerülhetők volnának. Egy ilyenre legyen szabad csekélységemnek is rámutatni.

A Pesti Hirlap könyvtárában 1939-ben jelent meg az „Ezeréves Magyarország” című kötet, ebben a „Magyar Irókról” szóló cikk a nagy magyar írók között Petőfivel is foglalkozik.

A 635. oldalon a következő sorok olvashatók: „Több utazást tett a Felvidéken, Erdélyben, ezek egyikén érte a sorsdöntő élmény; megismerkedett Szendrey Juliával.

Nem mindennapos jelenség volt ez a lázadó szellemű bátor, fiatal lány, aki szembe mert szállni kora minden előítéletével, s hosszú családi harcok után hozzáment egy *nem nemes emberhez*, kinek még csak kellő vagyona sem volt, hogy származását ellensúlyozza. Minden kincse tolla és hírneve volt.” stb.

Ezekben az idézett sorokban súlyos tévedés van, mert Petőfi igenis *nemes ember volt*; ő nem sokat adott erre; egyéni vérmérsékleténél, demokrata gondolkodásánál fogva, a császári ajándéokra egyáltalán nem volt büszke, azt semmibe sem vette; csakis innen magyarázható meg az, hogy költeményeiben nem is célöz nemesi származására.

A „Magyar Nemes” gúnyvers lévén, nem jöhet számításba, mégis őseinek véres kardjára bizonyára nem hivatkozott volna, ha történetesen ahhoz valami kapcsolatot nem érez.

Az ősi Petrovics névhez sem ragaszkodott, gondolván, hogy az általa választott új névnek ugyanis ő fog egykor ragyogó nimbuszt teremteni.

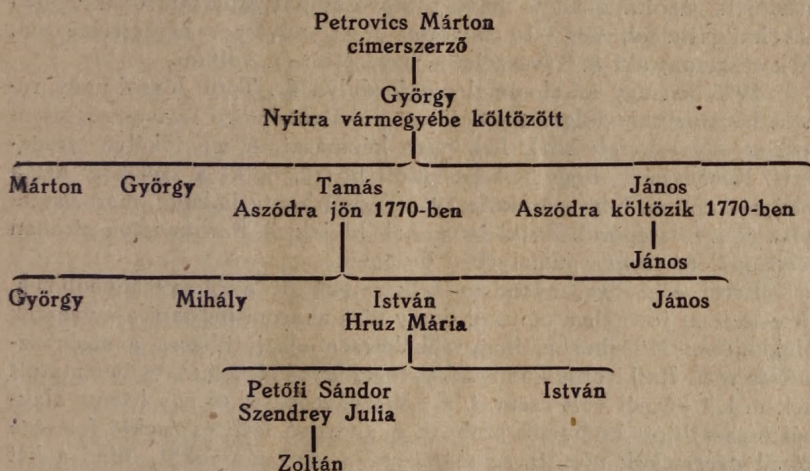
Prózai munkáiban azonban rámutat nemesi származására; 1848-ban, midőn fellépett képviselőnek, de megválasztása nem sikerült, írja a következőket: „Egyébiránt jobb, hogy így történt, végtelenül jobb, hálát adok Istennek, hogy ama borzasztó dicsőségtől megmentett, nem is szemrehányásképpen mondom ezt el a *nemességnek, melyhez magam is tartoztam*, csak bátor vagyok tudtára adni a nemes uraknak, hogy nevetség tőlük nagylelkűséggel dicsekedni. Tisztelet, becsület, de igazság is!” (Magyar Remekírók 36. köt. 273. old.)

Világos tehát, hogy tisztában volt nemesi származásával, s kétségtelen, hogy atyjától a szülői házban értesült a családi hagyományokról, elődökről, atyafiakról.

A Turul 1889. évfolyamának 185. lapján Csergheő Géának Petőfi Sándor származása és címere című cikke elég bőven foglalkozik a kérdéssel s kimutatja, hogy I. Leopold király Laxenburgban 1667-ben címert adományozott Petrovics Mártonnak és Lajosnak, és hogy ezt Vágújhelyen 1668. március 21-én kihirdették.

A címer kék mezőben zöld hármashalmon kivont kardot tartó könyöklő páncélos kar, fölötte arany-leveles korona. Sisakdísz: a könyöklő kar. Takaró kék-arany-vörös-ezüst.

Petőfi öreg apja, Perovics Tamás Vágújhelyről költözött Aszódra. A leszármazás Csergheő összeállítása szerint a következő:

Érdekes, hogy Csergheő Géza is a cikk végén felteszi a kérdést, vajjon tudott-e Petőfi atyja: Petrovics István, atyjának, Tamásnak, nemesi származásáról, s használta-e vagy törekedett-e valamelyikük a nemesi privilégiumot használni? Különös, hogy Csergheő nem azt kérdi, vajjon Petőfi tudott-e a fentiekről, mert mint látszik, ő igenis tudott mindezekről, s kitől tudhatta volna mástól, mint atyjától. Egyébiránt erről Ferenczi Z. is megemlékezik Petőfiről írt „Életrajzá”-ban. A Pallas Lexikon, Herczeg Ferenc az Új Idők-ben szintén megírja, de sok más helyen is meg van örökítve.

Minket dunántúliakat annál is inkább közelebről érint a kérdés, mert Petőfi, mint ismeretes, megfordult asszonyfai rokonainál, Pápán járt iskolában, már ott kezdte irodalmi működését, s felesége, kihez költeményeinek legrészebb sorait írta, Keszthelyen született.¹

¹ Szendrey Julia született Keszthelyen (illetőleg a Keszthelyhez tartozó Újmajorban) 1829. jan. 1-én. Atyja Szendrei Ignác, anyja Gálovics Anna r. kat. vallásúak voltak. Keresztszülei: Molnár János és Jugovics Julianna.

Az újmajori gazdatiszti ház falát, melyben született, a következő emléksorok ékesítik: Ebben a házban született / 1928. december 29-én / Szendrey Julia. / Emléke örökké él halhatatlan férje, / Petőfi Sándor költészetében. / „...egy személyben Te vagy mindenem / nekem, / lányom, anyám, hügom, szeretóm, / hitvesem.” / (A keresztlevél tanúsága szerint az emléktáblán téves a születési nap feljegyzése.)

Nem tudom, ki van-e függesztve a Petőfi szobákban — hol a reá vonatkozó muzeális emlékeket őrzik — a Petrovics címer? Ajánlatos lenne, ha hiányzik, azt mielőbb pótolni, mert még mindig nagyon sokan vannak — irodalommal foglalkozók között is —, kik Petőfi nemesi származásáról nem bírnak tudomással. *Pálffy László.*

Néhány szó Tóth Jánosnak Rumi Rajki Istvánról szóló cikkéhez.

Tóth János a „Dunántúli Szemle” ünnepi számában eléggé ki-merítően vázolta a nagy művész művészi pályafutását. Csak éppen azt hallgatta el, hogy ki tartotta őt a művészet keresztvíze alá. A keresztapa, aki a művészéletbe bevezette: én voltam.

1905-ben egy alkalommal megfordulva dr. Tóth József nagyprépost barátomnál, dolgozószobájában a kályha mögé rejtve megpillantottam egy reliefet: XIII. Leo pápa képmását. A mű tökélye elragadott. Kérdésemre, hogy miként jutott hozzá, és ki a szerzője: azt a választ kaptam, hogy egy kőfaragósegédétől kapta hálából, mert összeadta őt a feleségével. Rajki Istvánnak hívják. A Szentmárton-utcában lévő épületszobrász műhelyben dolgozik.

Erről értesülve, nyomban felkerestem őt a jelzett műhelyben. Értesítettem jövetelem céljáról, hogy útra akarom indítani a művészek Mekkájába: Münchenbe, hogy tökéletesen elsajátíthassa a szobrászművészetet. Rajki örömkönnnyekkel fogadta ajánlatomat, és bemutatott nekem két kéznél volt szobrát. A „Víg özvegy”-et és egy három alakból összeállított csoportos szobrot. A gitározó férfi és éneklő felesége közül gyermekük nyújtja az alamizsnára váró tányérkát. Mind a két szobrocška már sok kész művész alkotásával vetekedett.

A terv hamar készen volt. Nyomban felkerestem hivatalában az akkori alispánt, Herbst Géza barátomat. Közöltem vele nagy reményekre jogosító felfedezésemet, és rábírtam őt arra, hogy a művészetek istápolására való „nemesi alap”-ból kiutalta a megfelelő összeget, és így Rajki elindulhatott Münchenbe azzal a biztos tudattal, hogy megvalósítja ifjúkori álmát. És ez — amint az eredmény mutatta — sikerült is neki.

Rajki minden művének a fényképét levél kíséretében megküldte nekem, és egyúttal mindig beszámolt tevékenységéről és kiváló tanárjának, Balthazar Schmidtnek elismerő nyilatkozatairól. Tizenöt ilyen fényképet juttatott el hozzám, amelyek egyikét Tóth János cikkének második oldalán be is mutatja. Ezt a szobrot is megküldte nekem. Leveleiben gyakran panaszkodott napi kenyérgondjairól. Ilyenkor természetesen útam ismét Herbst Gézához vezetett, és csak beköszönött a müncheni műterembe a megváltó pénzeslevélhordó. Végre már féltem, hogy az alispán jóakarata kimerül. Gondoltam, írok Schmidt professzornak, hogy adjon véleményt arra vonatkozólag, számíthatunk-e arra, hogy Rajki a szobrászművészetnek oly magas fokát éri-e el, hogy a vármegye áldozata nem bizonyul hiábavalónak. Meg is írtam a levelet, és csakhamar meg is kaptam a nagy örömet jelentő választ, amelyet Tóth János cikkében közöl. (Mert amikor Tóth János a Rajki-émlékünnepélyen megtartotta emlékbeszédét, nemcsak

a 15 fényképet adtam át neki, hanem közöltem is vele az említett professzornak hozzám intézett levelét.) A levél birtokában siettem az alispánhoz és újra bekopogtatott Rajki műtermébe a pénzeslevél-hordó. Ekkor Rajki már a bajor királytól kapott ingyen műtermében dolgozhatott, mert a Glaspalastban kiállított művével elért sikere után arra érdemesnek találták a kiváló magyar tanítványt. Ez a nénikét ábrázoló életnagyságú bronzszobor vörösmárványtalapzaton az én birtokomban van. Hálája kifejezéséül ajándékuul küldte azt nekem.

Mikor Münchenből Budapestre került Strobl Alajos művésztelképére, az Epreskertbe, ott is felkerestem őt. Mikor végül Szombathelyen telepedett le, ugyancsak iparkodtam mindenképpen a kezére járni. Első nagyobb műve volt a Szombathelyi Takarékpénztár épülő palotájára tervezett szobrászati munka, amelynek kivitelét sikerült nekem kisvárdai Papp, takarékpénztári igazgató barátomnál Rajki részére kiküzdenem. Minthogy pedig Kámon községben lakó Saághy István nagybirtokos barátomnak Michaela leánya a festészetben kívül a szobrászat terén is elismeréssel dolgozott, ajánlottam Saághynak, hogy fogadja lánya mellé tanáruul a kiváló szobrászművészt. Ez meg is történt. A tanításért három hold földet kapva a nevezett birtokostól, megépíthette pártfogoltam egyemeletes házát, ahol berendezhette magának saját műtermét.

Rajki aztán igazán nem volt hálátlan: négy műalkotásával ajándékozott meg a nélkül, hogy csak egyszer is említettem volna előtte, hogy szeretnék tőle valami emléket.

Ezeket tartottam szükségesnek az ünnepi számban megjelent cikkben foglaltak kiegészítésére közölni. Sajnálom, hogy ettől a munkától nem kimélt meg Tóth János barátom. Mert hiszen minderről, amit most megírtam, ő is tudott — amint előbbi soraimban már említettem is. Csodálom, hogy megfeledezett arról is megemlékezni cikkében, miként született a külföld által is magasztalt nagy szobrászművésszé Rumi Rajki István, Magyarország büszkesége, aminek Schmidt tanár megjósolta.

Kismartoni Giay Frigyes.

Újabb szlovén Petőfi-fordítások.

Petőfi műveiből már többen fordítottak szlovénra: Benkovič Alojzij („Szeptember végén“), Zrnje, 1920/21.), Murčič Franc („Egy gondolat bánt engemet“, Mladi Prekmurec, 1938.), Golar C. és Bevč France (A hóhér kötele, 1911, ill. 1934), stb.

Most egy fiatal szlovén költő és kiváló esztétikus, Rudolf Branko gimn. tanár is beállott a fordítók közé. A jugoszláv összeomlás után a megszállt Szlovéniából felesége szüleihez Magyarországra menekült. A szíves vendéglátást avval hálálta meg, hogy megtanult magyarul és hogy Petőfi költeményeit — nagy kongenialitással — fordíthatja szlovénra. Minthogy minden Petőfibre vonatkozó adalék értékes a magyarság számára, azt hiszem, hasznos munkát végzünk, amikor ezekből a még sehol meg nem jelent kitűnő fordításokból néhányat leközlünk.

Dr. P. A.

Še komaj.
(Még alig...)

Bilo je komaj jutro, pa že večer je spet;
pomlad prešla je komaj, pa že je zima spet.
Še komaj, moja Juliška, sva se spoznala,
zdaj si mi žena, kot bi davno že postala.

Še komaj, da so na kolenskih staršev se igrali,
pa bodo kmalu tukaj poleg dedov spali.
Življenje bega kot drseč oblak,
ki senči v reki — dih na steklu tak...

Sredi ravnine.

(Itt állok a róna közepén...)

Ko tukaj sredi ravnine obstanem,
kakor kip stojim in se ne ganem.
Pustin grobni molk povsod je razprostrt;
tak ovija mrtveca mrtvaški prt.
Daleč od tod neki mož kosi;
zdaj postoji
in koso ostri...
Ko udarja po kosi
pa zvoka oddaleč do mene ne nosi.
Le vidim ga, kako se giblje roka.
In zdaj, kot brez vzroka
gleda sem, se mi čudi in jaz sam ne vem...
kaj zdaj mislim o sebi, kaj naj mislim o njem.

Pesem volkov.

(A farkasok dala.)

Čez plan divja vihar
in dviga sneg in srež;
iz mračnih megel biča
leden in zmrzel dež.

To je naš stan in dom:
brezkončna pusta plan.
Zavetja, grma ni,
kjer bi se skrtil, ugnan.

Od zunaj grozni mraz
in grozni glad je v nas;
oba preganjata
brez milosti vsak čas.

In še nabita cev
kot tretja nam grozi.
da našo rdečo kri
na beli sneg škropi.

Prezebli, lačni smo,
pa tulimo skoz zrak;
vseh vrst gorje nas muči,
svoboden pa je vsak!

Krvave dneve ...

(Véres napokról álmodom.)

Krvave dneve sanjam zdaj,
ko v ruševine pal bo svet
in ko iz ruševin tedaj
bo novi svet se ustvaril spet.

Naj strese zrak, naj strese zrak
hrumeča tromba za junaka;
za borbo znak, za borbo znak
že moja duša komaj čaka.

Z veseljem se bom sam preklal
po sredi — ko bom v sedlo sedel;
radosten v bojnem zboru stal
in se boril, za kar bom vedel.

Če hudo rano bom dobil,
bom že še srečal kakšno vilo;
bo že kdo, ki me bo zavil,
poljub in balzam dal v hladilo!

Če v ujetništvo me spravi boj,
bo že kdo drug moje nesreče,
ki krepke duše bo z menoj
z očmi razsvetlil temo ječe.

In če bom pal, in če bom pal,
ali ubit bom na krvniškem griču,
nekdo bo zame žaloval,
s solzami kri opral mrliču!

Fordította: *Rudolf Branko.*

Szépirodalom.

Kismartoni Gíay Frígyes: *Őszi levélhullás.* — Versek.
A Faludi Ferenc Irodalmi Társaság kiadása, Szombathely.

Szelidség és báj hullámszik át lelkünkön, ha Gíay Frígyesnek ezt a legújabb verseskötetét olvassuk.

A költő látása, életérzése irigylésre méltóan szép és nyugodt. Lelkének finom hangolását nem bontották meg két világháború idegtépő borzalmi

sem. „Az édenkertnek egy késő sugára” — jutnak eszembe Madách szavai, mikor a kötetet lapozgatom és egy kicsit fáj a szívem és irigykedem is, hogy lám mi, mai fiatalok sohasem fogjuk megtudni, mi az igazi boldogság.

Pedig a költő az életet egyáltalában nem idealizálja. Az ember tragikumát nagyon is érzi. Verseinek alaphangja szomorú. Azonban ha az ő ablakából nézzük a világot, édesbús, szelid őszi alkony sugarai aranyoznak be mindent.

„Rímekben: csengő bánatos dalom
Lelkemnek édes öröm, nyugalom.
Forrása nem hiszem, hogy elapad,
Amíg virág virít az ég alatt.”

(Dalol a sír.)

Gyakori témája az idő múlása. Erről szóló versei szántanak a legmélyebben. (Idő, te vén cigány, Az időhöz, Kezdet és vég, Gondolatok régi faliórám előtt.)

Szívesen emlékezik gyermekkorára. A Felhő c. versében megkapó hasonlatokkal halad végig életútján:

„Kelet felől felhőcske jött,
A hajnal hozta ölbe őt.
Dajkája csacska szellő volt,
Bölcsőjénél madár dalolt.

— Rózsás felhőcske, gondtalan gyerek,
Benned magamra ismerek.”

Az öntudatlan, boldog gyermekkort áhítja vissza „Kis szekér — nagy szekér” című, gyengéd szeretettől meleg, nagyon művészi versében:

„Irigyelt gyerekek, csak szekerezzetek,
Míg nem fog be a nagy fuvaros bennetek!”

Mélyen érző magyar szíve szólal meg „Mohács népe” c. ódai szárnyalású versében,

„Ó hányszor lett hazátlan bús fiad,
Mert önkénnyel dacolni vissza nem riadt.”

Verselő készsége fejlett, formái változatosak, sorai szép, tiszta, zengő magyar nyelven, könnyedén peregnek s mögöttük egy mélyen érző, szeretetreméltó egyéniség bontakozik ki.

Gyay Frigyesnek ez a verseskötete is mély hatásokat keltő élmény.

Kászonyi László dr.

Szakirodalom.

Acta Savariensia. 1. kötet: Paulovics István: Savaria—Szombathely topográfiája. (Az 1938—41. évi kutatások eredményei.) 2. kötet: Paulovics István: Lapidarium Savariense. Római köemlékek új felállítása a szombathelyi múzeumban. Szombathely, Martineum 1943.

A Géfin Gyula szerkesztésében megjelenő Acta Savariensia kiadványsorozat nem is indulhatott volna méltóbb munkával, mint az ép Géfintől kezdeményezett és oly váratlan sikerrel járt 1938—41. évi kutatások eredményeinek összefoglaló és alapos bemutatásával. Magától értetődőnek kell tekintenünk azt is, hogy ezt a munkát csak Paulovics István végezhette el, aki az ásatásokat mindvégig vezette és történeti, régészeti s ásatástechnikai szaktudásával a kutatások rendkívüli eredményességét biztosította. Ebben

az ismertetésben nem lehet feladatunk, hogy a könyvének tartalmi kivonatát adjuk. Mindenki, akit érdekel az út, amely a római tábortól Claudius coloniáján és Szent Quirinus püspöki székhelyén át a mai Szombathelyhez vezetett, el kell, hogy olvassa. A feladat mind az ásatásoknál, mind a leletek kiértékelésénél nem volt könnyű. Jelentéktelennek látszó, sokszor inkább csak negatívumnak tűnő megfigyelésekből következtet Paulovics Savariának arra az első korszakbeli állapotára is, amelyről az emlékek jóformán semmit sem mondanak. A későbbi időkben nagyobb számmal fennmaradt, bár sokszor ugyancsak töredékes leleteket is mindig mint az egykori egész szerves részeit tekinti, és így sikerül neki a 2000 éves város szívének kialakulását mint eleven fejlődést megrajzolni. Ennek a kétévezredes fejlődésnek egyik legjelentősebb állomása a savariai ókeresztény hitélet felvirágzása, a Quirinus bazilika felépítése volt, amely — úgy látszik — a középkori település kialakulását is döntően befolyásolta.

A Claudia Savaria vallási, társadalmi és politikai életét és történetét adja a *Lapidarium Savariense*. Nem egyszerű gyűjteményismertetés, hanem a múzeum anyagában tükröződő történelem összefoglalása. Mintegy kiegészíti és illusztrálja az 1. kötetben megrajzolt fejlődés ókori részét. Az emlékeknél történeti forrásértékük szerinti tárgyalása azonban avval az elkerülhetetlen következménnyel járt, hogy a síremlékek közt egyes darabok nem juthattak olyan méltatáshoz, mint aminőt művészi színvonaluk alapján megérdemelnének.

Géfin és Paulovics kutatásainak eredményeképp Savaria—Szombathely kétezeréves történetének ókori és a 13. századtól napjainkig terjedő része meglehetősen tisztán áll előttünk. Reméljük, hogy mielőbb akad kutató, aki a népvándorláskornak és a magyar középkor első századainak homályát is felderíti, és végleges feleletet ad a Paulovicsnál is mindenütt ott kisértő nagy kérdésre, hogy a Savaria—Szombathely kontinuitás állandó életet, a régi hagyománynak nemzedékről-nemzedékre történő tudatos átörökítését jelenti-e, vagy csak egy elpusztult kultúra hagyatékának ösztönös újr felvételét.

Bogyay Tamás dr.

Bodnár István: Bezerédj István és a százéves szekszárdi kaszinó. Emlékkönyv Bezerédj István szobrának leleplezési ünnepére. Szekszárd, 1942. 196. l.

A szekszárdi kaszinó fennállásának 100. évfordulójára az adott viszonyoknak megfelelően Tolna vm., Szekszárd m. város, a Bezerédj-család és a nagy közönség támogatásával szép mellszobrot helyezett el Bezerédj István emlékére a Béla-téren, amelynek alapzatát az ünnepelt életéből vett jelenetek ékesítik. A szobor létrejöttének körülményeit és vele kapcsolatosan Bezerédj István életét ismerteti ez az emlékkönyv, amelynek második felét a szekszárdi kaszinó története foglalja el Bodnár István összeállításában.

Ebben az emlékkönyvben neves írók érdekes részleteket fűznek ahhoz a képhez, amelyet Bodnár István és Gárdonyi Albert már megrajzoltak a Tört. életrajzok 1918-ban megjelent 34. évf.-ában Bezerédj Istvánról. Kiemelik, hogy Bezerédj István a reformországgyűlések kiváló ékesszólással küzdött a földesúr és jobbágy viszonyának rendezése ügyében, és hogy 1836 után sietve engedte, hogy jobbágysai örökváltsági szerződést köthessenek arra a földre, amelyet addig használtak, Tolna megyében pedig birtokai után önkéntesen fizetett adót, aránylagosan a már adózókéval.

Holub József a Bezerédj-ősök vizsgálatával foglalkozva, bemutatja ezen ősi zalamegyei család egyenes leszármazását 1359-től kezdve.

A százeves szekszárdi kaszinó történetének megírása alkalmat adott a tolnamegyei szellemi kiválóságok körének ismertetésére. Garay János kultuszának terjesztésével is érdemet szerzett a kaszinó, amely egyik alapítóját tiszteli Bezerédj Istvánban.

Barcza Leánder dr.

Benedekfalvi Luby Margit: Fogyo legelőkön. Athenaeum kiadása, 228 l.

Fognak a legelők. Az ekevas egyre nagyobb területeket hódít el a gulya, a ménes, a nyáj, a konda elől, ennek következtében a pásztorkodás, a nomád élethez legközelebb álló ösfoglalkozás is mindinkább eltűnően van. Pedig még hazánk területén is régen fontos társadalmi osztály volt a pásztorság, hisz még a XVII. és XVIII. században is különálló rendet alkothattak. Erre történeti bizonyítékok a gömői és csallóközi pásztorcéh levelei. Sajnos, eddig csak ez a két irat került nyilvánosság elé, de remélhetőleg az idők folyamán a levéltári kutatások újabb bizonyítékokat is napvilágra hoznak. Az egyes céhek kiváltságlevelei a magyar művelődéstörténet fontos emlékei, kutatásuk nemcsak tudományos, de nemzeti feladat is.

Könyve bevezetésében Luby Margit fölveti a kérdést, ősbib foglalkozás-e a pásztorság, mint a földművelés. Felelete az, hogy a kettő kialakulhatott egyidejűleg, azonban a pásztorság mégis ősbib állapot megőrzője, mert kevesebb fejlődési lehetőséget zárt magába, mint a többi foglalkozási ág. Mi maradt meg tehát napjainkig az ősi pásztorművelődési körből? A török hódoltság alatt és az ezt követő délszláv pásztorok beözönlése következtében sok idegen elem került a magyar pásztorthagyományokba, de az ősi pásztorelet nyomainak meg kellett azért maradni.

Ezeket a nyomokat keresi Luby Margit derék könyvében első sorban Szatmár és Szabolcs megye határán, de összehasonlítás kedvéért fölkereste a hortobágyi és bugaci pásztorokat is. Kár, hogy a Dunántúlra már nem jutott el. Luby értékes könyvére éppen azért hívjuk fel a figyelmet, hogy ezt a munkát ezen a területen is elvégezze hasonló képességű ethnographus.

A könyv valóban dokumentumok sorozata. S mivel a pásztorságról történelmi emlékeink alig vannak, ezeket a dokumentumokat az életből kellett összeszedni. A szerző nem sajnálta a fáradságot, s ahol és amikor találta, ott kereste föl a pásztorokat. 25 pásztor munkáját figyelte meg, s hallgatta ki, miben áll az életük, a mesterségük. És nem egy nemcsak saját munkájával ismertette meg, de bizalommal elmondta mindazt, amit apjától, nagyapjától, mesterétől tanult. A könyv nagyobb része a gulyások életét, munkáját, szokásait ismerteti, a juhászokról, kondásokról már kevesebb mondanivalója van, a csikósokról még annyi se; a ménes teljesen eltűnt Szatmár—Szabolcsból, alig egy-két adat szól emlékükről. Annál érdekesebb, hogy a kocsisokról egész babonakör él még ott.

Érdekes Luby munkamódszere. Szinte azt lehetne mondani, könyvét nem is ő írta, hanem a pásztorok. Igen, mert ő majdnem mindig a háttérbe vonul, s magukat az élő dokumentumokat beszélte. S ezzel műve nemcsak hitelességben nyer, hanem elevenségben is. Mintha a magunk fülével hallanánk azt az izes, színes magyar beszédet, a nép eredeti nyelvét. S ebből a szempontból Luby könyve nemcsak a néprajz, hanem a népnyelv kutatói számára is értékes forrás.

A könyv terjedelme nem nagy, nem lehet nagyobb, mint az az anyag, amit a helyszínén még össze lehetett gyűjteni, de mégis azt kell mondanunk, hogy nagyon gazdag tartalmú. Kiterjed mindenre, ami csak kapcsolatban van a pásztossal. Nemcsak a pásztor feleségére, hanem a kutyájára, botjára, pipájára, tüzserszáma is, de különösen az állatokra, kihajtásuktól kezdve

gyógyításukig. Természetesen sok szó esik a pásztor életéhez fűződő babonákról is. Megismerjük a pásztor szokásokat, a cserét, a lopásokat, tréfáit, mulatságát. Részletes leírást kapunk a pásztorviseletről, de legkimerítőbben ír a kolompról, melynek különböző fajtáit nemcsak írásban, hanem képen is bemutatja, minden részletével, kiterjeszkedve még a kolomp hangjára is. Erre a részre zenekutatóink figyelmét is fölhívom. Luby alaposágára jellemző, hogy magával a kolomppal 33 lapon át foglalkozik.

A könyvet a legnagyobb örömmel ajánlom mindenkinek a figyelmébe, akit a magyar nép élete érdekel.

Beke Ödön dr.

Géfin Gyula: A szombathelyi székesegyház ismertetése. Szombathely, Martineum é. n.

Géfin Gyula nehéz feladatra vállalkozott. Röviden, mindenki számára érthető nyelven és mégis alaposan és szabatosan kellett ismertetnie az első szombathelyi püspök, Szily János által építtetett székesegyház történeti, vallási és művészi értékeit. Hasonló kiadványokat, főként a németeknél, nagy számmal találunk. Egyik vagy másik szempont azonban rendszerint túlsúlyba kerül a többi rovására. A művészettörténész csak a stílus- és mesterkérdést látja, a történész csak adatokat, a pap pedig többnyire az áhitatra gerjesztő és az oktató elemeket. Géfinben ritka szerencsésen egyesül mindhárom. Könyvecskéjében megkapjuk a történeti hátteret, az eseményeket oly szabatosan és pontosan, hogy szakember is okulhat belőle. Tisztába jövünk a díszítések, a képek hitbéli tartalmával is, belemerülhetünk a katolikus hitvilág örök igazságaiba, amint azok fokozatosan elvezetnek az üdvösséget jelentő oltárhoz. Egyúttal megadja azonban az egész alkotás művészettörténetét is, nemcsak adatokkal, hanem esztetikai méltatással együtt.

Így emelkedik ez a szerény „ismertetés” kis mesterművé, amely az Acta Savariensia első kötetében kezdeteiben bemutatott két évezredes útnak végére és kiteljesülésére vet világot.

Bogyay Tamás dr.

Kallós Ede: Nevek — napok. Dr. Vajna és Bokor. Budapest, 1943.

A magyar nevek története a magyar nemzet története. Sajnos azonban a magyar nevek története még megíratlan, sőt még össze sincsenek gyűjtve. Igaz, hogy ez óriási feladat, különösen a régi magyar személynevek összegyűjtése, hisz soknak még az olvasása is bizonytalan, hát még a jelentése. Csak történettudósok és nyelvészek vállvetett összefogása végezhet itt eredményes munkát.

Mindenesetre hálával és elismeréssel kell fogadnunk Kallós Ede művét, mely legalább a hazánkban még ma is használatos keresztneveket tárgyalja, a személynevek eredetét és történetét dolgozva föl a nagyközönség számára. Előbb azt mondtuk, hogy a magyar személynevek története a magyar nemzet története. Tévedés. Sokkal több ennél. Ezekben a nevekben a magyar történelmen kívül benne van egy-egy darab világtörténet, művelődéstörténet, magyar és világirodalomtörténet, művészet- és egyháztörténet. És mily csodálatos az eredetük. Az ősi magyar neveken kívül bibliai, török, arab, perzsa, görög, latin, germán, szláv nevek vannak köztük. Mekkora utat kellett ezeknek a neveknek bejárniuk, míg hozzánk eljutottak, s mekkora tudás kell ahhoz, hogy ezt az utat visszafelé követve eljussunk kiinduló állomásukhoz, származási helyükhöz. Ehhez nem elég egyoldalú tudósnak lenni: nagy műveltség, széles látókör szükséges hozzá, s hogy a nagyközön-

séget érdekelje, mindezen felül írónak kell lennie, aki azt a sok száraz adatot egységbe fűzze, S mindez a képesség megvan a könyv írójában, A görög élet és műveltség, a Görög-római vallástörténet és mitológia, a Regének a műzsák ismert nevű szerzőjében.

A könyv a személyneveket ábécé-rendben tárgyalja, de ez csak a könnyű kezelhetőség kedvéért van. Az egyes cikkek kidolgozása oly érdekesítő, hogy némelyik valóságos kis regény. Csodálatos világba jutunk a könyv olvasása közben. Meglepődve látjuk, hogy születik meg ez vagy az a név, milyen kalandos életet él, hogy vándorol országokon és világrészeken keresztül. Sokszor meglátszik rajta az út pora, máskor meg nyoma sincs a megtett útnak, mintha itt született volna valamelyik alföldi kis faluban.

Ma a nevek legtöbbje értelmetlen hangsor, csak a személyek megjelölésére, megkülönböztetésére szolgál, pedig egykor élő, jellemző jelentésű szó volt. Némelyik név tulajdonosa viszont annyira világtörténeti jelentőségű volt, hogy nevük általános fogalomná, közszóvá vált. Gondoljunk csak Julius Caesar nevére, amely a *császár*, *Kaiser*, *cár* szónak adott életet, vagy Nagy Károlyra, kinek a neve rejlik a mi király szavunkban. Ki gondol arra, hogy a magyar paraszt János neve a bibliai Jahve istennevet foglalja magában, de azonos vele az angol *John Bull*, a sörivők királyának *Gambrinus* neve, de a szerelem legendás lovagjáé, a *Don Juáné* is. A György név az ókori görög földművelők kunyhóiból indul ki, jelentőségre jut a népvándorlás korában, majd a keszthelyi *Georgikon* alapításában részt kérve, újra visszatér a mezőgazdaság világába. Ki sejtene, hogy az eredetileg drágagyöngyöt jelentő *Margit* név, melyet a szerelmi elragadtatás formált, hosszú, bonyodalmas úton eljut egészen a mi Árpádházi Boldog Margitunkhoz.

Én azt hiszem, nagy visszhangja lesz ennek a könyvnek. Az olvasók bizonyára versenyezni fognak annak kitalálásában, hogy mely név került ki a szerző figyelmét, s kéri fogják, hogy a legközelebbi kiadásban ezek eredetét és történetét is írja meg.

Beke Ödön dr.

*

Luby Margit: *Bábelelte babona*. Magyar könyvkiadó. 88 l.

A művelt ember mosolyog, mikor a nép babonáiról hall vagy olvas, s eszébe sem jut, hogy amikor egészsége vagy szerencsége megállapításakor megkopogtatja alulról az asztal lapját, maga is babonás cselekedet végez. Mikor a vadász bosszankodik, ha szerencsét kívánnak neki, akkor azért haragszik, mert valami rossz szellem megronthatja a vadászat sikerét. S még egy sereg ilyen babonás szokást sorol föl Luby Margit könyve zárószavában a művelt emberek életéből. Ha ebből a szemszögből nézzük a nép babonáit, már nem tartjuk annyira értelmetleneknek, különösen ha arra gondolunk, hogy ezek a babonák évezredek pogány hitének maradványai.

Luby Margit könyvét nemcsak ezek a magyarázatok teszik érdekessé, hanem maguk a babonás történetek. Mert ő nem egyszerűen csak elsorolja a nép babonáit, hanem elmondja, kivel történt, s az illető szájába adja az esemény elbeszélését. A csodálatos csak az, hogy mikor a XX. század emberei előadják, hogy mit láttak, mit hallottak, mi történt velük, azt hisszük, hogy visszaestünk a középkorba. S éppen ez teszi becsessé ezt a könyvet: dokumentumokat kapunk évszázadokkal ezelőtt élt emberek gondolkozásáról, hitéről.

Luby Margit anyagát legnagyobbreszt Szatmár megye néhány községében gyűjtötte, tehát Keletmagyarországon. Mármost fontos lenne megállapítani, hogy van-e nyomuk ezeknek a babonáknak hazánk nyugati részén is, pl. Vas, Sopron, Zala megyében, mert az azt bizonyítaná, hogy hajdan el voltak terjedve az egész magyarság körében.

Az egyik kép *ebagos* gyerek fűrésztését mutatja. A teknő négy sarkán négy púp hamut kell x-esen a gyerek felett összecsapni. Az *ebagos* után azt írja a szerző kérdőjellel: angolkóros. A kérdőjelet nyugodtan el lehet hagyni, mert már Mátyus István 1787-ben megjelent Ó és Új Dietetica c. munkájának első kötetében megállapítja, hogy az *Eb-aga* a rachitis (121. l.). De magának az elnevezésnek Szatmár megyéből való feljegyzése is nagyon értékes, mert a MTsz csak Marosvásárhelyről közölte, illetve Háromszék megyéből is, de ott *abagos* alakban. A jelentés azonban: 'szőrösen született v. nagy- és szőrősfülű (gyermek, ú. n. elvátott gyermek)'. Hódmezővásárhelyen azt tartják, hogyha a terhes asszony kutyához v. macskához rúg, akkor a gyermek *ebagos* lesz és szőr nő a hasában. (Ethn. 30 : 87.) Jankó János szerint is *ebugujás* lesz ez esetben a gyermek, vagyis a szőr annyit nő rajta kifelé, mint befelé (MNY 22 : 283). A Székelyföldön a régi Tsz szerint egyszerűen *agos*-nak is mondják az ilyen csecsemőt. Mármost az *ebag* 'soványító, sorvasztó gyermekbetegség' Tiszadobon (MTsz), Győrben vagy Komáromban, ahol előreható illeszkedéssel *abag* a szó alakja, jelentése 'bőratka, Mitesser'. A nép ezt a bőratkát tartja szőrféregnek. Csúry is feljegyezte a szót Szamosháti Szótárában *ebagja* alakban Garbolcon 'csecsemők soványító és sorvasztó betegsége' jelentéssel. Ez már Pápai Páriz szótárának Bod-féle kiadásában megvan: *Eb agja* 'kis gyermekek nyavalyájok': Comedones, Mitesser, gewisse Krankheit der kleinen Kinder. Pápai Páriz a betegséget részletesen leírja Pax Corporis c. orvosi művében: „*Eb-agja*. Vagyon olly nyavalyájok-is a gyermekeknek, mellyben eleget szopnak, észnek; de még-is semmi láttattya rajtok nintsen, hanem elszáradnak, erőtlenednek, fogynak naponként. Ezt a magyarok néhol *Eb-agjának* híják. E nyavalya pedig esik a bőr alatt termő Szőr-féregtől, melly mint a szőr-szál olyan vékony, különben nem-is láthatni meg, hanem a feredőben" (MNY 22 : 283). Egészen bizonyos, hogy az *ebag* nemcsak Keletmagyarországon volt meg, s újabb feljegyzés szerint Komáromban vagy Győrben (MNY 1 : 91), hanem Nyugaton is. Ennek kétségtelen bizonyítéka az Őrségből és Gőcsejből feljegyzett *éb-acsku* tréfás káromkodás (MTsz), amely hangátvetéssel keletkezett *éb-aggsóból*, ez pedig az *eb-agg* -csó képzős kicsinyített alakja (vö. *zacskó* < *zsák*-csó). De éppen ez a már elhomályosult, jelentésvesztett alak bizonyítja az adat régiségét, épúgy, mint az illeszkedett *abag(os)* változat. A régi nyelvben az *ebagné*, *ebagnő* jelentése 'gonosz vénasszony' (NySz), s ez azt mutatja, hogy ezekben a kifejezésekben a boszorkányhit emléke maradt fenn, a magyar néphit szerint u. i. a boszorkányok sokszor kutyává változnak, s úgy gyötrik az embereket (Kertész: Szokásmondások 91). A Szamosháton *ebagja* helyett *ebanya* a betegség neve (Csúry). A MTsz szerint az *ebanyáju* a szatmármegyei Nagybányán már csak szidó szóként használatos.

A nyelven nőtt kis pattanás neve *finkő*. Ezt a köv. versike mulasztja el: „Finkő kött a nyelvemen, Ha kött, ma kött, Holnapra olyan legyen, mint egy cipő (másodsor: mint a szomszédasszony feneke, harmadsor: mint a ház v. torony), De inkább vesszen el." A két utolsó sor közt háromszor köpni kell, így: phü, phü, phü. Mármost Bakonyalján így mondják: Épfink küöt a nyévemén. Ha küöt, ma küöt, ma čé vesszèn! Sopronban is: Ebfing köt a nyévemenn! A vasmegeyi Rábagyarmaton: Ebfing a nyévemén, mind a torony gombgya (Musits Jenő szíves közlése). De megvan Rimaszombatban is: Fingkö nyött a nyelvemén. Ha kött, ma kött. Holnap olyan légyén, mint a Veleszné segge! Phü, phü, phü (Szabó-Patay József szíves közlése. (Nyr 64 : 105, 68 : 49.)

Még egy érdekes adatra akarom fölhívni a figyelmet. Arany János Vörös Rébék c. balladájában Rébi néni addig főzte Pörge Dani bocskorát,

míg elvette a Sinkóék cifra lányát, a Terát. Már most ez a babona még ma is él ott Luby Margit följegyzése szerint. „*Neked is főzik a kapcádat*“, mondják annak, akinek nincs nyugta, mehetnékje van. Ez azt jelenti, hogy annak a legénynek a kapcáját ellopták. Fedeles csuporba, rakott spór aljába betapasztották. Valahányszor a kapca a ráöntött vízben forrni kezd, a legénynek oda kell mennie, ahun a kapcája fő (14. l.). Már Dugonics feljegyezte Példabeszédeiben, hogy Szatmár megyében még ma is azt tartják, hogy ha valakit a hites ura elhagyott, főzze meg a kapcáját s visszaholdja vele; innen mondják a hamar elsiető emberre, hogy *főzik a kapcáját* (Kertész i. m. 83.).

Beke Ödön dr.

Margittay Rikárd: *Balaton. Tájak — emberek.* Dr. Vajna és Bokor kiadása. 1943.

Évekkel ezelőtt hatalmas hátizsákkal hátán, szeges bottal kezében, fáradtan, porosan egy pirosra sült, borostás arcú úriember keresett fel Kenesén egy jó meleg nyári napon. Margittay Rikárd volt. „Érdekeltek a kenesei nevezetességek, s azok fáradhatatlan gyűjtője: ezért kerestem fel titkár urat!“, — mondotta mosolyogva, amint bemutatkozott. Legnagyobb meglepetésemre hozzám vezető útja során rövid pár óra alatt mindent látott, mindent hallott, mindent megalált, ami a környéken érdekesnek, nevezetesen volt tartható, a kerti munkások között egy régi fúró-faragó pásztor-embert is felfedezett, úgyhogy nagyon kevés kevés újdonságot tudtam neki mondani Keneséről.

Ez a mindentudó, fáradhatatlan természetjáró tapasztalatait, észleleteit sohasem zárta magába, hanem az igaz ügy gátlásokat nem ismerő erejével újságcikkek tömegében tárta az érdekeltek elé, hogy lássanak, okuljanak. A balatoni fürdőélet fejlesztése előtte sohasem volt mellékes cél, hanem mindig legbensőbb szívügyeként, dédelgetett gyermekként nézte, vizsgálgatta, igazgatta megnyilvánulásait. Cikkeiben mindenfelé a tudás elhithető erejével és a tapasztalás élményszerűségével sugározza szét a balatoni kultúrára vonatkozó érdekesebbnél érdekesebb adalékokat.

Szétszórtan megjelent cikkeit, tanulmányait, fényképeit Margittay vaskos kötetbe gyűjtötte össze, s bocsátotta a magyar közönség elé. A hatalmas kötet bizonyítéka annak, hogy Margittay hozzászólásaiban, felfedezéseiben, cikkeiben mindig volt valami új, volt bennök maradandó érték, volt bennök súly: észrevételeit, eszméit nem fuja el az aktualitás szele, még a nagy világégés viharai sem. Észrevételei, megfigyelései izzig-érvig magyar embernek mutatják, olyannak, amilyen a valóságban. Poros falvak régi házait, művészkedő pásztorait, öreg halászokat, pogánykori oltárokat, dűledező templomromokat, fakuló krónikákat, tűnő emlékeket szólaltat és örökít meg ez a könyv. Méltán sorolható Györffy István és Szücs Sándor hasonló jellegű, — irodalmunknak e nemben legmaradóbb értékű — ter-
mekei mellé.

A jeles szerző figyelmét felhívjuk néhány apróbb stilushiba zavaró hatására, s a felesleges ismétlésekre. Itt olyan részletekre gondolunk, amelyek jók, helyesek, megállják a helyüket egy önálló újságcikkben, de így a könyvben, két-három cikkben is elismételve, zavaróan hatnak könyv egészére. Ilyenfélék Eötvös Károly műveinek, a Balaton Tudományos Tanulmányozása Eredményeinek állandó ismétlődése s elég hosszú díszítő jelzői is, amelyek egészen epozsi hangulatot teremtenek, s megrontják a könyv hangulati egységét. Helyesebbnek tartanánk, ha a szerző mind Eötvös Károlyról, mind az említett nagyjelentőségű munkáról külön tanulmányban emlé-

keznék meg, s abban fejtené ki egyébként csak helyeselhető észrevételeit. Elismerjük, hogy nagyon nehéz munka az önmagukban kiváló cikkek összehangolása egy harmonikusan ható, nagy művé; hisszük azonban, hogy a szerzőnek műve második kiadásánál teljes mértékben sikerül ez a törekvése is.

Margittay könyve nemcsak a balatoni, hanem a magyar tájrajzi irodalomnak is jelentős alkotása. Megérdemli, hogy mindenki olyan szeretettel olvassga, forgassa, mint amilyen odaadással, lelkesedéssel és szeretettel és nem utolsó sorban hozzáértéssel és rátermettséggel szedegette össze adalékait és tárta a nagyközönség elé az önzetlenül fáradozó szerző. Bár csak minden tájegységünknek lenne Győrffy, Szűcs Sándora és Margittayja, bár csak polcokat tölthetnénk meg a hasonló szépségekben bővelkedő, izig-origig magyar könyvekkel!

Az izléses külsejű könyvhöz Sziklay János, a balatoni írók nesztora írt hangulatos előszót. *Dömötör Sándor dr.*

A „Termés” új kötete.

Meglepően változatos és bátorhangú tartalommal jelent meg az erdélyi fiatal írók együttes megnyilatkozásának, a „Termés”-nek új kötete. Erőteljes irodalmi megnyilvánulása annak a napjainkban égetően szükséges szintézisnek, amely egyrészt a szociális és művészi szempontok, másrészt a helyi és az országos jellegű szellemi érdekek között igyekszik összhangot teremteni, és aminek megvalósítását Erdély fiatal írónemzedéke elsőrendű feladatának tekinti. A kötet vezető helyén Kiss Jenő „Messzire nézünk” c. versében mintegy sűrítve fejezi ki a magyarság jobbainak a mai nehéz időkben sorsunk felett érzett aggodalmát. Verseinek javát közli ebben a kötetben Cseres Tibor, Weöres Sándor és Varró Dezső. A szépirodalmi rész színvonalát emeli a kiváló magyar prózaírók egész sora. Kis-regénnyel szerepel Bözödi György, novellával Szabó Pál, Horváth István és Asztalos István. A Vadrózsák rovatban Vincze Lajos és Horváth István folytatja néprajzi kincseink feltárását. A „Termés” íróinak tárgyilagos és bátor magatartását tükrözi a Vélemény rovat, amelyben Asztalos István 1848 örökségéről ír, Bözödi György az erdélyi irodalomban jelentkező népiségről mond bírálatot, Juhász Géza Sinka István költészetét méltatja, Szabédi László a magyar népi jelleg-kutatás túlzásait veszi bonckés alá, Balogh László pedig Nemeth Lászlónak a magyar gondolkodás kialakításában játszott szerepét méri fel. Enyedi Zsolt és Jékely Zoltán az új magyar irodalmi könyvekről ír. Figyelmet kelt újszerűségével a Művészet-rovat, ahol László Gyula kiváló szakértelemmel foglalkozik Varga Mátyás színpadképeivel, Gy. Szabó Béla és Fuhrmann Károly kiállításával, Erneyi Gáspár pedig a kolozsvári Nemzeti Színház prózai előadásairól számol be. Külön érdekessége a kötetnek a Vigyázó-rovat. Itt az erdélyi százok és magyarok multbeli kapcsolatairól Bözödi György, az észak-erdélyi román irodalmi életéről Szöcs Lajos cikkezik, Szabó Lajos a középosztályba került falusiaknak helyzetükből adódó feladataira világít rá. A páratlanul színvonalas új Termés-kötetet nyolc műmelléklet díszíti: Varga Mátyás legszebb színpadképei.

A Termés évi négy kötetének előfizetési ára 15.— Pengő, pártoló előfizetés 30.— Pengő, kötetenkénti ár 4.50 Pengő. Megrendelhető a kiadónál Dr. szentgericezi Jakab Jenő könyvesboltjában, Kolozsvár, Mátyás királytér 7., valamint a Termés budapesti főbizományosánál Tatay Sándor könyvesboltjában, Budapest II., Hunyady János-u. 23/a.

TARTALOM

RÖG ÉS LÉLEK:

<i>Tizedik évfolyam</i>	3
<i>Abai Imre: Szombathely város igazságszolgáltatása a XVII. század elején</i>	222
<i>Barcza Leánder dr.: A kőszegi Kelcz—Adelffyanum konvertita-árvaház története</i>	31, 114, 273
<i>Beke Ödön dr.: Dunántúli tárgy- és eszköznevek</i>	42, 135, 297
<i>Bezerédj István: Rosti Ferenc levelei az 1764—65. évi pozsonyi országgyűlésből</i>	4
<i>Bogyay Tamás dr.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna</i>	21, 95, 205, 302
<i>P. Fehér Mátyás O. P.: A szombathelyi vár tisztjei és cselédsége a XVI—XVII. századfordulón</i>	189
<i>Fleissig József: A magyarkeresztési lelet</i>	288
<i>Horváth Kálmán dr.: Akacs Mihály és a nagyunyomi Akacs-család</i>	235
<i>Lázár Jenő: A sághegyi őskori telep bronzművészége</i>	280
<i>Lelkes István: Kőszeg városképeinek problémái</i>	53
<i>Mozsolics Amália dr.: Báró Miske Kálmán irodalmi munkássága</i>	262
<i>—p—: Salve Savaria!</i>	161
<i>Patay Pál dr.: Tallózások Vas megye őskorából</i>	263
<i>Reiszig Ede dr.: Vas vármegye főispánjai a XIV. század második felében</i>	81
<i>Tompa Ferenc dr.: Báró Miske Kálmán</i>	257
<i>Tóth János dr.: Rumi Rajki István művészete (1881—1941)</i>	164
<i>Váth János: Füred a szépirodalomban</i>	122

ASZTAG:

<i>Bogyay Tamás dr.: Magyar műemléki kiállítást...</i>	61
<i>Egyed Ferenc: Assatura</i>	315
<i>Horváth Tibor Antal: Adalékok a szombathelyi lythographia történetéhez</i>	249
<i>Késmárky Iván: Országos Fényképművészeti Kiállítás Szombathelyen</i>	68
<i>Kismartoni Gyay Frigyes: Néhány szó Tóth Jánosnak Rumi Rajki Istvánról szóló cikkéhez</i>	322
<i>Margittay Rikárd dr.: Pogánykori oltárkö Zamárdiban</i>	145
<i>Nemeskéri János dr.: Árpádkori magyar néptörténeti ásatás Sorokpolányban</i>	316
<i>Orbán B. Dezső: Nagyacsádi (Veszprém vármegye) helynevek</i>	67
<i>Pállfy László: Emlékezzünk Petőfiről!</i>	320
<i>Rudolf Branko: Újabb szlovén Petőfi-fordítások</i>	323

IGE:

<i>Acsi Kova Pál: Már csak Te vagy...</i>	52
<i>— —: Ha...</i>	204
<i>Bárdosi Németh János: Faludi völgy</i>	279
<i>Borsi Darázs József: Angyalföldi estém</i>	113
<i>Gazdag Erzsébet: A vándor üveges</i>	20
<i>— —: Legyek fű, fa...</i>	60
<i>— —: A szívtelen várúr és a csodálatos záruk</i>	144
<i>— —: Őszi ritmusok</i>	296
<i>Kászonyi László: Emlékkö az úton</i>	163
<i>Kismartoni Gyay Frigyes: Az alvó Vezuvhoz</i>	272
<i>Páuel Agoston: Búcsús szent alázat</i>	264

<i>Rezek S. Román: Valahol</i>	30
— —: Kínai vers	41
— —: Szeretném	121
— —: Kölcsönös	163
— —: Ez itt a csönd	314
<i>Városi István: Boszorkányszombat</i>	94
— —: Én maradok	134

A KÖSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI:

<i>Szalay László dr.: A Kőszegi-hegység ezerlábú (Diplopoda) faunájának ismertetése</i>	139
---	-----

TULIPANTOS LÁDA:

<i>Mozsolics Amália dr.: „Mosdatás” a vasvári búcsún</i>	69
--	----

ÖRSÉG:

1. Szépirodalom:

<i>Bárdosi Németh János: Orbán Dezső: Sióparti nyárfás</i>	77
<i>Kászonyi László dr.: Kismartoni Gyay Frigyes: Őszi levelhullás</i>	325
<i>Palkó István: Három antológia</i>	149
<i>Pável Ágoston dr.: Kerecsényi Dezső: Régi magyar próza</i>	75
<i>Szó: Négy dunántúli papköltő</i>	151
— —: Váth János: A kövek között:	155

2. Szakirodalom:

<i>Barcza Leánder dr.: Bodnár István: Bezerédj István és a százéves székszárdi kaszinó</i>	327
<i>Beke Ödön dr.: Benedekfalvi Luby Margit: Fogó legelőkön</i>	328
— —: Kallós Ede: Nevek — napok	329
— —: Luby Margit: Bábaelte babona	330
<i>Bendefy László dr.: Pavel Ágoston: Rigászás a Vendvidéken és az Örségben</i>	78
<i>Bendefy László dr.: P. Fehér Mátyás O. P.: A hétszázados vasvári Szent Domonkosrendi kolostor története 1241—1941.</i>	79
<i>Bogyay Tamás dr.: Acta Savariensia: 1—2. kt.</i>	326
— —: Géfin Gyula: A szombathelyi székesegyház ismertetése	329
<i>Dömötör Sándor dr.: Margittay Rikárd: Balaton. Tájak — emberek</i>	332
<i>H. T. A.: Erdélyi Gyula: A magyarok hadi szervezete és hadvezetési művészete ezer éven át</i>	77
<i>Palkó István: Vidos Géza: Török Ignác tábornok</i>	156
<i>Pável Ágoston dr.: Géfin Gyula: Faludi Ferenc, 1704—1779.</i>	78
* *: A „Termés” új kötete	333

KRÓNKA:

<i>Adomány</i>	80
<i>Pável Ágoston dr.: Báró Miske Kálmán</i>	157
— —: Polány István	158
— —: Bezerédj István dr.	253

*

Az évfolyamot 108 szövegek közti ábra és I—VIII. tábla műmelléklet illusztrálja.

SÁGHEGYI

BAZALTBÁNYA RT.

ALSÓSÁG—CELLDÖMÖLK

TELEFON: 16. SZÁM.

**M. kir. postatakarék-
pénztári számla: 37922.**

TARTALOM.

RÓG ÉS LÉLEK.

<i>Tompa Ferenc dr.:</i> Báró Miske Kálmán	257
<i>Mozsolics Amália dr.:</i> Báró Miske Kálmán irodalmi munkássága	262
<i>Patay Pál dr.:</i> Tallózások Vas megye őskorából	263
<i>Barcza Leánder dr.:</i> A kőszegi Kelcz—Adelffyanum konvertita-árvaház története	273
<i>Lázár Jenő:</i> A sághegyi őskori telep bronzművészége	280
<i>Fleissig József:</i> A magyarkeresztési lelet	288
<i>Beke Ödön dr.:</i> Dunántúli tárgy- és eszköznevek	297
<i>Bogyay Tamás dr.:</i> A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna	302

ASZTAG.

<i>Egyed Ferenc:</i> Assatura	315
<i>Nemeskéri János dr.:</i> Árpádkori magyar néptörténeti ásatás Sorokpolányban	316
<i>Pálffy László:</i> Emlékezzünk Petőfiről!	320
<i>Kismartoni Gyay Frigyes:</i> Néhány szó Tóth Jánosnak Rumi Rajki Istvánról szóló cikkéhez	322
<i>Rudolf Branko:</i> Újabb szlovén Petőfi-fordítások	323

IGE.

<i>Pável Agoston:</i> Búcsús szent alázat	264
<i>Kismartoni Gyay Frigyes:</i> Az alvó Vezuvhoz	272
<i>Bárdosi Németh János:</i> Faludi völgy	279
<i>Gazdag Erzsébet:</i> Őszi ritmusok	296
<i>Rezek S. Román:</i> Ez itt a csönd	314

ŐRSÉG.

<i>Kászonyi László dr.:</i> Kismartoni Gyay Frigyes: Őszi levélhullás	325
---	-----

1. Szépirodalom.

2. Szakirodalom.

<i>Bogyay Tamás dr.:</i> Acta Savariensia: 1—2. kt.	326
<i>Barcza Leánder dr.:</i> Bodnár István: Bezerédj István és a százéves szekszárdi kaszinó	327
<i>Beke Ödön dr.:</i> Benedekfalvi Luby Margit: Fogzó legelőkön	328
<i>Bogyay Tamás dr.:</i> Géfin Gyula: A szombathelyi székesegyház ismeretése	329
<i>Beke Ödön dr.:</i> Kallós Ede: Nevek — napok	329
— — — Luby Margit: Bábalelte babona	330
<i>Dömötör Sándor dr.:</i> Margittay Rikárd: Balaton. Tájak — emberek	332
* * : A „Termés” új kötete	333

*

Tartalom	334
----------	-----

Következő számunk 1944. február 1-én jelenik meg.

Megvételre keressük:

az I—VII. évfolyamok összes számait, továbbá Pável Ágoston: Vak völgy ölen ... c. verseskötetét.

Jelen számunk munkatársai

(a tanulmányok, cikkek sorrendjében):

- Tompa Ferenc dr.* egyetemi tanár (Bpest, Múzeum-körút 6—8.);
Mozsolics Amália dr. múzeumi őr (Kolozsvár, Bástya-u. 2.);
Patay Pál dr. archaeologus (Acsa, Pest m.);
Barcza Leánder bencés tanár (Kőszeg);
Lázár Jenő főmérnök (Celldömölk);
Fleissig József archaeologus (Bpest, VI. Benczur-u. 31.);
Beke Ödön dr. gimn. tanár (Bpest, VII. Rózsa-u. 8., fsz. 1.);
Bogyay Tamás dr. min. titkár (Bpest, Városmajor-u. 27/a.);
Kismartoni Gyay Frigyes ny. táblabíró (Szombathely, Szelestey-u.);
Bárdosi Németh János író (Pécs, Városháza, számvevőség);
Gazdag Erzsébet író (Szombathely, Rumi-u.);
Egyed Ferenc plébános (Rigác, Zala m.);
Nemeskéri János dr. múzeumi őr (Bpest, VIII. Nemzeti Múzeum);
Pálffy László ny. főszolgabíró (Pölöskefő, Zala m.);
Rudolf Branko gimn. tanár (Hársliget, u. p. Belatinc, Zala m.);
Kászonyi László dr. tanügyi titkár (Szombathely, kir. főig.);
Ényi Dömötör Sándor dr. író (Balatonkenese).

Felülfizetések.

1943. dec. 13-áig a következő új felülfizetések érkeztek

(zárójelben a felülfizetett összeg):

- Avar József*, Mezölak (6.—);
Egyed Ferenc, Rigác (2.—);
Faller Jenő, Bánialva (2.—);
Mangliár Károly dr., Zalaszentgrót (16.—);
Niczky Ella grófnő, Győr (7.—);
Saly Arnulf dr., Kőszeg (20.—);
Zsohár Gyula dr., Budapest (2.—).

Hálás köszönet a megértésért és lelkes áldozatosságért!